VINOGRADOV • AJA KOLM VÄRVI

Stendhal. Sven-Olof-Johan Södermarki portree.

AJALOOLINE ROMAAN

A. Vinogradov

AJA KOLM VÄRVI

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT

TALLINN 1965

Originaali "tiitel:
AHaTOJIMW BMHorpaflOB M36paHHbie npoM3BeÄeHMH
TOM nepBMM
TP M
IIBETA
BPEMEH M
TocyaapcTBeHHoe M3ÄaTeJifaCTBo xyAO»ecTBeHHOM jiHTepaTypbi
MoCKBa 1960

Tõlkinud A. Randalu
'Värsid tõlkinud M. Nurme j Kunstiliselt kujundanud 0.

Kross
"elma

EESSÕNA

Selleks et hästi kujutada, peab kunstnik väga hästi nägema, rääkimata juba sellest, et ta on kohustatud palju teadma. On kunstnikke, kes oskavad elutõde kujutada palju täiuslikumalt, kui seda suudavad ajaloolased, kes on pälvinud «suurte» tiitli. See ei ole seletatav mitte üksnes selle erinevusega, mis on töötamisel raamatute ja dokumentide kallal ning töötamisel elava materjali, inimese kallal; erinevusega selle vahel, mis leidis aset enam või vähem kauges minevikus, ja selle vahel, mis toimus eile, toimub täna ja paratamatult toimub homme.

Ajaloolane vaatab kaugesse minevikku oma ajastu. saavutuste kõrguselt, ta jutustab lõppenud protsessidest, jutustab nagu kohtunik kuritegudest või nagu kurjategijate kaitsja; ta ohkab kaastundlikult taga karistamata jäänud vägivalla «vana head aega» või värvib mõningaid mineviku sündmusi eriti sünge värviga, selleks et tema ajastu ränk hämarus paistaks valgemana. Ajaloolase «objektiivsus» on samasugune legend nagu jumala õiglus, kelle kohta Stendhal väga hästi ütles; «Jumalat võib vabandada ainult see, et teda pole olemas.»

Nagu kõikjal, esineb ka siin erandeid. Gibbon vaatas «Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajaloole» läbi viieteistkümne sajandi udu XVIII sajandi inimese silmadega, kuid ta kujutas kristluse tõusu, tema purustavat tööd ja poliitilist võitu nii selgelt, nagu oleks ta ise olnud selle protsessi tunnistaja, mis kinnitas füüsilist orjust vaimse orjusega, asendades paganliku kriitilise mõtte vabaduse kirikuvürstide ja munkade pöörase fanatismiga. Ent Gibbon oli kohutavalt andekas, ta oli kunstnik, tal oli

5

haruldane võime elavaks teha minevikku, äratada surnuid. Üldse itles ajaloolase kohta väga õigesti Guizot, kes ise oli kuulus aja-oolane: «Isegi siis, kui ta ei taha petta teisi, alustab ta sellest, et aetab iseennast; et tõestada seda, mida ta peab tõeks, satub ta eba-;äpsustesse, mis näivad talle tühistena, ja tema kired lämmatavad ;ema kahtlusi.» Nõukogude lugeja muidugi mõistab, et need sõnad kõnelevad klassi survest ajaloolase mõtte «vabadusele» ja tõele.

Kunstnik on ennekõike oma ajastu inimene, selle ajastu tragöödiate ja draamade vahetu pealtnägija või neist aktiivne osavõtja. Ta võib olla objektiivne, kui ta on küllaldasel määral vaba oma dassi eelarvamuste hüpnoosist, kui tal on ausad silmad, kui ta se on osake ajastu kontsentreeritud energiast, loovast energiast, rds püüdleb selle eesmärgi poole, mille on kindlalt seadnud töörahva teadlikkuse kasvu ajalugu. Kirjaniku tööd ei iseloomusta mitte üksnes vahetute tähelepanekute ja kogemuste jõud, vaid ka see, et elaval materjalil, mille kallal ta töötab, on võime vastu panna kirjaniku klassisümpaatiate ja -antipaatiate meelevallale. Tust selle elava materjali vastupanuga kunstniku isiklikule amavolile võib seletada selliseid fakte, et kodanlikus ühiskonnas on kirjanikud järjest sagedamini oma klassi elu-olu erapooletud aja-loolased, paljastavad halastamatult tema pahesid, tema labasust, ahnust, julmust, tema «allakäigu ja languse» seaduspärast protsessi. Euroopa autorite ülistuslaule kodanliku elu stabiilsusele asendavad järk-järgult matusekõned.

Stendhal on esimene kirjanik, kes üsna varsti pärast kodanluse võitu hakkas läbinägelikult ja selgelt kujutama kodanluse paratamatu sisemise sotsiaalse laostumise tunnuseid ja tema nürimeelset lühinägelikkust. Prantsuse kirjandusajaloolased on

seadnud ta «klassikute» kilda, kuid seda on tehtud reservatsioonidega. Vaevalt küll võib öelda, et prantslased Stendhali üle uhked on.

Põhjused, miks prantsuse kriitika sellesse väga originaalsesse kunstnikku ja mõnedesse teistesse jahedalt suhtub, on selle raamatu autor A. K. Vinogradov täiesti õigesti ära näidanud ühes oma täisväärtuslikus eessõnas prantsuse raamatute tõlkeile. A. K. Vinogradovil lasub sotsiaalne kohustus arendada oma ideid põhjuste kohta, miks prantsuse kriitika mõnede prantsuse kirjanike tööde tõelist sotsiaal-poliitilist tähtsust on ebaõiglaselt ja valesti hinnanud. Need ideed on väga tähtsad ja õpetlikud meie lugejaile ja ka noortele autoritele.

Stendhal on väga kujukas näide sellest, kuidas kriitika on autori palet moonutanud. Professor Lanson ütleb oma «Prantsuse kirjanduse ajaloos» tema kohta: «Tema isiklikud seiklused ei ole üldse huvitavad.»

Seda on öeldud inimesest, kes võttis osa Napoleoni internatsionaalse armee sõjakäigust Moskvasse ja elas läbi selle armee taandumise tragöödia ning hukkumise, inimesest, kes elas lähedases seoses Itaalia karbonaaride revolutsioonilise rahvusliku liikumise tähtsamate juhtidega, kes mõisteti Austria valitsuse poolt surma, kes oli peaaegu kogu elu politsei järelevalve all, — mis on ka väga huvitav.

Ei mäleta, kes, vist Faguet, on märkinud, et armee taganemise ja külmumise traagilistel päevadel, distsipliini täieliku lagunemise ajal ilmus Stendhal iga päev teenistusse hoolikalt raseerituna, täies sõjaväemundris, «rahulikuna, kaotamata oma kirge sündmusi analüüsidaga otsekui mitte uskudes Napoleoni lüüasaamist».

See on joon, mis on omane vaimult tugevale ja ajalooliselt meelestatud inimesele, kes küll oli vaimustuses Napoleoni energiast, kuid mõistis, et kui Euroopa vallutaja lootus vene pärisorjade ülestõusule ei täitu, siis see veel ei tähenda, et ajalugu oleks seisma jäänud.

Lanson ütles: «Stendhali kirjanduslik tegevus tekkis tema armastusest aktiivse elu vastu ja seda juhtis see armastus.» «Kõige rohkem armastas Stendhal energiat» —, et see oletus on õige, seda kinnitab Stendhali kogu rahutu elu. Stendhali raamatute tõeliseks ja ainsaks kangelaseks oli just elutahe, ja tema hakkas esimesena kirjutama romaane, milles ei ole tunda autori tendentslikku vägivalda tema kangelaste, tegeliku elu suhtes. Oma talendi jõuga tõstis ta üsna tavalise kriminaalkuriteo XIX sajandi alguse kodanluse ühiskondliku korra ajaloolis-filosoofilise uurimise astmele. Tema märkas esimesena kodanluse keskkonnas ja kujutas monumentaalselt Julien Soreli, kahekümne kolme aastast noormeest, talupoega, keda valdas meelepaha sellepärast, et tema olukord oli alandav kodanlaste hulgas, kes olid rikkaks saanud, ja aadli hulgas, kes oli revolutsiooniaastail vaeseks jäänud ja väikekodanlustunud.

Julien Sorel elas inimeste hulgas, kes «iialgi ei ärka hommikul piinava mõttega: «Kus ma täna lõunat söön?»» Jutumärkidesse võetud sõnad ütles Sorel ise oma klassi kohtu ees. Kuid nende sõnadega vähendas ta, otsekui autori tahte vastaselt, oma tähtsust tulevikus ja oma draama tähtsust, mis ei lõppenud tema surmaga, vaicl on kestnud sada aastat, ning seda elab Euroopa noorsugu veel praegu läbi.

Julien Sorelil raius kodanlik ühiskond pea maha, kuid see noor auahne inimene ärkas ellu teiste nimede all mitmes Euroopa ja Venemaa suurte autorite raamatus: Bulwer-Lyttoni ja Alfred Musset', Balzaci ja Lermontovi, Sienkiewiczi, Paul Bourget' ja teiste romaanides. Eskiissetes, kuid õigetes joonistustes ärkas ta ellu

isegi niisugustel meie mitte küllalt hinnatud autoritel, nagu Sleptsov, Pomjalovski ja Kuštševski.'

Stendhali Julien Sorel on kõigi nende «kangelaste» esiisa, kes alustasid elu, uskudes, et kõrge intellektuaalne areng neile täielikult kindlustab vastavalt kõrge ja sõltumatu sotsiaalse positsiooni, kindlustab mõtte- ja tahtevabaduse. Nende kõigi ühiseks jooneks on nende määratu suur auahnus, kuid nad elavad «ilma dogmata», ilma selle sotsiaalse dogmata, mis harmoniseerib mõistust ja tahet. Kodanlikul ühiskonnal, kuigi ta on välja töötanud palju «dogmasid», puudub samuti see peamine, mis teeb inimlikuks zooloogilisi instinkte, kuivõrd neid on võimalik inimlikuks teha kapitalistliku korra anarhilistes tingimustes.

Romaanis «Punane ja must» kujutas Stendhal isiku ja ühiskonna vaheliste vastuolude draamat, mille puhul meil palju ja viljatult filosofeeriti aastail 1870—1080 ja millest kodanlik ühiskond alles siis lahti saab, kui ta lõplikult hukkub.

Väikekodanluse poliitiline looming, mida nimetatakse fašismiks, loob nende draamade arvu suurendades neid tuhandeid veel tooremates vormides, ja ei pruugi olla prohvet, et veendunult öelda: see kiirendab kodanluse hukkumist.

Stendhali mõistuse läbinägelikkus ja fantaasia jõud võimaldasid tal väga hästi näha kodanluse silmakirjalikkust ja valelikkust, kodanliku korra vastuolude lepitamatust. A. K. Vinogradovil on täielik õigus, kui ta ütleb, et «kodanlik kriitika sulges silmad Stendhali ohtlike järelduste ees. Ta oli võõras inimene oma ajastu kirjanduses, ja seda mõistes ütles ta naljatades, kuid peaaegu eksimatult: «Mind loetakse 1935. aastal.»» Lugema ja mõistma hakati teda varem, kuid kirjanikud on tema raamatuist alati õppinud ja õpivad veel kaua.

Ja vististi veel kaua otsustatakse tema üle prantsuse kriitika hinnanguist lähtudes, nagu see juhtus andeka Stefan Zweigiga, kes arvas Stendhali «oma elu laulikute» hulka, märkamata temas poeeti ja loova energia apologeeti.

Meie noortel kirjanikel on eriti kasulik õppida inimeselt, kes oskas tavalisest kriminaalkroonika faktist arendada oma ajastu laialdase ereda pildi. Meie noored kirjanikud kompromiteerivad üsna sageli sügava sotsiaalse tähtsusega teemasid, asudes nende kallal tööle, ilma et nad oleksid küllalt tähelepanelikult uurinud eilse päeva materjale, ja tunnevad sealjuures kiirelt voolava tänapäeva tõsielu väga pealiskaudselt.

Mõni sõna Stendhali stiilist. Lanson, nagu paljud teisedki, ütles: «Stendhali teoste vorm ei paku midagi erilist; selles pole mingit kunsti; see on ainult tema ideede analüütiline väljendus.» Ka Balzac

8

ei olnud heal arvamisel Stendhali kujutamiskunstist. Nähtavasti prantslaste arvamuse mõjul väidab ka Zweig, et Stendhal «hoolitses stiili, terviklikkuse ja reljeefsuse eest nii vähe, nagu oleks see olnud erakiri sõbrale». Kui on lubatav võrrelda Stendhali teoseid kirjadega, siis oleks õigem tema teoseid nimetada kirjadeks tulevikku.

Kõigi Stendhali sõnakunstile antud negatiivsete hinnangute vastu seisab üks — selle andis Gustave Flaubert kirjas oma sõbrale Alfred le Poitevinile:

«Eile õhtul lugesin ma voodis Stendhali «Punase ja musta» esimest köidet. Seda asja iseloomustab rafineeritud mõistus ja suur peenus.,Prantsuse stiil; aga kas see on lihtsalt stiil? See on tõeline stiil! See vana stiil, mida praegu üldse ei osata.»

See suurima stiilimeistri hinnang katab kõik kriitikute hinnangud, kes muuseas heitsid Stendhalile ette seda, et ta olevat kirjutanud kiirustades, sest «ei tahtnud anda aega kunstnikule stiliseerida, tegelikkust ilustada». Tegelikkus aga nõuab «ilustamist» ja on seda väärt ainult siis, kui ta pidevalt jätkab oma peakangelase, massiinimese võitlust füüsilisest ja moraalsest vangistusest vabanemise eest, mitte aga siis, kui ta on «loodav legend» ning otseselt või kaudselt õigustab inimese orjust.

Käesolev raamat näitab Stendhali niisugusena, missugune ta oli ja missugusena teda seni pole nähtud.

[1931] M. Gorki

AUTORILT

1933. aastal möödus poolteistsada aastat Henri Beyle'i sünnist. 1942. aastal möödus sada aastat Stendhali surmast. Kumbagi daatumit pole hajameelne kriitika mitte kuidagi ega kuskil tõsiselt tähistanud. Kuid sellest, et kirjanikku pole unustatud, annab tunnistust hoopis tähelepanuväärsem fakt: veerandsaja aasta jooksul on selle kirjaniku raamatuid NSV Liidus ilmunud hulgal, mis ületab nende kogu maailmas saja aasta kestel ilmunud tiraažid enam kui kahekordselt. Stendhal on tunnustatud «nõukogude» autor. Iial pole ühelgi kirjanikul tulnud kogeda nii kummalist ja kapriisset saatust nagu Stendhalil. Tema suurte romaanide ilmumisest möödunud sada aastat on olnud kodanlusele kriitilise mõistuse vananemise sajandiks, meie autorile aga — nooruse tagasisaamise sajandiks. Seda seaduspärast nähtust noteerivad kui «kapriisi» need prantslased, kes Stendhali kui inimese ja kirjaniku terviklikku kuju iga hinna eest tükkideks tahtsid rebida ja igale tükile väär-tõlgendaja silti külge kleepida.

Käesolevas raamatus pole püütud taastada terviklikku kuju neist lõhkirebitud tükkidest, mille on jätnud mitmesuguste aastakümnete kriitikud ja muuseas need formalistliku rühmituse «kirjandusteadlased», kes prantsuse kommentaatorite sabas sörgivad ja ;<Pleiade'i» kirjastuse poliitiliselt nudid «pseudokommentaarid» vene väljaannetesse lihtsalt üle kannavad. Käesoleva raamatu autor julges toetuda uuele, omaenda otsitud ja õnnelikult leitud arhiivimaterjalile, mis ei sunni teda olema seda tüüpi «autoriteet», kes võõrad mõtted prantsuse väljaannetest lihtsalt ära tõlgib. Väikekodanliku kriitiku Emile Faguet' prokurörlik karje nõuab

ühiskondlikku kohut Stendhali kui meie ajal ohtliku inimese üle. «Stendhal on huvitatud ainult alamatest klassidest!», «Stendhal on usuvastane ja aktiivne ateist!», «Stendhal levitab vana materialistlikku mürki!» Lühidalt — «saatus tegi kirjanikuga halba nalja, paigutades ta võõrasse ajastusse».

Meie võtame prantsuse materialismi ja ateismi pärija kartuseta vastu meie epohhi. «Stendhal on väga kujukas näide sellest, kuidas kriitika on autori palet moonutanud. Vaevalt küll võib öelda, et prantslased Stendhali üle uhked on,» kirjutab M. Gorki. Kuni viimase ajani erutab elav uudishimu prantslasi, kes Stendhali teoseid loevad, ja jõuetud katsed autorit mõista tunnistavad, et Stendhal on surematu.

Tehakse aga kõik, et Stendhali tahtlikult ja tahtmatult moonutada. Asendades «Armance'i» kangelase vikont de Maliverfi klassikuuluvusest tuleneva jõuetuse temale spetsiifiliselt omase sugulise impotentsusega, moonutab 1928. aasta kommentaator muidugi nimme Stendhali sotsiaalset analüüsi, tõendades sellega kõige rohkem omaenda kastreeritud kriitika jõuetust. Muutes Stendhali oma raamatus «Stendhal ratsaväelasena» esteediks ja snoobiks, peatub krahv Comminges 1930. aastal tahtmatult Beyle'i eluloo nendel joontel, mis olid härra Comminges'i võhikuajule jõukohasemad. Need, kes iselaadi objektiivsuse nimel nõudsid, et ma «kahandaksin Stendhali kuju, kuna ses leidub alatuid ja pugejalikke' jooni», muidugi tõestasid, et kõnekäänd «kellel king pigistab, sellel suu pajatab» on õige. Mul on rõõm käesoleva raamatu viienda trüki puhul[1] ütelda, et selle teose suur populaarsus põhineb samal oivalisel tulevikutundel, mis innustab meie noorsugu ja muudab Stendhali meile lähedasemaks kui kapitalistlikele maadele. Stendhal on seda tulevikutunnet ise kõige paremini väljendanud, öeldes: «Kuldne ajastu, millele sõge pärimus on määranud koha minevikku, on veel ees!»

Täielikuks uudiseks selle raamatu materjali osas on objekti ühtlusega seotud väljavõtted Turgenevi hiiglaslikust arhiivist. Need' materjalid on tundmatud. Mitte üksnes Stendhali kodumaal, vaid ka Venemaal pole neid seni trükis avaldatud. Nende esitamise viisi vastu võib vaielda, kuid nende avaldamise fakt ise heidab uut valgust kirjaniku sidemeile Venemaaga.

1 Käesolev autori eessõna on kirjutatud romaani 1945. aasta väljaandele.

PROLOOG

ESIMENE PEATÜKK

Vaevalt olid septembripäikese hommikused läbipaistvad kiired verevad kobarad pihlapuude ladvus särama pannud, kui sõjasarve helid õhku lõhestasid. Mängis trompetipuhujate koor ja hommikuudus tukkunud vanaaegne vene mõis virgus ning lõi kihama. Prantsuse ratsakaardiväe-eskadronid rivistusid kiiresti kolonni ja väljusid Suure Armee kannul, kitsal teel kolmekaupa reas. Kolonni pea laskus juba piki mäenõlvakut, möödus tiigist, jättes kõrvale vaikse ja inimtühja, ilma ainsagi suitsuta kirikuküla, ja ratsutas ridamisi libisedes noore tammikuga kattunud kõrgete kiviste kinkude ja küngaste vahele, hoides suunda Možaiski teele. Möödus kümme minutit. Maona looklev kolonn oli juba kilomeetripikkuseks veninud, kui pool-lõhutud aadlimõisa kivisammaste vahel, varem väljunud kolonni saba ja uue kolonni pea vahelisel laial maa-alal, ilmus valge hobuse seljas nähtavale üksik ratsanik, kes silmi vidutades ja laupa kibrutades vaatas teed vastu päikest. Sada sammu tema järel sõitis ratsaväe rivikorrast kinni pidamata suur grupp kirevalt rõivastatud mehi. See tili Bonaparte ja tema järel Suure Armee generaliteet. Tugevasti külmetunud väejuht, pärast Borodino lahingut väsinud ja välja magamata, tundis end sel päeval siiski reipana. Kindralid juubeldasid. Ees seisis viimane päeva-teekond Moskvasse.

Mahapõletatud kirikukülade hauavaikus vaheldus tühjaksjäänud, kuid tulest puutumata külade võika hääletu-

15

sega. Polnud kuulda kodulinde, polnud näha suitsujuga-d. Inimeste puudumine tugevdas vene sügise sõnatu iremise rusuvust. Ületati Možaiski maakonna piir. Ala-sa saabus luurajaid raportitega. Ettevaatusabinõud võeti irvitusele. Hobustel lasti sõita pehmel pinnasel. Laulmine ja valjusti kõnelemine keelati. Sarvepuhujad kästi pasunad ära panna, läikivad esemed kinni katta. Ent venelased id taganenud lahinguta. Neist polnud jälgegi. Vana Kutuzovi armee oli otsekui ära auranud. Kraavid ja künkad tegid liikumise tülikaks. Kõige kõrsmai kingul avastati kaevikud. Husaarid, kes väheldaste itsapatrullidena olid liikunud miili võrra ees või kolme-leheliste gruppidena niisama kaugel kolonni kõrval, tulid üüd sadulast maha, andsid hobused teistele ja ronisid ise uude otsa, et kaugemale näha. Kuid kuskil polnud mingit märki Vene armeest.

Keskpäeval muutus kartus hõiskamiseks. Päike, mis itendas kiivritel, standartidel ja kuldkotkastel, see muutlik ja kahvatu vene päike, hakkas äkki haruldase tulena särama, otsekui juubeldaks temagi koos raske sõjakäigu lõppu pühitseva üksiku ratsaniku korsiklasesüdamega. Hääled kõlasid enesekindlamalt, silmad vaatasid erksa-malt, ohvitserid hakkasid nalja heitma ja hüüdlema. Tõusti mäele. Üha sagedamini jõudis üks kolonn teisele järele.

Oli kell kaks pärast lõunat, kui prantslaste väesalgad vaikses hämmastuses peatusid mäeharjal, kust avanes vaade «Aasia südamele». Kullast ja värvikirevusest helkides laius prantslaste silmade' ees see «Suurmoguli linn». Säraval pilgul vaatasid

marssalid Moskvat ning õhk kaikus hüüatustest ja suuresõnalistest võrdlustest. Öeldi: «Põhjamaa Teebai», «Muinasjutuline India», «Idamaa Palmyra seisab uue Aleksandri ees».»

Marssal Daru saatjaskonnas ei lasknud end sellest ilukõnelisest vaimustusest haarata ainult üks mees. See oli kahekümne üheksa aastane sõjakomissar Henri Beyle, narssali sugulane. Ratsanikud kogunesid kobarasse. Ohvitserid segunesid reameestega, sõjakomissarid leidsid endid ilevat marssalile palju lähemal kui auastme järgi sünnis, iga keegi ei pööranud korralagedusele tähelepanu. Häda-ohud ja läbielatud kannatused olid unustatud. Lakkasid ninarnast kummalise sõjakäigu mõistatused ja aasialiku naa seletamatud üllatused. Otsekui ammu alustatud kõnet ätkates tõi Pierre Daru rahuliku väärikusega kuuldavale

16

silutud lauseid, milles Napoleoni administraatori selge mõte ühines Horatiuse parima tõlkija kõne elegantse stiiliga. Talitsetud vaimustuses sõnas Daru:

«See ajalooline päev kirjutatakse kuldtähtedega kõigi mällu. Algab uus ajastu. Iga prantslast, kes Vene sõjaretkelt tagasi pöördub, ootab ees kuulsuse tee. Hämmastunud Euroopa pilgud saadavad elulõpuni imetluse ja vaimustusega iga meie sammu. Kui õnnelik saatus! ...»

Vana marssali hallide silmade pilk libises hajameelselt üle nägude, mis vastasid aupakliku naeratusega. Daru pilk kohtas ka Beyle'i silmi: ei mingit, vaimustust; külmalt ja rahulikult vaatles noor sõjakomissar kingu harja, kus mustad suletutid ja sätendavad kiivrid lehvisid ja särasid valgel ratsul istuva väikese mehe ümber.

«Nõbu! ... »

«Nõbu» .. . See sõna kõlas Beyle'i kõrvus pisut ebatavaliselt. Viimasest kohtumisest saadik Daru perekonnas, Bacheville'i lossi ümmarguses saalis, pole seda sugulaslikku kõnetlust kuuldud. Itaalia sõjaretked, mida katkestasid säärased proosalised krahhid nagu poeselliamet väikese näitlejatari pärast Marseille's — kõik see oli Beyle'i Pierre Daru silmis «kahtlaseks meheks» muutnud. Kõigi teiste silmis oli 'Henri Beyle õnneseen, kroonivarade asedirektor, kes jakobiinist oli Bonaparte'i muretuks ametnikuks muutunud ja iga päev isikliku tumekõrvi traavli-paariga Pariisist Saint-Cloud'sse sõitis. Daru teadis selle karjääri hinda. Ta heitis Beyle'ile lootuse kaotanud õpetaja, saamatu käsilase targa soosija pilgu.

Reedel, 14. augustil, kui Beyle Suurele Armeele järele jõudis, tuues väikeses viini kalessis kaasa rohelise safian-portfelli Pariisi ministrite ettekannetega, tegi ta esimese visiidi Pierre Darule. Krasnõi tagant kostis lahingumüra. Seitsmetuhandelist venelaste väeosa ahistasid ja hävitasid Ney suurtükid ja Murat' ratsavägi. Daru jõi talumajas nii-suguse näoga kohvi, nagu kuulaks ta restoraniorkestrit. Alles hiljuti oli Beyle keisrinna juures audientsil olnud ja õuedaam Montesquiou'ga kõnelnud, kes talle kui keiserliku portfelliga kullerile Bonaparte'i vastsündinud poega, mähkmetes Rooma kuningat, näitas, ja nüüd sai seesama Beyle äkki hakkama niisuguse häbematusega, et söandas pöörduda Pierre Daru poole nagu vanastigi:

«Nõbu. mul on teile teatada... »

Marssali külm pilk katkestas järsult ta jutu:

17

«Mitte mingisuguseid nõbusid — lahinguväljal olen ma marssal! »

Ei Smolensk, ei Vitebsk ega Vjazma polnud suutnud seda muljet parandada. Headel silmapilkudel Pierre Daru naeratas, kuid Beyle jäi jahedaks. Üksainus Daru sõna võis Beyle'i sõjaväekarjäärile lõpu teha. Beyle teadis seda, ent vimm oli tugevam enesealalhoiutungist. Juba tookord, Krasnõi küla all, oli marssal pärast Beyle'i rapordi ärakuulamist kerge naljaga oma teravat ütlust pehmendada püüdnud:

«Krasnõi märgib revolutsioonilist värvi, kuid ma ütlesin keisrile, et kui me jätkame talupoegade seas kihutustööd mõisnikkude vastu, siis seisavad meil ees sünged päevad.»

«Olen kindel,» vastas Beyle, «et kui me sellel maal orjust ei kaota, ootavad meid sünged päevad ka Prantsusmaal. »

Marssali nägu läks pilve. Leppimine polnud õnnestunud.

Ja nüüd, Poklonnaja mäel, rahuldumata oma saatjas-konna vaimustatud heakskiiduga, mida see sõjaretke lõpu kohta käinud sõnadele avaldas, võttis Daru korraga nõuks pöörduda Beyle'i poole sugulase kombel:

«Nõbu, ooperiteater ja «Comédie-Française» on meiega kaasas. Hiljemalt homme on Kremli palees pidulik kontsert, ülehomme aga kõlavad Aasias esmakordselt prantsuse näitlejate surematud hääled.»

Beyle kummardas vaikides ega vastanud, peamiselt seepärast, et marssali näolt kadus naeratus. Beyle'i kõrval seisis äsja armeesse saabunud Cardon — Adonise näo ja uhkete kiharatega noormees.

Cardon oli võtnud kiivri peast, tulnud hobuse seljast maha ning hoides ratsutit koos kiivriga vasakus käes, naeratas nüüd õnnelikult ja muretult. Marssal ei suutnud talle andestada üht Pariisi koerustükid. Edmond Cardonil, kes samuti nagu Daru elas Lille'i tänavas ja oli noore Martial Daru — endataolise võrukaela — alatiseks külaliseks, jätkus kord häbematust naisterõivaisse riietatult Pierre Darule tänavatüdruku jultumusega külge kleepida ja teda kojamehe ja teenri imestunud pilkudest hoolimata kuni paraadtrepini kergemeelsete juttudega jälitada! Selle loo kaastegelane Henri Beyle oli pealt näinud, kuidas marssal Daru põlastavalt kärkis, et Pariisi kaunim tänav on muutunud avalike naiste asukohaks, kes möödaminejaid tülitavad. Kuid koerustükk tuli paraku avalikuks ja

sellest päevast alates kerkis Daru hinges Cardoni nähes sõnatu raev. Oli möödunud hulk aastaid. Daru oli selle vahejuhtumi küll unustanud, ent Cardoni juuresolek ärritas teda endiselt.

Praegu Poklonnaja mäel, «säärasel ajaloolisel, ääretult tähtsal hetkel, mil Ida-Euroopa on võidetud emalõvina Prantsuse keisri jalgade ette maha heitnud», tundus Car-doni pilk Darule salakavalana. Sugulastunded Beyle'i vastu kustusid silmapilkselt.

Mäe harjal algas elav liikumine. Kingult kingule, väesalgast, väesalka lendas teade, et keisri ette on ilmunud Vene ohvitser. Tähendab, otsekohe määratakse kindlaks suure linna alistumise kord.

Vurrukas grenader ratsutas marssal Daru juurde. Keiser nõudis marssalit.

Bonaparte'i kollane nägu oli kuri, ta kulmude vahel oli sügav kurd. Ohvitserid ja marssalid, kes seisid eemal, nägid vaid vihaseid žeste, niivõrd laiu, et Daru kübaral liikusid suletutid. Veerand tundi hiljem seletas marssal:

«Keiser on vihane. Praegu käis Miloradovitši adjutant ja nõudis, et viimastele kasakatele võimaldataks täielikult linnast lahkuda.- Niisiis, võidetud esitavad ultimaatumi: «Te kas lubate meid Moskvast lahkuda, või me põletame Moskva maha.» Keiser oli kõigega nõus ja käskis tuua kohale bojaare, kes on kohustatud linnade allaandmise korda tundma. .. See jultunud ohvitser ütleb, et Moskva on tühi,» lisas marssal. «Milline lori! Küll need slaavlased võivad valetada!»

Seejärel pöördus ta sõjakomissaride poole ja otsustas osava diplomaadina piinlikkust hajutada:

«Kerge öelda — «tuua kohale bojaare»! Puudub veel, et säärased käsklused kõlaksid Austraalias. Kuid rahunege, sõbrad. Naapoli kuningas on juba Moskva eeslinnadeni jõudnud. Ta kirjutas mulle. Habemikud nomaadid, muinasjutulise Nimrodi kaaslased, ratsatalupojad, keda kasakateks hüütakse, piirasid ta vaimustushüüetega ümber. See metsik suguharu kuulutas ta oma hetmaniks — nii nimetatakse muistseid Dnepri zaporoožlaste maleva pealikuid. Kui keiser nüüd kõige vapramailt aru pärib ja kogu rügemendi hüüete saatel neid autasustab, siis kasakad tegid seda juba XVII sajandil. Moskva tsaarid võtsid nendelt vabaduse. Sõbrad, Murat on nüüd kasakate hertsog, kuid,» Daru laiutas käsi, «kuulutanud ta hetmaniks, kihutasid

19

need metsikud mehed müriseva naeru saatel minema. Seetõttu, olgugi et pole põhjust oodata lahinguid, olge ikkagi igasuguste varitsemiste ja sõjakavaluste vastu valmis.»

Septembri keskpaigast hoolimata oli öö soe. Taevas oli selge ja sinine. Kuu hõbetas Prantsuse vägede ees asetsevat Moskvat. Beyle ei maganud. Ta vaatas, kuidas meteoriidid ja asteroidid sügistaevale jooni tõmbavad, kuidas tähed lennates taevalaotusse kaovad. Tema laiaõlgne ja pikakasvuline kaaslane Busche sõnas:

«Ma olen ebausklik. Kui neil lagendikel tähed langevad, kardan ma Napoleoni tähe langust!»

«Tähed ei lange lagendikel, vaid maailmaruumis,» vastas Beyle. «Sinu võrdlus on ilus ja sa oleksid tõesti pidanud luuletajaks hakkama. Asteroidide langemiskiirus on ammu välja arvutatud; augustis ja septembris liigub meie planeet ruumis, kus langevaid tähti vilksatab nii palju, et sellest kuhjaga jätkuks terve maakera kangelasliku elanikkonna elu ja karjääri lõpetamiseks. Sellisel ööl nagu tänane peaksid sinu ettekujutuse järgi hukkuma kõik kangelased maailmas. Vaevalt neid aga maakeral nii palju leidubki, kui palju täna tähti maha sadanud on. Mind erutab hoopis rohkem küsimus, mis ootab meid pärast Moskvat. Homme marsime linna sisse. Kolm kuud tagasi lugesin ma Venemaa kohta üht raamatut. Moskva distriktile on iseloomulik sada päikesepaistelist pakasepäeva talve jooksul. Kuidas me need välja kannatame? Keiser pidas viimati marssalitele terve loengu geograafiast. Ta rääkis siinse kliima õudustest ja hoiatas, et sõjaretk tuleb kiiresti lõpetada. Kas mäletad ööl vastu üheksandat seda hirmsat jäist külma pärast keskööd? Sellest päevast peale käivad Napoleonil lakkamatult külmavärinad.»

«Siis tuleks rääkida arstiteadusest, mitte geograafiast,» torises Busche. «Pean vaatama, et enne keskööd magama saan ... »

Valjusti haigutades kadus Busche telki.

Beyle äratas käskjalg François', kes pärast väsitavat päevateekonda ja raskete kohvrite tassimist kalessis tukkus. Unine François tõstis und peletades kiiresti parema käe ja ajas end au andes sirgu.

Beyle palus rahulikult ja nagu häbenedes, et oli François' üles äratanud, tuua väliküünlajalad ja kirjutuslaua aset täitva nahkkohvri, istus telki puupakule je asus Prantsusmaale kirju kirjutama.

20

Linna hääletu vaikus hämmastas Beyle'i. Ta sõber Jac-quemont oli talle kord jutustanud India ja Kašmiiri linnadest, mille elanikud olid katku surnud. Luksuslikud paleed ja ehtsate vääriskividega sillutatud tänavad olid seal peaaegu terveks sajandiks tühjaks ja hääletuks jäänud. Oda käes hoidvad luukered mõne radža elamu sissekäigu juures olid inimeste ar.ukoha ainsateks tunnistajateks.

Moskva oli inimestest täiesti tühi. Prantslasi võtsid , vastu suletud aknaluugid, tugevasti kinnilöödud uksed ja rahulik päike, mis valgustas sillutamata tänavaid ning kolletanud rohtu kõnnitee ääres. Ängistus ja meelehärm täitumata jäänud lootuste ja ootuste pärast rõhus kõigi — nii sõdurite, kindralite kui ka haige Bonaparte'i südant. Olla tühja linna ja põletatud maa peremees — see polnud Bona-parte'i arvestustesse kuulunud. Kuid vähehaaval ta meele-härm vaibus. Kui suurtükikettide ja -rataste kõrin Kremli sillutisel lõppes ja kuldmesilastega standart hommiku -tuulest joobununa otsekui tulekeel Kremli palee kohal oma sillerdavat sära külvas, tunti jälle uhkust rinda paisutavat.

Kell seitse hommikul viis vana korsiklasest kaardiväelane standardi, keisri asukoha tähise, Moskva tsaaride palee kõige kõrgema kupli tippu. Bonaparte võttis pikksilma ja vaatles püha Joanni kellatornist toda kohta, kus ta, kõhklev ja ootel, alles eile esmakordselt Moskvat silmitses. Ivan Veliki — see nimi meeldis talle. Ta kutsus kohale insener Poitiers' ja käskis sinnasamasse kellatorni Chappe'i semaforiaparaadid üles seada ning esimese keiserliku litera järgi, see on väljaspool igasugust järjekorda, Pariisi heliogrammi saata. Ja kuna see Konvendi uhkus — revolutsiooni poolt koos meetrisüsteemiga ja uue kalendriga leiutatud esimene telegraaf Euroopas — oli Napoleoni «lemmiklaps» ja kuna Poitiers Bonaparte'i meeletult armastas ning alati tema soove ennetada oskas, siis ei möödunud veerandit tundigi, kui peeglid ja värviprožektorid juba kõnelesid prantslaste kauge valvepostiga läänepoolsel kommunikatsiooniliinil. Juubeldav valgusdepešš lendas Pariisi.

See tõstis Napoleoni tuju. Krambid kätes kadusid. Ta suutis jälle kirjutada ja kirjutaski kaks kirja: esimene oli Marie-Louise'ile, milles ta päris Rooma kuninga tervise järele, teine — Peterburisse, tsaarile, ettepanekuga rahu

sõlmida. Esimene kiri ei võtnud palju aega. Teise kirjutamine katkes korduvalt, sest järsku nakkas pea pööritama ning külmavärin ja piinav tõvetunne viis Bonaparte'i peaaegu meelemärkuse kaotuseni. Jõudu pingutades küttis ta ennast autosugestiooni teel üles, sosistas endale vaimus-tussõnu, kiitis end suuremeelse ja toreda žesti eest, sest võidetud vaenlasele rahu pakkuda — mis võib veel suuremeelseni olla? Pärast kirjakirjutamist algas tavaline tööpäev. Audientsil käis Daru, keda koheldi külmalt, sest tal polnud õnnestunud bojaare kohale tuua. Daru nägi pealt, kui vihaselt keiser silmitses kerjuste karja, kelle mingi teenistusvalmis ohvitser lähemast külast tema juurde oli ajanud. Keiser sõimas valjusti ja siivutult. Pärast Daru äraminekut tuli Joachim Murat, Naapoli kuningas. Tema ratsavägi oli endist viisi Moskvas ringi sõitnud, elanikest jälgegi leidmata. Tühjad paleed ja sealsamas armetud hurtsikud, vaikivad tänavad — ning kuskil vaid koerte kaeblik ulumine.

«Mis see on — kas enesehävitamine?» hüüdis Bonaparte. Murat võpatas ega vastanud sõnagi. Nende vahel tekkis vaikus. Möödus hetk. Murat tõstis pilgu. Bonaparte pöördus kõrvale. Siis tõstis Bonaparte silmad. Murat pööras selja. Maruvihane Bonaparte pistis sõimama, nagu sõimavad Ajaccio turunaised või Sartena purjus salakaubavedajad. Süda läks kergemaks. Algas itaaliakeelne vestlus nagu vanasti — ilma tiitliteta, lihtsalt sinatades. Murat vangutas' pead ja oli vihane. Bonaparte'il oli äravaevatud, haige lapse nägu. Esimest korda kuulis Murat temalt veidraid sõnu:

«Kahju, et siin ei ole minu nooremat venda Lucieni. Tal on sibülli anne, sina aga suudad praegu vaid õnnetust ennustada. »

«Sa ise kihutasid Lucieni Prantsusmaalt välja. Lucien on vabariiklane, jakobiin. Ära sõites lausus ta otsekoheselt: «Kui muutunud on Napoleon I Egiptuse kangelase Bonaparte'iga võrreldes.» Kujutlen, mida ta sulle Moskvas ütleks! »

Moskva meditsiinikooli teisele korrusele, kuhu viis marmortrepp, asusid korterisse Suure Armee peaintendandi Matthieu Dumas' kindralid ja ohvitserid. Ühe toa klaas-ukse võlvkaarele oli pandud irooniline silt: lei demeurent M-eurs Troibès'. Kõlasid sammud. Toast väljus £orrali-

1 Siin elavad härrad kolm «B-d» (pr. k.).

kult raseeritud ja puhtalt riietatud noormees. See oli Henri Beyle. Silmanud silti, koputas ta uksele ja sõnas Busche'i poole pöördudes:

«See on nähtavasti Cardoni temp.»

«Tõepoolest kolm «B-d»,» möönis Busche, «ühes toas Beyle, Bergognié ja Busche.»

Oli lõunatund. Armee puhkas Moskva taga külades. Kaardivägi sõi lõunat Kremlis. Diviisikindral Griois' suurtükivägi furažeeris talurahva heinakuhje laiali tassides Serebrjannõi Boris.

«Kolm B-d» lõunatasid samuti. Päev oli loid, rammestav, kuid lõunasöök rammus, maitsev ning hea veiniga, mida Dumas oma komissaridele oli jaganud. Pärast veinijoomist tundsid kõik laua taga oma jalgu viimaste suurte rännakute väsimuse mõjul äkki tuimaks muutuvat ja suutmata unisusest jagu saada, jäid magama, kahvlid peos. Kui ärgati, ei teatud, mis kell on. Purpurpunane päikeseloojang ennustas tuulist ilma. Väljakupoolsete majade aknad peegeldasid sügisese loojangu kulda ja purpur jt. Unest ärganud äratasid magajaid. Kannuseid koristades kõndisid aeglasel sammul ühest nurgast teise kindral Gérard, krahv Daru, kindral Dumas, leitnant Joinville. Toa nurgas, ümmarguse laua taga, istusid tundmatud ohvitserid. Daru käristas karedalt naerda. Ta jutustas:

«Naapoli kuningas, endine kodanik Murat, kes on üheksasada miili Moskvani ühe hooga maha ratsutanud ja kuuskümmend lahingut kaasa teinud, ei suuda õigel ajal peatuma jääda, aga õigel ajal puhata, säärikud jalast tõmmata ja teki alla pugeda — see on võib-olla niisama tähtis kui kaks ööpäeva ühtejärgi sadulas istuda. Kuldtikanditega sametmantel, kollased saapad, tulipunased püksid, tohu-tuil mustadel lokkidel hämmastamapaneva moega kübar, täis suletutte — kõik see välgatab alatasa Moskva tänavail. Ma ei suuda Naapoli kuninga imekspandava rüüga harjuda. Eile kihutas ta venelaste kannul, täna oleks aga peaaegu surma saanud. Kolonni eesotsas ratsutades sattus ta mingis põiktänavas jõugu hullumeelsete venelaste kätte: paarkümmend poolalasti meest ja naist sööstsid talle hangude ja teivastega kallale, ainult see päästiski ta elu, et ta on Moskva sõimusõnad juba suurepäraselt selgeks õppinud. »

Daru naeris jälle kärinal, Beyle tõusis püsti ja pöördus kindral Dumas' poole palvega, et tal lubataks saata Prant-

susmaale kirju Dumas' pitsereid kandvates Peaintendan-tuuri pakkides. Kindral noogutas ning pöördus siis ühtaegu Pierre Daru ja Beyle'i poole sõnadega:

«Homme tuleb korraldada hea õhtusöök.»

Daru jäi seisma, pööras äkitselt kontsadel ümber ja küsis:

«Miks homme? Mispärast õhtusöök?» Dumas muheles kavalalt.

«Seepärast et homme avanevad selleks suuremad võimalused kui täna.»

«Nagu intendandil need võimalused kunagi kaoksid! Ma hakkan armee pärast kartma.»

«Noh, kui mul niisugused komissarid on nagu härra Beyle, siis pole varustuse pärast midagi karta,» vastas Dumas, käega Beyle'ile osutades. «Muuseas, keiser saatis mulle tähekese, käskides maksta sularahas ja ergutada igati talupoegi, kes Moskvasse toiduaineid toovad. Ma tahaksin neid talupoegi näha!»

Uks avanes ja põrkas sissetormanud ohvitseri rutakast liigutusest mürtsudes vastu seina.

«Pean kindral Dumas'ga kokku saama,» ütles siseneja.

«Mis teil vaja on, leitnant?» küsis Dumas.

Punetav, erutatud ohvitser sõnas:

«Härra kindral, ainuke toiduaineteladu turul on teadmata põhjusel põlema läinud. Ma palusin kindral Kirge-neri, et ta tulekahju kustutamiseks ühe pataljoni annaks. Kindral keeldus, teatades, et sakslased pole Napoleoniga sugugi mitte selleks siia tulnud, et pritsimeheametit pidada. Kuidas käsite toimida?»

«Tola!» käratas Dumas. «Andestage, leitnant, see ei käinud teie kohta. Neetud sakslane!»

Dumas krigistas hambaid. Ta tegi seda meisterlikult. Tundus, nagu näriksid tuhanded rotid ust. «Beyle, teie lähete kustutustöid juhtima.» Daru kirjutas mõne rea. Beyle väljus koos ohvitseriga. Poole tunni pärast oli ta Punasel väljakul Pokrovski peakiriku ees ja andis valveohvitseri kätte Daru korralduse saata sõjakomissar Beyle'i käsutusse kaks eskadroni jalas-tatud traguneid.

Hobused võtsid enda alla kogu Vassili Blažennõi kiriku alumise korruse. Kiriku ülaosas ja külgkabelis magasid tragunid. Sarvepuhuja andis häiret. Silmapilkselt rivistas ohvitser mehed jalaväekolonni ja andis käsu: «Joostes

24

marss!» Kõik sööstsid turu suunas, kus mustad suitsupilved ja tulekeeled olid juba hiiglaslikeks paisunud.

Tragunid töötasid väsimatult, kuid puudus vesi; oldi sunnitud tegutsema raudkangide ja kirvestega ning lõppude lõpuks ikkagi loovutama tohutud toidumoonalaod aplale tulelõõmale.

«Võib-olla on see välikokkade lohakusest,» ütles Beyle, püüdes oma häält kuuldavaks teha langevate sarikate raginas, tragunite käras ja tuulest haaratud tule veidras vihinas.

«Meie köök pole siin,» vastas ohvitser. «Ladu oli suletud, tulekahju algas seestpoolt.»

«Verev taevas ennustab alati tuult,» sõnas Beyle. «See on halb. Tulekahju pole võimalik lokaliseerida. Leidke tünne, asetage märgade luudadega tragunid naabermajade katustele ja käskige tuules laialikanduvaid sädemeid kustutada. »

«Just nii, härra sõjakomissar,» vastas ohvitser. Beyle läks tagasi.

«Kahtlemata süütamine,» mõtles ta. «Me võime kogu armee katustele paigutada, kuid see ei päästa inimtühje maju, mis tuld seest välja ajavad.»

Ööseks paisus tulekahju suureks. Tuul tugevnes. Võitlus tulega muutus võimatuks. Marssalid kogunesid Kremlisse. Napoleon oli haige. Ta ei suutnud kirjutada, ja kui ta kõneles, siis oli temast mõnel hetkel üsna raske aru saada. Keel ei kuulanud sõna ja hambad lõgisesid.

«See on enesetapjate maa,» ütles ta, sõnu vaevaga välja pigistades.

Hilisööl sõitis Daru kindral Dumas' juurde.

«Teil tuleb homne õhtusöök edasi lükata,» kuulis Beyle marssalit tähendavat, «aga kaardiväetragunitel oli juba täna uhke õhtusöök: maju tuleohust päästes riisuvad nad need paljaks, kasutades asjaolu, et omanikud kaebust ei tõsta. Neetud linn!»

Kindralid istusid lauda. Käskjalad tõid punši, kuid juttu klaaside juures ei aetud, sest pimeda kõrvaltoa seinale tekkis ootamatult uue tulekahju verev kuma. Sisse jooksis kortermeister ning teatas erutatult, et süttinud oli kõrvalmaja. Unistused rahulikust unest varisesid kokku.

TEINE PEATÜKK

Beyle sõitis kalessis. Francois istus pukis. See kaless oli järjekorras üheksateistkümnes. Kitsail sillutamata tänavail venis sõidukite rodu vaevaliselt ja üliaeglaselt edasi, sest täiesti inimtühjade tänavate ja mahajäetud õuede tõttu levis tuli tohutu kiirusega. Hobused lingutasid kõrvu ja hirnusid ärevalt, kui tule ja kibeda suitsu pilved voogasid tänavale raginal ja klirinal purunevaist akendest. Lõpuks esimene kaless peatus suurel roosa kirikuga väljakul kahe bulvari vahel. Beyle kuulis kentsakat tatari sõna «Arbat». Algas kohvrite, portfellide ja kastide väljalaadimine. Ühest kalessist kukkus ilusa palee ette kiviplaatidele kõlinal pudeleid. Killud ja veiniloigud katsid kõnniteed. Teisest kalessist kukkus kumisedes välja ehtne idamaine hõbelauto, mille nähtavasti mõni käskjalg kuskilt tühjast paleest hõlma alla oli pistnud. Vigastatud jalga veidi longates möödus Daru ja ütles oma kaaslastele:

«Siin õnnestub vist ööbida. Minu korter on teie käsutuses. See on krahv Apraksini palee.»

Tube oli palju. Need üllatasid silmipimestava luksusega. Kõik oli täiesti korras. Palee valitseja, soonilise ja sarnaka näoga sinisilmne vanamees, tegi Darule aupakliku kummarduse. Beyle'ile paistis, et marssali lühiajaline siinviibimine oli selle valitseja juba prantsuse krahvi imestunud ja aupaklikuks teenriks jõudnud muuta. Härraste vana kutsar — Artemissov, nagu Beyle arvas ta nime kuulvat, juhtis Beyle'i Daru käsul toredasse tuppa, mis oli sisustatud luksuslikus inglise stiilis.

Beyle jäi üksi. Ta püüdis lugeda, aga kandelaabri vilkuv valgus sundis teda raamatu käest ära panema. Erutav päev, kogu armeed tabanud pettumus, kui Venemaa pealinn leiti eest tühjana, ent alistumatuna, see äratas mõtteid, millest oleks tahtnud vabaneda.

Viimane aasta Prantsusmaal oli Beyle'ile olnud üheks parimaks aastaks. Kas oli mõistlik vahetada seda rahulikku elu Moskva sõjakäigu ootamatuste vastu?

«Jah, sellele elule oli vaja teha järsk lõpp,» lausus Beyle kuuldavalt. «Kuuenda tragunirügemendi nooremast ohvitserist hakkasin ma kaunis kiiresti muutuma rammusaks ja endaga rahul olevaks kodanlaseks. Tulla pärast igavat päevatööd tagasi oma hotellituppa isiklike hobustegaf siis saata Francois kalessiga Koomilise Ooperi ette tüseda

Angelina Bereyteri järele, siis oodata tema saabumist, aegajalt šampanjapudelile ja külmale põldpüüle pilku heites, siis Angelinaga õhtustada, siis teda lahti riietada ja enda juurde magama panna, hommikul aga siluda puudritop-suga tal siniseid rõngaid silme alt ja teda selle harjunud hellitusviisiga äratada . . . noh, mitu aastat võis see veel kesta? Ja kui vähe sarnanes see armastusega! Kui kerge oli sellest lahkuda!»

Otsekui vastuseks nendele mõtetele kuulis Beyle kuskil kaugel koridoris tasa, kuid mingis kummalises ekstaasis laulvat häält. Sammud lähenesid. Laulis mahe itaalia

tenor, tõelise kunstniku tenorihääl. Beyle kuulis selgesti sõnu: «Soglio questi tranquilli e lieti amanti.» [1]

Nende Petrarca sõnadega astus laulja ust hoolimatult lahti paisates ja vähimatki kohmetust tundmata Beyle'i tuppa. Beyle'i märgates näis ta ainult äärmiselt imestunud olevat. Ta seisis vaevu jalul ja loksutas taarudes suurest rohelisest pokaalist veini vaibale. Noor värske hääl kuulus vanale mehele — Pariisi Ooperi lauljale Tarchinile. Laulja võttis Moliere'i komöödiaist pärineva sügava kummardusega oma kübara peast ning lausus teatraalse väärikusega:

«Andestage.»

Beyle hüppas .püsti.

«Tarchini, Marseille' tenor!»

«Beyle, Marseille' vürtspoe sell!»

Sõnatult surusid nad teineteise kätt.

«Tulen kohe tagasi,» ütles Tarchini.

«Kuhu nüüd?» küsis Beyle. «Ma ei lase! Istuge pisut.»

«Peate aitama mul veini ära juua. Ma üksi ei jaksa. Lähen toon kohe ülejäägi.»

«Kuulge, te ei leia ju teed, te ei püsi ju jalgadel,» ütles Beyle.

«Sugugi mitte, sugugi mitte, püsin küll, aga mitte jalgadel, vaid teie käe najal.»

Beyle haaras ta käest kinni ja pani ta nahkdiivanile istuma.

«Mõtelge ometi, Tarchini, ma nägin teid viimati Marseille's! See oli seitsme aasta eest, ja te pole põrmugi muutunud. »

«See-eest olete teie kõik muutunud,» sõnas Tarchini järsult. «Mul on hea meel, et ma teid Pariisis ei kohanud.

«Need häirimatud ja rõõmsad armastajad» (it. k.).

Ma vihkan Pariisi, kõige rohkem on aga sõda mind ära tüüdanud. Koos teatriga veetakse mind sõjaretkedel kaasa nagu tsirkuselooma; olen nagu kiskja puuris . . . aga ma tahan Languedoci lahedat juurvilja. Tahan Auvergne'i kitsejuustu. Tahan Ardenni viinamarju. Ütelge mulle, poe-sell, kuidas saab tuline mergel meie taeva all loovutada viinapuule joovastavat niiskust, segades seda päikese kiirtega? Tahan kuulata laule ja juua Genzano veini!» «Te ajate tühja loba, teie keel ei kuula enam sõna!» «Udujutt! Minu hääl on kaine inimese hääl,» vastas Tarchini. «Ei kannata ma kaineid inimesi, põlgan ja vihkan neid, teid samuti!»

«Nonoh, küllap tõusen teie silmis jälle. Jään ruttu purju,» ütles Beyle. «Kuidas aga ühendada teie Prantsus-maa-vihkamist teie loeteluga Prantsusmaa kaunimatest paikadest: peale Genzano ei nimetanud te ju ühtki itaalia nime. »

«Itaalia nimed! Kus? Mis? Teie keiser müüs ju Itaalia enampakkumisel maha. Jagas terve maa oma töötutele perekonnaliikmetele, printsidele ja sulidele.»

«No kuulge, mis juttu te ajate!» hüüdis Beyle. «Te tunnete meie ohvitseride jultumust ja teate, kuidas nad teie jultumusele vastata võivad!»

«Mul ükspuha,» ühmas Tarchini. «Käigu põrgu! Mis need teie ohvitserid õige on? Kirju kari, Bonaparte'i vastu salavimma kandvad aristokraadid, ja matsid, kes aristo-kraatideks tahavad saada nagu see, mis ta nimi oligi. . . noh . . . aamissepa poeg.»

«Michel Ney?»

«Jah, just — marssal, sindrinahk, võttis mult Giulio Romano joonistustega Aretino raamatu! Tead, Beyle, mis kombed need on? Kui palju kordi on see raamat mind abistanud! See on ju parim käsiraamat noorte neidude valgustamiseks. »

«Mis on teiega juhtunud, Tarchini?» küsis Beyle. «Te pole kunagi nii palju lobisenud. Te kõnelete nagu kupeldaja poisinolk Naapolis. Mul on rõõm teid näha. Aga kus on teie abikaasa?»

«Abikaasa? See pani minu juurest plehku, kui ehk mitte mina tema juurest putket ei teinud. Parem ütelge teie mulle, miks te Melanie Guilbert'i hülgasite!»

Beyle valitses ennast vaevu. Otsekohe meenus talle väike, oivalise kehaehitusega ja imetlusväärse, lainetavalt

28

tremoleeriva häälega naine, see näitlejatar, kelle pärast tema, Beyle, kõik maha jättis ja Marseille'sse kolis, Itaalia diviisi kindrali Michaud' hiilgavast adjutandist Marseille's vürtspoe selliks muutus. Narriva ja ärritava selgusega kerkis ta silme ette Huveaune'i jõekese varjuline kallas ja naeru sillerdav alasti Melanie, kes supluse lõpetas tavaliselt ikka vallatusega, pritsides tillukeste pihkudega talle jõevett.

Tarchini jätkas:

«Jah, Melanie. . . Nüüd on ta abielus Baskoviga, selle rikka venelasega, ja üksnes seepärast, et teie ta hülgasite. Praegu aga elab ta siinsamas lähedal, ning teil ei tule meeldegi teda külastada!»

Tarchini oli vana sõber mõlemale — nii komöödiakir-janikule, kelle ükski näidend polnud lavale jõudnud, kui ka näitlejatarde, kes teda ande poolest ületas; ta oli Marseille's näinud nende suurima õnne päevi. Kunagi paistis, et need päevad ei lõpegi. Mõlemale — nii Beyle'ile kui ka Melanie'le — ei loojunud kunagi päike ega lõppenud muretu elu. Teineteisele anti truudusvandeid kindlas usus, et ees on veel palju aega nende vannete murdmiseks. Mälestus. Peenike, valge Marseille' tolm, mida Vahemere vinutuul katustele ja puude lehestikule laiali kannab. Tõtt-öelda oli see vaid rataste all peenekshõõrdunud tolm Marseille' kaubasadamasse viivatelt mägiteedelt. Seitse aastat tagasi paistis aga just see tolm Beyle'ile tollesama õnne tumestava uduloorina, mille läbi ta kogu maailma ja seal leiduvaid esemeid nägi. Seitsme aasta jooksul oli ta hakanud aru saama, et see oli vaid tolm, — mitte et ta oleks sisemiselt nüristunud, vaid et oli tekkinud teistsugune, võimsam ja tugevam elutunnetus. Pärast Mela-nie'd ei suutnud Beyle enam kellessegi kiinduda. Ta tundis küll tarvidust naistega suhelda, ent selles avaldus toosama sügav eluhuvi, mis ajas teda erutatult Pariisi tundma tuisse linnajagudesse, uudishimu, mis tõmbas teda võõrastesse linnadesse, kus uus taevas, pilvine või päikesepaisteline ilm .andis talle koos hoonete ja tänavate kontuuride ja tundmatute inimeste keskusteluga uusi elamusi ja uut jõudu.

Öine Moskva oma järjest puhkevate tulekahjudega ja ootamatu kohtumine Tarchiniga Apraksini inglise stiilis toas sundis Beyle'i enesesse tõmbuma. Väliselt polnud märgata erutust, mis teda silmapilkselt haaras mõtte juures,

29

et Melanie viibib üsna lähedal. Teeseldud rahuga küsis ta, mis kell on. Kuid vanamees naeratas, vastates purjuspäise kavalusega:

«Praegu on nagunii hilja. Viisakas inimene ei tee võistleja juurde visiiti seesugusel kellaajal. Aga eks üritagem! Baskovide abielupaar,» lausus Tarchini rõhuga, «elab õnnelikult vürstide Volkonskite majas. Seda paikkonda nimetatakse Zubovoks. Seal, kahekorruselise maja lähedal, kohtasin ma täna hommikul juhtumisi teie Marseille' sõbratari. Aadressi sain teada seetõttu, et lubasin teda külastada.»

Tarchini pea vajus õlale ja ta jäi tugitoolis magama.

Püüdes Tarchinit mitte äratada, riietus Beyle vaikselt, võttis kohvrist kaks inglise kaugelaskepüstolit, peitis vesti alla Schwarzwaldist hangitud lühikese liigendnoa ja kahetsedes, et sellega piirdubki tema mitmesugustelt rännakutelt kaasatoodud

relvastus, suundus ukse poole. Ta otsustas minna Moskva kuberneri marssal Mortier' kantseleisse — ainsasse kohta, kuhu jalgsi võis pääseda, ja paluda, et korrapidaja ohvitser teed näitaks. Kuid kellale pilku heites valdas teda kõhklus.

Kremli põhja- ja läänepoolse torni olid hõivanud ohvitseride valvepostid, et tule liikumist silmas pidada. Kord tuli rauges, siis aga süttis järsku mitmes kohas. Kesköös hakkas tuul tuld Kremli suunas ajama. Plekk-katused ja üleni puust osmikud kattusid mitmes kohas tulekeeltega. Ööpimeduses muutusid need palangust haaratud kvartalid allatuule nagu mingiks tohutut tuleкäppa sirutavaks laiguliseks kullakarva leopardiks. Kuid korraga tuul pööras. Väsinud ohvitserid, kellele armee saatus nüüd enam muret ei -teinud, toetasid unise pea kirjutuslauale ja jäid tukkuma.

Kremli palees algas samal ajal sõjanõukogu koosolek. Suure laua taga, millelt helepunast kahepealiste kuld-kotkastega kalevit sihilikult ära polnud võetud, istusid üheksakümmend seitse meest. Napoleoni enesetunne oli parem. Kindralid heitsid nalja. Mortier kõndis murelikult ringi. Bessieres ja Berthier seisid teineteise käe alt kinni hoides akna juures, olles kõige erutavamat küsimust omavahel juba arutanud. Neil oli käes dokument, mis tõendas, et sõjaretk Peterburisse on võimatu.

«Mis on peamine argument?» küsis Bessieres sosinal. «See, et keiser ise, uskumata meie nõusolekut, teeb ettepaneku alustada sõjakäiku Peterburisse.»

30

«Jaa, kuid on veel teinegi,» vastas Bessieres, «siin, näete, on tõlge Aleksandri kirjast Saltõkovile. Juba 4. juulil kirjutas Aleksander:

Peterburist tuleb välja viia: Nõukogu, Senat, Sinod, ministeeriumide departemangud. Pangad. Rahapada. Kadetikorpused. Asutused, mis keisrinna Maria Fjodorovna otsese juhatuse all seisavad. Arsenal. Välisasjade Kolleegiumi, Kabinetikolleegiumi arhiivid. Kõigist muudest — kõige tähtsamad dokumendid. Keisrikojavalitsusest: hõbeja kuldnõud. Paremad Ermitaaži maalid, samuti ka mitmesugused vääriskivid, mida samuti keisrikoja korralduses hoitakse, endiste valitsejate rõivad. Sestroretski tehas ühes relvameistritega ja nende masinatega, mida kaasa saab võtta.

Usaldusväärsete teadete järgi kavatseb Napoleon Peterburisse tungimise korral viia ära Peeter Suure staatua, samuti nagu ta seda Veneetsiast Püha Markuse platsilt kuulsa nelja pronkshobuse ja Berliinist niinimetatud Brandenburgi väravalt hobustega triumfivankri väljavedamisega juba teinud on, siis seepärast Peeter I-se mõlemad staatuad, suur ja see, mis Mihhailovski lossi ees, maha võtta ja laevadel ära viia kui kallihinnalised esemed, millest me lahkuda ei taha.»

«Ent kuidas teha, et see kiri sinu kantseleist keisri kätte ei satuks? Ja kui usutav see kiri ongi?»

«See kiri juba tema kätte ei satu,» ütles Bessieres. «Kuidas ka venelased ei kardaks, kuid talvine sõjaretk Peterburisse Wittgensteini vastu lõpeb armee hävinguga. Nüüd me teame, mida tähendavad Venemaa teed ... »

«Muuseas,» ütles Berthier, «kas sa tead, et Aleksander, Vene tsaar, ja Saltõkov, kellele see kiri on saadetud, on nõoksed?»

«Tühi jutt!» hüüdis Bessieres.

«Võin selle peale vanduda. Siin ukse taga on Vene arhiivide direktor Bestužev, kes Moskvasse jäi ja kelle ma nüüd siia tõin. Napoleon tegi mulle ülesandeks otsida Moskva keiserlikest arhiividest üles tõendid Vene valitsejasoo ebaseaduslikkuse kohta. Pärast Vitebski ja Minski kubermangu mõisnike mahanottimist, mille meie kihustustöö pärisorjade keskel välja kutsus, tuli sellest jakobiinlikule terrorile omasest moodusest loobuda. Kuid meie keiser on venelaste ülbusest ikkagi solvunud. Ise ta pole kõrgest

soost. Nüüd me siis tõendame, missugustel õlgedel Venemaa kroonitud koerad poegivad.»

Bessieres ei jõudnud enam uut küsimust esitada. Eesriide tagant tulid nähtavale punane munder, must nägu ja tohutud pungis silmad. See oli mamelukk Rustan, ja tema kannul väljusid palee eesriide tagant pidulikult kaks kaardiväegrenaderi, jäid teine teisele poole ust seisma, lõid püssipäraga vastu vaipa ja andsid au. Tekkis surmavaikus. Napoleon läks kiirete lühikeste sammudega oma kohale, tõukas põlvega hoolimatult kõrvale laia tugitooli ja võttis lihtsa puutooli. Vapiga tsaaritugitool kukkus ümber. Rustan astus juurde ja lohistas selle lugupidamatult nurka. Sõjanõukogu koosolek algas.

«Sküüdid põletavad oma eluaset,» alustas Napoleon, «Euroopas aga tõuseb varsti lärm, et prantslased on jakobiinlikult barbaarsed. Mida olete teie, härrad marssalid ja ohvitserid, teinud, et Moskvat tulekahjudest päästa? On teil tõendeid, et kolm neljandikku tulekahjudest pJe sõdurite purjuspäi märatsemisest tekkinud?»

«Prantsuse käsi pole Moskva majadele kahju teinud. Kinnitan seda, Teie Keiserlik Kõrgus, kui meie uue linna kuberner.»

Napoleon plaksutas käsi. Konvoi valve all tuli sisse purjus Prantsuse grenader, käes kustutatud tõrvik. «Kes see on?» küsis Bonaparte.

Mortier astus joobnu juurde, võttis tal vasaku käega kaelusest kinni ja rebis mundri lõhki. Määrdunud särgi alt libises välja vanausuliste rist.

«Kes sa oled?» küsis Mortier.

Ümberriietatu vaikis.

«Tooge tõlk,» andis Mortier konvoiülemale käsu.

Pingsa huviga kuulas Napoleon võõra keele kõla, jälgides kiirete pilkudega kord tõlki, kord ümberriietatud meest.

«Küsige, miks ta siiamaani sõnagi ei lausunud,» ütles Napoleon.

«See, Teie Keiserlik Kõrgus, on venelasest öövaht. Teda on surmanuhtluse ähvardusel kästud vaikida. Nüüd hakkas ta üksnes seepärast rääkima, et ta, nagu ta ise ütleb, on surmaks valmis.»

Veel viivuks kõnelust. Tõlk, nägu kahvatu ja erutatud, pöördus ümber ja kordas:

32

«Moskvas, nagu selgub, on kümneid tuhandeid pärisorje, kellele on süütamise eest lubatud priiusetunnistus, ning niisama palju vanglatest väljalastud kurjategijaid ja mõrvareid, kellele on süütamise eest lubatud armu anda. Ta ütleb, et Moskva põletatakse maani maha.»

Bonaparte tegi järsu ja põlgliku käeliigutuse. Valvurid viisid ümberriietatud mehe välja.

Krahv de Ségur, kes oma nooremate ohvitseridega oli hädavaevalt Kremlini jõudnud, tormas trepist üles sõja-nõukogu istungile ja nägi, kuidas sõdurid siinsamas kivist tagatrepil tõrvikut käes hoidvat grenaderi tääkidega torgivad. Küsimusi esitada polnud tal aega. Nõukogu saali sööstes otsis ta kohe vihaselt üles Mortier'. Sellal kui sõja-nõukogu parajasti Murat' ettekandest kuulis, et Moskva lähedal seisvas Vene armees on linna loovutamise ja tulekahjude pärast puhkenud mäss, andis Ségur kubernerile märku. Tige, raevunud Mortier läks tema juurde.

«Kas teil on teada,» kähistas Ségur talle maruvihaselt kõrva, «et praegu läks suurtükivägi läbi tukkuvate tunnimeeste ridade Kremli lukustamata väravaist sisse? Kui tuli Kremli poole pöördub, siis piisab ainsast sädemest, et kõik, kes siin istuvad, kaasa arvatud ka Tema ... »

Ségur tahtis öelda «Tema Keiserlik Kõrgus», kuid ei suutnud.

Mortier sai aru ja tormas saalist välja. Aruandja luges:

«Eelpostidel toimusid Prantsuse sõdurite rahulikud kohtumised kasakatega. Kahel korral toodi kohale pikalakalisi väljaõpetamata hobuseid, et näidata meie sõduritele Vene ratsaväe lõpmatuid suurendamisvõimalusi. Kasakad kinnitasid, et Aasia ääretuist steppidest paisatakse tohutuid hobusekarju Moskva distriktile järjest lähemale.»

«Kas Naapoli kuningas on selle loba ka ise jõudnud enne läbi lugeda?» küsis Napoleon järsult. «Kes see õnnetu ideoloog teil küll on, kellel te lasete mulle niisugust sõnamulinat kokku soperdada? Käskige tal sepitseda värsse, nüüd aga asugem suuliselt asja juurde. Visake oma paber minema! Täna hommikul saatsin ma tsaarile rahu-ettepaneku. Kui ta keeldub, süüdistagu iseennast.»

Bonaparte'! pilk otsis Darud. Marssal tõusis kähku püsti ja lausus iga sõna rõhutades:

«Kell kaks pärast lõunat asus Vene staabiohvitser hospidalist parlamentääride erilise kaitse all ja kõige vajalikuga

33

varustatuna Peterburi maanteed mööda Teie Keiserliku Kõrguse kirjaga teele.»

Napoleon kergitas kätt. Daru istus.

«Kui Aleksander kindlaksmääratud tähtajaks ei vasta, siis me paneme Moskva ise põlema ja läheme Tveri peale, kuhu Macdonald, Murat ja Davout liiguvad.»

Berthier müksas Bessieres'i ettevaatlikult küünarnukiga. Bessieres sosistas:

«See oli ainult katseks.»

Kindralite keskel aga tekkis elav liikumine. Kõik need mehed, nii erinevad üksteisest, kas üsna noored või väga eakad, kõik need vana Prantsusmaa hiljutised sõdurid ja aadlikud, kes põlevasse Moskvasse tsaari laua taha olid kokku juhtunud, hakkasid õlgu kehitama, akselbantide otsi songutama ja päid vangutama.

Bonaparte vaatas ringi ja otseselt kellegi poole pöördumata küsis kähku:

«Aga kuidas on siis Davoufga? Kuidas käib Eckmühli vürsti käsi?»

«Ta viibib armee juures,» vastas Lauriston. «Haav on raske. Kremlisse ta tulla ei saanud. Arst ei soovita tal Moskvasse sõita.»

Tuulekeeris, mis sarnanes vesipüksiga, lennutas kõrgel öises taevas põleva Zamoskvoretšje linnaosa kohal tulekerasid ja sädemeid. Väänlev tulesaba paistis selgesti Kremli palee akendest sisse. Sõjanõukogus olid kriitilised hetked möödas. Valitses asjalik vaikus, mida elustas Napoleoni tööväledus. Oli kuulda tuttavaid nalju ja vaimukusi, mis paljudele meelde olid jäänud juba Riiginõukogu istungite ajast, kui uue tsiviilkoodeksi perekonnaellu puutuvaid sätteid elavalt ja teravmeelselt läbi kaaluti.

Eesriide juures seisev tunnimees jälgis, kuidas Moskva jõe taga võimutsev tuli tatari mošee ja teravatipulise kiriku siluetti välja joonistab. Verevad vastuhelgid elustasid oranž- ja mustatriibulist muareeportjääri. Seda värvikombinatsiooni oli Prantsuse grenader viimati ühe tapetud Vene sõduri rinnal näinud. Valge rist oranž-musta paela otsas oli venelaste kõrge aumärk. Grenader oleks heameelega suigatanud. Põlved muutusid tinaraskeks, oimukohad, õlad ja sõrmelülid värisesid. Püss tundus sulatinana. Kuid kauaaegne harjumus sai võitu. Kodunurga Champagne'i suvised kärbsed pirisesid mõtete asemel peas. Harjunud olek. Kui sellele veel klaas smolenski viina lisada, siis

muutub kärbeste pirin torupillide mänguks, tina sulab jalgadest ja raskus kaob kehast. Siis võib selle orkestri saatel tantsida ja laulda. Punetavad väsinud silmalaud avanevad, et und eemale peletada.

Laua taga vaidlevad ägedalt kindralid, keiser aga, kes neid vaidlema õhutab, muigab tiigrimuiet ja ootab, kellele jääb võit. Laua teises otsas magab väsinud Treviso hertsog. Uksest piilub ettevaatlikult sisse Aleksandrist petetud ja Napoleoni põlualune kindral Caulaincourt.

Jälle tuleb tukastus peale. Siin on ikkagi parem kui magada lafeti juures. Vene kaevikud on kaugel. Pigem uinuda püstijalu Kremli saalis kui öösel kuulide all Moskva jõe ääres. Kaardiväelane ei tuigu. Muutunud raidkujuks, magab ta avasilmi. Champagne'i kärbsed pirisevad pisitasa mõtete asemel. Siin on ta iseenda peremees. Kõrge-rinnaline Margot ei rebi teda juustest. Vanaätist isa ei torise odavalt müüdud viljasaagi pärast, teise järgu moonavooris aga on nii palju varandust, et ülejäänud päevil piisab muretuks äraelamiseks.

Moskva pilkaspime sügisöö. Viies hommikutund. Bonaparte on nüüd lõplikult hoogu sattunud. Ent üha vähemaks muutub vaidlevate marssalite grupp. Keiser tõuseb istmelt, astub "kord ühe, kord teise juurde, raputab õlast, painutab oma pea magaja kõrva lähedale ja heidab nalja.

Korraga kõlavad ligiläheduses püssilasud, siinsamas on kuulda tulerakettide vihinat ja pole enam mingit vajadust raputada õlast neid väsinud marssaleid, kes otseti

laua kohal magavad. Kõik virgub, kõik lööb liikvele, kõik elavneb, kogu saalis hakkab kostma kõnekõminat.

Marssal Mortier hüüab ägedalt naabrile:

«Ma nean ära selle päeva, mil ma Rostoptšini järglaseks sain.»

Äkki Mortier peatub. Raudsed korsiklaseküüned tungivad talle õlasse.

«Keda sa, marssal, näed?» käratab Napoleon.

«Päeva!» vastab Mortier. '«Vaata, et see päev sulle viimseks ei kujune.»

«Teie Keiserlik Kõrgus, mida rutem, seda parem.»

Kuid Bonaparte ei kuulanud teda enam, olgugi et Mortier püüdis enda vabandamiseks jutustada sellest, mis. Moskvas toimub. Pärast Seguri hoiatust välja jooksnud ja tublimad ratsaväelased rajoonidesse laiali saatnud, otsustas Mortier hankida teateid kaheksatuhandemehelise väe-

salga kohta, kelle ta otseselt tulekahju kustutamiseks oli määranud. Tagasi tuli aga ainult osa ratsaväelasi. Teated olid trööstitud. Kubernerivõimul polnud linnaga sidet. Agulites oli Moskva seisukord paremini teada kui kesklinnas.

Kõrvetada saanud ja väsimusest vaevalt jalul püsiv ohvitser tormas sinist keiserlikku lubatähte vasakus käes hoides saali, otsis rahutuil silmil üles kuberneri ja hakkas hingeldades kõnelema:

«Härra marssal, tornide valvurid magavad. Ohvitserid — laudade taga, milledel hingitsevad rasvaküünlaju-pid, sõdurid — piirituseloikudes. Kremlist ei jälgita üldse, kuidas tuli liigub. Tulekahju on aga väga suureks paisunud, ja praegu algas veinitagavarade pärast sõdurite vahel laskmine päris müüri lähedal, selles kohas, mille nimi on ... » Ohvitser võttis kiivrist paberitüki ja luges raportilt:

«. . . Za-rja-dje.»

Mortier tahtis minna keisri juurde, kuid olles oma kuberneriametisse asumise päeva ära neednud, nägi ta nüüd asjata vaeva Bonaparte'i kättesaamisega, kes suures saalis kiiresti ühe grupi juurest teise juurde liikus. Selle kivise näo ja kurjade silmadega mehe tagaajamine oli marssali tragöödia. Keset saja inimese lakkamatut jutu-kõminat ja kära jooksis ta veerand tundi asjata Napoleonile järele ja sai ta viimaks kätte ühe tugitooli juures. See oli Daru tugitool. Marssalit ettevaatliku, ent visa liigutusega tema istmelt välja tõrjudes hüüdis Bonaparte:

«Sõjanõukogu istung jätkub. Prantsusmaa marssalid. Suure Armee ohvitserid, asuge kohtadele!»

Silmapilkselt võttis maad vaikus. Kirjutamist katkestades ja pliiatsit maha pillates loovutas Daru keisrile oma koha. Kindral Dumas, kes, parem käsi püsti, parajasti oma naabrit milleski veenis, jättis jutu pooleli, kuna kindral Lauriston, jäänud näoga seisma keisri poole, näitas Darule oma sinise mundri seljatagust. Mõned toolide ja tugitoolide nihutamised — ja saal tardus.

Napoleon hüüdis:

«Kui kohutav vaatepilt! Nemad ise põletavad orjade kätega muretsetud aardeid. Kui palju paleesid! Kui uskumatu otsus! Mis inimesed need ometi on? Mida sellelt maalt oodata võib? Aga kuna ma juba kord otsustanud olen... »

Sel hetkel kostis hullunud Mortier' terav hääl:

«Kreml on mineeritud, iga müüri all on püssirohi. Majesteet, me lendame õhku!»

Keegi ei liigatanud Keegi ei heitnud Mortier'le pilku. Bonaparte muigas ja vangutas umbusklikult pead. Siis tõusis püsti ja saali ühe ukse juurest teise juurde sammudes ning rahulikul ilmel grenadere silmitsedes ütles:

«Noh, kes siis veel söandab katkestada mind neil silmapilkudel, kui ma tsaaride palee vallutamise järel pean nende asiaatliku süütamise pärast teie arvates värisema?!»

Julgemaks muutunud, lausa jultunud Mortier, kaame näoga, millel ebausklik aupaklikkus Bonaparte'i vastu segunes raudse otsusekindlusega päästa oma lemmik, tõusis samuti istmelt.

«Majesteet,» sõnas ta, «omaenda elust mitte hoolides olen valmis teid päästma. Kogu Moskva on leekides ja Kreml põleb.»

Ukse kõrval seisvad tunnimehed andsid au. Sisenes veidi longates ja valulikult naeratades poisikesenäoga prints Eugene. Tema järel palaganlikult kirevais rõivais Naapoli kuninga Joachim Murat' rohmakas hiiglakogu. Mõlemad astusid Bonaparte'i juurde. Eugene — Beauharnais' poeg, ja lihtne kodanik Murat, kellest oli saanud Naapoli kuningas, nõtkutasid sugulaslikult põlvi. Eugene ristas käed rinnale, ja Murat, unustades, et viibib sõjanõukogus, pöördus Bonaparte'i poole anuva palvega, et ta põlevast Kremlist viibimata lahkuks. Kõrvale pöördudes astus Bonaparte akna juurde. Mürsukastid ja püssirohupütid seisid tohutu, kohmaka voorina akende all.

«Üksainus säde,» ütles Mortier, «ja meid kõiki laseb õhku omaenda suurtükivägi. Lisage sellele püssirohumii-nid trepi all, millel Peeter streletse hukkas, ja te, Majes-teet, annate nii võrratu pildi Prantsusmaa kuulsuse hävingust, millist teie vaenlased Euroopas poleks osanud uneski näha.»

Nimetu ohvitser, kes ikka veel polnud saalist lahkunud, hakkas nagu sonides rääkima:

«Tulekera langes vürst Trubetskoi palee peale. Sellest see kõik algas. Palee oli ainsa hetkega leekides. Siis süttis põlema naabruses asuv börs. Pikkade habemete ja juustega sunni töölised ronisid akendest välja, tõrvatud juuksed leegitsemas. Need elavad süütajad kannavad tulekahju laiali. Meie õnnetud sõdurid püüdsid valmistada toitu vene ahjudes. Sinna peidetud granaadid lõhkusid majad ära.

37

Sellest algasid samuti paljud tulekahjud. Kogu linn põleb!»

Ohvitseri sõnad ulatusid lõpuks Bonaparte'i kõrvu. Bonaparte, kes kogu aeg näis kõhklevat, pöördus järsult Murat' poole ja peanoogutusega ohvitserile osutades ütles:

«Maha lasta see lurjus!»

Siis kutsus ta kohale kaardiväeülema ja andis käsu: «Välja marssida!»

Ning seni kui too kandadel pööret tegi ja saalist lahkus, pöördus Napoleon juba Murat' poole, ning Naapoli kuningalt suunas ta pilgu prints Eugene'ile. Iga kord, kui Napoleoni pilk Muraflt Eugene Beauharnais'le siirdus, ilmus ta rahulikule näole põlglik muie. Prints Eugene sarnanes liialt hiljutisele keisrinnale, haigetalitaja lapseliku ja õrna naeratusega Josephine'ile. Murat lausus teravalt ja selgelt:

«Peetri paleesse!» — otsekui taibates Napoleoni sõnatut pöördumist, mille taga piidles küsimus: kuhu?

Napoleon ütles Murafle tasa:

«Mis see siis on? Ma pean Moskva loovutama! Saanud olukorra peremeheks, pean ma ilma igasuguste toiduvaru-deta lahkuma ja vallutatud linna väravate taha laagrisse asuma, jättes maha kaardiväele nii mugava peatuskoha!»

Murat sõnas:

«Jah, muidu lendad õhku.»

Kremli majad põlesid. Põlesid hurtsikud Borovitski värava juures. Põles Zarjadje — turupoodide rida Punase väljaku taga. Põles kogu Mohhovaja tänav. Pikas rodus tungis suurtükivägi hädavaevu läbi tulemere. Bonaparte tõmbas selga halli sineli ja

kõndis Troitski värava lähedal kaitsevallil. Kutafja torn leegitses. Polnud mingit lootust Kremlist välja pääseda.

Lõpuks jooksis kohale Mortier.

«Teie Keiserlik Kõrgus, ma otsin teid. On olemas täiesti hädaohutu väljapääs.»

Nii Napoleon kui ka marssalid, kes Suure Armee tähtsamaid dokumente ja salajast kirjavahetust kandsid, äiates maha alatasa õlgadele langevaid sädemeid, mis mõne mehe kübaral juba egiptuse jaanalinnusulgi olid rikkunud, jõudsid Mortier'le järgnedes Moskva jõe poolsete tornideni. Krigisedes ja vingudes avanes roostetanud keldri-uks. Bonaparte laskus maa-alusesse käiku Mortier' ja poola

38

ohvitseri Wonsowiczi kannul, kellel oli käes Moskva Kremli ja Tainitskaja torni vene päritoluga plaan.

Läbi tulelõõma ja sädemetesaju tungisid Bonaparte ja ta kindralid suitsu täis tänavate kaudu viimaks hingeldades välja vana Moskvoretski silla juurde viivale tänavale. Seal seisis ikka veel suurtükiväe-kolonni saba laskemoonakastidega. Napoleon käis jalgsi. Kaardivägi, kes tulekattest läbi murdis, tervitas teda läbi suitsu ja lõõma. Tema ette tänavakividele laotati Borodino all võidetud lahingulipp. Käskjalg talutas ta juurde hobuse. Rustan toetas rasket Bonaparte'i küünarnukist, kui too, lippu hobuse jalge alla tallate6, end sadulasse vinnas. Kaardiväe pasunapuhujad hakkasid tulest ja suitsust hoolimata tušši mängima. Ning äkki tuli nähtavale kanderaam. Kaheksa meest kandsid kalessist välja haavatud Davout'. Käsi sidemes, silmad palavikust leegitsemas, upitas Davout enese küünarnukil püstakile ja tervitas Napoleoni hüüdega. Napoleon hüppas hobuse seljast maha, astus Davout' juurde ja heitis talle ette ta meeletut tegu.

Pööraselt silmi välgutades püüdis Davout kaardiväe-orkestrist üle karjuda:

«Ma tulin sulle järele, Napoleon, sest kartsin sinu saatuse pärast.»

Bonaparte ulatas talle vasaku käe. Kõigi ratsaväereeg-lite vastaselt haaras ta paremaga sadulakaarest kinni. Jälle aitas mamelukk oma osava liigutusega raskekaalulisel korsiklasel sadulasse hüpata. Hobune võpatas. Läbi põleva Moskva vänge kärsahaisu ja suitsu liikus keiserlik protsessioon rahvuskaardi eskordi saatel Hodõnka välja poole.

Oli kaheksas hommikutund. Tinedast taevast tibas peenikest sügisvihma. Algas hall, sajune sügispäev. Ja hiiglasliku sambana kerkis suitsust ning tulest püramiid Moskva kohale, kui Bonaparte väsinuna Peetri palee tornist läbi pargi kolletava lehestiku põlevat Moskvat vaatles.

Beyle liikus ettevaatlikult Apraksini palee treppidel. Põrandal magasid marssali käskjalad. Laskunud välisukse otsinguil keerdtrepist alla, kuulis Beyle jutukõminat. Peretoas ja köögis püüdis prantslasest kokk end kutsarile ja majavalitsejale prantsuse keeles arusaadavaks teha ning tuli sellega päris hästi toime. Vanaeit, kelle põgenenud härrased maha olid jätnud ja kes Apraksini majas prant-

39

suskeelse lobisemisega nähtavasti harjunud oli, esines tõlgina üsna edukalt.

«Tõmmunäoline ütleb,» seletas eit, «et nende kindral on kõige tähtsam kindral.»

«Auväärt isand!» kostis Artemissov. «Kui kõik seesugused oleksid, poleks vaja olnud põlema panna.»

Kokk keetis kanget kohvi. Laial pingil tukkus köögis teine kokk — neeger, intendandist kindrali Dumas' lemmik. Aknalaual, neegri peatsis, seisis neljakandiline too-bine pudel, mille tühjus koka unele seletuse andis. Beyle paiskas ukse pärani. Teenijad tõusid püsti.

Koka poole pöördudes küsis Beyle:

«Kuidas siit Zubovosse pääseb?»

Kokk pöördus omakorda kutsari poole. Vanaeide abiga õnnestus paremale ja vasakule osutades, korduvalt pead pöörates ning tänavaid ja põiktänavaid sõrmedel loetledes suund kindlaks määrata. Kutsar vangutas pead ja lausus vene keeli:

«Ärge minge, Teie Hiilgus, tuli on ees!»

Beyle ei saanud aru. Ta oli juba uksest väljas. Teda vallanud otsusekindlus tiivustas teda, kuid olles paarkümmend sammu ära käinud, kahetses ta juba, et polnud Fran-cois'd kaasa võtnud. Pretšistenka rajoon põles. Gagarini põiktänavaga külgnevad majad olid leekides. Würtembergi husaarieskadron võitles tulega üsna tagajärjetult. Väljas oli valge nagu päeval ja kogu maa-ala Volhonkast kuni Moskva jõeni, mis oli kaetud suurte ja väikeste hoonetega, täis kibedat suitsu.

Sakslasest ohvitser püüdis ühe suure hobusetalli ust avada. See oli seestpoolt suletud, ja suur hoone, mis ainsana keset tulemerd veel ei leegitsenud, äratas sakslastes tahtmatult imestust. Kirvehoopide all lendas uks hingedelt maha. Beyle'i silmadele avanes jube vaatepilt. Sõdurid kargasid võpatades kiiresti kõrvale. Metsik jõuk poolpaljaid, hullumeelsete silmadega inimesi, viglad, labidad ja teibad käes, kargas joobnult kisades ja sõimeldes sealt püörase röökimisega välja ning pistis kareldes kihutama mööda tänavaid. Sõdurid avasid tule. Joobnud vehkisid vikladega ja püüdsid äiata husaaridele näkku.

Beyle tõttas edasi piki Ostoženkat. Esimese põiktänava nurgal tiriti ajutisest sõjaväehospidalist parajasti välja venelaste mahajäetud haavatuid ja tehti püssipärade ja laskudega neile lõpp peale. Kaks sõdurit kaklesid isekeskis

40

mõõkadega, kumbki kiskus vasaku käega enda poole ikooni suurt kuldkatet. Hoovist kuuldus oigeid ja karjeid. Mida kaugemale, seda hirmsamini möllas tuli. Tänava lõpus põlesid väikesed kahekorruselised majad. Siin polnud inimhingegi, sest kõnniteel liikuda oli võimatu, sillutamata tänava keskkohta aga pudenes sellise pilvena sädemeid, et läbipääs oli lausa kujuteldamatu.

Hädaohust Beyle ei hoolinud. Teda tiivustas mingi märatsushoog, peaaegu ekstaas, ta liikus nagu kurjast vaimust vaevatu, haaratuna hullumeelsest mõttest päästa tulest oma Marseille' sõbratar. Apraksini paleest väljudes mõtlea ta vaid, kuidas saaks seda naist näha, talle kas või üksainus pilk heita; nüüd valdas teda soov päästa sõbratar tuleohust. Põlevate majade keskel edasi tõtates tundis ta, kuidas tuuleiil viis minema ta peakatte, kuidas juuksed kiiresti nii kummaliselt kuivaks tõmbusid, et hak-kasid iseenesest peas liikuma; ta tundis, et kulmud muutuvad kaledaks ja ripsmed kõverduvad. Sööbivast suitsust, kärsahaisust ja lämmatavalt kuumast õhust tekkisid krambid ja köhahood. Silmist voolasid pisarad. Peas välgatas mõte: «Kui ainult keegi ei näeks, kui ainult keegi vastu ei juhtuks, kui ainult keegi ei mõtleks, et ma olen aru kaotanud ega suuda-ennast valitseda.»

Viimaks ometi too maja, millest nähtavasti rääkis Tar-chini. Maja põleb. Beyle tormab puutrepi juurde, see vajub sisse ja variseb mürinal. Hambaid kokku surudes ja hingeldades teeb Beyle hüppe. Kohutav valu käes. Munder on katki, jalas nael. Kuid maja on tühi, pole kuulda oigeid ega karjeid. Järgmine maja niisamuti. Zubovo park leegitseb. Puud kõrbevad. Tulepaistel on näha, kuidas oksad kõvaks tõmbuvad ning puu võra ja lehestik hetke vältel kuldluuakesteks, miljoniteks kuldrõngasteks muutub. Seejärel hakkab aeglaselt põlema tüvi, mis viimaks loidab nagu sulav rasvaküünal. Pole aega ringi vaadata. Tuli muudab majad tuhaks. Ja ühes majas sulab nagu vaha-kuju kahtlemata ka tema sõbratar. Kuidas võis Beyle Pariisi kergemeelsete suhete või Viini aristokraatliku koketi Palfy pärast oma sõbratari unustada! See kõik on auahnete

armulugude enesepete, sellal kui tõeline õnn just praegu siin kuskil tules hävib. Ei mingeid muid mõtteid ja kõigepealt ei mingeid mõtteid härra Baskovi abikaasast.
Mahalangenud sarikad tõkestasid tal tee. Üle hõõguvate ja põlevate palkide ronida ei saanud. Kuid Beyle katsus
41
seda siiski teha. Kõrvetas end, libastus. Kaugemal algas Devitšje väli. Karussellide jäänused kõnelesid siin moskvalaste hiljutistest lõbustustest. Rostoptšin oli optimist ning ristikäike korraldades ei põlanud ka palagane ja karusselle, sest «need juhivad lihtrahva mõttemõlgutustest kõrvale».
Beyle jooksis punase suitsu pilvedest välja ja hingas sisse tulelõõmas kuumenenud õhku, lastes kopsudel piinavast lämmatusest puhata. Oleks tahtnud tegutseda, midagi ette võtta; ning järsku välgatas peas: «Melanie oli nõrkade kopsudega ja pärast esinemist laval kannatas sageli südamehäirete all. Kas suudab ta mõne hetkegi säärases tules hingata?» Siis tabas Beyle end mõttelt: Melanie'l oli sügav rinnahääl, passaažiderikas, tõeline kunstnikuhääl, ja laval oli Melanie nii kaunis. Teades, et keegi teda ei näe, ringutas Beyle käsi ja haaras peast kinni ahastusega, mis talle varem oli tundmatu. Ta teadis, et sel silmapilgul annaks ta kergesti ja kõhklemata oma elu ainult selle eest, et näha Melanie'd kas elavana või surnuna. Tulekahjut vaadates ja midagi nägemata hakkas ta end veenma, et on majaga eksinud.
Ta läks põiktänavasse, möödus mahavarisenud sarikatest ja otsustas Volkonskite oletatava maja juurde tagasi pöörduda. Kirjelduste järgi oli ta kindlasti Zubovos. Juba see toiduainete kaupluste tüüpiline frontoon ja raudvõred. Tühjad poolümmarguste ülaakendega kiviaidad. See on toosama, millest Daru kokk kõneles. Just siin vastas peabki see maja olema. Aga kuidas juurde pääseda? Veel üks käänak, mis näib nagu eesmärgile lähemale toovat. Kajab lask. Kuskil pea kohal vihiseb kuul ja lajatab krohvi sisse. Beyle tõmbab püstoli välja ja peidab end tõendi taha. Kolm meest jooksevad temast mööda.
«Marodöörid!» mõtleb Beyle ja ruttab kitsasse põiktäna-vasse, mille mõlemal poolel põlevad majad. Jookseb silmi vidutades ja pead kätega varjates. Jõuab joosta lõpuni ja silmab umbtänava räpast müüri. Uskuma jäädes, et on teelt eksinud, tormab ahastuses tagasi. Kokkuvarisenud maja tõkestab tee. Nüüd saab edasi ainult üle väravate ja läbi hoovide. Meeltesegaduses peaaegu sonides seisatab Beyle viivuks. Punased ja lillad tuled, rohekas leek — kõik viitab sellele, et põlevad õlid ja mingisugused ained, mis teevad tule värviliseks, ilutulestiku-taoliseks. Ning, korraga kostavad nagu unes hüüded ja hääled — venelase
42
hääl: «Hei!» ja prantslase hääl: «Monsieur Beyle! Monsieur Beyle!»
Kõlab plahvatus. Kõrvalmajas lendab ahi puruks. Poolik telliskivi kukub Beyle'i jalgade ette. Apraksinite kutsar, kes marssali kokka saadab, jookseb väravast välja, hüüdes:
«Ahaa, seal nad ise ongi!»
Hetke pärast ronib väravast välja Francois, hoovis vedelevasse risusse jalgupidi kinni jäädes. Beyle vaatab teda metsikul pilgul. Lillakas tuleloit peegeldub Beyle'i näos, ja kolm meest, kes ta üles leidsid, näevad nüüd, nagu oleksid Beyle'il selles kumas silmaterade asemel punased nööbid. Veri nägemise kaotanud silmades on tavaline nähtus otsese valguse peegeldumise ja murdumise puhul silmaterades. Venelased löövad risti ette. Marssali kokk vahib Beyle'i otsekui mingit põrgulikku lummutist. Ainult Francois küsib:

«Mis härra Beyle'iga on juhtunud? Kas kõik on hästi? Keiser lahkus Moskvast. Varsti on hommik ia marssal andis käsu, et härra Beyle viibimata kalessis Serebrjanõi Bori sõidaks. Artemissov viib,» ütles ta, Apraksinite kutsarile osutades.

KOLMAS PEATÜKK

Saabus sombune, hall ja niiske hommik. Avatud akendest tungis sisse sügisese niiskusega segatud kärsahaisust mürgitatud õhk. Beyle sirutas käed välja ning hakkas oigama. Enne ärkamist, olles raskes unes, tahtis ta sirutada kätt, et tõsta rnarseille' pitsidest eesriiet. Ta ärkas alati esimesena ja mõtles seda ka täna teha. Seejärel oli Melanie alati kohvi keetnud. Nüüd oli selle asemel aga külm, suitsune ja hall Moskva hommik. Elu on purunenud, teda pole enam olemas. Kuid tuleb veel elu. Ning möödub veel aasta. Jõuab kätte Moskva talv ja uuesti tuleb palju kuid kestvaid tarbetuid kohtumisi ja tarbetuid lahusolekuid.

Pärast öiselt otsingult tagasitulekut keeldus Beyle kategooriliselt otsekohe sõitmast. Väsinult viskus ta sängi lahti riietumata. Tarchinit enam toas ei olnud. Francois pani lauale klaasitäie kanget viina ja tüki juustu halli armee-leivaga. Kõike seda aga polnud tarviski. Beyle magas hommikuni ja oli alles siis valmis ära sõitma.

43

Tulekahju polnud raugenud. Seni kui kutsarid kalesside juures askeldasid, jutustasid François ja Louis — kalesse saatma kohustatud ratsakäskjalad — lakkamatult Beyle'ile, et Vene ülemjuhataja Rostoptšin olevat kõik tuletõrjeriis-tad linnast sihilikult välja viinud, et tulele vaba voli anda.

Beyle võttis riiulilt «Paul ja Virginie» ingliskeelse tõlke ja püüdis lugemisega kõike unustada. Seni oli tal see alati õnnestunud. Gravüürid, mis kujutasid kaugeid tundmatuid troopilisi maastikke ja noormeest, kes päästab tütarlapse uppumisohust, köitsid ka nüüd viivuks Beyle'i tähelepanu, kuid äratasid tema kujutluses jälle pildi Melanie' hukkumisest tules. Siis sirutas ta käe välja ja võttis valimata teise raamatu. See oli omapärane raamat — 1803. aasta väljaanne Konvendi-aegse kindrali mundrit ja kolmnurkset kübarat kandva neegri portreega. Beyle võpatas: see oli kindlasti Toussaint Louverture'i, ülestõusnud neegrite juhi portree. See oli ohvitser Cousin D'Avale'i teos neeger-kangelase elust ja surmast. Peene inglise käekirjaga oli Apraksin teinud raamatule märkuse: «Neegrid panid oma pealinna põlema ja prantslased ei saanud midagi.» Beyle viskas raamatu käest. Moskva põlemine omandas hirmsa mõtte. Ta tõusis püsti. Hobused olid juba ette rakendatud. Beyle astus välistrepile ja haaras siis äkki uksesillusest kinni. Hambavalu nagu hoop lõualuusse pidi ta peaaegu maha paiskama. Ta jõi ära klaasitäie piiritust ja tundis valu vähenevat. Üle väljaku oli näha, kuidas ratsasuur-tükiväelased parajasti ainsat tuletõrjeaparaati kohale tõid, et sellega naabruses süttinud maja kustutada. Kaless lii-kus teiste sõidukite vooris, mis vedasid Moskvast välja inimesi ja sõjaväepagasit koos tohutu hulga kokkuröövitud varandusega, Tverskaja poole. Jõudnud varsti ühe põik-tänavani Tverskajal, nägi Beyle, kuidas Kuznetski Mosti poolt, kus asus prantsuse koloonia, lähenesid joostes kaupmees Gaultier' abikaasa, proua Sainte-Albe ja kaks naist kompsudega. Proua Sainte-Albe heitis kalessi ette põlvili ja palus härdalt, et ta Moskvast välja viidaks. Beyle loovutas talle oma koha kalessis ja hakkas ise kalessi kõrval sammuma.

Sõidukid liikusid sedavõrd aeglaselt ja iga risttee tõi peamagistraalile Tverskajale sellisel hulgal veokeid juurde, et jalakäimine Beyle'ile mingit vaeva ei teinud. Kindral

Kirgener, kes tema kõrval kõndis, jutustas talle, kogu keelepeksu öisest sõjanõukogu istungist Kremlis.
44
Hajameelsusest hoolimata tabas Beyle kindrali jutustuses prantslaste äpardustest kahjurõõmuvarjundi.
Alles vastu õhtut hakkas vana pargi puude vahelt paistma Peetri paleel lehviv keiserlik standart. Tund aega hiljem aga astus Beyle Vsevjatskoje küla suurde tarre, kus teda ootas ta sõprade Busche'i, Bergognie, ta nõo Gaetan Gagnoni, parun Joinville'i ja Martial Daru seltsis põrisevana ja pahasena vana Dumas. Noored ei norutanud. Olles linna põlemisega juba harjunud, ei pööranudki nad enam pilke Moskva poole ja lahutasid meelt omal kombel.
Umbes poole tunni pärast silmas tukkuv Beyle oma sängi peatsis karikatuuri, millele oli seletuseks lisatud:
Pekin des cendre, duc de brandspuit
Prantsuse koloonia rahvas ja pikahabemelised, rasketes vammustes vene kaupmehed istusid Serebrjanõi Bori välilaagri lõkete ümber. Hiiglasuur lagendik Peetri palee pargi ja Serebrjanõi Bori vahel oli suurtükiväe-veokeid otsast otsani täis. Kaardivägi läks Moskvasse tagasi, piiras Kremli pangedeahelikuga ümber ja päästis tule käest paiga, mis Bonaparte'ile meeldima oli hakanud. Kaheksa tuhat meest töötasid vahetpidamata. Napoleon oli sünge ja halvas tujus. Ta ei lasknud Dumas'd peaaegu hetkekski enda juurest"ära, nõudes temalt täpseid andmeid hobuse-moona hankimisvõimaluste kohta. Beyle istus töö juures selga sirutamata.
Beyle'i hiilgav matemaatikaanne aitas tal hiiglaarvudega toime tulla sellise kiiruse ja kergusega, mis üllatas sõja-väeinsenere, kes Konvendi asutatud kuulsa Euleri-nimelise Pariisi Polütehnilise Kooli olid lõpetanud. Selles tegevuses möödus kogu päev.
Bonaparte istus, pliiats käes, roidununa laua taha ega suutnud lahendada kahe tundmatuga võrrandit. Vihaselt püüdis ta tabada vealt Dumas'd ega suutnud sedagi, sest õhetas palavikust. Kindral Dumas oli Beyle'i ettekandele kaasa võtnud. Keisri lõunalaua juures seistes päästis ahastusest tardunud, äärmiselt piinatud Beyle end välja üksnes oma matemaatikaandega ja oma võimete määratu pingutusega. Bonaparte sõi külma kalkunipraadi ja rüüpas valget veini peale, seejuures dikteeris ta Beyle'ile kogu aeg arve. Ta pakkus Beyle'ile pliiatsit, Beyle aga arvutas

Tuhane tsiviilisik, tule tõrje vooliku hertsog. (Autori märkus.)
45
pêast, ja iga kokkuvõtte, iga ülesande lahendamise järel tundis ta, Bonaparte'i selginud nägu ja kindral Dumas vaimustatud pilku märkamata, ainult üht kergendust: talle osakssaanud kaotuse talumatu valu näis veidi vähenenud olevat. Märkinud lehele ülesande lahendi tee pikkuse, hobuste läbisõidetud aja ning hobuste kaalukaotuse kohta sajal kilomeetril, võttis Bonaparte kokku lõpparvu, andis märkmetega lehe Dumas' kätte ja ütles:
«Varustada ratsavägi kõige vajalikuga!»
Audients oli lõppenud. Kui Bonaparte'ile toodi kohvi, väljus Beyle Peetri paleest. François avas nahkkohvri. Beyle soris selles, otsis üles rohelise vihiku — Braunschweigi päeviku, Lanzi raamatu «Itaalia maalikunsti ajalugu» ning omaenda kirjutuse Itaalia muuseumidest ja kunstigaleriidest, lehitses siis 1806. aasta päevikut. Sellesse olid märgitud sõidud Brockeni mäele, massoonide loož, laskumine «Dorothea» šahti Harzi mägedes; lõpuks oli ta saanud puhkust pärast Braunschweigi kokkupõrget, kui ta, olles andnud haigetele ja haavatutele relva pihku, lõi tagasi kallaletungi Prantsuse garnisonile Braunschweigis. Puhkuse ajal sõitis ta kolmeks

päevaks väikesesse Saksimaa linna Stendhali. Ja tema ülestähendused: «Stendhal on ilus linn. Kolmteist torni. Tolle Winckelmanni kodukoht, kes kütkestava kunstiajaloo kirjutas. Haferi ja tirooli röövli Katti salgad koos relvastatud talupoegadega hulguvad siin ringi. Üheksa miili kaugusel Stendhali linnast kitsejahil olles nägin kõrtsis Katti.»

Järgmise päeva hommikul ratsutas Beyle kindrali ülesandel koos François'ga Apraksini paleesse. Marssal Pierre Daru ja võrukael Martial Daru — mõlemad palusid, et ta Saltõkovi palee üle vaataks ja ülemkortermeistrile korralduse teeks jätta see marssal Daru, kindral Dumas' ja hollandlaste väeüksuse ülema kindral Vandamme'i jaoks. Kohale jõudis ta seiklusteta. Saltõkovi palee leidis ta hõlpsasti üles. Tuli polnud seda puudutanud, ka oli see alles paljaks riisumata, samuti kui ülemjuhataja Rostoptšini palee. Beyle vaatas need mõlemad üle, saatis François' asjade järele, pani enda jaoks kinni Saltõkovi palee raa-matukogutoa, andis siis hobuse komandantuuri ja läks mööda Moskvat ringi uitama.

Strastnõi kloostrist möödudes silmas Beyle Rimskaja-Korsakova nägusa vana maja kõrval väheldast Aadli-pansioni hoonet. Kui ta Aadlipansioni esimese korruse

akendeni jõudis, pidi aknast välja kargav poisike ta peaaegu jalust maha viima. Põgenejat vargaks pidades haaras Beyle tal käest kinni. Talle vaatasid vastu kinninabitud pikanäpumehe jultunud silmad. Tumelillas, madala kraega ja loorberioksi kujutava kuldtikandiga kaetud revääridega univormis poiss, mundri hõlmad lahti, vahtis talle jultunult ja põlglikult näkku.

«Kes sa oled?» küsis Beyle prantsuse keeli.

«Gümnasist Pierre Kahhovski,» vastas põgenik kohmetust tundmata ja prantsuse keelt üsna puhtalt hääldades.

«Kust sa põgened?»

«Teie kaaslaste käest,» sõnas poiss ja kergitas veristi sõrme, mis oli kitsasse, küljest äralöödud pudelikaela pidama jäänud.

Beyle võttis poisi käest kinni, astus hoovi, lõi lukustamata ukse jalahoobiga ristseliti ja nägi avaras toas tubakasuitsupilvedes kaheksat Prantsuse ohvitseri ning nende seltsis vanameest, sirmita mütsilott peas, kampsun seljas, särp kaelas. Üks ohvitser karjus joobnud häälega:

«Ta käskis: «Maha lasta see lurjus!» — üksnes sellepärast, et mina julgesin kõnelda tõtt surmaohust. Ise sõitis ära, kuid meie jäägu Moskvasse. Meie hobused vedasid kindralite kolikoormaid, nooremad ohvitserid aga tehti jalameesteks. Näete, mis tähendab püörane himu veidi Vene türannide troonil istuda.»

«Sina pea parem suu,» kostis teine ohvitser vastu. «Sind viidi ju ainult välja, siis aga pandi paar pauku seina pihta ja sind lasti tulema. Nii teeme viimasel ajal meie kõik. Puuduks veel, et me omi prantslasi Moskvas maha kõm-mutaksime!»

Äkitselt jutt katkes. Kahhovskil käest kinni hoides silmitses Beyle teraselt meeste nägusid. Purjus ohvitser põrutas:

«Aa, siin sa, põrguline, oledki! Kas hakkad jälle mu tentsikule moosi pähe määrima?»

Leegitsevi silmi seletas Kahhovski Beyle'ile, et sellest ajast peale, kui härrad ohvitserid tema pansioni elama asusid, on -ta nendega ikka hästi läbi saanud ja koos saagil käinud, kuid nüüd kästi tal sõrm keedisepudelisse pista ja valu pärast vehkides äigas ta tõepoolest tentsikule pähe.

«Mis advokaat see siis on?» küsis üks topsisõber, Beyle'ile näpuga osutades.

«Intendant, seadusliku marodeerimise korraldaja!» hüüdis teine.
«Ja siin on seadusevastased marodöörid,» andis Beyle vastu.
«Milline solvang!» kõlas mitu häält.
Ent istmelt tõusis vurrukas šveitslane ja nõudis kareda, müriseva häälega:
«Ei mingit tülitsemist, joogu meiega kaasa!»
«Jah, nüüd pole riiuaeg!» sõnas teine. «Joogu kaasa!»
Beyle võttis istet ja kummutas kurku suure klaasitäie igasuguste Moskva veinide ja viina segu. Üks ohvitser hakkas valjul häälel seletama:
«Minu vanaisa oli Dijonis postiljoniks. Minu isa ostis endale venna abiga suuri vaevu ohvitseripatendi, kuid oli sunnitud selle teisele loovutama, sest rügemendis teenivad aristokraadid hakkasid ta kallal närima. Mille poolest erineb see praegusest olukorrast? Kõik poomata jäänud krahvid on marssaliteks saanud. Armee kubiseb võllasse tõmbamata aadlirämpsust. Aga teie — kas olete aadlik?» pöördus ta äkki Beyle'i poole.
Beyle raputas eitavalt pead.
«Tähendab, oma poiss. Kõik aristokraadid tuleb Moskva tuhas ära küpsetada.»
Kahhovski kummardus Beyle'i poole:
«Kaome, enne kui on hilja. Vastu õhtut läheb neil alati lööminguks.»
«Tule minuga kaasa!» sõnas Beyle. «Võta oma asjad.» «Kõik, mis oma, on mul kaasas,» vastas Kahhovski sosinal.
Teel püüdis Beyle Zubovo kohta teateid hankida. Kah-hovski ei teadnud midagi, kuid ütles, et mingisuguste Volkonskite juures olevat üks naisterahvas koos lapsega tulle jäänud. Beyle'i pea vajus longu. Käidi vaikides ja edasipääsuks paljakspõlenud paiku valides. Mõnikord vajuti jalgupidi tuha sisse.
Ühel kõrbenud umbrohuga kaetud lagendikul jäi Beyle korraga seisma. Väikesest osmikust lagendiku äärel, laiali-pillutud põlenud plankaiaga hoovi nurgas, väljus ette-vaatlikult mees, kes tassis pampu paremal ja suurt orkestriharfi vasakul õlal. See kingi ja halle sukki, oliivrohelist frakki ja laiaäärelist kaabut kandev mees paistis Beyle'ile kummaliselt tuttavana. Beyle ootas, kuni mees lähemale jõudis, ja hüüdis siis:

«Fessel, oled see tõesti sina!»
Harfimängija jäi hämmastunult seisma, pani pilli ja pambu maha ja sööstis siis mõlemat kätt välja sirutades Beyle'i juurde.
«Heldene aeg, Hiinlane, Suur Egiptlane, oled see sina?» hüüatas ta, Beyle'i Itaalia- ja Marseille'-aegseid hüüdnimesid tarvitades.
«Mida sina siin tulepesas, orkestriharf kaasas, teha mürad?» küsis Beyle.
«Kavatsen Moskvast jalga lasta, enne aga mõtlesin paluda luba teie Ooperisse pääsemiseks. Kogu prantsuse koloonia ootas teid pikisilmi. Küll aga kestis teie tulek Moskvasse kaua! Alles nädala eest pagendas Rostoptšin Siberisse nelikümmend prantsuse perekonda, laostades nad, tehes nad puupaljaks. Siin oli kaupmehi... »
Beyle katkestas teda:
«Aga kuidas proua Baskoviga on?»
«Elus, elus! Melanie on elus! Ta jõudis koos mehe ja lapsega õigel ajal mööda põlevaid tänavaid ära sõita, saanud kahele inimesele sõiduloa Peterburisse. Ta on mehest lahku minemas ja viivitas ärasõiduga viimse silmapilguni, lootes mehe aeglusele ja teie tuleku kiirusele.»-
Beyle tundis* kuidas ta kehast kadus raskus, kuidas piinavad mõtted korraga hajusid. Ta kuulas harfimängija jutu ära, andis talle Saltõkovi palee aadressi ja kiirustas koos gümnasistiga oma uude elukohta.

NELJAS PEATÜKK

Lõunasöögiaeg oli ammu möödas. Beyle tundis nälga, kuid oodati marssal Darud ja keegi ei söandanud lõunasööki alustada. Oli oodata tähtsaid teateid. Pärast tööd oli Beyle koos Kahhovskiga Saltõkovi raamatukogus istunud jaAkuulanud, kuidas too tokerdudes, ent üsna puhtalt tõlkis lause-lauselt prantsuse keelde vürst Stšerbatovi mahukat käsikirja «Kommete rikkiminekust Venemaal». Vene isehakanud tsaaride ja eriti naise tapetud Peeter III nime all esinenud Pugatšovi lugu sütitas tema fantaasiat. Venemaa paistis talle maana, kus valitseb ennekuulmatu mustus, võimuanastamine, orjade juhm alistumus ja härraste totter isemeelsus.

49

Akendest oli paiguti näha Moskva üksikutest tulekahjudest tõusvaid suitsukoonlaid ja mahapõlenud linnaosi. Kõrvaltoas arvutas Busche Mortier' bülletääni järgi välja mahapõlenud majade hulka. Kolme päeva jooksul oli tuli hävitanud kaksteistkümmend tuhat hoonet, hukkunud oli kakskümmend kolm tuhat inimest ja neli tuhat hobust. Kahhovski hääl jätkas ühetasaselt ja rahulikult: «Armukeste arvu poolest ületas seesinane Põhjamaa Semiramis kõik liiderlikud naised maailmas. Ainuüksi Zubovile ja serblasele Zoritšile langesid osaks head mõisad ja pool tuhat hinge.»

«Omapärane viis varandusi arvestada!» mõtles Beyle. «Mõisnike — enamasti hingetute, südametute tõbraste — rikkust määratakse sellise veidra mõistega nagu «hing». Kui suuresti erinevad on need venelased, keda ma Pariisis olen näinud! Need on elegantsed, üpris armastusväärsed ja isegi hiilgava mõistusega inimesed. Kuid kelleks nad oma kodumaal, oma maavaldustes küll muutuvad!»

Eesriide taga kõrvaltoas jätkas Busche'i ajuti kätkev hääl dikteerimist sõjaväekirjutajale. Beyle tõmbas taskust välja inglise bregee ja vajutas vedrule. Kell lõi kaks ja nelikümmend viis minutit. Aga marssal on ikka alles palees. Koridoris kajasid sammud . . . kuid kahjuks mitte marssali omad. Tuli kindral Vandamme'i käskjalg, punajuukseline ja sinisilmne valloon, kes lõbusalt naeratades asetas Saltõkovi palee endise väikese võõrastetoa lauale kollase puupüti, milles kasvas tilluke viinamarjapõõsas. Kaheksateist väheldast, muljutud ja klopitud kobarat rippusid üsna norgus varte küljes. Kuid ikkagi oli see kingitus Prantsusmaalt. Mitte asjata ei astunud Vandamme seda armastusväärset sammu Daru heaks, kes keisri lemmikuks oli muutunud.

Lauale lähenes Cardon, võttis ühe viinamarja, pistis selle suhu, tegi siis hirmus hapu näo ja sülgas marja parketile.

See ootamatu žest tekitas ülilõbusa tuju. Puhkes vali naerulagin.

«Sa oled päris venelaseks muutunud,» sõnas Bergognie. «Käitud nagu siga.»

Cardon koristas kergelt kummardades kannuseid, pöördus kannal ümber ja lausus:

«Ma olen ainult Tema Hiilguse pregustaator. Kes, võib hollandlaste kavatsusi teada!»

50

«Missuguseid kavatsusi?» kõlas vali hääl. Sisse astus Daru ja viskas kolmnurkse kübara lauale.

«Viimaks ometi!» hüüdis kindral Dumas. «Me pidime nälga surema.»

«Andestage, härrased,» sõnas Daru. «Ma olen ütelnud, et mind ei maksa kunagi oodata.» Niikaua kui lauda kaeti, vaatas ta mitu korda teraselt Cardonile otsa, nagu midagi meenutada püüdes, pööras aga pilgu seejärel alati kiiresti teisale. Nii jäigi

noormehele esitatud küsimus «hollandlaste sepitsuste» kohta vastuseta. Märgates, et kõigi pilgud teda jälgivad, hakkas Daru vastutulelikult jutustama. Katse, saata esimest parlamentääri tsaari juurde Peterburisse polnud õnnestunud.

«Kiri läks teele alles täna,» ütles Daru. «Tallmeister Audenarde, kürassiiride rügemendi ülem, oli leidnud Moskvas üles Kasseli õukonna juurde akrediteeritud Vene saadiku venna. Seesama vend...» — Daru nipsutas sõrmega — «neetud nimi, mis kuidagi meelde ei jää. . . viis täna kirja Aleksandrile. Kiri lõpeb sõnadega: «Ma pidasin Teie Majesteedi vastu sõda ilma vaenutundeta. Lihtne kirjake Teie poolt, mille ma enne või pärast lahingut Moskva jõel oleksin saanud, oleks võinud minu sissemarssimist pealinna peatada. Ma oleksin soovinud evida võimalust tuua Teile ohvriks see minu eesõigus. Te võite vaid rahul olla, et ma Teile Moskva olukorrast aru annan. Ma palun Issandat Jumalat, et ta Teie Keiserliku Kõrguse oma püha kaitse alla võtaks.»»

Ohvitserid vahetasid pilke. Dumas kibrutas kulmu. Ta oli oma südames ateist ja vabariiklane. Beyle lausus:

«Suuremeelselt! Kuid jumala mainimine rikub stiili. Kui Volney oli keisri juures ja soovitas tal konkordaati mitte sõlmida, vihjas keiser sellele, et usk on rahvale tarvilik. «Rahvas palub seda!» Volney vastas sellele õigesti: «Aga kui rahvas Teie Majesteedilt'Bourbonide tagasitulekut hakkab paluma?»»

«Volney sai selle eest jalahoobi kõhtu ja lendas toast välja,» ütles Daru kulme kergitades. «Igatahes seda, mis meie ratsavägi Moskva pühakodadega on teinud, on kästud parandada. Ülehomme lähevad kirikud vaimulikkonna kätte, kuna on selgunud, et Moskva pole sugugi nii tühi nagu esimesel päeval tundus.»

«Aga millal maa talupoegade kätte läheb?» küsis

51

Beyle. «Millal Prantsusmaa kuulutab Venemaal välja selle, mida ta kuulutas Preisimaal, — pärisorjade vabastamise? Liiga suur on erinevus prantslaste tunnete vahel nüüd ja varemalt. Ma tungisin koos keisri armeega Itaalia põhjapoolsete riikide pealinnadesse. Kui sõjaväed Milaanosse marssisid, siis rahvas lausa juubeldas. Meie armeed olid noored. Austria sandarmid ja papid põgenesid nende eest kui tule eest. 1796. aasta 15. mail sai Itaalia aru, et kõik autoriteedid, kes ta vaba mõistust olid ahistanud, on ülimal määral jälestusväärsed ja isegi vastikud . . .»

Daru tõstis keelavalt käe. Beyle aga ei rahunenud.

«Ja kui me Milaanosse marssisime, siis tähistas Austria viimase väesalga põgenemine vanade mõistete täielikku kadu. Moodi läks eluga riskimine: ühiskond mõistis, et pärast sajanditepikkust silmakirjatsemist ja lääget tundelisust on õnne kättevõitmiseks vaja õppida armastama, armastama tõelise, ehtsa kirega, mille nimel loomulikult tuleb ka elu kaalule panna.»

«Praad jahtub teil ära,» tähendas Daru.

«Mu usk Moskva sõjaretke edusse on jahtunud,» vastas Beyle. «Mitte ükski kokk ei soojenda seda enam üles.»

«Ma palun kindral Dumas'd, et ta teid kodusesse aresti paneks,» ütles Daru naljatades.

«Ma ei saa sellega nõustuda,» sõnas Dumas. «See langeb liialt ühte Beyle'i enda sooviga.»

«Olen kõigega nõus,» tähendas Beyle, «kui vaid saaksin uuesti näha Võidukaart ja Milaano kindlusevääravate kaunistusi, lillepärjalist, hiljem kivisse raiutud kirja: «Alla valorosa armata francese!» ', kirevates ja elegantsetes rõivastes naisi ja lapsi linnamüüridel, kolmevärvilisi lippe lehvitavaid mehi, talupoegi, kes oma koormatega kartmatult linna turule tulevad — kõik see sarnaneb väga vähe isegi 1806. aasta

Berliiniga: kui keiser üksi Saksamaa pealinna tänavail sõitis, seisis rahvasumm temast kolme-nelja sammu kaugusel; kaardiväeeskort liikus kaugel ees. Prantsusmaa tõi endaga kaasa uue tsiviilkoodeksi ja õiguse vabale tööle. Nüüd aga oleme magava vägilase verd imevate parasiitide kihavasse massi sattunud.»

«Need pole sugugi sõjalised arutlused,» nentis Bergog-

Vaprale Prantsuse armeele! (It. k.)

nié. «Ma ïeian, et tuletörjeharrastus on sulle halvasti mõjunud.»

Kindral Dumas katsus mõjuda rahustavalt ja sõnas, püüdes Beyle'i mitte solvata:

«Eile kõndisin koos adjutandiga Punasel väljakul. Kinnitan teile, et Moskva põlemine ei avalda mõju mitte üksi Beyle'ile. Põiktänavasse astudes nägin seal meie husaaride kaklust kaardiväe-suurtükiväelastega. Puru-joobnult ronisid nad välja veinikeldrist ja vaevu jalul seistes kiskusid üksteise käest ära veinipudeleid. Püstoli-pauguga tegin ma lõpu sellele sigadusele ja püüdsin viimast lakardit keldrist juukseidpidi välja tirida. Ta röökis, punnis vastu, kuid ronis viimaks pikkamisi välja. Minu ehmatuseks polnud see keegi muu kui neeger Bantu, minu kokk. Ta tegi mulle lausa häbi, kui astus minu ette, pudelid kaenla all ja taskutes, ning tervitas mind sõjaväeliselt, kätt olematu peakatte juurde tõstes ja teatades, et tegutseb minu käsul.»

Daru võttis laualt pudeli ja küsis endale veini valades:

«Seesama?»

Vastust ootamata tühjendas ta klaasi ühe sõõmuga ja irooniliselt Beyle'i silmitsedes lausus seejärel:

«Tean teie usupõlgust. Te tahaksite naiskloostreid läbi tuhnida. Joinville räägib, et siinsed nunnad on vastikud ja vigased.»

«Kust Joinville seda teab?» küsis Bergognié.

«Tema sõdurid olid kloostri varakambri ära rüüstanud ja purjuspäi papikuued selga tõmmanud. Joinville tahtis seda heaks teha.»

«Aa, vana naistekütt,» tõstsid kõik kooris kisa, «küll leidis hea ettekäände...»

Dumas otsustas lõpuks Daru poole pöördudes juhtida vestlus asjalikule ja kõiki huvitavale teemale.

«Kuidas teile näib, krahv,» küsis ta, «kauaks me Moskvasse jääme ja kas Vene armee suudab niisugust lahingut, nagu seitsmendal septembril Moskva jõel toimus, veel kord läbi teha?»

Daru vastas põiklevalt:

«Keiser mõtleb Peterburi vallutamisele. Võib-olla tuleks Beyle'ile teha ettepanek, et ta koostaks üleskutse tsaari kukutamiseks ja seisuste võrdsustamiseks, ning vene liberaalide hulgast uus Vene trooni pretendent üles seada. See on väga raske küsimus, sest Venemaal ju

liberaalset parteid ei ole, puudub isegi tugev kaupmeeste klass.»

Beyle vastas:

«See polegi nii naeruväärne, kõik on võimalik. Kuulasin eile pealt jutuajamist välilaagris.» (Ta ütles meelega «välilaagris», et Strastnaja väljakul elavaid ohvitsere mitte reeta.) «Tunnen meie ohvitserkonna meeleolu. Teie ettepanek poleks sugugi halb.»

«Jah, aga sellest plaanist tuleb küll kindlasti loobuda,» ütles Daru resoluutselt ja andis käeliigutusega mõista, et kõnelus sel teemal on enam kui ebasoovitav.

Busche lausus, et oma sõna sekka öelda: 1

«Mina ei osanud oletadagi, et võitlus Moskva jõel oli suur lahing. Venelaste vastupidavus pole sugugi tingitud kuuekümne seitsme aastase Kutuzovi geniaalsusest, vaid lihtsalt hirmust seljataguste kartetšide ja peremehe piitsa ees.»

«Mis teie kõigiga täna ometi toimub?» küsis korraga Daru. «Mis see on — kas kõned piiskopilossis? Kes te olete? Kas dantonistid ja maratistid või Suure Armee ohvitserid?!»

«Lihtsalt elulised tähelepanekud,» ütles Beyle. «Pärisorjus on talupojale jälk: tal on ükskõik, kus surra — kas mõisatallis või lahingus. Olen veendunud, et saja aasta pärast nimetatakse mälestust koondkolonnist vana aja sõjakošmaariks. Aktiivne lahingust osavõtja — üksik-võitleja paiskrivis — tekitab vaenlasele palju hirmsamaid kaotusi kui koondkolonn, kes sureb nagu lambakari. Inimmassi orjameelset sõnakuulmist ei peeta suuremaks kangelaslikkuseks kui laialipaiskuva laskeaheliku iga üksiku lüli teadlikkust.»

Daru vangutas pead.

«See muutub juba võimatuks! Kui tsiviilisikud sõja-asjandust arutavad, ei tule sellest kunagi muud targemat välja kui loba.»

Kõik ühinesid Daru arvamusega. Beyle'i sõjalised paradoksid hakkasid juba söögiisu rikkuma. Alles lõunasöögi lõpul pöördus marssal uuesti Beyle'i poole:

«Kui keiser terveks saab (tal aga on täna jälle halvem), siis leiame teile tegevust. Teie hakkate palee ooperi ja komöödia lavakujundust juhtima.»

Beyle ei vastanud sõnagi.

Tähendusrikkalt ja rõhuga lausus Daru:

54

«Pariisi saadeti kullerid. Side on suurepärane. Kolme päeva pärast on Moskvasse oodata määratul hulgal moona-voore. Keiser kahetseb ainult üht: et Moskva tänavad ja väljakud muutuvad vahetuspoodideks ja turgudeks, kus kokkuröövitud asjade raskusest küürus sõdurid vahetavad hõbedat kulla vastu, karusnahku ja kangaid sõrmuste ja käevõrude vastu. See ei tõota head. Jah, muide, et ei ununeks: mulle toodi see pooleksrebitud leheke. Mulle öeldi, et sellel seisab Rostoptšini allkiri. Kahju, et me ei saa seda lugeda.»

«Saame küll,» sõnas Beyle ja kutsus Pjotr Kahhovski.

«Moskva gümnasist, kellele meie ohvitserid liiga tegid, sõdurite kambamees röövkäikudel... »

«Noh, väike marodöör, loe ja tõlgi, mis siia on kirjutatud,» ütles Daru Beyle'i peatades ja poissi tähelepanelikult silmitsedes.

Kahhovski läks näost punaseks ja vastas: «Kui te mind marodööriks nimetate, ei loe ma mitte

midagi ja lähen otsekohe ära.»

Daru naeratas. Kahhovski hakkas Rostoptšini müüri-

lehe alumist poolt lugema:

... aga meie õiendame kurjategijaga oma kohtu läbi! Kui asi niikaugel, siis läheb mul tarvis tublisid mehi küll linnast, küll maalt; rahva aga kutsun üles paar päeva varem; nüüd pole veel tarvis; sestap olengi vait! Hea, kui kirvega, pole ka paha jahiodaga, aga kõige parem on kolmeharuline hark, sest prantslane pole rukkivihust raskem; homme õhtupoolikul tõstan Iverskaja jumalaema Katariina Hospidalisse haavatute juurde; seal pühitseme vett, nad paranevad peatselt, ka minu tervis on nüüd korras; mul põdes silm, nüüd aga näen mõlemaga!

Alla kirjutanud Krahv Rostoptšin 1812-ndama aasta 30. Augustil

Hetke valitses vaikus. Siis tõusis Daru lauast, andes märku, et lõunasöök on lõppenud, ja tänas kõiki juuresolijaid. Rostoptšini müürileht oh ette loetud. Mingit

mõttevahetust see esile ei kutsunud, kuid nägudest paistis, et meeleolu oli rikutud. Daru märkas seda ja lausus kõikide poole pöördudes:

«Selle müürilehega andsin ma teie viimasele roale vist üsna õnnetul kombel mõru maigu, kuid,» — ta osutas

55

keset lauda seisvale viinamarjapõõsale — «teil näikse siin olevat midagi, millega seda kibedat pilli magusamaks muuta. »

Cardon tegi jälle grimassi. Daru silmad välkusid. Ber-gognié sõnas:

«See on teie isiklik omand. Kindral Vandamme saatis teile selle hapu kingituse tõenduseks, et hollandlaste killa-voorid on prantslaste vooridest mööda kihutanud.»

Daru lõikas viinamarjakobarad ümberringi lahti, pani Saltõkovi vapiga vaagnale ja ilmel, nagu oleks maitsnud midagi väga magusat, pakkus juuresolijaile marju. Seejärel lahkus ta toast. Beyle vahtis sõnagi lausumata Rostoptšini müürilehte ja mõtles prantsuse raamatule «Toussaint Louverture», mis nii ruttu Moskvas vene keeles oli ilmunud. Rostoptšini allkiri andis tunnistust suure rahva hirmsatest kangelaslikest kavatsustest. Oma pealinna põletamine neegrite poolt ja viiekümne tuhande prantslase hukkumine Haiitil — kui kummaline kokkusattumus. Jahmunult meenutas ta Suvorovi sõjaretke üle Alpide. Ei! Sellele maale ei saa võõrast võimu peale sundida!

Samal ajal kui kõne all olid Vene vägede tiibamis- ja ümberhaaramis-operatsioonid, mille kohta tegid ettekandeid Pahra jõe piirkonnas metsadesse peitunud luurajad, just siis. kui need Prantsuse ratsaluurajate-eskadroni uljaspead jutustasid ööbimistest niisketes, kolletama hakanud metsades haorisu all, — just sel silmapilgul läks Saltõkovi palee põlema. Põlema süttisid teadmata kuidas alumisele korrusele sattunud ja tõrvaga ülevalatud tohutud söödaheinatagavarad. Suure vaevaga toodi avaratest tallidest välja seitseteist kalessi. Hobused saadi ette rakendada alles tänaval. Kindral Dumas' kahel hobusel olid kõõlused läbi lõigatud. Kui need toredad poola Radziwillide kasvanduse hobused latrist välja toodi, langesid nad kaeblikult korsates põlvili. Kindral laskis nad oma käega maha ja lõi siis kõrvale pöördudes püstoli vastu kiviposti puruks.

Tunni aja pärast seati endid sisse Rostoptšini palees. Seal jäi kitsaks. Salakambrisse kanti kokku dokumendid ja pitsatid ning koos keiserliku posti kulleri Brochet'ga paigutati sinna varustusala asedirektor Henri Beyle. See oli kõrvaline, üheainsa uksega saal, milles seisid heledast saarepuust kapid, kust paistsid sissepressitud kuldilustustega

56

marokäänköites raamatud. Raamatute keskel pidas Beyle end alati üliõnnelikuks, «valitud seltskonda» sattunuks. Nooremleitnant Brochet, tema käsundusohvitser, Galiitsia ratsaluurajate-eskadroni kuulunud võllaroog, lihtsameelset inimest teesklev vurrudega noormees, külvas oma igavesest vaenulikust muigest hoolimata François' juba esimesel päeval üle tema härra ajaviitesse ja meeleolusse puutuvate küsimustega.

Krahv Philippe de Ségur, krahv Pierre Daru, parun Gérard, parun de Joinville ja mõned teised tiitliga isikud tulid hilisõhtul Rostoptšini palee madala vahelmise korruse , ühte tuppa ja hakkasid hasartmängu mängima. Kaarte segades kõneles Ségur:

«Ma olin üheksateistkümneaastane. Mitte vähem kui praegu ei vihanud ma tookord prantsuse põlisaadlikule omase vihaga revolutsiooni. Kui lurjuste ja närukaelte trobikond meie vappe jalge alla tallas ja meie losse põletas, tundus mulle, et maailm hukkub. Ühel selgel sügispäeval Chanteraine'i tänaval uidates jõudsin ma ilma ühegi tarviduseta, ilma igasuguse eesmärgita Tuileries' aia raudtara juurde tolles kohas, kus sild ühendab Tuileries' aeda Concorde'i väljakuga (siis mingit Revolutsiooni väljakut veel .ei olnud). Vihaselt vahtisin ma, kuidas uues univormis

sõdurid edasi-tagasi käivad ning ratsavägi Tuileries' lossi juurde koguneb, ja äkki silmasin väikese hobuse seljas väikest kindralit. See oli mulle tollal vastik Egiptuse kangelane. Ta ütles sõduritele mõne sõna ja juhtis oma hobuse otsejoones lossi. Ma läksin koju, tund aega hiljem aga kuulsin, et seesama kindral oli kaaba-katekarja, kes end rahvaesinduseks nimetas, püssidega laiali kihutada käskinud. Tollest ajast saadik kuulub mu elu sellele kindralile. Tont temaga, selle eluga, mis iga päev uusi krahve ja markiisid sigitab, kui vaid meie tiitlid puutumata jääksid. Tuleb aeg — küll siis arutame!»

Daru hakkas naerma. Teised noogutasid heakskiitvalt pead.

«Jajah, tuleb aeg — küll siis arutame!» kordas parun de Joinville hambutu suuga sülge pritsides. «See aeg saabub varsti!»

«Ma otsustasin täna vähemalt tund aega puhata,» sõnas Daru. «Olen üle jõu käivast tööst juba une kaotanud. Kui te teaksite, kuidas keiser inimeselt viimsegi jõuraasu-kese välja võtta oskab.»

«Keiser vihkab jakobiine, tähendab, ta pooldab meid.»

«Ma kardan ainult üht,» ütles parun Gérard ohates, «et Pariisi tagasi jõudes hakkab keiser jälle kogu oma õukonda vägisi paari panema. Kas mäletate, kuidas ta seletas; « Järgmise aasta lõpuks tuleb kõigil kaardiväeohvitse-ridel kõige rikkamate kaupmehetütardega abielluda.» Hea, et ta minu vanaisast erinevalt esimese öö õigust ei kasuta. Kui ta oma armuasju korraldab, siis aitab mame-lukk isegi lahti riietuda, sest tal endal pole aega.»

«Mitte mingisugust tagarääkimist!» katkestas teda Daru. «Te olete ebaviisakad! Kuid avameelselt öeldes hakkan ma ka ise väsima. Täna pärast ettekannet tundsin ma esmakordselt, et mu põis on lõhkemas.»

«Aga kas teate,» ütles Joinville, «et kõige tublim siseministritest, kes tõesti oskas keisri ootamatuile küsimustele alati nii täpselt vastata, nagu oleks ta terve päeva nende küsimuste uurimisega tegelnud ... »

«Aa, see oli Cretet,» sõnas Daru, «te räägite vist temast? Vaene Cretet suri. Temaga juhtus see, mis täna minuga oleks juhtuda võinud.»

«Jah,» tähendas Joinville, «keiser pigistab jõu välja ühteviisi nii vanadest aadlikest kui ka oma uutest teenritest, nagu näiteks Hoche, kuid sellel oli kerge — pesunaise poeg, harjunud malka saama ja trepikodades ööbima, pole iial oma isa palgest palgesse näinud ega teagi, kas tal üldse isa on.»

«Süütu eostumine,» tähendas Daru mürgiselt. Joinville heitis talle hukkamõistva pilgu.

See keskustelu kestis kolmanda kaardipartiini. Siis tuli Martial'Daru ja hakkas naeru lagistades jutustama, et Beyle on endale nähtavasti kallikese leidnud. Ta paneb enese ööseks luku taha, ei lase kedagi enda juurde ega kustuta küünlaid.

«Ma ässitan Busche'i ja Bergognié' talle serenaadi korraldama. Tarvis vaid leida hea keelpilliorkester. »

«Te veedate aega õige lõbusasti,» ütles marssal. «Vaadake, et varsti vesi ahjus ei ole!»

Olles äsja avanud salajase saadetise, dikteeris Beyle nüüd sõjaväekirjutajatest ümbritsetuna uusi juhendeid Smolenski distrikti moonamuretsejatele. Ise istus ta väi-kese punasest puust sekretärlaua taga ja kritseldas kahe-

kolme dikteeritava lause vaheajal räpase hanesulega oma kirju. Viimane kiri lõppes ridadega:

Rasvaküünlad hakkavad kustuma, aga hommikuni on tarvis teha veel palju tööd.

Henri Beyle

P. S. Ma palun madame Maurice'i, Neuve-du-Luxem~ bourg'i tänava maja nr. 3 kojanaist avada minu korter madame Baskovile, kes saab selle perenaiseks, kui vaid leiab selle eluaseme sobiva olevat.

Hiline sügiskoit kerkis punase viiruna Moskva kohal. Tumehallid, peaaegu mustad pilved helenesid vähehaaval, kui viimane kirjutaja Beyle'i toast väljus. Kirjutajad-stenografistid olid peaaegu kogu tema aja röövinud ja ta niivõrd ära väsitanud, et und enam ei tulnud. Ta võttis ratsasaapad jalast, kattis jalad karunahaga ia hakkas nahkdiivanil väherdes lugema Chesterfieldi «Kirju pojale». Sellest punases marokäänköites ia Rostoptšini vapiga raamatust vaimustas teda iga lehekülg.

«Üldse sarnaneb terve Rostoptšini raamatukogu valiku poolest keiser Nero aja raamatukoguga,» arutles Beyle. «Vaid Petronius, rafineeritud ja raiskuläinud patriits, võis säärase iroonia ia kombelõtvusega valida raamatuid.»

Riiulitel seisid Diderot' suur «Entsüklopeedia», Vol-taire'i kuuskümmend köidet, Thomas a Kempise teos «Kristuse jäljendamisest», Chateaubriand'i «Ristiusu vaim», erootiline «Daamide Akadeemia» ja luksusköites käsikiri, pealkirjaga «La Sainte Bible» mis sisaldas prantsuskeelse traktaadi «Jumala olematusest» peremehe käega tehtud venekeelsete märkustega.

«Kahju, et naakmann Kahhovski on kadunud,» mõtles Beyle «Ta oleks mul Rostoptšini vagatsemist paljastada aidanud. Sädelev Chesterfield — XVIII sajandi" viimane ehapuna — kirjutas õpetusi oma pojale isegi pärast viimase surma. Ta tahtis oma silma all kustuva elu rafineeritust iga hinna eest jäädvustada. Sellest siis need nõuanded noorele aristokraadile ja põhimõttelagedale õu-konnakarjeristile. Luksusväljaanne. Laiad ääred, kuhu on mõnus märkmeid teha.»

Beyle märkis «Kirjade» äärtele mõtteid, tähelepanekuid

1 «Püha Piibel» (pr. k.).

69

ja muljeid Moskvas viibimisest, Vene trooninõudlejate ajaloo 'ja nende isehakanud tsaaride genealoogia, kes Romanovite nime all Vene troonil istusid.

VIIES PEATÜKK

Päevad läksid päevade järel. Lubatud moonavoorid Moskvasse ei jõudnud, küll aga jõudsid kuulujutud ühendusteede katkemisest paljudes kohtades. Beyle'i saadetud moonamuretsejad tulid teist korda tühjade kätega tagasi. Beyle silmitses sõjaväehobuseid üpris murelikult. Hobu-koosseisu revideerimiseks tuli vooride juurde sõita. Hiigla-veokid täitsid kogu Peetri palee puiestiku. Hobused olid maa porimülkaks muutnud.

Ülevaatuse tulemused olid masendavad. Hobuste kabjad ja sõrgatsitutid roiskusid, lakad olid sakrunud. Voorisõdurid polnud hobuseid puhastanud. Paljudel hobustel võis roided ära lugeda.

«Millega te, sõbrad, sõita mõtlete?» küsis Beyle. «Teie veokid pole koormatud ja üldse sõjakraamiga. Teile läheks vaja ardenni ja peršeroni hobuseid Brabandist, järele on aga jäänud vaid kõhetud kronud.»

Voorisõdurid kuulasid ta juttu tülpinud ilmel ja vastasid loiult. Mehed kannatasid alatoitluse all samuti nagu hobusedki.

«Mitte ühelgi sõjakäigul pole seda veel ette tulnud,» sõnas Beyle. «Armee ei saa aru, mille eest ta võitleb. Armee on lagunemas.»

Pärast päevatööd lukustas Beyle end ööseks tuppa, võttis nahkkohvrist oma käsikirja «Maalikunsti ajalugu Itaalias» ja hakkas lugema. Francois koputas, et õhtusööki tuua, Beyle aga palus end mitte segada.

«Vasari on oma «Elulugudes» Plutarchose-taoline,» mõtles Beyle. «Seda pole Lanzi oma kunstiajaloos aga taibanud. Itaalia kunstnikud on võimsa iseloomuga ja tohutu tahtejõuga inimesed. Nad on oma ajastuga lahutamatult seotud, nad on selle väljendajad. Nendesse kontsentreerus nagu kristallidesse ainete ülekülIastunud energia.»

«Geenius elab alati rahva südames nagu säde tulekivis,» märkis Beyle üles.

60

Tõusis siis istmelt ja hakkas mööda tuba käima.

«Kuidas erineb see hiiglaste sugu rikastunud kodanlastest ja raugastunud aristokraatidest, kes Napoleoni marssaliteks on saanud,» mõtles ta. «Ilmselt on kõigil «suure plaaniga» seotud lootustel lõpp. Tarvis elule teise pilguga vaadata. Lugu Melanie'ga kõneleb isikliku õnne väikese plaani naeruväärsusest. Kui Rousse paigutab Melanie' Pariisis Neuve-du-Luxembourg'i tänava korterisse elama, siis ei lähe mina sinna iial tagasi.»

Ning jälle kõndis ta pikkade sammudega mööda tuba. Astus Chesterfieldi raamatu juurde ja kirjutas selle avatud leheküljele: «Ilma raske, tasakaalustava koormata, mille annab töö, muutub elulaev iga tuule mängukanniks.» Siis sulges ta raamatu.

«Uus sajand loob uued eluvormid. Saabub suure töö ajastu, kuid kõik, kes mind praegu ümbritsevad, mõtlevad kahjuks vaid rikastumisele. Võtke nendelt nende raha ära — ja kohe on nad õnnetud. Neil puudub igasugune elutarkus, atikalaste oskus endale elus koht leida, door-laste karmus, mis aitaks taluda kaotusi elu vihkamata. Jätke need tarbetud inimesed ilma kolmekümnetuhande-lisest rendisest — ja nad hukkuvad. Elu on ainult siis hea, kui raskuskeskpunktiks muutub see, mida minult ei saa ära võtta.»

Beyle lähenes jälle Chesterfieldi raamatule, pani oma mõtted kähku kirja ja hakkas siis uuesti mööda tuba marssima nagu paraadil. Viimaks jätkas ta lugemist.

Lombardia haljendavad, valgusemerre uppuvad lausik-maad, väike Ischia saar, mille ümber sätendab öine meri, Firenze, Milaano ja Rooma jahedate kunstigaleriide ning raamatukogude võlu — see laskis tal mitmeks tunniks unustada Rostoptšini, Moskva ja «linna maha põletanud asiaatliku Nero kuriteod». Sulg jooksis paberil. Beyle'i valdas tohutu, võitmatu tung kirjutada, aina kirjutada. Mõtted rõhusid oma rikkusega aju, kujud kerkisid eredalt silme ette. Inimloomuste uurimise põhiidee sai lähedaseks ja'selgeks. Need kirjutades veedetud öötunnid Rostoptšini surmvaikses raamatukogus olid Beyle'ile otsekui janukustutavaks veeks. Kontrasti tõttu sündis sõjast, millega oli kaasnenud isikliku õnne kadu, ning rasketest ja piinavatest mõtisklustest selle üle, et kaob päev, mis alles eile oli õnnelik, uus ja ere elamus meelepärasest, rahustavast tööst. Selge taip, asjade ja iseloomude käsitamine just

61

nõnda, nagu Helvetius oma traktaadis «Vaimust» on õpetanud, — see ongi parim abinõu enese leidmiseks oma ajastus. See valmistas rõõmu nagu tõeline avastus.

Beyle tundis, kuidas ta tragunirügemendi kergemeelsest ohvitserist muutub inimeseks, kes suudab elu tavalise mõistmise tasemest kõrgemale tõusta. Krahvinna Daru kirjutab talle Pariisist, et väike Napoleon ja väike Aline on ostnud merisead ja lõbutsevad nüüd muretult lastetoas. Kui need lapsed teaksid, kui suured sead ja millised puupead ümbritsevad nüüd Moskvas nende armsat Hiinlast, siis mõistaksid nad oma vanema sõbra olukorda.

Ühelegi lähikondsele pole võimalik jutustada kirjanduslikest harrastustest, kellegagi ei saa jagada mõtteid «Itaalia maalikunsti, kommete ja energia ajaloo» üle. Kõik, alates kindral Dumas'st ja lõpetades keisriga, kellele sõna «ideoloog» tähendab sedasama, mis «tolvan» ja «juhmard», võiksid teda hukka mõista ja põlgama hakata.

«Rotid närivad ja jooksevad mööda põrandat,» jäi Beyle äkki kuulatama. «Kuid need pole ju rotid, krõbin kostab otse ukse juurest. See on kahtlemata Rostoptšini saali värviline parkett, mis praksub.» Beyle sulges kähku käsikirja ja läks ukse juurde. Ukse tagant kostis summutatud naeru. Beyle lõi ukse lahti. Ta pilk langes parajasti lukuaugu juurest eemale karanud mehele. Selle taga oli trobikond ohvitsere, tosin meest, mundrihõlmad lahti. Käed puusas, lagistasid nad kõik taarudes täiest kõrist hirnuvat ja haukuvat naeru. Köhides ja iseennast alatasa katkestades hüüdis Martial Daru:

«Naera või puruks! Vannun püha Genevieve'i nime juures — surnuks piinas! Vannun Strastnõi kloostri nunna Annuška nime juures — hinge võttis seest!» Beyle avas ukse pärani ja ütles: «Astuge sisse! Miks te ukse taga seisate?» «Näita aga nüüd, kuhu sa ta peitsid!» karjus Busche. «Kus su kaunitar on? Keda sa siin nahkdiivanil öösiti kõdistad? Tunnista üles, võllaroog, või me pöörame siin kõik pahupidi.»

«No ärge ometi lävel seiske,» ütles Beyle, «sellest künnisest on, jumala eest, kergem üle astuda kui mõnest muust. Te tõendasite praegu, et on tõepoolest olemas selliseid arusaamalävesid, millest teiesugused inimesed» üle ei pääse.»

62

«Ohoh!» huilgas Cardon. «Kas kuulete! Ta nimetas meid tobudeks. Nähtavasti on nümf nii nägus, et armukade Priapos pelgab meie pilke. Läki minema, härrased.» Ja ta hakkas äkki laulma.

«Ütle, kas poisinolk, kelle sa siia tõid, oli kupeldajaks!» «Ehk peaksime sulle staabiarsti saatma?» lõõpis Ber-gognie.

Kogu kamp vajus laules ja naeru lagistades tuppa.

«Tõendagem talle, et me ei oska endid üksnes purju juua, vaid ka laulda,» laamendas Busche. «Mis minusse puutub, siis mina olen porujommis ja tahan talt ta näitsiku üle lüüa.»

Tindipott, sulanud küünaldega kandelaabrid, tühi ja määrdunud rasvalamp seinal — kõik kõneles öisest tööst. Cardon hakkas jälle laulma:

Mind kaldale kaunitar naerutas siis:

kolm päeva vool paati mul aeruta viis!

Bergognie astus laua juurde ja lõi rohelise kaustiku piinlikkust tundmata lahti. Ning luges: ««Maalikunsti ajalugu...»

Oh sa peletisA>> karjus ta, «sa raiskad mõnusaid öötunde selle loba peale! Ja ise tead küll, et kasakad kõik selle püssitropisteks rebivad, kui nõnda edasi läheb. Asi on räbal!» sõnas ta sõrme plõksutades. «Tule pummeldama.»

«Ma tahan magada,» vastas Beyle.

«Magada? Noh, käi siis põrgu!» lärmas Busche.

Märkamatult oli tuppa tulnud kuller Brochet. Oodanud ära sobiva hetke, ulatas ta Beyle'ile lühikese sinise depeši. Beyle luges selle läbi. Ennast pingutades tegi ta ükskõikse näo ja ütles:

«Sõbrad! Praegu mul aega ei ole.»

Ohvitserid lahkusid üksteise järel. Beyle astus akna juurde, lükkas kardina kõrvale ja põrkas kohkudes tagasi. Tänavad, naabermajade katused ja põlenud linnaosa ahervaremed, mis alles eile mustendasid, olid nüüd üleni valged. Kiiresti külmunud maale oli sadanud esimene, kuiv, sügav lumi. Beyle avas õhuakna. Kõle, hirmuäratavalt külm, lausa torkiv õhk hoovas talle näkku. Kõri kiskus krampi, nagu kord tuulega St.

Gotthardi mäekurus. Beyle tõmbas kardina uuesti ette ja heitis juhtumisi pilgu peegel-kastikese kaanele. Ka tema ise oli näost lumivalge ning

63

põletikust punaste ja väsinud silmade verevad laud ei vaadanud talle sugugi lõbusalt vastu.

Tunni aja pärast oli ta juba kindrali juures. Dumas köhis, köhis nõnda, et pisarad silmist voolasid. Kui Beyle sisse astus, sõimas kindral parajasti kutsarit, ja selliste sõnadega, missuguseid kutsar ise vaevalt kunagi tarvitas. Hobuste joogivesi oli külmunud ja asjatult toppisid loomad oma koone puutõrtesse.

«Kes siis seda neetud lund teadis oodata, Teie Ekstsellents!» püüdis kutsar end õigustada.

Dumas köhis, trampis jalgu ja vehkis kätega nagu tuulik. Beyle'ile pilgu heitnud, rahunes ta korrapealt. Tema ees seisis täies mundris elegantne sõjakomissar, habe korralikult aetud ja mõõk vööl, käes väike maro-käännahast aktimapp, valmistudes ettekandeks.

«Jah, sõber,» pöördus Dumas tema poole, «teil seisab ees raske ülesanne. Palun lahkuda,» ütles Dumas kõigile teistele toasviibijaile.

Kirjutaja kehitas pahaselt õlgu, võttis vihiku hambusse, tohutu ratsaväeregistri kaenla alla, kahmas tindipoti ja liivatoosi ning läks kõrvaltuppa.

Kui armee peaintendandi kabinet tühjaks jäi, lausus Dumas:

«Niisiis, te võtate kohvris kaasa kolm miljonit Vene rubla ja sõidate välja Kaluuga maanteed mööda, kui see võimalikuks osutub. Teil on suurepärane mälu. Annan teile praegu lugeda kõige tähtsamate kommunikatsiooni-punktide nimestiku, seda ära kirjutada ma teil ei luba, sest juhul, kui kasaka kuul teid tabab, on piinlik säärast nimestikku venelastele loovutada. Kui Kaluuga teed mööda edasi ei pääse, siis pöörake Smolenski teele.»

Dumas laiutas käsi.

«Andestage, kulla mees, ega mina seda välja mõtelnud. Marssal oli esimene, kes teie nime keisrile nimetas. Tema Majesteet noogutas pead ja ütles: «Mäletan. Audiitor, kes Braunschweigis kaks miljonit ülemäärast kontributsiooni kogus. Tubli mees! Las sõidab.»»

Beyle võpatas.

«Nagu näete,» jätkas Dumas, «ei kaldu ma asjadele sugugi optimistlikult vaatama. Teil võidakse pealuu puruks lüüa, mul aga on üliväga kahju teist lahkuda. Kõik teised on väga kergemeelsed ja muretud, teie aga olete lihtsalt lõbus, elav inimene ja matemaatika on teil selge

64

nagu saatanal. Noh, hüva,» ütles ta iseennast kiirustades, «aitab sõnadest, asugem asja juurde.»

«Millal küll sel põrgulisel keel kord väsib?» mõtles Beyle.

«Te mõistate, et meie lood on üsna viletsad. Tsaar vaikib. Selle vana idioodi Kutuzovi juurde saadeti Lauriston. Kutuzov ei võtnud teda jutule. Niisama läbi ukse vaid lausus, et tal pole volitusi. Moskvast on kolmandik, sõjaväest samuti kolmandik järel. Hobuseid kärvab nagu kärbseid, nüüd aga lisaks veel see neetud lumi. Alles täna loobus keiser sõjakäigust Peterburi peale. Niisugune on üldolukord. Meie olukord on aga järgmine: on tarvis kümneid tuhandeid tsentnereid otra, kaera, õlgi, heinu; on tarvis kümneid tuhandeid veiseid, me vajame vilja. Teil lasub austav ülesanne,» — Dumas tõusis püsti — «varustada armeed, vähemalt läänepoolseid korpusi. Depešis te

juba leidsite kõik arvud. Kui rahast ei jätku, telegrafee-rige minu šifri järgi esimesest semaforist. Siin on luba-täht.»

Ta ulatas Beyle'ile luust märgi, mille ettenäitamisel on talle kindlustatud juurdepääs heliograafile.

«Tõotan teile õnnestumise korral Sinise Risti ja surma korral kolmkümmend mälestusmissat. Teie käsutuses on tragunite eskort — peaaegu pool eskadroni. Rekvireerimise teostamiseks jätkub. Saate kaasa kolm kibitkat. Oma isiklikud asjad käskige anda minu isiklikku voori. Kui mina Pariisi jõuan, siis jõuab, garanteerin teile, sinna ka teie varandus. Ärge, kulla mees, teele palju kaasa võtke.»

«Just nii, härra kindral!» vastas Beyle. «Ülesanne on selge. Kõik täidetakse. Mul aga on teile palve. Siin on kiri Pariisi. Pange see oma posti hulka ja käskige saata esimese kulleriga teele.»

«Hüva, hüva,» noogutas Dumas kähku pead ja helistas.

Ta kutsus kohale Brochet' ja andis Beyle'i kirja tema kätte.

«Pange intendandipitseriga posti hulka! Millal sõidate?» «Seitsmeteistkümnendal oktoobril, härra kindral,» vastas Brochet-

«Kas pole hilja?» küsis Dumas Beyle'ilt. «Ei ole,» vastas Beyle. «Millal minul välja sõita tuleb?» «Depešis on öeldud — kuueteistkümnendal.» Kindral ulatas käe. Beyle lahkus.

65

«Miks ta mulle valetas?» mõtles Beyle kõike kindral Dumas'lt kuuldut läbi arutades. «Me teame, et Kutuzov võttis Lauristoni vastu, et Lauristoni kohutasid Kutuzovi sõnad: sõda alles a 1 g a b ... Nii et keiser põgeneb Moskvast... See maa ei paindunud meie ees!»

Pakane näpistab põski. Rostoptšini kibitka on tõllakuurist välja toodud.

«Kas lumi on igal pool sügav?» küsib Beyle.

«Sügav,» vastab teejuht sadulavööd pingutades. «Aga kui ta ära sulab, küll siis leiame kalessi. Usaldage mind, härra direktor, ma tunnen seda maanurka.»

«Mitu luurajat salgas on?» küsis Beyle.

«Minuga kokku neli. Ka viisteist moonamuretsejat tunnevad väga hästi ümbrust. Kaks venelast — nende hulgast, kes oma valitsusega vaenus on —. sõidavad meiega kaasa.»

Beyle vangutas pead.

«Oo, need on meie ammused sõbrad. Nad on juba neli korda meiega kaasas käinud. Ülemus oskab inimesi valida.»

«Näib, et kõik on korras. Kauge teekond, külm hall taevas, reisisinel, soe suletutiga müts. On teadmata, mis ees ootab. Kuid on olemas kohustus, on olemas suur töö, mis päästab senisest piinast. Elu on kaunis! Töö, selge mõistus ja arusaamine — need on mõnud, mida keegi ei saa sinult võtta. Tulgu või surm. Kuid teda veel ei ole. Ja kui ta mind elavate kirjast kustutab, siis pole enam kedagi, kes surma kardab ja elust kahju tunneb. Niisiis — elagu elu!»

Pakane, kuiv lumi ja Moskva jõe kinnikülmumine olid ühele päevale sattunud. Kolmandal päeval pärast seda, kui jää asendas äsjase tule, algasid armees rasked hai-gestumised.

Kohmas käsi talutares soojendades kirjutas Beyle sea-tinapliiatsiga paberitükile:

Kallis sõber, ma ei tea, kas mu kiri Teieni jõuab, kuid tõenäoliselt kihutab ta teel minust mööda ja saabub Pariisi pisut varem,. Võib-olla istute varsti, jalad kaminasirmil, nagu see sageli Bac'i tänavas Pariisis juhtus, ja meenutate Venemaad. Ma otsisin Teid Moskvas asjata. Pole kuigi kindel, kas ma Teid Prantsusmaal näen. Tahaksin täpselt teada, kas Rousse täitis minu palve ja kas Te nõustusite

saama pärast mind minu korteri perenaiseks Neuve-du-Luxembourg'i tänavas majas nr. 3. Toimige kogu mu varandusega, nagu oleks see Teie oma. Keegi Teid ei tülita. Pärast nii paljusid Venemaal kogetud ülevaid ja kurbi elamusi on sõda mind nähtavasti täiesti muutnud. Vaevalt, et Te tunnete ära oma

H. B.

Beyle murdis kirja kokku ja pistis seemiskinda laia käänisesse. Hetke pärast kihutasid hobused lund üles keerutades juba lagedal väljal. Oli kolmas teeloleku päev. Lähkn valvepost peaks marsruudi järgi Brochet' teega kokku sattuma. Sõitnud metsaservani, aimas Beyle juba eemalt, et asi on halb. Terav pilk tabas põlenud tare, erk kõrv kuulis kauget lasku. Prantsuse valveposti polnud enam. Beyle heitis seljast pihtkasuka, mis tal ebamugava sineli aset täitis, võttis tragunilt hobuse ja kihutas ratsa sinna, kus tema arvates pidi viibima Brochet. Metsniku mahapõlenud tare oli ainsaks tunnistajaks, et Prantsuse staabi kaart oli õige. Nähtavasti oli partisanide juhuslik rünnak valveposti hävitanud. Ratsutanud metsatukani, silmas Beyle kaht laipa ja surnud hobust. Veidi kaugemal — kummuli saani. Ta hüppas sadulast ja astus tapetute juurde. Puruksraiutud õlaga Brochet lamas lumehanges. Lumi oli segi sõtkutud. Kulleri kangestunud keha kõrval lamas tema käskjalg, pea lõhki ja käsi verine. Mõlemad laibad olid juba jäätunud. Kummulipaisatud saanis polnud jälgegi pagasist.

Beyle tahtis sadulasse hüpata, kui äkki sealsamas lähedal kõlas pauk ja kuul vihises peaaegu ta kõrva äärest mööda. Kiiruga käest kinni haarates pillas Beyle kinda koos kirjaga maha. Unustanud kirja, mõtles ta nüüd vaid kindale. Tragunite juurde tagasi jõudes istus ta kibit-kasse, kattis enese soojalt kinni ja kordas aina:

«Odavalt pääsesin, kuid käsi külmetab, see aga on kirjaniku käsi. Mis saab, Francois, kui ma tal külmuda 'lasen?»

«Te heitsite kinda,' monsieur, otsekui väljakutse jumalale! Vaadake, et teil nüüd halvasti ei lähe,» vastas talle sõbraks saanud teener.

«Kallis inimene, jumalat võib vabandada ainult see, et teda pole olemas.»

67

ESIMENE OSA

ESIMENE PEATÜKK

1812. aasta detsembrikuu ühel varahommikul astus Ahtõrka husaaripolgu leitnant vürst Širhanov kindral Araktšejevi Novgorodi kubermangus asuva Gruzino mõisa kantseleisse, kaasas rippuvate kirjalakipitseritega kinnipitseeritud väike roheline safianportfell. Gruzino mõisasse ilma pikemata sisselastud leitnant ulatas krahvile ametliku kirja, millele oli märgitud: «Kõige Kõrgema käsul.»

Kolmveerand tunni pärast kutsus Araktšejev saadiku kähisedes ja köhides enda juurde ja ütles talle oma iniseva häälega:

«Tean, kulla mees, tean. Tsaar rääkis mulle. Aga mina loen vene keeltki, vennas, viletsat viisi, ja need prantslased on oma pauna sihukest värki kokku ajanud, et tontki ei taipa. Võta nüüd aga sinel seljast, istu maha ja kirjuta see puha ümber. Senikaua kui põle ümber kirjutud, sa Peeterpurki ei sõida.»

Leitnant kuuletus vaikides, olgugi et tigeda suurtüki-väekindrali käsk kärpis juba niigi lühikesi päevi, mis tal om'astega kohtumiseks olid määratud.

Avatud portfellist leiti minister Daru ja peaintendant Dumas' ametlikud teadaanded ning mitu erakirja, mis eeskirjade vastaselt, nähtavasti protektsiooni tõttu,

olid 5. novembril Krasnõi lahingus Vene vägedele sõjasaagiks langenud ametliku keiserliku posti kõige tähtsamasse pakki sattunud. Noormees liigitas materjali tähtsuse järgi,

teritas hanesuled ja avas raudse tindipoti. Vaevalt oli ta kirjutama hakanud, kui kindral uuesti sisse astus.

Kolm-neli korda üle toa käinud, pöördus ta leitnandi poole:

«Vaat mis ma sulle ütlen, noormees, sa tunned määrustikku halvasti. Kui soldat sööb, siis «valvel» ei hüüta. Sina oled seia sõitnud Kõige Kõrgema käsul, aga iga kord, kui ma tuppa tulen, kargad püsti ja lööd kannad kokku. Ja tead mis, et meelest ära ei läheks. Hakka õige peale tollest paberist, kus prantslased meile mässu valmistavad.»

Leitnant vastas sõjaväelaslikult ja asetas seejärel enda ette lauale hiiglamemorandumi mustandi. Memorandum käsitles küsimust, kui palju võib talurahva mõisnike-vastane ülestõus Venemaal Prantsuse relvade edule kaasa aidata. Sellest dokumendist selgus, et juba sõja alguses, enne Vitebskit, oli Napoleon oma kõige vilunumatele agentidele ülesandeks teinud tutvuda küsimusega, millisel määral on Venemaa talurahvas revolutsiooniliselt meelestatud. Memorandum sisaldas selle kohta üksteisele diametraalselt vastukäivaid arvamusi.

Keegi Leuwen, vabrikandi poeg, Napoleoni poliitiline agent, seletas, et talupoegi saab mõjutada ainult vähestes jõukates piirkondades, kuid et rõhutud ja orjastatud talurahvas pole üldse suuteline «kuulama vabaduse ja tsivilisatsiooni häält, mis Prantsuse võidukate suurtükkide mürinas, kostab».

Seesama agent teatas oma targast tähelepanekust, et talupojad, kes on prantsuse jakobiinide kihutustöö suhtes kõige vastuvõtlikumad, pole muud, kui hõivatud paik-kondadesse Vene valitsuse poolt sihilikult mahajäetud salakuulajad.

Teine agent, kelle nime polnud mainitud, rääkis aga vastupidi suure vaimustusega, et üldine ülestõus on võimalik. Ta viitas otseselt mitmesuguste staapide poolt saadud ja Napoleonile adresseeritud neljasaja kahekümne üheksale kirjale. Ta kirjeldas neid kollaseid ja siniseid, konarlikest ridadest kirjusid paberitükke, kus tore kantse-leikäekiri vaheldus «XVII sajandi kiirkirjaga». Need kirjad kõnelesid sellest, et Venemaal on võimatu hingata, et inimesed hukkuvad rahuajalgi nagu sõjas — tervete perekondade ja külade viisi, et talupoegi ostetakse ja müüakse nagu loomi en gros ja en détail, lahutades omakseid ja ühendades ühendamatuid. Tundmatud inimesed tegid

Bonaparte'ile ettepaneku määrata nendele aeg ja koht; nad lubasid partisanisalkade juhtidena tema juurde ilmuda sel juhul, kui ta kaotab orjuse; nad lubasid ülestõusu arendada üldiseks. Kahes kirjas räägiti sellest, et ende kirjutajad, kes on tunda saanud ennekuulmatut rõhumist, pole unustanud, mida nad nägid nooruses teisel pool Alpe, kuhu nad Suvorovi vägedega saadeti.

«Inimesed elavad seal paremini,» kirjutasid nad. «Ja hingata on seal vabam: igal pool ei ole orje.»

Mida enam leitnant luges, seda rohkem tundis ta, kuidas pind kaob jalge alt ja silme ees hõljub mingisugune udu. Talle meenus, et ta vanaisa oli ühe säärase Suvorovi soldati poolsurnuks peksnud ja karistuspataljoni andnud. Kuid teda üllatasid dokumendi lõppread: «Ükski ülekuulatud partisan pole neid lubadusi kinnitanud. Selge on, et see rahvas, kui ta mõisnike voli alt vabaneb, muutub poole hirmsamaks igale Venemaa piiridesse tunginud võõramaisele sõjaväele.»

Uuesti tuli sisse Araktšejev, heitis leitnandile oma tina-'atest silmadest põlgliku pilgu, kõndis mööda tuba surnud jalga lääbates ning aeg-ajalt puusa hõõrudes ja sõnas sünge näoga:

«Vaat mis, vürst, põle mul sinuga siin aega; toast välja sa ei lähe; kui memoriaali lõpetad — anna Nastjakese kätte, küll ma läbi loen.» Ja kadus, vastamiseks aega andmata.

Õhinal tõlkis leitnant ladusate lausetega memorandumi keerukaid prantsuskeelseid väljendeid, võttes käsile juba neljanda suurekaustalise poogna. Edasisest selgus, et Napoleon oli kõik ettepanekud tagasi lükanud. Kaks nende kirjade autoreist oli kindral Lavoisier' staapi kutsutud ja tema adjutandi poolt üle kuulatud. Adjutandi nime ei mainitud, kõneldi ainult sellest, et ta on «suurte teenetega kindrali», Vendée kontrrevolutsionääril sugulane. Prantsuse aadlik oli matslikust revolutsioonilisusest solvunud ja maksis talupoegadele julmalt kätte: mõlemad vene revolutsionäärid hukati.

Prantsuse staapide üldine meeleolu oli säärane, et keiser Napoleonil tuli oma kursist Vene talurahvarevolutsioonile loobuda. Memorandum fikseeris kindlalt ja selgesõnaliselt juhtmõtte, et «revolutsioon ja mõisnike surve hävitamine ei kindlusta Prantsuse relvadele edu, vaid vastupidi — teeb välismaiste vägede viibimise Vene-maal

üldse võimatuks». Esitati peastaabi adjutantide ja kõige sagedamini noore kindrali krahv Philippe de Seguri arvamusi:

«On juba esinenud näiteid barbaarsete rahvaste barbaarsest vabadusest. See on muutunud metsikuks, ohjeldamatuks omavoliks. Me oleme juba ise mitu korda õpe-tust saanud. Vene aadlikud hukkuksid oma orjade käe läbi nagu San Domingo kolonistid neegrite käe läbi. Tema Majesteet suvatseb loobuda kavatsusest esile kutsuda säärast liikumist, mida Prantsuse poliitika pole suuteline edaspidi reguleerima, sest see võib ka väljaspool Venemaa piire Euroopa rahvaste valitsuste ja valitsevate klasside liidud purustada.»

Toosama krahv de Segur kirjutas, et «juttudega prantslaste kohutavatest metsikustest, mürgitatud nõudest, millest sõjavange söödetakse, saatanlikest pitsatitest, millega ei hukutata üksnes ihusid, vaid ka hingi, määrates nad igavest piina kannatama, on vene papid, ohvitserid ja aadlikud osanud talurahvamassi nii ära hirmutada, et see kihutustöö, mis on vene aadlike kontrmanöövriks keiser Napoleoni vastu, ajas nurja tema sobituse Venemaa mässuliste organisatsioonidega». Memorandumis kirjeldati, kuidas Venemaa mõisnikud miil miili järel taandudes viisid südamaale kaasa oma pärisorjad, hävitades nende kehvad elamud ja majapidamised ning jättes endi ja prantslaste vahele tohutud maa-alad täis tulekahjusid, laost ja nälga.

Memorandumis märgiti täpselt, et Venemaa aadlikud on heitnud sõja vaekausile kogu maa töötava rahvastiku saatuse, et talupoeg on samasugune vene aadliku vaenlane kui Napoleongi, et Napoleoniga sõdides püüab Vene valitsus ühtlasi hävitada näljamässust alustavate ja mõisnike tapmisega lõpetavate pärisorjade juhtkonda ja organisatsiooni. Juhiti tähelepanu krahv de Seguri sõnadele: «See vene aadli suur otsus on sihitud niihästi Teie Majesteedi valitsuse kui omaenda pärisorjade vastu, sest keisrite ja kuningate sõda on juba klassisõjaks, parteisõjaks, usu- ja rahvussõjaks muutunud. Lühidalt — see pole enam üks, vaid mitu sõda korraga.»

Leitnant ei saanud loetu mõttest hästi aru. Ta kujutlused Prantsuse sõjaväest polnud kooskõlas ametlike teadetega Smolenski papist, kes oli Napoleonile teinud ettekande, kuidas kirikuid tulest päästa.

Selgub, et neil juhtudel, kui papid prantslaste vandalismile viidates ise tulekahjusid ei tekitanud, ei mõtelnudki võitjad kirikuid süüdata. Smolenski papp ei süüdanud kirikuid, veeretades süü prantslastele, vaid korraldas kirikutes toitlustamist ning andis peavarju kaotanud linna- ja maaelanikele ulualust. Jutlustes manitses see vaimulik rahvast rahulikuks jääma ja seletas, et kahe keisri poliitiline tüli ei tohi rahvaid riidu ajada ja et «prantslased sugugi ei tapa väikesi lapsi ega söö inimliha, nagu rääkis sellest altariesisel Smolenski arhierei».

Nende lausete juurde oli tinapliiatsiga kirjutatud märkus, mida lugedes leitnant leidis, et käekiri on tuttav. Kas siis tõesti oli riigikantsler juba sellegi dokumendi jõudnud läbi lugeda? «Esimesel võimalusel papp üles otsida ja Petropavlovskaja kindluse komandandi kätte toimetada. Vaimulikust seisusest välja heita.»

Leitnant lisas tõlkele hoolikalt: «Originaalil Tema Hiilguse Riigikantsleri omakäeline resolutsioon...» Siis aga jäi mõtlema: «Kas krahvihärra naljatab või ei? Kas ma pean kantsleri sõnad vene keelde tõlkima? Aga kui see on keelatud?»

Samal silmapilgul nagises selja taga põrandalaud. Leitnant pöördus ümber. Naeratavana, punapõselisena seisis ta ees Nastjake, papiljotid peas ja suur pärsia sall õlgadel.

«Vürstike, kas tulite sõjaväest? Eks oid ikka iiglama jube seal, kui prantsust Moskva all püüti?» küsis ta eputades.

Leitnant oli Gruzinos esmakordselt. Tegevväest protektsiooni tõttu tagalasse saadetud ning sõnaahtruse ja keelteoskuse pärast välisministeeriumisse salajaste ülesannete täitjaks määratud, oli ta oma uues ametis alles algaja. Nüüd täitis ta teist või kolmandat ülesannet prantslaste käest äravõetud korrespondentsi analüüsimisel. Roheline «N»-tähega safianportfell, mis Krasnõi lahingus prantslaste kommunikatsioonide purustamisel kätte saadi, lebas ta ees laual, meenutades verist sündmust: teekraavi kummuli paisatud tõldsaan, rakmeid rebivad hirmunud hobused, lõhkikäristatud mundri peale heidetud pesu-karunahkses kasukas keiserlik kuller, kes püüab seda portfelli kaugemale teeäärsesse porri visata, ja kõõrsilmne kalmõkk, kes prantslase karvamütsi ja pealuu raevuka hoobiga purustab. «See kõik sündis alles hiljaaegu,» mõtles leitnant. «Teadmata on, mis tulevik toob. Praegu aga

75

kuumaksköetud tuba ja see punapõseline, kirjaoskamatu ja kaval naine, keda kuidagi solvata ei tohi, kelle kätte kästi anda kõige tähtsamad dokumendid ja kelle puhul tõesti ei tea, kuidas käituda. Ja kui narr lugu, et tsaar sel neetud Araktšejevil haiguse tõttu kolmeks päevaks mõisasse sõita lubas, — räägitakse, see olevat lihtsalt nende järjekordse tüli tagajärg. Kahe päevaga aeti surm-väsinuks kuus kullerit ja niisama palju hobuseid.»

«Just nii, armuline preili, tulin üsna hiljuti sõjaväest.»

«Sa ära mind ilmaaegu preilnaks üia. Ma olen prostoi inemine ja armastan ilusaid ohvitseriärrasid. Aga kui sa mulle meeldida oskad, siis peab ka krahvike sinust lugu.»

Nende sõnadega laskus ta kiiresti tugitooli käetoele, seadis leitnandi enda kõrvale istuma, pani käe talle õlale ja ütles:

«No loe nüüd, mis asjast siin kirjutud on.»

TEINE PEATÜKK

Dokumente kiiresti sirvides peatus leitnant huupi suurekaustalisel poognal ja hakkas lugema:

Moskva, 15. oktoobril 1812

Monsieur Rousse'ile, notar Deslochesi vanemsekretärile, Helvetiuse tänav 57, Pariis.

Ega Teil, armuline härra, juhuslikult madame Baskovi kohta teateid ole? Samal päeval, mil me Moskvasse sisse marssisime, pidasin ma tarvilikuks katkestada ameti-kohuste täitmine. Ekslesin Moskva tänavail ja tungisin ärevuses koguni põlevatesse majadessegi, püüdes leida madame Baskovi. Ent ma ei leidnud teda. Ja alles kolme-nelja päeva pärast, kui kohtasin juhuslikult üht tuttavat, nimelt harfimängijat August Fesselit, kuulsin, et pisut enne meie sissemarssi olevat madame Baskov Sankt Peter-burisse reisinud, et selle ärasõiduga olevat ta oma mehest peaaegu lahku läinud, et ta ootab last ja kannab silmahaiguse pärast rohelisi prille ja et tema mees, äbarik kääbus ja sentimentaalne abikaasa, on kohutavalt armukade. Fessel avaldas ka arvamust, et madame Baskovil polnud kuigi palju raha, vahest siiski ehk sedavõrd, et Prantsusmaale pääseda. Fessel ütleb, et see Baskov on

76

inetu mees ja hoopiski mitte nii rikas, nagu räägiti. Paraku on need kõik ebalohutavad teated! Ja võib-olla kannab Fessel ise mingit vimma Baskovi vastu. Ma arvan, et meievaheline sõprus ja meie heatahtlik suhtumine madame Baskovisse kohustavad mind Teile teatama neid kurbi uudiseid. Raske on kujutleda läbipääsmatumat paika, kui seda on praegusel ajal Peterburi ja Moskva vaheline maa-ala. Kui madame Baskov siiski sealt läbi pääses, siis uus reis Peterburist Pariisi käib talle vist küll üle jõu ja mulle näib, et ta jääb Sankt Peterburisse. Kuidas ta aga oma mehega toimib ja missugune saatus ootab seda abikaasat keset praegust korralagedust? Arvatavasti saate Teie kõigest sellest palju varem teada kui mina. Kas oleksite nii lahke ja teataksite mulle, kui Te mingeid sõnumeid saate! Kui aga madame Baskov Pariisi saabub, siis koligu ta otsekohe minu korterisse, Neuve-du-Luxembourg'i tänavasse nr. 3. Kuidas see mind vaimustaks! Palun olge nii lahke, informeerige teda ning aidake tal minu korterisse asuda. Mis juuresolevatesse kirjadesse puutub, siis olge nii hea ja andke need edasi monsieur Marechalile (hõtel dElbech Carrousel'i väljakul). See on.krahv Daru isiklik sekretär.

Andestage mulle tindiplekid, ja halb käekiri. Aeg on kaugelt üle kesköö, ruttan pööraselt ja katkestan järjest seda kirja, dikteerides ühtlasi viiele-kuuele sõjaväekirju-tajale rasvaküünlajupi valgel ametlikke kirju Kremli palees. Võtke vastu kinnitus minu erilisest lugupidamisest Teie vastu.

Henri Beyle

P. S. Ma palun madame Maurice'i, Neuve-du-Luxem-bourg'i tänava maja nr. 3 kojanaist, et ta avaks minu korteri madame Baskovile, kes hakkab seal perenaiseks, kui vaid leiab selle eluaseme sobiva olevat.

Kirja lõpuni lugenud, katsus noormees oma õlga ettevaatliku liigutusega vabastada, kuid Nastjakese käsi hoidis sellest kõvasti kinni.

«Oh neid prantslasi! Vist ainult selleks ta Moskvasse sõitiski, et oma kallikest kätte leida. Tahtis nõela heinakuhjast üles otsida!» lausus Nastjake, nagu poleks leit-nandi liigutust märganudki.

Širhanovile tundus seisukord üha piinlikumaks muutuvat.

77

Kähku teda kaelustades ja põsele suudeldes kargas Nastjake tugitoolilt maha ja kadus toast.

Teadmata, mida mõtelda, tundis hiljuti rindel viibinud leitnant kohmetusest toibudes end suures segaduses olevat. Ta võrdles seda tunnet nendega, mida alles hiljaaegu oli kogenud: see oli nagu häbi pärast paratamatut taandumist vaenlase ees

või nagu segane ärevus, mis sarnanes tundmatusse paikkonda sattunud sõduri erutusega. Keerutanud vaevalt tärganud heledaid vurrusid ja silunud käega enda ees lebavaid dokumente, hakkas ta mõtisklema selle üle, kuidas võis kogu see virn ühte kohvrisse sattuda. Memorandumit ülestõusu ettevalmistamise kohta ei võidud saata Smolenski teed mööda koos niisuguste erakirjadega, nagu oli äsja loetud kiri, järelikult tuli see nimestiku koostamisel muust materjalist eraldada.

Leitnant teadis, et kogu kinnipüütud post läheb kõige kõrgemal käsul analüüsimiseks Araktšejevi kätte. Ühtlasi oli ta kuulnud staabiintriigidest Peterburis, mis olid tekkinud seoses sellega, et mainitud korrespondents käib riigikantselei ametnikkude käest läbi. Teda hämmastas Araktšejevi, säärase vana sõjasulase äärmine lohakus. Leitnant kahetses, et polnud taibanud õigel ajal järele uurida, kuidas sellised ettekanded krahvi juures tavaliselt toimuvad. Nüüd paistis see kolmepäevane arest koos pärisorjast armukese ootamatu vahelesegamisega poliitilistesse asjadesse talle juba väga süngetes värvides. Nähtavasti on see kõik tingitud üksnes Araktšejevi juhuslikust viibimisest Gruzinos. Peterburis aga poleks seda juhtunud.

Keskpäev oli juba ammu möödas. Leitnandil läks kõht tühjaks, silmad väsisid lugemisest. Püüdes mitte müra teha, hakkas ta tasahilju kannuseid koristades mööda tuba sammuma, tundes pahameelt pikkade põrandalaudade nagisemise pärast. Akende taga oli punakas-halli taeva taustal näha härmatanud puude nukraid piirjooni. Päike vaatas punase kerana läbi pilvekihtide. Leitnandi mõtted lendasid kaugele. Ta silme ette ilmusid Pariisi tänavad, mida ta oli näinud kolme aasta eest, kui mingist sõjast prantslastega polnud veel juttugi; talle meenus Tarchini, Pariisi Ooperi tenor, kes leiti Moskvast pärast prantslaste lahkumist haigena ja nõrgana. Kolme aasta eest oli leitnant Tarchinit Pariisis kuulnud. Nähtavasti oli ta olnud Napoleoni staabiga kaasa sõitva ja koos sellega Moskvas

viibinud alatise ooperitrupi koosseisus. «Ent miks see mälestus meenus? Aga näe, miks: selle laulja nimi vilksatas ühes laual lebavas kirjas.» Leitnant hakkas seda kirja lugema. Teda pani imestama ühesugune väljendusviis, panid imestama ühesugused mõtted, ja mida rohkem ta lugemisse süvenes, seda enam üllatas teda ka käekirja ühtesattuvus tolle kirja käekirjaga, mille ta Nastjakese ootamatul nõudel valjusti ette oli lugenud. Ta katkestas lugemise ja heitis pilgu allkirjale. Henri Beyle'i asemel seisis seal allkirjana Souchevaure, kuid mõlemad kirjad olid päris kindlasti ühe ja sellesama inimese kirjutatud.

«Nähtavasti on see salaagent,» mõtles leitnant, «või saan ma inimeste käekirjadest lihtsalt halvasti aru. Igatahes väga imelik, et üks ja seesama inimene end täitsa eraviisilistes kirjades mitmesuguste nimedega nimetab.»

Sellest mõistatusest huvitatuna jätkas leitnant korrespondentsi läbivaatamist. Näiteks viimane kiri — neljaks murtud, rebenenud servadega, laialivalgunud tindiplekki-dega vilets vekslipaber.

«Suure Armee» intendandipitseriga ümbrikule oli kirjutatud:

Monsieur Chérubin Beyle'ile. Bon' tänav. Grenoble. Noormees hakkas lugema:

Tuleb kasutada seda haruldast juhust ja võimalust, kallis isa, et saan Sulle siit kirja saata. Ma sain monsieur de Joly'lt kiire kirja; ta teatab, et on Sinuga kirjavahetuses. Palun, kiirenda nende asjade käiku, et ma pärast tohutut energiakulu ja mind Moskvast ärasõidu päevast — 16. oktoobrist — saadik painanud äärmist väsimust väikestki edu võiksin saavutada. Ära sõites kaotasin kogu oma varanduse, kõik oma säästud, kaheksateist päeva elasin ma, toitudes koledast sõdurileivast ja veest, mis mulle ikkagi neli franki maksma läks. Suurem osa armeest on toidumoonaga varustatud. Kui Sa mu kirjad kätte oled Saanud, siis tead, et ma olen nüüd armee

varustamise peadirektoriks määratud. Selles ametis on mul täielik liikumisvabadus. Homme sõidan Oršasse Minski teel. Jään kaheksateistkümne miili kaugusele armee tagalasse. Olen täiesti terve, kuid kurnatud ja surmväsinud. Teel olin haiglane. Kui Majesteet mind paruniks teeb, siis pole see tiitel varastatud. Gaétan on väsinud, kuid samuti terve nagu minagi. Tuhat tervitust kogu meie perele.

79

Kiri oli kirjutatud sellesama käekirjaga. Adresseeritud härra Beyle'ile, kuid allkirjaks oli Charles Chauraette.

Kes siis see imelik inimene õieti on, kas Beyle, Souche-vaure või Chaumette?

Keegi Chaumette seisis Prantsusmaa välisministri nimestikes. Kuid kiri on ju adresseeritud Beyle'ile.

No muidugi, see ongi selle prantslase õige nimi, too teine kirjutab oma nime kuidagi teisiti ja elab vist praegu Balkanil.

«Nagu mu amet nõuab, olen ma kohustatud selles asjas ülemusele seletust andma,» arutas leitnant endamisi. «Aga mis seletust siin olla saab? Kui kommenteerida, et need on erakirjad ja erilist tähtsust krahvile ei oma, siis võib-olla küsib ta minult: aga kuidas sa ometi Prantsuse armee varustamise peadirektorit ära ei tundnud? Kui tal on rohkesti valenimesid, on ta, tähendab, salateenistuses olnud või — mis veel halvem — on massoon või martinist, nagu too Vereštšagin, kellest Rostoptšin jutustas ja kes Moskvas mässu õhutas.»

Leitnandil läksid mõtted segi. Kõigi raskuste seas, mis tal uues ametis tekkisid, piinas ja vaevas teda kõige rohkem paratamatu tarvidus ülemuse mõtteid õigesti aimata. Ta oli pahane tädile, et see oli ta protektsiooni abil tegev-väest välja toonud ja kantseleiteenistusse sokutanud. Ja kõik selleks, et kenake Nataša Stšerbakova, tema mõrsja, ei igatseks ega piinleks enam. Niipea kui sõda lõpeb, sõidavad nad ära maale, lasevad endid seal külakirikus laulatada ja hakkavad rahulikku elu elama. Nüüd aga peab töötama, aina töötama.

Üht dokumenti teise järgi ümber kirjutades tegi ta eel-märkmeid ja kirjutas dokumentide nr. 214 ja nr. 215 kõrvale selgituseks: «Smolenski piirkonna peaintendandi Henri Beyle'i, ametniku ja sõjakomissari erakirjad. Seesinane Beyle on nähtavasti salaülesannete täitmiseks Napoleon Bonaparte'i minister-sekretäri teenistuses ja peab seepärast oma erakirjavahetust mitmesuguste nimede all, mis selgesti nähtub nii korrespondentsist kui ka sellesinatse Beyle'i omakäelisest allkirjast, aga samuti võõranimelise korrespondentsi adresseerimisest kodanik Chérubin Beyle'ile, keda seesinane korrespondent Chau-mette'i nime alla kirjutades ometi isaks nimetab.»

Tuppa astus vanaätt, rind riste ja medaleid täis, siidikud jalas ja kulunud munder seljas.

80

«Tema Hiilgus käskisid Teie Hiilgusel sööma hakata,» sõnas ta, laotas väikesele kõrvallauale kähku lina ja väljus. Hetke pärast tuli ta tagasi, tuues kandikul lõhet, hapukurke, auravat kalaleent ja karahvinitäie pipra-napsi. Leitnant ei lasknud end kaua paluda.

«Napsike kästi Teie Hiilguse jaoks lauale jätta,» ütles Araktšejevi teener uuesti tuppa tulles, et lauda koristada.

«Hei, kuule! Kuidas su nimi on?» küsis leitnant temalt.

«Fjodorov, Teie Hiilgus,» vastas vanaätt end sirgu ajades ja leitnandile sõjamehelikult silma vaadates.

«Tead mis, Fjodorov: teata minust kindralile, kui ta tagasi» tuleb.»

«Pole kästud kellestki teatada, Teie Hiilgus.»

«Kas siis kindral ei sõitnudki ära?»

«Sugugi mitte, Teie Hiilgus.»

«Siis tähendab, et kindral on kodus?»

«Sugugi mitte, Teie Hiilgus.»

Vanamehe nägu oli ülikaval.

Noor vürst tundis end selles Araktšejevi veidras üksildases mõisas jälle ebamugavalt. Ta polnud iialgi omistanud tähtsust juttudele, mida ta suurtükiväekindrali eluviisist polgus oli kuulnud. Teda hämmastas ainult üks asi: tsaar Aleksandri iseloomule mittevastav kummaline kiindumine sellesse iniseva hääle, punetavate turris kõrvade ja nööbitaoliste tina jäte silmadega kangekaelsesse ja salakavalasse sõjasulasesse. Kindral püüdis sihiliku lihtsusega ja paraadlikkuse puudumisega matkida Suvorovit. Leitnant mäletas, kuidas Araktšejev oma ilmetus hallis tužurkas kord Aleksander I saatjaskonnas keset toredaid tualette ja kirevaid mundreid meelega silma paistis, sarnanedes pigem kadetikorpuse vana teenri kui võimsa suur tüki väeinspektori ja tsaari lemmikuga: hallil tužurkal polnud mingeid ilustisi peale Paul I ovaalse, briljantidega ülekülvatud emailportree. Peen poliitika! «Ilma meelituseta truu» kindrali tagasihoidlikkus, kes tsaar Aleksander Pavlovitšile tema vaikival nõusolekul tapetud isa Paul I portree näitamisega igavesti etteheiteid teeb.

Kõik need mõtted mõlkusid leitnandi peas. Kuna ta polnud viinaga harjunud, jäi ta kolmest pitsist pisut uimaseks. Ta astus akna juurde ja heitis korraks pilgu Araktše-jevi mõisa siseõue. Tallipoiss puhastas hobuseid. See oli Araktšejevi esimene troika. Väheldased, kuid tugevad

81

hobused hirnusid, üksteist turjast naksates. Peaaegu hobuse kõhu alla ronides võttis tallipoiss hobuse jala oma põlvede vahele ja puhastas harjaga kapju. Keegi nähtavasti kavatses välja sõita. Väike tõldsaan oli õue keskele veetud, kuid värav oli alles suletud. Saabus videvik. Toas oli juba ammu pime. Töötada polnud võimalik. Silmad ei seletanud ühtki tähte. Jätnud dokumendid lauale, lahkus leitnant toast, läks koridori ja hüüdis tasakesi Fjodorovi. Vastust ei tulnud. Ta liikus edasi, sinna, kus tema arvates pidi olema peretuba, lükkas ukse lahti ja jõudis võõrusesse. Ka järgmine, tallevillaga polsterdatud uks polnud suletud. Leitnant tõmbas lingist — ja külma õhu pilveke lõi talle vastu; ta läks aeda. Pärast nende päevade segaseid ja roiutavaid muljeid ja eriti pärast nõutust, mille oli esile kutsunud kentsakas elulaad Gruzinos, tundis Širhanov ilma mütsita õues seistes ja külma õhku naudinguga sisse hingates, et puhkab. Leitnant sammus täistuisanud jalgrajal kaugemale ja vaatas ringi. Ta imestas, kui kehvalt ja asjatundmatult krahvi mõis oli ehitatud. Hooned madalukesed, täisnurksed, krohvitud ja roosaks värvitud; aknad ilma pealisliistudeta; kõik pikkuse ja tähtsuse järgi reas; aiateed nii kitsad, et korraga saab seal kõndida ainult üks inimene.

Širhanov liikus tasahilju. Lumi jäätus kannuste külge.

Ta läks madalal postamendil asetsevast näotust vaasist möödudes aeda ja pööras siis jälle tagasi võõruse poole. Ukse juures seistes kuulis ta nurga taga kõnelust:

«Ja kui sa nõus pole, käsib Nastasja Fjodorovna sind keldripealsel vaeseomaks vemmeldada nagu läinud nädalal. Kuuskümmend hoopi, aga vaata, et saad veel kõik seitsekümmend kätte.»

«Halasta, Vassili Kirillovitš, ma ei või!»

«Kui sa ei või, siis jääb sedasi, nagu öeldud.»

Ratsasaabaste rudin lumel katkestas kõneluse. Leitnant astus jälle tuppa. Kaks suurt küünla j alga põlesid juba laual. Viinakarahvini kõrvale oli suupisteks pandud

tükk kringlit. Vürst Širhanov asus tööle. Ta kirjutas kaua, unustas igasuguse ettevaatlikkuse ja kummutas sageli viinaklaasi.

Väsimust tundes tühjendas leitnant järgemööda mitu pitsi ja laskis pea nukralt laua kohale longu. Prantsuskeelse kirja read karglesid tal silme ees. Saanud sule suure vaevaga teravaks, jätkas ta tõlkimist:

82

Armuline proua!

Võtke vastu minu vaimustuseavaldus Teie teate puhul, milles Te informeerite meid, et väike Aline ja väike Napoleon on endale lõbustuseks toredad merisead ostnud; kogu Moskva räägib sellest Pariisist saabunud uudisest! Mina muidugi oleksin tahtnud lapsi selle ostu puhul isiklikult õnnitleda, esiteks seepärast, et ma ise olen mulle südamelähedase Bacheville'i lossi elanike hulka kuulunud, teiseks aga ka sel põhjusel, et minu kirja kättesaamise ajal tuleb lastel qa Teil vististi juba nende suurepäraste loomakeste surma taga nutta. Need seakesed, õigemini sead, kelle keskel mina praegu elan, kujutavad endast aga hoopis teist tõugu olendeid. Peale kahe-kolme jutukaaslase on kõigil teistel annet hirmus tõsise näoga ja küsimuste lõpmatu süvendamisega rääkida aina kõige raskematest teemadest, mille arutlemiseks muide ei kulu üle kümne minuti. Kõik läheb siiski kaunis libedasti. Me oleme vist viimaste poola naispostiljonide nägemisest saadik sootuks ilma naisseltskonnata. Lohutame endid sellega, et oleme muutunud päris suurteks asjatundjateks ja peaaegu spetsialistideks tuletõrjeasjanduses. Kui teaksite, kui koomilised' olid meie välkkiired kolimised põlevatest majadest linnaosadesse, kus tuli veel ei möllanud, juba esimestel öödel pärast Moskvasse marssimist! Teile, armuline proua, on see vaevalt suur uudis: Pariisis arvatavasti kõneldakse nendest sündmustest nii palju, et Te kujutlete põlevat Moskvat mitte halvemini kui meie. Küllap olete kulleritelt, kes Teile kirju toovad, kuulnud, et Moskvas — Euroopale seniajani tundmatus linnas — oli kuussada või koguni kaheksasada paleed, mille ilu ületab kõik, mida tunneb Pariis. Kõik on ülimalt hellitatud elu jaoks mõeldud. Majade hiilgav ja elegantne väljatöötlus, rõõmsatoonilised värvid, tube kaunistav kõige parem inglise mööbel, peenemaitselised peeglid, võluvad voodid, kõige erilaadsemad diivanid. Pole tuba, milles ei oleks võimalik end neljal või viiel moel sisse seada, kusjuures iga viis pakub elanikule täiusliku elegantsiga ühendatud absoluutset mugavust ja kõige hurmavamat hubasust. Üksnes minu õnnelik ja õnnistatud Itaalia oma vanade paleedega jättis mulle sellise mulje. Kuid selle moskvaliku rafineerituse tekkepõhjus on hoopis teine. Vene riigivõim on iselaadi idamaine vägivallavalitsus. Valitseval ladvikul —

83

kaheksasajal või tuhandel inimesel — on viiestsajast tuhandest kuni poolteise miljoni frangini iga-aastast tulu ja sadu tuhandeid orje. Kuhu peaksid nad oma raha panema? Kas peaksid nad õukonnas teenima? Keegi kaardiväeseersant, saanud monarhi soosikuks, alandas fimaenda aadlikke, saatis aristokraate üksnes selleks Siberisse, et väljasaadetutele kuulunud oivalisi hobuseid ja suurepäraseid sõidukeid enda kasuks konfiskeerida. Selles õnnetus sündmustekeerises, ebakindlal ja kõikuval oukonnapinnal, pidasid, inimesed õnnejahti. Ja kui otsustada nende paleede järgi, kus me nüüd kordamööda — igaühes kõige rohkem kolmkümmend kuus tundi — asume, siis võib näha, et nende peremehed on rutanud võtma võimalikult kiiresti kõike, mida nad sellest õukonna sündmuste võidujooksust võtta suutsid. Nende jaoks oli tsaaride küllastamatu, kõlvatu elu saanud saatuse kingituseks. Tõepoolest, ainuüksi Katariina jõudis neliteistkümmend kõige kuulsamat Vene aukandjat nimekateks meesteks muuta. Ja nüüdne krahv Saltõkov, kelle palees praegu elab meie ühine sugulane

marssal Daru, on meiega sõdiva tsaar Aleksandri ehtne, tõeline nõbu. Sellest näete, et meiega sõdiv tsaar pole midagi rohkemat kui kodanik Saltõkov: Aleksander Saltõkov! Ning nüüd on nende uhkete valeede omanikud oma õnne ümberasetumise tõttu ise madalamatele astmetele ümber asetunud. Kui kiiresti tõukab välise heaolu kaotus välimuselt nii armsaid ja peeni inimesi kohutavasse ja jõledasse barbaarsusesse! Kinnitan Teile, armuline proua, et Te ei tunneks oma hiljutisi, nii armastusväärseid vene sõpru enam ära. Kas mäletate üht ilusat m.eest, keda Teie Apolloks nimetasite, tantsides temaga möödunud talvel? Kas teate, et ma nägin äsja pealt, kuidas see ilus Apollo ehtsa närukaelana käitus, solvates tema järel mööda tuba, sammuvat kaht nut-vat naist ja kolme väikest last, kellest kõige vanem oli seitsmeaastane tüdrukuke!

Millal ma ometi viimaks jälle Viini, hertsoginna Louise'i salongi satun, kaugele kõigist nendest vastikutest mets-inimestest?! Sellele õnnele vastu minnes sõidan homme Smolenski, kuhu ma armee varustamise peadirektori ametisse olen määratud. Võtku jumal mind nüüd kuulda ja tehku nii, et ma jälle Neuve-du-Luxembourg'i tänavasse majja nr. 3 jõuaksin, kust on kõigest kolme ja poole tunni tee Bacheville'i. Kas elate ikka endist viisi Bacheville'i

lossis? Nagu mäletan, ei olnud Teil kavatsust seda ilma hädavajaduseta maha jätta. Kas mäletate, kui ime-häid viinamarju Teie juures pakuti? Täna õhtul saatis kindral Vandamme, väga armastusväärne inimene, härra Darule lillepotis väikese viinamarjapõõsa. Selle taimekese küljes rippusid kolm kobarat, kaks lehte ja viis või kuus vart. See oli meie kehvuse võrdkuju. Härra Daru, lõbus ja lahke nagu alati, soovis, et me kõik viinamarju maitseksime. Armetutel marjadel oli päris äädika maik. Kõik see oli kaunikesti kurb.

Jõudeajal uitan ringi ja otsin meelelahutust. Seda siin ei leidu ja seepärast viibivad mõtted alati Prantsusmaal. Olge nii hea, madame, ja andke Piacenza vürstile edasi minu lugupidamisavaldus. Loodan, et ta on Beauce'ist juba tagasi. Millegipärast tundub mulle, et praegu viibib Teie juures madame N. Palun teda mu tervitus vastu võtta! Noh, ma vist ei leiuta teist mesdemoiselles Cane-laine'i ja Pauline'i tervitusviisi: ma lihtsalt palun neid mõnikordki meenutada mind, vaest vagabundi, kelle truu-dustundeid võite täielikult usaldada, madame. Nojah! Vist mitte midagi uut pole teatada. Ehk ainult seda, et Selvin ja Sanidier on saanud ristid. Minu kindral Dumas suhtub kõigisse oma' alluvatesse väga hästi.

Henri Beyle

Kreml, 16. oktoobril 1812

Viimast rida lõpetades märkas leitnant veel parajal ajal, kuidas äärest sulanud küünla rasv küünlajalga mööda paberile voolas. Vürst võttis näpitsa ja tera küljes oleva raudkapsliga käärid, kärpis lahti ja seadis küünlad korda. Pime öö vahtis aknaist sisse. Koiduni oli veel tükk aega, kõige suurem, küünal küünlajalas aga polnud pikem tema adjutandi-akselbandi kolmandast nupust. Noormees ei tahtnud siiski magama heita ja asus karahvini jäänud pipranapsiga vapralt jõudu katsuma. Oma meelepahaks tundis ta, et uni teda järjest rohkem vaevab. Sõnad «meiega sõdiv tsaar pole midagi rohkemat kui kodanik Saltõkov» hämmastasid teda oma ennekuulmatu jultumusega.

«Jah, see on ülisalajane, tähtis dokument,» mõtles Širhanov. «Sooviksin kohata seda keigarlikku prantsuse sulekribistajat! Ma näitaksin talle, kuidas seaduslikke riigivõimu esindajaid mõnitada ja laimata. Selge on

muidugi, et kui mingisugune tundmatust soost Buonaparte Euroopa värisema paneb ja seaduslikke valitsejaid troonilt tõukab, siis muutub igale Beyle'i-sugusele harjumuseks jumalast salvitud tsaari pühadustteotavalt solvata!»

Ahtõrka husaaripolgu leitnant nööpis oma taevakarva mundri hõlmad lahti ja katsus toas mõned sammud astuda. Kannused kõrisesid ebakindlalt ja haledalt ning põrandalaudu kontsaga kriibates vajus Širhanov nahkdiivanile. Ta peas vilksatasid segased nägemused — hiiglasuure aerostaadi tiivad; seda oli ta Moskva all pisut enne prantslaste tulekut näinud. Rostoptšin oli selle hirmuäratava õhupalli kellegi saksa ilutulestiku-asjatundja ja kahe pürotehniku juhtimisel valmistanud. Tema kavatsuste kohaselt pidi see tohutu suur, mehhaaniliste tiibadega balloon liisu läbi valitud kangelasest juhituna Prantsuse sõjaväe kohal lauglema ja oma rippuvast korvist Prantsuse sõduritele tulekerasid ja rauarahet selga pilduma. Selleks muretseti määratu hulk rakette. Õhupall tõusis õhku, kuid manöövrid tiibadega ãpardusid. Ettevaatamatu käsitsemise tagajärjel läks õhupall põlema ja katsest tuli loobuda.

Nüüd aga, unes, õnnestus katse oivaliselt. Tuhanded teravad terasnooled langesid Prantsuse armeele, jättes komeedisabade taolisi tuleradu. Ja tema, leitnant Sirhanov, käsitseb tiibu, püüdes prantslasele Beyle'ile järele jõuda, et sel ta jultunud sõnade pärast pea purustada. Kõrvades vasardab: «Saltõkov, Saltõkov.» Kuid keisrinna Katariina polnud sugugi neitsilik Diana. Kas ta muidu oleks nõnda, lahtises särgis, ohvitseri tuppa läinud? Aga ikkagi on tühi jutt, et ta vana pidi olema. Tal on ju punased põsed, õlad nii pringid, suudlus kuum. Ja kuigi leitnant ise ei põlvne just tundmatust soost, sosistab ta temale siiski kõrva üsna labaseid, ent üpris kirglikke sõnu ja kinnitab talle, et ta pole üldse Saltõkov ja et tal poleks põrmugi vaja olnud endale valida säärast turris kõrvadega, punase ninaga, tina jäte silmadega ja kähiseva häälega värdjat. Kuumalt kaelustades keelitab ta teda enesega koos siit ära sõitma, sest midagi head naisel selles mõisas lõppude lõpuks oodata ei ole. Naine suleb käega ta suu ja sosistab midagi talle kõrva. Mida nimelt, sellest ei suuda ta kuidagi aru saada, ainult et ta kaua midagi sosistab. Ja siis algab veniv ja arusaamatu aeg.

Hädamisi pead kergitades ja silmi avades kuuleb leitnant,

86

kuidas põrandalaud paljaste jalgade all nagiseb ja uks lahkuva naise järel sulgub. Meelemõistusele tulles hüppab ohvitser diivanilt üles. Padja asemel on talle pea alla pandud sõjaväemäärustiku hiiglapaks köide, diivani kõrval aga vedeleb väike pitstanu.

Päike polnud veel tõusnud. Leitnant raputas pead ja püüdis meenutada ning mõista, mis temaga on juhtunua ja kus ta viibib. Vähestel olengutel armees oli ta endale iga kord tõotuse andnud, et ta end purju ei joo. Kuidas see kõik temaga juhtus? Ja mis on üldse juhtunud? Ta kummardus, kahmas tanu ja pistis selle kähku rohelisse safianportfelli.

Väljast kostis pööraseid karjeid. Kaks noorukit istusid laudluugil kõhuli lamava mehe peal — üks pea ja teine jalgade juures, kolmas aga jagas lamajale suure koeranuudiga hoope selga. Varsti karjed lõppesid, kuidagi järsku kätkedes, leitnandi aga pani rohkem kui kunagi hämmastama mõisakaristuse juhm põhjalikkus ja metoodilisus. Hetk hiljem laskus nuuti tõstnud käsi alla. Ekse-kuutor läks minema, rahulikult ja loiult viibutades selle käega, «mille randmel tolknes nuut. Kaks peksust osavõtnut hakkasid endid püsti ajama, samuti ükskõikselt ja loiult, ilma -tigeduseta, ilma kaastundeta. Akna poole kummardudes silmas leitnant tavalisi vene nägusid: habe-metu nooruk, linalakk pea ilma mütsita, ning salkus juustega ja heasüdamliku lodeva näoga külamees. Leitnandile meenus, mida ta möödunud ööl oli lugenud.

Need olid talle täiesti uudsed arusaamad. Ei paažikor-puses ega polguski olnud ta kuulnud midagi selletaolist: paleed, mis kuuluvad «õnnelikule tuhandele», ja miljonid sääraseid, nagu praegu ta silme ees.

Ning otsekui vastuseks tema mõtetele kostis kõrvaltoa aknast kapriisne naisehääl:
«Vanka, Nastasja Fjodorovna käskis Fedoti piitsutatud selga soolaga hõõruda.»

KOLMAS PEATÜKK

Kindral Araktšejevi arvestuste vastaselt lõpetas Sirha-nov töö järgmise päeva lõunaks ja ootas, et metsik kindral lubaks ta] otsekohe Peterburisse sõita.

87

Leitnant kirjutas Tema Hiilguse kätte toimetatud dokumentide kohta kaunis uduse «rapordi», lootes, et lõpliku kokkuvõtte võib teha krahvi suusõnalise korralduse põhjal. Ta nägi vaimus juba kohtumist Natašaga Peterburis Kronvergi pargi läheduses silla kõrval asetsevas väikeses üksikelamus, kus Nataša viimasel nädalal enne ärasõitu Voroneži kubermangu koos tema tädiga oli elanud. Sobitanud leitnandi enda arvates heasse ametisse, ruttas tädi nüüd kojusõiduga, jättes külastamata Moskva ümbruses asuvad laastatud mõisad.

Kõrvaltoast kuuldus samme ja kostis Araktšejevi krigisev hääl:

«Fedotka Jedikulemmi kinni panna. Nastasja Fjodorovna ise nägi, kuidas ta härra leitnandi töötegemist läbi akna piilus.»

Nende sõnadega tuli kindral tuppa ja astus Širhanovi laua juurde.

«Noh, kuidas su asjad edenevad, vürstike?» küsis ta heatahtlikult.

«Mul on au Teie Hiilgusele ette kanda, et Kõige Kõrgema käsul Teie Hiilguse kätte kontrollimiseks toimetatud prantsuskeelsete kinnipüütud era- ja kroonudokumentide mulle ülesandeks tehtud eksplikatsioon on minu poolt praegu lõpetatud.»

«Aa, tubli poiss, tubli poiss! Ei räägitud mulle eile ilmaaegu, et sa võõra kirja tundmises kange mees oled. Kanna ette järgemööda.»

«Kas lubate küsimuse esitada, Teie Hiilgus?»

«No mida veel?»

«Kuidas käsite, Teie Hiilgus, kas alustan era- või staabi -kirjadest?»

«Mis neis erakirjades on?»

«Peale intendantuuriohvitseri Beyle'i kirjade Prantsuse ministri Daru naise nimele, oma isa nimele ja oma sõprade nimele, millistele kirjadele too Beyle võõrad nimed alla kirjutab, mingeid muid erakirju prantslaste posti hulgas ei ole. Kuid too intendant kirjutab hirmus häbematult Tema Majesteedi Venemaa monarhi isiku kohta.»

«Nõndaks, nõndaks,» vastas Araktšejev ilma igasuguse nördimuseta ja koguni täiesti ükskõikselt, mis Širhanovit väga imestama pani.

Leitnant tahtis ettekannet jätkata, et sellest mitme-nimelisest Beyle'ist arusaamisega pisut hoobelda. Ent

88

Araktšejevi näkku pilku heites taipas ta, et see oleks asjatu agarus, Araktšejev ei omistanud tema nooruslikule õhinale mingit tähtsust. Leitnant hakkas seletusi andma Prantsuse armee peaintendandi kindral Dumas' ametlike teadaannete kohta.

Araktšejev kuulas hooletult, harva mõnda üksikut märkust iniseva häälega vahele sähvates:

«Täna on viies detsember. Kas tõesti jätab see tolvan Tšitšagov nüüd Molodetšnaja all Buonaparte teist puhku kahe silma vahele, nagu ta tema novembris Berezina jõel maha magas?»

Leitnant luges Prantsuse armee peaintendandi teadaandeid selle kohta, et Smolenskis ja Vilnos on toiduvarusid ülikülluses, et Leedu ja Põhja-Poola kindlustavad tagala hea seisukorra ja et ainus asjaolu, mille eest peab hoolt kandma,

on see, et Tema Majesteedi kindralid ei katkestaks isiklike tülide tagajärjel kommunikatsioone, sest tuues ohvriks tuhandete viisi Prantsuse kodanikke sel põhjusel, et ei taheta abistada võistlejat naabruses asuvas rindelõigus, hävitavad nad ühtlasi võimaluse plaanikindlalt varustada Prantsuse armee avangarde.

Lugedes mõtles leitnant, kui suurt muret tekitab prantslastele nende armee tühiste riismete toitlustamine piki taganemisteed.

«Nõndaks, nõndaks,» sõnas Araktšejev vahele. «Oleks nad Moskvasse kippumise asemel aastaks Smolenskisse jäänd, siis oleks meil surmatunnike käes old!»

Siis äkki taibates, et teda kuulab noorem ohvitser, võttis ta vasaku käe laualt ära, läks eemale, istus diivanile ja jätkas kuulamist. Kui ettekande ja asjakohaste, intendanditegevusse puutuvate eksplikatsioonide lugemine lõppes, asus leitnant refereerima prantslaste kõige salajasemat dokumenti poliitilisest kaasabist Prantsuse relvade võidule, milleks pidi organiseeritama talurahva ülestõus oma mõisnikkude vastu. | Araktšejevi värdjalikult inetu nägu kattus siniste ja lillade laikudega, kõrvad lõid veel rohkem punetama, tinajad silmad aga süttisid järsku nii kahjurõõmsalt põlema, et leitnant pidi dokumenti lugedes peaaegu kogelema hakkama. Äkki ägestus Araktšejev ootamatult. Kätt rusikasse surudes ja närviliselt mõõgarihma sikutades lausus ta endamisi:

«Ahaa, ma ju ütlesin, et ega see lontkõrv seminarist

Napoleoni koodeksiga asjata jända, polnud vale jutt, et Speranskil selle mässajaga pistmist on! Küll ma ta nüüd veel kord teolt taban! Las saab tunda, koer, kelle lihakamaka ta nahka pani! Ena mis pähe võttis! Puha tema sepitsused! Eks temap see sosistanudki keisriärrale: «Ühtevalu tuleb sõjaväe juures viibida.» Kui poleks olnud Siškovi ja Balašovi ning kui poleks olnud mind, truud ja ustavat orja Araktšejevit, siis olekski nüüd kõik puha tema moodi. Et sõida aga sina, isake-tsaar, sõjaväe juurde, meie aga peame Peeterburkis istungeid nagu jakobiinid. Vaat mis tähendab alamast seisusest inimest rohkem usaldada kui aadlit. Pagendusest on talle veel vähe — püüab sunnitööd lisaks teenida! Kes on täitsamees? Araktšejev! Julgesin saata tsaari jalgade ette läkituse. Sõjaväe saatus pole tsaari saatus, tsaar on ju ilma sõjaväetagi kõik. Just selle eest on keisriärra mulle tasunudki oma isevalitsusliku armuga!»

Siis jäi ta äkki vait, suunas taas kustunud tinajad silmad leitnandile ning lausus tasa ja ähvardavalt:

«Võta kuulda, noormees, mis ma sulle ütlen: tundmatute inimestega tegemist tehes hoia keel hammaste taga, oma ametit ära unusta. Üksainsam ülearune sõna — ja otsas on su elupäevad! Ilmaski ei roni sa siis enam soldati-sinelist välja. Kas või Baikali äärde kupatan su.»

Seejärel tegi ta, ilma et oleks mingeid õigekirjutuse-reegleid silmas pidanud, kõigile koopiatele pealiskirjad ja märkused ning ütles leitnandile:

«Postitõllas sa sõita ei tohi. Peeterburgini sõidad kaks jaamavahet küüthobustega, nagu sulle kätte juhatakse.»

Ja andmata leitnandile aega toibuda, väljus Araktšejev toast.

Vürst Širhanov korjas dokumendid kokku ja pistis need kähku portfelli. Enne kui ta rihma pingutada jõudis, hakkasid kõrisema allohvitseri kannused, kõrvaltoa uks avanes ja vurrudega feldjääger möirgas kätt kõrva äärde lüües:

«Mul on au ilmuda, Teie Suursugusus!»

Feldjäägri tervitust korrigeerimata väljus leitnant tema järel ja istus tõldsaani. Feldjääger koputas lund maha raputades mõõgaga saabastele ja ronis kutsari kõrvale pukki.

Kõlas hüüe, hobused tõmbasid tõlla ühel nõul liikvele ja pistsid mööda täistuisanud teed väledalt kihutama.

NELJAS PEATÜKK

Sel ajal kui feldjäägri saatel Peterburisse toimetatud vilumatu leitnant sellesama feldjäägriga saadetud salajase Araktšejevi kirja tagajärjel komandandi peavahis kinni istus ja arusaamatu vahistamise põhjuste üle pead murdis, toimusid kuuesaja kilomeetri kaugusel Peterburist, Vilno linnas, hoopis teist laadi sündmused.

Tänavail, kus põlesid suured hobusesõnnikuhunnikud, voorisid mööda viitaid ja käänakuid Ostra Bramast alates kuni Kovno väravani lõpmatute rodudena reed, kalessid, tõldsäanid, furgoonid. Leedu lossi müürile oli kleebitud prantslaste poolt ametisse määratud Ajutise Valitsuse lendleht.

Suurte tähtedega oli sellele poola ja prantsuse keeles trükitud:

Kaks ühendatud Vene armeed: kindral Tšitšagovi Moldaavia armee ja kindral Wittgensteini armee on Prantsuse vägede poolt Borissovo all ja Berezina jõel 28. novembril puruks löödud.

Suure Armee kätte langes selles lahingus kaksteistkümmend suurtükki, kaheksa lahingulippu ja standarti, samuti ka üheksa kuni kümme tuhat sõjavangi.

Just täna sõitis meie linnast läbi Neuchdteli hertsogi adjutant parun Montesquiou.

Ta ruttab Pariisi.

Tema Keiserlik Kõrgus Napoleon viibib ihaldatud tervise juures.

Sellest rahustavast, kuid tegelikule olukorrale mittevastavast sõnumist hoolimata tundsid linna elanikud, et on toimunud katastroof, ja jälgisid ärevusega seda lääne poole tõttavate inimeste, hobuste, sõidukite, suurtükkide ja furgoonide lakkamatut voolu. Kuigi linnast viis Kovno maanteele neli tänavat, püüdsid kõik need loendamatud lained üheks vooks liitudes välja pääseda ainult läbi Kovno värava. Väikeste juudi onnide juures teeristmel tekkisid lõhutud sõidukite mäed. Ratastest läbitunginud tiislid olid nagu püstiaetud käed; kohmakad sõjaväefur-goonid, suurtükist purustatud tõldsaan ja selle kõrval murtud jalaga hobune tõkestasid tee. Teisel pool tänavat oli see voog väikese maja koos taraga peaaegu kohalt ära viinud. Õuedes võimutses seesama laine, lõhkudes tara-

sid ja murdes sellest kvartalist läbi lookleva kanali, mis suundus tollelesamale Kovno maanteele.

Oli üheksas päev pärast Napoleoni fantastilist üleminekut Berezinast, kui ta oma ministritest ümbritsetuna tegi korralduse armee kõigi dokumentide hävitamiseks, tun-nistas, et sõjaretk on nurjunud, ja kihutas Pariisi.

Toosama Henri Beyle, kelle kirjadele Araktšejev kahe päeva eest erilist tähelepanu polnud pööranud, astus 7. detsembri hommikul koos oma nõo Gaetan Gagnoniga Olivieri kohvikusse. Beyle võttis seljast pihtkasuka, viskas selle väikese puulaua kõrvale aknalauale ning tellis kohvi ja rikkaliku hommikueine.

Kunagi üsna tüse ja õlakas Henri Beyle, Bonaparte'i Itaalia-sõjaretkest osavõtnu, oli nüüd kõhn ja sale. Ta näojooned olid teravaks muutunud ja kandsid suure füüsilise pingutuse jälgi ning ainult silmad — külmad ja targad, veidi ebatavalist sinist värvi — vaatlesid kõike teraselt ja läbitungivalt. Kitsas põskhabe laskus käharate rõngakestena lõua poole.

«Kuule, Henri, ma ei suuda enam edasi sõita. Olen omadega täitsa läbi ja jään Vilnosse,» ütles Gagnon.

«Tee, nagu tahad,» vastas Beyle. «Kuid ma ei soovita siia jääda rohkem kui kolmeks päevaks, ja isegi kolme päeva eest ma ei vastuta.»

«Jaa, aga Vilno on ju sajatuhandelise armee jaoks toiduvarudega kolmeks kuuks kindlustatud; seda ütles mulle täna Jomini.»

«Sa unustad, et seda sadat tuhandet pole mitte üksnes Vilnos, vaid ka kogu armees. Sõjaväe riismed on nii armetud, et nad Vilno toiduvarusid kolme aastaga ära ei söö ega suuda oma ladusid isegi kaitsta.»

«Maret aga olevat toonud Naapoli kuningale käsu jääda nädalaks linna, koondada kõik jõud ja oodata abiväge, mille keiser Varssavist saadab.»

«Ma ei usu ei Varssavi abivägedesse ega uude kolmesaja tuhande mehe värbamisse. Prantsusmaal on töö ja tegevus seisma jäänud, Põhja-Prantsusmaa on riidetoot-mise katkestanud; neil pole midagi sõduritele selga anda.»

«Arvatavasti on see üldine nähtus. Eile heitsin ma pilgu kohalikesse ajalehtedesse. Nii «Minski Kroonika» kui ka «Leedu Kuller» on täis sõnumeid töölisrahutustest inglismaal, Paljudes paikkondades on kangrud ülestõusu alustanud,

92

masinaid purustanud, ka Londonis on toimunud verised sündmused: kolmkümmend tuhat sõdurit ja politsei on ülestõusu maha surumas olnud. Keegi luuletaja — lord Byron — olevat mässuliste kaitseks välja astunud.»

Beyle ei vastanud. Ta vaatas aknast välja ning tundis rõõmu juudilinnaosa vaiksest põiktänavast, kus polnud ei kära, ei kisa, ei elajalikust hirmust haaratud inimeste korratut ja metsikut voolu. Vasaku käega silitas ta lõuga, otsekui veenduda soovides, kui hästi tal sel hommikul habet ajada oli õnnestunud, ja naerdes meenutas ta minister Daru imestust, et isegi raskel Berezina jõe ületamise päeval «ei unustanud nõbu Beyle habet ajada». Gaetani kuulates mõtles ta nendele, kes Berezinast üle ei jõudnud. Kus on nad nüüd? Keiser ruttas, jättis kõik saatuse hooleks ja üksnes väike salk Naapoli kütte koos ülemõuemarssal Duroci ja adjutant Moutoniga eskortee-risid lahtist tõldsaani. Tõlda istusid mamelukk Rustan ja ohvitser Wonsowicz — tõlk. Paukus kahekümne kaheksa kraadine pakane. Jää pidas vastu. Naapoli ratsaväelased vallutasid vastaskaldal asetseva mäe traavides.

«Miks naapollased?» mõtiskles Beyle. «Siingi, Vilnos, läbivad tänavaid külmast lõdisedes ja silmi välgutades aina itaalia sõjaväed. Noh, hästi: Joachim Murat on Naapoli kuningas. Keiser Napoleon on korsiklane. Aga see kohvikupidaja Olivieri, kes nii üksisilmi vahib toitu närivat Gaetani ja kelle nägu tõmbub libitsevalt naerukile, niipea kui ta silmad kohtuvad minu omadega, — kes see mees on? Nähtavasti samuti itaallane,» mõtles Beyle ja pöördus tema poole prantsuse keeles:

«Kas olete selles linnas juba ammu, mu sõber?»

Olivieri astus laua juurde ja sosistas:

«Härra Beyle'il on muidugi teada, et Tema Majesteet sõitis eile õhtul linna agulitest õnnelikult mööda, peatus Poguljankas ja on täna juba Wilkowiszkisse jõudnud.»

«Kust teie mind tunnete?»

«Ma elasin Milaanos. Teie peatusite minu tädi juures, Toomväljaku lähedal, läinud aasta septembris. Ja kui mäletate, ma viisin ikka teie kirju sinjoora Pietragruale.»

Püüdes eemale peletada ebameeldivaid mälestusi, mis tekkisid naise nime nimetamisel, kes tema üle õelalt oli naernud, pöördus Beyle järsult itaallase poole ja küsis:

«Kuid mida sa siis siin teed, kodanik?»

«Teenin Prantsusmaa keisrit, olin Galiitsia-Prantsuse

93

ralsaluurajate-eskadroni ohvitseri kapten Weissi käsutuses. Tema andis mulle kohviku avamiseks rahagi.»

Beyle ei esitanud enam küsimusi. Ta vaatas, kuidas linnud lennul kulmudes sõiduteele langesid, ja pärast pikki päevi, mis olid olnud tulvil väljakannatamatut nälja- ja külmapiinu, nautis kuuma kohvi ja toasoojust. Gaétan lõpetas eine, naaldus toolikorjule ja vajus lõpmata roidunud inimese raskesse unne.

Alustatud juttu jätkates pakkus Olivieri Beyle'ile oma teeneid postiside organiseerijana:

«Te jääte minuga rahule, sinjoore komissar, ja ma ei võta teilt vana tutvuse poolest üle viie frangi; kirja kohaletoimetamise eest vastutan.»

Beyle mõistis, et eelseisval teekonnal võib ta rohkem juhuste küüsi sattuda kui see kaval itaallane, ent väärtuslikku korrespondentsi tema kätte usaldada siiski ei tahtnud. Ta võttis pliiatsi, küsis tükikese paberit ja kirjutas:

Vilno, 7. detsembril 1812

Olen terve, kallis sõber! Väga tihti olen mõtelnud. Sinule pika teekonna kestel Moskvast siia. Selleks teekonnaks kulus mul tervelt viiskümmend päeva. Olen kõik kaotanud, mul pole midagi peale riiete, mis seljas. Ainuke, mis mulle meeldib, on minu praegune kõhnus. Ma olen füüsiliselt palju kannatanud ja ilma igasuguse moraalse rahulduseta. Kuid kõik on unustatud ja ma olen valmis hakkama uuesti Tema Majesteeti teenima.

Beyle murdis selle tähekese neljaks ja kirjutas sellele oma õe Pauline'i aadressi; õde oli perekonnas ta ainus sõber. Olivieri sulatas tüki pruunikaspunast kirjalakki, Beyle vajutas pitsati asemel oma käisenööbiga kirjale pitseri ja andis kirja itaallasele.

«Eks näe, kes varem Grenoble'isse jõuab!»

«Võite muretu olla, sinjoore, kiri jõuab teist ette,» vastas Olivieri.

«Tõepoolest hea idee — saata Pauline'ile kiri. See jõuab võib-olla enne mind kohale,» mõtles Beyle. «Minu osa on nüüd lõppenud.»

See oli õigupoolest lõppenud juba 23. novembril, kui minister Daru Beyle'ile Bobri jõe kaldal ülesande eduka täitmise puhul keisri nimel õnne soovis. Sõitnud väikese

94

tragunite eskordi saatei, kolm miljonit rubla taskus, läbi vaenlase alade, oli Beyle lõpule viinud vilja kokkuostu ja taganeva armee üksustele kätte jaotamise raske operatsiooni. Daru oli täiesti õigesti tähendanud, et ilma Beyle'i hiilgavalt õnnestunud operatsioonita oleks vägede liikumine Vilnosse võimatu olnud. Nüüd on Beyle'i osa lõppenud; Vilno laod on viljast tulvil, aga neist pole enam kellelegi kasu — armeed ei ole enam olemas. See veider kindral Bonaparte, kes Vilnosse sisse pööramata eile öösel oguljankasse saabus, oli Caulaincourt'i saatnud kindral-uberner Goderdorpi juurde käsuga muretseda keisrile obune ja saatekomando.

«Ma kirjutasin Pauline'ile, et olen valmis hakkama uuesti «Tema Majesteeti» teenima,» mõtiskles Beyle, «kuid «Tema Majesteet» jättis armee maha ja kihutab üüd nii kiiresti minema, et kui Goderdorp Caulaincourt'i annul Poguljankasse jõudis, oli «Tema Majesteet» sealt juba kadunud. Nii hirmus kiire on «kindral Bonaparte'il» äejooksikuks saades; enne aga andis ta väeosadele käsu Vilnos vastu pidada. Ei, on hea, et ma sellise kirja kir-utasin. Kui see tee peal kätte saadakse, ei ärata ta kel-eski kahtlust. See on ju armeest saadetud kõigiti taktiline aarirealine kirjake omastele

Prantsusmaal, ilma vähe-agi vihjeta keiserliku desertööri tekitatud kahetsus-äärsele pettumusele.»

Gaétan magas. Beyle tundis jalgu surevat ja istus lii— umatult.

«Vilnos on mõned päevad puhkust ikkagi kindlustatud. as tuleks seaduslikku ametipuhkust kasutades liikuda armeest ettejõudmiseks edasi või jääda paigale ja eelolevaks teekonnaks jõudu koguda?»

Turgatas meelde eilne kõnelus Vilno komandandi krahv Durosneliga:

«Naljakad on vahel need aristokraadid, kui nendes võtab võimust vagadus. Selle asemel et tööd teha, tellis j-ahv Püha Johannese kirikus missasid. Kuidas saab õnda tõsistel ja ohtlikel silmapilkudel mõtelda nii tühi-ele asjale nagu missa? Tõeliselt suured iseloomud ja sel-ed pead on «Entsüklopeedia» ajast saadik degenereeru-ud. Kas saabub kunagi aeg, mil mateeria seaduste selge a lihtne mõistmine määrab kindlaks inimühiskondade astastikuse seose?»

Meenusid lemmikraamatuid lugedes veedetud õhtud

Bac'i tänavas Pariisis. Suurte prantsuse materialistide, vaba mõtte ja juurdleva vaimuga inimeste parimad teosed on andnud talle elus rahulikku meelekindlust, vabastanud tema tahte igasuguste autoriteetide survest, toonud puhta analüüsi ja selge dialektika valgust tollesse valdkonda, kus inimesed tavaliselt püstitavad fantastilisi oletusi või loovad võõra mõtte ja tahte mahasurumiseks valekonstruktsioone. Siis kaldusid mõtted jälle Bona-parte'ile. Peas mõlkus:

«Venemaa. . . inimühiskonnad . . . esimesed selged kujutlused selle ainsa maailma asjadest, kuhu ma tervenisti kuulun ja mis minu elulisteks tsentrumiteks nimetatava ja siin selles pealuus peituva kõige peenema aine lagunemise momendini ka minule kuulub.»

Esimesena tutvustas Beyle'i materialismiga kahe revolutsiooni ajal «uurepärane inimene — geomeetria eriteadlane Gros, kes elas Grenoble'is. See oli selge peaga mees. Gros viis kooliposs Beyle'i omaste teadmata jakobiinide klubi koosolekutele. Kus on nüüd see vabariikliku Prantsusmaa äge pooldaja? Kui toredaks puhkuseks olid Gros' õppetunnid pärast preestrite usumulinat, kes Beyle'i ta isa nõudmisel,õpetasid! Vabariik kuulutas vaimulikud, kes talle vannet ei andnud, lindpriiks. Kuid isa peitis preestreid oma maja pööningule ja keldritesse, aitadesse ja tallidesse. Nad ronisid sealt välja — rasvast määrdunud mustades kuubedes, haisvate ja räpastena — nagu prussakad prao vahelt, ilmusid väikesesse tuppa Vieux-Jesui-tes'i tänavas ja pistsid seal tohutul hulgal toitu nahka. Nemad õpetasidki väikesele Beyle'ile ladina keelt ja katoliku usu reegleid. Nii üks kui teine oli talle ühesugusel määral vastumeelt. Abee Raillanne peksis õpilast käte pihta, sest too keeldus kirjutamast totral teemal poeemi sellest, kuidas abeel oli kärbes tunni ajal piimatassi uppunud. Poiss pidi seda sündmust ladinakeelsetes värssides kirjeldama, ja kuna ta kangekaelselt keeldus, hakkas abee Raillanne teda manitsema, et preestri tahte täitmatajätmine paneb kangekaelse poisi igavesti põrgupiinu kannatama. Beyle'il «polnud midagi selle vastu», kuid kärbsest kirjutada ta ei tahtnud. Pärast peksu, mille peatas üksnes Beyle'i vanaisa, kunagi Voltaire'i külastanud vana Gagnoni tulek, oli abee sunnitud õpilasele järele andma. See oli väga meeldejääv päev. Vana Gagnon, sukad ja kingad jalas, must siidkuub seljas ja kolmekordne lumi-

valge parukas peas, oli perekonnas erandiks. Möödunud sajandi kentsaka ja pehme kännuna kandis ta oma veres itaallastest esivanemate ägedust, närvides — Ferney filosoofi tarka irooniat. Tema majas Grenette'i tänavas oli kõik hoopis teisiti kui Beyle'ide majas. Ei olnud vastikuid libedaid treppe ja plekiga kaetud uksi nagu isa

majas. Seal oli oivaline, üleni viinapuid täis kasvanud valgus-rikas, suur ja avar klaasgalerii, mille lõpust viis uks salapärasesse tuppa — raamatukokku, kus poisil oli õnnestunud läbi lugeda nii palju keelatud teoseid. Vanaisa oli kulutanud umbes tuhat franki «Suure teaduste, kunstide ja käsitööde seletava sõnaraamatu» ostuks. Kui tõsised pidid olema vanamehe sisemised tõukejõud, kui ta oma võrdlemisi väikese sissetuleku juures nii suure summa Diderot' ja d'Alembert'i «Entsüklopeedia» ostuks kulutas. Sel päeval, kui abee Raillanne oma kätele voli oli andnud, keelitas vana Gagnon teda teemast «Kärbes piimas» loobuma ja väikesele Beyle'ile Horatiust lugema. Kuid selle asemel et raevunud poisikest, kes ei teadnud, kuhu nuudiga vöödiliseks pekstud käsi panna, abeed kuulama sundida, võttis vanamees sealsamas raamatu taskust ning hakkas vaheldumisi kord abee, kord tütrepoja poole pöördudes ise teksti .lugema ja kommenteerima.

See päev on hästi meeles. Isa, Chérubin Beyle, astus tuppa parajasti sel silmapilgul, kui vanaisa luges: «O rus! Quando te aspiciam?» Horatius armastas maaelu. Ta ise — nagu Epikuroski — istutas ja haris oma aeda, eelistades oma maamaja kärarikkale Roomale. Sealt ongi pärit see üüe: «Oo maa! Millal ma sind jälle näha saan?» Chérubin katkestas oma äia sõnadega:

«Olen nõus niisamuti hüüdma, kuid teises tähenduses ja hoopis teisel põhjusel. Revolutsioon on liiga kaugele läinud. Ainus pääs korralagedusest ja terrorist on Rus, õigemini Vene sõjavägi. Ja nüüd, kallis abee, pidage meeles mu sõnu, et Prantsusmaa üldise hüüde peale: «O Russie, millal ma sind jälle näha saan?» saadab Vene keiser oma sõdurid, et seaduslikke kuningaid troonile tagasi tuua. »

«Ma kahtlen, kallis sugulane,» vastas Gagnon, kes väimeest alati sugulaseks nimetas, «et ladina keele grammatika andestaks teile selle sõnamängu. Kuigi Venemaa,

1 Venemaa (pr. k.).

nagu ma kuulnud olen. ehk ongi hiiglasuur lage maa, kus linnu on väga vähe, ikkagi ei saa sõna Russie tuletada ladinakeelsest sõnast rus. Mis aga puutub teie arvamusse vabariigist, siis pidage meeles, et rahvaste püüdlus õigete ja täiuslikkude valitsemisviiside poole on nendele palju suuremal määral omane kui aristokraatia püüdlus teiste seisuste tasakaalu poole. Loodus on inimese vabaks loonud. Laps ei vali sündides endale ei tiitleid ega seisusesse kuuluvust, ja kui ta on õigesti kasvatatud, on tal needsamad vaimuomadused, mis igal teisel, — nagu Helvetius oma traktaadis «Vaimust» hästi on ütelnud. Kas maksab teil, kallis sugulane, aega tagasi viia või selle kulgu kiirendada või ajaloo peale pahane olla, kui te teate, et see kõik on asjata? Ega minagi Grenette'i väljakult pauke kuuldes vähe piina tunne, kuid ütlen teile otsekoheselt: ma ei usu, et terror oleks vaid mõnede hullumeelsete märatsemine. Inimesed tahavad vabalt ilmutada oma andeid, aga mitte jumaldada aadliseisuse eesõigusi. Mis Vene keisrisse puutub, siis olen ma veendunud, et sellelt sküütide maalt saadud abi teeb meie isamaa olukorra ainult halvemaks.»

«Te räägite hirmsaid asju, väga lugupeetud härra Gag-non! Tuletage meelde, kuidas need närukaelad kuninga hukkasid!»

«Kuidas võis teda hukkamata jätta, kui ta oli ära-andja!» hüüdis poiss.

Ja vanaisa eestkostest hoolimata sai Beyle teist korda naha peale, nüüd mitte enam preestri, vaid isa käest. Vanaisa tahtis poissi kuuehõlmaga varjata, kuid too keeldus pelgupaika ja kaitset otsimast: nüüd tuli oma poliitiliste veendumuste pärast kannatada, tema aga oli ju kümneaastane vabariiklane!

Ning praegu istub Beyle Vilnos. Vabariik on ammu hävinud. Prantsusmaa on jälle ummikus. Vene keisri soldatid jälitavad Prantsuse armee riismeid, kes peatamatult

tõttavad lääne poole. Kõik on kaotatud. Vististi pole kaotada enam midagi peale elu. Kui poleks kindlameelset otsust maksku mis maksab ellu jääda, siis surmasaamise võimalusi oleks iga päev tuhandeid. Sellel õudsel teekonnal Vilnosse esines pikki vahemaid, lagedaid alasid, kus polnud ainsatki elamut ega peatuspaika. Katse ööbida ühes teeäärses kõrtsis pidi peaaegu elu maksma. Kord öösel jõuti mingi talutareni, mida varjas pimedus.

Koputusele ei vastanud keegi. Õuevärav rippus vaid ülemiste hingede otsas, kuid tare uks oli seestpoolt suletud, — keegi nähtavasti oli sees, aga ust ei avanud. Olles rusikad valusaks tagunud, rõhus Beyle uksele õlaga ja avas selle suuri vaevu. Tohutu inimkogu tõkestas tal tee ja langes talle peale. Püstolipauk valgustas tuba. Ukse külge külmunud laip kukkus põrandale. Kümned poolpaljad ning huntidest järatud surnukehad laudade ja seinte äären ümbritsesid Beyle'i. Kõik, kes siin istusid ja lamasid, olid ära külmunud, aga jäätumisest hoolimata levitasid teravat, jubedat koolnulehka. Hobused muutusid õues ärevaks. VAlja tormates jõudis Beyle perutaval hobusel veel õigel ajal valjastest kinni haarata. Kaks teist hobust olid trengid puruks rebinud ja korskasid, üleni vahus nagu kuuma ilmaga. Oleksid nad lumelagendikele kihutanud, oleks hukk olnud möödapääsmatu. Tõldsaan oli sara ukse vahel kinni. Sealt kostis jubedat mürglit. Ja üksteise kannul kargasid sarast katusealuse akna kaudu välja viis hiiglasuurt, täissöönud hunti, silmad põlemas. Vähemalt niipalju jõudis Beyle kaks korda püstolist tulistades ära lugeda.

Ja nüüd siis viimaks Vilno. Puhkus ja väljavaated, et edasine teekond on ohutu. Gaetan ei tukkunud enam, vaid magas sügavat, rasket und. Müksates enam teda üles ei ärata. Kell oli pool neli peale lõunat. Aeg oli koju, Lossi tänavale, ja komandandi juurde küüdipasside järele minna.

Kannuseid koristades astus kohvikusse tuttav 8. ulaani-rügemendi ülem vürst Dominic Radziwill, Leedus ja Poolas asuvate hiiglamõisate omanik, Napoleonile truudus-vande andnud kahekümne kuue aastane Vene keisrikoja kammerhärra. See elegantne, kergemeelne ja lobisev, kaks korda abielus olnud ja kaks korda lahutatud mees tundis end sõjas nagu ballil. Ta armastas väga tagala-linnu, mis alati kubisesid elupõletajaist ja pillajaist, kes veetsid aega prassingutega ja korraldasid Prantsuse ohvitseridele mõisates ehast koiduni kestvaid masurkade ja poloneesidega balle.

Kunagi unistas ka Beyle säärasest elust, kuid see oli juba üsna ammu. Ta oli siis Konvendi poolt asutatud Tsentraalkooli õpilane, ja tema igatsuste objekt — näitle-janna Kubly — näis talle alati just sellise balliedu aupaistest ümbritsetud olevat. Nüüd oli ta süda täiesti

rahulik; pikka aega oli ta harjunud karmi ja karske piuga ning see oli tema teiseks loomuseks kujunenud.

Radziwill polnud üksi. Temaga koos tuli Joseph Lefebyre, Radziwilliga ühevanune läikivate mustade krässus juuste, suurte tumedate silmade ja kitsaste valk-jate ' vurrudega väikest kasvu mees, See Lefebvre, pöörane uljaspea, juba kahekümne kuue aastasena kindrali aukraadis, oli viimastes lahingutes peaaegu täielikult hävi-tatud brigaadi ülem. Ilma brigaadita brigaadikindralina oli ta ise alles nädal tagasi Vilno hospidalis lamanud. Ta astus koos Radziwilliga kohvikusse, jätkates nähtavasti arstide ja hospidalis valitseva korralageduse kirumist,

«Kui mul poleks suurepärast tervist, siis oleksid need sindrinahad mind oma hoolitsemisega kindlasti surma saatnud. Ellu jäävad ainult need, kellel jätkub jõudu

arste raskete esemetega pilduda, et neid sopasel põrandal asetseva madratsi juurest minema kihutada. Pole koikusid, pole pesu! Kurat teab mis! Leedu lossi on tuubitud kaheksa tuhat mädanevat ja oigavat poolsurnud meest. Koolnud kantakse siitsamast õue ja ristiku j ulise laskeavaga torni juures — sa ju tead seda — laotakse nagu palgid virna. Kujuta ette: vähemalt poolteisesaja meetri pikkuseks venib see jäätunud laipade laadung, ja küünib kahekorruselise maja kõrguseni.»

Lauast möödudes märkasid mõlemad ohvitserid Beyle'i. Teretati, istuti samasse lauda ja hakati magava Gaetani üle nalja heitma. Beyle kinnitas, et on näinud neid kaheksast tuhandest laibast koosnevaid kujuteldamatuid riitu Leedu lossi müüri ääres, ja jutustas omakorda, kuidas üks valgevenelane oli mürsust purustatud tareseina palkide asemel jäätunud laipadega parandanud. Kõneaineks muutus praegune olukord. Muheldes ja seemiskinnastega vastu lauda lüües ütles Radziwill:

«Teil on hea. Teie sõidate koju. Aga mis minust saab? Kuningas Aleksander (ta nimetas tsaar Aleksandrit tema poola tiitliga) on andnud ukaasi kogu minu varanduse konfiskeerimiseks. Kas tõesti tuleb see kähku mu kahele naisele, neljateistkümnele lapsele ja kaheksateistkümnele nõole maha müüa, et ka endale mingisuguseidki tuluallikaid jääks?!»

«See poolakas ei mõtle vist küll muule kui ainult rahale,» mõtles Beyle. «Hea, et ta vähemalt ei hädalda ja oma ustavuses Napoleoni eest pead ei anna.»

100

Lefebvre esitas Beyle'ile küsimuse Moskva kohta. Kuid too ei jõudnud veel lauset õieti alustadagi, kui Lefebvre teda juba katkestas ja ise kiiresti lausus:

«Asjata tulid sa Polütehnilisest Koolist ära , . . Prantsusmaale on insenere ja matemaatikuid vaja. . . Nüüd enam ei saa seda parandada . . . Inglise tööstus jõuab meist ette, ja Moskva all jändamise asemel oleks tulnud auruvabri-kuid ehitada . . . Ega need Konvendi kaabakad, sankülotid, ilmaaegu Euleri polütehnikumi välja mõtelnud. Nad teadsid, et ilma masinata ei jõua sa tänapäeval kuskile. Ma olen suurtükiväelane ja brigaadikomandör. Oleksin ma aga sinu kooli lõpetanud, siis oleks minust suurtükiväe-inspektor saanud. Me peame Inglismaast mööda kihutama, aga selle asemel istume ummikus. Alles eile oli Hoch-Godard'il Prantsuse ajalehti. Pole hea, et Flandrias lastakse viimased kangrud töölt lahti. Ei saa ju Tema Majesteet palja tagumikuga armeed Venemaale saata. Itaalias see veel sobis. Siis me vallutasime sääraselt tormijooksuga naiskloostreid. Nunnast armuke õmbles seal mulle preestrikuuest ratsapüksid . . . Nüüd see enam ei kõlba . . . Sa, Beyle, oled nagu nooremaks läinud! . . . Kui vana sa oled?»

«Jaanuaris saan turjale täpselt kolmkümmend.»

«Mõtelda ometi! Ma olin viieteistkümnene, kui ratsa-käskjalaks sain ja kogu Lombardia ratsurina läbi sõitsin ... »

«Sa oled praegu kahekümne kuuene, kuid oled nii palju inimesi tükkideks raiuda jõudnud ... »

«Ma ütlen sulle, et olin viieteistkümnene, kui tapsin esimest korda ühe inimese ja tegin teise. Tervita mu lapsi, ma ei tea, mis nende nimed on, kuid olen kindel, et neid kõigis Itaalia linnades kokku ikka saja ümber koguneb.»

Tuuleiil lõi vastu aknaruutu, mis kauges, kõmisevas õhuvärinas klirises. . . Vestlus katkes. Kõik vaatasid ringi. Näod väljendasid ärevust ja muret. Sel päeval kell neli algas Vilno lähistel kanonaad.

VIIES PEATÜKK

Prantslased olid Vilnos peremehetsenud juba viis kuud ja kaksteistkümmend päeva. Kanonaad kostis üsna kaugelt, kuid juba selle võimalus oli Beyle'ile ja ta jutukaaslastele

101

ootamatuseks. Pinguldatud tähelepanuga ja vaikides kuulatasid nad neid kergeid, vaevu märgatavaid laineid, mis kohviku aknaklaaside vastu põrkasid. Beyle teritas kõrvu ja jäi mõttesse. Ta teadis, et hääle põhjal on raske kaugust määrata. Sõjakogemused olid teda õpetanud laskude kauguse ja suuna kohta järeldusi tegema alles pärast pikema aja möödumist. Tavaliselt jõudis ta sellistele järeldustele äkitselt, mingi selge silmapilgu kestel, kui paar kõrvu ulatuvat lasku määrasid talle vaenlase patareide asukoha ja kauguse ühekorraga kindlaks.

Nüüd seda silmapilku ei saabunud. Gaetan, kes keskustelu ajal oli maganud, ärkas üles, kui teised vait jäid. Ta virgus järsku, nagu virgutakse sõjas. Jutukaaslaste nägudest taipas ta kõik. Ta surus Radziwilli ja Lefebvre'i kätt ega lausunud sõnagi. Sel hetkel sisenesid Bergognie ja Beyle'i sõber, ta kauaaegne reisikaaslane, Riiginõu-kogu audiitor Busche. Olles teretanud, lausus Busche:

«Räägitakse, et see on kasakas Seslavini suurtükivägi, kuid luure andmetel on ta alles üsna kaugel.»

«On siis siinsetel naapollastel luure?» küsis Beyle tusaselt ja irooniliselt.

Lefebvre vastas:

«No muidugi mitte sõjaluure!»

«Ah niiviisi!» hüüdis Busche. «Sellisel juhul on minu otsus Seslavini suurtükiväe kauguse kohta enneaegne. Palun vabandust!»

«Kuhu kuradit siis teie ratsaväelased kõlbavad, kui te ratsapiilkondi välja ei saada?» küsis Beyle.

Vastas jälle Lefebvre:

«Vilno olukorra üle on üldse kaunis raske otsustada, kuid hospidaliarstid räägivad, et pole ühtki itaallast, kes poleks end ära külmetanud. Prantslased, eriti normand-lased, taluvad külma märksa kergemini, itaallased aga algul külmetavad, siis aga kaotavad äkki külmatunde, misjärel neil lõigatakse maha käsi, jalgu või kõrvu. Isegi kerged operatsioonid lõpevad enamasti «lumevaibaga», nagu siin öeldakse.»

«Ma ei kõnele sellest,» vastas Beyle. «Ma tahan ütelda, et armee on täiesti laostunud. Moskvas nägin ma korduvalt, kuidas ohvitserid ja sõdurid saaki jagades omavahel kisklesid. See aga, et teie ratsavägi Vilnos logeleb, kinnitab minu arvamust.»

102

«Olukord on siiski kaunis räbal! Murat ootas venelaste liginemist kõige varem kolme päeva pärast,» sõnas Gagnon. «Sul oli täitsa õigus, Henri, kui sa mind Vilnost minema ajasid.»

«Beyle on üldse väga ettenägelik, ütlen liialdamata: kui seda poleks olnud, siis ei istuks ma siin, vaid lamaksin Berezina jää all,» sõnas Bergognie Beyle'i käest kinni võttes ja seda surudes. «Kui te teaksite, kui kohutav see oli, kui selle neetud Berezina vesi jää peale tõusis ja voolas üle kallaste terve kilomeetri laiuselt! Sellele teisele veepinnale tekkis õhuke jääkooruke. Kõik see raksus, ujus, kõikus jala all. Meid päästis baierlane Wrede. Oma brigaadiga mööda metsi ja jõe kaldaid kolades kohtas ta Studjanka lähedal märja hobuse seljas ratsutavat leedulast. Ma ei oska teile öelda, kuidas Wrede leedulasele asja selgitada suutis, kuid leedulane näitas Studjanka juures kätte koha, kus ta üle Berezina oli tulnud kõhuli hobuse laudjal, ilma jalgu märjaks

tegemata. Märg hobune oli kõige paremaks tõlgiks leedu keelest saksa-prantsuse keelde, mida Wrede kõneles. Selleks ajaks, kui staabis sellest ülepääsust teada saadi, tõusis vesi jälle. Jõe laius hirmutas kõiki. Murat veenis keisrit, et armee üleminek on võimatu ja et keiser otsustaks ilma armeeta ära sõita. Naaberküladest kutsuti staapi talupoegi ja kõrtsmikke, nendelt päriti kaua andmeid ülepääsude kohta, neile tasuti hästi ja lasti nad siis minema, kusjuures valjul häälel korrati nende punktide ja piirkondade nimesid, kus meie üleminek toimuma pidi. Venelased nähtavasti läksid õnge, sest just neisse paikadesse koondati nende tagaajajad. Ma ei tea, mis juhtus pärastpoole. Kuulsin, et keiser oli koos Caulaincourt'i, Moutoni ja Wonsowicziga järgmisel päeval jõest üle läinud. Olin täiesti haige ja omadega läbi ning oleksin olnud kadunud, kui Henri poleks appi tulnud! See tark mees keelitas mind minema õhtul üle jõe sealt, kuhu plaanitseti ehitada pontoonsilda. Ilma temata poleks ma mingi hinna eest söandanud seda kaelamurdvat teekonda ette võtta, Nüüd aga olen päästetud. Mida sa praegu kõigist neist asjadest arvad?» pöördus Bergognie Beyle'i poole.

Beyle hakkas kõnelema väga käredalt, haigusest nõrgaks jäänud Bergogniele teravalt näkku vaadates.

«Ma ei arva neist asjadest mitte kui midagi, sest meie rikastunud marssalid ja armee, kes üldse ei taipa, mille

nimel nad sõdivad, ei aja mingeid asju ega tee mingeid tegusid. Ma ootasin, et Prantsusmaa kuulutab Poola Venemaa vägivallavalitsuse alt vabaks, et Leedu tõuseb jalule, et me Venemaal anname hoobi orjapidamisele. Mitte midagi sellist ei juhtunud. Meie armees on isegi tuhande seitsmesaja üheksakümne kuuenda aasta energia kadunud, rääkimata tuhande seitsmesaja üheksakümne kolmandast aastast! Miks ma sellest kõnelen? Tuleta, Bergognie, ise meelde; minu arust , oli see kuuendal novembril Smolenski lähistel. Mäletad, kui hakkas imepaksult lund sadama ja me ei tundnud kohalerutanud krahv Darud kohe ära, nii lumine oli ta üleni? Mäletad, kui tema ja keisri ümber asetati jalamaid kahelt realt vahisõdurid? Noh, sa ju mäletad, milles asi seisis?»

«No muidugi mäletan, jätka!» ütles Bergognie kohmetudes ja nagu aru saamata, miks Beyle seda rasket mälestust uuesti elustab.

«Niisiis, sa mäletad, mis sündis edasi, pärast seda, kui sa küsisid: milleks see kahekordne vahisõdurite rida? Kõik said aru, et järelikult on midagi juhtunud.»

«Nojah, mäletan küll!» vastas Bergognie juba lausa pahaselt ja pöördus akna poole, et Beyle'ile mitte silma vaadata. Kuid too püüdis rinnuli lauale laskudes karmil ilmel Bergognie pilku tabada ja ta kõnelema panna.

Bergognie vaikis.

«Tead mis, Bergognie! Ära tee saladust sellest, mida kõik teavad. Meie ei hakka nende nimesid nimetama, keda keiser kohe pärast krahvi toodud kiirteate läbilugemist välja kutsus. Keiser oli Smolenskis, Pariisis aga suruti sel ajal maha Malet' vandenõu, kirjutati ümberlükkavaid õiendusi põrandaaluste lendlehtede vastu, mis kõnelesid Prantsuse armee täielikust hävitamisest ja kutsusid üles
arreteerima ministreid ja prefekte, et ühtede arvates panna troonile Bourbonid, teiste kavatsuste kohaselt tuua tagasi Rahvuskonvendi aeg. Ent asi pole selles. Malet' vandenõusse olid segatud nii rojalistid kui ka äärmised vabariiklased, kes ootamatult ühel nõul Napoleoni vastu ühinesid . .. Asi on selles, et keiser teiste ohvitseride seas kutsus kohale ka meid ja midagi varjamata selgel sõnal jutustas neist Pariisi sündmustest. Nii armastas ta äkiliste pöörete korral alati inimeste tõelisi mõtteid ja tundeid teada saada.»

Bergognie muutus süngeks.

104

Beyle jätkas:

«Ma ei kõnele sinust, kuid tuleta meelde, millise murega teised vanemad ohvitserid kurtsid: «Tähendab, tuhande seitsmesaja kaheksakümne üheksanda aasta hirmus revolutsioon pole veel lõppenud? Tähendab, on võimalik uus jakobiinide klubi»?» Keiser oli kindlasti veendunud, et hvitserid on kaotanud usu tema võimukindlusse; elegant-ete marssalite ja tituleeritud staabiohvitseride seas tekis segadus, hirm jakobiinide ees. Ega olnud kellelgi mehi-ust meelde tuletada, mida Bonaparte ise tuhande seitsme-aja üheksakümne kuuendal aastal ütles! Niisiis, ma tahan elda, ,et tuhande seitsmesaja üheksakümne kuuendal aastal oli armee teadlik, et ta võitleb õige ürituse eest. Palun, ära hirmuta mind käeliigutustega. Ma näen sinu argumente. Sinu protesteeriva käe iga sõrme otsas ripuvad Robespierre'id, Saint-Justid, Coutonid ja Marafd. Pea meeles, et kaheksateistkümne aasta eest said Prantsusmaa talupojad maad, aga kui välismaine relvajõud takistas neil põllutööde alustamist ja viinamägede rajamist, siis vastuseks sellele saatsid nad piirile relvastatud väesalku. Tollal polnud õukonda, viisakus oli seadusega keelatud, sest kirurgil pole vaja tikanditega kuube; revo-lutsioonisõda muutis käitumise loomulikuks, mõistuse ja iseloomu tõsiseks. Selle revolutsioonisõjaga läks kindral Bonaparte tuhande seitsmesaja üheksakümne neljandal aastal üle Alpide. Siis võis vahtmeister, peaaegu lihtsõdur, olla adjutandiks, siis võis aamissepa poeg revolutsiooni nimel marssaliks saada. Nüüd ajavad kodanlased tiitleid taga, keiser aga kardab naeru. Iga uus lauluke ajab ta nädalapäeviks Pariisi politseiga tülli. Ütle, Lefebvre, et meie teema juurde tagasi tulla, kui palju mehi on selle kahe aasta jooksul sinu brigaadist läbi käinud!» «Seitsekümmend üheksa tuhat.»

«Järelikult pole see püsiv koosseis, vaid lausa läbi-sõiduhoov, kus ühtki päeva ei näe monoliitset sõjaväelist peret. Ja mitte sõda ei ole selle põhjuseks. See vool, mis brigaadi koosseisu kolmkümmend korda on vahetanud, kannab endaga kaasa järjest halvemakvaliteedilisi inim-üksusi, armee lagunemine toimub peale selle ka veel ülalt-poolt. Staapidesse on voolanud «seaduslikust» võimust unistavate tituleeritud meeste vana laine. Ma ei räägi Radziwillist — tal on omad põhjused Prantsuse relvade Pooldajaks hakata. Ma räägin meie aristokraatidest: nen-

105

del on, nagu nad ütlevad, Bonaparte'iga omad arved. Niisiis — vana vein staabiastjates ja mahakäärimata noorsugu uute pataljonide koosseisus. Kõige halvem aga on elava huvi kadumine selle vastu, mille nimel Prantsusmaa sõdib. On's tõesti võimalik oletada, et kirjaoskamatu, metsik jõuk Doni talupoegi, keda kasakateks nimetatakse, võis lüüa põgenema tuhandeid prantslasi, kes teavad, mille eest nad võitlevad? Venemaa ei võida sugugi mitte seepärast, et ta on tubli, vaid seepärast, et meie oleme viletsaks muutunud. Ma tunnen Vene vägesid; olen küllalt palju lugenud ja näinud Moskvas. Venemaa on isehakanud võimukandjate, orjuse ja valskuse maa. Rostoptšin, kes igas oma proklamatsioonis jumalat appi hüüab, oli oma raamatukogus unustanud ära peita käsikirja «Jumala olematusest». Ma ise lugesin seda, elades tema palees. Lugemisel abistas mind keegi nooruk, kes end Pierre Kahhovskiks nimetas. Laual lebas korraldus palee maha põletada. Süüterakette kõikjale laiali pildudes oskas Rostoptšin aga oma palee osavasti terveks jätta. Ja nii teevad kõik. Rostoptšini raamatukogust leidsin ma kohutavaid Vene õukonna saladuste paljastusi. Ma palusin seda noorukit, et ta loeks mulle vene ajaloolaste memuaare. Need olid hirmsad lood kolmest Vale-Dmitrist, Vale-Peetrist, kes tegelikult osutus Pugatšoviks, ja siis leidsin ma ingliskeelse pamfleti, mis paljastas mulle praeguse valitsejasoo saladuse. Niinimetatud Romanovid on samuti isehakanud

valitsejad. Endistega võrreldes pole neil mingit vahet. Üks nimetas end Peeter Kolmandaks, aga oli Pugatšov, teist nimetatakse Aleksander Romanoviks, tegelikult aga on ta lihtsalt Saltõkov, kes aadliseisuse on saanud otse Katariina magamistoast. Ja see maa. . .»

«Pea kinni, Beyle,» lausus Busche. «Ma mõtlesin ikka, et sa Grenoble'i aegadesse iialgi tagasi ei pöördu. Sa kordad jälle oma poisikesepõlve vigu.»

«Ei, need ei ole vead. Mida prantslased siin teevad? Selle asemel et rahvaid vabastada ja idamaist orjakauple-mist kaotada, ässitavad prantslased juuti poolaka vastu ja valgevenelast leedulase vastu, et oleks võimalik püsida siin maal nõrkade garnisonide varal.»

Vahele segas Lefebvre:

«Sulle on sõda nähtavasti üldse vastik? Sa kõneled nõnda, kuidas keiserliku valitsuse sõjakomissar kõnelda ei tohi.»

106

«Ma kõnelen kui inimloomuste vaatleja. Ma juhindun loogikast ja õpin kui uurija meie armee erihõimulist koosseisu tundma.»

«Aga kus on siis su patriotism?»

«Seda mul ei ole, vähemalt sinu mõttes. Igal seisusel on «isamaast» oma arusaamine, mis teistega sugugi ei sarnane. »

«Kuidas? See on alles uudis! Mida sa siis edaspidi tegema hakkad?»

«Sõidan Milaanosse. See on mulle kõige armsam linn.»

«Aga mina arvasin, et Marseille'sse,» torkas Busche tigedalt.

Kõik vahetasid pilke.

«Miks Marseille'sse? küsis Bergognie. «Ah jaa,» jätkas ta, «seal oli ju see oivaline Melanie Guilbert. Muide, kuidas ta elab ja kus ta asub?»

«Kas sa tõesti ei tea?» alustas Busche. «Beyle, sa võid ka mitte kuulata, pöördu kõrvale! Te, härrased, ei kujutle, millisteks kangelastegudeks oli see sõjakomissar suuteline kõigest umbes kuus aastat tagasi. Näitlejatar Melanie oli angažeeritud Marseille'sse, linnateatrisse. Beyle aga, kes sõbratarist lahkuda ei tahtnud, suutis endale samuti «angažemendi» hankida — ühte Marseille' vürtspoodi.»

«Tont teab, mis lugu see on!» hüüdis Lefebvre.

Radziwill naeratas viisakalt, püüdes näidata, et prantslased teda põrmugi ei šokeeri.

Busche jätkas:

«Selle naise pärast nõustuksin ma olema kingsepp ja toapoiss. Ma nägin teda Pariisis, Marseille'st äratuleku järel, juba pärast seda, kui te teineteisest lahkusite,» pöördus Busche Beyle'i poole. «Ta kaebas sinu peale, Henri. Algul oli ta sinu teguviisist vaimustatud olnud: tõepoolest, hakata Meunier' juures selliks või kontori-ametnikuks — see on suur ohver. Kuid ka tema on sulle küllalt kinkinud.»

«Ma kuulsin, et ta oli Beyle'ile tütre kinkinud,» sõnas Gaetan Gagnon. «Sa ise jutustasid mulle teie ühisest suplemisest varjukal, puudest piiratud Huveaune'i jõe kaldal.»

Beyle heitis kõigile jaheda pilgu ja ütles: «Jah, tollal kirjutasin ma onule, et see väike tüdruk on minu tütar. Kuid nüüd, mil laps on surnud, Melanie aga abiellunud Baskoviga ning viibib viiendat aastat Vene-

307

maal, pole mul põhjust midagi varjata. Tüdrukuke ei olnud minu tütar. Melanie on Peterburis ja vaevalt õnnestub tal uuesti Prantsusmaad näha. Mul pole midagi selle vastu, kui leiaksime teise kõneaine.»

Kõrvaltoas oli kuulda liikumist. Keegi avas rutakalt ukse. Sisse astus Olivieri ja hakkas ilmse erutusega laudade vahel saalima. Kohvikus oli paarkümmend lauda; neist suurem osa oli juba tühjaks jäänud.

«Härrased,» pöördus Olivieri väikesearvulise publiku poole. «Näib, et ma kauplen täna viimast päeva. Kõik naabermajad on täis näljaseid ja räbalais inimesi, kes linna on tunginud. On kardetav jätta uksi lukustamata. On teil kaasas relvi ja kas te ei lubaks, et ma ukse kõvasti sulen? Kui härrad ohvitserid lõpetavad, siis palun olge nii lahked ja väljuge koos minuga teisest uksest.»

Kõik tõusid.

Radziwill tahtis arvet tasuda ja võttis raha välja. Ka kõrvallaudade tagant asuti lahkuma. Aupaklikult kummardades andis Olivieri raha poola vürstile tagasi:

«Teie Hiilgus, ma olen vaene mees. Mul pole ei Schön-bergis, ei Radziwillide maadel ega Biržis valdusi; olge armuline, makske Prantsuse rahas!»

Radziwill käratas:

«Kuidas sa julged, kurat võtaks!»

«Teie Hiilgus, hiljem võtke vaevaks neid sõnu meelde tuletada, praegu aga palun Teie Hiilguse valeraha tagasi võtta.»

Radziwill läks näost punaseks, kuid Joseph Lefebvre astus vahele, pani käe Radziwilli ulaanimõõga pidemele ja hakkas rahatähte uurima. Igal assignatsioonil seisis tavalise «viis rubla» asemel «viis rulba». Beyle juhtis tähelepanu sellele veale. Radziwill kummardus ja märkas otsekohe teist viga — sõnade «käibiva mündina» asemel oli trükitud «käiliva mündina».

«Kurat võtaks!» röögatas Radziwill. «Kuid need paberrahad sain ma ju alles eile Prantsuse kuberneri kantseleist! Ütelge mulle saladuskatte all: kus säärast raha tehakse?» pöördus ta järsult prantslaste poole.

Beyle vastas rahulikult:

«Igatahes mitte Prantsusmaal. Prantsuse graveerijad vigu ei tee. . . kuigi ei ole välistatud vaenlase turu laostamise võimalus valeraha rohke käibelelaskmisega. Nii toimisid inglased meiega Konvendi ajal.»

108

Radziwill kehitas vaevalt märgatavalt õlgu. Siis võttis ta taskust kuldraha ja seda kõlinal lauale visates lausus:

«Siis on see nähtavasti siinne abi Prantsusmaale sõprade poolt, kes töötavad enda kasuks.»

Beyle püüdis selle lause kinni ja silma pilgutamata vastas rahulikult:

«Kõik sõbrad töötavad enda kasuks.» Prantslased muigasid, Radziwill kortsutas kulmu, pidades vihjet liiga selgeks. Rahuolukorras oleks niisugusel puhul puhkenud tüli, kuid praegu mõjus ühise hädaohu , tajumine kõigile lepitavalt. Lajatavad lasud panid päkas-karge õhu värisema. Suurtükimürinale lisandus püssituli, [mis kostis lähemast põiktänavast. Jätnud raha lauale ja [vaadanud püstolid üle, hakkasid kohvikukülastajad ükshaaval väljuma. Olivieri juhtis nad keldrisse, pööras seal ; kivi kõrvale ja viis nad välja pimeda maa-aluse käigu kaudu, mis kõige kõvemagi pakasega oli põhjakihi soojuse säilitanud.

Kui Beyle koos Busche'i ja Gagnoniga lagedale maaalale, teise kvartalisse välja jõudsid ja tänavale astusid, avanes nende silmadele veider vaatepilt.

KUUES PEATUKK

Umbes sajast mehest koosnev salk, mis videvikus mingi musta hiiglalaiguna paistis, liikus, pigem küll hiilis arusaamatult vaikides piki tänavat. Vahetevahel oli kuulda koputusi ustele ja hüüdeid.

Beyle ja ta nõbu jälgisid hämmastunult jõugu liikumist ega suutnud selgusele jõuda, kes need inimesed on.

«Küllap vist marodöörid?» küsis viimaks Gagnon.

«Ei usu,» vastas Beyle.

Sel hetkel kostis aknaklaaside klirin. Keegi pistis pööraselt karjuma, kõlas lask. Jõuk jäi seisma ja vastas lasule ähvardava urinaga. Beyle ja Gagnon jooksid maja juurde. Seal välkusid rusikad, pilluti kividega, prõmmiti vastu aknaid ja uksi nii, et õnnetu vilnolase maja põrus. Sedamaid sai selgeks, millega siin tegemist on. Nähtavasti oli Vilnosse tunginud mingisuguse suure väeosa riismeid. Sõdurite jalgu katsid kaltsud, nende habemed ja vurrud olid jäätunud, klaasistunud silmad ohatunud laugude all,

mitte enam pisarais, vaid lausa verenirekestes, vahtisid arutult enda ette. Mehed näisid tegevat viimaseid jõupingutusi, et pärast paljusid ööpäevi kestnud võitlust elu eest, võitlust külma ja näljaga viimaks ometi ulualla pääseda. Ja nüüd olidki nad majas sees, kohtamata enam vastupanu. Ent kauaoodatud peavari oli hiljaks jäänud: need inimeste varjud olid juba kaotanud võimaluse ilma kõrvalabita aru ja mälu tagasi saada. Ühed kukkusid jäätunud trepiastmetel libastudes jõuetult maha ega tõusnudki enam jalule, teised ajasid majja tormates tule ümber ja muutusid vastu tahtmist oma kauaigatsetud eluaseme süütajateks. Kiiresti leegitsema löönud puumaja kihutas uuesti välja need aru kaotanud inimesed, kes endid natuke soojendada tahtsid, selle asemel aga põletushaavu said. Mõne minutiga oli põiktänav paksu kibedat suitsu täis. Seejärel kandus tuli naabermajadele. Gaetan varjas näo kätega ja hakkas mööda tänavat kaugemale jooksma.

Rahulikult ja külmavereliselt, vahetevahel üle õla tagasi vaadates, läks Beyle komandantuuri, püüdes hoiduda põiktänavaist, mis viisid Kovno maanteele, kust kostis paugutamist, kisa ning korratult liikuvate vooride ja inimhulkade kära. Ent peaaegu ei leidunudki enam tänavat, kus poleks kümnete ja sadade viisi kordunud needsamad stseenid: näljaste ja räbalais meeste jõugud ründasid maju ja kauplusi, kord neid kiiresti vallutades, kord akendest tuleva kuulirahe all taganedes ja kõrvale karates. Beyle jäi imestunult seisma: viis sõdurit, niisama näljased kui teisedki, püüdsid seda korratut jõuku organiseerida. Nad jaotasid ta rühmadesse ja jagudesse, andsid tungivalt nõu korda pidada ilma ohvitserideta, kuna need oma väeüksusi saatuse hoolde jättes argpükslikult juba niikuinii plehku olid pannud. Karmide käskude ja ähvarduste varal püüdsid nad sõjakaaslasi korrale kutsuda, sest Prantsusmaa oli alles kaugel. Ja nii imelik, kui see ka oli, aga Ostra Brama värava juures rivistus paar-kolmsada meest ja liikus edasi ilma kisa-kärata, täielikku korda säilitades ning oma valitud ülemuste manitsusi kuulda võttes, kes neile selgeks tegid, et üksnes sel viisil võivad nad hea eluruumi leida, puhata ja toitu saada. Järgmises tänavas silmas Beyle väsinud, kuid täies korras sammuvat sakslaste väeosa. Sõdurid vestlesid isekeskis. Nende järel venis sammu kümme veokit, mille ette olid

rakendatud armetud vene taluhobused. Need sakslased valisid edasiminekuks väikesi põiktänavaid. Nende kodumaa oli lähedal. Selle ajaga, kui nad Beyle'ist möödusid, jõudis ta kuulda, kuidas nad loetlesid peatusi ja ööbimiskoht! ning

arvestasid, millal Königsbergi jõuavad. Beyle ' püüdis mõista rahvuslike iseloomude erinevust: baierlaste rahulikkus paistis talle tulenevat nende ükskõiksusest Bonaparte'i võitluse lõpu suhtes, kuid teda pani imestama nende organiseeritus ja majanduslik toimekus sellistel silmapilkudel, kui ümberringi valitses kaos ja ennekõike usk sõja õigsusesse kadumas oli. Iga nurga tagant avanesid ta pilgule järjest näotumad vaatepildid. Segaväesalk, mille puhul oli võimatu selgeks teha, missugusesse rügementi ta kuulub, piiras toidumoonaladu. Naapoli kütid seisid, püssid laskevalmis, kolmekümne sammu kaugusel ega lubanud kedagi lähedale. Ühe maja ülakorruse aknad olid valgustatud. Tänaval põles tohutu tuleriit. Tuhandepealine rahvasumm trügis tule ümber, tõugates esimesi ridu sulalumeloikudesse, suitsupilvedesse ja lausa tullegi. Kostis karjeid ja ähvardusi; vahel voogasid need massi hääled üheainsa ägeda, ähvardava hädakisana. Ent toidumoonalao uksed ja väravad ei avanenud. Lähemal seisvad sõdurid'vandusid ja kirusid lärmakalt ohvitsere, kes argpükstena oma väesalgad maha olid jätnud ja soojadesse majadesse peitu pugenud. Neede prantslaste kaebed itaalia sõdurite poole ei paistnud avaldavat mingit mõju ei Naapoli küttidele ega ohvitseridele, kes teise korruse valgustatud akendest tänavale vaatasid. Õhuaken avanes. Suurekaliibrilise püstoli lajatav lask lõi kõrvad lukku. Rahvasumm jäi vait. Naapoli kütid lõgistasid püsse ja andsid vaikivasse rahvamurdu kogupaugu. Keegi kukkus. Esimesed read tõmbusid tagasi. Kuuldus oigeid, pöörast kisa, ja rahvahulk sõtkus kütid jalge alla. Kuskilt tekkis meeste kätte kirveid ja raudkange, rägisesid uksed ja klirisesid aknaklaasid. Hetke pärast lohistati mütsita ohvitser väljakule. Pagunid rebiti maha, mees peksti poolsurnuks ja heideti siis tuleriidale. Raevul polnud piiri.

Läbinud kaks kvartalit ja püüdes teelt mitte eksida, tõttas Beyle kiirel sammul komandantuuri. Järgnevad tänavad olid juba ümber piiratud. Kordoni juurde jõudes esitas Beyle oma sõjaväeloa. Vahisõdur ei teinud sellest väljagi. Ta ei saanud prantsuse keelest aru, ei osanud

111

lugeda ning silmitses musta suletutti ja Beyle'i nägu umbusklikult, koguni põlastavalt. Kui Beyle katsus läbi minna, pani sõdur püssi ette.

«Läbi ei saa! Keelatud,» ütles ta itaalia keeles, tugeva korsika aktsendiga.

Beyle hakkas kohe kõnelema itaalia keelt:

«Vend! Ma ei teadnud, et sa itaallane oled! Kustpoolt pärit? »

«Sartenast.»

«Ah, korsiklane! Vennas! Mina aga olen Naapolist! Lase mind läbi, sõber, staabis oodatakse!»

Sõdur naeratas heasüdamlikult ja lausus viisakalt: «Olge lahke, härra ülem!»

Durosneli komandantuuris keelduti järsult Beyle'ile hobuseid andmast. Varem sinna jõudnud Gagnon lõi seda kuuldes käsi kokku.

«Ah, sa oled juba siin!» lausus Beyle imestunult ja võttis meelerahu kaotamata nõuks alustada olukorra vaikset uurimist.

Ühtesoodu saabuvate ohvitseride juttudest ja ettekannetest kuulis ta, et poolteise tunni jooksul oli Vilnosse tulnud üle kolmekümne tuhande Suure Armee puruväsinud ja näljase sõduri, kes olid relvad maha visanud, ja et iga hetk tungivad neid jälitades linna kindral Seslavini kasakate hordid. Anti kiirkäske: korraldada tänavail nende väeosade liikumist, kes on relvastatud; marodöörid maha lasta; luua kas või mingisugunegi kord selles kohutavas kaoses, mis alles eile rahulikus ja intendandi ütlust mööda «küllust hõngavas» Vilnos praegu valitses.

«Naapoli kuninga palees on asjad halvad,» ütles üks ohvitser.

«Kuidas, kas Murat on tapetud?»

«Tühi jutt!» sõnas Durosnel vahele. «Ma ei soovita sattuda paanikasse. Härrad ohvitserid on nii lahked ega korda enam valekuuldusi!»
«Muidugi tühi jutt!» kinnitas äsja saabunud ohvitser. «Ma alles nüüdsama kuulsin Murafd, ta pöördus Panarski mägede juures asuva üksuse poole kõnega. Kuningas külvas sõdurid üle kõige valituma sõimuga ja loetles nii meisterlikult kõiki oma kehaosi, et sõdurid unustasid hämmastunult kuulates hetkeks oma hädad. See on tubli väeosa. Ta suudab kasakate sissetungi tingimata pidurdada.»
112
«Tühja juttu ajate teie, aga mitte mina!» hüüdis paanikategija optimistile.
Samal silmapilgul tugevnes linna taga kanonaad ja otsekui vastuseks sellele algas ka tulevahetus püssidest. Durosnel heitis pilgu juuresolijatele ja lausus artistliku rahuga:
«See on alles paarikümne kilomeetri kaugusel!» Suunates siis silmad Beyle'ile, sõnas ta jahedalt ja kindlalt: «Härra direktor, ma tõesti ei tea, kuidas teiega toimida: Vilno aadel, kaupmehed ja Ajutise Valitsuse liikmed võtsid linnast salamahti lahkudes nii imekiiresti kõik hobused ära, et ma ei tea, millega teie sõita saaksite, kui minu majutajad teile kord juba ära ütlesid. Katsuge mõnel muul teel hobuseid hankida.»
Ohvitser kummardus komandandi poole ja hakkas talle midagi kõrva sosistama. Komandant kahvatas ja väljus kähku. Keegi ei pööranud sellele tähelepanu. Väsinud, kurnatud korrapidaja pakkis suurde nahkkohvrisse mappe ja dokumente.
Noor, hullumeelselt läikivate silmade ja külmavõetud kõrvadega ohvitser, käsi sidemes ja seljas linnunahkne kasukas, kuigi tuba oli hirmus kuumaks köetud, istus ja jutustas oma naabrile, kuidas sõdurid viimases ööbimis-paigas küla põlema panid ja endid lõõmavate tarede paistel soojendasid; taredesse nad minna ei saanud, sest need olid täis laipu; loomastunud inimesed tassisid mõrkjast suitsust välja inimlihakamakaid ja — ta ise nägi seda — õgisid neid sealsamas.
«Ja ilmselt ei teinud nad seda esimest korda,» jätkas ohvitser, «sest välja olid kujunenud juba teatud võtted: soola puudusel vürtsitasid sõdurid tule ääres oma praadi püssirohuga.»
Beyle otsustas maksku mis maksab Olivieri juurde tagasi minna. Gagnon keeldus sellest kategooriliselt, lootes koos komandandiga ära sõita. Nõnda läks Beyle üksi-päini. Komandandi valveahelik oli vahepeal ära võetud. Ükski vastutulija ci suutnud keset kujuteldamatut korralagedust ja metsikusi talle seletada, kus prantslaste staap asub. Rahvahulgaga segunedes ja kogupaukude all tühjenevatest tänavatest üle joostes jõudis Beyle alles kahe tunni pärast suure vaevaga kohviku juurde. Keegi ei avanud tema koputuse peale. Värav ja uksed polnud mitte üksnes lukus, vaid ka kõvasti kinni löödud. Beyle hakkas
113
Olivierit valjul häälel hüüdma. Keegi ei vastanud. Beyle oli väsimusest nõrkemas, peaaegu meeleheitel.
Ta tõmbas püstoli välja ja tahtis tulistada. Tulistada õhku? Kuid milleks? Siis enesest võitu saades otsustas ta kuuli hoida, sest seda võis veel tarvis minna, ja järsku tabas ta end kõige tõelisemat hirmu tundmas.
«Olen ma siis tõesti argpüks?» mõtles ta.
Enesele otsekoheselt esitatud küsimused olid alati tema käitumist korrigeerinud. Nüüd ei mõjunud küsimus kuigi palju, aga paar nädalat tagasi oli tema seisukord tuhat korda halvem ja lootusetum olnud. Kuid tookord hoidis teda ülal tugev ja purustamatu elutahe, see energia, mida kulutatakse üksnes otstarbekohaseks, paratamatult tarvi-likuks tegevuseks. Tookord ei töötanud aju mitte nõrgestavate, vaid tõsiste ja tähtsate

ülesannete kallal. Beyle meenutas, kuidas ta skeptilise jahedusega oli pareerinud ohvitseride nalju selle üle, et tema on «Smolenski köögi» peamine organiseerija. Kümnete tuhandete inimeste toitmise proosalist tööd tegi ta lihtsast ja rangest kohuse-tundest. See teadmine hoidis kõik ta tsentrifugaaltungid ja tunded ühes sõlmes kinni.

«Mõtisklused pole sugugi õigeaegsed: komandantuuris oleksin ma vähemalt ööbida saanud, nüüd aga võivad marodöörid mind lähima tara ääres lihtsalt maha kõmmutada ... Ja seda veel viimasel silmapilgul enne sõitu Euroopasse sellelt põrgulikult jääkülmalt orjade ja lurjuste maalt!»

Jalgvärav avanes veidi ja sellest hiilis välja keegi mees. Beyle haaras sõnagi lausumata ta käest kinni. See oli Olivieri, komps kaasas. Nuga käes, tahtis ta' end kaitsta.

«Veidrik, kas sa mind ära ei tundnud?»

«Ah, sinjoore, kuidas te mind ehmatasite! Kolmandat korda võtan täna appi stileti, et oma elamu juurde pääseda. See, mis siia on unustatud, ei tohi kasakate karu-käppadesse sattuda.»

«Olivieri, sa pead mul aitama ära sõita.»

«Teid üksi võin ma aidata. Te võite koos minuga kohe ära sõita, kuid peab väga ruttama. Olen kindel, et komandant sinjoore Durosnelil on hobused kõrvale pandud ja et ta veab öösel välja terve voori igasugust kraami.»

Beyle oli üllatatud nähtamatust tänavast, mida mööda nad liikusid ja mida mööda minnes võis ilmselt kogu linna läbida. Terve salakäikude võrk oli Olivierile hästi

tuntud. Nad astusid majade koridoridesse, pugesid keldritesse; liikunud paarkümmend sammu maa all, jõudsid nad siis mõne maja kuuri ja läksid läbi hoovi; pihtaia varbu kõrvale nihutades tulid nad välja ühte umbtänavasse; enesekindlalt lükkasid nad eemale püstaia plangud, mis rippusid valenaelte küljes ja selle toiminguga nähtavasti harjunud olid, sest rihmhingedel liikusid nad kääksumise ja naginata. Siis mindi läbi ühest elukorterist, kohates süngeid, tummi nägusid, mis pöördusid Olivieri omapärast häälitsust kuuldes kõrvale, — ning- kõik see toimus hirmsa kiiruse ja unenäolise kergusega. Säärast keerulist teed, mis andis Leedu linnale mingi maagilise läbitavuse, olid nad juba ligi poolteist tundi käinud.

Beyle mõtles: «Näe, kus on tõeline keiser, kes käsutab minutite ja sekundite armeed — Tema Majesteet Juhus! Mis siis ikka! Täna olen ma selle keisri truu alam. Bonaparte'i võimust on see ikkagi kindlam.»

Väsimus oli varsti unustatud. Beyle hingas täiel rinnal ja vaatles elava huviga korsiklasest luuraja tumedat kogu. Tühine ja pugejalik kohvikupidaja Olivieri oli ta silmis nüüd muutunud kavalpeaks, terasvedruks, mingite tundmatute elutungidega žongleerijaks.

Pärast üht käänakut, kui parajasti liiguti kõrge umbrohuga kaetud jäätunud lagendikul, mis oma metsiku lumivalge taimestikuga Dante põrgu pilte meenutas, jäi Beyle sellest vaatest rabatuna Olivieri kannul seisma. Too kuulatas vaikides mitu sekundit.

«Suurtükiväelahing lõppes,» sõnas ta. «Täna liikus Vil-nost läbi üle neljakümne tuhande prantslase. Intendantuuri laod on terved ja lähevad ülehomme kasakate kätte. Eramajad on aga purustatud ja selle kena linna kordaseadmiseks kulub hulk aastaid. Aga millega teie ülemad hakkama said? Marssal Ney oli Püha Johannese kiriku ees kulda laiali loopinud. . . Seal vennastusid rahvad täielikult. Leedulased, poolakad, prantslased, sakslased — kõik unustasid relvad ja ahmisid muudkui taskuid täis . . . lurjused! . . . Lefebvre löödi surnuks, kui ta seda sigadust takistada tahtis.»

Beyle vaikis.

Vilno oli nähtavasti juba kaugel seljataga. Juba ammu tundus talle, et nad liiguvad agulis. Lumi sätendas kuu-kiirtes. Läinud üle lagendiku ja möödunud teivasaiast,

115

laskusid teekäijad viimaks väikesesse nõkku. Härmatanud paplite vahel seisis seal vilets hurtsik. Nad astusid õuele. Teepoolsecl aknad olid pimedad, kuid õuepoolsest aknast paistis tuli. Olivieri võttis taskust ränikivi ja tuleraua, raputas stileti terale püssirohtu, püssirohi pahvatas põlema ning vastuseks sellele signaalile avanes uks.

Pikk ja õlakas, kongus nina ning kräsus habemega mees viis nad tuppa. Laua taga istus igerik vanaätt. Tuba oli armetu, raske oli öelda, mida selle peremehed endist kujutasid. Olivieri hakkas kõnelema žargoonis. Vaieldi kaua ja ägedalt. Viimaks mustajuukseline vägilane väljus ja tuli silmapilgu pärast tagasi, kaenlas kulunud kaftan, vöö, närune lambanahkne müts, labakindad ja vildikud.

«Peate ümber riietuma,» ütles Olivieri Beyle'ile.

Beyle ei vaielnud vastu. Küsis vaid, kas ta oma piht-kasuka selga võib jätta. Pihtkasuka tohutud seemis-nahksed taskud olid ainsateks hoiukohtadeks, kus veel oli säilinud tema varanatuke. Parema käe seemiskinnas oli ammu kadunud ja käsi käterätikusse mässitud. Käskjala juurde Lossi tänavale olid jäänud Braunschweigi päevik 1806. aastast ja juba Pariisis alustatud «Maalikunsti ajalugu Itaalias».

Olivieri noogutas jaatavalt ja lisas:

«Peab kiirustama. Saapad, peakatte ja vormikuue pistame õlgede sisse ja võtame kaasa. Ärge muretsege, kaotsi ei lähe midagi. Aga kui kasakad meid kinni nabivad, siis ütleme, et võtsime surnult. Teie kiri jõuab nüüd kindlasti varem Prantsusmaale kui teie,» ütles Olivieri muheldes.

Beyle hakkas ümber riietuma. Juudist hiiglane alustas jälle juttu. Olivieri pöördus Beyle'i poole:

«Ta palub, et te oma vormikuue talle kingiksite.»

Beyle nõustus vastumeelselt. Suurepäraseid valgeid hambaid irevile ajades ning hirmuäratavalt ja ühtlasi heasüdamlikult naeratades sirutas hiiglane Beyle'ile käe ning lausus mõne sõna.

«Ta tänab teid,» seletas Olivieri, «ütleb, et ausale salakaubavedajale kulub säärane riietus homme marjaks ära.»

Hurtsikust väljudes liiguti paarsada sammu edasi ja siis märkas Beyle paplitevahelisel jalgteel kaht hobust, mis olid ridamisi rakendatud vene saani ette. Mõlemad «reisijad istusid sellesse väikesesse, kitsasse, barbaarsesse

116

sõidukisse. Saanikoljus õlgedesse pugenud poiss virgus, laskis kuuldavale vile ja plaksas piitsaga pitshobusele.

«Ma sõidan teiega kuni Königsbergini,» ütles Olivieri. «Vilnoga on asi üpris räbal, kuid kinnitan teile, et teil tuleb varsti tagasi pöörduda. Meie keiser Napoleon on võitmatu, Venemaa aga on omadega läbi!»

SEITSMES PEATÜKK

Admiral Tšitšagov ja kõigi armeede ülemjuhataja Kutuzov kavatsesid pidulikult Vilnosse marssida. Kõik näis minevat hästi. Kutuzovi kuulsusetäht oli tõusnud kõrgele. Liikus jutt, et Aleksander on Araktšejeviga lõplikult ära leppinud ja kavatseb koos temaga sõjaväe juurde sõita.

Kutuzovi tegid rahutuks vaid väikesed «majanduslikud mured»: Bonaparte'i keiserlik serviis oli sattunud admiral Tšitšagovi kätte. Raporteerides polnud admiral sellest sõnagi lausunud. «Ah seda admirali! Praegu pole enam mingit kahtlust, et see

oli tema, kes Bonaparte'i Studjanka all käest ära libiseda laskis,» arutles Kutuzov endamisi. Ning nüüd Tšitšagoviga kohtudes silmitses Kutuzov aupaklikult küürutavat admirali, ise aga, kerekas kogu kummargil, ainsa silmaga kaugusesse vahtides, sõnas rämeda häälega:

«Teie Ekstsellents, kas te Bonaparte'i käest ära lastes koristasite ka tema serviisi ära?»

Selga sirgeks ajamata vastas admiral aupaklikult:

«Teie Hiilgus oleks võinud selle serviisi juba Moskvas ära võtta,» vihjates sel kombel Moskva loovutamisele.

Pärast neid vastastikuseid «pirne» ülemjuhataja ja admirali vahel sõitsid kõik ekstsellentsid ja hiilgused paljaksröövitud Vilnosse kokku.

Tagasitulev feldjääger, kes leitnant Širhanovi koman-dantuuri peavahti oli toimetanud, andis arreteeritud ohvitseri kõiki aupaklikkuse reegleid silmas pidades üle ja viis vastuskirja paleesse.

Araktšejev kirjutas tsaarile, et Nastjakese haiguse pärast ei saa ta Tema Majesteedi juurde sõita ja et ta ise on ka päris rängalt tõbine ning palub talle andestada, et ta kutsus isegi Gruzino preestri, kes kirjutas valmis tema,

Araktšejevi testamendi, milles tema, Araktšejev, tänab tsaari kõigi heategude eest ja käsib pärast oma surma tsaari kroonule tagastada kõik oma mõisad ja muu vara. Kirja lõpus lühike postskriptum, et temal, Araktšejevil, olevat teada, kuidas Speranski oli oma jakobiinlike plaanide vihikud saatnud keisrile salamisi, kammerteener Melnikovi nimele, selleks et tema, Araktšejev, sellest juhuslikult teada ei saaks. «Olgugi see vana asi, Teie Majesteet, kuid ma tean, et seesinane Melnikov on päris tähtis isik ning palun mind, vanameest, vallandada.»

Aleksandri ja Araktšejevi järjekordne väike lahkheli ei kestnud kaua. 6. detsembril — uue kalendri järgi 18. detsembril — 1812. aastal leppisid sõbrad ära. Sel päeval kinnitas Vene tsaar omakäeliselt Araktšejevi testamendi ja selsamal päeval sõitis temaga kui kõige parema ja salajasema ihukaitsjast sõbraga sõjaväljale ning kõige-pealt Vilno linna.

Me jätsime Ahtõrka leitnandi Širhanovi kõige haledamas seisukorras komandantuuri peavahti, kus see ustav ohvitser, pärast seda, kui ta valvurile oma mõõga ja ministeeriumisekretärile safianportfelli ära oli andnud, püüdis kitsast kambrit sammudega mõõtes kõigest väest mõista, mis süü pärast küll võidi teda Araktšejevi juurest häbistavalt otse vahi alla tuua, pealegi veel tagasi-mineva feldjäägri saatel.

«Oh neid feldjäägri ametis reamehi! Need on nagu kurjad koerad: puurivad sind silmadega, sõnakestki ei lausu, kihutavad nagu hullumeelsed, ja kui vähegi midagi juhtub, sõimavad toorelt postijaamade ülemaid!»

Leitnant meenutas iga silmapilku ja katsus leida, kus ta eksisammu oli teinud. Arvatavasti mitte ilmaaegu ei löönud tädi käsi kokku, kui leitnant teatas, et ministee-rium ta Araktšejevi juurde saadab.

«Oota ometi pisut selle sõiduga! Ma käin vähemalt Varvara Petrovna jutul ära. Pole sul hea ilma selleta sõita,» oli tädi palunud.

Varvara Petrovna Pukalova, sinodi sekretäri naine, oli «Gruzino kloostri eestseisja» sõbratarist Nastenka Minki-nast erinevalt Araktšejevi armukeseks pealinnas.

Nende mõttemõlgutuste ajal astus kannuseid koristades kambrisse sinisilmne, laiaõlaline, lühikeseks lõigatud juustega ratsaväeohvitser, samuti ilma mõõgata, ametipaelte ja tärnide järgi husaari-staabirittmeister. Širhanov lõi

118

käed külgedele ja sisseastuja poole pöördudes tervitas teda.

Leitnant ja staabirittmeister vaikisid veidi aega. Staabi-rittmeister alustas juttu esimesena:

«Kas ammu juba istute, leitnant?»

«Täna varahommikul feldjäägri poolt siia toimetatud.»

«Ah siis teie oletegi Gruzinost? Noh, vennas, pole põhjust õnnitleda. Olete nüüd nagu kana takus. Kuulsin, mida teist praegu räägiti.»

«Kuid minust pole midagi rääkida, härra rittmeister,» sai Širhanov pahaseks.

«Nonoh, see jutt, vennas, jätke. Minust küll pole tõesti põhjust rääkida! Siiski, näe: seitse ööpäeva peavahti! Te olete ju vürst Širhanov?»

«Just nii.»

«Nonäe! Asjata te, kulla mees, lahkusite sõjaväest, näe, läksitegi, võib öelda, kohe rappa. Noh, eks me vaata. Vahest lõpeb kõik veel hästi. Aga pidage meeles: te olete tubli ohvitser, ja au tuleb hoida noorest east, nagu riideid — uuest peast. Parem jutustage mulle, kas te Arak-tšejevi juurde minnes ei näinud teekäänakul ridva otsas lipukest!»

«Nägin küH,» vastas leitnant.

«Aga kuidas te seda nägite, kas horisontaalse varda või vertikaalse varda otsas?» «Vist horisontaalse otsas.»

«Ja postipoiss ei ütelnud teile midagi? Noh, vennas, see oligi teie eksisamm: krahvil vastuvõttu ei olnud, kuid teie tungisite ta juurde sisse.»

«Aga ma tõin Araktšejevile ju «Kõige Kõrgemal käsul» saadetise.»

«Äh! Milline kollanokk te alles olete! Mis tähendavad Araktšejevile «Kõige Kõrgemad käsud»?! Feldjäägril ja kulleril lubab ta tulla, kuid meie pealinna kõrged au-kandjad pööravad säärase ripneva plagu juurest tagasi Peterburi poole. Noh, kuidas siis krahv teid vastu võttis?»

«Hästi.»

«Või veel hästi! Ütlete ehk, et viinagi pakkus?» «Ka seda oli.»

Nähes vestluskaaslase näos pilget, ägestus Širhanov ja oli valmis juba häbematustega vastama.

Otsekui tema mõtteid aimates sõnas jutukaaslane:

«Noh, ärge pahandage! Ma ei mõtle teie sõnades

119

kahelda, aga viinaga ei kostitanud teid mitte Araktšejev. Pidage silmas, et neil päevil polnud tal teie jaoks aega ja et Gruzinos ei ole peremeheks mitte tema. Te ju viisite talle prantslaste posti?»

«Loodan, et härra rittmeister ei hakka uudishimutsema ja minult pärima minu poolt antud vande vastaselt?» lausus Širhanov ägedalt, ülendades ratsaväeohvitseri meelega ja harjumuspäraselt aukraadilt staabirittmeistrist kõrgemale.

«Ma ei uudishimutsegi, vaid tean seda asja teist paremini,» vastas staabirittmeister, nagu ei märkakski leitnandi ägedust. «Ja siin peitubki teie teine eksisamm. Teie kolleegid heitsid siin küll teie üle pisut nalja. On teada, et keiser on käskinud kogu kinnipüütud posti Araktšejevi kätte toimetada, ent Araktšejev ei taipa sellest asjast mitte kui midagi. Ta on vilets diplomaat, kogu asi seisab selles, et igasse posti topitakse tema jaoks siivutuid pilte, mida krahvi jaoks kõikjalt kokku ostetakse ja prantslastelt äravõetud piltide pähe talle saadetakse. Arvan, et tal on neid juba mitu

puuda kogunenud. Teie pakis aga neid arvatavasti ei olnud. Araktšejev on nüüd juba paar nädalat olnud äge Itaalia-huviline: ta otsib taga Pietro Aretino siivutut albumit, mille marssal Ney minema viskas. Kas ta avas pakid teie juuresolekul?»

«Ei. Mind kutsuti krahvi juurde või õigemini — tema tuli minu juurde teistkordselt umbes tund aega pärast posti saamist.»

«Nojah, tuhnis muidugi, otsis Ney' albumit ja vihastus, et ei leidnud. Kaua te siis tema juures viibisite?»

«Ligi kaks ööpäeva.»

«Küllalt hulk aega. Kas ta teid ka «pühakotta» viis?»

«Ei, mingit kirikut ma ei näinud.»

«Ega ma kirikust räägigi, vaid roosast paviljonist Gru-zino tiigil: sihuke suurte, kõrgete peeglitega kamber saarel; vajutad vedrule — peegel avaneb ja kohe on säära-sed pildid, et tont teab mis! Nii et kui te seal istusite ja Araktšejevi raamatukogus sulgi närisite, veetis Araktšejev koos vürst Jengalõtševiga, oma peatimukaga, vana-mehelikke vallatusi tehes lõbusasti aega.»

Leitnandile meenusid nii Fjodorovi veidrad vastused, millest oli võimatu aru saada, kas Araktšejev oli mõisast ära sõitnud või mitte, kui ka krahvi pikaajaline äraolek. Staabirittmeister jätkas:

120

«Parem, kui te, vennas, üldse poleks sinna sõitnud. Teinud end haigeks, selle asemel et sõita sinna umbropsu, asja uurimata. Nii see on, teietaolised linnupojad kukuvad pesast otse tulle. Teie tädike on tubli naine, kuid asjata ennustab ta teile suurt karjääri. Meie maal nõuab suur karjäär inimeselt kelmust, teil aga on vara kelmiks muutuda! Ja oleks parem, kui seda üldse tarvis poleks!»

Ning unustades, et ta on peavahis ja et teda võidakse kuulda, sõnas staabirittmeister põlastavalt:

«Kas te seal akendest üht malmvaasi sumasite?»

«Silmasin. Kõndisin talvist jalgrada mööda selle juurdegi.»

«Nojah: Araktšejev abiellus Homutovaga, kuid oma valitsejannat, sedasama Nastasja Minkinat, ta ära ei saatnud. Kinnitan teile, et see oli Minkina, kes teid viinaga kostitas. Araktšejev on niisugune ihnuskoi, et ei raatsi külalisele leivakoorukestki anda. See malmvaas aga, olgugi Homutovaga abiellumise aastal üles seatud, on sinna siiski pandud armukese — Minkina — auks. Homu-tova sai sellest teada ja nõudis, et vaas ära koristataks. Araktšejev polnud nõus. Kord tülli minnes ei lasknud Araktšejev armukadedusehoos oma naisel Peterburisse sõita, ise aga" sõitis. Homutova ei võtnud keeldu kuulda ja sõitis talle järele. Teel aga ütles talle kutsar: «Teie Hiilguse teenijatele on antud käsk kõigest, kuhu teie krahvi äraolekul sõidate, temale viibimata kirjutada!» Homutova sai vihaseks ja vastas kutsarile rõveda sõnaga. Kutsar ei saanud esialgu arugi ja alles teel taipas, et krahvil on naisega lood halvad. Viiski siis krahvinna ema juurde, kus too elab tänase päevani. Sellest ajast sai Nas-tasja seal täielikuks perenaiseks. Araktšejevi haaremis on teisigi, kuid perenaine on ainuüksi Minkina. Araktšejev ostab kõikjal, kus ta iganes käib, endale taluneiusid, ka Nastasja ostis ta mingisuguselt mõisnikult lõunas. Tüdruk olevat sepa tütreid, ja mitte ilma mustlasvereta.» | Leitnant kohmetus, sest korraga meenus talle ta suurim süü iseenda ees. Et varjata põskedele valgunud tihedat puna, astus ta akna juurde. Ükski tema liigutus ei jäänud aga tähelepanelikul ratsaväeohvitseril märkamata.

«Ma näen, et asi pole puhas. No jutustage, kuidas te Araktšejevi peremamslit nägite.»

«Aga miks see teid nii huvitab? Noh, tuli sihuke oivaline papiljottidega figuur, pärsia sall ümber.»

121

«Selle pärsia salli ostis Araktšejev poolmuidu minu emalt. Raha võeti nii rohkem silmakirjaks. Sall aga maksis oma kolm tuhat tšervoonetsit. Kokkupanduna mahub ta kihlasõrmusest läbi. Keskosa on taevassinine, põhi aga ülipeene mitmevärvilise mustriga. Kude nii tugev, et katki ei kisu, ja sall ise nii tohutu suur, et siinse arestimaja katuse võib temaga kinni katta. Ma jutustan seda teile selleks, et te teaksite, mil määral see pärisorine külaeit on Araktšejevi oma orjaks teinud. Naeruväärt on ütelda, et tarvitseb sel naisel ainult ennustada Araktšejevile mingit õnnetust, kui Araktšejev juba koju jääb ja isegi Riiginõukogu istungitele ei sõida.»

Leitnandi imestus kasvas järjest. Viivu vaikinud, küsis staabirittmeister: «

Te siis vaatasite kogu mõisas ringi?»

«Seda ei olnud mul aega teha. Ma läksin välja ainult selleks, et vett rüübata, kuid minu hõike peale ei vastatud; püüdsin võõruses seisvast tünnist juua, kõrvetasin aga suu soolveega, arvates, et see on joogivesi ja alles aias pisut lund süües kustutasin janu.»

«Soolveega...» kordas staabirittmeister. «Kas teate, mis soolvesi see oli? Krahvil seisavad kõigis hoonetes soolveetünnid, tünnides aga leotatakse varbu ja pajuvitsu. Nendega pekstakse Gruzino pärisorje. Kogu seda protseduuri täidab Minkina sealne abiline — arhitekt Minut. «Ise Minut — aga inimesi piinab tundide viisi.» Vaeseomaks pekstud pärisorjad saadetakse seejärel aresti-ruumi, mille Araktšejev, teadmata mispärast, on ristinud totra nimega — Jedikulem.»

Äkki meenus leitnandile ja muutus arusaadavaks fraas, mida ta külla sisse sõites oli kuulnud: «Verista, kuradi-nahk, kanapoeg ja määri oma koon, selg ja tagumik verega kokku. Kui mõisa jõuad, lonka ja ohi, ütle, et oled kõva keretäie saanud ja kaeba minu peale. Ainult et teinekord vähem kui viis kolmekopikalist ära too.»

«Ma ei mõista,» pöördus Širhanov oma kaaslase poole, «missugune jõud võis ometi keisris äratada sümpaatiatunnet Araktšejevi vastu.»

«Seda ei suuda me kumbki mõista: keiser armastab häid sõnu, kuid kardab neid teoks teha. Nüüd siis tekibki tasakaal. Speranski oli heade sõnade jaoks, krahv Araktšejev aga — et sõnad teoks ei saaks. Kui teie, leitnant, alles poisikesena ringi jooksite, siis praegune keiser, tollal

122

troonipärija, oli Sankt-Peterburi sõjaväekindralkuberneriks. Keiser Paul kannatas unepuuduse all ja kindral-kuberner pidi igal hommikul kõige hiljem kell viis kirju-tama pealinna olukorra kohta käivale raportile alla. Raporti koostas Araktšejev, võttis Aleksandrilt varahommikul allkirja ning viis paleesse. Sõprus on vana, nüüd aga on Aleksei Andrejevitšist tsaari esimene ihukaitsja saanud.»

Sisse astus grenader ja lausus iga sõna rõhutades: «Leitnant vürst Širhanovit kutsutakse komandandi juurde.»

Komandandi kabinetis ei paistnud kedagi olevat, kuid siis nihkus kõrge korjuga tugitool eemale ja väike helesiniste nutuste silmadega vana naine sööstis vasakust käest ninarätikut pillates leitnandile vastu.

«Mišenka, mis sul ometi juhtus?!» hüüdis ta prantsuse keeles. «Ma ei usu, et sa võisid nii eksida. Kindral Weigel ütles mulle praegu, et sa oled ministri teenistusest vallandatud ja mingisuguse korpusekomandöri käsutusse üle viidud. Mida see siis tähendab? Nägin nii palju vaeva! Palusin, et Weigel järele kuulaks, milles asi seisab, ja siis tahan ise suurvürsti jutule minna, aga sakslane heidab käega ja ütleb> et tema ka ei taipa. Ministeeriumis räägitakse talle irvitades arusaamatut loba. Minu pea seda kinni ei võta. «Ega me teda,» öeldakse, «krahv Araktše-jevi juurde öötanusid tooma saatnud.»»

Leitnant sattus täiesti paanikasse. Ta püüdis küll tädi kuidagi rahustada, kuid tal oli väga raske enese üle valitseda.

«See on kurat teab mis! Ei oska öelda, mis on halvem — kas prantslaste kuulid, laagri täid või Peterburi püünisrauad!» arutas leitnant endamisi, tädi ninarätikut põrandalt üles tõstes. Inimesi tabavate õnnetuste pealiskaudsed hinnangud, mis pärisorjuslikul leival üleskasvanud kogenematu nooruk oli kunagi teinud, omandasid nüüd ootamatu sügavuse. Tädil polnud tema arvates erutuseks mitte mingisuguseid mõjuvaid põhjusi. Kõik ta unistused teenistusest ja elust maal pärast sõda tundusid talle äkki nii tühisema, et nende pärast ei tasunud üldse vaeva näha. Arusaamatu, uus küpses temas. Piina tundes püüdis ta sellele uuele kuju anda ning kuulas käräitu vanainimese kaebeid ja halisemist üsna ükskõikselt. Tungivalt palus ta, et tädi ei muretseks, vaid jätaks kõik saatuse hoolde.

123

Tädi teatas talle kolmepäevasest arestist. See teda ei erutanud. Peterburi tänavad ja kohtumine noortega, kes kergemeelselt ja mõtlematult pühitsesid prantslaste ära-minekut, kaotasid korraga tema silmis igasuguse veetluse. «Ei, mul pole sünnis tõtata «õnneliku tuhande» hulka, kellest kirjutab see prantslane — kuidas ta nimi nüüd oligi?»

Seda mõeldes suudles leitnant nutva tädi kätt ja pöördus arestikambrisse tagasi.

Staabirittmeister istus akna juures ja luges väikest nahkköidet, mille seljal oli: «Arutlus inimestevahelise ebavõrdsuse tekkimisest ja alustest». Leitnant ei armas-tanud lugeda. Tema lektüür piirdus romaanide ja õpikutega, mis arendasid tema keelteoskust. Staabirittmeister pani Rousseau teose kõrvale, näidates sellega valmidust olla jälle vestluskaaslaseks.

Gruzino juhtumuste absurdsus ja staabirittmeistri jutustused panid leitnandi mõtted liikuma, ja selle asemel et olla «tundmatute inimestega eriliselt ettevaatlik», nagu Araktšejev oli käskinud, andus ta ohjeldamatu avameelsuse hoole. Allikat nimetamata kõneles ta oma arestikaas-lasele prantslastelt äravõetud kirjadest saadud mõtteist ja tähelepanekuist. Tema imestuseks staabirittmeister ei eru-tunudki. Ta kuulas vaikides, noogutas heakskiitvalt pead ja range distsipliiniga harjunud inimese jääkülm nägu läks mahedamaks, mõtlik-tõsisemaks ja muutus lõpuks tundmatuseni. Vestluskaaslane ei sähvanud vahele märkusi, vaid esitas ainult küsimusi, kuid need küsimused muutusid järjest huvitavamaks ja nendele vastates tundis Širhanov äkki, et tema ees avanevad uued vaatepiirid.

Vastu õhtut tuli ootamatult teade, et leitnant Širhanov on vahi alt vabastatud.

«Selle nõidus välja teie vanaema,» ütles staabiritt-meister.

«Õigemini tädike,» vastas leitnant häbelikult naeratades.

Mahajääva seltsimehe kätt surudes ootas Širhanov, 61 too oma perekonnanime nimetaks. Ent vestluskaaslane ei teinud seda. Sellest hoolimata tegi leitnant talle ette-paneku pärast vabanemist kohtuda ja avaldas noorusele omase avameelsusega talle oma südamlikku poolehoidu.

«Teil tuleb pead hea lektüüriga tuulutada. Lugege läbi raamatud, mis ma teile nimetasin. Ja kui jõuab aeg, siis

124

võib-olla kohtumegi. Kuid pidage meeles: kui teil kord vaba inimese omadustest õiged mõtted on tekkinud, siis ärge häbistava orjusega meie maal enam leppige ja teadke, et nähtamatute sõprade valvsad silmad hakkavad kõikjal teid jälgima.»

Nende sõnadega lahkusid nad teineteisest.

Järgmisel päeval sai leitnant kirjaliku käsu ilmuda Ahtõrka husaaripolku ja jõuda ahtõrkalastele järele. Peterburi «Postitõldade ja -kalesside osakonnas» olid vabad vaid

lahtised kohad. Oma sõidukiga polnud tal luba sõita. Jätnud jumalaga hardasti nutva Nataša ja murest murtud tädiga, mähkis leitnant pea paslikusse ja sõitis voorimehel linnaväravasse. Tunni aja pärast kihutas sõja-väe postikibitka temaga juba Kovno poole,

KAHEKSAS PEATÜKK

Beyle'i ja Olivieri öine rännak Wilkowiszkisse läks vastu reisijate ootusi õnnelikult. Äärmine väsimus ja raske uni olid loomulikuks reaktsiooniks eelmise päeva masen-davaile muljetele. Sissesõitu Euroopasse pidas Beyle pääsemiseks selle maa 'košmaaridest, mis näis talle olevat kõigi õuduste — kliima, barbaarsuse ja armee õnnetuste — ühendiks. Ja nagu alati pärast pikka teekonda juhtub, kui viimased kilomeetrid tunduvad kõige raskematena, nii ka sel korral: teel Memelisse tundis Beyle eriti ränka väsimust. Kuid ta sai kiiresti jagu närvidest, mis kisendasid, et kõik hädaohud pole veel möödas ja et otse Euroopa väravate ees ootab hukkumine.

Läbi ääretute põlismetsade, mis ulatuvad Leedust Masuuria järvedeni, süngete, peaaegu täiesti tundmatute karulaanteni viis Olivieri valitud tee ja muutus viimaks vaevalt märgatavaiks metslooma-radadeks, mis suvel on inimesele täiesti läbipääsmatud, sest igal käänakul leidus mädasoid, laukaid, õõtsuvaid võhmaid, ning tuhanded sääsed ja tillukesed parmud ründasid inimest, kes hoidus Kõrvale suurest ja ohtlikust kiskjast.

Teejuht tundis seda teed nähtavasti väga hästi — peale karu on parimaks põlismetsade tundjaks alati olnud konterbandist —, Olivieri aga oli juba naiaanud, kellega ja kuidas ta töötab. Sooritades nüüd eksamit sõjakomissari

125

päästja tiitlile, ilmutas ta tahtmatult oma varjatud loomuomadusi. Tema energia ja tarmukus andsid Beyle'ile kindla usu pääsemisse.

Beyle suikus unne ja ärkas äkilisest tõukest.

Hobused seisid. Silmi avades vaatas Beyle ringi ja märkas, et nad olid jäätunud kõrkjatihnikus. Olivieri tegi hoiatava märgi. Läbi kõrkjapadriku paistis sile jääväli. Viivu pärast hakkasid jääl plagisema kabjad ja hetk hiljem pladistas ratsapatrull jäälahvanduses. Mõnda aega kostis hobuste võigast hirnumist, pruuskamist ja inimeste roppe vandeid, milles Beyle korduvalt kuuldud ja juba tuttavad venekeelsed sõnad ära tundis. Siis jäi kõik vaikseks.

«Uppusid,» sõnas Olivieri. «Sõidame edasi.»

Poiss juhtis hobused teele välja. Olivieri jutustas, milles asi seisis. Kaks kasakat olid neid teel taga ajama hakanud, ja ei jäänud muud üle kui laskuda järve juurde, siis aga esimese kaldaäärse lahvanduse lähedal järsku kõrkjatesse keerata.

«Ma olen tihti tarvitanud seda võtet. Kui kasakas või piirivalvur hobusega kihutama pistab, ei taipa ta iial parajalt sammu seada.»

«Kus me oleme?» küsis Beyle.

«Need on Masuuria järved,» vastas itaallane. «Õigupoolest olemegi Saksamaal. Ma hoian meelega kõvasti põhja poole, et kedagi ei kohtaks. Kuulsin, et juba mitu päeva kolavad kõikjal ringi kasakas Platovi ratsaluure-salgad.»

Partisanide komandör kasakas Platov, kes oli saanud krahvi tiitli, oli prantslaste tagala hirm. Sügisel ilmusid jalaväekasakad ehk plastuunid roomates ja endid vilja-vihkude ning õlgedega maskeerides ootamatult välja ning tekitasid korralagedust Napoleoni jalaväes. Habemikud lahkusulised, kes moodustasid Platovi ratsaväe, paiskusid kuskilt metsaservalt prantslaste rivi ette ilmudes sõjakisaga hajurünnakule ja sööstsid Platovi bulaava ümber keereldes tormi-iilina kallale. Pärast aga, löönud üles telgikujulise lahkusuliste-välipalvela, kuulasid nad ära-karanud papi palvetusi,

lõid kahe sõrmega risti ette, laulsid hardalt ja inisevalt kaeblike basside ja tenoritega unisoonis vaimulikke laule, venitamisi ja kaua, ühendades selles laulmises ühtaegu nii hundiulgumise kui ka talvise tuisu kurbade lauludega sarnanevaid üliinimlikke nelisid.

126

Üksikute madalate kinkudega tasaseid paikkondi läbides märkas Beyle oma meeleolus ülisuurt muudatust. Udud, Läänemere lähedus, järvede sile pind, horisondi hallid, härmatavad viirud — kõik paistis talle uuena ja veetlevana. Need olid Euroopa lähised, alles küll metsikud, masuuridest asustatud lagedad Läänemere-äärsed alad. «Ent mitte enam Venemaa! ... » Üksi see teadmine muutis ta erksaks.

Üsna, üsna kaugel mäekingul hakkas udus vilkuma kolm värviliste laternate vööti. Beyle võpatas: «Kas tõesti töötab siin semafor?» Eksitust ei saanud olla: «Jah, see on sõjaväe heliograaf, mis saadab depešši!»

Olivieri jäi oma teravate linnusilmadega samuti vahtima valgussignaale, mis mänglesid värvidega, helklesid, pilkusid, pahvatasid ja joonistasid jugasid läbi külma sinkjashalli udu. Olivieri tundis hästi iga valgus j oa ja -punkti tähendust. Oo, kui meeldejääv oli talle olnud sõjaväesignaliseerija kaasakiskuv töö! Iga Vene väesalga läbiminekust, ratsaluure ilmumisest metsaservas, küla vallutamisest grenaderide poolt või suurtükkide laiali-asetamisest kõrgendikul •— kõigest sellest oli ta osanud Leedus ka ilma insener Chappe'i tähestikuta naaberluura-jale teatada, sjgnaliseerides Leedu metsastel kinkudel süüdatud lõkete — kahe, kolme või mitme — suitsu abil.

See depešš Masuuria järvede tagasopis tundus aga temalegi erakordse nähtusena, seda enam, et neid jugasid, punkte ja värve süvenenult lugedes ei suutnud ta nende kombinatsioonidest aru saada; tuntud tähtedest ei tulnud sõnu välja. Ta pöördus selgituse saamiseks Beyle'i poole ja hakkas talle signaale nimetama. Paari minuti pärast õnnestus Beyle'il kokku lugeda kümme saksakeelset sõna:

... marssal Ney taganeb . .. riismed . .. Vilno . . . Vene väed . .. Napoleon . . . pole teateid . ..

«Mis see on?!» hüüdis Olivieri.

«Saksa spiooni depešš. Sakslased tunnevad Suure Armee lüüasaamise üle rõõmu,» vastas Beyle haigutades.

«Uskumatu! Mis keisriga on juhtunud? See läheb neile veel kalliks maksma!»

«Olivieri, ütle, ma magasin vist õige raskesti?»

«Te magasite viiskümmend kuus tundi ilma söömata-joomata. Ma ei suutnud üheski peatuses teid müksates üles äratada ja hakkasin juba kartma. Üks mu sõber jäi kord nii rängalt magama, et ei ärganud enne kahte kuud.»

127

Beyle oli rabatud. Pidev täpne enesekontroll oli iseloomuomaduseks, mida ta eriti hindas. Nüüdki oli ta olnud täiesti kindel, et magas umbes poolteist tundi. Järelikult ei tea ta endast veel kõike.

Olivieri vahtis horisondi sellesse punkti, kus signaalid äsja lõppesid. Need ei kordunud enam. Miski ei kõnelnud suure asula lähedusest. Nähtavasti anti signaale kuskilt metsast või balti-saksa mõisniku vahitornist.

«Pärast Venemaal kantud kaotust tuleb oodata Prantsusmaa sunniviisiliste liitlaste käitumises suuri muudatusi,» mõtles Beyle. Need mõtted mürgitasid tema meeleolu kogu ülejäänud teekonna kestel.

«Aga te peaksite ikkagi midagi sööma,» ütles Olivieri.

Ta võttis seljakotist suure tüki halli saia ja käntsaka suitsutatud sealiha ning pakkus Beyle'ile.

Sellest hoolimata, et tükid olid suured, sõi Beyle need vähimagi vaevata peaaegu masinlikult ära.

Olivieri jälgis teda imestunult. Tõuomadused säilitanud korsiklane oli söömises mõõdukas. Mõni aeg pärast söömist tundis Beyle, et veri voolab tal kuuma joana mööda sooni laiali ja pea kohiseb; ta jäi uuesti magama.

Beyle ärkas postijaamas. Talle vastu õlga müksates ulatas Olivieri talle klaasitäie nastoikat. Lambi kollane valgus heitis palkseinale itaallase hiiglasuure varju. Toas oli soe, kostis hääli. Beyle tühjendas klaasi ühe sõõmuga ja tõusis sedamaid nagu tõukest tõstetuna. Vastasseina ääres istus väikese laua taga keegi Prantsuse ohvitser ja märkis küünega ära punaseid punkte enda ees lebaval maakaardil.

«Kas tunnete mind või ei tunne?» pöördus ta Beyle'i poole. «Te olete juba oma paar tundi siin olnud. Teie saatja jutustas mulle, kust te tulete.»

Jah, muidugi tundis Beyle teda: see oli toosama Pariisi naljahammas Balthazar Marchant, kellega koos Beyle kunagi Pierre Daru ja Bacheville'i noorsoo seltsis oli õhtuid veetnud. Nüüd kandis ta sõjakomissari mundrit, kuid teistest sõjakaaslastest erinevalt, kes Venemaa sõjakäigul olid kõhnaks ja vanaks jäänud, oli tema sakslaste leival tüsedaks läinud ja väliselt endaga üpris rahul. Beyle teretas teda ja võttis heameelega vastu Marchanfi ettepaneku jätkata teekonda posti tõllas, mille ette on rakendatud puhanud saksa hobused. See oli talle seda rohkem meeltmööda, et Olivieri sosistas talle kõrva, et

Beyle'ist lahkudes peab ta nüüd kohe Vilnosse tagasi sõitma.

«Ma tegin ära kõik, mis kästi, ja muutun jälle kohviku-pidajaks. Venelased ei saa endid Vilnos kuigi kaua lõbustada. Meil seisab ees suur töö. Kutuzov aga on kindlasti seadnud juba üles võllaid, millel tantsivad maa ja taeva vahel juudid, kes keeldusid härradele Vene ohvitseridele viinakrediiti andmast.»

«Mõtle välja viis, kuidas saaksin sind tänada, Olivieri.»

«Ärge nimetage minu nime Königsbergis. Kui aga jõuate Milaanosse — tervitage mu õde Vittoriat ja tädi, kui te endist viisi Casa Bovaras peatute.»

Pööramata tähelepanu sellele, et Olivieri Beyle'iga poolsosinal kõneles, külvas lobasuu Marchant Beyle küsimustega üle, ja kui vastuseid ei saanud, hakkas vähimatki piinlikkust tundmata ise jutustama oma edusammudest Pommeris.

Beyle oleks tahtnud oma itaallasest päästjale teistsuguseid sõnu ütelda. Ta oli valmis Marchanfile selga pöörama, kuid kummaline hajuvilolek, mis oli tekkinud joo-dud viinast, ja mingi veider raskus jalgades tegid talle võimatuks nii enese liigutamise kui ka teistsuguste sõnade valiku.

Itaallane surus tugevasti Beyle'i kätt ja lahkus toast, jättes reisikaaslasesse hingevalu, mingi poolikuse ja ootuse, et ta iga silmapilk tagasi pöördub.

Teenijaga kõneldes läks Beyle vaevata üle saksa keelele. Aegamisi toibudes oskas ta osavasti vabaneda Mar-chanfi pealetükkivaist küsimustest, kes igati püüdis saada temalt teateid suure taganemise kõige õnnetumate olukordade kohta. Beyle asus ise küsitlema ja Marchant. jutustades prantslaste olukorrast Saksamaal, ei osutunudki nii kerglaseks jutukaaslaseks, kui andis säärase iseloomustuse:

«Pärast operatsiooni ei harju organism mitte kohe näiteks amputeeritud jala kaotuse tundega. Nähtavasti ei harju ka meie kohe oma veriste kaotustega. Kuna aga Saksamaa on kogu meie impeeriumi organismi vereringega seotud, siis nähtavasti ka tema ei reageeri sündmustele kohe. Kulub veel palju kuid. Selle aja jooksul saab keiser seisukorra peremeheks. Ta on erakordselt elujõuline. »

Teekond Königsbergi polnud millegi poolest tähelepanuväärt. Beyle'i unisus kadus vähehaaval. Vilno päevade tugev erutus asendus ühtlase, sügava depressiooniga. Saksamaa puhtad ja korras postijaamad aga, hoolimata sellest, et nad asusid sõjatee ääres, avaldasid talle nõrgestavat mõju. Tuli jõudu pingutada, et mitte järele anda sellele nõrkusele.

14. detsembri varahommikul, möödunud sakilisest, suurte tornidega linnamüürist, sõitsid Henri Beyle ja Balthazar Marchant Königsbergi sisse.

«Siin suri kaheksa aasta eest filosoof Immanuel Kant. Mõtetes tema nimi kui suure vaimse kõrguse sümbol, mille ma uuesti saavutan, sõidan ma nüüd Euroopasse sisse,» mõtiskles Beyle. Ta jättis oma reisikaaslase Mar-chanfiga hüvasti ja üüris endale hubases, puhtas saksa võõrastemajas väikese toa.

«Kõigepealt — tellida vann, siis habe ajada, siis pool-kasuka kahekordsed seemistaskud lahti harutada. Ei, sellest viimasest vist tulebki alustada.»

Sisseastunud teenija küsis, kas kõrgeauline härra kolonel ei sooviks teatripiletit. Oo jaa, muidugi soovib ta seda! Täna mängitakse Mozarti ooperit «Tituse halastus» Metastasio libretole. Jaa, jaa, muidugi läheb ta teatrisse. Kuid kõigepealt — kas ei oleks Königsbergis võimalik puhast pesu hankida? On võimalik? Väga hea!

Harutanud lahti kahekordsed taskud, sai Beyle kätte raha, habemenoa ja paberirulli. See paberilehekeste rull oli osa Moskvas peetud päevikust. Täiesti arusaamatu, miks talle alles nüüd äkki meenus, et teda Venemaa sõjaretkele saates oli õde Pauline tema sõjaväesaterkuue vöö sisse neljakümnefrangilisi kuldmünte õmmelnud. «Noh, näib, et tasusin Vilno konterbandistile hobuste eest hästi,» möönis Beyle ja vangutas pead, meenutades oma rutulisi reisiettevalmistusi Olivieriga ja selle müntidega sõjaväe-kuue äraandmist. Et eemale peletada kahjutunnet, mida kuldraha kaotsiminek tekitas, hakkas Beyle oma päevikut lugema.

«Kas tõesti mina selle kirjutasin!» hüüdis ta.

«On möödunud veidi üle kahe kuu,» jätkas ta endamisi, «kuid ma tunnen, et tollest päevast, mil need märkmed on tehtud, lahutavad mind sajandid. Kui kahvatu on see päevik! Kui lühinägelik ja endaga rahul olin nja Moskvas! Kuidas ma midagi ei taibanud! Kus on siin vihjegi neile

130

mulle varem tundmatuile tunnetele, mida tekitab talumatu piin, elu varitsev oht ja tohutu massi õnnetuste pealt-nägemine! Siis lootsid kõik sõja kiirele ja võidurikkale lõpule. Keegi ei kahelnud edus. Seepärast ei tõusnud ka minu mõtted mu mundri kaelusest kõrgemale. Minu tunded polnud selle hirmsa maa hädaohtudele rohkem ette valmistatud kui Murat' naapollaste vaarikpunased husaari-mundrid ja valged kalevised mantlid Vilno pakaste ja Polesje soode vastu. Ma olen teinud ühe vea teise järel. Ma pole Bonaparte'i mõistnud. Napoleon pole Venemaad mõistnud! Julm õppetund!

Jali, peab järele kaaluma ja Königsbergis hästi puhkama, et aru saada kõigest, mis minuga on toimunud.»

Pärast neid nukraid mõttemõlgutusi ja poolpilkavaid arvamusavaldusi enese kohta hakkas Beyle toas ringi kõndima, oodates, millal teenija habemeajamise jaoks kuuma vett toob. Laual lebasid vanad saksakeelsed ajalehed. Beyle'i tähelepanu köitis suure kirjaga trükitud rida koos sõnaga Borodino. Ta hakkas lugema ja nägi imestades, et saksa ajakirjandus peab Borodino lahingut üheks suurimaks heitluseks ajaloos. Uhke retoorilise sõna-kõlinaga jutustas saksa ajakirjanik, kuidas Prantsuse vägede koondkolonnid liikusid Vene kindlustuste kallale lehvivate lippude ja muusikaga. Tülgastunult viskas Beyle lehe käest. Kontrollides iseennast ja meenutades kõike, mida oli kuulnud, ei suutnud ta kuidagi mõista, et Borodino lahing

oleks tõesti hiiglaslikul maa-alal peetud heitlus olnud; ta ei suutnud lahingu laialipillatud muljeid koondada. Üksikud inimrühmad, nõrgad ja hõredad laskurite ahelikud, kes tääke ees hoides   üle lahinguvälja jooksid, lajatavad lasud ja üleslendavad mustad mulla-tükid. Ei mingit ruumipuudust, vastupidi — liiga hõredalt täidetud lahinguväli, mitte jälgegi tihedast inimmurrust, mis on hõivanud hiiglasliku maa-ala ja üksteist tääkidega veristab.

Beyle oli näinud vaid väiksemate rühmade kokkupõrkeid, ja üksnes neil juhtudel, kui võimatu oli jalga lastaA võtsid ühed sõdurid teisi täägi otsa, et omaenese suur-tükivägi neid kartetsiga maha ei kõmmutaks.

«Sõjaraportite tehnika vajab kindlasti sääraseid ametlikke teateid ja võltsitud kirjeldusi, mis sõja tegelikkust põhjalikult moonutavad,» arutas Beyle. «Tuleb silmas pidada, et valgustelegraaf saadab depešše tagalas määratu

131

kauge maa taha palju kiiremini kui ratsakäskjalg lahinguväljalt teateid staapi toimetab. Ma ise mäletan, et semaforidepešš kandus mere äärest — Brestist — Pariisi hariliku heliograafi kaudu seitsme minutiga, kuna Sevardino retuudist saadetud kolmest adjutandist ainult üks jõudis tunni aja pärast keisri peakorterisse, teised kaks aga tapeti. Kui ellujäänud adjutant keisri juurde jõudis, oli olukord lahinguväljal juba muutunud. Kui totter on aja-lehevale Napoleoni välkkiirest informeerimisest!»

Beyle oli täiesti rusutud. Viimaste kuude äärmine pinge oli kadunud. Ta otsis ega leidnud uusi muljeid, mis teda elustada oleksid suutnud.

Komandantuuris kõneldi kindralite ja sõjakomissaride kadumisest teel Königsbergi. Kõneldi kurjakuulutavaist meeleoludest Saksamaal, kõneldi kohutavaist pakastest, mis hukutasid armee. Königsbergi restoranipidaja kurtis, et keldrites on mõned veinisordid külmunud. Seda polevat kuuekümnel aastal juhtunud. Komandantuuris seletas keegi ohvitser, kuidas laipu teelt teivastega kõrvale lükatakse ja kuidas nad hoope saades nagu männipalgid kirve all vastu kajavad. Võõrastemajas sosistas saksa mutike, et nelisada tuhat perekonda Euroopas leinab oma lapsi, isasid, vendi või mehi, teades, et neid ei ole enam tagasi oodata. Kõige visamalt räägiti uuest eelseisvast sõdurite värbamisest Prantsusmaal.

«Sõja eest ei pääse kuskile. Venemaa on kaugel, aga iga närvirakk on tema külmast ja surmatundest ikka alles jäätunud. Niisugune on ebaproportsionaalse jõukulutuse ja pideva pingutuse reaktsioon,» tegi Beyle oma seisukorrast kokkuvõtte.

Möödus veel kaks rammestavat päeva, kuid jõud ei tulnud tagasi. Polnud mingit võimalust end kokku võtta ja midagi otsustada.

Kolmanda päeva hommikul aga väljus Beyle kindlal sammul võõrastemajast. Väikese luteri kirikuni jõudes pööras ta ümber nurga ja koputas väikese maja uksele. Seal läks Beyle teisele korrusele. Külalislahkelt näidati talle tuba, kus lõpetas oma elupäevad suur filosoof. Beyle heitis pilgu raamatukappe täis kabinetti: raamatukappide klaasuste tagant vaatasid külalisele vastu Rousseau teoste väikeste nahkköidete kuldsed seljad.

Kabineti aknast paistis kiilkatusega kiriku päikesest valgustatud torniteravik.

132

Toas oli veel keegi külastaja. Beyle'i viisakalt teretades tutvustas ta ennast: krahv Wangel. Halli mantli all särasid kindralivormi nööbid. Kindral Wangeli silmad, rahulikud ja targad, helkisid külmalt ja kiirgavalt nagu taevassinised jääkillud. Hallid vurrud varjasid huuli.

«Te austate kadunud professor Kanti mälestust?»

«Jah, kuigi ma pole jõudnud teda uurida sel määral, nagu oleksin tahtnud,» vastas Beyle.

«Juhin teie tähelepanu sellele,» ütles Wangel, «et see kirik siin oli professori erilise armastuse objektiks. Ta jutustas, et oma «Prolegomenat» ja «Puhta mõistuse kriitikat» kirjutades oli sihvakas tornitipp talle just tolleks punktiks, mida ta üksisilmi teraselt vahtis, et oma mõtteid koondada. Siis aga ehitas naaberkrundi omanik tulemüüri, mis varjas kiriku professor Kanti pilkude eest. Just sellal oli professor Kant alustanud oma «Praktilise mõistuse kriitikat», mis, nagu te teate, on inimgeeniuse poolt «Puhta mõistuse kriitikas» nii suure vaevaga vallutatud positsioonide täielik loovutamine. Selle tulemüüri äraostmine läks Kantile kaunis kalliks. Ta kogus ostuks kaua raha. Ja kui tulemüür viimaks maha lõhuti ning kirik uuesti filosoofi silmade ette ilmus, oli filosoof, nägemisteravuse aastate koorma all juba kaotanud. Kopernikus, muutunud Ptolemaioseks, ei suutnud endisele teele enam tagasi pöörduda. Ta kirjutas oma traktaadi «Igavesest rahust» kuuendat korda ümber, otsekui aimates ette maailmasõja tulekahju.»

«See, mida te kõnelete, härra kindral, on äärmiselt huvitav,» vastas Beyle. «Pärast seda, mida ma Venemaal üle olen elanud... »

«Ah teie tulete Venemaalt?»

«Jah, ja pärast muljeid, mis sellel maal saadud, tahan ma teie filosoofi tundmaõppimist jälle jätkata. Mul on rõõm kohata teis mõttekaaslast, sest olen alati olnud arvamisel, et Kanti eetika on õigupoolest end hindamast lakanud mõistuse üle võidu saavutanud tunnete lihtne tõmbejõud. Katse tungida transtsendentsesse maailma, hoolimata sellest, et Kant ise piiras kindlalt mõistuse tegevust ainuüksi reaalse, immanentse maailma piiridega, tunnistab vaid seda, et ta soovitavat reaalseks pidas. Kuid te äratasite minus äärmiselt huvi teatega, et Kant on igavese rahu probleemi kallal töötanud.»

«Praktiliselt olen ma sellest; ise huvitatud,» ütles krahv

133

Wangel, «Umbes kuu aega tagasi, pärast võitu, mille minu väeüksus saavutas, tundsin ma äkki paratamatut vajadust lahkuda sõjaväest ja sõjast, et otsustada küsimust: kas on ühel rahval õigus muuta oma elulaadi, millele vastavalt teine rahvas oma materiaalset ja moraalset olemasolu korraldada tahab? Seni kui ma ei otsusta seda küsimust, ei lähe ma sõjaväkke tagasi. Siin elan ma oma mõisas, koos oma ainsa tütre Minna von Wangeliga. Kui te politsei kõõritavaid pilke ei karda, sõitke minu poole, me jätkame vestlust. Ma olen saksa politsei põlu all, ja niisama halvas kirjas ka Bonaparte'i politseis, ning kõik vaid selle pärast, et olen vene rahva vastu peetava sõja meeletusest aru saanud!»

Leppinud Beyle'iga kohtumise suhtes kokku, lahkus kindral Kanti toast.

Hilisõhtuks oli Beyle Wangeli jutustuse oma tütrest kirja pannud. Magama heites tundis ta väga tugevaid külmavärinaid. Ta nägi, kuidas tema vasak käsi katsub parema käe pulssi. Tema ees seisis doktor Beyle ja kõneles transtsendentsest maailmast, lihtsalt, rahulikult Beyle'i enda häälega, tõendades talle, et on olemas Beyle-feno-men — siinse, tunnetatud maailma nähtus, ja on olemas Beyle-noumen — mõistusega tajutav, ideaalne Beyle, kes üksi suudab teda terveks ravida.

«Kuid teil on ebaühtlane pulss,» lausus doktor Beyle. «Silmanähtavalt saab selgeks, et te siirdute transtsendentsesse maailma, sest te tunnete ja tajute aja kuhtumist.»

«Mingit muud maailma pole olemas, vaid on üksnes kõrge temperatuur. Mul on palavik!» ütles Beyle enesele valjusti ja ajas voodis istukile.

Ta hambad plagisesid, selg kattus külma higiga. Kuid ta tundis sügavat rahuldust, et tal uuesti oli tekkinud meelekindlus mitte alistuda haigusele. Teist saabast jalast võtmata, pooleldi lahtiriietatult, tõmbas ta poolkasuka taskust metallkarbikese,

millesse õde Pauline oli kunagi väikese väliapteegi pannud, võttis sealt kaks hiniinipilli ja neelas need kähku alla. Seejärel otsis Voltaire'i «Naljalugude» köite ja uinus õige pea, raamat peos.

ÜHEKSAS PEATÜKK

Berliinist kuni Prantsusmaa vana piirini sooritas Beyle teekonna järjest muutuvate reisikaaslastega kohmakas diližansis — hiiglasuures sõidukis, mille ette oli rakendatud kuus head hobust, päras lahtised istekohad ja mõlemal uksel ilutsemas tohutu postisarv.

Jälle tundis Beyle, nagu oli tundnud enne sõda, et temale puhub Euroopa tuul, talle ühteviisi kallis päri- ja vastutuul. Heites unisena aeg-ajalt pilke punetavate nägudega ja siniseks tõmbunud ninadega reisijatele, kes, meeste muhvid käes, karusnahast ääristega saapad jalas, olid mähitud rättidesse, suikus Beyle tasasel teel unne, ärgates vaid tõugetest käänukohtadel, reageerimata teeleminekutel, peatustel ja hobuste ümberrakendamise ajal postipoisi sarvepuhumisele.

Juba Berliinis märkas Beyle, et naabrite saksakeelne kõne muutub voolavamaks, rahulikumaks ja isegi veidi valjemaks, niipea kui nad reisikaaslases prantslase ära tunnevad. «Seevastu aga kõneaine teeb poolpöörde vasakule,» pani Beyle tähele. «Tundnud ära prantslase, teevad sakslased kähku teist juttu.»

23. jaanuari hommiku eel tuli Beyle'il väikeses Saksa alevis meelde, et täna saab ta kolmekümne-aastaseks. «Võib-olla olen just nüüd oma matka poolel teel,» arutles Beyle. «Venemaa sõjaretk on minu eluea ja minu elusündmuste veelahkmeks. Vahest on see ka mu õnnetuste tipp. Mis siis ikka! Hakkame hingama mägede õhku seal, kus sünnivad jõed. Ainuüksi suured sündmused võisid mulle näidata inimsüdant sellisena, milline ta tõepoolest on. Võib-olla on sellel tipp-külmuselgi oma võlu. Ma tunnen südame sõltumatust ja täielikku vabanemist kirgedest, ent mind häirivad mälestused muude hingeliste elamuste haruldasest jõust.»

Mõtisklused katkestas kahe sakslase keskustelu «Tugendbundi» organiseerimisest, sellest, et kogu Saksamaa on kaetud selle liidu organisatsioonide võrguga, millest Prantsuse politsei jagu ei saa.

29. jaanuaril, diližansi pikema peatuse ajal alevis, mis asetses kahe päevateekonna kaugusel Pariisist, hakkas Peyle jalgsi edasi minema, et tursunud jalgu painduvamaks muuta. Ta astus võõrastemajja, mille sildil oli nimi «Neli Tuult», ja tellis endale lõunasöögi. Suure maja

kogu alumine korrus oli külastajaid täis. Need olid nekrutid. Nähtaval kohal rippus keisri dekreet 1813. aasta 8. jaanuarist — uue värbamise kohta. Müürileht kuulutas, et sada viiskümmend tuhat meest 1813. aasta kutsest peavad ilmuma sõjaväeteenistusse, et sada kohorti formeerib keiser nendest, kes polnud 1812. aastal väeteenistusse kutsutud, ja sada kohorti nendest, kes mõnesugusel põhjusel 1809.— 1811. aastal polnud kutsutud.

Trahteris valitses üldine erutus. Nokastanud noormeeste näod õhetasid. Nekrutid kompsisid tinakruusidega nõudlikult laua pihta, kõnelesid valjusti ja hooplesid kähedate häältega, tuues kuuldavale vängeid sõimusõnu. Ei mingit jälge Prantsuse armee endiste vabatahtlike väesalkade tõsidusest, ei mingit jälge nende lõbusast meelest ja entusiasmist.

Beyle oli tundnud Bonaparte'i kui raugematu energiaga tublit peremeest, kes arvestab täpselt välja munakivide koguse, mis on vajalik sadu suurtükiväeveokeid

läbilask-vate teede remondiks, kui inimest, kes meisterlikult valib oma administratiivkaadrit. Ta oli näinud temas inimmaterjali parimat eksperti. Kuid nüüd vaatas Beyle kõike uuel viisil. Ta kahtles: «Kas täitis Napoleoni administratsioon tema peanõuet — osata kana puhtaks kitkuda, enne kui see kaagutama hakkab.»

Beyle'i ees seisid sööginõud. Üsna rohmakalt tehtud valgest savist taldrikult luges ta loorberipärja keskelt värsse:

Montagne, Montagne chérie, —
Du peuple les vrais défenseurs!
Par vos travaux la République
Reçoit la constitution.
Notre libre acceptation 1
Vous sert de couronne civile.1

Supinõud kaunistas suurtükil seisev kukk ja lause: Je veille pour la nation! 17922

1 Mägi, kallis Mägi — rahva tõeline kaitsja! Sinu vaevaga saab Vabariik ' konstitutsiooni. Meie vaba nõusolek kroonib teid kodanikupärjaga. (Autori märkus.)

Vihje Prantsusmaa demokraatliku kodanluse esindajatele montan j aaridele (pr. montagnards — mägilased) RahvuskonvendiA (1792—1795); nimetuse saanud koosolekusaali kõrgemas osas asetsenud istekohtade järgi. Tõlk.

2 Ma olen ärkvel natsiooni nimel! 1792 (Autori märkus.)

Beyle imestas, kuidas olid säilinud need lauanõud, mida omal ajal võis leida igas majas, mida aga nüüd oli isegi erakorteris küllalt ohtlik hoida. Seda kummalisemana tundus, et neid tuuakse lauale trahteris, mis seisab kahe postimaantee ristmel. Võimalik muidugi, et vähese kirjaoskusega sandarmid ei saanud pooleldi ärahõõrdunud sõnadest hästi aru.

«Kuid gallia kukk oskas suurtüki otsas oma terassulgi nagu harjaseid vastu seada esimesele katsele neid võõra käega kitkuda. Kas ta siis tõesti on nüüd muutunud kanaksAkes laseb suled välja kitkuda, ilma et sellest kogu maailmale kaagutaks? Kõik sõltub sellest, kelle kätt ta võõraks käeks peab.»

Kõrvallauas istuv halli salli mähitud noormees seletas valjul häälel, et nende küla preester pole ilmaski nii hästi elanud kui praegu.

«Ühtki päeva ei möödu ilma kolme-neljakümne hinge-palveta. Ta ostis endale lisaks isegi naabri viinamäe!»

Leti taga valas trahteripidaja veini. Väikesel õrrel tema pea kohal keerles, keksles ja kädistas harakas, soputades tiibu poisikesele näkku, kes talle klaasitäie viina ulatas. Kaks noort talupoega ja «ebamäärase elukutsega mees», kel olid suured prillid ees, arutasid kaunis valju häälega keisri viimast bülletääni. See oli Suure Armee kuulus 29. bülletään, milles Bonaparte tegi teatavaks, et «hobuseid sai Moskvast tulles igal öösel tuhandete kaupa otsa».

«Kanäe, seepärast keiser ei kirjutagi enam inimesest, — hobused on kallimaks muutunud!»

Nähtavasti kujutlemata, kuidas reageeritakse bülletäänile Prantsusmaal, tegi Napoleon teatavaks, et ohvitseride päästmiseks tuli võtta hobuseid ratsaväelastelt, moodustada läbini ohvitseridest koosnevaid rügemente ja eskad-rone, kus kolonelid täitsid vahtmeistrite, kindralid aga eskadronikomandöride aset. Nõnda tuhandeid ohvitsere päästes jättis keiser saatuse hoolde kümned tuhanded jalastatud sõdurid, kes jäid ilma voorist, toidust ja jala-väejalatsitest.

«Teid ähvardab seesama saatus. Keiser on end ümbitse-nud aristokraatidega, kes ei lase lihtsõdurit kõrgemale tõusta. Nüüd on juba teised ajad. Sina muretsed kuulsuse, aga härrad ohvitserid kasutavad seda. Keisril oli tarvis 0rna tööta-ametita vendi igale poole sokutada, neid võõraste rahvaste kuningateks teha, ja nüüd vajab ta seepärast

137

rohkesti sõdureid, et neid troonidelt ei tõugataks. Mis lust oli selle pärast Louis' pead maha raiuda!»

«Aga sõtta tuleb ikkagi minna, härra Vidal,» vastas noor talunik. «Ma ei tea, mis on muutunud minevast aastast saadik, aga mulle näib, et sandarmeid on nüüd rohkem kui sõdureid. Nad püüavad väejooksikuid — see on kasulik amet, kuid hoidku jumal nende pihku sattumast!» «Siis ei saa sa oma Catherine'i enam kunagi näha.» «Aga ma juba jätsingi temaga igavesti jumalaga. Te ilmaaegu vaid osatate mu haava, härra Vidal. Väejooksik on muidugi parem olla kui sandarm. Alles kuu aega tagasi pakkus meie hingekarjane ennast mulle sokuta jaks, tahtis natuke raha ja lubas minust sandarmi teha. Kuid siis ei tohiks ma ju oma külas nägugi näidata.»

Neid mõtteavaldusi kuulates püüdis Beyle seostada esimesi uusi muljeid Prantsusmaalt. Vali kisa ei lasknud edasist juttu enam jälgida, kuid vestlus lõppeski üsna pea; kõlas purunevate aknaklaaside klirin, nurgas algas kaklus. Kaks prostituuti jooksid eemale laua juurest, millele vaarudes lähenes cõdurimürakas, vehkides pussiga ja karjudes, et kõik ta teelt kaoksid. Muutus rüsinaks. Kellegi visatud tinakruus veristas sõduri nägu. Harakas leti taga pistis segelema ja kriiskas valjusti: «Keiser!» Beyle trügis ukse poole, rohkem mures tasumata arve kui ümbritseva mürgli pärast. Kui ta trahterist väljus, tulid talle vastu viis kogukat sandarmit. Üks nendest sõnas:

«Läinud nädalal tapeti Caillard'i sissesõiduhoovis kaks sandarmit. See on juba kurat teab mis! Ma sisse ei lähe. enne kui reservi pole välja kutsutud!»

«Tola! Neile pole ju veel relvi kätte antud! Ja pealegi on nad nii purjus, et täituvad kohe, niipea kui meid näevad. »

«Ma arvan, et on aeg Vidal arreteerida: kõik räägivad, et ta agiteerib värbamise vastu,» ütles kolmas sandarm.

Ja kannuseid koristades astusid kõik viiekesi, paljastatud mõõgad käes, trahteri uksest sisse.

Helekollane diližanss, reisijaid puupüsti täis, kõik rutakalt vastastikku vahetamas viimaseid sõjauudiseid, võttis uuesti vastu rändava vaatleja Beyle'i. Teekond oli veninud juba liiga pikale. Selles olid suuresti süüdi tolleaegsed liiklusolud. Aurik, mis sarnanes üsna kohmakale hiiglaslike

138

rataste ja tohutut samovari meenutava masinaga pargasega, oli alles nüüdsama Seine'il vastuvoolu ära proovitud ja inseneride poolt kõlbmatuks tunnistatud. Sel puhul oli Henri Beyle märkinud oma päevikusse: «Kui hea, et Napoleon auriku leiutamise tähtsusest sugugi aru ei saanud. Ma armastan liiga Inglismaad — minu ainsat pelgupaika, kus ma tõeliselt puhkan, Inglismaad, seda kõigi maade pagulaste vaikset sadamat. Mis oleks temast saanud, kui keiser oleks nõuks võtnud paisata armee aurulaevadel Londonisse?»

Niisiis polnud Bonaparte uuele leiutusele tähelepanu pööranud ega auriku tähtsust märganud.

Kui tüütavalt aeglane oli tol ajal edasiliikumine! Sõitnud Moskvast välja 1812. aasta 16. oktoobril, jõudis Beyle Lyoni viivale teele alles järgmise aasta jaanuaris ja

saabus Pariisi 1813. aasta 31. jaanuari hommikul pool kümme. Seega viibis prantsuse rändur Moskvast Pariisi minnes teel sada kuus päeva.

Linnavärava juures postijaamas istus Beyle voorimehele ja tund aega hiljem puhkas juba pärast kohvijoomist Neuve-du-Luxembourg'i tänavas.

Nüüd on puhkust pikaks ajaks ... Ei sadulas ega kibit-kas, ei laias rees. ega isegi krahv Wangeli elegantses mahagonisaanis, milles ta Königsbergist Dresdenisse pääses, rääkimata diližanssidest, ei hakka ta enam sõitma.

Proua Maurice — soliidse pitstanuga vana kojanaine — tundis Beyle'i vaevalt ära, niivõrd «oli härra Beyle kõhnaks jäänud, näojooned teravaks muutunud ja silmad karmiks läinud».

«Mitte keegi pole härra Beyle'i küsinud, ainult mõned kirjad on tulnud.»

«See on Bergognielt. Ta teatab enda määramisest Juura perfektiks ja sellest, et Busche määrati Sevres'i prefektuuri. Bergognie kirjutab, et peab kiirustama, kuid ei kirjuta nii, nagu tahaks Beyle'ile nõu anda. «Meie ei molu-tanud. Kes teab, mis veel võib juhtuda. Seni kui teised jändavad Saksamaal ja kokutavad Poolas, ruttasime meie °ma elu korraldama kaugemal sõjast.» Et kurat teda võtaks!»

Mitte sõnagi Beyle'ist. Otsekui poleks iialgi Berezina Jõge ega Vilnot olnud. Need mõlemad osavad poisid on endid hästi sisse seadnud, hetkekski meelde tuletamata Seda, et Beyle'il on samasugune õigus sõbralikule tähelepanule

139

nagu Bergognielgi tol päeval, kui Beyle teda kättpidi üle jõe vedas.

Sõprade tähelepanematus — esimene meelehärm pärast tagasitulekut Pariisi. Kuid võib-olla on see tubli poiss Bergognie nagu alati vaid liiga kindel selles, et Beyle suudab enda eest ise hoolt kanda.

Ja siin ongi tema väike tuba. Laual raamatud. Proua Maurice on korterit hoolikalt kraaminud. Kuskil pole tolmukübetki. Puutumata on ainult dokumentide mapp — ja suureks õnneks kaksteist vihikut itaalia maalikunsti kohta käivate väljakirjutuste ning märkmetega.

«See juba on tõepoolest leid!» Beyle oli olnud täiesti kindel, et süstemaatilised märkmed itaalia maalikunsti ajaloo ja kommete alalt, mis ta oli teinud suurtele sinis-tele paberipoognatele ja koos päevikutega Venemaalt tulles kaotsi minna lasknud, olid olnud ainsad visandid. Kuid tuleb välja, et koopia oli alles! Ta leiab endale toreda tegevuse! Milline õnn, et võib jäädavalt lahti öelda sõja toorusest, sellest sabretache'ide 1 seltskonnast! Kes liiga kaua sõjaväes on viibinud, seda ajab mõõga ja pagunite nägemine iiveldama, niisama nagu punšijoomisest haigeks jäänud inimesel punšiklaasi nägemisest või selle joogi vähimastki lõhnast süda pahaks läheb.

Kuid ka Napoleoni tsiviilkantseleides töötada polnud palju kergem. Minister Cretet suri põiehaigusesse: Napoleon ei lasknud tal kohalt tõusta vahel kuusteist tundi järjest. Kolm aastat niisugust poörast tööd muutsid õitsva tervisega Cretet' inimvaremeks.

KÜMNES PEATÜKK

Romain Colomb kirjutas kriitik Etienne Delecluze'ile:

Armas Etienne!

Tule täna minu uude korterisse Notre-Dame-de-Gräce'i tänavas nr. 3. Õhtul tuleb minu juurde mu nõbu Henri Beyle, kes Moskvast tagasi jõudis. Kohtasin täna teda pärast mitmeid lahusoluaastaid, ja me otsustasime veeta õhtu üheskoos minu suures toas. Kutsu kaasa, keda tahad.

Sabretache (pr. k.) — nahktasku (ratsaväelastel). Tõlk.

Veini on külluses. On külma metslinnuliha ja väga head juustu. Ma märkasin, et Henri iseloom on väga pehmeks

läinud. Nähtavasti on õilsad ja kurvad elamused Venemaal ta selliseks muutnud. Ta päris Sinu sõbra Rousse'i järele. Kui võimalik, saada keegi kohe notar Desloches'i juurde, et Rousse'i kindlasti kätte saaks, ja kutsu ta minu poole. Henri ütleb, et on talle kaks korda Moskvast kirjutanud, paludes abistada toda väikest näitlejannat, kellega Henri kunagi Marseille's elas. Ma ei mäleta tem.a vene perekonnanime, eesnimi on tal Melanie. Kui Rousse tulla ei saa, siis küsi temalt, miks ta kordagi Neuve-du-Luxembourg'i tänaval pole käinud, hoolimata Beyle'i palvetest, mis ta talle Moskvast erikulleriga oli saatnud. Säärane on esimene palve, millega nõbu minu poole pöördus, kui ma teda täna nägin. Ise ta Desloches'i kontorit vanal kohal ei leidnud.

Henri on kaotanud kogu oma endise elavuse. Vaatab külmalt, kõneleb vähe, rahulikud liigutused reedavad väsimust. On tekkinud talle varem mitteomane vaikne muie. Ma ei tundnud teda äkki äragi. Ta seisis kaldapealsel ja ostis bukinistilt raamatuid. Raamatud — need on tema alatine kirg. Kergemeelsus ja koerustükid on kadunud, kuid kiindumus raamatutesse on jäänud. Tule, kallis Etienne. Tean, et Sul on huvitav kohtuda Henriga, keda Sa tema kõne tormilise ägeduse pärast kunagi kaskaadiks nimetasid.

Sinu Romain Colomb

Õhtul surus Etienne Delecluze vaikides Beyle'i kätt. Mõne silmapilgu pärast pöördus ta Romain Colomb'i poole ja küsis:

«Aga ütle mulle siiski, mitu külalist sulle täna tegelikult tuleb. Sellest sa ei kirjutanud. Rousse kahjuks ei saa täna ega homme tulla. Ta ütles, et mingeid kirju ta Moskvast saanud ei ole. Palju siis sul külalisi tuleb?»

«Inimest viis ...»

«Noh, siis on hästi. Hea, et mitte paarkümmend! Tead sa, mida mulle jutustas Caylus, kindral, kellega sinagi tuttav oled? Ta tahtis oma sünnipäeva pühitseda ja sõitis Very juurde Palais-Royali. Very ütles talle: «Teil, kindral, on muidugi teada, et kui te enda juurde juba kümme inimest kokku kutsute, siis olete kohustatud kutsuma õhtueinele ka politsei esindaja, kes istub seal kuni lõpuni.»

Caylus läks vihast punaseks, kehitas õlgu ning lahkus kannuseid koristades ja kirudes: «Kas ma selleks sõjas kaheksa korda haavata sain, et politseikaabakas mu põldpüüsid õgiks ja mu külalistele tüliks oleks?»

Palais-Royalist sõitis Caylus härra Fouche, teisiti öeldes Otranto hertsogi juurde. Kaval minister võttis Cay-lusi jalamaid vastu ja kindrali meelepaha nähes laiutas käsi: «Ma ei saa sinna midagi parata, kuidas te minu segiaetud politseid ka ei kiruks ja manaks. Mis halba saab teile teha mingi erariides politseiohvitser, kes üpris tagasihoidlikult teie lauas istub?» Caylus pistis sõimama. Siis sõnas kavalpea Fouche, nagu oleks talle tulnud geniaalne idee: «Aga näidake oma külaliste nimestikku mulle.» Caylus ulatas talle lehekese. Heitnud pilgu nimestikule, tõmbas Fouche oma suu laiale muigele. Kindralile nimestikku tagasi andes lausus ta ohates: «Korras, kedagi võõrast ei tarvitse teil enam külla kutsuda.» Nii et ütle, Romain, kas ka sinuga on lood nii, et polegi enam tarvis mõnda tundmatut pealtkuulajat külla kutsuda!»

«Tont teab, mis siin naljakat on!» tähendas Beyle. «Ei saa äkki nagu arugi.»

«Kuid te püüdke uue Pariisiga siiski harjuda, kallis rändur,» pöördus Delecluze Beyle'i poole.

«Elame, näeme,» ütles Beyle. «Ma unistan sellest, et Pariisiga mitteharjumise korral saaksin sõita Milaanosse või Rooma. Ma tahan oma raamatu «Maalikunsti ajalugu Itaalias» kallal töötama hakata.»

«Või nii! Tähendab, «tahan kirjutada ja... hüvasti, sõjakomissar!»? Aga kas te teate, et Rooma praegused kombed teid eriliselt ei rõõmusta? Kui Hispaania katoliiklased on keskaegse inkvisitsiooni ja jumalakohtu jälle ellu äratanud, siis Roomas on paavst taastanud Jesuiitide Ordu. Ja uskuge mind, jesuiitide kõige salajasem organisatsioon saab teiesuguse vabamõtleja ärakoristamisega üpris lihtsalt hakkama: seal teie oma maalikunsti ajalugu küll valmis ei kirjuta. Peale selle — laske endale uuesti rõugeid panna. Preestrid on kogu Itaalias rõugepaneku ära keelanud. Ostke endale hea latern, sest Roomas ei luba vaimulikkond tänavaid valgustada, leides, et see on ohtlik jakobiinluse avaldus, ja kuhu te ka peitu ei poeks, oskavad jesuiidid inkvisitsioonilaternaga siiski iga teie ajusoppi valgust heita.»

«Palju parem on, kui tead, kustpoolt lasku on oodata,»

vastas Beyle. «Rooma kiriku lihtsast esindajast on jesuiit muidugi kardetavam. Jesuiitide Ordu on ju silmapaistev, majanduslikult tulus organisatsioon, kuid ma mõtlen, et nagu rumala monarhi juures ei püsi targad ministrid, nii ei oska ka praegune paavst Pius VII nende põrandaaluste jumalameeste tegevusest kogu kasu ammutada. Ärge unustage, et Loyola oli sõdur, munk ja fanaatik. Tänapäeval on aga kaunis raske võita fanatismile kõlapinda keskkonnas, mis teenib raha sõjalistelt hangetelt ja aurumasinate ekspluateerimisest. Siin võib rääkida vaid kaubalesaanud kelmide vastastikusest toetusest. Jesuiitide eesmärgiks on parajal ajal võtta kiriku heaks testamendile allkiri miljonäri leselt või vanadusest juhmistunud emigrandilt, kes ise pole suuteline konfiskeeritud mõisaid tagasi saama. Ma pean konkordaati suureks veaks. Keiser ei oleks tohtinud Roomale lähenemiseks mingeid samme astuda. Aga kui see juhtus, siis on nüüd juba hilja jesuiitide ees väravaid sulgeda. Poolas lugesin ma Zachorowski raamatut «Mõnita Secreta». See on silmapaistev teos XVII sajandist. Eriti huvitav on pihtimisviis ühes andeks-antavate ja lubatavate pattude süsteemi kättenäitamisega. Kõige raskemaiks pattudeks on usudogmades kahtlemine, «targutamine» ja mittealistumine. Kõik muu antakse andeks tingimusel, kui kahetsus on õigeaegne ja kiriku laekasse küllalt suur summa laekub. Selles seisabki kogu vagaduse salavõti. Aga koadjuutorite, kindralite, magistrite jne. allutamise süsteem, mille juures distsipliin on hämmastava täiuslikkuseni viidud, süsteem, mispuhul te lõbusas, hooletus vestluskaaslases, olgu ta sõjaväevormis või erariietes, kardetavat jesuiitide agenti iialgi ära ei tunne, on suurepärane. Osavate intrigantidena mängivad jesuiidid naisesüdamega virtuooslikult nagu orelil. Mitmesugused Jeesuse südame kultused ja muud peenelt erootilised kombed — taevase peigmehe ihu õgimine — kõik need on lõksud noortele ja vanadele naistele, kelle hulgast värvatakse katoliikluse eksalteeritud agente ning juhte perekonnas ja ühiskonnas. Kui Volney palus Napoleoni, et ta paavstiga ei suhtleks, ütles keiser: «Rahvas nõuab usku.» Volney vastas: «Aga kui rahvas nõuab Bour-bone, kas te annate ka need?» Napoleon andis Volney'le saapaga hoobi kõhtu, kuid Volney'l oli õigus. Ma mäletan, missuguste võtetega üks kontrrevolutsionäärist abee mind lapsepõlves õpetas, Ta oli minu iseloomu hästi tundma

õppinud ja taipas, et nii lihtsalt mind ei võida. Teades minu kiindumust matemaatikasse, juhtis ta minu õpinguid just selles aines väga hästi. Kord kerkis küsimus paralleelsetest sirgetest trigonomeetrias. Trigonomeetriline sirge — sõltuva muutuja tingmärk — suundub lõpmatusse ja tuleb tagasi pöördmärgiga. Siis hakkas minu abee kõnelema mulle paralleelsuse likvideerimisest ruumis kui imest ja saladusest: lõpmatuses paralleelsed sirged ristuvad; tangensoid aga, olles sealt tagasi tulnud, muutub. Just nendes formuleeringutes katsus ta väga osavasti minu mõtet sassi ajada, viia mind mõistatuse tunnetamiseni ja teha usu vahelesegamine vältimatuks. Ta katsus mind uskuma panna, et teadus ei tunne absoluutseid tõdesid ja et ta mõjusfäär järelikult on piiratud. Mis on siis piiritu, mis tõeline, kes omab saladuste võtit? Ainult üks inimene — paavst! Tõed talletuvad ühesainsas kohas — kirikus. Mulle ei meenu praegu kõiki ülikavalaid võtteid minu juhtimiseks nendele sugugi mitte primitiivselt formuleeritud järeldustele. Ja kuigi mul viivukski ei ärganud hinges usutunnet, ometi ei suutnud ma vabaneda hämmeldusest nagu inimene, kes on heitnud pilgu kuristikku. Mind lapsepõlves ümbritsenud kõigi preestrite iseloomulikuks eriomaduseks oli metsik ja õel rõõm iga sõnumi puhul, mis monarhistlike interventide edust kõneles.»

Nende Beyle'i sõnade ajal prahvatas uks lahti ja jutuajamist jätkates astusid sisse kaks meest: Victor Jacque-mont ja parun de Mareste. Esimene — pikk, rahulik, iroo-niliselt muigav; teine — lühike, kikkhabemega, mullakarva ja krimpsus näoga mees, kes käies alati žestikulee-ris. Toas toimuva keskustelu vastu huvi tundmata teretasid mõlemad külalised valjusti ja jätkasid oma vaidlust.

Väga südamlikult kohtles Beyle'i Victor Jacquemont. Insenerivägede kapten, vähetuntud kirjanik Jacquemont oli üks Beyle'i väheseid ustavaid sõpru.

«Kas tead,» alustas ta Beyle'i poole pöördudes, «ma tõendan Mareste'ile nüüd juba ümberlükkamatut tõsiasja, et sinu lemmik «kindral-imperaator» osutub lõppude lõpuks täitsa ülespuhutud kujuks, juhuse mängukanniks, laastuks lainete harjal. Nüüd on ta leetseljakule heidetud. Selle asemel et mulle sisuliselt vastu vaielda, piserdab Mareste tõsiparunlikult kõrguselt mulle oma teravmeelsuse

sappi. Tead, Henri, ainuüksi sina suudad nüüd sündmustele tõelist hinnangut anda.»

Mareste astus eemale akna juurde, võttis märkmiku taskust ja pani korralikult kirja kulud: «Fiakker. . . sigaretid ... » Peitis siis märkmiku ära ja hakkas oma kriiskaval kukehäälel Napoleoni taevani ülistama, ent nii kurja näoga, nii sapiselt ja mornilt, et oli raske taibata, teeb ta nalja või avaldab tõsimeeli oma veendumusi.

Beyle katkestas teda sõnadega:

«Kuulge, armas parun, oma ülistusteks olete küll üpris halvaA paiga valinud. Meie siin ju Auleegioni riste ja paelu välja ei jaga.»

«Ma olen täiesti kindel, et sõjakomissar Beyle teeb mu sõnad marssal Darule teatavaks, kui marssal, muide, oma vana tegevuse — Horatiuse tõlkimise — juurde tagasi ei pöördu. Nähtavasti on see üsna õigeaegne. Muuseas, ütelge, härra sõjakomissar, kas on tõsi, et krahv Daru keisrile õigel ajal teatas, et keisri lahkumine armeest toob kaasa armee hävimise?»

«Ja veel,» jätkas Mareste'i küsimust Jacquemont. «Palun ütle, kas on tõsi, et sinu kiidetud keiser kartis, et sakslased armee hävingust kuulda saades ta vangi võtavad?»

«Jah, oli mitu kriitilist päeva. Königsbergile lähenedes nägin ma valgustelegraafi töötamas. Nähtavasti teadsid Saksa riigid midagi juba noil päevil, mil keiser Pariisi sõitis.»

«Kahju, et seda ei juhtunud,» sõnas Jacquemont. «Aga mida sa nüüd ise tegema hakkad?»

«Palju ei olene minust. Mu isiklik soov on tagasihoidlik — tahan puhata, ent mitte Pariisis.»

«No muidugi, te olete ju milaanolane,» sähvas Mareste vahele. «Kuhu mujale ta siis veel minema peaks?! Teadagi, sõidab Lombardiasse, pärast väljapuhkamist aga seab end jälle kaunis mugavalt sisse.»

«Mareste sarnaneb täna rotiga, kel tärkas mõte kassi sabast hammustada,» ütles Beyle. «Kahjulik on sapipõit nõnda liikuma panna.»

«Ohoo!» püüdis Mareste lause kinni. «See on vist karmi kliima hea mõju. Mis minusse puutub, siis mina ei ole oma sappi Moskva jääl külmutanud.»

«Kahju, et teid seal ei olnud. Moskva tulelõõm oleks sulatanud teie ajult jääkooriku ja teid sundinud vestlus-

145

kaaslases hindama mitte sappi, vaid loo-gi-kat,» lausus Beyle, viimast sõna eriliselt rõhutades.

«Kus siin siis loo-gi-ka on?» kordas Mareste mõnitavalt. «Kuulutatakse välja uus mobilisatsioon, aga sõja-komissar, kas näete, suvatseb sõita Milaanosse, kui «isamaa on hädaohus».»

«Noh, igaüks kujutleb isamaad omamoodi. Minu vaateid isamaale te tunnete,» ütles Beyle, tõmbas taskust välja väikese raamatu ja luges: ««Maailmaruum kujutab endast raamatut, mille lugeja pole esimesest leheküljest kaugemale jõudnud, kui ta ainult oma kodumaad on näinud.» Mis minusse puutub, siis olen läbi lehitsenud üsna rohkesti selle raamatu lehekülgi, et otsusele tulla, et nad kõik on halvad. Olen omandanud kasulikke kogemusi. »

«Mis lora see on?» hüüdis Mareste.

«Millal te selle osta jõudsite? Mis see teil on — kas Foicret' «Kosmopoliit» või Byroni raamat, kes sellest epigraafi on võtnud?» sekkus Delecluze jutusse.

«Täna hommikul ostsin ma kaldapealsel selle raamatu bukinistilt. See on ühe uue luuletaja — ta nimi on Byron — imetlusväärne teos. Raamatu pealkirjaks on «Childe Haroldi palverännak».»

«Juba vana raamat,» ütles Delecluze. «Ilmus läinud aasta märtsis.»

«Mina tutvusin sellega igatahes alles nüüd. Ostsin ta bukinistilt üksnes seepärast, et sõnad «luuletaja lord Byron astus Londonis mässavate tööliste kaitseks välja» on mulle sügavasti mällu sööbinud. Seda lugesin Vilnos. kus kohalikud poola võimud püüdsid Inglismaa olukorda igatahes kujutada igati sünges valguses. Muide, mis see Londoni revolutsioon õieti oli, mis kolmekümne tuhande ratsaväelase ja jalamehe abil maha suruti?»

«Tühi jutt! Asi oli hoopis lihtsam,» ütles Jacquemont. «Meilgi siin kordub sama lugu. Aurumasin vähendab elava tööjõu tarvidust kolme neljandiku võrra, sellest siis tööpuudus ja nälg, sest ükski vabrikant ei mõtle vallandatud tööliste saatusele. Vili on kallinenud, eriti Inglismaal, ja pealegi oleme kenakesti Inglise puuvillalaevu kaaperdanud. Siin ongi keerukate põhjuste lihtsad tagajärjed: kümned tuhanded inimesed kõige kehvemate inglaste hulgast heideti tänavale. Nähes, et neid möödapääsmatult ähvardab nälg ja orienteerudes halvasti, jõudsid

146

nad oma hädade algpõhjust otsides järeldusele, et kõiges on süüdi masinad, ja hakkasid masinaid purustama. Peremehed pöördusid abipalvega sõjaväe poole ja Ülemkoda soovitas mässavate tööliste vastu mahalaskmise ja võllad tarvitusele võtta. Teie käes oleva raamatu autor esines läinud aasta veebruaris Ülemkojas. Ma lugesin kõnet, mille ta tööliste kaitseks pidas. Suurepärane kõne, kuigi selles on ka mõttetuid

väljendusi, nagu seda tavaliselt juhtub, kui poeet ja humanist hakkab kõnelema poliitikast. »

«Mulle paistis see lugu hoopis teistsugusena,» sõnas Beyle,' «mõtlesin, et Inglismaal algab üheksakümne kolmas aasta.»

Vestluse ajal lõikas Colomb lahti metslinnuliha ja prae ning täitis peekrid. Joodi Beyle'i õnneliku tagasisaabumise terviseks. Mareste jutustas anekdoote, mida saatis üksmeelne naerulagin. Lõbusa olengu haripunktil astus tuppa insener Crozet Isere'i departemangust. Beyle surus südamlikult ta kätt.

«Loodan, et sa juba olid Daru juures?» küsis Crozet Beyle'ilt.

«Ei olnud,» vastas Beyle.

«Soovitan sul juba homme sinna minna,» ütles Crozet ja Beyle'i kõrval istet võttes sosistas talle kõrva:

«Leia ettekääne, et saaksime siit kahekesi varem putket teha.»

«Vahest ütled, mis lahti on?» päris Beyle. «Ütlen, kui siit minema saame, mitte praegu!»

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Fiakker oli sõitnud juba poolteist tundi. Pikkamisi mööda porist, auklikku, valgustamata tänavat ronides õõtsus see vedrude krigisedes. Jutt Beyle'i ja ta kaaslase vahel ei võtnud vedu. Crozet vaikis visalt, jäädes Beyle'i kõige tungivamatele küsimustelegi vastuse võlgu. Vaikimine muutus seda enam paratamatuks, et sõiduki raud-rehvidega rattad tänavasillutisel niisugust müra tegid, et kõnelda tuli peaaegu karjudes. Lõpuks ei kannatanud Beyle enam välja ja hüüdis:

«Noh, olemegi juba Saint-Denis's! Kuna sa fiakri siiani

tellisid, siis peaksime nagu päral olema. Ütle mulle, milles asi seisab!»

Crozet peatas voorimehe väikese ühekorruselise maja juures, maksis sõidu kinni ja käskis oodata. Beyle ja Crozet väljusid.

«Mis tujud need sul on! Pea silmas, et kui sa lihtsalt lõbutseda tahad, siis pole põhjust vandeseltslase nägu teha. Igatahes maksan ma sulle kätte ja su kuri Praxede saab su käitumisest varem teada, kui sa talle valetada jõuad.»

Crozet pahvatas naerma.

«Esialgu pole sul nurinaks veel põhjust, kuid ma ei tahaks, et sa asjast teada saades kannapealt ümber pööraksid ja Pariisi tagasi kihutaksid. Kahe nädala eest, pärast raskeid kannatusi ja mehest lahkuminekut, saabus Pariisi Melanie. Kas tahad temaga kohtuda?»

Beyle peatus.

«Igatahes mitte praegu.»

«Ei, just praegu, seni kui keegi pole veel talle teatada jõudnud sinu tagasitulekust Pariisi. Tema aken on valgustatud. Näe, seal kastani vastas. Fiakker jääb sind ootama, mina aga lähen jalgsi ära.»

Beyle lähenes uksele, siis aga pöördus ümber ja hakkas otsustaval sammul voorimehe poole tagasi minema. Fiakker aga oli juba minema sõitnud. Beyle hakkas jooksma sinnapoole, kuhu Crozet kadus. Ta hüüdis Crozet'd. Väike tänav oli tühi. Crozet oli jäljetult kadunud. Kuna aeg oli hiline, jäi üle Pariisi jalgsi tagasi pöörduda.

«Praegu on täiesti võimatu Melanie' poole minna,» mõtles Beyle. «Kui Melanie oleks tahtnud, siis oleks see Neuve-du-Luxembourg'i tänavas teada olnud. Proua Maurice on täpne. Tal jäävad näod hästi meelde. Ta oleks tingimata ütelnud, kui keegi

oleks seal käinud. Kuid pole käinud kedagi ei proua Baskovi, ei proua Guilbert'i ega lihtsalt Melanie' juurest. Tähendab, kõik mu kirjad, palved ja ettepanekud on olnud tagajärjetud. Kuidas pärast seda veel sinna minna ja juttu alustada saab? Melanie peab endast väga lugu. Tulla kutsumatult inimese juurde, kes on nii palju õnnetusi läbi elanud, avaldamata talle kaastunnet, või seda avaldada ja teda solvata — kõik on ühtviisi halb, tarbetu.»

Möödus veel kümme minutit.

«Kuid ma olen nurjatu inimene ja argpüks, kui ma sellest

148

olukorrast väljapääsu ei leia,» ütles Beyle iseendale, pöördus tagasi, tõstis uksekoputi ja koputas valjusti.

Ukse avas pruuni tanuga vana naine ja külalist küünlaga valgustades mõõtis teda pilguga pealaest jalatallani. Beyle pidi oma küsimust kolm korda kordama.

«Minu proua on juba riidest lahti võtnud ja puhkab. Aga ehk ütleksite oma nime . . . Ah, härra Beyle . . . Siis astuge sisse. Teid on ta nimetanud, käskides sisse lasta, niipea kui tulete.»

Beyle istus väikesel diivanil ja ootas. Laual põles kaks rasket küünlajalga, kummaski kolm küünalt. Peen marseille' pits kattis aknaid. Tühjendamata punase veini peeker, väike taldrik juustutükikesega ja leivakilluke kõnelesid sellest, et keegi oli üksildase õhtueine pooleli jätnud. «Kui hea, et tuleb oodata,» mõtles Beyle. Ta tundis kerget hingamistakistust, miski ahistas kõri. Niikuinii ei saa ta sõnagi suust. Kui ta aga rääkima hakkab, siis on need kas etteheited, ja kordub vanade Marseille'-aegsete tülide kurb pilt, või — kui need on tühjad ja elutud sõnad — muudab kristalne jääkirme nagu talvisel aknaruudul Melanie' nähtamatuks. Närviline haigutamistung ja roidumus. Et mitte tukkuma jääda, võttis Beyle taskust väikese raamatu ja hakkas lugema tundmatu luuletaja Byroni ingliskeelseid värsse, mis teda juba hommikul olid kütkestanud:

Ent tihti pöörasemas piduöös
Childe Haroldis lõi leegitsema piin,
kui meenuks mingi surmav valusööst
või, armus pettund, vaevaks teda spliin.
Mis hinges tal, ei ükski aimand siin,
sest iialgi ta polnud avameelne,
ei oma muret teiste ette viind —
kesk sõprugi ta oli kidakeelne,
et ahastus ja tusk ei kisuks silmi veele.

Melanie viibib praegu kõrvaltoas. On tal siis tõesti vaja riietuda nagu kontserdiks ja raisata selle peale aega! Nähtavasti on ta kannatlikult oodanud, niivõrd kannatlikult, et pole ridagi Beyle'i korterisse kirjutanud, pole isegi välja uurinud, kas ta üldse elus on. Et see pagana Crozet midagi ei ütelnud! Võib-olla tegutses ta Melanie' ülesandel, kui ta Beyle'i nii julgelt Saint-Denis'sse sõidutas? Ütles ju vana teenijagi, et Melanie ootab. Tähendab, Melanie riietub nüüd nagu enne lavaleminekut, teadmata, et praegu on see täiesti ebakohane. Ainus asi, mida armas-

149

tus ei andesta, on vabatahtlik äraolek. Beyle tundis, et tal on palavik, mitte selline järsk haigushoog, mis teda Königsbergis sonima pani, vaid hoopis teistsugune, ammu unustatud ja nüüd naeruväärne. Veri tagus meelekohtades mõtte juures, et vaevalt on pärast kuut lahusolu-aastat Melanie'1 endisest tundest tema vastu varjugi järele jäänud.

Peenikesed pikad sõrmed laskusid talle laugudele ja sulgesid silmad. Melanie oli tasa seljatagant ta juurde astunud. Naise kuumad peod pigistasid Beyle'i meelekohti ja katsid kõrvu. Melanie surus oma põse tema pea vastu.

Ja ütles:

«Kuidas te ometi võisite mõelda, Henri, et ma teie äraolekul teie korterisse elama asun?! Teie kirjad Moskvast ei jõudnud ilmselt pärale, aga kui Rousse olekski mulle teie ettepaneku teatavaks teinud, te teate, kuidas ma iseseisvust ja vabadust armastan. Marseille'ski pidasin ma paremaks, et teie minu juures elaksite, mitte aga mina teie juures.»

Teda üksisilmi vahtides, tema nooruslikkust ja säravat pilku imetledes, ta hästituntud põselohukesi mõnuga vaadeldes ja kogu ta väikest täiuslikku tanagra figuuri vaimustusega silmitsedes neelas Beyle pigemini ta tremolee-riva hääle kõla, kui et andis endale aru tema sõnade tähendusest. Beyle'i enda sõnad voolasid ohjeldamatu hooga. Ta jutustas, kuidas teda Moskvasse saabumise päeval oli vallanud tõeline meeletus, võitmatu tung Melanie maksku mis maksab selles kolossaalses põlevas Põhjamaa Roomas üles leida. Ta ei andnud endale aru, kuivõrd totter on mõte otsida teda keset põlevaid osmikuid ja leegitsevaid paleesid. Ta oli otsinguid, mis lõpuks eluohtlikuks muutusid, jätkanud nõrkemiseni. Ta oli keset põlevaid maju umbtänavasse sattunud, sädemed langesid riietele. Kuumus oli nii kõrge, et hõõgav õhk pani juuksed peas liikuma, kõrvetades ripsmeid ja kulme, ning kui poleks olnud vene mužikki Artemissovit, siis oleks see Melanie' tagaotsimine Beyle'i enda hukkumisega lõppenud. Edasi jutustas Beyle juhuslikust kohtumisest Marseille' teatri väikese harfimängijaga, sellest, kuidas see orkestrant oli talle Melanie' ärasõidu Moskvast üksikasjaliselt teatavaks teinud.

«Henri, on väga hea, et nii teile kui mulle jääb Venemaa vaid mälestuseks. Minust poleks iial saja seitsmekümne

150

kuue orjahingega vene mõisaprouat saanud. Mõtelge ainult, mida tähendavad sõnad: sada seitsekümmend kuus hinge! Hing — see sõna tähendab mulle nii palju. Seal aga märgib see ainult varandust, elavat eset, keda valdab — enamasti ilma hingeta — mõisnik. Selline oli ka Baskov.»

«Miks te ütlete «oli»?»

«Sest et teda nüüd enam ei ole.»

«Ei ole teie jaoks?»

«Ei, teda lihtsalt pole enam. Talupojad tapsid ta.»

«Aa! ...» lausus Beyle ja peatus.

«Ma pole vist veel unustanud teie mõtete lugemist: minu jaoks polnud Baskovi olemas juba ammu enne seda, kui ta kadus elavate kirjast.»

«Aga teie laps? Fessel rääkis mulle ...»

«Pärast väikese Adele'i surma, kelle isaks tahtsite end nimetada, pole mul lapsi olnud, kallis Henri. Aga kui hajameelseks ma olen muutunud! Te arvatavasti tahaksite süüa?»

«Ei, ma olin äsja Colombi pool, seal sai söödud ja joodud.»

«Teile teen ma jälle Marseille' õhtueinet.»

Hommiku eel, toetudes padjale küünarnukiga, silmitses Beyle vaikides magava Melanie' profiili ja sõel us mälus läbi kõik endised muljed 1805. ja 1806. aastast Marseille's ning 1806. aasta 3. augustist, mil ta vabamüürlaste loožis «Carolina — Prantsusmaa Suur Ida» pühitsemise oli saanud.

Beyle'il oli ikka silme ees seisnud väike, veepritsmete vihmas naeru lagistav alasti nümf Huveaune'i jõe haljal, varjukal kaldal — nonde aastate Melanie.

Miks täna öösel kohtumise puhul peekreid tõstes ei küsinud Melanie temalt kordagi, mida ta tegema hakkab, ei rääkinud midagi iseenesest ega oma elust Pariisis? Melanie'1 on tuhat korda õigus, kui ta ütleb, et nüüdne väga rõõmus kohtumine oli paratamatu. Beyle mõtles, kas see teda äkitselt vallanud füüsilise õnne tunne võiks teda kauaks ajaks Melanie' embusse heita.

See väike kummaline naine, Beyle'iga suhtlemises nii range ja oma tunnetes tema vastu nii õiglane, eitab võimalust temaga kestvalt ühineda, isegi nüüd, mil on temaga kohtunud ja talle andunud nagu varemini. Melanie'1 on muidugi õigus, kui ta ütleb, et see kohtumine on vaid

151

viimne arv lehekülje lõpus, mis kõneleb sellest, et konto on lõpetatud. Suur arv .. .

Hetkeks ärkas Beyle'i südames armukadedus. Kuidas Melanie on elanud, kuidas ta edasi elab? Ta ju ometi ei vaiki teistega, nagu pole need kuus aastat vaikinud.

Peenike nõel tungis südamesse, muutis selle jäiseks, ja kuigi nõela ots murdus, ei sulanud see jäätükikese kombel, vaid aina torgib ja teeb valu. Ta oleks tahtnud Melanie' suudlusega äratada. Kuid äkki hoidis teda tagasi kuum tänutunne Melanie' vastu. Jäine külmus kadus. Milline õnn, et ta otsekohe pärast Prantsusmaale tagasi-jõudmist kohtus just Melanie'ga! Just see öö pärast Mela-nie'ga veedetud õnnelikku ja muretut õhtut, mil Melanie oli nii lihtne ja sõbralik, andis Beyle'ile võimaluse tajuda, et sõjaelamused on taandunud, tappev külmus hingest kadunud ja soontes voolab jälle kuum veri.

«Elu on ilus, peab ellu tagasi pöörduma. Juba homme ootab mind muusika, oivaline Louvre, maalid ning gravüürid ja noore suurepärase inglise poeedi lugemine . . . Byron on saatuse kingitus! ...»

Beyle riietus käratult ja istus akna juurde. Mõttelend tõi ta silme ette Milaano väravad sõnadega: «Alla valorosa armata francese!» («Vaprale Prantsuse armeele!») Tohutud müürid, üleni täis rahvast — päevavarjudega viipa-vaid milaanolannasid eredates ja kirevates kleitides, laia-ääreliste kübaratega lapsi, mehi, valged sukad ja aaspaeltega kingad jalas, — kõik see hõiskab, puistab lilli, juubeldab ja rõõmutseb prantslaste linnatuleku ja viimaste austerlaste lahkumise puhul. See oli väga ammu. Nüüdne Pariis — sünge ja porine, sillutamata tänavatega, kaarsildadega, nekrutivõtmise kuulutustega, tusaste nägudega — kõneleb sellest, et on tulnud teised ajad. «Kuigi on teised ajad, ei ole ma ise tundnud end iialgi nii elujõulisena kui täna,» vastas Beyle oma mõtetele. «Ent Melanie'1 on õigus. Ma ütlesin, et kogu maailm muutub ja aeg hääbub, otsekui pilved selles heledas taevas. Ma ei tunne ära oma tundeid, ei tunne enam inimesi ja esemeid, olgugit et neil on needsamad nimed ja piir-jooned.»

Kirjutanud mõned read Melanie'le, väljus Beyle väikesest majast ja läks jalgsi Pariisi. Tuul sasis ta juukseid. Beyle hoidis kolmnurkkübarat käes ja kümbles mõnuga

152

valgusevoogudes. Hingas täiel rinnal, ning määratu, uskumatu vabadusetunne tegi ta kõnnaku tarmukaks, kindlaks ja rahulikuks.

19. märtsil, lõpetanud järjekordse lehekülje «Maalikunsti ajaloost», hakkas Beyle sajandat korda oma pabereid sorteerima.

Ta kirjutas vihikusse, mida pidas pataljoniülem Coste'i nime all: «Melanie juures leidsin kõik ended, mis kuulutavad õnne, elutunnetust pakatava tundeerksuse ja huvi käesoleva momendi pisiküsimuste vastu.» Selle üles märkinud, mõtles Beyle rahuldusega, et tema endine sõbratar on jälle enese leidnud ega Vaja teda enam. Veider ja vastuoluline tunne: armastuse otsing ja armastuse eest põgenemine ühteaegu ... Ta kirjutas vihiku äärele märkuse, et kõik sõbrad saavad ametnikukohti. Märkis

sinna, et ta ei nõustuks hakkama prefektiks ja sõitma kuskile kuue tuhande elanikuga provintsikolkasse.

Vanade mappide vahelt pabereid puruks rebides leidis ta ühe ilmselt üsna ammuaegse kirja:

Kas teate, mis mind Teie kirjades häirivad? Teie vabandused. Teie asemel oleksin ma usaldavam ja avameelsem. Valige fee, mida endale tarvilikuks peate. Kas olen ma kunagi Teile etteheiteid teinud, et Te mõnes oma kirjas minu vastu familiaarne olete? Kas Te ei tea, et just see kirjade toon liigutab minu südant, et kõige vähem tarvitseb Teil karta ebameeldivaks muutumist mulle just siis, kui Te oma sõprusest selliselt tunnistust annate? Ma igatsen samuti nagu Teie. Pealegi olen ma praegu suures ärevuses. Mu tervis on nii nõrk, et ma väsitavaid esinemisi traagilistes osades järjest vähem talun. Mu kopsud on nõrgad ja ma olen juba mitmendat päeva haiglane. See teeb mind tahtmatult tigedaks! Vahetevahel näib mulle, et saatus on minu vastu liiga ülekohtune. Kui ma üksi oleksin, siis suudaksin ma, nii ma arvan, lahkuda elust, mis kujuneb mulle lausa muredeoruks. Kuid mind hoiab tagasi mõte mu vaesele maimukesele. Issand jumal! Uskumatu julmus — kogu aeg mind jälitavate sündmuste ohvriks olla. Pärast nelja-aastast lakkamatut tööd ja puudust ikka veel mitte leida võimalust ellu viia lihtsat, mõistlikku plaani! Kui Te teaksite, mida ma lohutuse asemel saan! Lõppude lõpuks pole Teil raske taibata, millest ma räägin.

153

Inimese alatusest, kes kunagi kuritarvitas minu elu õnnetuid olukordi. Hirmuga mõtlen ma sellele, iseäranis nüüd. Kas söandan ma iseendalegi tunnistada, et pean vihkama seda, keda kunagi armastasin? Kas Te kujutlete, kui vastik ja hirmus see on?

Te kirjutasite Mante'ile, et kui ma suren, hakkate Teie minu tütrekese eest hoolt kandma. Ma tean, et Baskov armastab teda nagu oma tütart. Kuid lõppude lõpuks võib ka Baskov surra. Seepärast usaldan ma oma maimukese Teie hoolde. Armastage teda! Kas kuulete? Armastage! Ta jääb Teile kogu eluaja tänulikuks, nagu oleksite ta lihane isa. Ta kannab Teile üle selle kiindumuse, mida ta praegu ema vastu tunneb. Kui ta oleks Teile teiseks väikeseks Melanie'ks! Pidage tema saatuse üle nõu oma armsa õega. Ma ei unusta eluilmas Teie kirja härra Man-te'ile. Pisarad matavad mu hinge. Andestage. Ma pean Teist lahkuma.

Beyle ei suutnud kuidagi meenutada, millal see kiri Melanie'lt Marseille'st oli tulnud. Aja kaduvuse tunne valdas teda uuesti. Isegi kujutluses ei suutnud ta ühtki endist aistingut taaselustada. Ainult Mante'i nimi meenutas talle kohutavaid silmapilke: Polütehnilises Koolis oli Mante ainuke noormees Grenoble'ist, kes Beyle'ile oli olnud lähedane. Ägeda vabariiklasena sobitas Mante lähema sõpruse vandeseltslase kindral Moreau'ga ja kohtus Bonaparte'i konsuliaja saatuslikel päevadel vististi ka Cadoudal'iga. Beyle julges oma komöödias «Le Bon Parti» ' naeruvääristada Bonaparte'i võimuiha. Beyle hakkas Moreau kõnesid armastama. Ent 1804. aastal oli Bonaparte juba keiser. Moreau põgenes. Beyle samuti. .. Marseille'isse. Tolleaegne Melanie oli praegusest täiesti erinev.

Kuid ka Beyle oli pärast Marseille' õnnelikke päevi kaks korda muutunud. Unustanud «Le Bon Parti» ja nähes Bonaparte'i võimul, siirdus Beyle komöödialt täisvere-lisse ellu, milleks aitasid kaasa kummalised inimesed: «vabad müürsepad», massoonid, vabamüürlased. Jajah! See oli 1806. aastal. Beyle oli vabamüürlane . . . siis aga . . .

1 «Le Bon Parti» (pr. k.) — õnnelik saatus, «hea partii». Sõnamäng Bonaparte'i nimega: it. k. buona parte — hea, kasulik osa, roll, partii. Tõlk.

154

Täpselt kuu aega hiljem sai ta käsu sõita sõjaväeasjus Saksamaale. Erruminekupalve lükati tagasi.

Uute tunnetega sõitis ta Saksamaa teedel, linnast linna, Ta ei tundnud maailma ära, ei tundnud tuttavaid inimesi ära. Kõik kandis küll vanu nimesid, kuid oli võõras, Uuestisündinud inimese pilguga saabus ta Dresdenisse, olles enne seda Zaganis läbi põdenud kohutava palaviku. Palavik kustutas mälestuse vanast Prantsusmaast. Minevik tundus kunagi loetud, võõra eluloona.

Et toibuda ja mõista, mis sünnib, alistus Beyle sõjaväearstide nõuandele ja sõitis lühiajalisele puhkusele. Käis ära Lombardias ja kihutas siis tuulekiirul linnast linna, et Pariisi tagasi jõuda. Erruminekupalvel polnud jällegi edu.

Nii Itaalias kui ka Prantsusmaal seesama kentsakas, tabamatu tunne: kõik nimed ja nimetused, kõik kontuurid püsisid endistena, aga ometi oli kõik tundmatuseni muutunud. Kas oli Henri Beyle ise uus või oli maailm uueks saanud? Kevadine ja erk suure aja tunne, milles elad kaasosalise ja looja täisverelist elu, asendus ajastu lõpu eelaimusega ning täitumata jäänud lootuste kokkuvarisemise ängistava hirmuga.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

1813. aasta sügiseks ulatus Napoleoni armee uuesti neljasaja tuhande meheni. Vastu liikusid talle Venemaa, Preisimaa, Austria, Rootsi ja Inglismaa ühendatud sõjaväed. See oli neljas ja viimane koalitsioon. Alustanud poliitilisest väljaastumisest Prantsuse revolutsiooni vastu, lõpetasid Euroopa monarhid sellega, et lõid Prantsusmaa keisrit. See aasta, mis algas Bonaparte'ile vahelduva õnnega, lõppes Prantsuse vägede lüüasaamisega Leipzigi «rahvastelahingus» 16.—19. oktoobril 1813. aastal.

Kui Suurest Armeest juba Neemeni ületamise momendil moodustasid kümme protsenti karistuspataljonid, millele korduvalt deserteerunud väejooksikud ja arvukalt Prantsusmaa vanglate elanikke oma eripära andsid, siis Leipzigi lahingus ilmnes, et terved ja tugevad sõdurid, kes moodustasid uute värbamiste põhikaadri, olid haavatud kõige imelikumal viisil: kakskümmend protsenti oli neid, kes

155

endid ise meelega olid vigastanud — tühiste haavadega sõdureid, kes käe olid läbi lasknud, sõrme otsast ära lasknud või lihaseid vigastanud, mistõttu neil oli õigus lahkuda oma väeosast, minna sidumisele ja lihtsalt oma väeossa enam mitte tagasi tulla. Rügementides avastati uue, omapärase elukutse esindajaid — vanu sõdureid, kes suurepäraselt oskasid noori sõjakaaslasi võrdlemisi odava tasu eest rivist välja viia, neile kergeid vigastusi tekitades.

Samal ajal veetis Aleksander I koos oma truu sõbra Araktšejeviga õhtuid veidi iseäralikke plaane koostades. Euroopa monarhide arvamus Vene relvade jõust meelitas Aleksandrit. Vene armee ei kujutanud endast midagi terviklikku, kuid igas liitlaste okupatsiooniväes olid Vene korpused kõige kindlamaiks väeosadeks. Ja liitlasvägede komandörid olid ülimeelsasti valmis kindlustama mundris vene talupojale võimaluse surra Prantsuse mürskude ja kuulide läbi liitlasvägede esimestes ridades. Venemaa tsaar veetis tavaliselt aega parun Steini ja Araktšejevi seltsis. Sel kolme poliitikategelase ülisuurel sõprusel oli eriline põhjus. Saksa minister Stein oli samal ajal Aleksandri tsiviilvõimu ülemaks Leedus, Poolas ja kogu Saksamaa territooriumil. Stein juhtis prantslaste tagalas tehtavat propagandat. Ta kiskus Napoleoni armee küljest lahti suuri üksusi, muutes neid väejooksikuiks. Araktšejev

omakorda pidas läbirääkimisi Prantsuse väejuhtidega, leppides nendega agentide kaudu kokku armee laostamise alal tehtava töö eest tasumaksmise tähtaegade ja viiside suhtes.

31. detsembril 1813. aastal sai Henri Beyle käsu sõite koos erakorralise sõjakomissari Saint-Vallier'iga Lõuna-Prantsusmaale Savoia piiri kontrollima. Beyle sõitis vastu tahtmist, kuid Saint-Vallier osutus oivaliseks reisikaaslaseks, targaks vestlejaks ja suureks laiskvorstiks. Silmi pärani ajades ja hirmsat nägu tehes palus ta käsi laiutades, et Beyle teda täbarast olukorrast välja aitaks:

«Ma ei saa lõunamaalastest üldse aru, kallis sõber, tehke kõik ise. Austan väga teie sõjamehelikke andeid.»

Ning pärast loiduses ja igavuses veedetud aastat äkitselt elustudes süttis Beyle põlema meelekindluse tules. Tema kaaslane Grenoble'ist kuni Carouge'ini Romain Colomb — kirjutas temast vaimustusega:

Henril on nii selged ja elavad, nii toreda pilketulukesega silmad, nii väledalt haaravad nad seda, mida väänavad! Ergast ja ägedat vastuvõtlikkust on tunda temas, Bern need veidi ebatavalised, sinised või ehk ka ametüstsilmad siirduvad kirjutuslaualt, millel lebavad krokiid, senaator Saint-Vallier'iie. Nagu parim topograaf teeb .Beyle ise neid krokiisid, väikesi ja suuri kartograafilisi visandeid Grenoble'ist ida pool asuvaist mägimaastikest. Töö lausa lendab ta käes. Beyle toimetab värbamist, korraldab väesalkade liikumist, kuid peamiselt andub ta uudishimuga suurele mängule, mille juurde Napoleon teda esmakordselt on lasknud. Kuigi väikesed pahandused sunnivad Beyle'i mõnikord äkki kulmu kibrutama — tema tavaline tusaavaldus — ei juhtu seda iialgi kauaks.

Bonaparte'i dekreet ametissemääramise kohta lisas Beyle'i nimele aadlipartikli «de». Ja kui trükitud müürilehed erakorraliste komissaride de Saint-Vallier'i ja de Beyle'i allkirjadega viimase kodulinna tänavatele ilmusid, püüdsid kohalikud poodnikud, juuksur ja noor abee üksteise võidu seda partiklit «de» müürilehtedelt välja kraapida. Kord saadeti see müürileht Beyle'ilegi. Partikli «de» juures oli tohutu küsimärk, ja lisaks suurte tähtedega: «Kas trükiviga või rumal nali, mis meie kurvas olukorras on ebakohane.»

Need on kolkakihulaste pisipisted. Palju halvem on lugu isaga. Vähem kui kunagi varem ilmutab vana Chérubin oma nimele vastavaid iseloomujooni. See pole enam lihtsalt keerub, vaid nüüd juba vana kurat ise. Ta eitab Chaumette'i allkirjaga saadud kirju, kus poeg palub «neile mõlemale tuntud asja» kiirendada. Vanamees ütleb:

«Ilmaaegu sekeldad. Keiser sind paruniks ei tee, ja see, millest sa kirjutasid ... »

«Aa nii et te olete minu kirjad Moskvast siiski kätte saanud?»

«Aga hoopiski mitte, sa igavene eesel! Pole ma su kirju saanud. Kuid ilma nendetagi on asi klaar. Sa loodad parunitiitlit ja tahad, et ma eraldaksin sulle pärandist majoraatosa. Sa tead, et ma olen küll mõisaomanik, kuid mitte aadlik, et ma olen valmis Pauline'ile ja Zénaïde'ile sinu pärast ülekohut tegema, sa sarvedeta saatan! Aga sina pead mulle tasuma revolutsiooni läbi laostunud aadlimõisate ostmisel kantud kulud. Sa maksad mulle

nelikümmend viis tuhat franki mõisa eest, mille ma Salvingue'ilt ostsin, ning seni, kui ta elab ja Grenette'i väljaku majas asub, saad sa ülemise korruse, makstes selle eest tuhat kakssada franki, ja hiljem hakkad maksma kuussada franki minu armastusväärsele proua Guiñéele. Ma tahaksin elada kaua, ja sinu kulul!»

Vanamees oli vankumatu. Tingimused olid nii rängad, et Beyle kurtis õhtulauas Saint-Vallier'ile ja Colombile isa äärmist ahnust. «Seejuures sõidab vanamees endist viisi ringi küll Claix's, küll Saint-Ismier's; kõigis mõisates on tal teenijateks nii piimafarmides kui ka viinamägede vahimajades nägusad talutüdrukud. Kange vanamees. Seal pole tal rahast kahju!»

«Milleks sul seda neetud Grenoble'it vaja?» küsis Romain Colomb. «Rahu saabub ju alati siis, kui tädi Séraphie sind ei näe.»

«Jaa, tädi ja isa . . . See on hämmastav liit. Nagu mingi taevane seltskond. Inglipaar. Seerav ja Keerub . .. Swedenborgi põrgu, kus kõik ühineb" vihkamise nimel, aga mitte armastuse nimel. Ma olen sügavalt veendunud, et tädi on mind kogu eluaja ainult seepärast taga kiusanud, et mina üksi taipasin tema armuvahekorda mu isaga pärast mu ema surma. Kui põhjalikult erinevad on mu ema ja ta õe Séraphie' iseloomud! Ma olin seitsmeaastane, kui ema suri. Ta oli lõpmata hea, haruldaselt armas inimene. Ma ei oska siiamaani seletada seda kummalist tunnet, mis valdas mind iga kord, kui ma nägin tema elavaid silmi, värisevat rinda ja imetlusväärseid, ümaraid, väikeste lohkudega, otsekui nikerdatud küünarnukke. Mu ema oli ilusaim naine, keda ma kunagi olen tundnud. Ta oli tark, paljude tõsiste huvide ja peene maitsega. Gagno-nidel oli tema toas hulk itaaliakeelseid raamatuid, rooma gravüüridega albumeid ja naapoli laulude noote. Ja selle kaunitari kõrval — tema õde Séraphie! Äärmiselt nurjatu naine!»

«Kuule, Henri! Sa ise oled teinud kõik, et ta sind ei salliks. Ta rääkis alati, et sa õõnestad perekonnavõimu autoriteeti. Sa tuleta meelde — kuid seda sa ise mäletada ei saagi, aga temal see ei unune —, sa olid kätkis, proua du Galland tahtis sind suudelda, sina aga hammustasid ta põse veriseks. Sind nimetati verejanuliseks. Tädi jutustab alati sinu vägitegudest. Kui tema sõbranna de Che-vanaz kõndinud majast mööda, olevat sa rõdult alla visa-

158

nud kööginoa, nii et oleksid ta peaaegu tapnud. Sa olevat olnud siis kolmeaastane, kuid tädi on veendunud, et needsamad iseloomuomadused on sul tänini. Ta ütleb nüüdki, et sa lõpetad oma elupäevad kas võllas või trellide taga.»

Saint-Vallier, kes söögilauas kirja kirjutas, pahvatas laginal naerma. Perekondlik keskustelu katkes. Romain laskis sisse seitsmendast diviisist saabunud noormehe. See oli salaagent. Ta teatas, et diviisist kaob iga päev relvi ja et kõik ohvitserid ei reageeri sellele ühteviisi. Ta ütles ka, et diviisis nii jakobiinid kui ka Bourbonide pooldajad agiteerivad keisri vastu. Need teated ühtisid täiesti teistest väeosadest saadud teadetega. Beyle meenutas oma jutuajamisi kindralitega Carouge'is. Ta oli märganud, et ohvitserid kõnelesid omavahel sosinal, vargsi. Oli märganud nende pilku: ühtedel oli see kontsentreeritud ja puuriv ning püüdis teada saada, millest vestluskaaslane mõtleb. Teised ei armastanud silma vaadata ja krimpsutasid nägu; ettekandeid tehes pöörasid nad pilgu kõrvale. Lihtsust ja tavalist sõjamehelikku usaldust üksteise vastu armee juhtkonnas enam ei olnud.

Carouge'is olid nad koos Colombiga hiljaaegu käinud ja sealt õigust öelda parajal ajal minema saanud. Varahommikul oli austerlaste kahurikuul majal, kus nad pea-tusid, katusest läbi tunginud ja pööningu ära lõhkunud. Ja ometi räägib vastuluure, et Austria Savoia piiril ega mujalgi edasi liikuda ei soovi. Nüüd ainult väikest valiksõdu-rite armeed kasutades oli Bonaparte omandanud harukordse liikuvuse. 29. jaanuarist kuni 2. veebruarini lõi ta — Blücherit seljatagant, esiküljelt ja tiibadelt jälitades — tema suure, kohmaka armee oma väikeste väesalkadega viies kohas täiesti puruks. Saint-Vallier oli kõigest vaimustatud. Kõige rohkem sellest, et tal enesel polnud vaja midagi teha. Ta kirjutas alla dokumentidele Savoia piiri seisukorrast, ei vaielnud

vastu Beyle'i väitele, et pole mingeid põhjusi peale selle, et austerlased ei taha tungida Prantsusmaale sisse lõunast. Austerlased ei tule, olgugi et Prantsuse kindralid on valmis neid iga silmapilk sisse laskma. Keisrinna Marie-Louise on keiser Franzi tütar. Olgu Bonaparte pealegi isehakanud valitseja, aga väike Rooma kuningas, Napoleoni ja Marie-Louise'i poeg, on ikkagi Austria prints. Kindel, et austerlased ei soovi aktiivseteks koalisatsiooniosalisteks olla! «Ei ole võimatu, et Austria korpused rootslaste ja venelastega asendatakse,»

159

mõtles Beyle. «Tee Pariisi läheb siis Savoia väravate kaudu.» See mõte sundis teda salamaterjale kokku korjama ja Pariisi ruttama, et Napoleonile isiklikult ette-kannet teha.

Härra Bonafoux' diližanss sõitis välja öösel. Puudega palistatud Orleans'i maantee oli tühi. Ikka kaugemale eemaldus ta jõest, kus paistsid saared ja vana torn, mis oli pealt näinud ka seda, kuidas inglaste väejuht Suffolki krahv lahingus Jeanne d'Arciga sillalt jõkke kukkus. Ikka rohkem kadus pimedusse torni kooniline katus ja eraldus kauguses viimaks vaid musta siluetina. Kostis kabjaplaginat, piitsaplaksakuid, eesratsutajate hüüdeid. Beyle ja kaks sõnaahtrat kodanlast, kes tõlla kollases keres istusid, ei häirinud vaikust. Nii jõuti esimese küüdi-jaamani; Beyle'i mõlemad reisikaaslased läksid maha. Beyle jäi üksi. Eesratsutaja hüüdis kutsarile:

«Härra Bonafoux ütles, et see on viimane diližanss Pariisi. Homme katkevad reisid.»

«Miks nad peaksid katkema?» mõtles Beyle, kuid küsida ei tahtnud. Erariides, madal must silinder peas, peaaegu vööni langeva tohutu kapuutsiga mantel seljas, tahtis ta saladokumente viies jääda märkamatuks ja oli seekord eriti ettevaatlik. Suures taskus vasakul puusal lebas Colombi nõuandel kaasavõetud laetud püstol, olgugi et sellel mingit mõtet ei olnud. Tõsi küll, liikus kuulujutt, et väejooksikud öiseid diližansse kinni peavad. «Ah jaa. see oli ju Bonafoux ise, kes kallaletungidest rääkis, nähtavasti küll selleks, et kahekordset sõiduhinda õigustada.» Nende skeptiliste mõtetega lükkas Beyle silindri laubale, kobas rõivaisse õmmeldud dokumente, nõjatas pea vastu seina, vanast harjumusest nimelt nii, aga mitte teisiti, et silinder kannatada ei saaks, ja jäi sügavasti magama.

Ta ärkas külma tundes. Oli rõske, udune hommik. Vihm näis tüllvõrgu-taolisena. Tõllavedrud krigisesid vahetevahel. Niiske ja läbitungiv udu kerkis mõnel pool põldude ja viinamarjaistandike kohal. Aknast välja vaadates märkas Beyle, kuidas udu alt tulid teel nähtavale korratud looklevad lindid, mis tee üleni täitsid, alates teeristilt kuni silmapiirini. Kõrvu kostis iselaadi kõminat, tuhanded hobuserauad kõlksusid vastu kive. Beyle'ile tundus, et jälle läheneb õudse palaviku hoog, mille ta Zaganis läbi elas. Beyle näpistas kõrva, et täielikult virguda. Mitte

160

ilmaaegu polnud talle vastumeelt need veinid, millega Saint-Vallier teda kostitas. Ei mingit meeldivat tunnet, ainult košmaarid ja liialt ülespiitsutatud mõttekujutus.

Esimesed päikesekiired jõudsid orgu ja valgustasid Orléans'i maanteed kõige kaugema vaatepiirini, tuues nähtavale looklevaid ja edasiliikuvaid sõjaväekolonne. See oli piikidega ratsavägi. Tuttavad kasakate karvamütsid! «Kuidas! Siin! Lausa Pariisi külje all! Seepärast siis postijaamapidaja Bonafoux teataski, et see on viimane diližanss! Seepärast siis reisikaaslased nii sünged ja sõnaahtrad olidki! Kas mitte siin maha tulla? Aga kuhu kaduda?»

Asunud koidu ajal teele, marssisid Vene väed nüüd paraadsammul Pariisi poole.

Kutsar pööras teelt kõrvale, küsis Beyle'ilt tema pileti ja peatas hobused. Pärast pooletunnilist äraolekut tuli ta tagasi väikeses taluvankris ja teatas Beyle'ile, et talu-

pojaga on arved õiendatud, et kitsast teed mööda on dili-žansil raske liikuda, kasakate kannul sõita aga on kardetav ja nende sabas sörkida pole mõtet. Beyle kolis vankrisse üle, sõitis sõjaväekolonnidest õnnelikult mööda ja jõudis 1. aprilli hommikul Pariisi.

Imelik jäikus ja uudishimu. Sada tuhat valget käesidet tundmatuil mundritel ja mitmel pool Bourbonide valged mütsimärgid. «Pariis on valge värviga üle võõbatud!» Lahing on kaotatud. Vihata ja kahjutundeta luges Beyle müürilehelt, et Prantsusmaa pealinn kapituleerus.

Viimast korda kihutas Pariisist suure ajuga Fontaine-bleau'sse keisri reasrakendiga tõld. Sissesõidul tormas eskorteeriv tragun vastu laternaposti ja purustas pealuu. Verd purskas tõlla aknast sisse. Mõtteisse süvenenud Napoleon pühkis verise käe kindaga puhtaks ja viskas kinda siis aknast välja. Tunni aja pärast saalis sihitult ringi käies ja kübarat peast võtmata heitis ta aeg-ajalt Pilgu väikesele kirjutuslauale, millel lebas troonist loobumise akt.

11. aprillil sai Beyle kutse ilmuda Tuileries' lossi. Seal kirjutas ta teiste Riiginõukogu audiitorite hulgas alla Napoleoni võimu lõppemise deklaratsioonile. Riiginõukogu saadeti laiali.

161

Kaks päeva hiljem pani krahv Araktšejev oma päevikusse, vana ajaarvamise järgi dateerides, kirja:

31. paastukuu pääval 1814. a. Parisis. Keisriherra Aleksander I suvatses ülendada krahv Araktšejevi feldmarssaliks ühes koos krahv Barclayga. Mille kohta ka käskkiri omakäeliselt kirjutud oli, aga krahv Araktšejev sedasinast vasta ei võtnud ning palus ärdalt Keisriherrat see tühjaks tunnistada.

Pärast Riiginõukogu laialisaatmist läkitas minister Beugnot Beyle'i juurde ametniku, kes tegi talle ettepaneku asuda tööle Pariisi intendantuuri. Läbirääkimiste ajal ütles see noormees naeratades Beyle'ile, et tuleb vaid omavahel hästi läbi saada ja kolleege mitte takistada, siis härra Beyle näeb, et pole ametit, mis rohkem rikastuda aitaks. Beyle kargas püsti.

«Minul on küllalt sellestki, et Vene moonavooris toodi Pariisi Bourbonid; mul pole Pariisis midagi teha.»

Naeratus ja lahke pilk kadusid sedamaid. Ametnik kahvatas ja jättis Beyle'iga kohkunult jumalaga. Beyle astus peegli ette ja silmitses ennast.

Kavatsedes teatrisse minna, riietus Beyle kähku ümber ja mõtles:

«Tuleb teha enesega rahulolev nägu. See on kõige parem relv. Mind hakatakse labaseks ja afekteeritud inimeseks pidama. Ma ei tohi lubada, et keegi taipaks või oskaks mu mõtteid lugeda. Hambaid kokku surudes lähen rahulikult vastu vanadusele ja vaesusele. Miski ei suuda mind alandada ega solvata. Nüüd tean enese väärtust. Et seda kohta kinni hoida, mille minu pea (üpris inetu pea) on elus . kätte saanud, on tarvis, et minust ei räägitaks. Need vististi on Epikurose sõnad: «Lathe biosas — ela märkamatult.» Peab põgenema vähimagi ülistuse eest, selleks aga tuleb enesega rahulolev nägu teha.»

See õnnestus tal.

Vertus' piirkonnas teostab Aleksander I vägede ülevaatust. Vene ohvitserid saadetakse vähimagi ebatäpsuse eest «rahvaste rahu ja vendluse» märgiks inglaste peavahti. Aleksei Petrovitš Jermolov kuuleb Vene tsaarilt imestusväärseid sõnu: «Kaksteist aastat on Euroopas mind tühiseks inimeseks peetud. Eks me vaata, mida ütlevad nad nüüd.»

162

Käeliigutusega juhib Jermolov tsaari tähelepanu pruunile husaaride massile, kes paraadil defileerivad jalasta-tuina.

«Ei tunne polku ära, Keiserlik Kõrgus. Eales pole minuga seda juhtunud.»

Aleksandri mittemidagi-ütlevad helesinised silmad süttivad vihaselt põlema, kulm tõmbub kipra. Ta pöördub Jermolovi poole, kuid siis enesest kiiresti võitu saades hakkab teesklema kõige võluvamat naeratust. Lornjett lendab sulgedega kolmnurkkübara alt üles, ja tusatsedes ning sunnitult naeratades lausub Aleksander:

«Ka mina ei tunne seda polku ära, Aleksei Petrovitš.»

«Need on ahtõrkalased, majesteet,» iniseb Araktšejev, kes seisab sealsamas.

«Sa heidad täna juba teist korda minuga nalja, Aleksei Andrejevitš,» pöördub Aleksander Araktšejevi poole. «Millal siis ahtõrkalastel pruunid dolmanid ja kollased paelad on olnud? Neil on alati olnud helesinine hõbedaga. »

«See asi aga, Majesteet, on isesugune. Nad olid helesinised mundrid teel mõnevõrra ära lõhkunud, hõbeda mõnevõrra maha kulutanud, aga siis mingisuguses nais-kloostris prantelannakeste seljast kalevist nunnakuued maha kiskunud ja endile mundrid õmmelnud, et oleks, milles Pariisi marssida.»

«Tublid poisid need ahtõrkalased! Jäägu siis nõnda,» otsustab Aleksander.

Araktšejev kutsub adjutandi ja annab talle poolsosinal käsu kanda polguraamatusse Kõige Kõrgema käskkiri selle kohta, et ahtõrkalastele «igaveseks ajaks saab antud uus univorm». Kuuenda eskadroni husaar vürst Širhanov, sammudes Aleksandri eest paremal tiival mööda, annab peapöörakuga au ja vaatab põlastavalt Araktšejevile otsa. «Gruzino kloostri eestseisja» ei pea teda oma pilgu vääriliseks.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

1814. aasta 26. mai õhtupoolikul sammus Beyle Pariisi Ooperi suunas. Laternad ei põlenud veel. Ida ja Põhja poole suunduvad tänavad vajusid pikkamööda videvikku. Beyle liikus läände, loojaku lõõskavale, verevale

163

taevale vastu; õhtueha leegitses aknaklaasidel ja heitis kõnniteele pikki varje. Piitsaplaksud, poodnikkude hõis-ked, õhkupillutud kübarad ja kabjaplagin tänavasillutisel kuulutasid kuningliku tõlla lähenemist. Vanaaegne kullatud sõiduk, mille ette oli rakendatud kaheksa kullakarva tähnidega valget hobust, lakad lehvimas ja tutid tukkade otsas, veeres nurga tagant kohmakalt välja ja sattus loojakuvalguse vööti. Kaksteistkümmend tundmatus vormis ratsaväelast kappasid sõiduki ees. Limusiinitaolise vanaaegse poolkalessi pukis ilutsesid valgetes tikitud liiliatega kaunistatud livreedes liikumatud lakeid. Kalessis aga istus lääbakil Louis XVIII, Prantsusmaa uus kuningas, ja rahva poole vaatamata jõllitas suurte loidude härjasilmadega ükskõikselt enda ette. Rasvunud nägu, roidunud ja tülpinud, ei väljendanud pariislastega kohtumisel ei sõbralikkust ega lahkust. Louis ei armastanud Pariisi, kuid ei põlenud ka revolutsiooni läbi kannatanud perekonnast pärit kuninga kättemaksuhimust. Ta oli lihtsalt kurnatud armukestega öö läbi pummeldamisest ja mõtles vastikusega paratamatusele kohtuda oma ministritega, sest ta eelistas vene vürstinnade ja saksa vürstide seltskonda, kes talle olid taganud terrori lõppemise Prantsusmaal. Selles kalessis sõitis «seaduslik võim».

Prantsusmaa tõmbus tagasi 1792. aasta piiridesse ja kirjutas alla kõigist oma vallutustest loobumisele. Louis XVIII de Bourbon kirjutas revolutsioonijärgse Prantsusmaa riiklikele aktidele alla oma nime, pannes daatumiks «Meie valitsemisaja kahekümne esimene aasta», kustutades selle lausega veerand sajandit inimkonna ajalugu. Esialgu polnud elanikkonnas veel tekkinud mõtet, et neid kahtkümmend aastat polnud üldse olemas, kuid aadliperekondade isad ja emigrandid, keda sadade

viisi Prantsusmaale tagasi pudenema hakkas, pidasid oma kohuseks möödunud aastate saatuslikust eksperimendist lastega üldse mitte juttu teha. Need aastad olid mälust lihtsalt kustutatud. Napoleoni troonist loobumisest oli möödunud aga kõigest poolteist kuud.

Beyle'ile meenus, kuidas proua Bertois hommikul, undrukut kahe käega kergitades, trepist üles oma ema tuppa läks, koketeerides ilusate paljaste jalgadega, ja hüüdis valjusti: «Venemaa tsaar tahab meie kuninga võimu piirata: liitlased sunnivad teda konstitutsioonile alla kirjutama!» Proua Bertois, kes Beyle'ile kuumi pilke saatis.

164

'oli alles nüüdsama tagauksest välja lasknud austerlasest adjutandi. Voodis saab ta asjade seisukorrast teada mitte jialvemini kui ükskõik milline diplomaat.

Louis' kaless oli ammu mööda sõitnud, kuid sellega seoses tekkinud mõtteid mõlgutas Beyle edasi. Talle näis, et nende päevade Pariis on rohkem kui kunagi varem inimvastuolude näitelavaks. Näiteks sel noorel vikondil, kes oma vana emaga nüüd Saint-Germaini üksikelamusse tagasi pöördub, on kaasas kindralipatent Braunschweigi hertsogilt, tolleltsamalt, kes kunagi revolutsioonilist Pariisi tuhaks põletada ja maha kõmmutada ähvardas. Vanake, kelles elu vaevalt veel hingitseb, on kindel, et aristokraatia valitsemisaeg on tagasi tulnud. Juba homme esitab ta oma aadliüriku ning kihutab kõigist lossidest ja mõisatest välja need kodanlased ja talumatsid, kes sinna elama asuda on söandanud. Seejärel annab suur ja armuline kuningas talle loa olla kohtumõistjaks tema seadusliku omandi riisujate, kõigi jakobiinide üle, ja nendega arveid õiendada. Tema poeg aga, noormees, kes on Prantsusmaalt lahkunud lapsepõlves, hirmsa palangu ajal, naudib nüüd kodumaale tagasipöördununa juba ette poja-liku kättemaksu mõnu.

Või need tefsedki näod: hämmeldunud ja sünged pariislased, ohvitserid, kes ei tea, missugust univormi selga panna, eilsed adjutandid ja väeüksuste ülemad, nüüdsed «ilma kindla ametita inimesed», naised, Kes püüavad kiiresti vahetada armukesi ja sulevad uksed hiljutistele keisririigi tõusikutest kangelastele ja rahatuusadele, naised, kes endid püüavad rutemini kindlustada tituleeritud vanameestega sidemetesse astumise kaudu, ja lõpuks see eile hommikul Charentonis surnud, elegantne poolhull vana markii de Sade. Alles eile hommikul istus de Sade sopase oja kaldal, mis Charentoni hullumaja aiast läbi voolab; kammerteener hoidis ta ees kandikul kuhja kallihinnalisi mitmevärvilisi roose, markii aga, see õudsete erootiliste romaanide autor, milline asjaolu temast vagade perekondade silmis täiesti asjatult peletise oli teinud, sooritas oma igahommikust kombetalitust: pikkade kuivetute sõrmedega võttis ta ühe roosi teise järel ja viskas sopasesse ojja, silmitsedes mõnuga, kuidas roosid porisse upuvad. Alles eile ütles see hullumeelne kirjanik, kes oma armujampsi pööraseid väljamõeldisi polnud tegelikkuses iialgi läbi elanud, poliitilisi arutlusi kuulatades; «Nüüd

165

võiksin ma seda kõike teoks teha,» — ja olles viimse roosi porisse paisanud, heitis hinge. Kuid ta suri lihtsalt kõrge vanaduse tõttu, tema nooremad kaasaegsed aga on tema meeletuid kavatsusi juba teoks tegemas, ellu viimas. Pariis on kattunud salaurgastega, kõige luksuslikumate mängupõrgutega. Sakslaste ja austerlaste kuld krabises ja kõlises krupjeede haamri all, naised värvisid endid jälle, prostituudid korraldasid uskumatuid orgiaid. Poolteise kuuga polnud sõjaäikesest ja keiserlike dekreetide kõue-kärgatustest jälgegi järele jäänud. Ja imelikul kombel oli kadunud ka vanade rahvuskaartlaste revolutsiooniline distsipliin. Kui huvitav oli praegu Pariis!

«Ent iga inimene tõmbab hoolikalt näo ette läbipaistmatu maski, hoolitseb selle eest, et tema näost ei saaks kõike ära lugeda.» Selle mõttega astus Beyle teatri uksest sisse.

Parteris oli juba pime. Esimestest taktidest alates paiskus Rossini muusika Beyle'ile peale tormitsevate, sädelevate ja kirglike helide lainena. Ning jälle, nagu päris varases nooruses, mil ta Itaalia teatri kassa ees järjekorras seisis, et «Pinto» esietendusele piletit saada («See oli vabariigi kaheksanda aasta žerminaal!» meenus Beyle'ile), tundis ta eneses seda täiuslikku õnne, peaaegu Mmsilist õnnejoovastust, mida muusika talle alati pakkus. Beyle sukeldus täielikult ja jäägitult neisse lainetesse, tajudes Rossini muusikat nii vokaalsest küljest kui ka orkestri osas harmoonilise tervikuna. Vahetevahel pisut toibudes püüdis ta seda hetkelist elamust meelde suruda mingi värvide assotsiatsiooni abil, tabas end katsetelt sõnastada muljeid muusikalisest fraasist ja Rossini meloodiate oivalise voolu tajutavusest. Ta oli juba peaaegu leidnud sõnalise väljenduse oma muusikalistele elamustele, kui lõppes esimene vaatus.

Eesriie langes. Rõdul hakati süütama tohutuid laternaid, laest lasti uuesti alla hiiglasuur kandelaaber. Seinal süüdati lühtrid.

Beyle virgus. Temast vasakul istus pruunis sooblinahkse äärisega ja valgete akselbantidega dolmanis noor Vene ohvitser. Ohvitseri kõrval jahutas lehvikuga oma nägu kõrge vöö joonega ja küünarnukini küündivate puhv-käistega roosas kleidis noor neiu. Lasknud silmad libiseda üle tugitoolide rea, kõnetas ta ohvitseri prantsuse keeles ja hakkas jutustama, kuidas kasakad Champagne'i külades

ja lossides ulatsevad. Ohvitser vastas talle naeratades, et prantslannad ei näi siiski kasakate peale kaebavat, ning tõusis seda öeldes istmelt, pakkus neiule käevangu ja tasakesi kannuseid koristades hakkas parteris kaugemale liikuma. Beyle'i valdas põhjuseta vaimustus, ta tõmbas taskust märkmiku ja kirjutas sinna vaid ühe sõna: Hermione. See klassikaline võrdlus ei käinud neiu kohta. See oli vaid leppemärk, mille järgi öösel kodus, täielikus vaikuses, uus salapärane päevikulehekülg kirja pannakse. Ühe sõna varal saab jälile elavate mõtete reale. See sõna käis noore mõtliku Vene ohvitseri, vürst Širhanovi kohta.

Märkinud selle lühikese sõna üles, läks Beyle fuajeesse ja hakkas keset kirevat, sumisevat, siidist kahisevat ja kannuseid koristavat elegantset teatripublikut pilguga otsima seda Vene ohvitseri. Viimaks silmas ta teda seismas oma daami ees, otsekui paneks imeks tolle mingit märkust. Noormees vaatas neiut küsivalt naeratades, natuke kohmetuna, just sellise ilmega, nagu on inimesel, kes hoiatab ennast ja jutukaaslast keskustelu tõsise pöörde eest, mis nukralt kõneainelt kerge lõbususekatte ära rebida võib. Roosas kleidis neiu ütles midagi kiiresti, tõstis kähku oma taevassinised silmad ja hakkas üksinda trepist üles minema. Talla tuli trepil vastu krahvinna Stroganova, ja sellega koos Virginie Ancelot ning prantsuse baleriin, kelle nimi oli samuti Virginie ja kes oli abielus krahv Orloviga. Hetke pärast kaotas Beyle need neli naist silmist. Vene ohvitser, kes Beyle'i vaimustatud tähelepanu oli köitnud, möödus temast kärmel ja kergel sammul. Viivuks vastas ta pilk Beyle'i teravale pilgule ja juba ta läks üle kogu saali, suundudes musta põskhabemega pika-kasvulise kindrali juurde, kelle kõrval seisis Mareste. Kindral võttis oma adjutandil käe alt kinni ja midagi talle kõrva sosistades viis ta pisut eemale. Beyle ruttas Mareste'i juurde, ent sel silmapilgul helises teatris kell ja algas «Sevilla habemeajaja» teine vaatus. Roosas kleidis neiu istus Beyle'i lähedal nüüd üksipäini. Ahtõrkalase Širhanovi tool oli tühi. Järgmisel vaheajal otsis Beyle teda huvitanud noormeest asjatult. Leidnud suure vaevaga üles Mareste'i, päris Beyle temalt selle ohvitseri

kohta teateid. Mareste seletas, et põskhabeme kandja on Vene kindral, Paul I tuntud favoriidi poeg. Beyle püüdis hoolikalt kirjutada prantsuse transkriptsioonis tema perekonnanime, märkides bloknooti: general Vaissikoff, kuid

167

teise ohvitseri nime, kes osutus selle kindrali adjutandiks, ei suutnud ka Mareste hääldada. Ta ütles ainult, et see adjutant oli teatris oma mõrsjaga, kelle nimi on Nathalie, ning kellel on samuti võimatu vene perekonnanimi, mille hääldamisel esimesed hambad võivad välja langeda.

«Teil on võimalus seda roosat Nathalie'd,» ütles Mareste, «tema tädi, krahvinna Stroganova juures Saint-Germainis näha, sest kõik teie küsimused Vene ohvitseride kohta maskeerivad nähtavasti teist laadi uudishimu. »

«Mareste otsib kõikjal naist,» sõnas Beyle.

«Noh, seekord vist leidsite naise teie,» vastas Mareste. «Teil võib ses asjas edu olla. Peigmees sõidab ära Venemaale, Nathalie aga jääb Stroganova juurde. Kuid ta on liiga noor. Kindral ütles oma adjutandile, et neiul on alles vara mehele minna, sest ta pole veel kuueteistkümnenegi. Mina seda siiski ei usu. Tal on nii karm ja tõsine näoilme, et talle võib julgesti kakskümmend anda.»

Pärast etendust sõidukit oodates kuulis Beyle, kuidas vanem teatriteener ametivennale enese vallandamisest jutustas: Berry hertsoginna näinud ühel teatri uksel endist, vahetamata jäänud portjääri, mis oli kaunistatud kuldsete mesilastega.

«Ja nüüd siis olen ma kerjus. Mind heidetakse kogu perega tänavale. Prefekt virutas mulle jalahoobi kõhtu ja ütles, et mind vaid sellepärast võllasse ei tõmmata, et ma tobu olen. Mis iseäralikku siis neis mesilindudes peitub?»

«Sa vist ei tea,» kostis üks teener, «et Tuileries' lossis süüdistati inimesi samasuguse loo pärast vandenõus? Kuldsed mesilased on ju Bonaparte'ide embleem. Nad nõelavad Bourbonide härga otse silma.»

«Pea, sindrinahk, mis sa siin lõhverdad!» käratas äkki musta silindri ja musta saterkuuega mees. «Tule kaasa!»

Kaameks muutunud teatriteener ajas kabuhirmus silmad pärani ja järgnes teda vahistanud nuhile nagu pime.

«Kuldne mesilane on nüüd Elba saarel,» mõtles Beyle, «liilia aga ilmselt mett ei anna ja mesilased teda ei armasta. »

Hüüdnud voorimehe, sõitis Beyle koju — Neuve-du-Luxembourg'i tänavasse.

Enne «Maalikunsti ajaloo» järgmise lehekülje alustamist märkis Beyle päevikusse:

168

Pariis, 26. mail 1814

Rõõmuga märkan ma enda juures ikka veel kalduvust kirgliku tundelisuse hoogudele. Tulin just Ooperist, kus kuulasin «Sevilla habemeajajat». Minu naabruses istus noor Vene ohvitser, kindral Vaissikoffi või Vojeikoffi — midagi sellesarnast — adjutant. See kindral on kuulsa Paul I sohipoeg. Minu naaber, noor ohvitser, oli sedavõrd võluv, et kui oleksin naine, siis oleks ta mulle sisendanud täiesti stiihilise kire — Hermione armastuse. Tema juuresolekul lõin ma kuidagi araks, minus tõusis kummaline erutus. Ma ei söandanud talle näkku vaadata, vaid silmitsesin teda vargsi. Mul oli tunne, et kui ma oleksin olnud naine, siis oleksin järgnenud talle maailma lõppu. Missugune määratu vahe teatris viibinud prantslaste ja selle minu ohvitseri vahel! Kui palju lihtsust, karmust ja samal ajal õrnust peitub temas!

Tsivilisatsiooni ja viisakuse lihv tõstab kõik inimesed keskpärasuse tasemele, kuid see lihv rikub ja madaldab nende taset, kellel on väljapaistvad loomuomaduse d. Miski pole vastikum kui mõne lollpea, praegu Pariisi üle-ujutanud ebakultuursete

välismaalaste hulka kuuluva keskpärase ohvitseri ülespuhutus ja toorus. Kuid missugune Prantsuse ohvitser suudab samal ajal taluda kõrvutamist selle venelasega, kes oli minu naabriks! Milline loomulikkus ja ühtlasi majesteetlik iseloomulihtsus! Kui sääraseid tundeid oleks sisendanud mulle naine, oleksin ma veetnud terve öö tema eluaset otsides.

Ma mõtlen, et minu saatuse ebakindlus, minu hulkurielu juhuslikkus suurendavad mu tundlikkust ja teevad mind kergesti haavatavaks.

Löönud päeviku kinni, tahtis Beyle kurbadest mõtetest täiesti vabaneda ja süvenes Carpani Haydni eluloo lugemisse.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

Esimene kaardiväediviis pöördus Prantsusmaalt Venemaale tagasi merd mööda. Piduliku maabumisega Ora-nienbaumis kaasnes järjekordne pidulik tänu jumalateenistus. Ohvitserkond suhtus seekord kodumaale tagasitulekusse kaunis külmalt. Kaardiväelased silmitsesid

kuldornaadis säravaid pappe põlglikult. Pappide mustad habemed lehvisid läbi suvepäeva kuumuses õhku kerkiva uimastava viiruki sinkjashallide lainete. Rivistatud kaardi-väeüksused, hoides painutatud küünarnuki kohal vasakus käes peakatet, jälgisid kurjade pilkudega, kuidas ratsa-politsei nuuditas ja tallas talupoegade ja linnarahva murdu, kes politseiahelikust kaks korda läbi oli murdnud, et ühe silmagagi näha, kas omaksed ja sugulased kaugelt sõjaretkelt tagasi jõudsid.

Pärast jumalateenistust algas läbiotsimine. Ohvitserid vaatasid ükskõikselt, kuidas tolliametnikkude kondised käed reisipaunu segi tuhnisid. Ühest paunast leiti prantsuskeelne raamat — Radištševi teose «Reis Peterburist Moskvasse» tõlge, mis kohe ülemuse kätte anti. Sõdurid paigutati kasarmutesse, mida ümbritses kaukaaslastest valveahelik. Päevnikud said range käsu kuni korralduseni kohtumisi omastega mitte lubada. Pariis tundus nüüd kaardiväelastele Peterburi eeslinnadega võrreldes vaba voli ja heaolu linnana.

Noor Širhanov saabus Peterburisse koos kaardiväe-diviisiga; temaga kõrvuti sõitsid Jakuškin ja Tolstoi. Nad ei kuulnud käsklust selgesti ja pidid mõlemad peaaegu üle määratud joone ratsutama — vastu hiiglasuurele kullatud tõllale, milles keisrinna Maria Fjodorovna oma poega Aleksandrit vastu võtma sõitis. Raudjal ratsul traavis Vene tsaar kerge allüüriga tõlla juurde ja sooritas paljastatud mõõgaga ettenähtud tervituse. Tema roosad huuled naeratasid kütkestavalt. Silmades peitus naiselik pehmus ja aupaklikkus. Ta oli tervenisti elegantsus ise; ratsaväeohvitseri rüht oli ühendatud naiselike maneeridega; see oli itaallast Marottot sundinud Širhanovile kõrva sisse hüüdma: «Ermafrodito!...» '

Ning äkki sel hetkel, mil mõõk päikesepaistel välgatas, sooritades elegantset sõjaväelist tervitust, selsamal silmapilgul sööstis käte ja musta kaftani hõlmadega vehkides üle tänava lihtne, punase habemega külamees, viisud jalas ja valge tallevillast müts peas. Toimus ootamatu ja kentsakas muudatus: katkestanud sõjaväelise tervituse ja unustanud keisrinna-ema kullatud tõlla, kannustas kogu Venemaa kroonitud monarh hobust ja hakkas sadulas küüru tõmbudes külameest taga ajama, püüdes teda mõõ-

1 Hermafrodiit (it. k.).

gaga läbi torgata. Kõrvale nihkunud rahvamurd neelas põgeniku endasse. Raevutsevat tsaari silmitsesid rahvasummast tuhanded ühesugused talupojanäod.

«Vaata, vaata,» sosistas Jakuškin Širhanovile, «kaunitar muutus uuesti kassiks, niipea kui hiirekest nägi. Kaua me peame kannatama seda maskeraadi?»

«Tulge täna Nikolai Turgenevi juurde,» ütles Širhanov. «Reis on lõppenud. Jätkame oma Pariisi vestlusi sellest, mida ette võtta.»

Širhanov istus aadlipansionis oma sugulase Serjoža Soboievski pool. Kaheteistkümneaastane poiss, Soimonovi vallaspoeg, kes oli uskumatu hulga keeli ära õppinud ja tohutu arvu võõrkeelseid raamatuid lugenud, lõpetas parajasti meeltliigutavat eleegiat tuvikesest ja sõprusest. Siis luges ta selle kähedal, murduval häälel Širhanovile ette, sealsamas aga istus üks ahvi näoga võrukael ja «lõikas» igale reale sihukese prantsuskeelse paroodia, et Širhanov ja ta noor sugulane valjusti naersid: Širhanov siiralt, Serjoža aga mõningase iseka meelepahaga. See oli Soboievski koolivend Ljovuška Puškin. Vastuvõtuaeg oli juba lõpul, kui äkki trepist üles jooksis heledapäine, sinisilmne, paksuhuuleline, haruldaselt elava ja vilka pilguga nooruk. Teretanud irvhammast, sirutas ta käe Serjoža Sobolevskile ja jäi Širhanovi ette aupaklikult seisma.

«Onu,» pöördus Serjoža Soboievski Širhanovi poole, «see on mu sõbra Ljovuška vend Saša, Tsarskoje Selo lütseumist.»

«Te saabusite Prantsusmaalt, vürst?» küsis Saša Puškin prantsuse keeles, jäädes elavate helesiniste silmadega ainiti Širhanovile otsa vaatama. «Jutustage.»

Vastuvõturuumi astunud guvernöör teatas, et kasvandikud peavad ära minema. Serjoža jättis Širhanoviga hüvasti, Ljovuška Puškin aga tegi vennale etteheiteid, et see on nii ennast täis, et käib teda harva vaatamas ja tuleb ikka külastusaja lõpul,

«Ma ju tulin sind neljapäevaks Puštšini juurde kutsuma,» vastas noor poeet, «sea nõnda, et sind minna lubataks.»

Välisukse juures jõudis Saša Puškin Širhanovile järele.

«Kus teie hobused on, vürst?» küsis ta. «Ma olen jalgsi,» vastas Širhanov.

171

«Kas ma tohin pakkuda teile kohta oma onu kalessis? Kuhu võib teid sõidutada?»

«Ma lähen Aleksander Ivanovitš Turgenevi juurde.»

«Tuleksin teiega meelsasti kaasa, kui te minu kohta käivat klatši ei karda.»

«Kuidas soovite,» vastas Širhanov, «kuid võin kinnitada, et ma klatši j utte ei kuula.»

«Noh, küll nüüd kuulete, sest teie nõbu Malinovski jutustab teile kindlasti kõik. Ärge vaid vihaseks saage. Asi on tõesti tühine.»

«Aa, siis ma seda teie tempu juba tean. Kõige kurja juur on Stepan Stepanovitš Frolov. Tollest ajast peale, kui Araktšejev selle närukaela Frolovi teie lütseumi määras, on Malinovskil palju pahandusi olnud. Kas teie kooliteener Foma leidis endale uue koha pärast seda, kui ta teie väikese olengu tõttu minema kihutati?» küsis Širhanov.

«Ei, Foma on esialgu meie kolme ülalpidamisel. Kellelegi ei tulnud ju mõttesse, et ta rummipudeli ostmise pärast koha kaotab.»

«Noh, aga kaks nädalat olite kolmekesi hommikul ja õhtul põlvili ikka ära?»

«Jah, ja musta nimekirja oleme kantud, ning minister krahv Razumovskilt saime kõva peapesu. Ja kõik kogelmogeli pärast. Teie tädikese eest tuleb mul kõige rohkem peitu pugeda: ta arvab, et mina olen Malinovski kurjale teele ahvatlenud.»

«Räägitakse, et te kirjutate värsse?» küsis Širhanov.

«Seda küll,» vastas Puškin ja hüüdis kutsarile: «Seis!»

Širhanov ja Puškin astusid Turgenevi korterisse.

Aleksander Ivanovitš Turgenev võttis tulijad armastusväärse lahkusega vastu.
«Aa, Ritsikas, Ritsikas! Sa oled jälle ulakusi teinud?» pöördus ta Puškini poole.
«Keegi pole küll nii julgeid ulakusi teinud kui teie, Aleksander Ivanovitš. Küchelbecker on luterlane, kuid kurdab sellest hoolimata, et te olete kõik ta tuttavad katoliiklased laiali kihutanud. Miks selline sallimatus usutunnistuse suhtes?»
«Noh, loodame siiski, et katoliiklasi mina laiali ajanud ei ole. Aga kui sa siinsete jesuiitide eest seisma tahad hakata, siis tea, et kahekümnendal detsembril kirjutas keiser'alla käskkirjale, mis nõuab nende väljaajamist mitte üksnes pealinnast, vaid ka kogu riigist.»
172
Minul neist kahju ei ole: kuigi püüan vagaduse teele |jõuda, õpetajad valin ma endale siiski Bakchose jüngrite hulgast.»
«Olen kuulnud, olen kuulnud,» kostis Aleksander Ivanovitš Turgenev ja sõnas Širhanovi poole pöördudes: «Mu Nikolaist vennas on pärast Venemaale tagasitulekut väga mures. Orjapõlve kaotamise lootust ei ole. Ta palub, et te halle annaksite «Orfeuse» looži käsitlevad prantsuskeelsed dokumendid, seejärel aga vaataksite läbi kõik talurahva-rahutustesse puutuvad Pozdejevi paberid, sest Pozdejev kirjutab Lanskoile avameelselt, et «kogu Euroopas levinud valgustuslik korralageduse ja sõltumatuse vaim juhib «ka salajasi talurahvaorganisatsioone». Te vaadake, vürst, kõik see hiljemalt homme läbi, et me tuleva nädala koosolekul võiksime teilt saada poliitiliste ideede geograafilise kaardi. Hirmul on suured silmad.»
«Teie märkus on õige, Aleksander Ivanovitš,» vastas Širhanov. «Trubetskoi seletab seda lihtsalt: Pozdejev ja Lanskoi on vanaaja inimesed. Poisikestena krahv Panini juures esimestes nooremates teenistusastmetes korrapidajateks olles said nad kõvasti hirmu tunda, kui krahv pugatšovlasi üle kuulas. Selle ehmatuse tõttu pole neil kuigi palju tarvis, et ka talurahva salaühingute kujutlemiseni jõuda. Ega Pozdejev üksi nõnda mõtle. Trubetskoi näitas mulle Kutuzovi kirju, kus too Prantsusmaad kuningatapjate, mürgisegajate, riisujate ja röövlite pesaks nimetab. Ka Lopuhhin pole parem, kui ta kirjutab, et «segaduse vaim on hukkuval Prantsusmaal valitsema hakanud».»
Puškin seisis ja kuulas õhinal. Ta huuled olid kokku surutud, kuid silmad liikusid ühelt kõnelejalt teisele.
Seda märgates pöördus Turgenev tema poole:
«Ritsikas, vaata sinna — Katenin ootab sind uute prantsuse draamadega.»
Tõepoolest seisis Katenin väikese mosaiiklaua juures, millele oli pandud tuhakarva kaantega prantsuskeelseid raamatuid. Puškin läks saali teise otsa.
Širhanov lehitses mappi, mille Turgenev talle oli andnud. Selles olid salaja hangitud vanad Kutuzovi kirjad Pleštšejevile. Širhanov luges:
Monarhid tundsid lõbu Voltaire'i, Helvetiuse ja teiste nendetaoliste teostest, hellitasid ja autasustasid neid, teadmata, et nad madu oma põues soojendavad, nagu ütleb
173
vene vanasõna; nüüd näevad nad oma suurte sõnade tagajärgi, kuid neil pole vahendeid selle hävitamiseks, millele nad kord voli andnud, õnnetu Prantsusmaa! See tore maa tuuakse ohvriks väärfilosoofiale ja mõnele segiaetud peale. Annaks jumal, et see haletsemisväärne näide avaks monarhide silmad ja teeks neile selgeks, et ristiusk on rahva heaolu ja nende endi seadusliku võimu ainuke alus. Õpitagu ligimese õnnetusest, et vaimuteravuse edendamine on tõeline mürk, mis igasugusest riigikorrast ja sõnakuulmisest elumahlad välja imeb.

«Asjata kartus,» mõtles Širhanov. «Prantsusmaa ei pööranud järsult tagasi mitte ilma Venemaa kroonitud orjapidaja abita. Raudne hauakamber jääb rippuma rahvaste kohale. Kuidas meie loožide ordurüütlid, -vennad ja -meistrid sellest ometi aru ei saa? Miks keegi nendest orjapidamises isegi kahtlema ei hakka?»

Korraga kõlasid kõrvus hallutsineerivalt sõnad:

«Me liigume aegade teed nii kummaliselt, et iga astutud samm meie jaoks jäädavalt kaob.»

«Kes seda ütles? Kes?» küsis Širhanov endalt. Ja talle meenus, et need on tema parima sõbra, tema õpetaja sõnad, «kellele kuuluvad ta süda ja mõtted igavesti». Need sõnad ütles temale, Širhanovile, alles hiljaaegu Pariisis Pjotr Jakovlevitš Tšaadajev, Ah torka husaari-polgu vapraim ohvitser, Borodino, Tarutino, Malojaroslavetsi ja paljude Euroopa lahinguväljade kangelane.

Peaaegu igapäevane suhtlemine Tšaadajeviga, selle «mundris targaga», oli noormehe sisemaailma põhjalikult muutnud. Koos iseloomu mehisusega võis temas nüüd märgata ka seda välisilme muutumist, mis annab tunnistust pingelistest mõtteotsingutest, suurest tööst ja enese-ohverdamisvõimest.

Kolm seika olid põhjustanud selle muudatuse. Esimene — prantslase Beyle'i — tookordse vaenlase — jultunud kirjade lugemine, mis äratas kahtlusi vene pühaduste väärtuses; teine — kohtumine peavahis tundmatu staabirittmeistriga ja lõpuks kolmas — sõprus Tšaadaje-viga, mis hoidis mõtte vaibumatult värske.

Turjakas mees, huultel skeptiline muie ja ümmarguste sarvprillide tagant vaatavais hallides silmades jahedus, pani käe Širhanovile õlale.

See oli vürst Pjotr Andrejevitš Vjazemski.

174

«Kuidas on, kas hakkad Peterburiga harjuma?» küsis ta Širhanovilt.

|«Suure vaevaga ja vastu tahtmist. Arvan aga, et olen temaga tõepoolest juba uuesti harjunud,» vastas Širhanov.

«Aga kuidas Natašaga on?»

«Nataša jäi Pariisi.»

[«Kauaks?» küsis Vjazemski.

«Mõtlen, et ka tema ise ei oskaks sellele vastata,» ütles Širhanov kibestunult.

«Tähendab, et on tõsi, mida kuulsin: teil olevat lahkhelisid?»

«Mitte minu süü läbi,» vastas Širhanov.

«Vastus on halb ja pole suuremeelne,» tähendas Vjazemski. «Sa oleksid küll pigem järele andma pidanud, kui millegipärast tülli läksite.»

«Tead, Pjotr Andrejevitš,» väitis Širhanov vastu, «kõhklematult otsustad sa minu üle kuulujuttude järgi. Milles ma järele anda saan, kui ma enam mõisnik pole?»

«Olen kuulnud, vennas, kuid asi ei seisa selles. Sul oli kerge kuutkümmend hinge priiks lasta, aga kuidas peab vanaeideke asjast aru saama ja sinu veidruse pärast oma varanduse kaotama? Tal on poolteist tuhat hinge, seda sinu jakobiinluše pärast ära ei pillata.»

«Ma pole jakobiin, kuid kainet arusaamist orjusest ja poliitikast mul on.»

«Ah sind poliitikut! Poliitika on ainult petiste jaoks, sinu tarvis aga on amet. Samuti ei oska ma selle poisi-naakmanniga, Aleksander Vjazemskiga, enam midagi peale hakata sellest ajast saadik, kui ta teiesuguste seltsi on sattunud. Päris häda teie filosoofidega! Näe, Puškin ka siin!» hüüdis äkki Vjazemski, katkestas kõneluse ja kutsus nooruki enda juurde.

Üksi jäänud, hakkas Širhanov mõtisklema Nataša jahenemise põhjuste üle. Peterburi seltskonnas tõlgitseti seda veidralt. See tõlgitsus ei vastanud sugugi tegelikkusele. Širhanovi sisemist võitlust Nataša püüdega nihutada usu-küsimused

esiplaanile seal, kus vajati poliitilist sammu, tõlgitsesid Nataša omaksed nähtavasti kaunis lihtsustatult, ja Vjazemski andis edasi ainult üldise arvamuse selle kohta, et Širhanov — väikemõisnikust aadlik! — tegeleb «kelmide» poliitikaga «vaesuse tõttu». Igatahes asus peigmehe ja mõrsja vahel nüüd kuristik. Lühikese aja jooksul, nad teineteist Prantsusmaal nägid, tundsid mõlemad

175

võõrdumist, mis nende sisimas oli tekkinud, hoolimata Nataša esialgsest püüdest järgneda kõikjal peigmehele. See oli Nataša, kes oli anunud tädi, et sõidetaks liitlasvägede kannul Pariisi, see oli Nataša, kes oli tõtanud välismaale, et olla peigmehe lähedal. Aga kui Širhanov möödunud kahe ja poole aasta jooksul nii palju läbi oli elanud, tundnud ning mõtelnud, et mõnel seda veerandsajandi jooksul teha ei õnnestu, kui Širhanov Nikolai Turgeneviga ja Pjotr Tšaadajeviga suheldes-vesteldes ning Saksamaa ja Prantsusmaa elu tähele pannes kasvas ja tugevnes, siis samal ajal langes Nataša vana tädi tõttu üha rohkem kardetava mahedakõnelise jesuiidi Joseph de Maistre'i mõju alla, kes Peterburist 1803. aastal ära sõites küllalt palju pihitütreid kaasa viis, peamiselt vanade ja rikaste naiste hulgast, kellel otsesed pärijad puudusid. Širhanovile meenus de Maistre'i väljendus Araktšejevi kohta: «Aleksander tundis vajadust soetada endale vesiir, sest ta tahtis siin valitseva käärimise tõttu seada enda kõrvale endast õudsema hirmutise.» Prantslanegi oli seda käärimist märganud. Ta ruttas eest ära Prantsusmaale.

«Jah, mul on tuhat korda õigus,» mõtles Širhanov. «Kui poleks olnud sõda Napoleoniga, siis oleks meil uus, esimesest hirmsam Pugatšov olnud. Niisiis seadis tsaar rahva-Pugatšovi vastu Araktšejevi — aadli-Pugatšovi. Kuidas me nüüd kahe Pugatšovi vahel oleme? Jääb ainult üks väljapääs — tsaari isevalitsus kukutada. Aleksander Ivanovitš seisab sõbraliku koostöö künnisel. Nikolai Iva-novitš seisab veel lähemal ja teab looži meistrite nimesid. Kuid Nikolai Ivanovitš ei tea esialgu midagi sõja-sõprade ühingust, milles meie Pjotr Jakovlevitšiga tööd teeme.»

Širhanovi mõtisklused katkestas Nikolai Turgenev, kes noore mustajuukselise ohvitseriga tema juurde astus.

«Meie seltsimees,» ütles Nikolai Ivanovitš vürst Sirha-novile, osutades oma kaaslasele.

Toimus esitlemise tseremoonia — käesurumine kindlaksmääratud rituaali järgi ja seejärel nime avaldamine. Mustajuukseline ohvitser osutus krahv Iracle de Polig-naciks, Leedu ihukaitseväepolgu kapteniks.

«Läki venna kabinetti,» ütles Nikolai Ivanovitš, «seal räägime oma asjast. On selge, krahv, et sellest ajast saadik, kui Prantsusmaal revolutsioon toimus, on Prantsusmaa aadelkond vaenutsevaiks leerideks lõhestunud. Teis

176

näeme oma vabameelsete kavatsuste sõpra, kuid leidub ka prantslasi, kes on meie maale vana isevalitsuslikku vaimu toonud. Säärane on teie parun Dallas, Venemaa teenistuses olev ohvitser, kes ei häbene oma pataljonis ihunuhtlust tarvitada.»

«Tunnen teda,» vastas Iracle Polignac, «kuid ta peab Venemaa teenistuses seismist endale raskeks ja alles eile rääkis, et pöördub Prantsusmaale tagasi, niipea kui ta aadliprivileegid jalule seatakse.»

«Aadliprivileegid on tähtsad asjad, kuid despootide käes on need lihtsalt mängukanniks. Teie teade, krahv, on väga tähtis. Vürst Širhanov annab selle Tšaadajevile edasi.»

«Mis te Tšaadajevist arvate, vürst?» pöördus Turgenev Širhanovi poole.

Kõnelejatest möödus Vjazemski käevangus Puškin, haa ras viimase küsimuse lennult ja lausus kiiresti:

Eks taeva karmus paista ses:
ta sündis tsaari teenijaskonda.
Tast Roomas saanuks Brutus, Kreekas Perikles,
kuid meil — husaarileitnant on ta.

«Kiiresti ja vaimukalt, kuid mis on selles siis halba, et ta on husaar?» tähendas Širhanov.

«Noormees kõneleb kadedusest, et ta suurte sündmuste kaasosaline pole olnud,» sõnas Polignac.

«Ma veel jõuan olla, krahv,» vastas Puškin. «Hakkan kindlasti husaariks.»

«Noh, ütle veel kord,» palus Vjazemski. «Ma panen kirja. Siiski, sa kirjutad selle ise üles, et ei ununeks, kirjutad Tšaadajevi portreele, kui Ostafjevosse tuled.»

«Millal ma sinu Ostafjevosse tulen'?» ütles Puškin. «Ja mis portreede kommenteerija mina olen! Te kõik sunnite mind nime alla kirjutama, hiljem aga reedate.»

Širhanov, Polignac ja Nikolai Turgenev läksid Aleksander Turgenevi kabinetti ja sulgesid ukse. Algas Prantsusmaa poliitilise olukorra arutamine, kõneldi meeleolu muutumisest, Araktšejevi võimust ja Aleksander I uutest kavatsustest, kes püüab Euroopa monarhide liidu etteotsa asuda, seadnud eesmärgiks kõiki maid haaranud mässuvaimu ohjeldamise. Aleksander Turgenev rääkis, et Peterburi raamatukaupmees ja trükkal Pluchard on tohu-

177

tul hulgal vabariigivastaseid brošüüre trükkinud ja neid Araktšejevi abil kõikjal levitanud. Koosolek lõppes Širhanovi ettekandega krahv Saint-Simoni, «Genfi kodaniku kirjade» koostaja vastuvõtmisest vabamüürlaste «Kolme vooruse» (Vabaduse, Võrdsuse ja Vendluse) looži. Tšaadajev oli Širhanovi Pariisis Saint-Simoni juurde saatnud. Krahv Saint-Simon, kes oli loobunud kõigist tiitlitest ja aadliseisusest, esindas Širhanovi arvates uut inimest. Oma endise teenri Diare'i kui parima sõbraga täielikus vaesuses elades, ümbritsetuna mõtteosalistest, igal sammul vaenlastest jälitatuna, on Saint-Simon suuteline avama inimeste silmadele ajaloo suure saladuse, sest selle targa juures istudes oli ka tema, Širhanov, esmakordselt tajunud, et riikide poliitilised süsteemid on õigupoolest vaeste inimeste töövaeva varastamise organisatsioonid ja et tõeliselt õige riik on vabade töötajate riik.

«Ma pean seda Thomas More'i «Utoopia» taassünniks,» ütles Nikolai Turgenev kõikidega hüvasti jättes.

TEINE OSA

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Romaani autor, kes peab oma paigalpüsimatute kangelaste saatust kaugelt jälgima ning lugejat nende elu huvitavaist ja igavaist momentidest informeerima, on lugeja kärsitust märgates suures kimbatuses. Südametunnistusepiinad ütlevad talle, et ta peaks lugejale vastu tulema ja Beyle'i Širhanoviga tuttavaks tegema. Ent ajaloolist tõde silmas pidades ja tookordseid aegu üksikasjaliselt kirjeldama kohustudes ei saa autor seda kohtumist ometi välja mõtelda. Sest nad ei tutvunud teineteisega. Vene ohvitser, kes teenistusolukorra tõttu oli omaenda tagasihoidlikkusest hoolimata sunnitud Henri Beyle'i kõige intiimsemaid kirju lugedes tema isiklikesse asjadesse tungima, ei võpa-tanudki ega tundnud teda kohates hinges kõige vähemat soovi

eraldada teatripubliku hulgast Beyle'i ümmargust, tumepruunide, peaaegu mustade käharate juustega, jämeda nina ja talle Vene sõjakäigu ajal omaseks saanud teravuse ning karmuse kaotanud pisut punsunud näojoontega pead. Teisest küljest tundis Henri Beyle küll kõige suuremat sümpaatiat ja uudishimu Vene ohvitseri vastu, ent teadmata ja oletamata, et kunagi said tema salajased mõtted sellele pagunitega meesiludusele teatavaks. Širhanov oli Beyle'i nime juba ammu unustanud, kuid ta mäletas tema kirjade jultumust, ausat ja tugevat °rjuse vihkamist. Beyle kirjeldas ohvitseri välimust ilma ohvitseri nime nimetamata. Saatus oli neid üürikeseks ajaks kokku juhtinud ja siis jälle lahku viinud.

181

Neil päevil, mida autor nüüd kirjeldab, vestlesid Tšaadajev, vennad Turgenevid ja noor Širhanov krahv de Polignaciga Prantsuse revolutsiooni lõpust ja Venemaa talupoegade vabastamise viisidest. Tšaadajev juhtis otsekoheselt tähelepanu sellele, et pärisorjuse ja aadli feodaalsete privileegide kaotamine oli Prantsuse kuningate meelest täiesti kujuteldamatu ja seepärast teostatigi revolutsioonilisel teel, Venemaal aga «on täielik võimalus saavutada hõlpsasti orjuse kaotamine».

Samal ajal püüdis prantsuse parun Dallas venelaste abiga kontrrevolutsioonilisi sepitsusi igati ellu viia. Polignac aitas Venemaa teenistuses olles revolutsioonilisele liikumisele kaasa. Tema kaasmaalane ja kaasteenistuja Dallas aga sai mõne aasta pärast koos Iracle'i nimekaimu jesuiit Polignaciga kõige õelama reaktsionääri, Prantsuse kuninga Charles X ministriks.

Samal ajal liikus Prantsusmaalt põgenenud Henri Beyle uhkelt püstipäi Milaano tänavail, ilmutas üsna avalikult põlgust Austria politsei ja sandarmite vastu ja, mis kõige halvem, võttis nõuks Bourbone trükisõnas sajatama hakata.

Enne ärasõitu Milaanosse sirvis Beyle hoolikalt oma kirjamappe. Põlastades heitis ta kõrvale värsskomöödia, mis oli alustatud esimesel Melanie'ga tutvumise aastal. Kuidas võis ta mõteldagi värsside kirjutamisele! Ja kas kirjandus tema jaoks üldse eksisteerib? Kui ta kunagi kirjutab, siis kujuneb sellest teadus inimsüdameist, muusikast, maalikunstist.

Värssnäidendi oli ta kirjutanud üksnes seepärast, et oli Melanie Guilbert'isse armunud. Ta oli näinud seda väikest kannatavat näitlejatari pisarates, kui Beyle'i nõbu Martial Daru näitlejatari kulisside taga ratsapiitsaga lõi. Sellele järgnes tüli Martialiga, siis kirjavahetus Melanie'ga, keda ta Louasoniks nimetas. Siis esimene luuletamiskatse. Ent see kõik oli minevik. Nüüd avaldas ta kiires korras Louis Alexandre Cesar Bombet' pseudonüümi all oma esimese raamatu — «Kirjad Austria Viinist, kuulsast heliloojast Joseph Haydnist ühes Mozarti eluloo kirjeldusega ja märkustega Metastasio kohta, aga ka praegusest muusika olukorrast Itaalias». Beyle tundis paratamatut tarvidust leida väljapääs ummikust, kuhu saatus teda oli viinud, kui

182

ere ja huvitav elutegelikkus Prantsusmaa jaoks kustus, «prantsusmaa elu on lõppenud. Ajastu, mis lõi vägilasi, on niöödas. Prantsuse väikekodanlane, poodnik, kerge kasu rüütel on kõikjal nähtavale ilmunud ja esiritta asunud.» Kuid koos Bourbonidega on tulnud tagasi ka aadli lootused. Hirmunult ringi vahtiv aadlik otsib teed oma vanasse lossi, astudes ettevaatlikult mööda revolutsioonilainetes lõhutud silda. Vist oli see Vene tsaar, kes Bourbonide kohta ütles, et need «pole midagi unustanud ega midagi õppinud». Prantsusmaa on kadumisele määratud maa. «Ma tulen Kosmopolisest,» kirjutas Beyle, «olen kosmopoliit ja kogu maailm kuulub mulle. Niisiis, asugem raamatute kallale. See on see, mida Bourbonid minult ära võtta ei saa. Ent kuidas võib unustada, et oma aja üle elanud aadli ja tekkinud uue ajastu vahel on jäljetult kadunud gigantide sugupõlv?»

«Kuulsa Haydni» elu käsitleva raamatu kopeerija oli kahjuks unustanud välja heita kohad, mis olid võetud Carpani, Schlichtengrolli, Winckleri ja Baretti raamatutest, — neljalt autorilt, keda Henri Beyle oli kohelnud nagu ehtne Bonaparte'i sõjakomissar rekvireerimistel. Kolm paljaksvarastatut olid juba hauas. Ent oh häda! Carpani alles elas. Carpani armastas Haydnit, nii nagu üksnes andetu võib talenti armastada. Beyle armastas Haydnit suure melomaani kirgliku kiindumusega. Ta oli seda tõestanud. 1809. aasta mais, kui Prantsuse suurtükid Viini aguleid mürskudega üle külvasid, lamas Joseph Haydn haigevoodis, suutes suuri vaevu õige harva akna juurde astuda, et heita pilk akende all olevasse väikesesse iluaeda. Oma kätetööga hoolikalt rajatud aia lillepeenrad ja puuderead olid vana helilooja uhkuseks.

Prantsuse suurtükid kärgatasid. Vana haige helilooja läks vaikides pead vangutades akna juurest ära ja heitis voodisse, avades vaevaliselt särgikaeltüfte, mis takistas hingamist, ahmides hädamisi õhku ning hingeldades nõrga südame harvenevaist löökidest. Miski ei erutanud Beyle'i nõnda kui selle vana mehe päästmise mõte. Aga kui ta ümberpiiratud Viini suure vaevaga sisse oli tunginud ja Haydni väikesesse majja astuda tahtis, öeldi talle, et vanake on juba Püha Stephani kirikusse viidud. Ta oli surnud südamerabandusse samal päeval, kui prantslaste mürsk tema aia purustas. Beyle võttis osa Haydni matusest.

183

Kuid ta ei teadnud ju helilooja elu kõiki üksikasju! See juhmard Carpani aga kirjeldab kõike aasta-aastalt. Oli vaja Carpani mälutud muusika-arutlused välja visata, kuid kogu elulugu täielikult üle võtta.

Härra Bombet' raamat jääb esialgu märkamatuks. Ent Carpani, keda huvitab iga uudis Haydnist, ostab selle raamatu, toob koju, lõikab lahti, loeb, võpatab kohkunult. Kuskil pole sõnagi temast, kuid igal pool on tema sõnad. Kui hirmus! Bombet kirjutab kui Haydni õpilane: «Kui ma Joseph Haydni elu viimaseid silmapilke nägin, sain ma kõige kohutavama närvivapustuse ega suutnud ennast valitseda.» See oli ju tema, Carpani, kes seda nägi! See oli tema, kel oli närvivapustus! Ükski Bombet pole Haydni juures õppinud! Kuidas julgeb see prantslane nii häbematult võõraid teoseid varastada! Ning mõne aja pärast äratab härra Bombet' raamat helilooja Haydnist juba üldist tähelepanu. Ajalehtedes avaldatakse Carpani kiri, milles ta kaebab, et on varga küüsi sattunud. Beyle istub Veneetsia kohvikus ja naerab seda kirja lugedes. Kuid samas ajalehes on hiiglasuurte tähtedega: Lõvi purustas puuri. Bonaparte maabus Jouani lahes. Edasi: Sõjaväed andsid vande. Toimub uus värbamine. Pariis tervitab keiser Napoleoni aupaukudega. Louis XVIII on Prantsusmaalt põgenenud.

Varahommik. Püha Markuse väljak on tühi. Tuhanded tuvid lendavad päikesest valgustatud hiiglasuurtele hallidele kiviplaatidele jälle kokku, niipea kui vihma hõbejas võrk kerget sinkjashalli Veneetsia õhku ähmastamast lakkab. Beyle murrab ajalehe kuueteistkümnendikkaustaks kokku, silub seda «Floriani» kohviku marmorlaual ja tellib endale teise tassi kohvi, kaks muna, saiakesi ja jäätist.

«Aitab mulle Bonaparte'ist! Ega sakslane Hegel asjata ütelnud, et ajalugu kordub kaks korda. Halb on vaid see, et esimest korda tragöödiana, teist korda farsina. Pigem tegelgem selle tubli mehe Carpaniga. Tõepoolest, see pakub lõbusat ajaviidet paariks nädalaks.» Kui hea, et Beyle on need kaks päeva Veneetsias! Homme läheb reis uuesti Milaanosse. Prantsusmaale ja Bonaparte'ile mõtlemata möödub Beyle Procuratie Vecchie ridadest, pöörab Püha Markuse raamatukogu poole ja ostab pakikese paberit-Siis läheb ta, arutledes, mida Carpanile kiigutada, raamatukogu trepist üles. Raamatukoguhoidja, kellega ta

184

sageli «Florianis» või Guadri juures on istunud, võtab ta hüüete ja õnnitlustega vastu, esitab talle rohkesti küsimusi Prantsusmaa ja Bonaparte'i kohta, surub entusiastlikult tema kui «suure väejuhi kaaslase» kätt. Beyle rabeleb lahti ja palub naerdes talt tunniks ajaks ulualust ning võimalust jälle Grimani «Breviariumit» lehitseda.

Sinjoore Carlo täidab meelsasti ta palve. Kümnendat korda silmitseb Beyle seda pärgamentpaberist palveraamatut, sirvib õhukesi, valgeid vasikanahka köidetud |lehti ja palveraamatu detsembri-peatükis kujutatud flaami fcni.se öö pilti vaadeldes teeskleb, nagu oleks kogu ta töö (doodž,Grimani «Breviariumi» uurimisele pühendatud. Tegelikult aga reastab ta kiiresti tähti ja tormab teeseldud [vihaga kallale Carpanile, nimetab teda plagiaatoriks, andetuks inimeseks, kirjanduslikuks palgasulaseks, ja iõestab, nagu kaks korda kaks on neli, et Carpani on tohman. Siis kutsub Beyle kohale rompino — kerjuse, kes kogub soldosid ja tšenteesimoid selle tasuks, et ta mõnikord gondli parrast kooguga kinni hoiab, kui gondlisse istutakse või sealt väljutakse. Ta annab väikesele kerjusele liiri ning käsib kirja postkontorisse viia.

«Selle lurjuse Carpani kohta» toimetusele saadetud kiri Pmub nädala pärast, mitte varem, nüüd aga vaja sõita pinna, kus Prantsusmaast ja Bonaparte'ist ei räägita. On |rist parem Milaanosse mitte tagasi pöörduda. Hetke pärast juhib gondlimees aeru laisalt vette   lastes gondli Lido

suunas.

«Lido on pikk, kitsas saar. «Lido» tähendab õigupoolest keelekest: sellel keelekesel puhkan ma itaalia pikkade keelte patramisest.» Schiavone kaldapealne on juba muutunud valendavaks viiruks. Doodžide palee seisab mere kohal kui roosa suplejanna veetõusu vahus. San-Giorgio-Maggiore joonistub selgesti silmipimestava taeva taustal. Veerand tunni pärast astub Beyle õnneliku saare kallakale liivarannale ja jääb sinna hilisööni.

Kalurionni ja tänavasepikoja vahel väikeses majakeses |lab Beyle'i sõbratar Angelica, tubli, naerusuine, muretu fciu. Seal süüakse kerge lõunaeine, mis koosneb värskest kalast, juustust, makaronidest ja nõrgast sätendavast Magusast lombardia vahuveinist astist. Hiljem aga, õhtu eel, jalutuskäik rannal kuni kindluse hallide müürideni, kus võib liivale laotatud mantlil pisut istuda, supelda Angelicaga, kes ujub kui kala, ja vaadata, kuidas Veneetsia

185

kalurid õhtul tagasi purjetavad. Meenub Cato lause: «Ma nägin purjedest õitsevat merd.»

Koos sinises õhus kümblevate kajakatega ilmuvad nähtavale horisondilt randa kokku jooksvad ladinapärased kolmnurkpurjed — punased, punakaskollased, kullakad, valged, hõbehallid, kannikesekarva. Kogu meri elustub neil õhtutundidel, kui Lido kalurid saarele tagasi tulevad.

Öösel koos Beyle'iga majakesest väljudes võtab Angelica, kaelustanud Beyle'i ukselävel, seinalt suure võtme ja läheb temaga randa. Soe tuul, niisama muretu nagu Angelica ise, sagrib ta juukseid. Neiu naerab helisevalt ja õnnelikult, ümiseb lauluviisi, kus Püha Agata riimub sõnaga peccata — patune. Rannas lükkab ta paadi vette, keerab luku lahti, viskab selle ahtrisse ja asub aerude juurde. Ta aerutab hästi, kuid mõnikord teeskleb, nagu kipuksid tal aerud käest libisema, pritsib merevett oma reisijale näkku ja kukub paadi põhja. Beyle püüab teda aidata. Paat rüüpab üle parda vett. Neiu rabeleb lahti ja kassi kergusega üles hüpates asub aerutama, laskmata endale läheneda. Tunni aja pärast randub paat Canale Grandel, kus kaheksateist värviliste laternatega paati ümbritsevad suures mustas sallis, tamburiini ja kastan-

jettidega lauljatari. Täna on laupäev ja Canale Grande suus, laguunile väljumisel, lauldakse kogu öö serenaade.

Alles hommiku eel jõuab Beyle tagasi oma mahajäetud sõbra juurde, kelle pool ta Veneetsias elab, ja kinga kogemata maha pillates äratab sõbra üles. Unisena küsib Buratti temalt, kust ta tuleb, ja lõbusasti naerdes jutustab Beyle talle Carpanist. Buratti virgub lõplikult, muretseb pudeli punast veini, mõne kuiviku ja algab see, millele nad nimegi ei oska anda, — kas hiline õhtusöök või ülivarajane hommikueine. Buratti veenab Beyle'i Prantsusmaale mitte sõitma. Kannatlikult ootab Beyle monarhide-vastase tiraadi lõppu ja teeskleb sõpra silmitsedes ükskõiksust. Kuna Beyle vaikib, siis süttib Buratti revolutsionääri ja poeedi pühast vihast veelgi rohkem põlema, kuni Beyle viimaks rahulikult sõnab:

«Miks peaksin mina, m. i 1 a a n o 1 a n e, keisri narri-lippude alla minema? Pärast Venemaa sõjakäiku sain ma liiga hästi aru, mida Napoleon enesest kujutab, ja liiga palju tean ma sellest, mis on praegune Prantsusmaa. Sealt on igasugune energia kadunud. Prantslased, pole enam inimesed, vaid nukud. Mina olen milaanolane. Kinnitan

teile, et praegune komöödia lõpeb uue Elbaga. Napoleon, see silmapaistev majandusmees ja suurepärane väejuht, kaotas keisriks saades kõik oma anded. Kunagi koondusid tema nime ümber nende huvid, kes kujundasid uut Prantsusmaad. Kui Napoleon eemaldus sellest huvide tulipunktist ja Prantsusmaa hakkas temas vaenlast nägema. Kui tal ongi praegu pisut edu, siis on see kiiresti kaduv. Bona-parte'i maabumine Cannes'is ja ta ilmumine Pariisi ei kõnele sugugi sellest, et ta on Prantsusmaale tarvilik, vaid üksnes sellest, et see tolvan ja härg, nüripäine lojus Louis de Bourbon on juba paljudeie jõudnud liiga teha, Nüüdne prantsusmaa on Bourbonidest hoolimata endale varuks jätnud Napoleoni Koodeksi. See on talle Napoleoni enda isikust tähtsam. Bonaparte ei jää püsima. Ta taaselustas monarhia võltshiilguse, ta rikkus oma ohvitsere kadeduse mürgiga ning tiitlite tagaajamisega, unustades, et kättemaksuhimuline aristokraatia näeb temas eneses jultunud tõusikut. Kodanlased annavad meelsasti oma tütreid tiitlitega peigmeestele, kuid kedagi ei meelita Korsika advokaadi poja verivärsked aadlikud. Kui tuleb uus seisuste kokkupõrge, siis jääb Bonaparte kõrvale. Tugevate ja tahtejõuliste iseloomude põlvkond on jäljetult kadunud.

Pole kedagi, kes Prantsusmaal kangelasajalugu uuesti tegema hakkaks. On saabunud argipäev.»

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

«See Carpani on eesel, kelle seljas ma sõidan kirjandusse,» mõtles Beyle värsket ajalehte lahti lüües ja pal-jaksvarastatu püörast hädakisa lugedes. «Kuna aga see eesel vastu punnib, tuleb katsuda härra Bombet’le veel rohkem reklaami teha.»

Ja autorit, Haydni vana austajat härra Bombet’d, ilmub asendama Bombet-noorem, kes esineb õilsa tunnistajana. Ta süüdistab Carpanit ebaausas moonutamises, ilmses vales, ja paljastab nii Haydni eluloos kui ka härra Carpani kirjas terve rea jämedaid, totraid vigu. Oma vanema sugulase eest välja astudes kaitseb Bombet-noorem väärikalt geeniuse ja talendi õigusi andetu isiku kallalekippumiste vastu ning võrdleb Carpani tuhmi mõistuse viletsaid pingutusi lõpmatult andeka härra Bombet-vanema sulest

tulnud hiilgavate iseloomustuste ja tähelepanuväärsete mõtetega. Kas saab sääraseid asju üldse võrrelda? Kas saab tekkida vaidlust, kummal on õigus? Ja kas võis härra Bombet ise lubada endale neid kiidusõnu, mida talle ohtralt jagab härra Bombet-noorem? Seda kirja avaldades pidas ajalehetoimetus oma kohuseks lisada seletuse, et «härra Carpani pretensioonid on täiesti põhjendamatud-. Itaalia ajalehtedest jõuab avalik sulesõda Viini. Kadunud Haydni austajad pärivad Carpanilt aru, mis alusel jätkus tal häbematust kõige paremale raamatule, mis kadunud helilooja kohta kirjutatud, kallale tungida. Kohkunult kihutab Carpani ühest ajalehetoimetusest teise, hakkab kahtlema omaenda eksistentsis, tunneb end seisvat hullumeelsuse lävel ja viskab postkasti pataka kirju, mis põhja ja lõunasse minevate postitõldadega mitmesuguste pealinnade ajalehtedele viiakse. Viisakalt keelduvad toimetused neid trükis avaldamast. Bombet võidutseb. Ent oma võidurõõmu maitseb ta üksi, seda kellegagi jagamata, sest kogu ümbruskonnale on härra Bombet lihtsalt härra Beyle, erustunud sõjaväeametnik, kes elab Milaanos kasinast pensionist, mida Grenoble'i intendantuur talle saadab.

Tavaliselt läks Beyle pärast ärkamist hommikul Casa Acerbist Toomväljakule kohvi jooma, siis vaatles tund või p paar Brera galeriis itaalia maalikunstnike parimaid maale, seejärel võttis mõnes väikeses Milaano kõrtsis koos sõpradega pruukosti, pärast jalutas uues pargis prantslaste ehitatud ja Amfiteatro del Arena nime all tuntud rotundi lähedal ja tegi professor Lanzi kunstiajalukku pliiatsiga ääremärkusi. Vastu õhtut, kui õhk muutus raskemaks ja tolm loojuva päikese kiirtes kullendas, armastas Beyle Milaano toomkiriku katusele tõusta ja seal keset tervet marmortippude metsa, tornikesi, marmorpitse, trepikesi ning vahekäike peatuda ning Lombardia ääretut haljendavat lausikmaad vaadelda, meredena laiuvaid viina-marjaistandikke ja hõbehalle õlipuusalusid imetleda. Millise kontrastina paistab pärast seda toomkiriku müüride vahel alatiselt valitsev sügav hämarus ja elutus! Lõpuni ehitamata marmorhiiglane, mis hõivab pindala, kuhu mahuks linn, ja suudab endasse mahutada terve armee, ent on tühi, pime ja oma sisemise süngusega rõhuv...

Siis päeva kolmas osa: kärarikas tänav, piitsaplaksud, reibas rahvasumm, kellega liitudes härra Beyle «La Scala»

188

teatrisse läks. Igal õhtul kohtusid sõbrad itaalia kombe kohaselt teatriloožis. Nendega seltsisid juhuslikud külalised, matkakaaslased eluteelt, kes tulid teatrisse, et veeta kauneid tunde Cimarosa ja Mozarti muusikat kuulates. Beyle läheb monsinjoore Lodovico di Breme looži. See Itaalia asekuninga, Savoia printsi Eugene'i endine pihiisa paistis silma kommete peenuse, külalislahkuse ja ka selle poolest, et armastas kirglikult välismaalasi. Beyle'ile meeldis väga see mees ja samuti ka seltskond, kes tema juures koos käis. Beyle'ile vastikute omaduste täielik puudumine. Ei auahnust, ei edevat käitumist ega variserlikkust, mis pranfslasi nii väga on rikkunud. Kas on veel midagi jälgimat prantsuse brošüüridest, mida nüüd mitte üksnes Pariisis, vaid peamiselt just Peterburis välja antakse? Kõik need ladina- ja prantsuskeelsed hümnid Bourbonidele, kõik need satiirilised rünnakud, nagu näiteks hinge-palve pidamine alles elava Bonaparte'i kirstu kohal, — see kõik on kantud just sellest, mis prantslaste iseloomu vastikuks teeb. Vaesust ei peeta Itaalias kuriteoks. Kehvik Maroncelli, Monti, Foscolo, poeet Silvio Pellico ja lõfmks ka Henri Beyle pole sugugi rikkad ega tiitlitega isikud, ning sellest hoolimata võeti neid külalistena monsinjoore Lodovico loozis vastu nagu teisigi kümmet-kahteteist-kümmend külastajat, kes omasid tiitleid ja rikkust, nagu krahv Porro, nagu krahv Federico Confalonieri.

Oivalisel «La Scala» teatril oli Itaalia kõige paremate parteriloožide kõrval veel üks eriomadus: teatrisaali suunduvate loožidega külgnes kolm-neli tuba, kuhu seltskond kogunes nagu salongidesse. Sinna toimetati soovijaile veini, kerget õhtueinet, puuvilja ja karastusjooke, seal loeti ajalehti ja vesteldi, nikerdatud ukse suurele lingile vajutades aga mindi teatrisaali maailma parimat muusikat kuulama. [1] Monsinjoore Lodovico sõbrad kohtusid tema loožis nagu ohutus kohas, pärast seda kui Bonaparte'i Tsisalpiini vabariik hävis ja Milaano tema metropolist jälle Austria võimude poolt rõhutavaks linnaks muutus. Katoliikliku monarhia variserlikkus oli kindaks Metternichi raudsel käpal.

Kogu teater ja loožid ehitati ja kaunistati rikaste milaanolaste kulul. Loožid olid nimelised ja kuulusid perekondadele. Nende pärilike abonementide jäänused on traditsiooni tõttu «La Scala» teatris veel nüüdki tähelepandavad. (Autori märkus.)

189

Monsinjoore Breme looži aga Austria sandarmitel sissepääsu ei olnud. Itaalia vabastamist austerlaste ikkest ja vabariikliku korra taaskehtestamist plaanitsedes võisid vandeseltslased seetõttu siin kaunis vabalt mõtteid vahetada. Viimases peatuses enne Milaanot maha tulles ja jalgsi linna piiridesse ilmudes sisenesid monsinjoore Lodovico looži inimesed, kes avalikult Milaanosse sõita ei tohtinud, öösel pöördusid nad selsamal viisil tagasi või ööbisid Casa Acerbis «milaanolase» Beyle'i pool. See sinjoore Arrigo Beyle oli saatanlikult jultunud. Bonaparte'i endise ohvitserina vedas ta Austria politseid ülirahulikult ninapidi ja võttis vastu kõiki, keda Confalonieri ta juurde saatis. Sabiini mägede metsatihnikust, Apuulia ja Kalaabria mägionnidest, kus elasid itaalia söepõletajad, kes päeval sütt miilasid, öösel aga põgenikke, pagulasi ja mässumehi vastu võtsid, tulid põhja poole ka need kar-bonaarideks ehk söepõletajaiks nimetatud tolleaegsed itaalia vabadusvõitlejad. Arrigo Beyle, nagu itaallased Henry Beyle'i nimetasid, veetis muretult aega Milaano teatris, kuulates muusikat ja vesteldes sõpradega, öösel aga otsekui teist elu elades võttis enda juures vastu vandeseltslasi.

Mida need inimesed tahtsid? Nad jagunesid mitmesugustesse rühmitustesse, millest igaüks taotles erinevaid eesmärke, ja kõik nad nimetasid neid eesmärke Itaalia hüvanguks. Seni kui Austria surve oli tugev, ühendas killustatud Itaalia kõiki poegi püüe Itaalia vabastada, maa täielikult iseseisvaks muuta. Prantsuse revolutsioon näis olevat pääsmise algus. Austria viimase rügemendi lahkumine Milaanost kutsus esile juubelduse. Tüütava igavuse, orjameelsuse ja aupaklikkusega harjunud inimesed tund-sid äkki tarvidust naerda ja ülemeelikult lõbutseda. Kõik, mis oli moes aasta enne seda, tunnistati nüüd läilaks ja tekitas jälestust. Moodi läks enesega riskida, panna elu kaalule, puhastada oma verd hädaohtudes. Pikast unest ärganud inimesed tundsid seda jõu üleküllust, mis paneb kõrget mängu ihaldama. Kindral Bonaparte tõi endaga kaasa vabariiklikud lipud, tema ees jooksid laiali Austria monarhi preestrid ja sandarmid, tähendab, oli tarvis Bonaparte'iga kaasa minna. Kuid poliitilist vaatepiiri hakkasid varjutama pilved. 1804. aastal sai kindral Bonaparte'ist prantslaste keiser. Vabariigil oli lõpp, Bonaparte'i rohkearvuline töötu suguvõsa aga

190

võttis istet temale kiires korras vabastatud troonidel. Murat muutus naisevenna tahtel Naapoli kuningaks. Itaalia andis määratul hulgal sõdureid. Kolmkümmend tuhat itaallast hukkus ainuüksi sõjakäigul Venemaale. Itaalia linnadest ja küladest pumpas Napoleon välja tohutuid rahasummasid. Prantsuse keisri auvalve muutus kõige raskemaks ikkeks. Pärast Venemaa-sõjakäiku algasid uued värbamised, kuigi kahe

aasta jooksul oli Apenniini poolsaare elanikkond Napoleoni auahnusele ohvriks too-nud juba kuuskümmend tuhat noort, kõige tervemat ja tugevamat itaallast. Kahtlused muutusid kindlaks usuks, Napoleoni autoriteet lõi kõikuma ja langes lõplikult. Ja siis püüdsid Itaalia valduste kuningad Eugene Beauharnais ja Joachim Murat Bonaparte'i Venemaa-sõjaretke nurjamineku taustal omaenda edu kindlustada. Nii.tõmbus kinni Itaalia tragöödia sõlm. Prantsuse ajalehed ei häbenenud avaldamast Murat' aadressil süüdistusif et ta Venemaalt ootamatult ära oli tulnud, Itaalia aga, ja eriti Naapoli, nuttis taga oma noormeeste hukku, ning ainult Austria kindralid hõõrusid käsi, teades, et peagi tuleb tund, mil Napoleoni soosik nagu küps vili austerlaste korvi kukub. Milaanos tekkisid võitlusparteid. Räägiti, et «Murat on tüdinud olemast Napoleoni jooksupoiss». Kuid poliitilise nullina püsis Murat võimul ainult oma peremehe najal. Bonaparte'ita kadus temagi tähtsus. Liberaalid ja linnakodanlus keelitasid teda Prantsusmaa vastu sõda alustama, kasutades Murat' viha Napoleoni vastu pärast Berezina ja Vilno sündmusi. Nad tõmbasid ta kaasa Itaalia erilaadsete vabamüürlaste tegevusse, kes tegutsesid nende poliitiliste püüdluste vastu, mis kajastasid laiade masside meeleolusid. Samal ajal kutsuti Murat Napoleoni juurde Saksamaale. Seal näis toimuvat leppimine: Murat Sai jälle keiserliku ratsaväe ülemjuhatajaks. Saksamaal sai Murat uue direktiivi, mis oli küll Naapoli kuningale väga meelitav, kuid pidi Napoleoni arvates kaasa tooma Murat' läbikukkumise Itaalias. Napoleon tundis hästi Lõuna-Itaalia talupoegade ja karjuste meeleolu. Silmakirjaks Murat'ga ära leppides andis Napoleon talle abiks kindral Mangues'. Ja temaga, selle oma kurja geeniusega Itaaliasse tagasi jõudes hakkas Murat Napoleonilt saadud käsku täitma. Mangues asus teele lõunasse, nendesse paikadesse, kus tulevase suure kirjaniku isa kindral Hugo, nelja-aastane poeg sadulas, kord kuulsat itaalia bandiiti

191

Fra Diavolot külast külla oli jälitanud, teinekord aga ise tema eest pagenud. Sel ajal oli Fra Diavolo juba kinni püütud ja ta röövlijõugud hävitatud. Kindral Mangues ei sõitnud Apuulia ja Kalaabria metsadesse muidugi mitte neid püüdma. Maskeeritult ringi rännates jootis ta talupoegi ja karjuseid, linnakodanikke ja sõdureid, uuris meeleolu Itaalia kõige keevaverelisemas, kõige energilise-mas osas, ning Viinist talle abiks saadetud ja talupoegadeks ümberriietatud jesuiitide abil uuris välja ka karbo-naaride poliitilise salaühingu juhtide ja organiseerijate nimed. Ta nägi, et siin tegutseb hiiglasuur organisatsioon, kes püüab jõuda Itaalia enesemääramisõiguseni ilma Murat' abita ja Bonaparte'i vihates, veel enam — kes põleb soovist kukutada tundmatu, vormitu, kuid kirglikult ihaldatud vabaduse nimel nii üks kui teine. Karbonaaride juhtide nimestik aina kasvas, ulatudes kolme tuhande nimeni. Mangues teadis, missugustes orgudes ja söepõletajate hüttides, missugustel karjamaadel asuvates karjuste onnides käivad koos need inimesed. Kuid tal oli tarvis teada peamehe nime. Ja seegi öeldi talle. Alles pärast seda andis Murat käsu tegutseda. Külapreestri juures lõunal tunti see Kalaabria karbonaar Canobianco Suur ära, võeti kindral Mangues' käsul kinni ja lasti kohapeal, tollessamas kambris, maha. Sellest silmapilgust alates hakati karbonaare tule ja mõõgaga hävitama, sunniti relva jõul külasid neid välja andma. Mangues kadus. Jäi üle Põhja-Itaalia.

Põhja-Itaalias, peamiselt Milaanos, töötasid ja agiteerisid Murat' poolehoidjad Prina juhtimisel. Kõige suuremat aktiivsust ilmutasid lõunaga seotud itaallastest patrioodid, kes moodustasid tähtsaima karbonaari Con-falonieri juhtimisel partei, ja Austria partei Canbarana juhtimisel. Selles võitluses ajas Confalonieri Milaano prantsuskeelse senati laiali, rahvahulk lõi surnuks minister Prina, kes kõige enam

korjas itaalia rahvalt raha Prantsusmaa jaoks. Confalonieri koondas Milaanosse tohutul hulgal relvastatud talupoegi ja kavatses välja kuulutada Põhja-Itaalia sõltumatuse, kuid linnaelanikkonna otsustusvõimetuse tõttu lõppes see üritus õnnetult. Prantslaste võimu likvideerimise momendil ei suutnud ta organiseerida suurt rahvaliikumist. 1814. aasta 26. mail okupeerisid Austria väed Milaano, 12. juunil aga rippusid Milaano tänavail hiiglasuured plakatid, mis lauulutasid, et liitlasmonarhide Pariisi lepingu põhjal loetakse Itaalia kuningriigi saatus otsustatuks ja kõik Po jõest põhja pool asuvad Itaalia provintsid kuulutatakse jäädavalt Austria keisririigi koostisosaks.

Naapoli kuningriik püsis veel mõnda aega. Kui Elba saarele väljasaadetud Napoleon sealt põgenes ja 1815. aasta 1. märtsil Prantsusmaal maabus, teatas ta Murat'le, et andestab talle reetmise ja palub talt abi.

Kahe nädala pärast marssis Murat oma armee, kolmekümne viie tuhande mehe eesotsas Naapolist välja, okupeeris Rooma, Toskaana hertsogkonna ja hakkas itaallasi uuesti, meelitama sõltumatuse proklamatsioonidega. Seekord takistasid teda inglased. Inglise ja Austria kindralid sundisid teda 9. mail võidetuna taganema, 20-ndal sama kuu päeval aga lahkuma Itaaliast ja minema maapakku. Euroopa vana tuttav, austerlaste sõber, «seaduslik» katoliiklik kuningas Ferdinand IV Bourbon pöördus õnnelikult Naapolisse tagasi ja istus troonile.

1815. aasta 18. juunil, pärast teistkordset, sajapäevast valitsemist keisrina, sai Napoleon Bonaparte Waterloo lahingus hävitavalt lüüa ja pagendati Saint Helena saarele. Murat läks vabatahtlikult tagasi vanale kodumaale — Korsika saarele. Seal sai ta kord salapärase kirja, milles teatati, et ta peab tingimata Itaaliasse sõitma, sest Ferdinandi troon on kõikuma löönud ja rahvas võtab ta juubeldades vastu. Selle kirja kirjutas vana rebane, Bourbonide perekonna poolt ülalpeetav kardinal Medici. Murat jäi uskuma ja langes lõksu. Ta võeti 1815. aasta 13. oktoobril rannas kinni. Kahe tunni pärast, ainult vormitäiteks, tuli kokku kohus. Austerlaste ja inglaste ettekirjutused olid säärased, et kohtupidamine ei kestnud kaua. Murat'le tehti kohtuotsus teatavaks ja tema kui vana sõdur nõudis selle täideviijaiks Naapoli kütte. Kui need olid rivistunud, andis ta neile ise komando püssid palgesse panna ja käsutas enda mahalaskmiseks: «Tuld!» Nii lõppes prantslaste valitsusaeg Itaalias. Algas Austria-Ungari monarhi, Tema Keiserliku Kõrguse ja Kõige Vägevama Kuninga tegevus, faktiliselt aga kavala rebase Metternichi ja Püha Liidu võim.

193

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Pärast seda üle kogu Itaalia levinud karbonaaride salaühingu liikmed taotlesid kõigepealt üht ja sama keelt kõnelevate rahvamasside vabastamist igasuguste välis-maiste monarhide ikkest, kes olid selle ühtse rahva hulgaks väikesteks riigikesteks killustanud. Riigid, hertsog-konnad, monarhiad olid antud tühistele inimestele, ena-masti Prantsusmaal uuesti võimule pääsenud Bourbonide sugulastele või nende põhjapoolsete kuningate sugulastele, kelle vendade ja poegade keskel leidus suurel arvul «töötuid» printse. Püüe vabastada Itaalia barbaritest ühendas kõik karbonaaride salaühingud, nimetati neid siis uenta'deks, uendita'deks või vabamüürlaste eeskujul loožideks. Nendesse karbonaaride kõige üldisematesse madalamatesse rakukestesse kuulus kõigi ühiskonnaklasside esindajaid. Söepõletajate, mustatööliste, karjuste ja nende juhtide igivanad salaühingud, mis rikaste varandust suurtel teedel ja linnades eksproprieerides täiendasid karbonaaride venta kassat, segunesid uutega, kuhu kuulus väikemaaomanikke, kaupmehi, advokaate, juriste, arste ja isegi Itaalia kehva, kuid põlise aristokraatia esindajaid.

Erinevalt karbonaaride tohutust massist võis nendes ringkondades märgata püüet kujundada Itaalia poliitilist programmi konstitutsioonilise monarhia programmina, ja üksnes vaba rahva, mägilaste ning suurte teede röövratsanike võimas vool, kes Prantsuse revolutsiooni ideede mõjul tundsid tarvidust pöörata relvad vahet tegemata kõigi kuningate vastu, igasuguse aristokraatia ja kõigi rikaste vastu, andis karbonaaride liikumisele uued eesmärgid. See kõige salajasem ja kõige sügavam karbo-narismi vool moodustas kõrgema, juhtiva salaventa. Karbonaaride ventade statuudid nõudsid uute liikmete ettevaatlikku valikut ja osutasid isiklikele omadustele, tunnustele ja võimetele, mis nii mõnelgi liikmel ei võimaldanud iialgi tõusta karbonarismi kõrgematele astmetele, ja vastupidi — tunnustele, mis vastasid konspiratsiooni ühmaile nõuetele. Katakombid Via Appial Rooma lähedal, Apenniini mäestiku kivimurrud, mägimetsad ja mäekurud muutusid järjest sagedamini karbonaaride kohtumispaikadeks. Varjunimed, üleskirjutuse asemel mälu ja reetmise puhul kindel surm iseloomustasid karbonaaride kombeid ja võitlusviise. Karbonaaride eesmärgiks oli Itaalia rõhutud

ja rahulolematu rahvastiku hiiglamassi organiseerida ja kaasa tõmmata, et siis üldise relvastatud ülestõusu kaudu kätte võidelda kogu Itaalias vabariiklik kord. Eriti tähtsaks peeti tööd sõjaväes. Igasse rügementi, igasse kompaniisse ja eskadroni püüti sisse viia kui mitte just karbonaare, siis vähemalt usaldusmehi.

Ühel õhtul astus monsinjoore Breme looži mustajuukseline, suurte silmadega, uhke rühiga noormees ja nihutas end pisut longates looži ääre poole.

«Jälle mõni kalaabrialane,» mõtles Beyle, kuid kuulis samas monsinjoore Lodovico sõnu: «Mu härrad, lubage esitleda lord Byronit!»

Nendele sõnadele järgnes loožis kerge, vaevalt märgatav liikumine.

«Kui «Helena» esimene vaatus lõppes, läksid kõik looži kõrvalruumi. Inglise poeet pöördus noore ohvitseri, pika ilusa itaallase poole, kes seisis ukse juures. Ta teretas teda, nimetades teda Napoleoni suurest põhja-sõjaretkest osavõtnuks. Noormees vastas hämmeldunud naeratusega. Siis segas vahele Lodovico, üteldes, et mees, keda Byron otsib, on hoopis siin — härra Arrigo Beyle. Nii toimus Byroni tutvumine Beyle'iga ning pooletunniline keskustelu Bonaparte'ist ja Venemaa-sõjakäigust. Tollal kirjutas Byron «Childe Haroldi» kolmandat laulu. Ta oli hiljaaegu Itaaliasse saabunud, enne seda aga mõned päevad ringi hulkunud kahekümne kilomeetri kaugusel Brüsselist ja Waterloo lahingu pealtnägijaid usutlenud. Äsja oli ta lõpetanud kolmanda laulu kolm stroofi:

Childe Harold seisab võikal kolbamäel,
oh Prantsusmaa, su haud on Waterloo!
Kuis üürike on iga võimul, väel,
ta kuulsus, kuivõrd kiirelt kaob ka too!
Siin uhke kotkas lendas viimse hoo
ja, küüned verel, lõhki kiskus maa —
ei saanud võitu üle inimsoo!
Auahned plaanid, vaev, kõik asjata,
maailm end vabastas ja kütke pani ta!
See paras palk! Las kanda ahelaid!
Kuid kas on maailm vabam nüüd kui varem?
Kas tõusti seks, et Üht eest lüüa vaid?
Türanne kõiki needku ahervared!
Uus orjapõlv mispoolest vanast parem,

miks orjus pukki upitab end taas?
195
Kui Lõvist jagu saime, miks siis arem
me meel on Hundi ees? Miks, silmad maas,
me kummardame troone? Kui neist lahti saaks!
Et üks despoot on langend, mis see aitab?
Liig kasutult on vooland silmaveed!
Euroopat pole valitsejad paitand,
üks võimur teise järel talland teed.
Mis loevad ohvrid — rusus koduleed,
turm, surm —, kui kestab orjus, alistus?
Need, vabadust kes pühaks peavad, need
kord tasujaiks on kui Harmodius,
kelt Kreekas hoobi sai türannivalitsus.

Vaimustudes Bonaparte'ist kui sõjageeniusest, kelle saatuses Inglismaa oli veel aasta eest nii mõrtsukalikku osa etendanud, pidas Byron Bonaparte'i ometi rahvaid orjastavaks türanniks. Byron kasutas iga võimalust, et oma tõekspidamisi kontrollida, kuid seda maskeeris alati autoriteetne toon, mis pahatihti takistas vestluskaaslast oma arvamust avaldamast. Beyle oli üks neist, kes võis midagi jutustada, aga tal polnud selleks tahtmist. Temas virgunud protestivaim muutis ta jäiseks ja kinniseks. Kõneles ainult Byron. Beyle vastas lühikeste lausetega, olles ilma pikema jututa märganud, et niipea kui keegi vestluskaaslastest tahtis Byronile vastu vaielda, andis poeet kohe mõista, et ta on inglise lord ega saa seetõttu eksida. Vestluse lõpul pöördus Byron sõbralikult ja armastusväärselt Beyle'i poole palvega homme jälle teatris kohtuda: Byron tõusis istmelt ja looži kõrvalruumist lahkudes andis oma kaaslasele märku temale järgneda. See oli tema sekretär, iseteadliku ja uhke käitumisega ilus mees, itaallasest arst Polidori. Kui Beyle looži tagasi läks, märkas ta, et publiku pilgud otsivad monsinjoore Breme loožist õhinal inglise poeeti.

Tollest õhtust möödus umbes kuu aega ja siis juhtus, et milaanolase Arrigo Beyle'i ja itaalia poeedi Silvio Pellico poole, kes oli tulnud koos oma sõbra Maroncelli ja inglise poeedi George Gordon Nõel Byroniga teatrisse, pöördus karbonaaride venerabile, kohaliku venta meister:

«Kodanikud! Kõigepealt arvestades, et me ei võta siin vannet, kuna ausate inimeste tõotus on rohkem väärt kui vanne, peame paluma teid tõotada meile, et millise pöörde
196
meie üritus ka võtaks, ei avalda te eluilmas kellelegi mitte midagi nähtust ja kuuldust, ei avalda isegi siis kui teid piinamise või surmaga ähvardatakse.»

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATUKK

... Pärast rituaalset õhtut lord Byroniga käe alt kinni koju tulles tundis Beyle kergeid külmavärinaid ja koos vaimustusega suure poeedi lähedalolekust ka midagi kahetsusetaolist, et oli end uudishimust ahvatleda lasknud ja ohtlikule teele asunud.

Beyle'i mälestust mööda oli see üheteistkümnes kohtumine inglise poeediga. «Ammu olid öeldud need sõnad, mis «ulatavad äsjaste tuttavate jaheda ettevaatuse viimase jää.»

Silvio Pellico kõneles Veneetsiast. Byron oli huvitatud iyeneetsia komöödia olukorrast ja Silvio nimetas Veneetsia parima poeedina Burattit, kes kirjutab komöödiaid, mis jipõletavad lugejat satiirilise põlastuse ja poliitilise viha tulega».

«Miks lugejat?» küsis Byron. «Kas Veneetsias vaatajaid ei leidu? Kas neid komöödiaid laval näha ei saa?»

«Buratti teostel pole vaatajaid, Itaalias ei tohi neid lavastada.»

Byron vabastas käe, pöördus pooleldi Pellico suunas ja küsis kähku:

«Missuguselt Milaano raamatukaupmehelt ma Buratti näidendeid osta saan?»

Kaaslaste vali naer oli vastuseks sellele küsimusele. Byron, kes alles hiljaaegu vähimagi vastuväite puhul ägedaks muutus, heitis nüüd juba ise nalja ja hakkas praegugi kaasa naerma nagu hea seltsimees.

«Aga mida ma üldse naeran?» küsis ta sõpradelt.

«Kui Buratti oleks ühegi rea oma komöödiaid trükis avaldanud, siis poleks tema üksi, kes ta on harjunud iga kuue kuu tagant Veneetsia sandarmite ette ülekuulamisele ilmuma, vaid oleks ka raamatukaupmees «tinakambrisse» istuma läinud.»

Doodžide palee tinakatuse all asetseva õudse Veneetsia vangla mainimisel muutus Byron süngeks. Kui suvepäike tinaplaadid tulikuumaks küttis, siis muutus hingamine

selles vanglas võimatuks; seal surid vangid sageli südamerabandusse.

Milaano ja kogu Lombardia kohal laius öine taevalaotus, tihe ja sinine nagu vedela lasuurkivi mass. Tähed sirasid ja vilkusid nagu lühtrid kuupaisteta taevas ja hõbetasid õrnalt Milaano katedraali tohutut marmorräga.

Byron pidas aru, kas peaks sõitma Milaano lähedale maale, kus ta elas ja sealse «Simonetta kaja» sajatuhande-kordset vastuhüüdu nautis, või jääma Milaanosse.

«Simonetta tuhandekordse kaja asemel, mis tüütuid rändureid mu elamu juurde meelitab, kuulan ma pigem Beyle'i jutustusi Moskva põlemisest,» ütles Byron ja tegi sõpradele ettepaneku katedraali katusele tõusta.

Äratanud kirikuvalvuri ja andnud talle hea jootraha, viis Byron oma kaaslased tõrvikute valgel mööda kitsast marmortreppi üles, ning kui jalg kolmesajandale astmele tõusis, oli ta juba lõpetanud oma välkkiire ja hingestatud jutustuse itaalia ajaloos tuntud Castruccio Castracantist, keda ta keskaja Napoleoniks nimetas. Seejärel, juba katusel, hakkas ta vaikse häälega, peaaegu sosinal pärima Beyle'ilt, missugune oli Napoleoni iseloom, uurides ettevaatlikult Beyle'i arvamust selle kohta, kuidas suhtuks Prantsusmaa Napoleoni tagasitulekusse Saint Helena saarelt.

Beyle märkas, et kõige suurema väljendusrikkuseni jõudis Byroni innustus neil silmapilkudel, kui vestluskaaslase repliigid olid jahedad või kahtlevad. Neil silma-pilkudel, otsekui kontrasti tõttu, ei torganud Byroni tavaliselt katkendlik kõne enam silma. Ta otsekui unustas oma mondäänse ettevaatlikkuse ja jaheduse, niipea kui nägi neid omadusi oma kaaslases. Mitte vastuolust, vaid mingi sügavalt haavatud inimese arguse tõttu tõmbus ta hoolikalt varju, niipea kui kuulis imetlust või vaimustust, ent just Beyle'i jahe toon ja lakooniline ütlemisviis päästsid temas Valla terve laviini lennukaid mõtteid, mis avaldusid ootamatute ja tähendusrikaste võrdlustena.

Vestluskaaslaste meeleolude tasakaal ei kujunenud välja ühekorraga. Algul mõned Beyle'i liialt tihendatud kirjeldused Moskvast taandumisest kahandasid Byroni tulisust ja tähelepanelikkust. Ent kui Beyle'i jutustused muutusid kuivaks ja repliigid jahedaks, peaaegu teravaks, hakkas Byron ise kiiresti kõnelema. Ta oli vaimustuses üle Alpide Itaaliasse tunginud kahekümne kuue aastase

198

Napoleoni vabariiklikest ideaalidest. Ta rõhutas usaldust, millega itaallased Bonaparte'i vastu võtsid, tema mõistust ja seda säravat vaimukust, millega Napoleon oli osanud vastata Brescia linna rahva ägedatele kinnitustele, et itaallased armastavad vabadust üle kõige. Brescia elanikegaA linna väravas jumalaga jättes tähendanud Bonaparte mürgiselt: «Jah, itaallased armastavad kõige rohkem rääkida kodumaa vabastamisest oma armukestega.» Selle peale sõnas Beyle:

«Keisrinagi ei jätnud Napoleon röövimist. Itaallannad nii linnas kui maal teavad, mis meie armee endast kujutas, s'est Alarichi aegadest saadik pole Roomale osaks saanud säärast paljaksriisumist.»

Byron oli vaimustatud sellest, et Bonaparte viis Prantsusmaalt välja terve rügemendi õpetlasi, arheolooge, kunstiteadlasi, kes rohkem kui kunagi varem edendasid Itaalia kunstiaarete tundmaõppimist Euroopas.

«Üksnes prantslane on praegu suuteline kirjutama Itaalia maalikunsti ajalugu,» lausus ta. «Bonaparte taas-elustas Rooma muistse kangelaslikkuse. Nagu Appius Claudius ja Flaminius, nii kattis temagi Itaalia hea maanteedevõrguga, millist sel maal pole olnud kaugetest Hannibali aegadest saadjk.» Beyle kostis vastuseks:

«Prantsuse kodanlased ja kahurväeohvitserid olid headest teedest seekord ühteviisi huvitatud. Teie uus Flami-nius on hea pudukaupmees, kellel avangardis sõitsid suurtükid, arjegardis aga kaubitsejate killavoorid. Ja mis kaunitesse kunstidesse puutub, siis Parma, Modena, Bologna ja Ferrara andsid tääkide ähvardusel kõik oma vanad maalid ja käsikirjad Bonaparte'ile ära ning maksid lisaks kümneid miljoneid franke kontributsiooni.»

«Teie ei hakka ometi eitama, et Napoleoni valitsemis-aastail maksid Lombardia ja Milaano prantslastele just poole vähem, kui nad nüüd austerlastele maksavad?» ütles Byron.

Monti, kes seda vaidlust vaikselt pealt kuulas, tundis järsku inspiratsiooni tulva. Napoleonile kiidulaule kirjutanud itaalia poeedis süttis viha Beyle'i vastu. Määratu kõrgel linna kohal marmorpitsidest võre ääres katusel seistes hakkas Monti, heitnud parema käe üle pea, kõnelema austerlaste survest. Ta rääkis sellest, et Austria valitsus võtab poole põllusaagist, rääkis soolamaksust, mis

199

soola hinda kümnekordistab, ning sellest, et sakslased ja kroaadid haaravad endile kõik ametid, kus saab elanikkonda nöörida, et itaallasi kiusatakse taga emakeele tarvitamise pärast ja et neid vaid sel juhul jäetakse kohalikesse omavalitsustesse, kui nad oskavad saksa keelt kirjutada ja reedavad oma mõttekaaslasi.

Byron kuulas vaikides ega heitnud Montile ainsatki pilku. Ta näkku tõusis loidus ja tüdimus. Korraga muutus ta tavaliseks suurmaailmakeigariks, samaks, kes möödunud korral nendesamade jutukaaslastega kohtudes oli ülistanud dandismi rajajat George Brummelli, seda iselaadi maitsekohtunikku moe pisiasjades, kellel oli edu ainult igavust tundva inglise kõrgema seltskonna teatud kinnistes tit-uleeritud ringkondades.

Beyle mõtles, et Byron, kes praegu Monti paatoslikku juttu kuulates igavust tunneb, pole ise siiski Brummelliks muutunud. Ta on oma seltskonna küll hüljanud, kuid ometi säilitsanud kõik selle traditsioonid, avaldades seega inimlikku porotesti kõige iganenu ja väljasureva 'vastu.

Beyle'ile meenus, kuidas ta Vilnos, mis oli täis Naapoli kuninga vägesid, esmakordselt inglise luuletaja nime oli kuulnud. T alviselt külm õhk, musta lumega

tänav juudi-linnaosas ga määrdunud ajaleheriba, kus jutustatakse tööliste mäÄssust Inglismaal ja mainitakse nende mässuliste kangi-mte kaitseks Ülemkojas esinenud poeet Byronit. Pärast Byroni rännakuid ja seda esinemist Ülemkojas ej leidunucd enam sellist laimu, mille levitamisest Inglise kõrgem selitskond tagasi oleks kohkunud. Luuletajat süüdistati rncõrvas, kõlvatustes. Ametlik «valitsuse poeet» Southey külvas ta ajakirjanduses üle solvangutega, millest teada saades Byron Pisa postitõlla ümber pöörata ja Inglismaale tagasi kihutada tahtis, et teotajale püstoli-lasuga lõpp teha. Beyle teadis, et poeeti hoidsid tagasi sõprade sõnad, et isegi siis, kui selle teo tagajärjeks poleks kohtulik karistus, annab see aristokraatiale põhjust kõiki viletsaid värsitreialeid ära osta, et need Byroni elu mürgitaksid. Beyle mõtles sellest, kuidas Byron täna leegitsevi silmi Petrarca sõnu: «Liberar 1'Italia di barbari!» (Vabas-tada Itaalia barbaritest!) kordas.

Byron vaatas Silvio Pellicole otsa ja ütles:

«Monti ei saa aru Austria ja paavsti surve tihedast seosest. Ta kirjutab religioosseid hümne ja on valmis iga katoliiklase kätt suudlema. Samal ajal kui Metternich

kaitseb paavsti, jutlustab paavst vajadusest alistuda Metternichile.»

«Te ajate hirmu peale! » vastas Silvio.

Nüüd tekkis üks kummalisi äkkviha hooge. Byroni sulinad vilasid, käed tõmbusid rusikasse ning ta lausa värises raevust, sosistades nõnda, et kõik kuulsid:

«Igal pool ja kõikjal, kui ma mõne salongi uksest sisse astun, lahkuvad kõik need Inglismaa ja Genfi lollpead.»

Need ei kellelegi adresseeritud sõnad olid vastuseks ta enda mõtetele. Tekkis piinlik vaikus, ja üksnes Silvio Pellico, kes, nagu kõik vestluskaaslased teadsid, tõlkis Byroni luuletusi itaalia keelde, samal ajal kui Byron Silvio tragöödiaid inglise keelde tõlkis, — ainuüksi Silvio Pellico söandas vaikust katkestada ja pöördus Byroni poole naljatleva soovitusega:

«Koguge neli-viissada tuhat liiri ja laske liikvele kuuldus oma surmast. Kaks või kolm truud sõpra matavad kirstu, mis palki sisaldab, maha kuskil metsikus kolkas, näiteks Elba saarel. Mõne aja pärast teatab Austria semafor teie surmast Inglismaale, samal ajal aga elate teie Smithi või prantslase Debois' nime all õnnelikult ja rahulikult Limas. Möödub aastaid, ja miski ei takista härra Smithi Euroopasse tagasi tulemast. Selleks ajaks on tal pea juba hall. Ta astub kuskil Roomas või Pariisis raa-matukauplusesse ja küsib müüjalt «Childe Haroldi» või «Lara» kolmekümnenda trüki eksemplari. Ning seejärel võib härra Smith surra ja Byron taas ellu ärgata. Te võite ütelda: «Lord Byron, kes kolmkümmend aastat tagasi hinge heitis, olen mina; Inglise suurmaailm koosneb kõlupeadest, keda ma kolmkümmend aastat olen ninapidi vedanud.»

Byron vastas rahulikult:

«Mu nõbu, kes pärast mu surma minu tiitli pärib, kirjutab selle ettepaneku eest teile tingimata tänukirja.»

Kõnelus muutus üldiseks. Pärast jutustusi rändur Mel-Pfothi äkilistest kadumistest ja muundumistest hakati iseloomustama Euroopat haaranud «mässuvaimu», pettujast ja rahutust. Sedamööda kuidas itaallased siirdusid kõneainele, mis käsitles kahetsuses piinlevat südametunnistust, kuritegusid ja ohvreid, jäi algul nii jutukas Byron terjest vaiksemaks. Kogemusi omavate meestena räägiti arttiupettumustest. Beyle'i kõrvu oli ulatunud keelepeks,

nagu oleks Byron tapnud ühe naise. Ta ei uskunud seda, ent ta uuriv pilk märkas, kuidas inglise luuletaja näoilme muutus, kui kõneldi noorest itaallannast, kes oli kahevõitluses surmanud teda hüljanud armukese, ja itaalia vürstist, kes truudusetuse pärast oli Simonettast pärit taluneiu tapnud. Beyle'ile tundus, et peagi valdab poeeti jälle ägedushoog. Byron vaikis visalt, hingas raskelt ning katkendlikult ja sõnas viimaks, et aeg on hiline — tarvis katedraalist lahkuda. Tema mõtet korrates ütles doktor Polidori, et väljas pole kuigi rahulik ja et öösel on kõige parem, kui kõik üheskoos tagasi lähevad, sest öised röövlid asetavad teeristmetele püünisraudu või heidavad katustelt alla raudrehve ja arkaane, millega püüavad ja kägistavad teekäijaid.

Laskuti alla. Silvio rääkis meeletust armastusest, väites, et armumine ja haigus toovad endaga kaasa ühesuguseid ekstsesse, ja tõenduseks viitas Tasso luulele, nimelt sellele sonetile, milles haige ja piinatud Tasso kõneleb usust kui ainsast vahendist, mis päästab igavesest võitlusest umbusuga naise vastu. Silvio deklameeris sonetti «Odi Filli». Byron elavnes äkki. Teenrite tõrvikud, mis valgustasid teed, panid särama tema kahvatu lauba ja kirglikust kurbusest põlevad imekaunid silmad. Byron lausus mõtlikult: «Need värsid on kirjutatud halvas meeleolus ... ja . .. muud ei midagi. Hullus ja õrnatundelisus sundisid Tassot usus petlikku tuge otsima. Ta oli platonismist liiga nakatatud, et kahe-kolme selge arutluse abil õigele teele välja jõuda. Ma mõtlen, et kui Tasso seda sonetti kirjutas, ei olnud ta oma luulegeeniust kaotanud, ent võib-olla polnud tal siis ei leiba ega armukest, mis on ühteviisi vajalikud, et end elus hoida.»

Neid sõnu lausudes tõstis lord Byron kepi ja koputas sellega võõrastemaja «Adda» uksele. See oli väike kahekorruseline maja tühjas umbtänavas poole miili kaugusel teatrist. Oli kell kolm öösel. Kepilöögid kajasid kõrval -aedades lajatavalt vastu. Poeedi kaaslased seisid võlutult ja sõnagi lausumata poeedi ümber ning ootasid, millal talle uks avatakse. Beyle mõtles: «See on geenius, see on tõeline geenius! Byron — see on inimkonna imeilus unenägu. »

Kui uks Byroni taga sulgus, läksid kõik peaaegu hüvasti jätmata laiali. Päeva sündmused paistsid tqhutult tähtsatena. Sageli muutub inimene pärast sügavaid muljeid

202

väikeste, kuid teravate hingevalude vastu kaitsetuks. Nii juhtus ka Byroni mitmete vestluskaaslastega. Neid hingevalusid võib võrrelda moskiitodega, kes murravad maha tugevaid metsloomi, kui nad neile osavasti silma pistavad.

Sellist pimedakstegevat pistet tundis ka Henri Beyle, äkki armukadedusele ja armastusele mõeldes.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATUKK

Seitsmeteistkümneaastase tragunina oli Beyle tutvunud Milaanos Angela Pietragruaga. Beyle oli siis alles armuvalus õhkav poisike, Angela aga juba üle kahekümne. Siis kandis ta alles oma neiupõlvenime Borroni ja teenis , oma isa juures, kes vaimustatud traguni arvates oli kõigist Milaano kaupmeestest kõige ausam.

1811. aastal külastas Beyle, nüüd juba suurmaailmas [positsiooni omav mees, jälle Milaanot, talle meenusid f noorusaastate mälestused Itaaliast. Ent ilus Angela oli jjjuba abielus. Vana Borroni andis Beyle'ile tütre aadressi. ;Südame pekseldes kohtus Beyle oma Milaano jumalannaga. Angela- oivalised mustad käharjuuksed, kaarjad |kulmud ja elavad, naeruhimulised silmad, kogu ta ümar, kaunitesse antiikvormidesse valatud figuur kerkis Beyle'ile uuesti silmade ette.

Angela oli mehega tülis . . . Hädavaevu tundis ta ära Beyle'i, keda ta kunagi tema püstakate silmanurkade pärast Hiinlaseks oli hüüdnud. Kuid ta tahtis, et Henri lõbutseks ja õnnelik oleks, et natuke õnne ka Angelale |osaks langeks. Ta silmad naeratlesid seejuures kelmikalt ja põsed kattusid punaga.

Tookordne õnne joovastus oli üürike ja jättis Beyle'i hinge jälje: teadmise Angela truudusetusest, kes liiga kergemeelselt teda pettis.

Nüüd, kus Beyle taas Milaanosse oli tulnud, elas Angela ehest lahus, oli vaba ja kutsus teda jälle enda poole. Ta elas Casa Bovaras, kus kuue aasta eest, 1811. aastal, oli elanud Beyle ise.

Jätnud Byroniga hüvasti, suundus Beyle kiiresti Casa Bovarasse. Juba kolm päeva oli väike Giulietta, Angela õetütar, teda hoiatanud, et asjad pole korras, kuid «vastik la raske on armastust kahtlustusega ühte sobitada». Beyle

ei kuulanud Giulietta anuvaid vihjeid. Ta oli kindel, et tema mõtteid jagades ja tema tundeid mõistes ei ole Angelal vaja teda petta. Ta on küllalt äkiline armuke, küllaltki äge, rikkaliku fantaasiaga, mõtterikas jutukaaslane, kuid mitte pealetükkiv, ta annab talle täieliku võimaluse puhata enda isikust ja tunda veetluse värskust. Ta pole isegi armukade. Kuid täna oli Beyle'i enesetunne halb. Ta tundis meelekibedust kõikide vastu, kes õnnetu mõistaandmisega olid inglise poeedi tuju rikkunud. Byronile olid kõik üksteise võidu püüdnud välja näidata oma kahtlustust, et Byron on mõrvar, et «Abydose mõrsja» pole kirjutatud ilmaaegu. Täna pole Byronil, vaid on just Beyle'il nii raske, ja kõik näib rajanevat valel ning pettusel, ja kõige parem viis veenduda, et oled eksinud, on saada tagasi usaldus armsama vastu tema embuses.

Beyle ligines vaikselt majale ja käis enne lõplikku otsustamist mitu korda edasi-tagasi tänavanurgalt kuni ukseni. Suur latern põles alles; linnas valitses koidueelne vaikus ja oli vilu. Mingi õnnelik paarike ületas kauge tänava, naerdes ja suudeldes. Beyle astus Giulietta väikese akna juurde ja koputas kolm korda tinaraamile. Hetke pärast ilmus väravasse salli mähitud unine tütarlaps, noogutas Beyle'ile ja juhtis ta tagatrepist üles. Surunud sõrme hoiatavalt huultele, viis ta Beyle'i kikivarvul tuttava ukse taha, pani käe ta kuklale ja painutas Beyle'i pea lukuaugu juurde. Valgustatud toas valitses täielik segadus. Padjad, linad ja tekid vedelesid põrandal. Voodis lamas alasti Angela tundmatu mehe kaisus.

Beyle kargas eemale ja jooksis kiiresti trepist alla. Ta ei värisenud, teda ei lämmatanud viha. Ägedus, millega ta trepist alla läks, muutus järsku jahedaks uudishimuks. Tal oli lõpmata kahju, et oli nii arutult andunud illusioonidele, oli mõru tunne nagu pärast tarbetult tehtud kulutusi.

Möödus tund. Tänavail algas tasapisi liikumine. Talupojad ümberkaudsetest küladest voorisid juurviljaturgu-dele nagu iidsetel aegadelgi puuratastega härjavankrites. Toas ukse juures kuuldus kobinat, kukkuva võtme kõlinat. Uks avanes ja sealt väljus mees, hall kootud vest seljas ja hall kübar peas. Punakas põskhabe, konksjas nina, rõugearmiline nägu. «See on ju Giuseppe Bossi, poesell Angela isa leti tagant!» mõtles Beyle ja peitis enese veejuhtme varju.

Kui enesega rahulolev, näost punetav poesell oli erutatud ja kärsitul kõnnakul nurga taha kadunud, koputas Beyle uuesti samale aknale. Giulietta laskis Beyle'i sisse ja sosistas tema kätele hirmunud pilku heites: , «Jumalapärast, ainult mitte praegu! Te ei suuda praegu enese eest vastutada!»

«Vaene tütarlaps! Ta arvab nähtavasti, et ma püstolit toomas käisin,» mõtles Beyle ja lisas kuuldavalt:

«Ole päris rahulik.»

Beyle koputas uksele. Kostis nõrk, unine hääl. Uks avati. Beyle võttis voodi kõrval istet.

Toas oli pime, sest lamp oli kustunud. Angela lebas pehmes pitssärgis ja teeskles, nagu oleks läbi kardina piiluv päikesekiir ta silmadele valus. Loomulikult oli ta meeldivalt üllatatud.

«Riietuge lahti, Hiinlane, mis te veel viivitate?»

Beyle naeratas ega leidnud kohe vastust. Siis tõusis ta püsti. Tahtis toas pisut ringi kõndida, kuid jalad ei kuulanud sõna; võttis uuesti istet. «Ma pean tingimata enese üle valitsema, et mure ega raev minu üle võimust ei saaks,» mõtles ta endamisi. Ja peaaegu masinlikult küsis:

«Kuidas te täna öösel magasite?»

«Olen hästi välja puhanud ja ootan teid kannatamatult,» vastas Angela.

«Kuulge, kallis sõber, mäletate, me kõnelesime kunagi, et teil pole mingit põhjust karta, et võite mulle kõnelda enesest kõik!»

«Ah, Henri! Jätke see tundeline südamepuistamine. Te hakkate jälle vanu asju arutama. Ma olin kergemeelne, talitasin tuisakalt, te teate seda, olen teile kõik jutustanud ja mul pole teile enam midagi ütelda.»

Ta sulges silmad, haigutas magusalt, sirutas end täies pikkuses välja, pööras pea Beyle'i poole ja avas siis aeglaselt oma sinakad silmalaud. Beyle'i poole vaatasid suured, naeratavad ja pimesi usaldavad, lõpmata truud ja ühtlasi muretud silmad.

«Tõepoolest, Henri! Milline veidrik te küll olete! Kas ma siis ei kuulu täielikult teile?»

Imestusega märkas ta Beyle'i külma ja teravat pilku. Ümardanud oma peopesad, laiutas ta käsi, väljendades täielikku mittemõistmist ja samal ajal teda oma embusesse meelitades.

205

Mõtted tormasid imekiiresti. Alles kümne päeva eest oli sellest kutsuvast, iharast liigutusest küllalt olnud. Tema, vana ja kogenud mees (jah, vana, sest tänasega sai ta palju vanemaks kui ta kolmkümmend kolm aastat) oleks löönud maha igaühe, kes oleks söandanud väita, et Angela valetab. Nüüd oli Angela ise temalt selle õiguse võtnud. Beyle ütles Angelale rahulikult:

«Te vist ei jutustanud mulle siiski kõike. Ja mis tähendus on armastusel usalduseta? Kas te tõesti tahaksite, et selles raamatus oleks tühje või kinnikleebitud lehekülgi?»

Angela näkku ilmus hetkeks pahameelekurd, kuid siis kaotas ta kulmu kergitades kähku selle kurru, ohkas ja vastas toonil, nagu kõneldakse lootusetu lollpeaga:

«Ah, Henri, te muudkui räägite mingitest lehekülgedest, mingisugustest raamatutest. Ma ju ütlesin, et olen teile kõik kõnelnud, ja teil on kogu mu elu kuni pisiasjadeni, kuni kõige ebahuvitavamate ja igavamate peensusteni teada. Noh, kallis Dominique, ärge mängige Veneetsia Brighellat. Naeratage ometi!»

Dominique — selle mahedakõlalise varjunime oli Beyle võtnud endale salajases kirjavahetuses Milaano sõpradega.

«Kuidas võib ta meenutada seda nime nüüd, esimest korda selle aasta jooksul, mil ma juba - kolmandat korda Milaanos viibin?» Hulk õnnelikke öid ja salajasi päevaseid sõite järvedel, jalgrajad Settignano lähedal, Boboli parkide tohutuis tihnikuis, Firenzes, Cascinas, bambuse-salus — kõik need õnnelikud kohtamised ja tuhanded mitmesugused hellitushetked meenusid Beyle'ile seda nime kuuldes.

«Ma pole teid asjata armastanud. Te olete äärmiselt andekas naine. Te suudate minu minevikku elustades unustada oma mineviku ja isegi oma oleviku. Kas te aga teate, et minevik pole üksnes siis olevikule ohtlik, kui seda läbi ja läbi tuntakse?»

«Henri, te olete talumatu. Ma olen neist alandavaist ülekuulamistest tüdinenud. Ütelge parem otse välja, mis teil vaja on, ja lahkuge.»

«Selles hääles, mis on täis väärikust ja üllameelsust, on nii palju siirust, lihtsust ja õiglast viha, et iga erapooletu tunnistaja peab inkvisiitorist armukest vihkama hakkama,» mõtles Beyle tõustes. «See naine tahab nagu kala

206

sügavasse vette sulpsata ja end põhjakivide alla peita.

Tarvis anda talle see võimalus.»

Beyle võttis nõuks lahkuda ja ütles lühidalt:

«Ma võin teile andestada absoluutselt kõik ja isegi selle, et te mind tolaks peate. Kuid pidage silmas, et kui te oma vana pettust ei kardaks ja sellest ei hooliks, siis poleks ka praegust pettust.»

Nüüd toimus ootamatu stseen. Angela hüppas voodist, nägu raevust moondunud. Beyle'i ees seisis õlalt allalibisenud särgi väel punapäisest mehevolaskist väntsutatud õel täissöönud Milaano turueit ja karjus käheda, summutatud häälega:

«Välja! Kasige välja! Te solvasite mind! Teie julgete jälitada ausat naist, kes on teile kogu oma hinge ohverdanud!»

Siis sõnas Beyle:

«Aitab! Te vahetate mind ära oma isa poeselli Giuseppega. Teinekord ärge uksevõtit välja võtke: lukuauk on liiga suur, kõik, mis toas toimub, on näha.»

Nende sõnadega tõstis ta mahakukkunud kübara üles ja haaras ukselingist kinni.

Angela seisis silmapilgu jahmunult, siis aga muutus ta nägu õudselt kahvatuks. Ta sööstis Beyle'i juurde ja haaras ta käest kinni.

«Ärge minge, palun teid, jääge veel viivuks. Ma jutustan teile kõik ega varja midagi. Ma tean, teil on täiesti õigus!»

Beyle ei võtnud teda kuulda. Nuuksudes ja käsi ringutades roomas ta Beyle'i kannul põlvili ukseni, haaras kinni ta mantli siilust ja palus tagasi tulla. Talle pilku heitmata tormas Beyle majast välja.

Järgmisel päeval tõi Giulietta Beyle'ile kirja, milles õilis sinjoora Angela teatas, et tema laostunud isa elu on poesell Giuseppe Bossi meelevallas ja et ta pidi vana Borroni päästmiseks kõigega nõustuma.

Väike Giulietta istus diivanil, seni kui Beyle kirja luges.

Visanud kirja lauale, hakkas Beyle toas edasi-tagasi käima ja valjusti kõnelema:

«Missugune närukael ma olin! Kuidas võisin ma oma teadmatuses teda nii jõhkralt solvata?! Mida oleks iga teine naine tema asemel teinud? See on raske ja piinarikas silmapilk.»

207

Seejärel küsis ta Giuliettalt, kas tädi on ammu Giuseppe Bossiga seotud.

«Ammu, sinjoore Arrigo. Viimased kaks aastat viibis Bossi äriasjus Havannas, aga sellest päevast peale, kui ta tagasi tuli, algasid nende öised kohtumised uuesti. Kui öeldakse, et teie ei tohi tulla, siis on seal iga kord Bossi või keegi teine. Sinjoore Arrigo, ma tahan siit ära Prantsusmaale sõita. Mul on siin väga halb olla.»

«Aitab mulle illusioonidest,» mõtles Beyle, pöördus tütarlapse poole ja sõnas:

«Vastust ei tule.»

Õhtul ei leidnud Beyle teatris ühtki sõpra.

Mängiti igavat näidendit. Monsinjoore Lodovico loož jäi pärast esimest vaatust tühjaks. Beyle läks kulisside taha ja koputas uksele, millel oli sildike: Elena Vigane").

Kõlav hääl vastas talle: «Sisse!»

Ilus lauljatar istus peegli ees, kohendas soengut ja riietus ümber. Tagasi vaatamata ulatas ta Beyle'ile üle õla vasaku käe. Beyle tõstis daami sõrmed oma huultele ja hakkas rääkima kavatsusest sõita sõpradega Veneetsiasse. Näitlejatar oli nõus. Pärast paari tähtsusetut lauset tõusis Beyle, et ära minna.

Ümber pöördumata küsis Elena temalt:

«Kuulge, Beyle, kas see on tõsi — mulle räägiti, nagu oleksite teie minusse armunud.»

Poolpöördes, käsi juba ukselingil, vastas Beyle:

«Teile valetati.»

Ja väljus.

Jõudnud koju Casa Acerbisse ja avanud teise korruse koridori klaasukse, märkas Beyle koridori poolpimedas lõpus naist, kes talle sujuval kõnnakul lähenes. See helesinises kleidis daam tundus talle tuttavana: kastanpruunid juksed langesid meelekohtadele paksude lokkidena, ümmargused mustad silmad, helepunased väikesed huuled, lillakad sõõrid silmade ümber ja õrn näo-ovaal see kõik oli talle imetuttav. Daam vaatas teda ükskõikselt, tema taga aga sammus veidi longates tolmuses reisiüli-konnas pikk, sihvakas, mustade lahkukammitud juustega mees. Mõlemad tulid nähtavasti Beyle'i toa ukse tagant. Kui daam oli juba kolme sammu kaugusel, välgatasid ta kõrvade küljes pikad ning rasked akvamariinkõrvarõngad, ja üksnes sellest tundis Beyle ta ära. Daami pilk muutus

208

hajameelsest rõõmsaks ja koduseks — ka tema oli Beyle'i ära tundnud. See oli õde Pauline, kes oli tundmatuseni muutunud ja õige armsast arglikust tütarlapsest nägu-saks, enesekindlaks naiseks sirgunud.

Vasaku käega oma kaaslasele viidates tutvustas Pauline teda vennale: «Minu mees.»

«Härra Perier-Lagrange, mul on suur rõõm teid näha,» ütles Beyle. «Pauline, kas ammu?»

«Miks ammu? Sa ometi tead.»

«Ei, ma küsin, kas saabusite ammu!»

«Postitõld hilines neli tundi, sest ühel teekäänakul lendas ratas alt ära ja ratsakutsar sai surmava vigastuse. Siin aga oleme olnud kõigest pool tundi. Sa anna meile tänaseks ulualust, homme sõidame edasi.»

Mindi Beyle'i ruumikasse tuppa. Seni kui Perier-Lagrange rebenenud kingarihma parandada püüdis ja reisi-rõivaid vahetas, tellis Beyle õhtusöögi.

Nendega õhtustades ja Prantsusmaa uudiseid kuulates tabas Beyle end järjest mõttelt, et kui ta Angela valelikkust meenutades praegu teravat valu ei tunneks, siis veedaks ta võib-olla täna otsekui kõige tulisem armunu Angelaga öö nagu kümne päeva eestki.

«Kui palju kaotavad naised, kui nad minusugusele mehele valetavad! Naine, kes seda mõista suudab, võib minuga tõesti õnnelik olla.»

«Mille kohta see märkus õieti käib, Henri?» küsis Pauline. «Ma jutustan sulle ju marssal Michel Ney mahalaskmisest, kes sinuga koos Moskva sõjaretkest osa võttis ja nüüd Bonaparte'iga ühinemise pärast hukati.»

Beyle vaatas õele otsa, taibates, et ta teisest mööda kõneleb, ja äkki sundis väga tugev verevool pähe ning terav valu laugudes teda silmi sulgema. Hetk hiljem jahu-tasid šampanja alt võetud jäätükid ja märjad salvrätikud tema pead.

Pikk ja sihvakas Lagrange, tasane ja nukker nagu kõik südamehaiged, kohendas vankumatul ilmel Beyle'i patju. Pauline ja vana teenija Sophie võtsid tal kingad jalast.

Haige sonis: ta karjus nagu purjus tragun enne rünnakut, nagu hasartmängija, kes oma elu on ühele kaardile pan-Qud. Tunni aja pärast laskis arst aadrit, öeldes, et see on Päikesepiste, — arvatavasti tänase kohutava kuumuse tagajärg.

209

«Südapäeva ja kella nelja vahel liikusid tänaval vaid koerad ja inglased, kõik ausad kristlased püsisid vilus. Kui teie vend karbonaar pole, mis tont ajas teda siis linnas kolama, kui kõik magavad? Kui hommikul on palavikku, tuleb veel kuppu lasta. See mehepoeg aga näib taluvat rängemaidki päikesepisteid.»

Arst lahkus. Tunni aja pärast polnud «päikesepistest» enam jälgegi. Beyle jätkas rahulikult vestlust omastega.

Külalised hommikul teele saatnud, pani Beyle viimasel ajal Itaalia pildigaleriidest saadud tähelepanekud ja muljed lõplikult kirja. Töötanud peaaegu selga sirutamata kogu päeva, lõpetas ta õhtuks raamatu, mille vajalikkust Byron nii tuliselt oli rõhutanud. Oma uue teose «Maalikunsti ajalugu Itaalias» paksu käsikirja esimesi peatükke lehitsedes leidis Beyle vana kirja mustandi. See oli tema enda kiri, kirjutatud Bolognas 25. oktoobril 1811.

Austatud härrad!

Ma olen kirjutanud teose «Maalikunsti ajalugu Itaalias» alates renessansist kuni meie päevini. See kaheköiteline teos on kolm aastat kestnud rännakute ja otsingute vili. Ma juhindusin Lanzi tööst. Kavatsen saata oma teose trükkimiseks Pariisi. Palun teid avaldada eelteated nende kahe köite in 8° ilmumise kohta käesoleva aasta lõpul.

M. B. A. A.

Paber oli juba koltunud, tint luitunud. Sellest oli kuus aastat möödas. Ja selle teose käsikiri, mille eelteatest siin juttu oli, läks Venemaa sõjakäigul kaduma.

«Selle panid kasakad nahka või kulutasid püssitroppi-deks,» kirjutas Beyle ühele sõbrale. «Kahju, sest seda oli kaksteistkümmend värvilisse safiani köidetud kuldäärelist vihikut.»

Nüüd aga on kõik jälle uuesti paberil. Rooma õhk immutab läbi iga lehekülje ja iga kunstnik kõneleb kaasajaga elavas kaasaegses keeles. Sel põhjusel saab esimene köide epigraafiks:

Vennad Carraccid loobusid sellest afektatsioonist, mis moodustas tolleaegse moe, ja tundusid seepärast külmadena.

Teisele köitele aga — lühike ingliskeelne rida: To the happy few. (Vähestele õnnelikkudele.) Lisaks hoolikalt kujundatud üldine tiitelleht.

210

«Miks mitte panna vana, 1811. aastal kasutatud allkiri? Niisiis jätamegi «M.B.A.A.». See on seda parem, et «Maalikunsti ajaloos» on rohkesti Habsburgide monarhia pihta sihitud poliitilist pikset. Pigem jääda varju, elada tähelepandamatuna ning oma nime all üldse mitte esineda.»

Nõnda mõtiskledes sidus Beyle mõlema köite käsikirjad kokku ja kirjutas Mareste'ile Pariisi palve, et see toimetaks käsikirja härra Didot' kätte trükkiandmiseks. Siis tõusis Beyle püsti, silus sõrmedega väsinud silmalauge, riietus ümber, väljus ja seadis sammud teatri poole.

Otse «La Scala» juures silmas ta erutatult žestikuleeri-wat meestesalka. Ligemale jõudes tundis ta ära Byroni, 'kelle silmad põlesid, huuled tõmblesid, käed olid rusikas ija kogu figuur väljendas vaevalt talitsetud raevu. Tema kõrval seisis Silvio Pellico, valjusti kirudes ja žestikulee-rides. Käeliigutusega, mis oli tulvil väärikust, palus Con-falonieri Beyle'i osa võtta monsinjoore Breme ja ta venna, markii Sarticiana poolt juhitava salga protestiretkest Santa Margaritasse, kus Byroni sekretär Polidori istus Austria peavahis. Beyle ühines viieteistkümnemehelise salgaga ja kogu

rongkäik suundus politseihoone poole, kus varem oli olnud klooster. Nõuti tungivalt seletust. Selgus, et Austria politseiohvitser, kes teatris Byronit silmas pidas, oli istunud parteris, karusnahkne müts peas. Kolm korda palunud Polidori austerlast see maha võtta, kaotanud siis kannatuse ja löönud mütsi rusikaga põrandale, mispeale sandarmid ta jalamaid kinni nabisid. Byron ei saanud Polidori arreteerimisest kohe teada, kuid sellest kuuldes vihastunud ta pööraselt.

Kogu salk läks peavahti. Ohvitser käitus upsakalt ja nõudis, et tulijate nimed kirja pandaks. Lugedes Confalo-nieri, Breme, Monti ja teiste Milaanos hästi tuntud kodanikkude nimesid, sattus ta pisut segadusse ja teatas Byronile, et laseb Polidori vabaks. Siis aga pillas ta kellegi vastu põrgates oma peakatte maha, ja tema kõrge mütsiga seni maskeeritud naeruväärselt väikest kogu nähes pahvatas Polidori nüüd uuesti naerma. Austerlane kaotas enesevalitsemise, nimetas teda mässajaks ja ütles, et paljude inimeste tegevus on tal hästi teada. Monti ja Confalonieri nõudsid seletust. Austerlane kohmetus korrapealt ja lausus, et võtab kõik oma sõnad vabandades tagasi, kuna see olnud vaid nali.

211

Tagasiteel teatrisse astus juba veidi rahunenud Byron Beyle'i kõrvale ja ütles:

«Kardan, et mul tuleb Milaanost kiires korras lahkuda. Võimalik, et me teineteist viimast korda näeme. Mulle pakkus suurt naudingut teie informatsioon põhja-sõja-retkest. Võtke vastu minu tänu. Ma kõnelesin teiega Milaano katedraali katusel nimme Moskva lumest. Miski ei tuleta nii väga meelde hangi ja lumelagendikke kui kuuvalgel sätendavad katedraali katuse marmorplaadid. Ent teil on õigus: Moskva orjapõli on Austria ikkest hirmsam.»

Võõrastemaja ukse ees kohtasid Polidori ja Byron sandarm Tribolattit, kes juba ammu Byronit jälgis. Naeratades ulatas ta Polidorile kirjaliku käsu viibimata lahkuda Austria valdustest. Byronile tegi Tribolatti viisakalt ja koguni kaastundlikult ettepaneku Itaalias elukohta vahetada. See oli öeldud leebelt ja tähtaega mainimata. Unustanud igasuguse tagasihoidlikkuse, hakkas Polidori Austriat sajatama, nii et öine õhk värises, ning hüvasti jättes tõotas peatselt tagasi tulla — nüüd enam mitte sõnu, vaid , juba tegusid tegema.

Kui lugejat huvitab, siis — see tõotus jäi täitmata, sest kahe aasta pärast mürgitati võitlusteele asuv Polidori kaaliumtsüaniidiga ja ta suri silmapilkselt. Tribolatti aga kirjutas valmis ka teise köite karbonaaride liikumise iseloomust.

Olles oma rasketest mõtetest Santa Margaritasse minekuga eemale kistud, läks Beyle nüüd koju ja heitis magama.

KAHEKÜMNES PEATÜKK

Härra Henri Beyle sõidab Milaanost Rooma, Roomast Naapoli, Naapolist Firenzesse, Firenzest Pauline'i palvel kodulinna Grenoble'isse. Härra Henri Beyle on igavlev rändur, kes üldse kirjandusega ei tegele. Ta istub kontserdil helikunstnik Zingarelli kõrval ja vestleb temaga. Too silmitseb härra Henri Beyle'i, vaimukat ja huvitavat inimest, ning unustab siis selle vestluse. Kui aga härra Bombet Padua kirjanduslikus ajalehes Zinga»ellist jutustab, annab Carpani jälle õienduse, et «see deemon Bombet

212

on täiesti müstiline kuju, sest et ta ise istus kontserdil Zingarelli kõrval ja tema, Carpani, mäletab kindlasti, et mingit härra Bombet'd kogu õhtu jooksul Zingarellil vestluskaaslaseks ei olnud».

«Nähtavasti on Bombet’le omane tormiline kujutlusvõime, et mitte ütelda — valelikkus,» tähendab Carpani.

Kujutlusvõime on tõesti tormiline. Ent võib-olla oskab tõelisuski kõnelda temaga sellist keelt, mida härra Carpani ei tunne. Poleemika on igatahes lõppenud, Carpaniga pole enam millegi üle vaielda. Härra Bombet on kadunud, härra Beyle on aga sõitnud Lõuna-Itaaliasse, et mitte politseiga vastuollu sattuda.

Ilm oli väga kuum. Adda jõekese kaldal ootasid kaks tõlda ülevedajat. Väike parv tukkus teisel pool. Ülevedaja heitis vahimajakese katusel lesides vahetevahel laisa pilgu jõele. Austria sandarm, kehk nagu kukk, vantsis piki kallast. Viimaks ilmusid ka vastaskaldale sõidukid. Lahtine kaless sõitis parvele, ülevedaja võttis veoköiest loiult kinni ja viie minuti pärast maabus parv teisel kaldal. Maaleminekul jäi kaless telgepidi Beyle'i tõlla taha kinni ja vajus viltu. Mustas kleidis daam sirutas käe välja, kartes kukkuda. Beyle võttis selle käe vastu ja toetas kohkunud naist. Daami hirm väljendus vaid silmades. Suurte ja kastanpruunidena lõid ta silmad kaunil kahvatul näo-ovaalil üheksainsaks hetkeks lõkkele ja omandasid siis jälle tavalise ilme. Kui daam äkki pisut kummardus ja reisimantlit kergitas, ilmnes, et keha on tal sale ja nõtke. Tuulehoog paljastas ta meelekohal tumekullakate juuste salgu, ta huuled liigatasid ning ta lausus kolm sõna: «Grazie tante, signore!» '

Kogu vahejuhtum ei kestnud üle kahe minuti. Kaless tõusis mäkke, tõld, milles istus Beyle, veeres parvele.

Kes oli see daam? Oma võluva naeratusega, mis oli peene ja targa mõistuse tunnistajaks, selle salapäraseid tundeid ja hurmavaid hingeerutusi maagiliselt peegeldava naeratusega meenutas ta nii väga Leonardo da Vinci koolkonna Herodiast. See oli täiuslik lombardlanna tüüp, tuntud juba iidsetest aegadest; teda võib kohata Milaano koolkonna maalidel ja veelgi varem — langobardide

Suur tänu, härra! (It. k.)

kuningate kohta käivates legendides Desideriuse blondi tütrena, kes naeratab sedasama naeratust ja kelle kerge kardkrooniga ehitud peal on seesama hoiak. Kogu tee kuni Firenzeni pani tundmatu daami naeratus Beyle'i särama. Kaunis tundmatu seisis kõikjal ta silme ees. Beyle leidis tema peegelduse kullakas õhtutaevas Firenze kohal, ta nägi teda Roomas, kui hommikul Ianiculumi kingule tõusis ja oma armsamasse paika Torquato Tasso tamme alla istus. Beyle tundis tema lähedust Palatinuse kingul, silmitsedes sinavaid Albano mägesid ja hingates sisse köömnelõhnalist õhku. Kullakaspruunid kivid Miseno neeme juures merevees meenutasid Beyle'ile tundmatu daami silmade värvust. Ja nõnda kõik esemed, kõik, mida ta nägi ja kuulis, tõid tema mõtte püsivalt tagasi tolle naise välimuse, ta hääle ja ta rahuliku naeratuse juurde. Samal ajal aga ei tekkinud silmapilgukski tungi daami tundma õppida. Esmakordselt elus täielik tunnete eba-teadlikkus ja uudishimu puudumine.

Roomas nakkas ta kärsitult ja ebatavalise tormakusega oma reisi kirjeldama. Ta korraldas kõik, mis talle ülesandeks oli tehtud. Kaks kirja Confalonierilt andis edasi Naapolis, ühe kirja Roomas sinjoore Vismarale, kelle juures tal soovitati peatuda. Reisikirjelduste jaoks oli vaja andmeid antiikse Rooma kohta. Vismaral — Roomasse armunud karbonaaril — oli suurepärane raamatukogu. Kõik seinad Piranesi gravüüre täis. Seal olid Vesta ümartempel, Palatinus. Väike gravüür, mis kujutab Colosseumi nurka. Valguse ja varju mäng muutis selle paberilehekese gigantseks aknaks, millest paistis kaheksateistkümmend võlvistikuga koridori. Vismara magamistoa seintel on

terve rida sellesama meistri gravüüre, mis kujutasid kartsereid, vanglaid ja losse, treppe, keldreid, ülekäike, hauakambreid, torne, tõstesildu, parapette, laskelävesid. Meeletu ja metsik fantaasia. Mitte seda polnud Beyle'il vaja. Ta palus, et Vismara talle annaks klassikalist Roomat käsitlevaid raamatuid.

«Aga see kuulub ju kõik Rooma juurde, see kõik on ju Rooma, see kõik on ju — romantiline. »

«Kuidas te, Vismara, aru ei saa, et mul on vaja klassikalist, mis on võrsunud Kreeka mullast, puhast ja selget antiiksust, ilma selleta, mida te nii õnnestunult romantismiks, see on rooma kirmega» antiiksuseks, ristisite! Ma kasutan teie leiutatud sõna ära. Romantikud

214

ja klassikud — need on ühiskondliku imestusejõe kaks kallast. Klassikud — need on parempoolsel kaldal asuvad eilse maitsega inimesed, eilsest elupidustusest osavõtjad. Ula ise olen romantik, teerajaja, kes Chateaubriand'i ja madam de Staeli karjetest hoolimata on julgelt vasakule kaldale astunud.»

«Kui teil puhast antiiksust vaja on, siis võtke sakslane VVinckelmann, minu kauge sugulane.»

Nii tekkisid sellest vestlusest esmakordselt kaks kirjan-dusterminit: romantika ja klassika. Ja selsamal päeval Winckelmanni biograafiat lugedes meenutas Beyle selle ‚kunstiteadlase kodukohta — Saksimaa väikelinna Stendhali, keskaegset Stendhaliat, mille kindlusemüüridel ta oli kunagi loendanud kolmteist torni. Kümme aastat tagasi, pärast seda, kui ta Braunschweigist sõjakomissa-rina välja sõitis, olles seda piirkonda äärmiselt raske kont-ributsiooniga koormanud ja relvastatud rahvahulga kallaletungist ise vaevalt pääsenud, varjas Beyle end selles linnakeses valenime all ja puhkas võõrastemajas kolm päeva. Noor blond sakslanna, kes pidas teda rändlevaks krahviks, oli tema vastu harukordselt heatahtlik. Sellest linnast võrsuski geniaalne Winckelmann, sellele linnale sooritasid talupojad Katti juhtimisel äkkrünnaku, et prantslasi minema ajada.

Lõpetanud olukirjeldused «Rooma, Naapoli ja Firenze», seadis Beyle need trükivalmis. Tiitellehele kirjutas ta oma nime asemel uue pseudonüümi, linna nime: Stendhal, ja lisas selgituseks juurde: Prantsuse ratsaväe ohvitser.

Beyle tajus esmakordselt, kuidas kunstniku ja elutegelikkuse vahel kujunevad välja teistele inimestele tundmatud vastastikused suhted. Roomat, Naapolit ja Firenzet kirjeldades märkas Beyle ennast jälgides mitmeid uusi nähtusi. Prantsuse ratsaväe ohvitser Stendhal tajus eneses kõigile objektidele värvingut andvate erakordsete tunnete tormi. Ta tundis, et muljed kristalliseeruvad tema kujutluses ja hakkavad seejärel päevavalguses ootamatult küütlema. Kristalli iga tahk oli peenest, kiirgavast ainest, ja kõik objektid murdusid läbi selle kristalliseerunud muljete prisma sootuks uuel viisil. Seepärast sobivadki sellele teosele nii hästi epigraafiks viisteistkümmend rida Holcrofti memuaaridest — kuigi pole olnud

215

arvustajat, kes neid ridu esimese Stendhali nime kandva raamatu tiitellehelt lugedes ei oleks tarvilikuks pidanud imestust avaldada:

Õnne naer, mis sugenes mehe südames sellest päevast, mil ta teda nägi, hakkas varsti särama ka naise huultel. Too pilk ja silmade ilme, mis tekkisid esmakordselt, kui nad teineteist põgusalt nägid, ei muutunudki. Armsa inimese kuju valitses mehe meeli, iga asi looduses, iga ese meenutas talle seda naist. Surmgi poleks kujutluse joo-vastavat jõudu röövida suutnud. Sest inimese kujutlusvõime ei sure. Sedamööda kuidas peeneneb tunne, muutub inimolendite kujutlusvõimegi peenemaks ja elava-

maks. Veri voolab soontes uute optiliste tajude mõjul kiiremini ja maailm paistab muutununa seetõttu, et veri soontes kiiremini voolab.

Need read kirjutas poeedi armastus. Seesama tunne juhtis ka maailma kauneimaid linnu kirjeldanud Beyle'i kätt. Beyle tahtis öelda, et see tunne laskis temale osaks saada aistinguid asjade maailmast, mis talle varem oli võõras. «Selge, et peale kunstniku võib ka tegelikkus ise esile kutsuda peent ja keerukat ilutaju,» mõtles Beyle. Pole juhuslik, et kunstnik ei vali ega reasta oma muljeid mehhaaniliselt. Kunstnik on ju ise osa elutegelikkusest. Ja seetõttu on loominguks kujunev kujutlustegevus uue tegelikkuse sünd, on kunst muuta maailma. Ja mida võimsamad on mõistuse pulbitsevad kired, seda tugevam ja hinnalisem on elutegelikkuse ümbersulatis, seda kaunimana väljub maailm oma tõelise looja — inimese — käte vahelt. «Nii on naeratus, mis pärast lausutud sõnu püsib kõneleja huultel ja kustub nagu valgustäpikesed õhus ja esemetel», see naeratus, millest räägib Holcroft, täna selle tundmatu daami naeratus, mis Beyle'i teekonnal kõik särama paneb.

Enrico Vismara kõneleb hästi sellest, et rooma karbonaar kannab maailma Rooma revolutsiooni, romantika kui Rooma maailmavaade aga lammutab klassikaliste tradit-sioonide maailma ja muudab vana Euroopa ülemaailmseks vabariigiks.

Kolmas raamat ongi ilmunud: Delaunay laskis Pariisis müügile Prantsuse ratsaväe ohvitseri Stendhali teose «Rooma, Naapoli ja Firenze 1817 aastal». Samal ajal aga pöördus Didot härra Bombet'

216

poole ettepanekuga anda uuesti välja palju kära tekitanud «Haydni elu». Ja sellal kui vana Baeri raamatutransport veab Saksamaale prantsuskeelseid uudisteoseid, ilmuvad Pariisis vaateakendele «Haydni elu» uue trüki eksemplarid — seekord autori nimeta.

Härra Eckermann, Weimari ministri salanõunik Goethe sekretär, ostab Baerilt uusi prantsuskeelseid raamatuid ja toimetab need Weimarisse.

1818. aasta märtsis, lõpetanud uute raamatute lugemise, antiiksete kameede analüüsi ja marmorkujude kirjelduse, kirjutas vana Goethe oma sõbrale muusik Zelterile, lõpetades kirja järgmiste sõnadega:

Need üksikasjad võtan ma Stendhali, Prantsuse ratsaväe ohvitseri originaalsest raamatust. On tarvilik, et Sa temast huvituksid. Ta on võtnud võõra nime. See on prantslane, rändur, täis kihkuvat elujõudu, kirglik muusika-, tantsu- ja teatrisõber. Ta veetleb ja tõukab eemale, ta haarab kaasa ja teeb kärsituks, ja lõpuks ei suuda end tema raamatutest enam lahti kiskuda. Mulle näib, et ta on üks neid suuri talente, kes tekkisid sõja- ja revolutsioonikeerises ning varjavad end nüüd ohvitseride, ametnikkude või spioonide, võib-olla ka samaaegselt kõigi kolme kujul.

Eksimatul vanal kirjanikul oli kerge ära arvata, et saksa perekonnanime varjul peitub prantslane. Tõepoolest, miks peakski sakslane Stendhal Pariisis prantsuse keeles raamatu kirjutama, kirjeldades muljeid Itaaliast, kolmest linnast Apenniini poolsaarel?

Palju raskem oli selle Viini raamatukaupmehe seisukord, kellele Austria politsei tegi ülesandeks katsuda Delaunay'lt Pariisis iga hinna eest teada saada, kes on see Prantsuse ratsaväe ohvitser Stendhal, kes Austria võimu kohta Itaalias nii jultunult arvamust avaldab. Delaunay näitas Austria politseiministri Sedlenitzky agendile notar Laroche'i, selle Itaalias reisiva ratsaväeohvitseri parun Stendhali asjaajaja kirju. Ja sellal kui 'Beyle piki Olona jõge Milaanosse tagasi pöördus, panid osavad jesuiidid Rooma, Naapoli ja Firenze võõrastemajades ning pansionides toime järelepärimisi.

Mitte kuskil ei leidunud aga jälgi Prantsuse ratsaväe ohvitserist Stendhalist.

217

Leplikus meeleolus tuli Beyle tagasi Milaanosse. Ent temas, selles leplikus Beyle'is, elas Prantsuse ratsaväe ohvitseri, karbonaar Stendhali tormiline ja taltsutamatu temperament. Sellest silmapilgust algas kahestumine, mis torkas silma tema sõpradelegi. Stendhal kirjutas, avaldas oma teoseid ja eksisteeris teadmata kus, teda otsiti ja aeti taga, ent härra Beyle — aristokraatlike pretensioonidega kodanlane — elas Milaanos jõudeelu, istus ooperis, käis ratsutamas ja reisis Austriale kuuluvas Itaalias linnast linna.

Firenzes ilmus anonüümne itaaliakeelne raamat romantismist — «Romanticismo».

Kõik lugesid seda vaimustusega, kuid keegi ei teadnud, et autoriks on prantslane Beyle.

Pauline teatas vennale oma mehe surmast Grenoble'is.

Tuli sõita Prantsusmaale. Jälle reisitee, jälle kuue hobusega ning ratsakutsariks riietunud sandarmiga helesinine posti tõld, Austria postivapp kerel. Vinge põhjatuul Alpide lähedal, peatus Como järve kaldal. Ning taas kohtumine. Kiiresti mööduv kaless ja selles — endine kaunis tundmatu. Daam heitis Beyle'ile hajameelse pilgu, jätkates juttu reisikaaslasega, keda ei õnnestunud põhjalikumalt silmitseda. See oli mustas mantlis ja ilma peakatteta, vaevatud ja kahvatu näo, tulipunaste juuste ja suurte põlevate silmadega kõhn mees, kes meenutas puuri suletud röövlindu. Beyle oli seda nägu juba kuskil näinud. Jah, Beyle tundis teda. Ühel hilisööl oli ta seda meest Confalonieri juures kohanud. See oli itaalia suurim poeet, poliitiline pagulane Ugo Foseólo.

Bonaparte'i tulise poolehoidjana oli Foseólo aastate eest Tsisalpiini leegioni ohvitser. Kindral Masséna oli teda alati eriliselt hinnanud. Tema juhatuse all võitles Foseólo austerlaste vastu, kuid pärast Marengo lahingut lahkus ta äkki sõjaväest, öeldes, et Bonaparte on Itaalia reetnud. Siis ilmus tema raamat «Jacopo Ortize viimne kiri» — Traversi' kulul kirjastatud ja kogu Euroopas suurt kõmu tekitanud kuulus romaan. Seal leidusid tähelepanuväärsed sõnad: «Meie maa on toodud ohvriks. Kõik on hävinud ja me elame kui varjud, kes mõttes kahetsevad oma häbi ja õnnetusi. Ma ei usu enam kodumaasse, ma ei usu enam iseendasse. Itaalia, sa õnnetu maa! Saatuslike sajandite saak! Võitjate ohver! Kuivade

218

silmadega pean ma jõuetus vihas vaatama otsa inimestele, kes on mu kodumaa paljaks riisunud ja reetnud.»

Nendele ägedatele sõnadele järgnesid tema kirjutatud kõned Bonaparte'i vastu, mis trükki ei pääsnud, kuid levisid käsikirjaliselt. Nõnda reageeris Foseólo Bonaparte'i poolt kokkukutsutud Tsisalpiini saadikute nõupidamisele. Foseólo oli ka Bonaparte'i poolt keelatud. tragöödiate autor. Foseólo oli imepärane värsimeister, kes itaalia keele harukordset muusikat edasi oskas anda. Foseólo oli monarhide vastu suunatud satiiride autor. Foseólo oli tagaotsitav, niihästi prantslase Napoleoni kui ka austerlase Franzi vihaalune maapagulane. Kuidas söandas ta nõnda julgelt sõita Austria teedel koos selle kauni lombardlannaga? Ja kes oli see daam, kes nii kartmatult reisib koos mehega, keda kõik arvavad elavat kuskil Sotimaal?

Juba ammu on teetolm hajunud. Juba ammu ronis ratsu pehmel lumel astudes aeglaselt mööda Sankt Gotthardi järast mäekuru. Beyle hoiab ratsutit kohmetanud vasakus käes, ajab end jalustes vahetevahel püstakile, et kangestunud jalgu sirutada, kuid ta mõtted on endist viisi Lombardia apelsiniaedades, mirdisaludes ja haljastel viinamägedel. Võrdlus apelsinipuuga meenub talle iga kord, kui ta tundmatule daamile mõtleb. Ringi vaadates, kalju kohal tiirlevat kotkast pilguga saates ja jälgides, kuidas Austria suurtükivägi aeglaselt mööda mägiradu alla laskub, mõtleb Beyle

kontrasti tõttu just nüüd väga sageli tundmatule daamile ja tajub tema puudumist üha teravamalt, sedamööda kuidas selja taha, tema ja Milaano vahele, kerkib Alpi mäestiku müür. Samal ajal järjest kaugemale põhja poole minnes tunneb ta ängistavat valu, mis vargsi südamesse poetub, niipea kui ta endale aru püüab anda, kui palju ta oma elus mööda maailma rändama on pidanud.

Kui palju päevi aastas saab ta elada paikselt, reisil viibimata, hulkuri kombel ringi rändamata? Kogu ta elu möödub ju postitõllas!

Rahutus valdas Beyle'i, kui ta Claix' asulale lähenes. Siinne viinamarjaistandik oli kuulunud tema isale, aga isa oli selle ära müünud, nagu Pauline kirjutas. Peatuse ajal astus Beyle areldi ja ettevaatlikult, et teda ära ei tuntaks, varbtara juurde. Nahkpükstes talupoeg, halli Peakattega ja pluusi väel, millel ristusid helekollased traksid, käes kõver aednikunuga, seisis tara ääres ja sil-

mitses lähenevat Beyle'i umbuskliku imestusega. See oli viinamäe uus omanik.

Beyle otsis taskust mündi ja palus lõigata mõned kobarad. Võõrast kahtlevalt silmas pidades täitis talunik palve. Beyle läks kähku tagasi postitõlla juurde. Teel olles sõi ta aegamisi viinamarju. Viimane kobar oli veel puutumata, kui jõuti Grenoble'isse ning ta lähenes oma isa majale Vieux-Jesuites'i tänavas.

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Ilmad olid vihmased. Pärast tüli isaga, mille põhjustas õde Pauline'i lesestumine, peletas Beyle nukraid mõtisklusi eemale ratsutades. Ta tegi ratsasõite koos õega, hoolimata pilvisest ja sombusest ilmast, ja külastas uuesti neid kohti, kuhu ta lapsepõlves oma sõprade Bigillionidega välja sõita armastas. Nüüd Dauphine metsarikkale mäeharjale tõustes ning mägede külma ja haruldaselt kerget vaigulõhnalist õhku sisse hingates silmitses ta enda ees laiuvaid siniseid, helesiniseid, tumerohelisi ja lillasid metsaga kaetud mägesid, mis kadusid horisondi ääretusse kaugusesse, sinna, kus sui ts j as, peaaegu läbipaistev mäehari sinkjate ja hallide pilvedega ühte sulas. Lähedastel ja kaugetel esemetel lasus sinkjas vine, mõnel pool tumerohelise metsamassiivi aladel tungisid esile sinised järved. Nendes metsades leidus toredat jahisaaki. Vana Gagnoni valitseja oli varem jutustanud mäkradest, rebastest, põldpüüdest, kes selles metsatihnikus pesitsevad. Beyle mäletas Püha Hubertuse päeva metsavahimajas, kui koertega jahimehed korraldasid Saint-Ismier' lähedal puhkepeatuse ja kui inglise hurdad tema, alles poisikese, peaaegu tükkideks pidid kiskuma.

Pauline'il olid vennaga ühised harrastused. Ta oli vaimustatud Henrist kui suurepärasest kütist, kes kord kihla vedades oli linnu lennult tabanud. Pauline ise oma ratsa-kostüümis oleks praegugi Dianana jahiseiklusteks valmis olnud, kui poleks olnud takistamas vasakule õlale laskuvat leinaloori.

Koju tagasi ratsutades otsustasid vend ja õde, et nad isaga leppimata sõidavad juba järgmisel päeval üheskoo? Milaanosse.

Ärasõit ei olnud sugugi kurb. Teekond lõunasse tundus iaõlemale muinasjutuliselt toredana. Taas Milaanosse pääsemise üle rõõmustades unustas Pauline oma leina, ta Irenel aga loendas kilomeetreid lausa ülisuure kärsitusega.

Sellal kui Beyle postitõllas vedrude tõugetest pead lõnksutades tukkus, luges Pauline innukalt. Tal oli vaja fiende aastate Itaalia kohta palju teada saada. Reisile oli la kaasa võtnud raamatu «Rooma, Naapoli ja Firenze 1817. pastal». Paljude selle

teose autori arvamustega polnud Pauline nõus, kuid olles loomult leebe ja heatahtlik, püü-pis ta siiski kõigega leppida ja kõigele õigustust leida. Ta ütles vennale otsekoheselt, et mõned Stendhali arvamused tunduvad talle pealiskaudsete ja nimme üleannetutena, aga et raamatu autor ilmselt on suure mõistusega, kuigi ehk mitte eriti sügavate tunnetega inimene. | «Ta on ju ratsaväelane, ja ma mäletan hästi, kui kergemeelsed on ratsaväeohvitserid. Sa tead seda isegi, Henri,» ütles ta venna poole pöördudes.

Vend jäi peaaegu alati nõusse; mõnel puhul soovitas ta õele, et see osutaks vähem tähelepanu autorile ja süveneks rohkem nendesse küsimustesse, mida autor puudutab.

«Tead, ka mina ei salli seda Stendhali. Vahel tundub mulle, et ta on suur lobiseja.»

Postitõlla reisijad võtsid aeg-ajalt vaidlustest osa. Suurkaupmees Bolognast ja arst Naapolist olid Stendhali raamatut juba lugenud. Mõlemad olid autori suhtes ülimal määral eitavalt häälestatud ja ütlesid, et see jakobiinlu-sest nakatatud ohvitser Stendhal on üpris kardetav isik. Beyle nõustus nendega jalamaid ja jutustas terve rea kõige absurdsemaid anekdoote, mis ta «sellest Stendhalist» oli kuulnud, kusjuures ta polnud põrmugi kitsi kõige rängemate sõimunimedega ja kõige teravamate iseloomustustega. Siis astus Pauline autori kaitseks välja, ja Henri Beyle oli vaimustatud, kuuldes selles kaitses sugulasvere häält.

«Sind võib ju hakata kahtlustama, et sa oled selle Stendhaliga kuidagi sugulussidemeis,» ütles ta õele.

Pauline oli eriti huvitatud krahv Porro seltskonnast. Ta oli kuulnud, et Saksamaa, Prantsusmaa ja Itaalia pari-toad inimesed kohtuvad Porro majas. Beyle'i ütlust mööda kuulusid sellesse seltskonda Schlegelid, madam de Stael, Silvio Pellico, lord Byron, lord Brougham, Borsieri, Lodovico di Breme ja ennekõike Federico Confalonieri. Vii-

221

mane on inimsoo silmapaistvamaid esindajaid, kellesse on koondunud tohutu poliitikamehe temperament, võimas mõistus, raudne iseloom, vankumatu tahe, lühidalt — omadused, mida ei leidu enam sellel viletsal Prantsusmaal, kes kõik energilised inimesed sunnitööle on saatnud. Stendhal oli Confalonierit parajasti sääraselt iseloomustamas, kui postitõllas kõlas äkki ühe reisija, vana mehe hääl.

«Confalonieri? Questo liberale? Un uomo sommamente pericoloso!» 1 kähistas sisselangenud huulte ja koltunud põskedega rauk sügaval bassihäälel. Seda öelnud, võttis ta välja sinise lameda pudeli, avas korgi ja kallas endale kuldpeekrikese rohelist liköösi. Kui ta kuldpeekri hambutu suu juurde tõstis, hakkas ta kuivetunud ja pikal kondisel sõrmel särama suure karneooliga kuldne pitseri-sõrmus ja käise varjust tuli nähtavale must ahhaat-roosi-krants. Pitsmanseti alt ulatus välja must rist, millega palvehelmed lõppesid. Joonud kolm klaasi likööri, elavnes vanamees ja hakkas fanaatiku ägeda, tigeda pilguga üksisilmi Beyle'ile otsa vahtides rääkima:

«Itaalia vajab timukat, kes poleks kardinalipurpuris, vaid valgeis rõivais. Rooma paavst annab selleks peatselt õnnistuse. Maa on jumala unustanud, sellest kõik meie aja õnnetused ja õelus. Teie Bonaparte oli tõeline pimedusejünger, kuid ta oli läkitatud karistuseks. Üksnes suured Põhjamaa keisrid Habsburgid ja Romanovid on kiriku õigustest aru saanud. Peatselt pole Itaalias enam ühtki Confalonierit.»

Beyle teeskles, nagu oleks ta reisist roidunud. Ta haigutas vanamehele peaaegu näkku, sulges silmad ja jäi hetke pärast tõepoolest magama, jättes Pauline'i ja teiste reisijate mureks vestluse jätkamise vana jesuiidiga. Ta mõtles ainult selle üle, kui paljuütlevad on vana vagatseja ennustused, ja otsustas esimesel võimalusel sellest kohtumisest Confalonierile jutustada.

Jätnud mäenõlvad seljataha ja laskudes Lombardia haljendavasse orgu, tundis Beyle ängistavat rõõmu, mis talle seni võõras oli olnud. Mitte kunagi varem polnud

Prantsusmaa talle nii tuhmununa paistnud, mitte kunagi polnud Itaalia teda nii ahvatlenud kui seekordsel tagasitulekul. Lombardia oli talle valgus ja õhk, milleta ini-

1 Confalonieri? See liberaal? See on äärmiselt ohtlik inimene! (Autori märkus.)

mene elada ei suuda. Sel kuul, mille ta oli veetnud põhja fcool, oli ta sageli tundnud arusaamatut tuska. Nüüd aga hakkas süda igal hobustevahetamisel postijaamas üha kärsitumalt põksuma. Lakkamatult kõlas kõrvus helisevate luuleridade muusika — kauneimad värsid, mida ta kunagi foli kuulnud:

Bella Italia, amate sponde,
Pur vi torno a riveder. Tréma in petto e si confonde L'aima oppressa dal piacer.
Tua bellezza, ehe di pianti
Fonte amara ognor di fu,
Di stranieri e crudi amanti T'avea posta in servitù.
Ma bugiarda e mal sicura
La speranza fia de're: Il giardino di natura No pei barbari non é. 1

See kameeleon, see igavesti värvi muutev Monti on nii palju kordi mitmesuguseid Itaalia valitsejaid tervitanud ja nii palju kordi oma kesta vahetanud, et raske on tema maskide alt leida teda ennast. Ent temas pulbitsevad poeedi elavad kired; tema värss on nii laulev ja helisev, et nende Itaalia kohta käivate «Marengo lahingust» pärit ridade eest võib talle kõik andestada.

Monti on tervitanud Suvorovit, on tervitanud Bonaparte'i, on tervitanud Austria võimu, mängides sõnadega «Austria» ja «Astrea». Kui palju kenam, siiram, ausam ning meeldivama käitumisega on väike, lapseliku näoga, ümmarguste silmade ja alatasa kergitatud kulmudega Silvio Pellico, võrreldes selle põldpüünäolise ja peenutsevalt pruntis huultega kavala õukondlasega!

Tee kohal hõljus viljaka maa must tolrn. Kõikjal vohava toreda taimestiku harukordne lopsakus jättis mulje üliküllusest, tormilisest sigivusest. Viinamarjaistandikud vaheldusid iiriseväljadega, puuviljaaiad — õlipuusaludega;

Imekaunis, itaalia, armastatud rannad, - saatus lubab sind näha! Rahutult põksub süda, nii nukker, nii rõõmus on meel, mis tulvab üle õnnest. Iga päev on sinu ilu pisarate mõruks allikaks, ta on su andnud võõramaalaste ja julmade armastajate ikkesse. Aga kurjategijate lootused osutusid tühjadeks, sest looduslik aed ei ole nende jaoks loodud. (Autori märkus)

loorberite tumedast lehestikust ja odajatest küpressidest ümbritsetud majadega külad vilksatasid postitõlla aknaist mööda. Postipoiss puhus sarve. Vastutulija, kongnina-line hallide tolmunud juustega kaputsiin, päikesest niisama pruun nagu ta mungakuub, pööras oma eeslikaariku maanteelt külavaheteele. Kerjused, kes tundusid kummalise kontrastina selle maanurga rikkusele, magasid kuuma päikese käes maanteeäärses tolmus. Laiaääreliste kübaratega katoliku paatrid sarnanesid karjuste ja bandiitidega; kahtlased ratsanikud, laiaäärelised kübarad peas ja karabiinid seljas, kes juba eemalt käänasid postiteelt kõrvalistele radadele, sarnanesid omakorda katoliku preestritega. Viinamarjapõõsaid sidudes töötasid mitmel pool kõpla ja labidaga kõhnad kuivetud moonakad, kes moodustasid peamise osa selle mõisnike ja rikaste rentnike vahel jaotatud ülirikka lausikmaa elanikkonnast.

Beyle mõtles selle rahva äärmisest ärahirmutatusest, kohutavast vaesusest rikkuse kõrval, pidevaist võimuvahetustest Põhja-Itaalias ja usu kadumisest homsesse päeva, mistõttu need Lombardia kehvikud ja kerjused võisid niihästi ülestõusnute ja rüüstajate jõugu välja panna kui ka katoliku preestrite ja Austria sandarmite õhutusel kättemaksuhimulise karistussalgana revolutsioonilisest liikumisest haaratud linnade vastu minna. Beyle arutles, kui suure vea teevad tema sõbrad karbonaarid, kes selle rahvaga sidet leida ei püüa.

Ta meenutas Byroni ja Confalonieri vandetõotust: «Ma pühendan kogu jõu võitlusele põlluharijate tõelise ja õiglase seaduse eest, sest ilma selle seaduseta on tõeline vabadus mõeldamatu. Põllud ja maad ei või olla omandiks. Ma kohustun võitlema eravalduste kaotamise eest.» Beyle'ile meenus, kuidas Byron neid sõnu lausudes silmitses laual seisvat rituaalset pealuud ja sirutas siis käe, et võtta Confalonierilt vastu karbonaaride sümbol — õitsev akaatsiaoks. See oks anti ainult nendele, kes peale kõigi vandetõotuste kohustusid kaasa aitama kuninglike perekondade hävitamisel.

Saabus õhtu ja ühtlasi järjekordne peatus, öömajad vaheldusid. Hommikul päikesetõusu ajal algas teekond jälle. Kiiresti möödusid linnad, alevikud, villad, teeäärsed kõrtsid. Püsisid rammestavad, lämmatavalt kuumad ilmad. Päike põletas postitõlda. Ikka harvemini võtsid reisijad istet tõlla katusel. Järjest sagedamini muutus

224

sõitjaskond tõlla sees. Vana jesuiit oli juba ammu maha läinud. Tal oli Fino lähedal aupaklikult vastas vana daam koerakesega. Jesuiidi kohal istus nüüd väike paks mees, kes kohe lahti lõi tafträtte sisaldava reisipauna ja oma kaupa kiitma hakkas. Need olid roosad, hallid ja helesinised rätikesed, mille nurki kaunistasid üliõrnad tikitud või trükitud värsid; kallimatel olid Petrarca sonetid, muudel lihtsalt armuavaldused — vastavalt ostja maitsele ja rahakotile. Kaupmees lootis oma ilukõnega võluda ennekõike noort, keigarlikult riietatud reisimeest, kes istus tõlla nurgas. Ent too jäi täiesti ükskõikseks ja näis koguni tukkuvat heatujulise noore naise vadistamise saatel, kes oma .reisikaaslast üsna sisutu jutuga lõbustada püüdis. Vastupidi — daam ise sõrmitses uudishimulikult neid riideraase ja valis endale välja tosina kõige õrnemate ja liigutavamate salmikutega rätte.

Tundus, et noormeeski virgub. Ükskõikne ilme ta näol asendus mõninga hirmuga, kui ta märkas, et peab maksma. Toimus õrn stseen, mis tegi nalja kõigile reisijatele. Noormees leppis olukorraga, tõmbas välja värvilise veneetsia nahkrahatasku ja maksis kõik kinni, lisades väljavalitud rättidele veel ühe, mida ehtisid rist ja paavsti tunnustena võtmed igas nurgas.

«Kiiduväärt tegu. Noormees ilmutab valikul küpset maitset,» tähendas suurte vurrudega rauk, kes istus nende vastas.

«Teie siis mõtlete, et ta ostab selle enda jaoks? See läheb onukesele — Treviso kanoonikule. Veel aasta eest oleks ta mulle ei tea milliseid kingitusi teinud, nüüd aga, kui asi on joones, koonerdab ta iga liiri juures. Karistuseks hakkan ma kasutama neid rätikuid nõnda, nagu ta seda oodatagi ei oska. Siin leidub niisuguseid värsse!»

Ja noor daam pahvatas heledasti naerma.

Sel ajal, kui too noor naine naeru sillerdas, jõudis postitõld Saronno väljakule. Naeruga seltsis ratsakutsari postisarv, millele otsekui vastuseks kostis linnast Austria heeroldi pasun. Käänaku taga posti juures peksis timukas piitsaga, mis vihinal õhku lõhestas, alasti meest, kes oli nii kõvasti eesli selga köidetud, et käsi liigutadagi ei saa-nud. Ümberringi seisid valgetes mundrites Austria sõdurid. Naer tardus noore naise

huultel. Postitõld möödus kiiresti väljakust, tõllanurgas istuv vanamees aga lausus tähtsalt:

225

«See kulub niisugustele ära. Need neetud karbonaarid ei lase ju ausat itaallast enam eladagi.»

Kõikide reisijate täielik vaikimine oli vanamehele vastuseks. Beyle muutus süngeks ega lausunud kogu tee kuni Milaanoni ainsatki sõna. Seevastu teised reisijad, kes pärast mõningat vaikimist tükk aega kõrvalistel teemadel juttu ajasid, hakkasid viimaks arglikult arutama äsja nähtud vägivalda itaallase kallal. Kõige rohkem rääkis karbonaare vihkav vanamees. Ta jutustas, et tal on kaks poega, kellest üks on «aus Austria ohvitser», teine aga «närukael, kes luusib mööda metsi ja varjab end valitsuse eest».

«Nähtavasti kah karbonaar,» lisas vanamees. «Minu vanad käed ei küüni teda kantseldama, aga las satub ühel ilusal päeval Austria karabinjeeridele pihku.»

Noor naine püüdis vastu vaielda. Ta ütles, et isal on raske poega jäädavalt südamest välja heita.

«Ta pole mulle enam poeg. Ta on isegi oma tütrekese minu vastu üles ässitanud. Tüdrukuke ütles mulle neil päevil: «Isa räägib, et vanaisa Cecchino tahab päikese, kui see paistmist järele ei jäta, vangi panna.» Ah et mina. Cecchino, tahan päikest vangi panna, kui see paistmist järele ei jäta? Tema, minu kunagine poeg, tihkab sisendada sihukesi mõtteid oma tütrele, minu lapselapsele! Ma olen liiga leebe, kui sallin selle neetud karbonaari viibimist oma katuse all.»

Kutsar, kes postitõlla pehmele teele oli juhtinud ja seetõttu seda kõnelust kuulnud, kallutas pea uudishimulikult vastu aknaruutu ja vaatas vanamehele teravalt näkku. Hambaid paljastades naeris ta oma sarnaka näoga üpris pahatahtlikult, vanamehe kuju oma hallide silmade ainitise pilguga kindlalt meelde jättes.

«Ma olen veendunud, et ka see noormees on karbonaar,» sõnas vanamees varjamatu hirmuga tagasi tõmbudes. «Millestki ei tohi teel olles enam rääkida, lihtsalt ei tea enam, keda karta. Kõikjal, mu enda magamistoalgi, on kõrvad, igal pool käib võitlus.»

Rätikaupmees elavnes äkki; osava äritseja meelitav, libitsev naeratus kadus ta näolt. Lihtsalt ja tõsiselt lausus ta:

«Kuulge, sinjoore, ei või ju kõiki noori itaallasi vangi panna. Siis Spielbergist ei jätkuks.»

«On ju veel Mantua maa-alused kongid. Ja lõpuks ei

226

tarvitsegi kõiki neid sindreid istuma panna. Tuleb kinni nabida ninamehed.»

Pauline küsis Beyle'ilt, mis on Spielberg.

«Üpris õudne paik: vallikraavidega piiratud kindlus kuskil Määrimaal, väga sünges kolkas keset metsi. See on vist austerlaste kõige hirmsam vangla.»

Rätikaupmees ei saanud ikka veel hingerahu.

«Teate mis, härrased,» ütles ta, «ma pole karbonaar ega armasta üldse püssirohu lõhna, kuid ütlen teile tõtt — karbonaare teevad austerlased meie paatrite abil ise. Mida tohib inimene praegu ette võtta ilma võimude loata? Juua ja süüa — juhul, kui sul on raha, ja lõbutseda aru pidamata, kui seda raha on palju, kuid mitte mingil juhul ei tohi ta õppida ega lugeda, reisida ega juttu vesta nagu meie praegu siin. Kui inimene nälgib ja otsib tööd, siis ta seda ei leia. Ta läheb metsa, ja kohe hakatakse teda röövliks pidama. Ma kauplen siidiga, minu vend aga ostab talurahvalt üles põllusaaki. Ta räägib, et ka maal on meeleolu rahutu. Teile, näe, on lihtne asi sedasi oma lihasesse pojasse suhtuda, aga tuletage meelde, mida tegi kindral Mangues,

kui preester tahtis oma pihilapsele maale armulauda viia. Mäletate, alles hiljuti kehtis kord, et inimesed ei tohi öösiti toiduga linnast välja minna. See oli neil aastatel, kus omaksed viisid metsasolijatele toidupoolist. Kindral Mangues käskis preestri linnavära-vas maha lasta, sest preestril oli kaasas tükike leiba. Sel viisil loodeti kõiki karbonaare surnuks näljutada. Aga mis see aitab! Pärast seesugust korraldust tekib neid ühe asemel viis! Uskuge mind, karbonaare teevad austerlased ja preestrid.»

Milaanosse jõuti siesta ajal. Kõik luugid olid suletud, palavast päikesest kuumavad tänavad tühjad. Postitõlla peatuskohast sõitsid Beyle ja Pauline voorimehel Bona-parte'i väljakule. Kõik oli korras. Sophie oli toa puhta hoidnud: polnud tolmukübetki. Kiri oli seega saabunud õigel ajal. Eluruum proua Pauline'i jaoks oli olemas. Ainult et kiri oli avatud.

«Nähtavasti tegi mu õepoeg minu äraolekul eksikombel teie kirja lahti, sinjoore Beyle. Siis käis siin keegi suurte vurrude ja prillidega mees ning palus teie tulekust passi-osakonda teatada.»

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

Ühest aiast Via Rovanal väljus ilus, hallide vurrude, raseeritud lõua ja hallide puhmaskulmudega sinisilmne vana mees; kõnnakul, mis oli täis väärikust, käis ta keppi viibutades Milaano tänavail. Vana härrasmehe silmapaistvast kujust hõngas suursugusust, kõik kõneles avalast iseloomust; selle mehe igas naeratuses oli tunda südamlikkust. Vastutulijad vaatasid teda austusega, naised jäid teda imetledes vahtima, Austria ohvitserid tõstsid teda kohates käe kõrva äärde, sandarmid aga tõmbusid tikk-sirgeks. Vana mees ei rutanud. Ta armastas hommikusi jalutuskäike, ta armastas töötada, kõndida ja kõnelda ruttamata, iga oma sõna kaaludes, kuid ta oskas mõtelda ka pöörase kiirusega ja haarata tabamatuid asju selliste mõttevälgatuste ajel, et iga noor inimene võiks teda kadesta. Mitte ükski kortsuke ei muutunud seejuures tema suursuguses ja siivsas näos.

Santa Margaritale lähenedes lisas vana mees sammu. Vahisõdurid astusid ta teelt kõrvale ja andsid püssiga au. Vana mees läks teisele korrusele, võttis taskust väikese võtme, keeras oma kabineti ukse lahti, tõmbas kellanööri, vajutas siis seinas peituvale nupule ja avas kapi. Rida šarniiridel liikuvaid, harjunud käele kuulekaid laekaid tuli salakapist esile. Kellasignaali peale astus kolistades ja mõõka mööbli vastu koksates kabinetti karabinjeer, koristas kannuseid ja andis au, tõstes käe kolmnurkse kübara juurde, millel ilutses terve puhmas musti sulgi.

«Too Niccolini siia,» käskis vana mees ümber pöördumata.

Teinud kandadel pöörde, nii et pagunite hõbekard õhku lendas, väljus sandarm mehhaanilisel, ühtlasel kõnnakul.

Vana mehe näoilme muutus järsult. Ta võttis kätte kirja. Teades, et teda keegi ei jälgi, hakkas ta oma tunnetele voli andes seda lugema. Ta ninasõõrmed paisusid, kongus nina muutus haagitaoliseks, huuled ahenesid, lõug tungis ette, silmadesse tekkis röövlinnu tuli ja tigedus. Suursugune vana härrasmees oli jälle muutunud lihtsalt inkvisiitor Salvottiks, Tema Keiserliku Kõrguse kuningas Franzi ülemnuhiks Lombardias.

Salvottile oli see harukordsete õnnestumiste päev Byron, «see hullumeelne lurjus, suursugune kõlvatud elukommetega inglane, kes kõiki ilma erandita solvab,

alates Austria ohvitseridest ja lõpetades Euroopa isevalitsejatega», oli eile Ravennasse elama asunud, olles nädal aega enne seda oma teenri Niccolini ametist vallandanud. Ning nüüd on Niccolini ilmunud siia selle hullumeelse kirjaga, mis ei jõudnudki posti, vaid sattus otse tema — Salvotti kätte.

Ah, kui tore kiri! See nurjatu lord määrab Naapoli karbonaaridele Boracini kõrtsis kohtumise, palub neid sinna tulla ning tema käest raha ja relvad vastu võtta. Ta kirjutab lausa, et on nõus andma neile igasugust abi «võitluses usu, variseride ja barbarite» vastu. Kas see ei ole tõend? Kas see ei ole dokument?

Koridoris oli kuulda samme. Salvotti tõmbas otsekohe jälle õilsa heatahtlikkuse ja süütuse maski ette. Sisse tuli Niccolini.

«Kas sa lugeda ja kirjutada oskad?» küsis Salvotti temalt.

«Jah, sinjoore.»

«Siin on sulle paberipoogen. Kirjuta sellele kõigi nende nimed, kes Milaanos sinu lordi juures käisid.»

«Ma paljude nimesid ei tea.»

«Siis kirjelda nende välimust. Aga pea meeles, et kui keegi sellest teada saab, et sa minu juures oled olnud, siis ...»

Seda öeldes pahvatas Salvotti heatahtlikult, kuidagi haruldaselt lõbusasti naerma. Niccolini jäi teda ainiti vahtima, ajas silmad pärani ja hakkas kogu kehast värisema.

Hetke pärast krigises tema hanesulg tindiplärakaid tilgutades juba paberil. Salvotti luges teisi kirju. Lugedes tõmbas ta välja kaardikesi ja kirjutas nendele andmeid, neid ühtlasi liigitades ja jaotades ning neile märkusi tehes: ühtedele märkis ta vendita, mis tähendab turgu, kuid ühtlasi ka karbonaaride looži; venti, mis tähistab kahekümnemehelist salka; teistele märkis ta baracca, mis tähendab hurtsikut, aga samas ka karbonaaride salajast kohtumispaika; kolmandatele kirjutas ta foresta — mets; selle sõnaga tähistati venta tegevusega haaratud maa-ala või piirkonda.

Lugemise lõpetanud, kirjutas ta Viini lühikese ettekande, et tema otsingutel prantsuse paruni de Stendhali tabamiseks pole seni olnud edu ja et see nähtavasti on Väljamõeldud nimi. Ettekande lõpul nõudis ta, et Milaanosse

229

saadetaks Prantsuse ratsaväe ohvitseride loetelu. Kindlasti aga 6. tragunirügemendi nimestik.

Niccolini oli lõpetanud ja seisis, väärikat vanahärrat kohkunud aupaklikkusega silmitsedes.

Salvotti pöördus tema poole ja hajameelselt kõrvale vahtides lausus:

«Võta see oma isanda kiri ja sõida jalamaid La Cavasse, et saaksid selle sealse külapostiljoni Ruggieri kätte anda. Ta toimetab kirja kohale, sina aga tuled siia tagasi, enne ainult käid Ravellos ära. Seal päris tipus, Ruffoli mauri palee lähedal, koputa väikese maja aknale, mis on Ruffoli keerdsammastiku vastas, ja küsi preestrit. Kui teda kodus ei ole, siis mine teist korda, aga ära sa kellelegi midagi räägi. Kui siis preestrit kohtad, nimeta talle tolle inimese nimi, kellele su isand kirjutab, ja ütle, et ta selle sinjoore naise pihile võtaks. Siis katsu selle sinjoore silma alla sattumata sõita tema kannul põhja poole. Sa kirjeldad mulle kõiki, kes temaga koos sõidavad ja juttu ajavad. Kui sisse kukud, siis ... »

Niccolini hakkas jälle kogu kehast värisema ja haaras rinnast kinni seda raugalikku naeru kuulates. Ta teadis väga hästi, et kividega kott ootab teda juba ja viib ta Mantua kaevu põhja, kui see hirmuäratav vanahärra temaga rahule ei jää.

Salvotti kirjutas pika ettekande politseiministrile krahv Sedlenitzkyle Viini:

Kui lord Byron poleks tõendanud oma täielikku arukaotust, tuleks ta Viinis kõigi natsioonide püha politsei büroo ühendatud valve alla võtta. Kuid selle

suursuguse inglase hullumeelsus sunnib tema poliitiliste aktide edukuses kahtlema. Ta on meile väga sobiv kui hele tuli, mille peale meid huvitavad linnud kokku lendavad. Teda ümbritsevad naisterahvad on õige jutukad. Ma saatsin ühe genualasest flöödimängija ta juurde teenriks. Byron armastab teda pööraselt, kuid tal on veel üks ülikardetav teener, veneetslane Tita, endine gondoljeer, lukksepp ja relvasepp, kes on oma isandale lõpmatult truu. Kõik meie katsed seda teenrit teiste teenritega tülli ajada on seni nurja läinud. Oleks tarvis, et Teie Hiilgus astuks ühendusse Pühima Isa kojaülemaga, et saaksime lord Byroni praegusest karbonaaride salaurkast Ravennas välja kihutada. Meil on teateid, et Byron valmistub välja andma

230

põrandaalust ajalehte «Tenda Rossa» («Punane Lipp»). Juba see üksi ütleb, et Byroni siinviibimine on ebasoovitav. Mul on tema põrandaaluse ajakirja «Carbonari» kaks numbrit. Õnneks läks korda arreteerida trükiladuja, ning kolmas number hävitati enne, kui jõuti teha esimesed äratõmbed. Palun Teie Hiilguselt juhendeid.

Kindralinspektor Salvotti

Uksele koputas käskjalg ja teatas Salvottile, et keegi preester soovib teda näha. Sisse astus kerglase ja jultunud r.äoga, punapõseline ja kuidagi iseäralikult naeratav ilus noormees, nägu ühtaegu kohtlane ja jultunud, mis tema musta riietusega ja lillade sukkadega sugugi kokku ei sobinud.

««Tere, isa Pavlovic,» ütles Salvotti. «Kuidas teie reis Viinist õnnestus?»

«Seekord jään ma siia pikemaks ajaks,» vastas vaimulik, «sõit muutub ikka raskemaks ja vaevalisemaks. Nelja kilomeetri kaugusel Comost paiskas kutsar mu kurvis tõllast välja, kaks bandiiti tormasid mulle kallale, tuhnisid mu kohvris ja kobasid kõik voldikesedki läbi. Need aga olid isesugused bandiidid: raha ja asju nad ära ei võtnud, sõimasid mind vafd koledal kombel.»

«Kuid kõik lõppes õnnelikult?»

«Jah, ja siin, näete, on kahekordse köitega palveraamat. Sellest leiate salajasi juhendeid ja käskkirja minu määramise kohta.»

«Olete tubli mees,» ütles Salvotti. «Aga palju teile palka on määratud? Kas teate, et me istume siin täiesti ilma rahata.»

«Sellest ei ole mul sooja ega külma. Teid on kästud tnaksta mulle kolm tuhat krooni operatsioonikuludeks. Sust te selle raha võtate, pole minu asi.»

«Kuulge, püha isa. Ma annan teile kolm tuhat, kuid tingimusel, et te iga kuu eraldate mulle sealt viissada krooni. Vastasel korral kirjutan raporti, et te ametisse ei sobi.»

Pavlovic paljastas hambad ja pahvatas naerma. «Kirjutage, kirjutage, kallis Salvotti. Eks ma vaata, mis näo te siis kuu aja pärast teete.»

Salvotti võttis noa, avas köite nahkkaane, jõudis vahadeni, lõikas selle katki ja tõmbas dokumendid välja, nende lugemisel muutus ta nägu päris pilviseks.

231

«Teie siis oletegi see, kes püüab Sedlenitzkyle jätta asjust väära mulje?» sõnas Salvotti raevunult. «Viinis nähtavasti mõeldakse, et töö on siin kerge.»

«Viinis nähtavasti seda ei mõelda, kui teile nii tubli mees appi saadeti.»

«Teil ei ole siin midagi teha. Teiesuguseid on meil jalaga segada.»

«Minusuguseid on üldse vähe, ning kui ma aasta pärast kuninga pihiisaks ja kõigi Spielbergi kinnipandud patuste taevaseks südametunnistuseks ei saa, siis ma garanteerin teile, minu kallis uus ülemus, et te ise selle toreda lossi esimeses trellitatud kambris endale aukoha leiate.»

«Kuulge, kas te tõesti arvate, et mulle sääraseid häbematusi öeldes suudate korralikke tööalaseid vahekordi luua?»

«Noh, sellest me vestleme täna õhtul. Ma palun teid oma kongi Pavia kloostris. Sinna kogunevad Milaano kõige kenamad neiukesed ja me veedame õhtu lõbusalt.»

Salvotti kõhkles hetke, siis aga ulatas Pavlovicile käe ja ütles:

«Ma tulen.»

Koputati. Sisse astus sekretär postisaadetisega.

Esikohal mapis oli järgmise sisuga kiri:

Meile on saanud teatavaks teie tegevus. Pidage meeles, te neetud palgalised agendid ja äraandjad, et iga teie samm on itaalia rahval teada. Teie luurele, mis rajaneb reetmisel ja mõtteosaliste väljaandmisel raha eest, vastame meie üldrahvaliku konspiratsiooni ja luurega, mis selgitab meile iga teie sammu. Ikestatud Itaalia südamed ja mõtted on meiega. Teiega aga on austerlaste kroonid ja altkäemaksud.

«Selliseid kirju tuleb iga päev,» sõnas Salvotti. «Ja ikka mitme käekirjaga. Ühel ilusal päeval peame endid siit koristama kus kurat.»

«Mis siis ikka, eks sõidame siis ajutiselt ära, seni km need tolgused linnavalitsuses istuvad. Muide, kas pde ükspuha, kes võimul on, kui aga hästi makstakse. Preestritele on tee alati lahti. Teie olukord aga on küll täbar Te olete itaallane ja ilmik. Teid võidakse hõlpsas'1 laternaposti otsa tõmmata.»

Seda laadi jutt jätkus veel paar tundi.

Siis sõitsid mõlemad linnavalitsusse.

232

Järgmisel' hommikul tunnistas noor neiu Cecchina, kes teenis Mathilde Viscontini majas, hirmuga kahetsedes perenaisele üles oma kergemeelsuse ja jutustas, et noor preester, kellega ta õhtu oli veetnud, oli talle järjest veini valanud, tungivalt pärides, kes markiis Viscontinit külastavad.

«Ma ei teadnudki, sinjoora, et teie neiupõlvenimi on Viscontini. Ma kinnitasin preestrile, et te olete Dembowska, ja et teie abikaasa, Prantsuse armee ohvitser, on nüüd Poolamaale tagasi pöördunud. Kuid see preester teab väga palju ja ma vist vintis peaga lobisesingi ülearu. Aga tema muudkui päris teateid kellegi sinjoore Foscolo kohta, keda ma hoopiski ei tunne. Ta ütles, et see on üks punapäine karbonaar, kes Inglismaale põgenes.»

Mathilde Viscontini ei reetnud millegagi oma erutust. Ta rahustas kärmesti Cecchinat, saatis ta ära ja hakkas ootama oma uut sõpra, kellega ta alles hiljuti krahv Porro juures oli tutvunud. See oli Milaano kodanikuks saanud prantslane Bonaparte'i armeest. — sinjoore Arrigo Beyle.

Minnes Belgiojoso väljakule, kus elas tundmatu daam, keda ta kahel korral oli kohanud ja kes teda nüüd vastu võttis, koges sinjoore Arrigo Beyle ujedust, mis talle varem võõras oli olnud, kuid naerdes ütles ta iseendale, et temaealisel ei tarvitse enam ujedust karta. Ta tabas end mõttelt, et selle naise nooruslik võlu seostub tema südames ühtlasi ka lõpmatu lugupidamise ja sügavaima austusega. Naine kütkestas teda oma harukordse vitaalsuse, mõistuse elavuse, tunnete värskuse ja selle imekspandava rahuga, mis avaldus selle oivaliselt kauni milaanolanna igas lihases, igas liigutuses ja igas pilgus. Pärast kahekuist tutvust, mille kestel see daam oli teda peaaegu iga päev lubanud veerand tunniks tulla «La Scala» teatri looži, kus ta viibis koos oma nõo, krahvinna Traversiga, võeti Beyle viimaks vastu Viscontini salongis Belgiojoso väljakul. Beyle oli tark, huvitav vestluskaaslane, sugugi mitte pealetükkiv ja afekteeritud, alati lõbus ja samal ajal tagasihoidlik. Ent tuli aeg, mil see tagasihoidlikkus luutus ikka raskemaks kohustuseks. Välja arvatud lihtne huvi ja mõningane usaldus, ei olnud Beyle'il sellelt naiselt midagi loota. Ühtlasi tundis ta

suurenevat piina. Beyle oli kolmekümne viie aastane, Viscontini — kahekümnekahek-sane. Ta oli olnud abielus ja sünnitanud kaks last.

233

Tasakaalutu ja äkiline Dembowski oli teinud kõik, et nais6 elu lausa põrguks muuta, ja pärast seda, kui nad lahku olid läinud, sõitnud lõpuks ära. Mathilde Viscontini kiindus tormiliselt revolutsionäär Ugo Foscolosse ja piA temaga koos peaaegu hukkuma. See võluv mees, pikk ja õlakas, kes sarnanes endisaegse itaalia kondotjeeriga, kuid. oli säilitanud ka oma kreeklannast ema kütkestavad joonia loomuomadused, omas tohutut kehalist jõudu ja oli haruldaselt osav. Henri Beyle ei söandanud sinjoora Mathildega iialgi kõnelda sellest mehest. Beyle võis Mathildele meenutada vaid kohtumist Adda jõe kaldal sel päeval, kui too parvel üle jõe tuli ja Beyle teda ümbervajuvas kalessis toetas. Kohtumist Como lähedal, kui Mathilde Foscolot ära saatis, ei söandanud Beyle talle meenutada. Ta teadis, et Mathilde'i toatüdruk viib sageli postkontorisse kirju, mis on adresseeritud Inglismaale, Londoni kaupmehe Fletcheri nimele, ja pöörane armukadedus piinas tema südant, kui ta mõtles, et selleks Fletcheriks võib olla Foscolo.

Tol päeval, kui Cecehina oma veidra pihtimusega oli esinenud, ootas Mathilde Beyle'i tulekut kuidagi kärsitult. Cecehina ülestunnistus häiris teda eriti seetõttu, et ta põlgas Austria politseid ja oli selle vastu olnud kõrgilt nõudlik. Mõtelnud pisut järele, avas ta sekretärlaua ja hakkas Milaano politseiülemale parun Binderile kirja kirjutama. Resoluutselt nõudis ta tundmatu preestri nördimust tekitava intriigi lõpetamist. Kujutledes Binderit kirja lugemas, naeris ta tema üle ja püüdis kujutleda tema näoilmet. Mathilde kirjutas, et tal on väga kahju, et Milaano vaimulikud veedavad aega alamast soost neidude seltsis, et preester ässitab toatüdrukut perenaise vastu üles, et just selliste küsitlemistega külvavad vaimulikkudeks ümberriietatud politseiagendid teenijate hulgas umbusaldust aristokraatia vastu ja et ta nõuab selle lurjuse ülesotsimist ning karistamist. Siis tõmbas ta sõna «lurjuse» maha, mõtles veidi ja kirjutas uuesti: «Teie lurjuse».

Ta polnud kirja veel lõpetanud, kui teener Lodovico sinjoore Beyle'i tulekust teatas.

Tal oli nii hädasti vaja kirja lõpetada, et ta palus öelda, et külaline pisut ootaks.

Lodovico väljus, andis palve Beyle'ile edasi ja Beyle hakkas suure salongi pehmel vaibal kärsitult ringi kõndima.

234

Kaminast paremal rippus Lombardia koolkonna suur maal «Herodias», mida peetakse Bernardo Luini tööks. Leonardo da Vinci noor, varasurnud õpilane on siin kujutanud pisut paremale pööratud peaga naist. Naine vaatab poolsuletud silmadega, ahtail, kaunijoonelistel huultel mänglemas hurmav naeratus — paljuteadev, kuid kavaluseta, ahvatlev, kuid mitte magus, salapärane ja mõistatuslik. Orna lõuaga näoovaal muutub alaosas pisut teravamaks. Tumekullakate juuste raamis laup on haruldaselt puhas, kõrge. Igast joonekesest õhkub peent vitaalsust, iga soon on tulvil tuiklevat, kuuma verd. Ja kõik see on maalil kerge, vaevalt märgatava nukrusevinega varjutatud.

«Kui poleks seda nukrust, siis oleks Bernardo Luini maal sinjoora Mathilde väga täpseks portreeks,» mõtles Beyle kamina juures seistes ja käega taevassinist portselanvaasi puudutades.

Uks avanes. Linki lahti laskmata heitis sinjoora Viscon-tini pilgu salongi. Ta näol mängles mondäänne, sõbralik naeratus. Ta oli kavatsenud öelda midagi naljakat, kuid toas ringi vaadates ja Beyle'i sealt mitte leides muutus ta äkki nukraks ja peaaegu ehmus.

See kestis ainsa viivu. Beyle liigatas, astus kamina varjust välja ning läks majaperenaisele vastu. Sinjoora Mathilde muutus ta ees hetke jooksul sootuks. Ta vaatas Beyle'i nüüd jaheda ja kurja pilguga, nagu kartes, et tema äkiline ehmumine mõttest, et Beyle oli teda ära ootamata lahkunud, võiks Beyle'ile anda mingeid uusi õigusi. Ent Beyle juba võidutses. See oli uus, talle täiesti ootamatu tõend tõelisest sõprusest. Nagu iga suurest tundest haaratud inimene, alahindas ta iseennast ega uskunud millalgi endasse. Kergatslik käitumine teistega, tekkinud iselaadi võõrdumise ja üksinduse mõjul seltskonnas, kes tema jumalavallatutest naljadest kuigi palju aru ei saanud, skeptilised märkused Bonaparte'i kohta, jahedad tähelepanekud parun Binderi mõistuse ja asjatundlikkuse aadressil, skeptiline suhtumine Milaano liberaalsetesse ringkondadesse oli Beyle'i järjest rohkem isoleerunud ja teda sundinud üha sagedamini maski ette panema. Ta täitis jahedalt Confalonieri palveid, suhtus ükskõikselt itaalia rahvuslikku ideesse, kuid vihkas vaimulikkonda ja Austria sandarmeid. Ise ta seejuures oma isoleeritust ei

235

märganud, tundes end ikka rohkem Viscontini võlust vallutatuna.

Beyle oli sedavõrd tark, et ta ainsagi liigutusega ei andnud märku, et oli näinud, kuidas Mathilde jahmus mõttest, et Beyle teda ära ei oodanud ja majast lahkus. Nüüd jutustas Mathilde Beyle'ile kirjast, mille ta parun Binderile tahtis saata, ja küsis temalt, kas veel midagi lisada ei tuleks. Beyle luges kirja läbi ja soovitas lisada lühikese lause, et Austria politsei taktituse tagajärjel on markiis sunnitud vallandama tubli toatüdruku ja Tema Kuninglikult Kõrguselt kaitset taotlema. Mathilde tegi selle juurdekirjutuse. Seejärel kutsus ta Lodovico, et teener kalessi võtaks ja kirja arukale ning halastamatule parunile ära viiks.

KAHEKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Hilisõhtul koju tagasi tulles nägi Beyle, et uks on avatud. Sophie'd polnud üheski toas. Ta laskus väikesesse siseõue ja koputas Francesco aknale, sest kõik signaalkellad olid ära lõhutud.

Keegi ei vastanud. Ta lõi ukse jalahoobiga lahti ja silmas purujoobnud Francescot. Kõik katsed teda meelemõistusele tuua olid tagajärjetud: Francesco vaid röökis ja vähkres ühelt küljelt teisele.

Beyle arvas, et majas on olnud röövlid. Kuid kõik oli alles. Avatud oli vaid kirjutuslaud, kadunud oli mapp Rossetti ja Berchet' luuletustega. Need kaks itaalia vabaduslaulikut olid talle andnud oma värsse, mis käsikirjaliselt sadades koopiates mööda Itaaliat ringi liikusid ja linnades üldlauldavaks olid saanud. Beyle ei suutnud kohe magama heita, teda valdas talumatu tülgastus. Hulk aega kõndis ta mööda tuba, väljus siis majast ja läks Maroncelli poole.

Ta äratas poeedi, jutustas, mis oli juhtunud, ja küsis nõu. Maroncelli laiutas käsi ja ütles, et seesugusel puhul on raske midagi ette ütelda.

«Vaevalt, et politsei Rossetti luuletuste uut ärakirja saades eriti rikkamaks muutub. Ma arvan, et igal hispaania legaadil, igal kardinalil on olemas sääraste teoste kollektsioon. »

Siis hakkas Maroncelli rääkima Byronist, keda ta oli

236

viimati Veneetsias. Cadoro palee juures näinud. Ülakorra aknast välja roninud Byron rippunud seal vasaku käega marmorsimsist kinni hoides, et sobivat hetke valida, ja hüpanud siis nagu kass kanalisse.

«Kõik pidasid teda hukkunuks,» ütles Maroncelli, «ja ainult lähedal seisnud gondoljeer rahustas meid: «See inglane on kala — ei tema upu.» Kahe tunni pärast

nägi Buratti, et Byron ujus Lido saarele, pärast aga jalutas rannal ja riideid seljast võtmata kuivatas neid meretuultes ja päikeses.»

«Millest see tegu võis tingitud olla?» küsis Beyle Maron-cellilfr.

«Byronile on üldse iseloomulik riskeerida eluga kindla eesmärgita. Ma ei usu, et seda hüpet oleks sundinud tegema mõni hädavajalikkus.»

«Andestage mulle, armas sõber, et ma julgen nõnda arvata, kuid mulle näib, et Byron on palju rohkem itaallane kui inglane, et tema riskeerimisiha ja vaprus vastavad nendele itaallaste iseloomuomadustele, millest on kirjutanud Alfieri. Ega Byron asjata nii väga armasta tema sõnu: «Inimtaim tuleb Itaalias ilmale määratult tugevamana kui kuskil mujal maakeral, ja kõige julmemad kuriteod, mis Itaalias sooritatakse, ainult kinnitavad seda tõde.» Byron sarnaneb teie endisaegsete kondotjeeridega ja teie paljude kaasaegsetega. Ma olen sügavalt veendunud, et itaallasel on päritolust sõltumatult parimad inimtõu omadused. Just seepärast ongi Byron Itaaliasse nii kauaks püsima jäänud. Rooma õhk teeb temast romantiku. Eilse päeva inimeste klassikalised maitsed vajutavad silmapilkselt tema näole nukruse varju. Vaadake, kuidas klassikaline Inglismaa on Byroniga vaenujalal. Anti-Jacobini häbiväärne artikkel teeb ettepaneku poeet neljaks käristada, sest ta on «ohtlikum kui Robespierre». «Edinburgh Review» aga lubab täievolilise ministri Broug-hami anonüümses, äärmiselt mürgises artiklis Byronit häbitult mõnitada ja toob kuuldavale kõige labasemat sõimu. Mina kui romantismi kaitsja lähen kunagi veel Inglismaale, et seda inglise konservatismi haisvat urgast kinni toppida.»

«Jah, jah, teil on täiesti õigus. Ärge unustage, et Byron on end Euroopa silmis juba niivõrd kompromiteerinud, et tal pole enam võimalik põhjariikidesse ilmuda. Niikaua püütakse temaga veel viisakas olla, kuni pole trükis avalelatud

237

kuninglikku pamfletti. Ugo Foscolo kirjutas hiljuti Silviole, kelle hoolde ta oma raamatukogu ja käsikirjad on usaldanud, et Londonis on tuntuks saanud lordist poeeti paljastav George IV pamflett. Pärast selle avaldamist pole Byronil midagi head oodata. Mis puutub tema sidemetesse Itaaliaga, siis siin on teil eriti õigus. Ma olen näinud, kuidas lõunast saabunud seltsimehed, lihtsad inimesed, suhtusid temasse sooja sõprusega ja kuidas Byron neid kohtles, olles sootuks unustanud, et ta on kuulus luuletaja, ja mis kõige kummalisem — et ta on lord.» «Uskumatu lugu!» hüüdis Beyle irooniliselt. Maroncelli heitis talle laitva pilgu ja tähendas teravalt: «Ma pean teile ütlema, et üheksateistkümmend teie sõpra on arvamisel, et te viimasel ajal ei informeeri neid oma tööst. Nad on koguni otse välja ütelnud, et te olete karbonaar omaenda silmis, kuid nendele olete te uudishimutsev rändur — mitte rohkem.» Beyle punastas ja pöördus kõrvale. Maroncelli jätkas:

«Näiteks külastate te sageli Viscontinit, kuid te peate teadma, et ta on ateist, samuti nagu ta sõber Foscolo. Meile see ei sobi. Itaalia on usu maa. Me ei või rahvalt usku ära võtta, seni kui ta on õnnetu.»

«Jah, kuid seni kui eksisteerib sisemine ja väline usu-surve, ei saa rahvas õnnelik olla. On teadmata, millest oleneb õnn. Ma pole ennast pidanud liberaalse partei fanaatikuks ja nüüd saan ma vähem kui kunagi kellegi veendumuste fanaatik olla.»

«Sellegipärast, et arutlustele lõppu teha, peate te Naapolisse sõitma ja Madriidi sündmuste kohta teateid hankima. On vaja kõike kontrollida, sest Ferdinand VII kohta jutustatakse fantastilisi asju. Ta on end kamariljaga ümbritsenud. Veevedaja Callado, liigkasuvõtja ja spekulant Ugarte, kaks kelmi kanoonikut — Ostolazza ja Escoiquiz, paavsti saadik, tuntud varas Gravinet ja lõpuks Vene saadik Tatištšev — see klikk valitseb tegelikult Pürenee poolsaart. Elanikkond on viimse piirini ära hirmutatud; ministrid vahelduvad igal nädalal; sel aastal pole ühegi ministri volitused üle

kahekümne seitsme päeva kestnud. Minister Macanezi arreteeris ta enda majas kuningas ise ja koguni politseiminister Echavarri ei pääsenud vanglast. Pärast kuninga seltsis toimunud lõbusat olengut paleest koju tulles leidis ta eest arreteerimiskäsu. Ja ta

238

pidi ise kongi minema, kusjuures vanglaülem keeldus teda luku taha panemast. Hullumaja! Hispaania tähtsamate linnade asekubernerid said käsu generaalkaptenid — provintsikubernerid — maha lasta ja ise nende kohale asuda. Aga kui kõik viimseni keeldusid seda tegemast, siis teatas kuningas, et käskkiri on võltsitud ja et kuninga allkiri fon järele tehtud. Lavastati juurdlus. Leiti üles ka selle käskkirja koostanud kirjutaja. Silmakirjaks andis kuningas käsu ta üles puua, tegelikult aga kinkis talle neli tuhat kuldmünti ja garanteeris põgenemise. Kamarilja kavatses AHispaania laevastikku tugevdada Venemaalt ostetud laevadega. Lähemalt ei leitud. Venemaalt ostetud üheksast laevast osutus ainult üks kõlblikuks; kaheksa vajusid teel merepõhja. Tatištšev rikastus, ja ka Ferdinand kasutas seda raha. Oma riigilt varastav ja oma ministreid kartev kuningas — kas pole suurepärane vaatepilt! Hispaanias on sõjavägedes meie vendi. Ohvitser Rafael Riego saabub Naapolisse. Te peate temaga kohtuma. Ainus ülesanne on määrata kindlaks tegevuse üheaegsus. Pürenee poolsaarel — Ferdinandi vastu, Apenniini poolsaarel — Austria vastu. Te saate aru, et üksnes neil tingimustel ei jõua rahvusvaheline politsei, Metternichi juhtimisel koos istuv Püha Liit, kallale tormata revolutsioonile, mida me ette valmistame. Vastasel korral aga kisuvad Bourbonide ja Habsburgide penikarjad meid ükshaaval lõhki. Te ju märkate, et kuningapesad Euroopas muutuvad neid toitmast keelduvaid rahvaid nõelama lendavate herilaste pesadeks. Pange tähele, et nende teenijaskond on laiali jooksnud, et nende suured perekonnad on järjest vähem kindlustatud. Isegi säärased aristokraadid kui Byron on revolutsiooni poole üle läinud. Meie ürituse õnnestumine on garanteeritud. Meid ootab kindel edu.»

«Kui te poleks teinud seda sissejuhatust, oleks kõik muu väga ilus,» ütles Beyle. «Kahest asjast ei suuda ma aru saada: esiteks, teie püüdest näha minus küpset karbonaari. Kinnitan teile, et ma selliseks iialgi ei muutu. Ja teiseks — seda loen ma kõige olulisemaks — miks te usku kaitsete. Usk pole mitte ainult tarbetu, vaid inimkonnale ka kahjulik ja ohtlik. Silvio kõneleb õhinal preestritest-karbo-naaridest. Ma olen sügavalt veendunud, et preester-karbonaar on inimkonnale palju ohtlikum kui katoliiklane-rojalist. Korralik ja aus preester on liiderlikust mungast altkäemaksuvõtjast mungast või kuninga pihiisast tuhat korda

239

kardetavam. Ma kardan, et kui saabub otsustavate tegude aeg, siis tuleb teie hulgas ilmsiks lõhe, mis põhjustab karbonarismi lagunemise. Prantsuse tuhande seitsmesaja üheksakümne kolmanda aasta Konvent hakkab lühikese aja pärast paistma tõelise kangelaslikkuse koldena. Ta takistas välismaiseid vägesid tulemast ja Montmartre'i kõrgendikele asumast. Teadke, et see oli jakobiinlik Konvent. Ma olin laps, kui algas vabariigi kaitsmine. Ma tahaksin ülemventa töös näha jakobiinide täpsust. Nüüd aga lubage mul lojaalseks skeptikuks, inim-iseloomude uurijaks jääda. Ma sõidan Naapolisse, kuid sugugi mitte teie manitsuse tagajärjel. Soovin, et te rutem preestrikuue selga tõmbaksite.»

Ja hüvasti jätmata lahkus Beyle Maroncelli juurest.

Pärast Beyle'i äraminekut teatas Maroncelli Confalonie-rile lühikeses kirjas, et Alceste'i kuju seatakse Naapoli muuseumis üles tõenäoliselt 12. jaanuaril algava karnevali päevil.

Alceste — see oli Beyle'i varjunimi.

Maroncelli juurest väljudes kohtas Beyle kolonel Scottit ja vastuseks selle kutsele võtta Corsol hommikuvanni, ütles, et sõidab Naapoli karnevalile pisut lõbutsema.

Kodule lähenedes silmas Beyle üsna ukse lähedal seismas üht igavlevat meest. Heitnud Beyle'ile pilgu, haigutas tundmatu, vaatas kella ja kadus kiirel sammul nurga taha.

«Need kõik on halvad märgid,» mõtles Beyle. Jõudnud oma korterisse, leidis ta eest vana tuttava — Olivieri.

«Vist kunagi pole sa mulle nii vajalik olnud kui nüüd.» ütles Beyle ja peatus järsku. «Ent kust sa tuled ja mida sa teha mürad?»

«Mul on Firenzes tubakapood. Siin olen asjataliteuse pärast. Ja täitsa juhuslikult kuulsin ühelt tuttavalt naisterahvalt, et sinjoore on Milaanos. Pärast seda polnud teid enam raske leida.»

«Jah, aga kuidas sa tol korral Vilno rüüstamise ajal ellu jäid?»

«Jätsin kohviku sinnapaika ja tegin koos Rinadelliga putket, niipea kui keisri loobumisest teada saime.»

«Aga mida sa siin teed? Ah jaa, sul on Firenzes tubaka-pood. Küsin sinult nüüd otsekoheselt: kvridas suhtub sinusse Austria politsei?»

240

«Kui sinjoore vajab passi — ma võin muretseda.»

«Näha, et sa pole põrmugi muutunud.»

«Oh ei, sinjoore, selles te küll eksite. Ma olen vahepeal neli akadeemiat ja kaksteist ülikooli läbi teinud. Ma olen nüüd kõige haritum mees kogu Lombardia-Veneetsia piirkonnas. »

«Kuidas äri edeneb?»

«Kas teate, sinjoore, ma olen üldse tubli ärimees. Kuus päeva nädalas kauplen kahjuga, pühapäeviti aga, kui ei kauple, olen rikas.»

Beyle'i pilk süngestus. Jutt oli liiga avameelne ja lähenes sellele punktile, millelt mõlemad jutukaaslased oleksid tahtnud tagasi pöörata. Ent oli juba hilja. Beyle teeskles hajameelsust, vaadates aknast välja, Olivieri aga muigas deemonlikult, silmitsedes Beyle'i. Tekkis piinlik vaikus. Viimaks otsustas Olivieri, hakkajani kui ta vestluskaaslane, sõlme läbi raiuda.

«No ütelge siis, sinjoore, milleks teil oma vana teenrit tarvis läheks? Mul on Milaano kuulsamate kaunitaride nägusamate toaneitsitega kerge tutvust uuendada. Kui aga sinjoore süda igatseb millegi muu järele, siis nimetage vaid. Praegu on paljudel prantslastel üksainus armuke — sinjoora Passportina. Selle hind on kallim, kuid muretseda saab.»

Beyle ohjeldas end ja ütles:

«Pole mul praegu tarvis ei ühte ega teist. Aga saad sa aru: Francesco, mu teener, keda sinagi mäletad, on päris parandamatuks joomariks muutunud. Eile olid vargad mu tuppa tunginud, aga äratada ma teda ei suutnud. Pean tema asemele kellegi teise leidma.»

«Mis siis ikka, olen teie teenistuses, sinjoore.»

«Sina ise? Aga kuidas tubakapoega jääb?»

«Saan vist patendi Milaanos kauplemiseks.»

«Või nii! Kuid mis sellest kauplemisest minu juures teenides välja tuleb?»

«Ma võtan kompanjoni.»

«See on õige jutt. Püüa teha seda juba detsembris, sest jaanuarikuu tahaksin ma Naapolis veeta.»

«Seda ma teil, sinjoore, küll teha ei soovita. Teil pole vaja Naapolisse sõita. Lõbutseda võite kõige paremini Bolognas. Võtke kuulda head nõu — sõitke pigem Bolog-ttasse.»

Pärast magamata ööd käis Beyle'il pea ringi. Ta leppis

241

Olivieriga kokku, et too nädala pärast tagasi tuleb, heitis pikali ja uinus kohe.

Kahetunnine uinak mõjus kosutavalt. Seejärel läks ta postkontorisse kirjade järele. Keegi Maisonnette kirjutas talle pikki arutlusi Prantsusmaa poliitikast, täiendades oma targutusi vihaste rünnakutega kellegi Stendhali vastu, kellelt tema, Maisonnette, saavat kirju Milaano võimude ja Itaalia poliitiliste meeleolude iseloomustustega. Erilist lõbu pakkusid Beyle'ile read, kus Maisonnette naeru-vääristas Stendhali «suurusehullustust», kiindumust tiitlitesse ning hertsogite ja hertsoginnadega liialdamist, kui kõnet on tutvuskonnast. «Lingay on enesele truuks jäänud,» mõtles Beyle, «kuigi ta nüüd oma kirjadele Maison-nette'i nime alla kirjutab.» Kiri lõppes teatega, et «asjata peab Tema Majesteet end oma esivanemate troonile asunuks, sest ta istub ju Bonaparte'i troonil, ja kui Napoleon Tuileries'sse tagasi tuleb, siis on tal ainukese asjana tarvis kaasa võtta oma öömüts. Kõik muud monarhia totruse tunnused on püsinud puutumatuma». «See on küll ettevaatamatu väljend,» mõtles Beyle ja hakkas lugema teist kirja.

See oli teade Grenoble'ist. Isa loobus talle igasuguse raha saatmisest, välja arvatud protsendid ema pärandist. Rahaasjad võtsid seega ootamatult halva pöörde. Intendandi-pension oli tühine. Parun Stendhali raamatust, tõsi küll, oli olnud ootamatu abi. Härra Bombet' «Haydni elu» teine trükk andis samuti kenakest sissetulekut, kuid härra M. B. A. A. keeldus teose «Maalikunsti ajalugu Itaalias» eest midagi maksmast. Kolmest Milaano kodanikku Beyle'i elatavast kirjanikust ei andnud küllaldast kirjanduslikku teenistust seni mitte ükski.

Kuu hiljem Bolognas balle ja maskeraade külastades ja võimalikult hästi lõbutsedes uuris Beyle oma uue reisikaaslase ning teenri Olivieri kaudu Bologna mõisate väärtust, vilja ja veini hindu, päris õhinal järele, missuguseid protsente kannab kapital, ja Olivieri kui tark Figaro püüdis maapaos krahv Almavivaks muutunud parun Stendhali kõikumalöönud rahaasju igati parandada.

See Aafrika ärimees koos korsiklasest seiklejaga kutsusid Bolognas leiutatud itaalia kahekordse raamatupidamise asjatundjate hulgas viimaks esile pilkeid. Pealegi muutus rahapalavik Beyle'ile eneselegi tüütavaks-Pärast äpardunud katset otsustas ta sõita Naapolisse. Ei

242

Bologna ega kavatsetav Naapoli-reis ei hajutanud tema lusuvaid mõtteid. Ta tabas end mõttelt, et praktilised üritused pole õnnestunud ja et temas on terve rida igapäevaseid praktilisi huve üksnes seepärast jahtunud, et teda on vallanud üks püsivalt piinav püüe: olla samas linnas, samas majas, samas toas kõige hurmavama olendiga, keda ta eales on tundnud — Mathilde Viscontiniga. Bologna mängupõrgu rohelise laua taga, kuhu inimest kolmkümmend oli «vaaraod» mängima kogunenud, oli kolonel Scotti Viscontini nime maininud. Ja kaardid olid nagu udusuled Beyle'i käes\ põrandavaibale lennanud. Sellist tundelisust polnud ta ise oodanud. Esines hetki, mil kurgus tekkisid tõmblused; kui kõneained kõige kaugemad olid, tõusis ta kähku istmelt, läks akna juurde, lausus tühiseid sõnu, ja oli vaja kolossaalseid tahtepingutusi, et ootamatut tunnetetormi maha suruda.

Kergemeelsus, jõhkrus ja küüniline ükskõiksus, mida ta aastate jooksul eneses oli arendanud, et nendega nagu paksu sarvkestaga end kaitsta julma tõelisuse eest — kõik see kadus äkki, lakkas kaitsmast ja muutus tarbetuks. Ja samuti nagu esimestel

päevadel pärast Venemaalt Pariisi tagasitulekut," nii tundis Beyle end nüüdki uue, enneolematu elu lainetest puhtaks pestuna.

Ärasõit Naapolisse oli juba otsustatud. Bologna seltskonna sundimatus või — nagu itaallased ütlesid — desin-voltura köitis Beyle'i niivõrd, et ta vaid äärmise vastumeelsusega ärasõiduks ettevalmistusi tegi. Otse enne ärasõitu astus ta juhuslikult, pigem mingi ootamatu mõttevälgatuse ajel kui tarvidusest, postkontorisse. Vastu Beyle'i ootusi ulatas postiametnik talle läbi luugi terve hulga kirju. Need olid sugulaste ja tuttavate tükk aega seisnud ja teda kaua otsinud teated vana Cherubini surmast.

Beyle väljus postkontorist leina ja kurvastust tundmata. Isa polnud kedagi armastanud, oli teinud kõik, et temas pojatundeid purustada. Peab sõitma Grenoble'isse, nagu Pauline seda nõuab.

Teine õde Zenaide kirjutas ka mõne rea, esimesed paljude aastate jooksul. See on vastik, tervenisti tädi Seraphie iseloomuga vagatseja. Ta veenis venda mitte sõitma, seletades, et Pauline'ile ei tee ka ilma Henrita keegi ülekohut. Aga just seepärast peabki sõitma. Ent kuidas jääb Naapo-

liga? Kui külastaks õige naaberkarbonaari... ja asi on joones. Seda oleks pidanud ammu teadma. Naapolisse sõita on kästud ainult Olivieril. «Või nii! Tähendab, Olivieri ilmumine Milaanosse polnudki juhuslik? Seda parem, sõitku pealegi. Ta teeb kõike minust paremini,» mõtles Beyle. «Ma pole ju kunagi säärast laadi tõsise töö jaoks sobiv olnud.»

Võõrastemaja numbrituppa sisenedes nägi Beyle, et Olivieri on ärasõiduks juba valmis.

«Vabandage, sinjoore, kui ma pisut ruttasin, sest posti-tõld läheb tunni aja pärast ja ma juba tean, et mul tuleb teist lahkuda.»

Jäänud üksi, päris Beyle järele ja sai teada, et põhja poole läheb postitõld järgmisel päeval.

Õhtul oli Bolognas viiulikunstnik Paganini kontsert. Seesugust juhust ei tohtinud mööda lasta. Oli saada vaid kõige kallimaid pileteid. Beyle istus teises reas ja ootas kontserdi algust. Hiiglasuured kroonlühtrid valgustasid sumisevat saali. Heatujuline, kirevalt riietatud rahvasumm huilgas, häälitses ja lagistas naerda, otsekui oleks kontserdi unustanud. Ent kõik vaikis äkki, niipea kui lavale ilmus tohutu juuksekuhila, kahvatu näo, suurte silmade ja ebameeldiva, täiesti nagu ahvi lõuaga väikest kasvu mees. See oli Paganini. Imestussosin lendas läbi saali tema riietust nähes. Ta kandis keisrinna-ema Laetitia Bonaparte'! saatjaskonna ohvitseri univormi. Käisekäänistele ja kraele olid tikitud kuldsed mesilased. Kaunilt seotud valge gaas-riidest kaelaside ulatus tohutu püstkrae lõhikust veidi välja. Keegi hüüdis ülemiselt rõdult: «Maha lakei livrèe!» Paganini lõi rahulikult silmad üles, tõstis viiulipoogna, ent siis noodipulti riivates ajas noodid maha. Segadusse sattumata pööras ta seejärel saatjale järsult selja, raksas poognaga viiulikeeltele ja hakkas mängima noodita.

Ta mängis Tartini «Kuraditrillerit». Kogu põrgu ja kogu paradiis, mis elasid selle mehe hinges, leidsid väljenduse selles hullumeelses, ent ühtlasi nii mahedas muusikas. Paganini mustad silmad pildusid nagu sulametall tulejugasid hinge kinni pidavasse saali ja puhtad, pritsmetena vahutavad, sädemetena kuumad helid võlusid täielikult ära selle jahmunud rahvahulga. Laskmata kellelgi toibuda, läks kunstnik kohe üle oma kapritšodele, pannes hoogsalt tööle publiku mõttelennu ja nakatades teda võimukalt oma fantastilise muusika imedega. Vahel tundus

et saal on viiuldajaid täis — kümneid viiuleid kostis kõikjalt. Siis aga äkki katkes muusika ja algasid kobinad, koputused, kaeblik pizzicato. Seejärel asendas kõike seda kantileen — vaikne, rahulik, tüüne, ääretu helidemeri.

Ja järsku — ootamatu staccato: poogen tegi kõrgel õhus viiuldaja pea kohal kaare nagu mõõk väejuhi käes, ja üksnes peen vana Guarneri viiul jäi muusiku vasakusse kätte.

Vaimustatud publiku pöörasele hüüatustetormile, aplausile, kiidukärale ja kisale vastas Paganini peanoogutusega ja lahkus lavalt.

Kontsert kestis hilisööni.

Kontserdilt lahkudes kuulis Beyle juhuslikult Viscontini nime. Kas vestlejate sõnad käisid Mathilde Viscontini kohta või mitte, seda ta ei teadnud. Kuid ta muutus väga rahutuks soovist teda võimalikult ruttu näha. Hommikul mõtles ta vaid, kuidas küll saaks postitõlla ärasõitu kiirendada. Ja Bolognast välja sõites ei mõtelnud ta üldse Prantsusmaale, vaid kogu tee kujutles, kuidas ta Belgio-joso väljakul trepist üles sammub. Et piinavaist tunnetest vabaneda, hakkas ta enesevaatlusi üles märkima. Ta tundis end täiesti haigena ja püüdis selle haiguse tunnuseid täpselt kirja panna.

Ta valis päistiitliks: Ma püüan anda endale aru sellest kirest, mille kõik siirad avaldused kannavad ilu pitserit.

Ta käsitas iseennast ja oma korda kui elavat reaalsust, mis vajab selgitamist, nagu arst, kes peab omaenda haigust paratamatuks, ja nagu teadlane, kes on leidnud ülihuvitava käsikirja, mille lugemine kaasakiskuvuse ja omapära tõttu talle palju vaeva valmistab. Oskus ennast kõrvalt vaadelda nõrgendas valu painet. Suurima uudishimuga pani ta tähele, kuidas lootus temas kahtlusega vaheldub.

Seniajani ei teadnud ta, kuidas Mathilde — või Metilde, nagu ta teda nimetama oli hakanud — temasse suhtub.

Mida rohkem Metilde teda usaldas, seda vähem oli ta võimeline talle ütlema, kui kalliks Metilde talle oli muutunud. Kõige sundimatuma keskustelu ajal sattus ta äkki segadusse ja pidi välja mõtlema igasuguseid ettekäändeid Metilde'i salongist lahkumiseks.

Julgus ärkas temas vaid siis, kui keegi tuttav Metil-de'ile lähemale astus ja temaga kaua juttu ajas või kui Beyle'ile vastik markiis Traversi tegi kõik, et tema kõnelust Mctilde'iga katkestada. Iga kord, kui Metilde oli lubanud tal ennast teatrist koju saata, peatus ta Traversi maja

245

ees, kuhu Metilde sisse astus, keeldudes Metilde'iga kaasa minemast. Ja kuna ta oma vastumeelsust Traversi suhtes ei varjanud, siis hakkas tema enda tunne Metilde'i vastu vähehaaval päevavalgele tulema. Võib-olla mõjus Beyle'j meeleolule teadmine, et Traversi perekond oli «Jacopo Ortize viimse kirja» väljaandmiseks raha andnud ja autorit ennast, Ugo Foscolot, perioodiliselt Itaaliasse pääseda aidanud. Kuid selles ebateadlikus tundes ilmnes igatahes sõnatu, alateadlik armukadedus Foscolo vastu. Kui Metilde jutustab sellest Bonaparte'i armee noorest uljaspeast, sellest kangelasest, kelle valge lauba kohal on tulekarva juuste poeetiline lõvilakk, ilma et ta nime mainiks ja Beyle'ile pilku heidaks, siis tunneb Beyle end nagu inkvisitsiooni piinakambris tuliseks aetud äkkel visklemas. Ent Metilde kõneleb sellest täiesti muretult, talle ei tule mõttessegi, et ta Beyle'ile kannatusi valmistab, ta koguni ei märka Beyle'i põlevat pilku toanurgas, kus too, täiesti tasakaalust väljas ja tusane nagu peksasaanud koer, teda vaikides silmitseb.

Mitu Metilde'i käega kirjutatud kutset, milles ta palus osa võtta jalutuskäigust linna taha, oli Beyle'i vesti sisse õmmeldud. Ta ei lahkunud iialgi nendest kallitest

kutse-tähtedest. Ning nüüdki, postitõllas, leidis ta need kobades siidvoodri alt kui tõendi, et on ärkvel ega näe und, et sõidab Milaanosse ega maga. Beyle kirjutas:

Edevad inimesed, isegi need, kel ei puudu arukus, eksivad, kui nad kinnitavad, et on oma südame nõrkustest alati kõrgemal seisnud. Tõsised indiviidid, kel on maailmas mõistlike ja hoopiski mitte romantiliste inimeste kuulsus, saavad palju paremini aru kõige ohjeldamatumast romaanist kui seesugusest raamatust, mille autor katsuks külmalt kirjeldada mitmesuguseid armastuse nime kandva vaimuhaiguse arenemisastmeid. Kuid kogu asi on selles, et ei leidu inimest, kes sellest haigusest oleks pääsnud, ei ole juhatust sellest haigusest hoidumiseks, ei ole muud ravi kui haigestuda lõplikult.

Need mõtisklused kergendasid teekonda Milaanosse-Hetketi kerkisid Metilde'! kuju, pilk ja hääl Beyle'i silme ette nii reaalselt ja elavalt, et ta pea hakkas ringi käima.Viivu pärast, et valuhoos mitte püsti karata, püüdis ta kõigest jõust oma seisundit kirja panna. Postitõlla tõuked

246

vedrude õõtsumine ja naabri kerge norskamine olid talle pliiatsiridade paberile vedamisel suureks tüliks. Ent mida rohkem takistusi, seda parem. Ta kirjutas täis kõik käepärast olevad teatrikuulutused ja kontserdikavad. Peatus-tel, kohvitassi juures, ta kirjutada ei tahtnud.

Parmas, kus tuli teise postitõlda ümber istuda, oli paar tundi vaba aega. Farnese loss, keiser Franzi tütre, pagendatud Napoleoni abikaasa Marie-Louise'i pelgupaigaks saanud rahuliku, ilusa linna vaiksed tänavad — see kõik pakkus hetkelist unustust ja kahandas tema kärsitut kirglikkust, mis teda sundis igas peatuses kella vaatama.

Voltäärlikult meelestatud vana kanoonik-karbonaar, lõbus ja vaimukas, oli tema kaaslaseks Parma tänavatel. Jalutades Beyle'iga mööda Viale Mentanat, jutustas vanamees selle hertsogkonna ajaloost. Ta nimetas Parmat ta suletud vaatepiiri pärast kloostriks — Certosa di Parma. See nimetus meeldis Beyle'ile väga. Kanooniku jutustusi kuulates, mentana kannikeste lõhna nautides ja imetledes kõiki esemeid, mis õitsvate võhumõõkade tolmust küllastatud õhus kullaka varjundi olid omandanud, pöördus ta mõttes jälle tagasi Metilde'i juurde, kujutles teda selle väikese linna valdajana. Talle näis, et see linn võiks olla kohaks, kus hargneb ülikaunis romaan markiis Metilde'i ja parun Stendhali vahel. Ta kujutlusse kerkisid suure ajalookroonika piirjooned, kus Metilde esineb hertsoginna Sanseverina nime all teose kangelannana ja kus Beyle ise. . . noh, kas või oma Moskva sõjaretke mälestuseks krahv M o s c a nime all, on Parma hertsogiriigi ministriks.

Kui suure kunstniku loominguline mõttelend tööle asub, siis muutuvad intiimsed tunded materjaliks ja kaotavad olulise osa oma teravusest. Säärast jagamatu kire rõhuvast tunnetetulvast vabanemist koges Beyle oma eaka sõbraga Parma tänavatel jalutades.

Jäänud Saint-Gervasio lähedal kaldal seisma, vaatas kanoonik Beyle'i palvel kella. Oli kell kaks peale lõunat. Postitõld asus teele tunni aja pärast. Kanooniku käes oleva inglise bregee lööke kuulates oli Beyle selle kella kujust rabatud. Täpselt niisamasugust kella kui uudiseset oli ta Metilde Viscontini kirjutuskapi peal näinud, kui ta Metilde'i viimati külastas. See kell oli kahtlemata Inglismaalt. «Kes on Metilde'il Inglismaal peale Foscolo? — Ei kedagi!» Puurivast valust peaaegu vaarudes jättis ta

247

kanoonikuga nii kähku hüvasti, et see võis paista juba ebaviisakana. Ta tundis, et maa kaob tal jalge alt. Suures ähmis võttis ta silindri peast, silus käega juukseid ja postitõllale tõtates eksis mitu korda teelt. Sellises meeleolus saabus ta Milaanosse.

Belgiojoso väljakul sai ta enese üle võitu, kuid viibis veel ikka nagu unes. Ta ei tahtnud oma kõrvu uskuda, kui Lodovico ei läinudki perenaisele teatama, vaid ütles talle, et teda juba oodatakse. Salongi astudes silmas ta Metilde'i paarikümne inimese seltskonnas, kes elavalt vestlesid ja Beyle'i südamlikult vastu võtsid. Siidisel tugitoolil istudes ulatas Metilde talle naeratades käe. Metilde oli heledas suurte lilledega kleidis ja paistis kaheksateistkümneaastase tütarlapsena. Ta oli nii kaunis ja sõbralik, et Beyle vaevalt suutis pärast reisimeeleolu oma erutust ohjeldada. Teda valdas tormiline lõbususehoog, mida maha suruda oli palju kergem kui muret. Ta muutus teravmeelseks, lõbusaks vestluskaaslaseks ja veerand tunni pärast oli juba väikese salongi tähelepanu köitnud. Metilde teadis tema saabumisest: hommikul oli ta Lodovico Beyle'i juurde saatnud, et teda paluda enda poole veetma välismaale sõitva krahv Porro lahkumisõhtut. Krahvi kaks last jäid Silvio Pellico hooldamisele.

«Mis on krahv Porro ootamatu ärasõidu põhjuseks?» küsis Beyle kellegi poole pöördumata.

«See ei ole ootamatu. Mul on vaja Šveitsis oma asjade korraldamiseks sõpru kohata,» vastas krahv põiklevalt. «Loodan, et teie, sinjoore Beyle, teete kaastööd sellele ajakirjale, mida Confalonieri välja annab ja mille sekretäriks on Silvio, kaastöölisteks aga teie sõbrad, kes Itaalia vabastamise heaks töötavad.»

«Ma ei varja teie eest, et pseudonüümi «Alceste» all kirjutan ma juba ammu meie «Conciliatores». Ma saabusin äsja Bolognast, kus ei leidu inimest, kelle süda selle ajakirja artiklite üle heameelt ei tunneks.»

«Seda parem, seda parem,» vastas Porro. «Kui teil tekib mingisuguseid raskusi, siis pöörduge Romagnesi poole. Ta on hästi informeeritud ja võib alati mõistlikku nõu anda.»

Keset keskustelu tormas salongi Borsieri ja hakkas kõigi juttu katkestades kõnelema sellest, mis temaga oli juhtunud.

248

Ta kõndinud parajasti aias, kui äkki üle müüri, hädiselt selle külge klammerdudes, roninud keegi mees ja kukkunud lillepeenrale.

«Ma ruttasin tema juurde,» jätkas Borsieri, «arvates, et ta on end surmavalt vigastanud. Tema aga oli vaid mõned roosipõõsad puruks tallanud ja endal põse ära kriimusta-nud. Ta palus härdalt, et ma ta päästaksin. Ma mõtlesin, et ta on karbonaar. Kuid ta ei vastanud ühelegi märgile. Ja nüüd on mul tekkinud mulje, et tegemist on hulluga. Mõne tunni eest jutustas ta mulle hingeldades ja iseennast kogu aeg katkestades, et ta on Normandia hertsog, teile tuntjud värsside autor ...»

«Normandia hertsog?!» hüüdsid kõik heitunult. «Borsieri, teil võib halvasti minna. Te teate, mis mees see on. Kas mäletate kaht pamfletti Louis XVIII aadressil? Normandia hertsog — see on ju surmamõistetud Prantsuse kuninga põgenenud poeg. Ühed rääkisid, et ta suri vanglas, teised teadsid jutustada tema kirjavahetusest Vene tsaariga, kes temast kui seaduslikust troonipärijast mööda minnes ja tema lelle, Louis XVI venda, troonile pannes nimetas selle Louis XVIII-ndaks. Normandia hertsog on Louis XVII, kes pole iialgi valitsenud.»

«See kõik. on tühi jutt,» ütles Confalonieri. «Ma olin Pariisis, kui mingisugune vale tiitli kandja selle legendi esimese versiooni lõi. Arvan, et see mees on ohtlik provokaator, kelle politsei Borsieri juurde on saatnud. Tuleb pöörduda prefektuuri poole ja talle ta enda sünnitis tagasi anda.»

Borsieri läks pahameelest põlema.

«Kuidas, te siis tahate, et ma annaksin välja inimese, kes on mu juures pelgupaiga leidnud? Vastupidi — ma tahan paluda krahv Porrot, et ta mõne oma teenri passi põgenikule annaks ja mehel välismaale pageda aitaks.»

«Mitte mingi hinna eest,» sähvas Porro vastu.
«Sellisel juhul palun ma kallist Arrigot peita ta kas või ühekski ööks kuskile.»
«Sa tunned mind liiga vähe, kui arvad, et ma oma selja taha suudan peita säärase päikese, nagu seda on Prantsuse kuningas. Ma kuulutan su pigem New Yorgi keisriks, kui et sellele «Prantsusmaa kuningale» ulualust nõustun andma.»
«No saage ometi aru mu olukorrast: kaks kraadelikku
249
noormeest longivad aeg-ajalt vilet lastes ja sülitades päev otsa mu akende all. Kuhu peaksin selle saatanavärgi eest minema?»
«Saa siis sinagi minust aru. Mul suri isa. Sõidan hiljemalt homme Prantsusmaale. Ma peatusin Milaanos ainult selleks, et sõpradega hüvasti jätta,» sõnas Beyle.
Kõik asusid elavalt arutama Borsieri olukorda.
Jutlemise ajal tõusis Mathilde Viscontini püsti, sammus toa teise nurka ja ütles Beyle'ile:
«Võtke vastu mu kaastunne, sõber. Ja tulge rutem tagasi.»
Kogu maailm täitus helidega. Kõik hakkas hõiskama ja kõnelema Beyle'i hinges. See oli selle õhtu ilusaim silmapilk. Ta otsustas viibimata lahkuda, kartes kaotada ootamatu õnne kuldset kübemekest.
Vestibüülis, juba peaaegu trepil kuulis ta Metilde'i häält portjääri tagant:
«Beyle on armastusväärne ja tark vestluskaaslane. Kuid miks ei paista ta mulle niisugusena siis, kui ma teda väljaspool seltskonda näen?»
Suured vihmapiisad tänaval vastasid täielikult nendele elamustele, mis äkilise meeleolumuutuse mõjul Beyle'ile osaks said. Metilde'i sõnad, millega ta tema poole pöördus, olid talle mõnesugust lootust andnud, see aga, mis ta vestibüülis kuulis, tõi ta uuesti taevast maa peale.
Sellal kui põhja-postitõld Beyle'i kaunis igavate reisikaaslaste seltsis Prantsusmaa poole sõidutas, istus vanem-prokurör ja salapolitseiülem Salvotti ühe noormehega politseivalitsuses.
Noor prantslane, kes tema ees istus, jutustas oma äpardunud ümberriietumisest Normandia hertsogi märtriülikonda.
«Kujutlege, härra prokurör,» pöördus ta Salvotti poole, «seda tolgust Borsierit, kes igast ilusast distihhonist üles sulab; ta kuulas mu jutustust kikkiskõrvu, siis aga ei tulnud tal oma karbonaaridest sõpru meeldegi, vaid lausa eesli kombel pöördus ta prantslase Beyle'i poole, paludes, et see abistaks oma kaasmaalast — kroonprints Louis XVII-ndat, Prantsusmaa hädavaresest kuningat. See osav jakobiin aga andis talle kohe nina peale. Prantslastel pole kasulik Louis XVII-ndasse uskuda. Juba kolmas prints maskeerib end selle nimega. Ma arvan, et ka itaallased ei
250
taha Normandia hertsogiga jännata. Kas töötuid hertsogeid pole Itaalias juba niigi ülearu?»
«Tasemini, tasemini, mu sõber. Teilt ei küsita arvamust poliitika kohta. Võtke tasuks pool sellest, mis teile õnnestumise korral oli lubatud, ja viige möödaminnes see kirjake Romagnesile.»
Kirjake oli anonüümne. Karbonaar Romagnesi oli Austria prokuröri, salajase jesuiidi Salvotti õepoeg. Ta vihkas oma onu. Taibates, et õepoeg on karbonaar, mõtles onu välja meetodeid, kuidas tema saladuste jälile saada. Mässides noort Romagnesit räpastesse intriigidesse, jälgis ta mõnuga, kuidas noormees kuust kuusse kuhtus ja võitluses sa la vaeni aste vastu jõu kaotas.
Romagnesile saadetud kirjake kõlas seekord järgmiselt:

Teie parim sõber müaanolane Arrigo Beyle sõitis tänasel päeval põhja-postitõllaga Prantsusmaale, et Prantsuse politseile teatada kõigi nende nimed, kes plaanitsevad Louis XVIII kukutamist. Olge ettevaatlik Itaalia vabaduse nimel.

Romagnesi näitas kirjakest sõpradele, kuid neid jättis see ükskõikseks. Ent Romagnesi ise hakkas tugevasti närvitsema. Salvotti võidutses, tundes, et see nähtavasti ohutu, aga siiski terava keelega prantslane, kes pikemat aega Milaanos oli elanud, ei tule nüüd siia enam üldse tagasi, või siis leiab Milaano majade uksed enda ees suletuma.

KAHEKÜMNE NELJAS PEATÜKK

Juhtus viimane. Grenoble'ist tagasi jõudnud, märkas Henri Beyle hämmastunult, seejärel aga juba kohkunult, et paljud itaallastest sõbrad lähevad hajameelse näoga f&le tänava, niipea kui teda silmavad. Lühikesed ja katkendlikud vastused, segased ja põiklevad pilgud. Ainult Metilde võttis teda hästi ja usaldav-sõbralikult vastu. Ta jutustas Metüde'ile, mis teda seekordsel saabumisel piinas, ja Metilde mõistis teda juba poolelt sõnalt.

Kuu aja pärast laskis Romagnesi endale kuuli pähe.

Pärast seda võitis Beyle paljude usalduse jälle tagasi.

Metilde kutsus ta enda juurde ja kõneles temaga kaua.

251

Ta oli oma riisikol rääkinud sinjoore Federico Confalonieriga. Nüüd teatas ta Beyle'ile lihtsalt ja sõbralikult Lombardia karbonaaride juhi avameelse arvamuse temast. Federico oli ütelnud: «Ma pean Beyle'i ainsaks prantslaseks, kes on pühendunud Itaalia vabaduse üritusele. Pole tema süü, et prantslased, andes end täielikult, annavad ikkagi liiga vähe.»

«See rahustab mind,» sõnas Beyle. «Ent mind ajab marru see, et ma olen Confalonieri arvamusega prantslastest täiesti päri. Mul on seda enam kahju, et ma järjest vähem tunnen end prantslasena.»

«Mu sõber! Kuid te tunnete ennast küllalt hästi. Te teate, et Prantsusmaa on teile lakanud olemast kodumaa, Itaalia aga ei ole selleks saanud. Ma tean inimesi, kes on Itaalia pärast kaotanud kõik.»

Beyle mõtles, kui õigus on tema vestluskaaslasel, ent püüdis siiski vastu väita:

«Ma pean kodumaaks iga maad, mis elab nii tormilise energiaga nagu Itaalia. Ma pean kodumaaks iga maad, kus pulbitsevad elavad kired ja keeb võitlus.»

«Jaa, aga te imetlete teda kui vaatleja.»

«See on parem, kui rääkida vabadusest armukestega,» vastas Beyle.

Metilde süttis.

«Kui seda poleks kord ütelnud Bonaparte, siis peaksin teie sõnu hirmsaks jõhkruseks.»

«Ma ei taha end peita kellegi autoriteedi varju. Lubage, et ma kannan ise vastutust oma sõnade eest.»

«Sellisel juhul laske mul järele mõtelda. Ma palun, ärge külastage mind, kuni ma teid ise kutsun.»

Beyle tõusis. Ta meeli valdas kohutav ärevus. Ta püüdis kõnelda rahulikult, kuid ei suutnud. Ta tundis, et veel mõni silmapilk ja ta muutub naeruväärseks oma halastust anuva, katkeva häälega. Seepärast ütles ta vaid selgelt ja kindlalt, et Metilde'i juuresolekul, ja üksnes Metilde'i juuresolekul ärkavad temas parimad tunded ning kõige õilsamad mõtted, et Metilde võib teda kui sõpra täiesti usaldada, et ta pole tema läheduses viibides end iial naistekütiks pidanud ja et. ..

Ta peatus, sest Viscontini tõstis ehmunud pilgul kohkunult ja areldi käe, otsekui kardaks, et Beyle võib lausuda mõne tarbetu sõna. Beyle lahkus. Üha sagedamini valdas teda mõte, et ta on järk-järgult liginenud Metilde'i

252

südamele üksnes selleks, et päris lähedale jõudes näha seda ülepääsmatut kuristikku, mis asetseb nende vahel.

Õhtul, kui tänavail põlesid juba laternad, astus ta väikesesse kohvikusse Olona kaldal ja lõi lahti ajalehe. Noor neiu puudutas mööda minnes kogemata puusaga ta keppi, mis lebas marmorlauakesel, kummardus kähku ja keppi üles tõstes palus kohkunult naeratades Beyle'ilt vabandust. Mustad, haruldaselt tulised silmad, ühtlased hambad ning mahe, arglik ning ühteaegu rõõmus naeratus köitsid Beyle'i tähelepanu. Ta lükkas ajalehe kõrvale, noogutas neiule pead ja hakkas teda jälgima.

Neiu sõlmis taskurätikunurga lahti ja hakkas vaskmünte lugema.

Ta nägu muutus nukraks. Ta vangutas pead, pani taskurätiku ära ja asus minekule.

«Miks siis nii ruttu?» küsis Beyle.

«Ma mõtlesin ümber,» vastas neiu.

«Kunagi ei tohi säärasel juhul nii kergesti ümber mõtelda,» sõnas'Beyle. «Istuge mu kõrvale ja ütelge, mis on teie nimi.»

«Mind hüütakse Zanzeks. Olen pitsitegija.»

Beyle tegi .talle ettepaneku koos õhtust süüa. Neiu nõustus meeleldi. Alles nüüd märkas Beyle, kui näljane neiu oli. Tal värisesid käed nõrkusest, kui ta kohvitassi huulte juurde tõstis. Sellest hoolimata lobises ta vahetpidamata, jutustas oma emast — võõrastemaja koridoriteenijast, selle võõrastemaja külalistest, rääkis, et Austria ohvitserid maksavad tütarlastele hästi ja et ta ei taipa, miks aristokraadid ja kodanlased austerlasi ei salli, — koguduse hingekarjane ometi jutlustab, et võimudele tuleb täielikult alistuda. Ta kinnitas, et on aus kristlane ja näitas üsna vana, käkrus pihikaarti, millel oli arvukalt preestri registreerimismärkmeid. Ühtlasi imestas ta, miks lihtrahva seast keegi kaua vangis ei istu, aga tarvitseb inimesel vaid ülikool lõpetada või palju raamatuid lugeda, kui vanglakaristus kestab aastaid. Kõige õnnelikumaks sündmuseks tema elus oli olnud Pühima Isa, Rooma paavsti läbisõidu nägemine, sest paavsti rüü äärest, tema hallidest juustest ja taevassinistest silmadest kiirgas pattude andeksandmist. Teiseks õnnelikuks sündmuseks oli Austria ohvitser, kes kinkis talle viiskümmend liiri. *. «Ta elas minuga terve aasta, siis paigutati ta ümber, ta

253

sõitis teispoole Alpe ja pole mulle sõnagi kirjutanud. Kuhu me siis nüüd läheme?» küsis neiu.

«Kuhu tahad,» vastas Beyle.

Kohvikust väljudes silmasid nad Olona kaldal puu kõrval üht talunikku tõrksat eeslit peksmas. Keegi möödamineja püüdis manitseda, et mees looma ei piinaks. Eesli omanik vastas:

«Ma ei teadnudki, et mu eeslil on sugulasi.»

Looma haletsev möödamineja andis vastuseks:

«Mulle ei meeldi, kui eesel materdab eeslit.»

«Sa oled vilets peremees või on sinul vilets peremees. »

Pärast neid sõnu algas toores sõimlemine. Koeunes rahvast. Eesli omanik virutas solvajale kiviga. Mööduv sõjaväekirjutaia tõkestas tee ja peatas rahvasumma. Kivi, mis möödaminejale kuklasse hoobi oli andnud, sundis kannatadasaanut noa haarama. Bevle nüüdis oma kaaslannaga rahvasummast välia nääseda, kuid asi võttis halva pöörde. Silmapilkselt varises eesli omanik, nuga abaluude vahel. Beyle'i jalgade ees

kokku. Rahulikult jälgis Zanze toimuvat. Sõjaväekirjutaja haaras mõrvarist kinni ja tähendas imestunult:

«Sa oled ju oma ala meister: mitte tilkagi verd.»

Seepeale sõnas kurjategija:

«Aga kas sina, kantsel eirott, määrid ennast ära oma sulega?»

«Noh. nüüd ioodetakse talle paariks aastaks ahelad jalga,» lausus lukksepp naabruses asuva vürtspoe omanikule ja hüüdis valjul häälel appi politseinikku, kes sündmuskohale pikkamisi lähenes.

Kurjategija võttis rahulikult välja piibu, toppis selle tubakat täis ning vahistamist oodates istus puu kõrvale pingile ülitähtsalt ja uhkelt piipu pahvima.

«Üle kuu aja ma kinni ei ole. Sa, kantseleirott, pea meeles, et mu onu on kardinal-legaadi kammerteener.»

Beyle silmitses seda ilusat pikakasvulist meest varjamatu imestusega. Tugevad näojooned, suured põletava pilguga, kuid ometi rahulikud silmad, ja kogu ta kujus täielik enesekindlus. Beyle mõtles, kui tohutul hulgal kulutavad otstarbetult energiat need inimesed, kellele arvatakse kuriteoks iga läbiloetud raamat ja kellele pärast seitsmendat pihtimist mõne sugulasest preestri juures antakse andeks mõrv. Kaks nõnda kasvatatud sugupõlve

võivad selle maa muskulatuuri täiesti nõrgaks muuta. jCirik ja politsei on saanud liitlasteks Itaalia elanikkonna pikaldasel hävitamisel, tema muutmisel oma võimu ja ekspluatatsiooni kuulekaks tööriistaks.

Rahvas nõudis kõigi tunnistajate nimede üleskirjutamist.

«Sinjoore, andke sellele kisakõrile seal paar krossi,» ütles Zanze. «Läki parem minema! Kõige huvitavam osa on läbi, edasi tuleb surimuri.»

Beyle võttis ta nõu kuulda, tungis rahvahulgast suuri vaevu läbi ja lahkus oma kaaslannaga sündmuskohalt. Võõrastemaja tubadel olid õhukesed vaheseinad. Kõik kostis läbi. Kamp noormehi, nende hulgas nähtavasti kaks sõdurit, laulis koos tänavatüdrukutega kahe kitarri saatel, pildus pudeleid põrandale ja lärmas. Beyle'i ees seisid rohelise kaleviga kaetud laud, kaks küünalt, kaks kannu ja ilma sildita pudel punast veini. Zanze istus akna all ja vahtis tänavale. Siis läks ta vaikides sirmi taha, riietus lahti ja heitis voodisse. Ta uinus peaaegu silmapilkselt. Beyle pani mündi ettevaatlikult öölauale ja väljus võõrastemajast. Ta tundis, et oli selle mõne tunni jooksul puhanud. Kange kohv ja pudel punast veini olid tal une peletanud. Ta lonkis sihitult tänavail ja sattus viimaks, ise seda märkamata, Belgiojoso väljakule. See avastus üllatas teda. Kui ta oleks voorimehega sõitnud ja kogemata selle aadressi andnud, siis oleks see olnud mõistetav. Kuidas ta enda jalad tahtest hoolimata ta siia olid toonud, seda ei suutnud ta mõista.

«Kas tõesti võib minuga juhtuda asju, mida tuleb ette vaid banaalses romaanis?» mõtles ta. Ja iseennast häbenedes jalutas ta Viscontini akende all hajameelse näoga, lubamata endal pilku heita pitskardinatele, millele seestpoolt langes hahkjaskollast kuma.

Hilisööl valgus kustus, Beyle aga mõõtis ikka veel sammudega kõnniteed. Haigutades ja tõreldes laskis uksehoidja sisse Cecchina, Metilde'i toatüdruku, kes nurga tagant talle kübarat viibutava noore juuksuriga õrnalt hüvasti jättis. Tänaval kajasid valjusti vastu kõik hääled. Vanamees torises ust sulgedes tükk aega. Cecchina tõotas ja vandus jumala nimel, et ta eluilmas enam oma võtit koju ei unusta, öine patrull läbis tänava, kontrollides teekäijate dokumente. Noor sinisilmne sandarm heitis Aeyle'ile terava pilgu ja andis talle ta Prantsuse passi tahedalt ning nimme rõhutatud aeglusega tagasi.   Hetk

hiljem viisid kaks paljaste mõõkadega sõdurit endi vahel käeraudu kõlistavat vahialust. Põiktänavasse pöörates vilistas vahialune kolm korda, mispeale sõdur talle lapiti mõõgaga äigas. Kui arreteeritu ja tema saatjad nurga taha kadusid, avanes põiktänavas jalgvärav; noor naine kiikas igasse kaarde ja jooksis siis sõidutee keskele. Kaua ja tähelepanelikult silmitses ta sillutist, leidis lõpuks midagi ja tormas tülisi jalu tuldud teed tagasi. Pärast lühikest ööd hakkasid koidikul rataste kolisedes venima voorid; natuke hiljem virgusid elamud. Omaenda sammud, mis pimeduses vaikust häirisid, kostsid Beyle'i kõrvu nüüd juba palju vaiksemalt. Ta kõnnak muutus loiuks, aeglaseks ja vähem ettevaatlikuks.

Tund aega pärast turule suunduvaid esimesi veokeid avanes Viscontini maja uks ning väärikas, halli põsk-habemega ja puhtaks aetud lõuaga kokk Giulio siirdus pidulikul sammul koos kokapoisiga turule. Sel silmapilgul oli Giulio ainuke mees maailmas, keda Beyle kadestas. See õnneseen tuleb umbes tunni aja pärast tagasi, astub täiesti vabalt ja ilma ette teatamata sellesse majja, liigub tubades ja saab näha Metilde'i, saab teda vaadata.

«See Giulio on nagu mingi jumal, nagu mingi Jupiter! Kõige õnnelikum hing taevaelanike hulgas!» hüüdis Beyle tänaval kõndides valjul häälel ja rõõmustas, et keegi teda ei kuulnud. «Eks olegi õnn just see, mida ma asjata püüan. Ma vajan üksnes võimalust külastada seda maja, ja ma elan edasi ega sure!»

Siis tabas ta end mitu korda mõttelt, et õnn, mida ta veel hiljaaegu omas, on nüüd tema enda süü läbi kaduma läinud. Vist oli ta selle haruldase linnu, mida naise usaldusekss nimetatakse, millegagi minema hirmutanud. Ent teisest küljest — kas pole ta kogu aeg ohvreid toonud? «Kas ma ei käitunud nagu armuke, kes temakese käsul kaotas kõnevõime ja kelle keelepaelad läksid lahti alles kahe aasta pärast, kui temake selleks loa andis? See naine kahtlemata armastab, ja see armastus ei lase tal mind märgata. Aga mees, keda ta armastab, on ta hüljanud-See maapagulane on Metilde'i silmis tõeline kangelane. Et too mees oli leidnud eneses jõudu teda maha jätta, kinnitab Metilde'i silmis tema kangelaslikkust. Ma kuulun Milaano poliitikute mitte kuigi arvukasse ringkonda, ma muidugi ei tea sajandikkugi sellest tohutust tööst, mida need inimesed näiteks sõjaväeski vabaduse nimel teevad.

256

Minu ülesandeks on olnud vastu võtta ja edasi anda. Rohkemat pole ma iialgi palunud. Mina — tavaline kodanlane Beyle — elan ja liigun ringi nende inimeste seas. Olen vaatleja Stendhal, olen päevikut pidav itaallane Salviati, kes nagu teise planeedi elanikuna siinset elu jälgib. Métilde näeb minus aga ainult Beyle'i ega saa iialgi näha kedagi teist. Kes kõneleb talle Dominique'i kannatustest, tuhande elu valdaja Stendhali loendamatuist rikkustest?»

Oli saabunud hüvastijätutund. Métilde peab oma sõna, kuid pidurdab kohe tema vaimustusepuhanguid. Ta ütleb Beyle'ile lihtsalt:

«Ma tean, et te mind armastate. Ma olen selle üle kogu aeg mõtelnud. Ma tean ka, et ei leidu inimest, kes kõigist sellesse väikesesse salongi kuuluvaist tarkadest inimestest mulle ustavam oleks. Kuid ma olen inimeste peale liiga palju jõudu kulutanud. Ma ei taha uusi pettumusi. Ma ei suuda seltskonnaga võidelda. Te külastate mind tulevikus kõige rohkem kaks korda kuus, kui tahate mind näha üksi, andmata põhjust minult seletust nõudvatele kuulujuttudele.»

«Aga kas ma võin teile kirjutada?»

«Kui kirjad on mõistlikud. Pidage meeles: üksainus ettevaatamatu sõna — ja kaks korda kuus muutub kaheks korraks aastas.»

Beyle kapituleerus.

Oma nõo reputatsiooni arvestamata jutustas Traversi Mathilde Viscontini ja Ugo Foscólo suhete katkemise tragöödiast. See toimus väikeses mägikülas Lago Maggiore lähedal. Saduldatud hobune seisis hüti akna taga. Olles juba jumalaga jätnud, jooksis Foscólo, ratsapiits käes, ukse juurde, Mathilde aga heitis kleidi seljast ja Foscolot enda juurde meelitades kaelustas teda. Säärasena ilmus Mathilde õuegi, kui sadulasse hüpanud Foseólo äigas hobusele piitsaga ja kihutas minema.

«Igas naises elab kokott,» lõpetas kõnekas keelepeksja oma jutustuse.

«Selline siis on Métilde'i parim sõbratar, kuid Métilde'ile ütelda, teda hoiatada, talle sellest keelepeksust teatada on liisama tarvilik kui alatu.» Beyle ei söandanud seda hädapärast alatust teha, kuid hakkas Traversit veelgi rohkem vihkama.

Métilde kehitas õlgu, kuulates, kuidas Beyle ta nõole

257

ägedaid etteheiteid tegi. Ta pilk muutus külmaks, ta pidas Beyle'i käitumist Traversile solvavaks ja järelikult ta enda suhtes taktituks.

«Veelkordne tunnistus sellest, et ma oma sirgjoonelisusega olen lõplikult kaotanud oma mõistlikkuse.»

Kirg Metilde'i vastu tekitas ühtaegu vaimustust ja vihkamist, seejuures ei vihanud ta Foscolot mitte vähem kui Metilde'i ennast.

Metilde sõitis ära nii ootamatult, ette teatamata, nagu omal ajal oli armastanud ära sõita ka Beyle, kui ta Lombardia linnades ja külades ümber hulkus — kõikjal nime muutes, tööd jõudeolekuga segades, nautides uusi muljeid, «millelegi jätmata juurdleva Stendhali tähelepanelike pilkude jälge». Neli korda käis Beyle Belgiojoso väljakul; lõpuks lakkas Lodovico olemast viisakas.

Beyle tuli toime lubamatu teoga: ta andis Lodovicole mõne kuldmündi. Lodovico hakkas naerma, andis raha talle viisakalt tagasi ja lausus lihtsalt:

«Kõik, mida sinjoore suvatseb küsida, ja kõik, mida südametunnistus lubab mul öelda, ei nõua poolt krossigi.»

«Ma tahan sult küsida, Lodovico, kus sinjoora viibib ja millal ta tagasi tuleb.»

«Sinjoora sõitis oma laste juurde Volterrasse, ei tule niipea tagasi, võttis kaasa vaid Cecchina ega lubanud endale kirju järele saata.»

Võõrastemajja minemata istus Beyle esimesse posti-tõlda, et Volterrasse sõita.

Hommikul peeti ta piirivalvesandarmite poolt kinni. Leiti, et ta pass pole täiesti korras ja et Toskaanasse sissesõiduks on vaja Milaano politseiprefekti eel viisat. Tuli tagasi pöörduda või riskeerida. Tagasitulevat postitõlda oodates hulkus Beyle Pavias mööda Ticino jõe kallast ja oli peaaegu meeleheiteni vihane. Linna taga piipu tossu-tavat paadimeest nähes hakkas Beyle kohe fantastilisi plaane tegema, kuidas Ticinost salaja üle pääseda. Habemik paadimees vahtis teda pilkehimuliste ja taipavate silmadega, köit käest laskmata, aina popsides tugevate kollaste hammaste vahele pigistatud piipu. Beyle kõndis korda neli temast mööda. Paadimees vangutas pead ja lausus nagu endamisi:

«Saatana sandarmid hakkavad kaldalt kohe kõramu-tama, niipea kui neile mitmekesi ligi sõidad.»*

258

Beyle aga kõlistas hooletult vasaku käe peos helkivaid napoleondoore.

Ülevedaja kõõritas veidi, siis aga lausus nagu sõnatule kutsele vastates:

«Noh, hästi! Kuld jääb kullaks isegi siis, kui rahal Bonaparte'i pilt peal on! Teil tuleb aga teised riided selga panna. Ma ei ela kaugel, siinsamas Belgiojoso ligidal.»

Seda nime kuuldes Beyle võpatas. Ülevedaja heitis talle terava pilgu ja küsis: «Kas te tunnete kedagi selles külas?»

«Ah et siinse küla nimi on Belgiojoso,» mõtles Beyle.

«Ei, ma ei tunne kedagi,» vastas ta kuuldavalt, «kuid ma pean juba homme Firenzes olema.»

«Kuid te teate ise, et see on võimatu.»

Õhtul sõitis Beyle kinnimähitud näoga vanaeideks riietunult paadis poollamaskil üle sogase jõe ja randus õnnelikult Stradella lähedal. Paadimees kinnitas, et veab haiget ema Stradellas elava kirurgi juurde. Paadimehe haige ema muutus aga varsti jälle milaanolaseks Arrigo Beyle'iks ning alustas õnnelikult uut teekonda.

Volterra oli üks kõrgemaid paiku Toskaana lõunaosas. Vana linn kivise kõrgendiku harjal, üksildane ja lage, ümbritsetud hiiglaslike müüridega — etruskide loominguga, ja keskaegse linnamüüriga. Kuum päike küttis müüride pruunid kivid ja sõjakad tornid tuliseks. Kõik kõneles siin sellest, et see kaljukindel kants on vanade roomlaste ja esimeste paavstide aegade röövrünnakute ja veriste sõdade tallermaaks olnud. Üksildasel, kaugelt paistval kaljusaarel keset rohelusemerd seisva linna ümber laius rahulik külamaastik: põllulapid kohendasid eredate laikudena keset õlipuude hõbejat rohelust ja kullakasrohelisi viinamägesid. Muistne kindlus tundus veidra kontrastina, sõjaka väljakutsena rahulikule külamaastikule. Haljad, õige õrnade kontuuridega mäenõlvakud, sinavad metsad vaatepiiril — üksildase kõrgendiku ümber õhkub rahu kõigest. Rahu asub südamesse, niipea kui rändur linnamüüride vahele astub. Vanad tänavad, madalad telliskatusega kivimajad, kitsad kangialused, kus koormatud eeslikesed üksteisest vaevu mööda pääsevad, Toskaana päikesest kullatud väljakud — kõigest õhkub laiskust ja rahu. Kui Beyle väljakule läks, istus kiriku juures kiviplaatidel vanaeidekesi, kes kudusid sukka ja

259

nõelusid pesu; majast majja tõmmatud nöörid olid pestud hilpe üleni täis riputatud, tänaval sõelusid mängivad lapsed, nii et põiktänavasse tuli käänata; teravatipulised raudlaternad seisid hoonete nurkadel sedavõrd madalal, et võisid möödakäijale pimedas näkku torgata. Kõigest sellest hõngus Beyle'ile vastu saja-aastast suikumist.

Soovides jääda märkamatuks, kadus Beyle reedest päeva — turupäeva — kasutades linnaväljakul talurahva hulka. Pikakasvulised ja mustakulmulised kullisilmade ja kongus ninadega kergete ja väledate liigutustega talupojad, peas mustad laiaäärelised kaabud, seljas kirevad, vööni ulatuvad värvilisest riidest pihtkuued, täitsid katedraali ees olevat väljakut elavusega, tohutute ühest tükist vankrirataste kriuksumisega, ägeda sõnasõja ning kõne-kõminaga. Selle tururahva kõrval tõusid silme ette teistsugused ajad ja inimesed. Toskaana kiltmaa elanikkude vabades ja julgetes liigutustes peitus neid mägesid asustanud muistsete sõdalaste sugupõlvede sõjakas üllus ja võimukas lihtsus. Turuplats meenutas ülestõusnud linna sõdalaste kogunemispunkti, kus feodaalsõtta minejad enne tapluse algust odasid, hellebarde ja püsse välja valivad.

Turust kaugenedes sammus Beyle kolleegiumi suunas, kus olid kasvatada Viscontini kaks poega. Ettevaatusest oli ta enesele muretsenud sarvprillid, oliivrohelise redingoti, uue kepi ja rohelise torukübara. Sellisena liikus ta igavlevate linlaste tähelepanu köites Volterra vaiksetel tänavakestel. Põhja-Itaalia linnades puutuvad majade ülakorrused peaaegu kokku. Kui Beyle mööda läks, avanesid varbkardinad, uudishimulikud pilgud seirasid teda rõdudelt, talle hõigati järele avalaid küsimusi, ja kui ta linna-väravani jõudis, teadsid juba kõik Volterra tänavad, et saabunud on välismaalane.

Kõige halvem oli see, et linnast välja jalutades kohtas ta Metilde'i. Cecchina kandis päevavarju, kaks poissi sammusid elavalt vesteldes sõiduteel.

Oh häda! Beyle tunti jalamaid ära. Metilde astus tema juurde ja lausus kindlalt:
«Te tahate minu armukesena kuulsaks saada. See on alatu. Sõitke otsekohe Firenzesse ja asuge elama Niccolini juurde Via dei Fossil. Ärge Milaanosse enne pagasi mingei kui ma luban.»

260

Ta ei lasknud Beyle'il sõnagi lausuda. Lahkuvad Beyle iie järele vaadates sõnas üks poistest:
«Ema, ta pole sugugi kerjuse moodi, aga ta tahtis vist midagi paluda.»

KAHEKÜMNE VIIES PEATÜKK

Firenzesse saabumise päev oli Beyle'ile raske. Via dei Fossi, lühike ja küllalt lai tänav, suundus ühe otsaga Arno kaldapealsete, teisega — väljakule. Postijaamast läks Beyte kohe Palazzo Niccolini teisele korrusele. Seda kõlavat nime kandis kentsakas kolmekorruseline tumehallist fkivist hoone, kus tollal tavaliselt peatusid Itaalias viibivad prantslased. Teeväsimusest puhanud, läks Beyle linna jalutama. Astudes Firenze liilia kujutisega kiviplaatidele, arutles ta, millest see Firenze vapi punane sümbol on tekkinud. Ta meenutas teist liiliat, Bourbonide valget liiliat, ja mõlgutas mõtteid aja tunnuslikest värvidest. Nii tekkisid tema ajalooassotsiatsioonid — et värv võib tervet epohhi iseloomustada.
Valge, punane, must — kõik need värvid on vahelduvate aegade ilmekad embleemid. Vana Firenze punane liilia on korduvalt oma värvi vahetanud: muutunud valgest punaseks ja vastupidi, sõltuvalt sellest, milline partei võimule pääses.
Nende mõtetega möödus Beyle Tornabuonist, Palazzo Strozzist. Jätnud paremale Lanzi kunstigalerii, sammus ta Ponte Vecchiole. Palazzo Acciaioli lähedal müüdi tavaliselt ajalehti. Kuid seekord ei olnud seal ühtki lehemüüjat. Beyle otsustas minna San Miniatoni ning sealt Cascine vaadet ja Arno jõe jooksu nautida. Ajalehtede puudumine hämmastas teda. Ta pöördus sillal esimese vastutuleva firentslase poole, küsides, millest see on tingitud. Too laiutas käsi ja lausus vaid: «Hispaania.» Beyle ei taibanud ja päris ühelt tubakakaupmehelt uuesti. Seegi kehitas õlgu, vangutas pead ja vastas vastumeelselt:
«Ei tea, sinjoore.»
Ning - vastupidi toskaanalaste tavalisele viisakusele ja ko guni kahjuks oma ärile lisas ta kohkunult, et tal on kiire ning pole üldse tuju rääkida.
Õhtul koguneti kolonel Scotti juurde «vaaraod» mängima. Inimest kolmkümmend võttis hiiglasuure ümmar-

261

guse laua ümber istet. Peremeest polnud veel kodus, kui mäng algas. Beyle mängis loiult ja kaotas kogu aeg. Tema hajameelsus oli nii tugev, et ta kohmaka liigutusega ajas kandelaabri maha ja pani põlema oma naabrinna gaas-riidest kleidi. Toas tekkis suur segadus. Nii ei märgatudki, millal kahvatu, erutatud Scotti sisse oli tulnud.
«Härrased,» alustas Scotti. «Ferdinand on arreteeritud. Hispaanias on revolutsioon. Politsei konfiskeeris.ajalehed.»
Kaardimäng katkes; tulehaavu saanud daam, punased laigud paljal õlal, unustas oma valu, samuti nagu ta naabritel läks meelest temaga juhtunud õnnetus.
Scotti jutustas:
«Kui hiljuti Naapolis käinud noor ohvitser Rafael Riego Hispaaniasse tagasi jõudis, alustas ta käputäie meestega valitsuse vastu sõjategevust. Alguses löödi Riego väesalk, kellega ühines kolonel Quiroga, puruks. Talle oli jäänud kõigest

nelikümmend viis meest, ja üritust peeti juba nurjunuks. Ferdinand ja monarhistidest kindralid, kes Cädizisse olid põgenenud, tõstsid Riego lüüasaamisest kuuldes uuesti pead. Kuid siis sündis ime: kolossaalsed rahvamassid La Corunast kuni Barcelonani hakkasid nõudma türannia kukutamist. Viimaseid teateid mul ei ole, tean ainult, et Madriidis tungis rahvahulk paleesse ja pealinna tagasipöördunud Ferdinand oli sunnitud konstitutsioonile ustavust vanduma.»

Beyle silmitses oma naabreid. Mõne minuti eest alles muretud, lõbusad itaallased olid äkki hulljulgeteks uljaspeadeks muutunud: nad aplodeerisid, otsustasid kiiresti tegevusse astuda, ja pärast Scotti sõnu, et tuleb kokku kutsuda ventade erakorraline koosolek, hakkasid üksteisel kätt surudes laiali minema. Beyle jäi üksi. Ta jõudis otsusele, et sündmuste areng oli teda ahistanud keelu tühistanud. Juba homme sõidab ta Milaanosse. Ta hingas täiel rinnal, märkamata teda läbimärjaks kastnud ja ojadena mööda nägu voolava vihma raskeid piisku ning kiiresti Firenze kohale kerkinud kõuepilvi. Välgusähvatused öises taevas paistsid talle surnukahvatu Euroopa kohal möllava sõjaäikese iilidena. Ta meenutas, mis oli kõneldud tegevusühtsusest, ja ootas, et Itaalias ettevalmistatud ja Hispaanias alanud liikumine paiskub Riego märguandel ka Apenniini poolsaarele.

Hommikul tundus kogu linn olevat salajase erutuse kütkes. Tänavail liikusid patrullid ja peatasid teekäijaid;

262

politseil oli hüppevalmis tiigri nägu. Lõunasse suunduvate postitõldade pärast lausa võideldi, põhja poole sõitvad posti tõllad olid tühjad. Beyle istus tõllas päris üksi.

Teel kihutas sandarmite eskadron tolmu üles keerutades postitõllast kerges traavis mööda; külad näisid tukkuvat, teadmata midagi sündmustest naaberpoolsaarel. Ja üksnes mitmekordne passikontroll üleveokohtades ning sandarmite tugevdatud valve jõgede kallastel, koolmekohtades, paatides, parvedel ja praamidel kõneles sellest, et Austria valmistub liikumisele reageerima.

Milaanos oli see liikumine juba täies hoos. Inimesed olid sõnaahtrad, kuid nende silmad põlesid, ja sellest, kuidas võpatas juhuslik mööduja, kellelt Beyle ajalehte palus, sai Beyle aru, et milaanolaste närvid on pingul.

Federico Confalonieri peaaegu ei maganudki neil päevil. Tohutu töö röövis kogu tema aja. Punetavate silmadega, kahvatuna, ent erksana andis ta korraldusi, kutsus enda juurde inimesi, saatis laiali emissare, kõneles kõlava, "noorenenud häälega. Ta kõrval oli Silvio Pellico, elurõõmsam kui kunagi varem, Borsieri — teravaks muutunud näojoontega, karm ja tulvil meelekindlust. Kümneid ja sadu teisi niisama reipaid ja tulihingelisi inimesi ümbritses Confalonierit.

Beyle liikus ühe juurest teise juurde. Tal oli pisut piinlik ja ta tundis end pisut liigsena nende inimeste keskel, kes tegelesid asjaga, mis võis neile elu maksta.

Parun Binder ja Milaano kuberner krahv Bubna-Littitz saatsid «lugupeetud krahv Confalonierile» lühikese viisaka kirja, paludes lõpetada ajalehe «Il Conciliatore» väljaandmine ja teatada kõigi kaastööliste nimed. Confalonieri vastas, et täidab korralduse, kuid nimesid teatada ei saa, sest ka ise ei tea ajalehe kõiki kaastöölisi.

Järgmisel päeval hakkas valgustelegraaf põhjast tulnud käsu kohaselt töötama ainult šifreeritult. Eradepeššide vastuvõtmine keelati. Post võttis vastu ainult lahtisi kirju.

Õhtul saabus väsinud, tolmune ja kurnatud Olivieri, õlg läbi lastud.

Ta tuli Confalonieri kööki, pikahõlmaline mungakuub seljas, pealagi paljaks aetud — tundmatuseni grimeerida, nii et teda väga hästi kerjusmungaks võis pidada, andis Confalonierile väikese karbi pühade säilmetega,

263

mille hulgas leidus kindral Guglielmo Pepe kirjake. Olivieri jutustas, mis oli toimunud:

«Teisel juulil koidu aegu tuli Bourbonide ratsaväekasarmusse kahe leitnandi saatel karbonaar Minichini ja jutustas sündmustest Hispaanias. Karbonaarlik rügement otsustas, et tuleb tegutseda. Hüüdes: «Elagu Itaalia!» jooksid ratsaväelased lasilate juurde. Talli ees seisid aga juba Austria tunnimehed. Värav oli suletud; üks karabinjeer sihtis ja kriimustas lasuga mu õlga, mille eest maksis oma eluga. Värava riivid löödi silmapilkselt lahti. Kindral Pepe andis käsu joosta hobust valjastest kinni hoides ükshaaval välja ja koguneda Nola linna taha, enne kui politsei teateid laiali saata ja kohalik preester häda-kella lüüa jõuab. Kaks ohvitseri ja viis ratsaväelast peatasid postitõldu. Ma istusin semaforitorni otsa ja hakkasin signaale andma, mida aga naabersignalist vastu võtmast keeldus. Kui te oleksite näinud, kuidas meie ratsaväelased üksteise järel linna taha kihutasid! Ülestõusuinnustus kandis nad ühtsesse ahelikku. Linna taga mäekingul rivistusid nad kolmekaupa ja ratsutasid valjude hüüetega Naapolisse.

Monte Forte laagris Naapoli lähistel rikkusin ma semafori ära ja lõin ratsaväelastega mesti. Ma signaliseerisin lõkketuledega, nagu kokku oli lepitud. Ja õhtuks oli koos kaheksa tuhat karbonaari. Kui te näeksite, kui tublid poisid nad on, kuidas nad relvastatud on ja kui uhked nad on oma puna-must-sinistele mütsimärkidele! Kui me järgmisel päeval Naapolisse läksime, oli pisut tulevahetust ja väike lööming, mida aga ei saa sugugi võrrelda sellega, mis mul Leedus läbi teha tuli. Kuningas alistus, võttis vastu tingimused, mis karbonaaride kindral talle ette kirjutas. Ja lugege nüüd, mida kuningas kolmeteistkümnendal juulil ütles: «Kõigevägevam Jumal, kes sa inimeste südametesse ja tulevastesse aegadesse näed! Tabagu mind sinu kohutav kättemaks, kui ma ei vannu puhtast südamest või kui ma nõuks võtan Itaalia rahvale truudust murda.»»

«Töö on tehtud,» tähendas Confalonieri. «Hispaania konstitutsioon tuleb kehtestada kogu Itaalias.»

Mathilde Dembowska-Viscontini saabjus uuesti Milaa-nosse. Ta oli väga erutatud, rahutu ja nukker. Lodovico, kelle ta Londonisse oli kavatsenud saata, oli vahepeal

264

arreteeritud. Viscontini müüs ära oma maja, laskis hinnata kõik oma briljandid ja ehted, võttis raha pangast 'välja ja andis Confalonierile. Ta toimis nagu unes ning kõik ta korraldused sarnanesid kuutõbise ebateadlike liigutustega. Confalonieri rääkis, et Viscontini on jäänud nüüd puruvaeseks. Otsustavate sündmuste ootel elas ta kohutava pinge all. Ta nägi oma kujutluses vaba Itaaliat ;ja tolle mehe tagasitulekut, kellele ta uuesti ilma hirmuta silma tahtis vaadata. Alles viimase austerlase lahkumisega avaneks väljavaateid Londonis elava maapagulase tagasitulekuks. Tema päevale siiani iseloomulik mondäänne tühjus oli kadunud. Kõigis majades ja temagi eluruumides oli nüüd valitsevaks saanud see otsekohene, lihtne ja tõsine meeleolu, mida revolutsioon tekitab. Mathilde püüdis sellele lisaks igati olla oma sõbra vääriline. Ning niisugusel ajal tuleb võõras inimene, prantslane Henri Beyle, ja tülitab teda oma juuresolekuga!

Kord Metilde'iga vesteldes unustas Beyle end sedavõrd, et jättis postpaberile pliiatsijooniseid. Neis oli ta kindlakäeliselt kujutanud püstolit; tõenäoliselt oli ta selle joonistamist sageli harjutanud. Viscontini ei pööranud sellele [tähelepanu: talle näis, et Itaalias on praegu loomulikult Iga mehe käes relv. Beyle aga mõtles samal ajal, et kuju-iatud ese on kõige kindlam abinõu piinadest pääsemiseks. | Kord hakkas ta rääkima oma sõidust põhja poole.

«Tahan sõita Inglismaale,» ütles ta.

Metilde'i silmad elavnesid; hetkeks heitis ta Beyle'ile lisaldava ja sõbraliku pilgu, siis aga ilmus ta näole jälle vari.

Beyle jätkas:

«Ma võin teie tervituse edasi anda.»

Jõudu pingutades lausus Metilde:

«Tänan teid, tehke seda.» t See oli Beyle'ile liiga ränk. Metilde vaatas teda, nagu oleks tema asemel tühi koht.

Mis oli teada Naapoli kuningriigis toimunud sündmuste otsestele osalistele, see, mida valmistati ette Sardiinia kuningriigis või Piemontes, kus Naapoli lollpeast Ferdinandist erinevalt istus troonil tark ja kaval Viktor Emmanuel, — see kõik oli Austriale kuuluvas Itaalias ja Milaanos teada vaid karbonaaride ühingu ladvikule, mille salajaseks juhiks oli Federico Confalonieri. Hiiglasuur osa

265

Itaalia elanikkonnast ei teadnud veel midagi. Lõunas arenevaist sündmustest olid Milaanos kõige paremini informeeritud Püha Margarita asukad. Endises kloostris, kus nunnakongid juba ammu trellidega piina- ja vangikambriteks olid muudetud, lonkisid mööda koridore relvastatud valvurid; alumisel korrusel asetses politseiprefektuur ülakorrusel istus hirmuäratav Salvotti oma kaastimuka-

tega.

Sündmused Hispaanias sundisid austerlasi valvsad olema ja kogu Milaano postiametnikkonda uuendama.

Olivieri ilmus Beyle'i juurde ja teatas, et ta on posti-teenistusse astunud.

«Ma olen vana kapral, minu karjäär on lõpul, ja küllap te ka ise märkate, et postiljoni uni vorm mulle väga hästi sobib,» pöördus Olivieri Beyle'i poole, kõige muretumal il~W tohutut piipu tossutades.

Beyle silmitses teda teraselt ja tähendas:

«Sa vahetad kaunis tihti elukutset. Ammuks sa munga-kuube kandsid.»

«Ma tunnen hästi oma maad, sinjoore, ja ujun nagu kala vees. Vaheldust peab olema, muidu läheb elu igavaks. »

«Hüva, aga mida sa, Piibukapral, seal postimajas siis tegema hakkad?»

«Piibukapral, sinjoore, on üpris puupäine postiljon. Talle usaldatakse ainult see töö, mis ei nõua tarkust, vaid vajab totrust.»

«Ma ei saa sinu jutust aru.»

«Nojah, sinjoore, läinud nädalal te saatsite Inglismaale kirja, milles teatasite raamatukaupmees Benormile, et kavatsete Londonisse sõita. Pidage silmas, et Salvotti on väga huvitatud inimesest, kes on kirjutanud «Maalikunsti ajaloo Itaalias», mille kohta teie inglastest sõbrad ajalehtedes artikleid avaldavad. Kuna aga mina heas kirjas olen, siis on minu hoolde usaldatud korrespondentsi kättetoimetamine neljakümnele isikule, nende hulgas ka teile. Ma sellest parem ei räägigi, kui palju kõmu tekitas teie käekirjaga tuhande kaheksasaja üheksateistkümnenda aasta kahekümne esimesel detsembril kirjutatud kiri. Te kirjutate selles (Olivieri tõmbas taskust välja kirja koopia): «Tuhanded täägid ja kümned giljotiinid ei suuda peatada Itaalias poliitilise mõtte liikumist. See on niisama kujuteldamatu kui käputäie kullaga päästa end

266

podagrast.» Teate, sinjoore, teie kirjal puudub küll allkiri, aga teie käekirja juba tuntakse. Ma kardan, et kõigist kirjadest, mis te olete saatnud parun de Mareste'i nimele Pariisi, on koopiad juba olemas. Kui te nüüd edaspidi tahate kirjutada, ärge visake kirju postkasti. Teile korrespondentsi tuues võtan ma ühtlasi teie kirjad kaasa.

Nii on parem. Kõige parem aga, kui te üldse rohkem kirjutaksite teatrist, balletist ja Rossinist, kellega te iga päev koos lõunat sööte.»

Beyle ulatas talle sõbralikult käe ega lausunud sõnagi. Siis pani ta lauale Firenzest toodud chianti-pudeli, mõned anšoovised, kaks klaasi ning puhus oma truu ja ustava sõbraga terve tunni juttu. Chianti on aeglaselt mõjuv vein, seepärast ei omandanud vestlus korrapealt lõbusat iseloomu, kuid peletas Beyle'i sünged mõtted siiski mitmeks tunniks eemale.

Beyle lõunatas Milaanos tõesti peaaegu iga päev koos helilooja Rossiniga, kellega ta juba Firenzes tuttavaks oli. saanud. Olivieril oli õigus. Aga ta oli jätnud ütlemata, et Rossini, kolonel Scotti ja Beyle'iga lõunatab iga päev koos ka silmapaistev prantslane Paul-Louis Courier. Kreeka keele suurepärase tundjana oli Courier päev päeva kõrval töötanud Laurentiuse raamatukogus, uurides karjaseiduni «Daphnis ja Chloe» kreekakeelset käsikirja. Veetnud mitu tundi ümmarguses lugemissaalis, kasutas Courier ülejäänud aja itaalia külade tundmaõppimiseks. Ta tegi väljasõite Fiesolesse, Settignanosse ning teistesse Toskaana küladesse, ja tema sõidud .hakkasid huvitama Firenze politseiprefekti.

Kinnipeetud kiri, milles Courier Austria režiimile avalikult kadu kuulutas ja usu kui Itaalia paise kohutavast kahjulikkusest kirjutas, andis Toskaana poliitilist orkestrit dirigeerivale Austria politseile selge kujutluse Courier' isikust. Kuid politsei ei tahtnud oma töömeetodeid paljastada, ei soovinud teatavaks teha, kuidas valvatakse Firenze kodanike järele. Ta leidis Courier' kompromiteerimiseks teise viisi. Raamatukoguhoidja jesuiit Furia pani «Daphnis ja Chloe» pärgamentkäsikirja vahele tindiga määritud Paberitüki ja järgmisel päeval võeti Courier suure väärtusega käsikirja sihiliku rikkumise pärast kohtulikule vastutusele. Courier ei mäletanud ega teadnud, kas ta ise oli käsikirja ära määrinud või oli seda teinud keegi teine, seepärast tundis ta end niisama vähe süüdlasena, kui vähe

267

oli tal ka tahet oma süütust tõestada. Ta põgenes. Ja muidugi ei hakatud teda taga ajama. Tema osavõttu karbonaaride venta koosolekutest Settignano lähedal metsas polnud võimalik tõestada, sest kõik ühiskonda kohutavad vandeseltslased tulid kokku maskides. Selle pooiest erinesid linnaventad maaventadest. Linnas oli rahvast rohkem ja oli kergem kaduda. Maaventades tundsid kõik üksteist. Maal torkas vandeseltslase iga samm kohe silma. Kui linnas kogunesid vandeseltslased kaardilauda või kodusele kontserdile, siis maal taolist maskeeringut olla ei saanud. Harukordadel lõi ventasse kuuluv kellamees justkui juhuslikult üksainus kord kiriku kella, ja see kaeblik kumin oli kokkutuleku signaaliks. Seejärel läks kellamees muidugi jalamaid preestri juurde vabandust paluma, et ta purjuspäi oli kellanöörist kogemata kõvasti kinni haaranud. Kõigil muudel juhtudel asendas kaudset maskeeringut otsene. Inimesed kogunesid määratud kohta maskides.

Beyle'ile oli postisaadetiste maskeering juba Venemaa sõjakäigust saadik harjunud asjaks. Pärast Olivieri hoiatust hakkas Beyle kirjutama teisiti. Ta hoiatas Mareste'i Torinost saadetud kirjaga, mis algas sõnadega: «Ärge kartke Piibukapralit.» Järgmine, Bolognas dateeritud kiri algas sõnadega:

Tulevikus adresseerige, armas sõber, kõik oma kirjad suursuguse sinjoore Domenico Vismara nimele Novarasse, ja kirjutada võite täiesti avameelselt, ilma et tarvitseksite häbeneda äärmisi väljendusi ja arvamusi selle kohta, mis Itaalias ja Hispaanias toimub.

Domenico Vismara, Novara insener.

Parun de Mareste hakkab saama kirju kodanik Dupuis'lt ja Milaano teatrikriitikult kodanik Laubry'lt. Kirjad jutustavad Itaalia kroonitud peadest niisuguseid asju, mis

lugejas tekitavad vastikustunnet nagu kõige jälgimad leheküljed kriminaalprotokollist. Laubry kirjas kirub Beyle parun Stendhali ja Torino inseneri Vismarat. Ta kirjutab Mareste'ile tervest hulgast tähelepanekuist sõprade kohta, kelle väljamõeldud nimed ei ütle kõrvalisele lugejale midagi.

Siis algab rida rännakuid mööda maailma. Võtnud end kokku, otsustab Beyle Metilde'i mitte enam külastada,

268

niikaua kui valu pole kadunud, – ja võib-olla enam üldse mitte.

Sünges, läbipõlenud Euroopas on elu uskumatult raske.

Ainuüksi Itaalia hoiab alal ja puhub lõkkele püha vabaduskolde tuld. Revolutsioon, mis Prantsusmaal ebaõnnestus, haarab varsti kogu Itaalia, ja kuna see rahvas on täis murdumatut energiat, kuna kuuma vere lained tulvavad neid tugevaid teraslihaseid, kuna oivaline, elav inim-mõte leegitseb nendes mustades silmades, siis on muidugi selge, et selle kõige parema inimtõu jaoks ei ole olemas mingeid tõkkeid.

Uue energiaga rändab Beyle Lombardia linnades. Ta kirjutab parun de Mareste'ile Mantuast, nimetab fantastilisi linnu. Üksnes Mareste suudab mõista, et C u 1 a r o linn on Grenoble, et Mero tähistab Roomat, üksnes Mareste suudab aru saada kirja lõpus allkirja asendavast templist: Firma Clapier & Co. Üks rida siiski teeb selle kirja selgeks: «Mantuas nagu igal pool mujalgi räägitakse aina Hispaaniast.»

Sel ajal aga, kui see rahutu prantslane ilma kindla tegevuseta linnast linna rändab, magades neil tundidel, mil teised tööd teevad, ja hakates tööle, millest kellelgi aimu pole, alles siis, kui teised magavad, kui ta end linnade ellu segab, kõnelusi pealt kuulab, teadmata kust saadud raha eest sööb, joob ja aega surnuks lööb, — sel ajal arenevad sündmused pöörase kiirusega. Monarhide Püha Liit kutsub väikesesse Austria alevisse Laybachi kokku kongressi ja Metternich teeb ettepaneku kutsuda kongressile ka Naapoli kuningas Ferdinand. Karbonaaride venta ettevaatlikest hoiatustest hoolimata viivitab Naapoli parlament kuninga arreteerimisega ja Ferdinand sõidab kongressile. Löönud seal lauale oma vandeteksti, pöördub ta Metternichi poole pöörase hädakisaga, et «kogu Itaaliat haarab varsti rahvaülestõus ja sedaviisi tallatakse Euroopa revolutsioonilises lõunas kuningate pühad õigused jalge alla».

Salajasel nõupidamisel otsustab Laybachi kongress Naapoli karbonaarid interventsiooni abil maha suruda ja absolutistliku monarhia uuesti jalule seada.

Ja siinsamas algab kiire karistussalkade formeerimine.

Milaanos sai Confalonieri sellest otsusest teada hilis-Talle kirjutas sellest Carignano prints, Savoia Karl Albert, kes oli Sardiinia ja Piemonte kuninga Viktor

269

Emmanueliga vaenujalal ja hiljaaegu karbonaaride ventasse vastu võetud.

Karl Albert vihkas Austriat. Piemonte karbonaarid-sõjaväelased lootsid Viktor Emmanueli kukutada ja Karl Alberti revolutsiooni tööriistaks teha. Oli viimne aeg tegutseda. Pärast seda kui oli otsustatud vabadusliikumine Naapolis välismaise monarhistliku relvajõuga maha suruda, polnud enam võimalik viivitada.

Milaanosse tagasi jõudnud Beyle kuulas nördinult oma sõprade plaane ja oletusi.

«Seal, kus mängus on printsid, ei tule midagi head välja.»

«Te ei tunne Itaaliat,» väitis vastu Confalonieri.

«See-eest tunnen ma Prantsusmaad, tunnen revolutsiooni olemust: kuningatel tuleb pea kohe maha raiuda, et nad teie esimest eksisammu ära kasutada ei saaks. Ma olen korduvalt karbonaaride mütsimärgi kirevusest kõnelnud. Vaadake, sellel on peale punase värvi veel must ja sinine. Jätke ainult punane, teised heitke kõrvale.»

«Te ei tunne reaalseid tingimusi, mispuhul me ei saa vastutada elanikkonna eest terves ulatuses: meil on sõjaväge, on ohvitsere, kuid austerlaste maksukoorma all ägav talurahvas võib meist lahku lüüa kardinal-legaadi esimesel nõudmisel. Me vihkame Austriat vabaduse nimel, Metternich aga kihutab meie vastu üles vägeva katoliku kiriku. »

Karbonaarist prints osutus riigitruuks printsiks. Enne kui Viktor Emmanueli vastu mässu tõsta, läks ta temaga «pisut nõu pidama» ja reetis liikumise. Viktor Emmanuel — morn ja vihane, rasketest Austria direktiividest masendatud, ei andnud käsku Karl Alberti arreteerimiseks, vaid tegi manifestiga teatavaks, et loobub troonist. Karl Albertile põlastavat pilku heites sõnas ta:

«Vii see minu venna Karl Felixi kätte, kes homme kuningaks saab. Ärakiri anna oma karbonaaridest kaabakatele. Ise aga, kui aus ohvitser oled, pane oma mõõk seadusliku kuninga jalge ette.»

Trepil mõtles karbonaarist prints, kuidas pääseks auga sellest autust olukorrast. Ta arutles, kuidas oleks tema asemel toiminud ta lemmikkangelane Hamlet, Taani prints, ent siis, sõnad «olla või mitte olla» alles keelel, sai ta äkki teate, et Aleksandrias on kolonel Arysaldi ja kapten Paima vallutanud kindlustusi ja alustanud Karl Alberti

kasuks ülestõusu. «Olla,» otsustas Karl Albert. Tema melanhoolsus kadus. Ta otsustas kujutada endast tahtejõulist ja energilist isikut. Ta nimetas ennast revolutsiooni algatajaks, teatas parlamendi kokkukutsumisest ja 13. märtsil kuulutas pidulikult oma palee rõdul Piemonte vabaks, Hispaania eeskujul konstitutsiooni põhjal valitsetavaks maaks.

Confalonieri ei suutnud kauem kannatada. Karbonaar Mazzini, kes piiril kaks korda kinni peeti, tõi Karl Albertile kirja, milles Milaano karbonaaride juht teda palus viibimata üle piiri tulla, Austria garnisonile Milaanos kallale tungida ja «liita Lombardia-Veneetsia kogu vaba Itaaliaga».

KAHEKÜMNE KUUES PEATÜKK

Ühe kuu jooksul käis Beyle kaheteistkümnes Lombardia-Veneetsia piirkonna linnas. Novara inseneri Domenico Vismara passiga sõitis ta Torinosse, kust saatis kirja Mareste'ile, keda nimetas parun Lussinge'iks. Piemontes sündinud ja kasvanud Mareste oli selle aja kestel peaaegu ainsaks Beyle'i korrespondendiks. Beyle kirjutas talle lõpuks kellegi Roberfi nimel, siis Auguste'i nimel, ja viimaks teatas, et varsti tuleb tal Itaaliast lahkuda.

Kõige otsustavamal silmapilgul, kui Confalonieri iga hetk ootas Piemonte vägede võidukat sõjaretke Torinost Milaanosse, et hävitada Austria ike, sel silmapilgul jätkus Beyle'il ettevaatamatust kõnelda talle oma skeptilistest tähelepanekutest. Punšiklaas käes, seisis ta täissuitsetatud salongi nurgas nagu koertest jälitatud hunt ja hüüdis vastuseks korraga kõigile vestluskaaslastele, kes teda ägedalt ründasid:

«Küsimus ei seisa sugugi selles, et tuleb minema kihutada Mercantist kuni «La Scalani» spaleeridena väljakul seisvad Austria tragunid ja austerlaste asemele Santa Margaritasse kuberneriks Milaano kaupmees panna, vaid asi on selles, et teie liikumisest ei saa aru ükski tööline ei Torinos ega Milaanos. Samal ajal kui Naapoli ja Torino elanikud on konstitutsioonivaimustuses, magab Itaalia rahvastiku hiiglamass musta risti ikke all ega võta mingil määral revolutsioonist osa. Ma nägin Torinos vabrikut sel päeval, kui Karl Albert tragunite valju tervituskisa saatel

regendiks määrati. Seal valitses surmavaikus. Austerlased polnud paigutanud sinna isegi vahisalka.»

«Mida te sellega ütelda tahate?» küsis Confalonieri vihaselt. «Me oleme toiminud täiesti õigesti: ei leidu ühtki rügementi, ühtki kompaniid ega ühtki eskadroni, kes meie poole ei hoiaks. Kas te tõesti arvate, et lombardia moonakad on meile tarvilikumad kui karabiiniga relvastatud sõjamehed, et teie kirjaoskamatud vabrikutöölised suudavad meil asendada ustavaid karbonaaridest ohvitsere? Me vajame sõjalist jõudu, et viimaseid feodaalsete eelarvamuste jäänuseid hävitada, me vajame sõjalist jõudu, et itaalia kaupmehele kasu kindlustada ja linnakodanikke röövelliku Austria üle jõu käivast maksukoormast vabastada. Me vajame oma rahvuslikku valitsust, kes tagab meie ettevõtetele rahuliku õitsengu.»

«Ma olen teile alati ütelnud, et teie liikumine on täis vastuolusid!» hüüdis Beyle, olles Confalonieri sõnavalingu ajal paar korda ahnelt punši rüübanud. «Te kõnetele konstitutsioonist, mis feodaalsete eelarvamuste riismed minema pühiks, aga samal ajal tahate kaasa tõmmata Karl Alberti. Siis teadke, et Euroopas on tekkinud uus hamletlik melanhoolsete, pettunud printside tõug, kes teid igal ajal reedab. Teie muidugi hakkate kõnelema eesõigustest, mida te kavatsete anda võimekate inimeste klassile. Dünastiliste rüütlite asemel te määrite rahvale kaela kasuahnitsemise rüütleid, letitaguseid kangelasi — need ongi teie andekad inimesed. Teie õitseng tähendab just nürimeelse hangeldaja õitsengut, kellele teie preestrite poolt juhmistatud kirjaoskamatut talupoega ja töölist tarvis läheb.»

«Beyle ajab pöörast juttu!» hüüdis Silvio Pellico. «Itaalia kultuur on religioosne kultuur. Savoia valge ja puhas rist tõmbab itaalia rahvast palju rutem kaasa kui teie jakobiinlikud jutud.»

«Mina aga ütlen,» ründas Beyle raevukalt, «et ülem-venta programmist taganeda ei tohi. Kuningatel ja printsidel tuleb pead maha raiuda, kardinalid aga võlla tõmmata. Preestrite viirukiga reostatud õhkkonda on vaja puhastada. Sellest jääb hing kinni isegi teie oivalises Itaalias. Lõppude lõpuks lepivad kõik kroonitud kelmid varem või hiljem isekeskis kokku. Mida te praegu enesest kujutate? Sõjalise vandenõu organiseerinud aristokraatide ja kodanlaste väikesearvulist rühmitust.»

Solvang oli liiga ränk. Seda märkas ka Beyle ise,

Tekkis hetkeline vaikus, seejärel tähendas Borsieri torkavalt:

«Foscolo sõbratar on Beyle'ist ateisti teinud.»

«Ateism on minust Foscolo sõbra teinud,» vastas Beyle. «Ärge olge kurjad, kui ma käitusin nagu kassidest ümberpiiratud rott. Ka teie puresite mind küllalt. Ent pidage silmas, et ma paradokse ei harrasta. Teil tuleb Babeufi ideede juurde tagasi pöörduda, kui te ühiskonna ümberkorraldamisele jõudu kulutada tahate. Teil on olemas tore ideedeallikas. See on teie kaasmaalane, karbonaar Buonarroti. Te kõik olete ettevaatlikkuse ja aupaklikkuse maaniast, liialt nakatatud. Ärge unustage, et see maania käesolevat sajandit üle ei ela.»

«Buonarroti pole meile vastuvõetav. Me oleme selle üle mõtteid vahetanud ja lükkasime tema ettepaneku tagasi,» sõnas Confalonieri tähtsalt. «Meie lähimaks ülesandeks on Itaalia vaba ühendamine ja välismaalaste väljakihutamine. Seda me püüame saavutada iga hinna eest. Ärge unustage, Beyle, et teie ohtlikud äärmuslikud seisukohad on Itaaliale niisama kahjulikud nagu täielik tegevusetuski. Minu arvates olete te väga kardetav inimene.»

Sel silmapilgul astus tuppa üks külaline, ilma et tema tulekust oleks teatatud. Kuna kõik parajasti ülipinevast kõnelusest haaratud olid, ei pööranud keegi tulijale tähelepanu.

Hetke pärast seisis ta juba Confalonieri juures ja sosistas sellele midagi kõrva. Confalonieri kahvatas ja ütles kätt tõstes:

«Härrased! Minge laiali, ühekaupa. Ärge juttu ajage. Hävitage kirjavahetus. Kolm meie sõpra on arreteeritud, Olivieri hukkus Salvotti surmamiskatsel.»

Beyle karjatas. Noormees pöördus tema poole ja sõnas:

«Me töötasime kõige ohtlikumal postil. Salvotti sai uusi nimestikke, Olivieri püüdis neid temalt ära võtta. Ja kui Olivieri salakapi juurde sööstis, vajutas Salvotti vedrule ning mu seltsimees langes põranda alla. Ma tean seda kohta. Põrandaplaadi all on sügav kaev, ja keegi ei küsi enam, mis sinna kukkumist edasi saab.»

Beyle tuli koju segaste tunnetega. «Kui kogu Milaano revolutsioonilisel liikumisel jälil ollakse, siis on asi halb. Me oleme politseid, jesuiite ja krahv Bubnat nii kaua ninapidi vedanud, et nüüd tuleb naerule lõpp.»

273

Aeg polnud veel hiline. Beyle läks Viscontini juurde Too võttis ta vastu rahulikult. Beyle otsustas proovida viimast abinõu, et tema suhtumist teada saada. Pärast mõnda tühist lauset ütles ta Metilde'ile:

«Ma tulin teiega hüvasti jätma.»

«Millal te tagasi   tulete?» küsis   Metilde   hajameelsel ilmel.

«Arvatavasti mitte iialgi,» vastas Beyle. Metilde viis ruttu kõneluse teisele teemale ja lausus:

«Milaano kuberner jättis pealinna üsna väikese garnisoni ja suunas sõjaväe Karl Alberti otsust ära ootamata Torinosse. Eile lõid austerlased Novara lähistel puruks kogu Piemonte armee. Te olete esimene, kes sellest praegu Milaanos teada saab. Alistanud Torino, heidab Austria nooda Lombardiasse. Te toimite hästi, kui ära sõidate. Te olete prantslane, teil pole siin midagi teha. Kui sõidate Inglismaale, siis püüdke seal kohata... »

Ta heitis Beyle'ile pilgu ja kuna Beyle oli täiesti rahulik, siis lõpetas ta viivu pärast melanhoolse ja kirgliku naeratusega, mida Beyle oli ta huultelt korduvalt mõnuga tabanud ja mis Metilde'i nii väga Leonardo da Vinci õpilase poolt kujutatud oivalise suletud silmadega Herodiase sarnaseks muutis.

«... püüdke seal kohata Rossettit ja ta sõpru.»

Beyle noogutas pead. Viscontini jätkas:

«Ma armastan Rossettit ja Berchefd, eriti nende imetlusväärseid Dante kommentaare. Nad väidavad, et «Jumaliku komöödia» autor kuulus salajasse poliitilisse sekti, mis oma eesmärgiks oli seadnud inimühiskonna revolutsiooni. Nad kirjeldavad Dante poeemi iga sümbolit kui neljateistkümnenda sajandi karbonaaride programmi. Te paluge Rossettit, et ta oma teooriat teile selgitaks. See hurmav hääl võlub teid kindlasti.»

Beyle tõusis püsti, suudles Viscontini kätt ja väljus kiiresti.

Paljapäi ja hajameelsena tänaval tõugeldes läks ta koju tagasi. Iga samm kiskus teda lahti selle maa küljest, mis talle kalliks oli muutunud. Siin seisab see Casa Acerbi hall kivikorpus massiivsete kaunistuste ja uksepilastritega, sügaval asetsevate akendega. Range ja suurepärane Palladiumi arhitektuur vaheldumisi alumise korruse tahumatute ja rohmakalt eenduvate müürikividega ning katuse

274

jjla kaduvate seinte järk-järgult sileneva pinnaga. Kas tõesti suudab ta kunagi lahkuda sellest koduseks saanud pajast ja sellest linnast, kus iga kivi on talle tuttav, kus õhk ja valgus on tema hinge ja ta vaated omaks muutnud?

Trepist oli raske üles minna. Põsed aukus, astus see tugev mees küüruvajunult oma tuppa.

Kohkunud näoga Sophie ulatas talle kutsetähe, mis käskis tal viibimata ilmuda prefektuuri. Beyle kahvatas, tundes, et asi oli võtnud liiga tõsise pöörde.

Minemata jätta polnud aga võimalik.

Santa Margaritas, Milaano endises nunnakloostris, asus pärast kloostri sulgemist Lombardia piirkonna Austria võimude politsei-peavalitsus. Siinsamas olid arreteeritute jaoks ka eelvangistusekambrid. Nunnakongidesse oli paigutatud Milaano tänavatel vahistatud avalikke naisi. Poliitilistele vangidele olid määratud madalad võlvjad keldri-ruumid — pimepunkrid sõna kõige otsesemas mõttes. Valguse täielik puudumine neis kitsastes ja haisvates koobastes tekitas raskekujulisi silmapõletikke. Alumisel korrusel olid kambrid, kus inkvisiitorid ja prokurörid ülekuulamist toimetasid. Kloostri avarad oote- ja vastuvõturuumid olid muudetud relvastatud sandarmite pidevaks valvekohaks. Kõige kõrgemal asusid politseinuhid ja kiiragendid, seal olid ka nooremate inkvisiitorite kabinetid, kes salakuulajate teateid vastu võtsid. Kloostri peakiriku katusele risti kõrvale olid asetatud insener Chappe'i aparaadid — šifreerimisheliograaf, mis vilunud signalisti hoole all pidas kõigepealt sidet Austria garnisoni kasarmuga ja seejärel Milaano katedraali katusel asuva signalistiga. Sealt toimus šifreeritud depeššide edasiandmine valgussignaalide abil otse Viini.

Kõige väsinum inimene neil öödel kogu Milaanos oli politseisignalist. Viin sirendas depeššidest, heliograaf ei jõudnud ametlikke ettekandeid kuidagi edasi anda. Väsinud silmil pimedusse vahtides ning ülikange kohvi ja likööriga end virgutada püüdes täitis signalist blankette. Ta needis oma saatust ja suhtus üsna ükskõikselt vapustavatesse sündmustesse, mida elutud, hääletud valguspunk-Wd ja -kriipsud talle teatasid. Aleksandri ja Franzi tahtel rüüstasid Austria väed Laybachist saadud käsu kohaselt Lõuna- ja Põhja-Itaaliat. Metternich määras käskkirjadega kõige julmemaid karistusi. Karl Albert oli põgene-

nud. Naapolis käskis Ferdinand karbonaaride juhi õuga lielmo Pepe kinni võtta ja hukata. Rooma paavst needis karbonaaride liikumist ja pani kõik selle pooldajad kirikuvande alla. Katoliiklane, kes võttis majja karbonaad, kuulutati lindpriiks. Mässajaid varjavad külad põletati maha või hävitati suurtükitulega. Kõik ajalehed suleti. Sõna «konstitutsioon» tarvitamise eest ootas vanglakaristus. Kõiki ausaid kristlasi kutsuti abistama kuningaid, kes olid olnud sunnitud nõustuma rahvaesinduse kokkukutsumisega. Edasi tulid šifreeringud: «Organiseerida noortest salajased hävitajatesalgad. Kulda sel puhul mitte kokku hoida. Kohe lõpetada kõik protsessid, mis on tekkinud karbonaaride tapmisest tänaval. Preestritele anda käsk pihil perekonnanimed kirja panna. Teha iganädalane pihtimine naistele kohustuslikuks, ähvardades neid mehe, venna, isa või laste mõtteviisi mitteteadmise puhul kirikust välja heita. Organiseerida liberaalsete ideede maha-materdamist kirikukantslist. Konfiskeerida Naapolis elavate rikaste juutide ja hispaania perekondade varandus, isegi sel juhul, kui nad karbonaaride liikumisse segatud polegi.»

Viimane depešš:

Anda inkvisiitor Salvottile teada, et kui kolme päeva jooksul ei ole vahi alla võetud kõik Milaanos elavad kahtlased isikud ja kõik Lombardia-Veneetsia

lased isikud ja kõik Lombardia-Veneetsia piirkonnas esinevad mässupesad avastatud, siis kuulub tema, Salvotti, ametist vallandamisele ja konvoi valve all Viini saatmisele. Tema Majesteet on Milaano politsei tegevuse tu st

„s Beyle

«Mul pole põhjust teid üle kuulata, sest teie vastu pole mingeid tõsiseid süüdistusi esitatud. Kuid teie passi vaa-

i Ra^^kk^^fe ana jju imel t see ^^üllBMjii

paikades käirfedi otete ol Mriks M eiJ^f te nii-

piirkonnas esinevad mässupesad avastatud, siis kuulub tema, Salviotti, ametist

vallandamisele ja konvoi valve all Viini saatmisele. Tema Majesteet on Milano politsei tegevuse pärast vihane ja nõuab kiirete abinõude tarvituselevõttu, et ära hoida kurbi sündmusi — mässusid, mis seni õnneks ainult väljaspool Tema Apostliku Kõrguse, kõige vagama Franzi, Austria kuninga valdusi aset on leidnud.

Alla kirjutanud

Krahv Sedlenitzky , politseiminister

Tolsamal silmapilgul, kui Salvotti seda depešši lugedes iroonilise näo tegi, väljus Beyle Santa Margarita alumise korruse ühest ruumist, olles rahustatud, kuid ühtlasi rõhutud raskest teatest: see, mis ta oma peatsest ärasõidust oli Metilde'ile ainult selleks rääkinud, et õrna nukruse-varjunditki tema silmis näha (asjata lootus!) oli nüüd kurvaks paratamatuseks muutunud.

276

Roidunud, kuid viisakas abiprokurör, kes nägi Beyle'i esimest korda ja polnud enda ees lebavat dokumenti arvatavasti veel läbi lugeda jõudnud, palus kahele lauale virnadena kuhjatud dokumente siludes Beyle'i istet võtta ja hakkas lugema.

Siis hüüatas ta tasa: «Ah, te olete prantslane!» ja sõnas:

«Praeguses ärevas olukorras on välismaalastel küllalt ohtlik Milaanosse jääda. Te teete hästi, kui täidate meie kõige alandlikuma palve ja lahkute Milaanost kahekümne nelja tunni jooksul, arvates esimesest väljuvast posti-tõllast, see on hiljemalt kahekümne esimese juuni hommikul kell viis.»

Sõnad «21. juunil kell 5» kirjutas abiprokurör tindiga dokumendi nurgale. Siis, haigutavat suud käega veidi varjates ja Beyle'ile pilku heitmata, jätkas ta:

«Esitage oma pass.»

Vaskpitsat kopsas vastu lauda; Beyle'i hiiglasuurde, märkustest ja värvilistest pitsatitest kirendavasse passi tekkis uus roheline Austria pitsat, kuhu oli märgitud aasta, kuu ja päev ning sõidupunktid, ja tehtud hanesulega see eriline, tabamatu märk, mille varal mitmesugustes valvepunktides asuvad sandarmid veenduvad, et dokument on ehtne.

Väsinud silmad avanesid veidi, terav, muigav pilk puuris Beyle'i.

«Mul pole põhjust teid üle kuulata, sest teie vastu pole mingeid tõsiseid süüdistusi esitatud. Kuid teie passi vaadates paistab kentsakana just nimelt see, et te ühe kuu. jooksul nii paljudes paikades käinud olete. Miks te niimoodi kihutasite?»

Beyle vastas:

«Arstid käsivad mul reisida. Ma põen artriit!»

«Jaa, kuid te saate isegi aru, et me ei või pidada selleks tervet politseikoosseisu, et reguleerida iga prantslase liikumist, kes seda haigust põeb. Seepärast teebki meie üle-öius teile ettepaneku sooritada edaspidi reise ainult väljaspool Lombardia-Veneetsia territooriumi. Muuseas, kui see teid ei tülita, palun teilt üht väikest teenet.»

«Olge lahke,» vastas Beyle.

«Te arvatavasti tunnete kõiki oma kaasmaalasi, kes elavad Milaanos?»

«Paraku pean ütlema, et ma oma kaasmaalastega ei sõbrutse.»

277

«Kahju. Ma tahtsin paluda, et te ütleksite, kas te tunnete parun Stendhali ja kedagi insener Vismarat.»

«Pole aimugi,» vastas Beyle, tundes, kuidas külmajudin üle selja jookseb.

«Aga mida see Courier endast kujutab? Ta on vist prantsuse kirjanik, kes saabus Milaanosse Firenzest?»

«Jah, ma olen teda näinud. Minu tähelepanu juhiti temale restoranis. Aga ma ei ole temaga lähemalt tuttav,» ütles Beyle.

«Andestage, et ma teid tülitasin. Soovin teile head reisi,» sõnas abiprokurör, noogutas pead ja oli juba viie minuti pärast Beyle'i olemasolu unustanud.

1821. aasta 20. juuni hommikul käis Beyle kaks korda Belgiojoso väljakul. Truu sõbra, uljaspea Olivieri surm, Itaalia hirmus saatus, esmakordselt kogu hingest armastatud olendile lähedalepääsuks hellitatud lootuste luhtumine — see kõik võttis südame raudsete pihtide vahele. Beyle liikus nagu unes ja peatus viimaks Katedraali väljakul vaateakna juures. Miks ta seal õieti seisatas? Vaateaknal lebas püstol, täpselt niisugune, mida ta käsi kogu aeg tahtmatult oli joonistanud, niipea kui pliiats pihku sattus. Näe, milles peitub ainuke lahendus, kui kõik on kaotatud ja kui heledate päikesepaisteliste päevade asemele saabub aja paroodia. Aja värv muutub; ülekaalus on nüüd must. Kas tõesti muutub revolutsiooni helepunase pidupäevaga vaheldunud valge Bourbonide värv siin nagu Prantsusmaalgi mustaks värviks ja kiriklik vaimupimedus kroonitud elajate reaktsiooniliseks vihavaenuks? Edaspidine elu tundub paroodiana. Tähendab, tuleb elust lahkuda. Kindlasti ja otsustavalt avas Beyle relvakaupluse ukse.

Müüja laiutas käsi ja ütles:

«Eilsest alates on relvade vabamüük keelatud, aga kui sinjoore teenib politseis ... »

«Ei, ma pole politseiametnik,» vastas Beyle ja väljus.

Kui katsuks veel kord Belgiojoso väljakul ära käia?

Ilm on väga kuum. Halastamatu päike kõrvetab linna, inimesi ja taimi. Viscontini akendel on luugid ees. Uks on kõvasti kinni. Midagi on juhtunud. Ülesäratatud ukse-hoidja lausub unisel häälel, et sinjoora sõitis koos Traversi perekonnaga järvede äärde ja tuleb tagasi alles hilissügisel.

Järgmisel hommikul kell viis istub Beyle postitõlda

278

Kolm tuhat viissada franki on voodri vahele õmmeldud. Teda vaevab mingist sisemisest külmusest tingitud närviline värin ja tung alatasa haigutada, mis tuleb õhupuudusest, kuigi hommik on karge ja päike veel ei kõrveta. «Peab jätma need lollused. Ma pole Werther ega Ortiz, et võiksin endale kuuli pähe lasta.»

Nende mõtetega algab teekond põhja poole.

Esimeses peatuses viipab Paul Louis Courier vastutulevast sõidukist.

«Kuhu?» hüüab Beyle.

«Milaanosse,» vastab Courier. «Võtke teatavaks, et pärast Berry hertsogi tapmist on Prantsusmaal võimatu hingata. On alanud valge terror!»

Teel Como järve äärde otsustas Beyle mitu korda, et pöördub tagasi ja lahkub postitõllast juba järgmises peatuses. Sõites siniste järvede ja haljaste mäekinkude poole, lähenedes Alpi lumistele eelmäestikele tundis ta, et on lahkunud linnast, kus «elu tõi teda surmale lähemale». Ta tundis, et on jätnud sellesse linna oma hinge, talle näis, et on jätnud sinna isegi oma elu. Elu hääbus temas, kaugenes iga rattapöördega. Iga samm oli talle surmaks, tal tuli õhust puudus, ta pidas enda kohta käivaiks Shelley sõnu: «Ma hingasin vaid siis, kui ohkasin. Mu süda seisis.» Beyle tundis, et varsti muutub ta inimeseks, kes pole enam võimeline mõtlema. Seejärel saabus lõpmatu lobisemise ajajärk: ta kõneles pikalt-laialt posti vedajatega ja kordas tõsisel toonil nende mõttemõlgutusi veinihinda-dest. Ta arutles koos nendega, otsides põhjusi, miks õlg-pudel on viie santiimi võrra kallimaks läinud. Ta kartis ainult üht: iseendasse pilku heita. Nii möödus ta Airolost, Bellinzonast, Luganost. Teetulbad panid ta värisema: hirmuga mõtles ta Prantsusmaale. Milaanos viibimise ohtlikkust ei tulnud tal enam meeldegi. St. Gotthardi teel ratsutades ignoreeris ta määrusi ja teejuht ütles talle, et kui härra oma elu kalliks ei pea, siis hooligu ta vähemalt tema reputatsioonist, sest kui reisijaga õnnetus juhtub, võib teejuht teenistusest ilma jääda.

Nii sõitis ta kuni Altdorfini, kus seisis Wilhelm Telli mälestussammas; teda hämmastas, kuidas kujurid olid šveitsi rahvuskangelase äbardlikuks moonutanud.

«Kaunid nähtused inetuvad inimeste käes. Labane seltskond Traversi salongis ja Milaano ülakihi tigedad torked on teinud Metilde'iga sedasama mis šveitslased Telli

279

kujuga. Metilde on igapäevaseks muutunud ja oma sära kaotanud. Samuti mõjub mulle pärast nii paljusid mure, ja õnnerohke pingsa elu aastaid nüüd ka Pariis.»

KAHEKÜMNE SEITSMES PEATÜKK

Mitte ilmaaegu ei muianud Salvotti irooniliselt, kui ta Viinist saadud noomitust luges. Nimestik, mille see kohutav, kõige kardetavamaks karbonaariks osutunud bandiit Olivieri ta käest ära kiskuda oli tahtnud, andis talle võimaluse Viini ees kannuseid teenida, hoolimata sellest, et isa Pavlovic, kes oli ette rutanud ja Viini sõitnud, jõudis teda nii mõneski asjas ennetada. Igatahes, kui Itaalia nüüd terveks kuuks oli pulbitsevaks laavaks muutunud, kui maa all hõõgunud karbonaaride süsi ajas lõkkele kogu Apen-niini poolsaare, siis Lombardias seda teha siiski ei jõutud.

Karbonaaride hüdra purustati äkilise löögiga. Silvio Pellico, Maroncelli, Borsieri, Tonelli, Arese, Castilia ja Trivulzio arreteerimisele järgnes tuhat seitsesada vahista-mist, kuid Salvotti nõudis juhi väljaandmist. Juhi nime aga ei saadud teada. Ent siis tõi üks sandarm Torinost kirja, mille Confalonieri Karl Albertile oli saatnud. Nii-sugune ta siis oligi, see auväärt milaanolane, nii rahulik, lojaalne ja Austria võimude poolt lugupeetud hallinevate meelekohtadega härrasmees. Ilmnes, et ta oli lihtsalt liberaalne lurjus, kõige kardetavam karbonaaride juht, ja niivõrd iseteadlik, et polnud katsunudki end põgenemisega päästa. Mustas tõllas toodi ta vihmasel ööl kohale ja viidi seotud silmil Santa Margarita kasematti.

Päev hiljem polnud Milaanos perekonda, kelle uni õleks olnud rahulik. Soojendati kanget kohvi ja põletati kirju oodates koju prefektuuri ülekuulamisele kutsutud poega või hommikul koduntväljunud ja öösel kella üheks vee! tagasi tulemata rauka isa, nuteti taga neid, kes sandarmi kannustekõrina saatel trepist longuspäi alla läksid ja kinnisesse tõlda astusid. Ratsaväelasi nabiti kinni kasarmutest ja otseste süütõendite puhul lasti sealsamas maha Ning viimaks: «Lõksu on langenud ohtlik prantslane parun Stendhal. Nimetagu ta end pealegi Andryane'iks. Tema juurest leiti kommunist Buonarroti pabereid, Buonarroti propageerib Gracchus Babeufi, tollesama Babeufi,

289

kes prantslaste poolt 1797. aastal hukati, selle ohtlikkudest kõige ohtlikuma mehe «võrdsete vandenõu». Confalonieri, Aellelt küsiti, kes prantslastest on kõnelnud temaga Babeufist, nimetas ainult üht prantslast — Henri B e y 1 e' i.

Confalonieri kongi toodi silm silma vastu seadmiseks Andryane. Confalonieri teda ei tundnud: «Buonarrotit ja pabeufi on nimetanud üksnes Beyle. Ma põlgan seda hädaohtlikku õpetust. Ma pole selle prantslasega mitte milleski päri. Kuid see noormees pole ju üldse Beyle!»

Muude paberite hulgas saabus järgmine dokument: I Viinu politsei korraldusel tuleb viibimata kinni võtta Prantsusmaa kodanik, endine sõjakomissar Henri Beyle ja nõuda temalt, et ta teeks teatavaks selle inseneri asukoha, kes Domenico Vismara nime all Torinosse sõitis, valepassiga paljudes poolsaare linnades on elanud ja parun Stendhali nime all Viini politsei poolt keelatud raamatuid kirjutab. Võttes arvesse selle liberaali Vismara

hädaohtlikke sidemeid karbonaaridega, tehakse ettepanek pärast Prantsusmaa kodaniku Beyle'i ülekuulamist ja Domenico Vismaraga silm silma vastu seadmist karistada Vismarat surmaga poomise läbi ja karistuse täidesaatmisest järgnevalt stte kanda, pidades silmas, et otsuse kinnitamine on kantsleri vürst Metternichi ettepanekul Austria kuninga, Tema Apostliku Majesteedi poolt 22. juunil 1821. aastal juba aset leidnud.

Äpardus Andryane'iga ärritas Salvottit hirmsasti. Ta oli tabamatut Vismarat ammu taga ajanud. Nüüd sõltus kõik sellest, kui kiiresti saadakse kätte Henri Beyle, kui kiiresti suudetakse temalt välja pinnida Vismara aadress. Aga juba veerand tunni pärast kandis sekretär Salvottile ette, et kodanik Beyle, ainuke inimene, kes tabamatut Domenico Vismarat tundis, on Salvotti enese kirjalikul käsul nädala eest Milaanost kahekümne nelja tunni jooksul välja saadetud. Kaotanud esmakordselt oma rahuliku ja kaine mõistlikkuse, sõimas Salvotti nii rõvedate sõnadega, mida tunti vaid kahes kohas kogu maakeral: Venemaa piina-kambreis ja Viini politseis. Sitsiilia kaevandused, Mantua kaevud, Verona vanglad, sneetsia Doodžide palee tinakambrid ja sügaval vee all |uvad keldrid tüübiti täis kümneid tuhandeid inimesi, is polnud jõudnud ülestõusu alustada, kes aga nüüd ismaiste relvade kaasabil kinni võeti.

281

Üle kuulati ka Silvio Pellico kui Confalonieri lähim sekretär. Trivulzio, kes seltsimeeste arreteerimisest teada saades oli kohkunult politseisse tulnud ja ehmatusest reetnud kõik teised, Andryane kui ohtlik vandeseltslane-prantslane, Confalonieri, kelle ilmumisel Santa Margarita süngesse, pimedasse saali kõik, isegi sandarmid, püsti tõusid, ja ligi kakssada muud karbonaari viidi palju kordi öösel ülekuulamisele, mis toimus tõrvikute valgel ja oli äärmiselt kurnav.

Järjest vahelduvad inkvisiitorid ei lasknud vangidel magama jääda. Neid raputati õlast, sunniti väevõimuga püsti seisma ja viidi viimaks täieliku meelemärkusetuseni. Sellest piinast kurnatuna, oopiumist uimastatuna, misjärel neid uinuda ei lastud, ei suutnud Santa Margarita vangid iga kord oma sõnade eest vastutada. Ja kui Salvottil ei läinud korda nendelt välja pressida otsest Federico Confalonieri tunnustamist juhina, siis kaudselt vihjas sellele juba aupaklikkus, millega nad suhtusid Confalonierisse iga kord, kui too kohtusaali ristküsitlemisele toodi. Mitte keegi ei nimetanud teda karbonaariks, kuid räägiti, et ta «on oma kodumaa pärast piiritult muret tundnud, et ta on esimesena kodumaa õitsengut, isegi ta välist õitsengut taotlenud. Ta on tänavate gaasivalgustuse plaani valmistanud, on esimesed aurulaevad Itaalia jõgedel sõitma pannud». Ent leidus ka nõrga karakteriga vange, kes tunnistasid isegi rohkem, kui Salvotti küsis. See igasuguse enesest lugupidamise kaotanud inimeste lobisemishimu iseloomustas omakasupüüdmatut, meeleheitlikku põhjaminekut, ja kuna kohtualused olid üksteisest eraldatud, siis ei saanud kaasvangid neile õigel ajal mõju avaldada ja abistavat kätt ulatada.

Confalonieri ise käitus kogu uurimise kestel kindlalt ja julgelt. Salvotti oli temaga ettevaatlik. Isegi Salvotti jesuiitlikule mõistusele paistis uskumatuna, et see, kuigi liberaalne, ent seejuures liiga aval ja laia elu elav mees võiks end siduda seesuguse põrguliku konspiratsiooniga ja salajast mässu organiseerides monarhi enese vastu välja astuda. Confalonieri sugulaste rikkus ja kadestamisväärne seisund Lombardias oli Salvotti arust õnne ja heaolu tipuks. See viimane asjaolu häiris ahnet Austria prokuröri kõige rohkem. Tema esimesed sõnad, millega ta Confalonieri poole pöördus, olid:

282

«Olin sunnitud teid siia kutsuma, et annaksite seletust asjas, millega teil, eccellenza, muidugi mingit tegemist ei ole. Teie omate kõiki maiseid hüvesid ja Tema

Majesteedi valitsuse soosingut ega või olla kõrge valitseja vaenlane. Teie kaasvangid tunnistasid, et vandenõu eesotsas seisis krahv Porro, kes ettenägelikult välismaale on pagenud. Ütelge mulle avameelselt oma arvamus krahv Porro kohta.»

«Soovitan teil,» vastas Confalonieri, «mulle üldse mitte esitada küsimusi, mis itaallastesse puutuvad. Ma olen taotlenud ja taotlen Itaalia vabadust.»

Kuuskümmend karbonaari tunnistasid vankumatult, et liikumise juhiks on olnud krahv Porro. See õigel ajal ära-sõitnud karbonaar jõudis kõigi oma sõpradega kontakti astuda ja palus, et nad Confalonieri päästaksid, nimetades igal ohtlikul juhul juhiks Confalonieri asemel teda. Ent jälle andsid kaks sõpra — Pallaviccini ja Castilia — teadmata põhjusel välja kogu organisatsiooni. Siis jäi Salvotti uskuma. Uurimist teostavate võimude tähelepanu keskpunktiks sai Lombardia karbonaaride tõeline juht.

See raske uurimine kestis palju kuid. Kuussada tuhat noort, tugevat ja tervet itaallast ja itaallannat kuulati üle; nad heideti vanglatesse, neid piinati. Viimaks jõudis kätte päev, mil kogu Milaano ootas kohtuotsust. Santa Margarita esine väljak oli rahvast täis. Vanaaegne kabel, milles keiserlik komissar kohtuotsuse välja kuulutas, oli tavakohaselt pime; kaleviga kaetud laua kõrval kudes tohutu kamin ja verev leek küütles keiserliku komissari valgel mundril. Võlvitud kabeli ambrasuurides ja niššides asusid rühmiti karbonaarid, teretades üksteist; samal ajal ei jätnud relvastatud sandarmite terased silmad ja valvsad kõrvad tähele panemata vangide ühtki žesti, ainsatki sõna. Komissar sirvis laual lebavaid dokumentidevirnu. Kõik ootasid Confalonieri sissetoomist. Juba avaneski uks, ning täiesti hallipäine, kaame näo ja suurte silmadega noor, sale ja sihvakas mees ilmus kahe sandarmi saatel kabelisse. Kiired, katkendlikud, südamlikud tervitussõnad ulatusid igalt poolt vaikselt, kuid selgesti kõrvu. Ja isegi Austria komissar astus tulijale mõne sammu vastu. Siis tekkis surmavaikus. Seitseteistkümmend karbonaari Federico Confalonieriga eesotsas kaotasid aadliseisuse ja varanduse ning mõisteti surma poomise läbi. Kaheksakümmend seitse inimest mõisteti sunnitööle. Sada seitse — eluaeg-

283

selt vanglasse väljaspool Itaalia piire. Kohtuotsus kuulus kinnitamisele keisri poolt ja täitmisele kolmekümne päeva jooksul.

Silvio Pellico, Maroncelli, Andryane ja veel mitu surmamõistetut läksid Confalonieri juurde ja surusid ta käsi.

Väljakul kisendas rahvamurd meeletult: kerkis punane lipp ja kõlas karmanjool. Siis aga lühike kogupauk ja — surmavaikus. Milaano leinas.

Süüdimõistetute sugulastele ei antud mingeid teateid, öösel aga asusid kinnised tõllad teele põhja poole, Määrimaa kindlusesse Spielbergi, et kohtuotsus pärast süüdi-mõistetute lõplikku ülekuulamist seal täide viidaks. Sooritanud piinarikka teekonna Viini, sai Confalonieri rauk isa Metternichilt viimaks loa pääseda Schönbrunni, kus elas keiser. Kuulates, kuidas kaks noort preestrit Schönbrunni palee väikeses vastuvõtutoas ladina keeli vestlesid, silmitses vanamees läbi akna hiiglasuurt Schönbrunni parki ja Viini ümbritsevaid mägesid. Äkki ladinakeelne kõnelus katkes. Toas seisis käsi hõõrudes punetavate silmalaugude ja hallide, peaaegu sinkjashallide juustega, hallis vormipintsakus vanamehike; kogu tema ilmetu välimus meenutas sõjakooliteenrit ja kõneles heasüdamlikkusest.

Confalonieri juurde astudes lausus ta kärmesti:

«Väga rõõmustav teid näha. Vürst ütles mulle, et te soovite mulle midagi teatada.»

Nüüd taipas vana Confalonieri, et hallis vormipintsakus mees ongi Franz Habsburg, Austria keiser. Ta põlved nõtkusid, jalgadest kadus jõud ja ta oleks peaaegu vaibale kukkunud. Noor preester toetas teda käe alt. Ka Franz haaras tal küünarnukist kinni ja lausus:

«Kuulge, tõuske ometi püsti, tõuske püsti. Ja rääkige, mida te rääkida tahtsite. Kui teie teade on tähtis, võin ma teie poja hukkamise edasi lükata.»

«Valitseja, ma palun, heitke armu!»

«Mina aga palun teilt armu Euroopa valitsejatele, et neil enam ei tuleks tegemist teha niisuguste metsikult märatsevate lurjustega, nagu on teie poeg. Oleksin ma teadnud, et te temale armu paluda tahate, siis ei oleks ma teile mingil tingimusel audientsi lubanud. Te olete minu usaldust kuritarvitanud. Ja kui te aus kristlane olete, siis tooge oma poeg ohvriks jumalikule õigusemõistmisele. See lepitab teda maise eluga, üksnes surmanuhtlus avab

284

talle taevavärava. Kas te tõesti oma poja igavest hukkasaamist soovite?»

«Suvatsege teda näha, Majesteet, küsige temalt eneselt, ja te näete, et ta on süütu.»

«Jah, ma püüan teda näha, kuid mitte niipea. Kõrvaltoas ootab teid isa Pavlovic, kõigi vangide pihiisa. Ta võtab teid pihile ja seejärel kohtute oma pojaga seal, kuhu teid viiakse, ning annate talle teda isaliku äraneedmisega ähvardades käsu, et ta ei tohi midagi saladuses hoida keisri ees, keda ta on solvanud.»

Kontsi klõbistades ja kannuseid taga vedades väljus Franz vastuvõturuumist.

Karbonaar Confalonieri toimetati Viini. Talle heideti armu. Surmanuhtlus asendati eluaegse vangistusega Määrimaa kindluses, kusjuures tal tuli preestrile iga päev pihtida. Krahv Sedlenitzky teatas Confalonierile seda, mida süüdimõistetud karbonaarile ta isa, kes tagasiteel Viinist Milaanosse suri, ütelda polnud jõudnud.

Armastusväärse leebusega teatas politseiminister karbonaarile, et talle saab osaks au näha vürst Metternichi, riigikantslerit.

Lahtises saanis sõidutas Sedlenitzky ise Confalonieri ilma konvoita Schönbrunni. Talvepäevast hoolimata olid palee aknad avatud; Metternich armastas külma. Keisri ruumide akendel olid luugid ees.

Sedlenitzky juhtis Confalonieri väikesesse mugavasse, kaminaga kabinetti, kus kirjutuslaual seisis terve hulk Sevres'i portselanist kujukesi. Helesinine damasttapeet seintel ja helesinised portjäärid hellitasid rahustavalt silma. Confalonieri ei suutnud väsimuse ja kurnatuse tõttu seista. Ent sel silmapilgul, kui ta istet võtta tahtis, astus kabinetti Metternich. Puuderdatuna, elegantsena, rahulikuna püüdis ta teha kõik, et Confalonieri end tema külalisena tunneks. Ta päris tema tervise järele, õnnitles teda ja ütles, et Confalonieri jaoks pole veel midagi kadunud.

«Te võite täiesti loota minu heale mälule. Ma olen sügavalt veendunud, et teie kui aadlik olete päris juhuslikult sattunud liikumisse, mille tagajärjed teile kui arukale inimesele peaksid selged olema. Ma arvan, te olete juba lahti öelnud neist lapselikest pettekuj ütlustest, et inimliku õnne vältimatuks tingimuseks on poliitilised vabadused. Kõnelgem otsekoheselt: Euroopas on hõõgumas süsi, mis on teie

285

karbonaaride söest palju ohtlikum. Kui ei lähe korda seda pühitsetud veega üle ujutades kõikjal kustutada, siis lööb see süsi kord tulekahjuna lõõmama ja muudab kogq Euroopa tuhaks. Kuidas võisite teie, Lombardia kõige suursugusema perekonna võsu, nende kogu Euroopa jalge... alust õõnestavate söepõletajate sekka laskuda? Pidage silmas, et avades Lombardia kodanlusele tee maa valitsemise juurde, ei reetnud te mitte ainult aadliseisust, vaid ühtlasi andsite revolutsioonilise võimu juurde viiva ukse võtmed kõige kardetavamate klasside kätte: te kihutasite üles Itaalia alamrahva, unustades, et esmajoones pühib ta minema teid endid ja meid, seejärel aga ka tolle võimekate inimeste ringkonna, kellele te Hispaania laadis esinduslikku osavõttu valitsusest palute. Meil on kõik hästi teada. Meie oma mägedelt näeme palju rohkem kui teie seal tasandikul ja teie söepõletajad põranda all. Ma soovitan teile —

pöörduge seltskonda tagasi ja abistage ennast ning meid Euroopa päästmise tõsises töös. See pole nali ega viirastus. Pimedat rahvamassi peab ohjeldama, teda ei tohi jakobiinlike jutlustega ülekäte lasta.»

«Vürst on nähtavasti unustanud, et ma ei ole jakobiin, kuid ühtlasi olen ma veendunud, et homset päeva eilseks muuta on täiesti võimatu.»

«Mõistan teid, krahv. Väga hästi mõistan. Ma tahan, et isiklikult teile ja teie sõpradele muutuks homne päev eilsest paremaks. See toimub tingimata, kui te vaid nõustute täiesti konfidentsiaalselt kõnelema Tema Majesteediga, keda huvitavad revolutsioonilise liikumise üksikasjad teie Põhja-Itaalias enne ja pärast Naapoli revolutsiooni.»

Confalonieri kargas niisuguse hooga püsti, et Metternich silmad pärani ajas, kiire pilgu heitis helesinisele damastportjäärile, mis eraldas kabinetti muudest ruumidest, ja kähku lisas:

«Pean teile ütlema, et need teated pakuvad Majesteedile huvi nüüd ainult ajaloolisest seisukohast, kuna meil on kõik küllalt hästi teada.»

Confalonieri talitses juba ennast ja vastas lühidalt: «Kui see oli teie huviobjekt, vürst, siis puudub mul võimalus midagi meelde tuletada. Kõik on mu mälust jälgi jätmata kustunud; elab üksnes kaastunne lähedaste inimeste vastu.»

Sisse astusid kaks sandarmit ja panid Con/alonieri käed raudu. Metternich silmitses teda põlglikult, nagu oleks ta

286

lihtlabane kurjategija, ja viipas sandarmitele, kes Confalonieri kohe välja viisid.

Helesinise portjääri tagant tuli nähtavale keiser Franz.

Kogu Itaalia oli sügavas leinas. «Margarita sõbrad» — austria salakuulajad, mundris, vaimulikurüüs ja lihtinimese riides sandarmid — nuuskisid ja tegutsesid kõikjal. Ablaste ja ahnetena üksteise peale salakaebusi kirjutades, kolmekesi kokku leppides, et neljandat agarusepuuduse ettekäändel maha murda, kisklesid need «Margarita sõbrad» omavahel Austria almuste pärast, nõudsid raha vandeseltside hävitamiseks seal, kus vandeseltse ei olnudki, ja moodustasid näilikke, võltsvandeseltse. Selsamal ajal eksisteerisid avastamata ventad Itaalias kangelaslikult edasi tõepoolest hirmsas olukorras. Capuasse sõitsid kokku üksteist veneraablit, karbonaaride kõige tähtsamate koondiste juhti, et arutada oma organisatsioonide edasieksisteerimise küsimust. Nad mõistsid karmilt hukka senise eraldumise rahvamassidest, mõistsid hukka selle, et olid rahvale võõraste klasside esindajaid usaldatud, mõistsid karmilt hukka Pallaviccini ja Castilia. Ja kuigi nad arvasid, et Pallaviccini ja Castilia on juba vangis ega saa enam karistust kanda, tegid nad nende kohta ikkagi surmaotsuse. Siis koostasid need üksteist meest nimestiku reetureist ja vaimulikkonna kõige kardetavamaist esindajaist, kes samuti surmanuhtlust väärivad. Päevakorda võeti ulatuslik küsimus, kuidas luure otstarbel kõigisse Austria organitesse sisse pääseda, et Santa Margaritale ülemventa kindla ja osava tegutsemisega vastulööke anda. Lõpuks jäi viimane küsimus, mis tuli otsustada kähku, sest üheteistkümne veneraabli kokkutulek kestis ainult ühe päeva. See oli ülemventa edaspidise asukoha ja juhi küsimus. Otsus oli üksmeelne: asukohaks Prantsusmaa, juhiks — sotsialist Bazard, Caius Gracchus Babeufi kommunistliku õpetuse pooldaja.

1821. aasta septembri keskpaiku kirjutas Byron Thomas Moore'ile:

Ma olen praegu üleni higine ja tolmune ning vannun metsikult; seda kõike seepärast, et olen sunnitud kolima nsasse, kus nähtavasti talve veedan. Selle kolimise

põhjuseks on kõigi mu sõprade karbonaaride, nende hulgas ka kogu Gamba perekonna väljasaatmine.

287

Arno jõe kaldal asuvasse Palazzo Lafranghisse kolinud Byron ei katkestanud suhteid oma sõpradega. Kuid ta ei saanud selles linnas kuigi kaua elada. Kuna teati, et ta kavatseb türklastevastasest ülestõusust haaratud Kreekasse sõita, oli ta endist viisi «Margarita sõprade» tähelepanu objektiks.

1822. aasta varakevadel, kui Byron, noor karbonaar Gamba, luuletaja Shelley ja veel kaks meest parajasti tulid ratsasõidult, ootas neid linnaväravas Austria tragun, kes Byronit nagu kogemata hobusega riivas, end tema ratsasaabaste külge haakis ja seejärel tema gruumi piitsaga lõi. Byroni kaks teenrit haarasid austerlase hobusel valjastest kinni. Tragun tõmbas välja mõõga, ent hetke pärast langes noast haavatuna sadulast maha.

Tunni aja pärast oli arreteeritud kogu Byroni teenijaskond, teiste hulgas ka tema lemmik, kondoljeer Tita.

Kuld avas arestimaja värava, kuid võimude nõudel tuli Byronil Pisast lahkuda ja Livornosse sõita. Inglismaa peeri ja Ülemkoja liikme positsioon ei päästnud teda politsei käest. Livornos tekkis teenrite vahel jälle ootamatu tüli, mille provotseeris Gamba uus toapoiss. Välkuvad noad ajasid kogu tänava ärevile. Peos kaks püstolit, õnnestus Byronil kaklejad viimaks korrale kutsuda. Sellest sugenes aga suur kohtuprotsess, mille tagajärjel ainukeseks kohaks, kus Byronil Itaalias elada lubati, jäi Genua. Võimud teatasid talle viisakalt, et sellest mereäärsest linnast võib ta igal ajal avamerele sõita ega tarvitse enam iial Itaaliasse tagasi tullagi. Genua oli viimane linn Itaalias, kus Byron enne oma viimset reisi elas. Maailma väravad jäid üha kitsamaks. Väljaspool Genua sadama piire oli võõras ja võigas maailm, raske reaktsioonitalv, ja ainsad paigad, mis veel vabadustarmastava romantika silmipimestava tulena põlesid, — need olid Kreekamaa tandrid, kus see väikerahvas oma õigust elule tagasi võita püüdis.

Byron ja Gamba tohtisid 1823. aasta mais lugeda ja uuesti lugeda ainult Itaaliat käsitlevaid raamatuid. Gamba hankis parun Stendhali tollal kõmulise raamatu «Rooma, Naapoli ja Firenze 1817. aastal» ja avas selle koha, kus autor kõneleb Byronist kui vestluskaaslasest, kellega ta Milaanos kokku puutus.

«Ma ei mäleta Stendhali,» ütles Byron.

288

«Stendhal,» vastas Gamba, «on toosama Beyle, kellega te monsinjoore Breme teatriloožis, Confalonieri karbonaa-: ride loožis ja mujal Milaanos kohtunud olete.» Järgmisel hommikul kirjutas Byron Pariisi:

Lugupeetud härra, ma sain alles praegu teada, kellele ma tänu võlgnen minu kohta käiva meelitava arvamuse eest, sest lugesin läbi raamatu «Rooma, Naapoli ja Firenze 1817. aastal». Alles nüüd tundsin ma selle teose autoris härra Stendhalis ära Teid, Henri Beyle! Ma mõtlen, et mul on õigus, sõltumata sellest, kas see meenutamine Teile meeldib või mitte, pöörduda härra Beyle'i poole tänuga minu kohta käivate sõnade eest ja tuletada meelde meie tutvust Milaanos 1816. aastal. Te osutate mulle suurt au. Ent vististi veel rohkem rõõmu kui Teie arvamus minust selles raamatus teeb mulle selle kiituse autor ise. Tema varal tundsin ma (suureks imestuseks jälle täiesti juhuslikult!), et arvamuseavaldaja olete just Teie, kuna just Teie lugupidamist püüdsin ma pälvida juba Milaano ringi algupäevil, kus me Teiega kohtusime ja mida meenutades mind alati sügavaim meeleliigutus

valdab. Kui muutunud on kõik tollest ajast saadik! Surm, valjasaat-mised, Austria vanglad on lahku viinud kõik, keda me nii väga armastasime ...

Vaene Pellico! Ma loodan, et oivaline muusa pakub poeedile ta halastamatus üksinduses mõningatki lohutust.

. Kas saabub kunagi aeg, mil poeet saab jälle hingata vabaduse õhku ning meil on jälle võimalus temaga kohtumisel kõiki tema talendi võlusid nautida? Kui Te austate mind vastusega, siis palun Teid väga, saatke mulle kiri Genuasse võimalikult kiiresti, sest on terve hulk põhjusi, miks ma tõenäoliselt ei saa enam kuigi kauaks Itaaliasse jääda ja olen veel kord sunnitud sooritama reisi Kreekasse.

Palun, uskuge mind — kuigi meie kohtumised olid lühiajalised, säilitan mu nendest kõige elavamad mälestused.

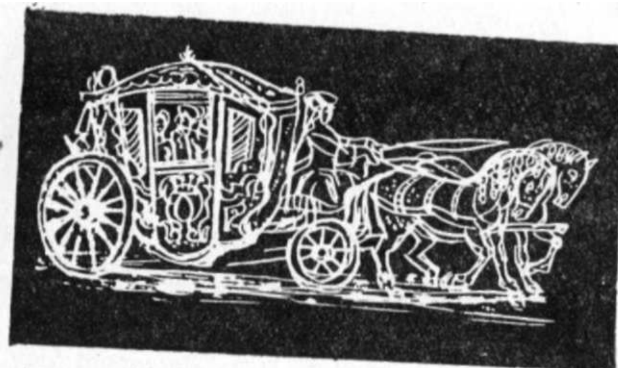
Lubage mul loota, et tuleb aeg, mil me kohtume uuesti.

Teie Nõel Byron

Aasta hiljem suri Byron väikeses Missolonghi asulas veidi enne seda, kui kreeklaste väesalk, mille juhiks ta oli, türklasi ründama asus.

Ühel pilkaspimedal südaööl tungis Austria politsei Palazzo Lafranghisse, kangutas üles põranda kiviplaadid

ja avastas nende alla peidetud suure relvalao, mille kiiresti lahkuma sunnitud Byron maha oli jätnud.

Spielbergis korraldas sunnitööline Kund vangide varustamist paberi ja sulgedega. Confalonieri oli meisterdanud põranda alla peidiku. Siin hoiti kõige väärtuslikumat — salatindipulbreid ja paberit.

Teresa Confalonierile toodi vahetevahel paberitükikesi, mida ta läbi märja lapi kuuma triikrauaga silus. Siis tulid punased tähed nähtavale ja ta sai oma mehe kirju lugeda. Mõnikord oli niisuguseid paberitükke terve hulk; ta hoidis need hoolikalt alal ja luges neid pisaraid valades ikka ja jälle. Need olid Silvio Pellico ülestähendused, millest paljude aastate pärast sugenes raamat «Minu vanglad».

KOLMAS OSA

KAHEKÜMNE KAHEKSAS PEATÜKK

Beyle harjus jälle teekaaslastega juttu ajama, niipea kui ta Lyoni maanteele välja jõudis.

Kuid see polnud enam varasemate aastate lihtne ja omakasupüüdmatu uudishimu.

Hoopis teistel Akaalutlustel segas ta end kahe reisikaaslase vestlusse, kes asusid postitõlda Lyonis: ta tahtis teada, mida kujutab enesest praegune Prantsusmaa, mille elu ta tundis vaid kuulu järgi — Mareste'i vaimukate, kuid siiski väheveenvate kirjade kaudu.

«Ilma tööta kaotab elulaev ballasti ja muutub kipakaks,» mõtles ta. «Kuid missugusest tööst on jutt? Mida kujutab Prantsusmaa enesest praegu? Kas minul lastakse tööd teha?» Kõik need küsimused hakkasid teda äärmiselt erutama, kui ta Lyoni elanikkude juttu pealt kuulas.

«Vabrikukorstnate hulga poolest,» ütles üks neist, «on Lyon peaaegu esimene linn Prantsusmaal, igatahes on seal nii palju töölisi, et nad moodustavad linna elanikkonna Põhimassi. Seetõttu juhtubki seal nii hirmsaid asju. Kolme aasta jooksul pärast tuhande kaheksasaja seitsmeteistkümnenda aasta nälga hukkusid terved perekonnad, sagenesid röövimised ja võltsitud kirjade läkitamised, väljapressimised, maskides inimeste kallaletungid päise päeva ajal. Politsei oli jõuetu. Kuid Lyoni prefekti krahv de uabrol de Croussoli osavuse tõttu avastati kaunis kiiresti aüe vajalikud süüdlased — Lyoni kudumisvabrikute parimad kangrud. Neid poodi kohtuotsuse järgi väljakul

293

ja giljotineeriti vanglates. Peagi tuvastati hulga tunnistajate varal, et enamik Lyoni töölisi on relvastatud, et kõik külad piki Rhõne'i jõge varustavad endid relvadega. Kuid läbiotsimistel ei leitud midagi. Lyoni kodanlus pidas vajalikuks süüdistada kangruid. Aga et relvastatud jõuk jätkas ulatsemist, siis linna vabrikandid sundisid prefekti pöörduma politsei peakomissari Saintville'i poole. Nad seletasid, et Lyoni proletariaat on kuritegevuse kolle. Praegusel ajal on Prantsusmaal viis politseiasutust, mis üksteisega vaenujalal seisavad, aga et peakomissar juhib ametlikku politseid, siis ei tea ta muidugi mitte kui midagi. Saadeti kohale vana Marmont, Ragusa hertsog, ja alles temal läks korda nende hirmsate, kogu Lyoni terroriseerivate provokatsioonide organiseerijaid kindlaks teha. Nendeks osutusid kindral Canuel, endine Vendee kontr-revolutsionäär Rossignol ja kolmandana Lyoni prefekt krahv de Chabrol de Croussol ise. . . Nüüd siis tehke säärase riigiametnike kambaga, mis tahate,» lõpetas jutustaja naabri poole pöördudes, kes oli niisama armetult riides nagu temagi.

«Kuid peab ometi lootma, et nad üles poodi,» segas Beyle nende jutu vahele.

Lyoni mehed vahetasid pilke.

«Kust teie tulete?» küsisid nad.
«Genfist,» vastas Beyle ettevaatlikult. «Olen sealne kellassepp.»
«Vaadake, kellassepaisand, me mõlemad teenisime kakskümmend aastat tagasi sõjaväes ega saa kõigi nende muudatustega kuidagi harjuda. Teie kui šveitslane ei tarvitse seda muidugi teada, meile aga on see küll sulaselge, et on olemas kuningas, et on Saadikutekoda ja on kuninga vend, kes tahab seda laiali saata. Tõtt öelda pole meile seda Saadikutekoda nii väga vajagi, kuid meile pole vaja ka Artois' krahvi — kuninga venna — aadlikke. Artois' krahv on aga pärast seda, kui Louvel tappis kroonprintsi, vandeseltside jälitamisega päris ogaraks läinud. Ka seal, kus neid ei ole, nõuab ta nende leidmist, et Louis XVIII-ndat hirmutada. Kas taipate, milles asi seisab? Kogu Lyoni jõuk on õigeks mõistetud.»
Beyle vaikis.
Prantsusmaa hämmastas teda. Itaaliast jäi Austria surve tõttu mulje kui mingisuguse sisemise ühtsusega maast, Prantsusmaal aga etendas valitsus ise rõhuja osa.
294
Nende nukrate mõtetega saabus Beyle Pariisi.
Ta asus elama võõrastemaja «Bruxelles» neljakümne [seitsmendasse numbrisse Richelieu tänavas üksnes seepärast, et kohtas seal oma ammusurnud sõbra Damasi teenrit. Selle mehe hoole alla, kelle nimi oli Petit, usaldas ta oma raha ja muud asjad.
Ta kirjutas päevikusse: «Muljed Pariisist libisevad minust mööda või tekitavad põlgust; kõik mu mõtted [on kinni Milaanos, Belgiojoso väljaku kiviplaatide kül-Ijes!»
Vana sõber Mareste, kolmekümne kuue aastane krimpsus näoga poolkurt, poolpime mees, oli talle nähvakaks, teravmeelseks ja tigedaks jutukaaslaseks. Mareste oli lüles kasvanud Torinos, kus «õppis võrratut, sügavat piemonte tigedust», sügavat umbusaldust saatuse ja inimeste vastu ja Bourbonide vihkamist. Kõik see lähendas teda nüüd Beyle'ile rohkem kui kunagi enne. Ainult Ma-reste'iga oli Beyle kirjavahetust pidanud Torino ülestõusu päevil, mille pealtnägija ta oli olnud.
«Kõige vastikum on mulle paks Louis XVIII oma härjasilmadega. Seda kohmakat santi tirivad edasi kuus hobust. Ma kohtasin tema tõlda täna neli korda,» ütles Beyle Mareste'ile.
«Ta on vist kaunis pehme südamega. Kas ta aga liiga tihti Pariisis ringi ei sõida?» vastas Mareste. «Teda tüütab muidugi igavene võitlus Marsani paviljoniga.»
«Mis see Marsani paviljon on?»
«Artois' krahvi koobas. Seal elab ta oma bandega, unistab majoraatide tagasisaamisest, aadliprivileegide taaskehtestamisest, Saadikutekoja kaotamisest, palvetab ohtrasti ja fabritseerib varisere kogu Prantsusmaa jaoks . .. Kõige rohkem aga on tal tegemist kuninga õiguste kasutamisega sõjaliste patentide omavoliliseks jagamiseks.»
«Jah, ma olen sellest kuulnud. Sada viiskümmend kindralit on juba erru lastud ja asendatud igasuguste kaabakatega Artois' krahvi kaaskonnast. Sedaviisi kindlustab ta endale armees poolehoiu.»
«Kuule, Beyle, meie käigud «Café de Rouen'i» ei saa enam saladuseks jääda. Sa pead sõprade sekka ilmuma.»
«Ma ei taha kuskile ilmuda,» vastas Beyle. «Mulle piisab sinu seltskonnast ning lõunasöökidest Crozet' ja Colombi seltsis.»
Õhtul tutvus Beyle ooperiteatris ühe ameeriklasega. Uus
295

tuttav esitas talle fuajees rohkesti küsimusi, mis puudu, tasid Prantsusmaad, kirjandust ja poliitikat.

Ameeriklase küsimused kinnitasid vaid, kuivõrd põhjendatud olid Beyle'i enese kahtlused.

Jõudnud kell üksteist koju (see oli 29. detsembril), asetas Beyle jalad soojendajale ja hakkas kirjutama kirja kaudsete maksude inspektorile Montbrisoni, Loire'i departemangus. Ta kirjutas hilisööni, ja veider kiri, milles ta stenografisti täpsusega tegi teatavaks oma vestluse ameeriklasest külalisega, valmistas talle palju nalja. Dialoog lõppes ameeriklase küsimusega, kas oleks võimalik Peeridekojas kuulda kuulsat Chateaubriand'i. «See on täiesti võimatu,» vastasin mina. «Kuna valitsus kardab, et Peeridekoda võiks avalikule arvamusele liiga suurt mõju avaldada, hoitakse selle kõrge asutuse koosolekuid ja ta kõnetoolilt peetavaid kõnesid kõige rangemas saladuses ... Te näete, mu kallis sõber, meie mõttevahetusest, kui haletsemisväärses seisukorras on prantsuse kirjandus. Ja seda sellal, kui naabruses oleval Inglismaal elavad ja kirjutavad kaheksa poeeti, Itaalias aga ollakse uhked Montile, Manzonile, Pellicole ja . . . Foscolole!»

Magama jäädes mõtles Beyle, et ta ei suudaks astuda üle tolle maja läve, kus kõik on tulvil mälestusi noorusest ja Napoleonist — üle Daru maja läve. Hommikul kell kümme äratas Beyle'i koputus uksele.

Need olid Colomb ja Mareste.

«Noh, nüüd pole kirja vaja saatagi, kui sa ise siia oled jõudnud,» lausus Beyle Colombi poole pöördudes.

Niikaua kui ta riietus, lugesid külalised läbi dialoogi ameeriklasega, lagistasid naerda ja irvitasid iga lause üle.

Beyle suhtus nende pilgetesse kaunis ükskõikselt. Tal oli kõht tühi.

Mindi «Café de Rouen'i».

Joonud tassi kohvi ja söönud kaks saia, siirdusid Beyle ja ta sõbrad ajakirjanik Lingay' poole, kellest oli kohvikus juttu olnud. Nad leidsid Lingay' töö juurest koos hallis kuues noormehega, kel olid tinakarva silmad ja suur nina.

«Kes see vastik tegelane on?» küsis Beyle.

«Noor jurist, kunstnik Mérimée poeg.»

Beyle mõõtis noormeest iroonilise pilguga. Mérirm'e tõusis püsti, kummardas jahedalt ning silmitses kulmu kergitades ebasõbralikult tükk aega Beyle'i. Lingay luges

296

ette oma artikli, mis oli kirjutatud minister Montmorency tellimusel. Sädelev, äge kirjutis kaitses üht täiesti tühist ideed.

Pilku üle kõigi toasviibijate libistades pöördus Lingay Ulérimée poole:

«Ja siin on teile teine retoorika õppetund. Kui tahate lõpuni tubli mees olla, peate oskama kirjutada ka otse vastupidiselt, kuid niisama sädelevalt ja veenvalt.»

Seda öeldes võttis ta paberipoogna ja hakkas lugema teist kirjutist, mis tema eelmise artikli niisama veenvalt ümber lükkas. Lõpetanud efektselt viimase lause, heitis ta paberipoogna lauale ja sõnas:

«Selle aga tellis minult minister Corbier teise ajalehe jaoks. Nii me kujundamegi Prantsusmaa avalikku arvamust. Kõige hullem on see,» ütles ta Mérimée poole pöördudes, «et ma usun nii ühe kui teise artikli seisukohti.»

«Õigemini küll ei usu te ühtki neist,» vastas Mérimée. «Austan teis seda põlgust kodanikukohuste vastu, kallis õpetaja.»

Lingay luges artikli ette. Mareste lagistas naerda, Colomb oli äärmiselt kohkunud, Beyle tähendas rahulikult:

«Mina aga arvan, et Lingay tõesti usub mõlemat artiklit. Ei mäleta, mitu aastat sellest tagasi on, kui ta ühel ja samal nädalal kahe naise pärast duelli pidas. Ta uskus nii üht kui teist ja mõlemad uskusid teda.»

Lingay heitis Beyle'ile tänuliku pilgu.

«Tuleb tunnistada, et retoorikaharjutused on kaunis kasulikud asjad, eriti minu õpilasele.» Ta osutas Mériméele. «Kui retoorika ei pakuks meelelahutust, siis peaks oma töösse tõsiselt suhtuv ajakirjanik end üles pooma või elukutset vahetama, mis on vahel sootuks raskem kui pea silmusesse pistmine. Kui mulle praegu peaministri kohta pakutaks, siis ma ei nõustuks. Kas te teate, mida tähtsusetu deputaat ja keskpärane ajakirjanik Girardin hiljuti meie vägeva peaministriga tegi?»

Küsimusi ära ootamata jätkas Lingay:

«Villèle kui peaminister esitas Saadikutekojale äärmiselt karmi trükiseaduse eelnõu. Ajakirjanik Girardin, saadik, astub kõnetooli ja peab ägeda kõne seaduseelnõu vastu. Tema paatos ei sütita kedagi. Parempoolsed karjuvad: «Aitab!» Kõne kukub läbi; üksi Villèle kibeleb mistriteloožis, nähtavasti on ta enesetunne halb. Vii-

297

maks tõstab Girardin käe ja hüüab üle kogu Saadikute-koja: «Aga pidage ometi peaministrist lugu! Ma loen ju sõnasõnalt tema tuhande kaheksasaja seitsmeteistkümnenda aasta kõnet. Ma ei lisanud omalt poolt mitte midagi.» Puhkeb skandaal ning peaminister lahkub pahempoolsete ja keskparteide valju naerulagina saatel loožist. Ei, ajakirjanikupõli on siiski parem!»

Lingay' juttu naersid kõik, eriti Mareste. Ta terav habemetutt vabises naerust, ta tõi kuuldavale ebamääraseid häälitsusi ja pritsis sülge laiali. Siis sõnas ta Beyle'i poole pöördudes:

«Harjuge, vanapoiss. See pole mõni Milaano. Me elame konstitutsioonilisel maal.»

«Jah, sellel konstitutsioonilisel maal hakkan ma poliitika vastu samasugust vastikust tundma, nagu tundsin varem usu vastu.»

Mareste pöördus ümber ja ütles tema küünarnukist kinni haarates:

«Härrased, vaadake ja imetlege! Ta vihkab usku ja põlgab poliitikat. Ent ometi on mul täpseid teateid, et viis aastat tagasi, kui Beyle oma kiidetud Milaanost Grenoble'isse saabus, hakkas just tema Grenoble'is pöörast kihutustööd tegema ja otse tiris parlamenti abee Grègoire'i. Seal siis on tema usk ja poliitika! Isère'i departemangust läks läbi — võtke heaks või pange pahaks — abee Grégoire! Pidage silmas, kallis sõber, et seda pole teile mõnes Pariisi salongis siiamaani andeks antud.»

«Ma ei kavatse salongides liikuma hakata. Mis puutub vanasse Grègoire'isse, siis usuga ei ole siin midagi tegemist. Ei tohi unustada, et Grégoire oli Konvendi liige ja nõudis tuhande seitsmesaja üheksakümne teisel aastal esimesena Louis XVI arreteerimist.»

«Seda ma räägingi,» tähendas Mareste Beyle'i juttu katkestades, «et kui siin usuga tegemist ei ole, siis poliitikal on siin ikkagi suur tähtsus. On täiesti mõeldav, et sa ei teagi kõike, mis pärast juhtus. Maailma kõige pugejalikuni saadikutekoda keeldus Grègoire'i enda keskele laskmast, omamata juriidiliselt õigust talt saadikumandaati ära võtta. Kuningas aga peab seda valimist oma isiku suurimaks solvamiseks.»

Beyle kehitas õlgu.

«Mareste, ma ei mõista, milleks te sellest üldse kõnelete.»

298

«Aga selleks, et te maski ette ei paneks.»

«Ma ei näe, kus on siin loogika,» kostis Beyle. Seal vestlus katkeski. Mérimée jälgis Beyle'i väga suure uudishimuga.

Beyle'ile tundus tema pilk kaunis jultununa ja ta pööras uuele tuttavale selja. Hetke pärast jätkas Beyle:

«Ma ei saa ikkagi aru, mis siin toimub. Näiteks: mis tüüp see Barot on, kellega Colomb mind tutvustas? Sel mehel puudub absoluutselt fantaasia, börsiasjanduses on ta aga nagu kala vees, naerab tiitlite ja aadli üle, on veendunud, nagu ta ise räägib, et võimekate inimeste jaoks on tulnud piiramatute võimaluste aeg. Milles siis tema võimed avalduvad? Kas oskuses protsendipabereid üles osta?»

«Aga seda teeb ometi iga pankur,» sõnas Colomb vahele. «Ja Barot'l on Luneville'is pangakontor. Kõik ei saa ju tegelda kirjanduse, muusika ja maalikunstiga. Keegi peab ka kapitali kasvatama. Barot on uue Prantsusmaa uus inimene.»

«Õnnitlen uut Prantsusmaad, kui ta uus inimene on säärane lojus,» ütles Beyle vihaselt. «On täiesti väljaspool kahtlust, et kõigi nende konstitutsioonide, Kodade, saadikute ja avaliku arvamuse varjus kindlustatakse kodanlaste võimu.»

«Mina seda ei arva,» väitis äkki Mérimée. «Olen kindel, et mõne aasta pärast aristokraatia kodanlusel kaela murrab.»

«Mina aga olen kindel,» vastas Beyle, «et kodanluse võim jääb lõplikult püsima. Kõige tagatipuks on jällegi see «õnnelik tuhat», kelle elueesmärgiks kujuneb raha, kerge kasu tagaajamine ja börs ning kellele kõik meelelahutused muutuvad lõbusateks õhtuteks ja öödeks rotipesades.»

«See on hea nimetus balletikulissidele ja tantsijannade salaurgastele,» märkis Lingay. «Kuid teatritest ei jätku. Teil tuleb Pariisi avalike majade arvu suurendada.»

«Nii üks kui teine nõuab kaunikesti raha,» kostis Mareste sapiselt. «Seepärast kavatsen ma hiljemalt kolme päeva pärast abielluda.»

«On see nali või?» küsis Lingay.

«Ei, see pole nali! Kui ma seda ei tee, siis pärandab mu vana ema kogu varanduse kirikule.»

«Ma ei teadnud, et te niisugune ihnuskoi olete,» tähendas Beyle põlastavalt.

299

«Te kõnelete niiviisi vaid seetõttu, et teil pole krossigi hinge taga,» vastas Mareste sapiselt ja jäi põrnitsema.

Beyle ei lausunud enam sõnagi. Kogu õhtu jooksul ei rääkinud ta enam Mareste'iga.

Järgmisel hommikul ootas Mareste teda asjatult «Café de Rouen'is». Beyle'i ei tulnud. Mareste luges läbi kõik ajalehed, vaatas korda neli kella, kehitas õlgu ja läks siis minema. Beyle aga istus samal ajal «Café de Lemblin'is», jõi kohvi, luges ajalehti ja mõtles: «Itaalias ei peeta vaesust kuriteoks ning raha ei lisa elavate ja huvitavate inimeste silmis, kes mind seal ümbritsesid, mitte midagi juurde.»

Ta võttis välja märkmiku ja hakkas kokku arvestama Pariisi saabumisest alates tehtud kulutusi. Märkmik oli vana, ammune, Pariisi-aegne. Väljaminekuid üle vaadates tabas Beyle end äkki mõttelt, et naistele minevate eri-kulutuste rubriik on tal hoopis välja langenud. Ta oli niivõrd süüvinud Itaalia-muljete merre, möödunud nelja aasta mälestustesse, et polnud märganudki endas seda suurt muudatust. Kõik muud väljaminekud olid samuti väga väikesed. Kõige suuremate kulutuste rubriigi moodustasid teater ja raamatud.

«Kas ma võin endaga rahule jääda?» mõtles Beyle ja jõudis otsusele, et oma eluviisi ta muuta ei tarvitse. Rahasaamiseks ei suutnud ega tahtnud ta nüüd sõrmegi liigutada.

Karske elu, millega ta Milaanos oli harjunud ja mida ta Pariisi tagasi jõudes nüüd esmakordselt märkas, ajas ta naerma.

Samal ajal kui Mareste pärast kohvijoomist aina kella vaadates Beyle'i ootas, tajus viimane harjumatut üksildust, kuid tal polnud vähimatki soovi Mareste'iga kohtuda. Ta väljus kohvikust ja sammus läbi Tuileries' aia, jalutades piki Seine'i kallast ja seisatades iga gravüüridega kaubitseja juures. Ränk tusk valdas teda Tuileries' aia suurte kastanite all. Tundes tülgastust kõige ümbritseva suhtes, lausus ta vastuseks oma mõtetele Métilde'ist kuuldavalt:

«Kui ma Métilde'i unustada ei suuda, siis on kõige parem lahendus enesetapp.»

Keegi Beyle'ist parajasti mööduv mees vaatas talle üllatunult näkku.

Et teda mööda lasta, teeskles Beyle, nagu ei saaks ta

300

ninarätikut redingotist kätte, ja jäi seisma. Ühes ninarätikuga kukkus liivasele teerajale parun Mareste'i nimele väljaantud pääse, mis võimaldas tasuta külastada Louvre'i muuseumi. «Seal ma oma päeva veedangi!» rõõmustas Beyle ja läks Louvre'i.

Pikad galeriid kuulsaimate itaalia maalikunsti-teostega äratasid taas need mälestused, mis olid seotud Milaano Brera galerii külastamisega. Suurepäraste kujude ja maalide keskel ununes Pariis täiesti. Ning lõpuks jäi Beyle peatuma Leonardo da Vinci koolkonna maali «Herodias» koopia ees. Ta ilme muutus. Seda lõuendit vaadeldes valdas teda kummaline meeleolu, ta tajus ühtaegu meelekibedust ja naudingut. Tollelt maalilt suutis Beyle oma silmad lahti kiskuda alles muuseumist lahkumisel.

Kuum Pariisi tolm paiskus talle näkku. Mööda kallast edasi sammudes ja Shakespeare'i väikesi ingliskeelseid köiteid ostes kohtus ta pilk jälle uhkest kuuehobusetõllast välja vahtiva mehe omaga. Lihav, loid nägu ja totrad härjasilmad. Pariislased olid oma kuninga nägemisest tüdinenud ega pööranud peadki ta poole. Aeglaselt vedasid hobused sõidukit.

«Oh seda igavust,» arutles Beyle. «Arvatavasti mõtleb see härg minu itaallaslikku lihunikupead jõllitades minust niisama ilma meelituseta nagu mina temast. Seda parem!»

Risti üle tänava tuli avasüli vastu Martial Daru ja tõkestas talle tee.

«Kes tohib end niimoodi peita? Läki otsemaid meile. Sa pole nüüd veel kordagi meil käinud. Täna on meil lõunatamas sinu sõber Philippe.»

«Noh, kui lõunale tuleb Philippe de Segur, siis luba, et mina jään teiseks korraks. Olen temaga mitmel puhul keisri töölaua taga lõunatanud. Siis ei osanud Philippe kõnelda muust kui oma kolmekümnest haavast. Tõepoolest vahva elukas. Ent kui ta oli kangelane Venemaal, sellel asiaatlikul maal, kas te Pariisis siis tõesti kogu ta alatusest aru saada ei suuda?»

«Milles seisab ta alatus?» küsis Martial. «Muide, mõtle, kuidas tahad. Philippe on kirjutanud väga huvitavad mälestused sõjakäigust Venemaale ja avaldab need varsti trükis.»

«See üksi juba kõneleb tema alatusest. Bourbonide ajal avaldada trükis midagi Napoleonist — see tähendab võltsimist. Mis saab ta Venemaa sõjakäigu kohta siiralt

301

ja ausalt kirjutada, söö juures Bourbonide ees pugemäta? Ma ütlen, et Philippe on närukael ja avaldab oma raamatu vaid selleks, et Louis XVIII käest sinist linti' saada. Ma tulen sulle külla, Mertial, ja õige pea. Tervita krahvi ja krahvinnat.»

Nende sõnadega läks Beyle kiiresti teisele poole. Louvre'i maal seisis tal ikka silme ees. Kindlalt ja kõhklemata otsustas Beyle sõita järgmisel hommikul Londonisse.

Pöördunud tagasi võõrastemajja, mõtles Beyle, et oli Martiali siiski liiga teravalt kohelnud. Oleks ta aga kohtunud kellegi teisega, ikkagi oleks see teravus olnud vältimatu: Metilde'i kuju kadus tal alati silmist, niipea kui keegi teda teel peatas. Iga kohtumine tänaval, mis rebis puruks ta mõttelõnga, ajas ta marru. Ja kuna ta mõtted viibisid Pariisist kaugel, siis iga kohtumine pariislastega ärritas teda. Niisuguses meeleolus astus Beyle võõrastemaja «Bruxelles» väikesesse, maitsekalt sisustatud numbrisse.

Võõrastemaja endine teener Petit, nüüd aga selle omanik, oli Beyle'i eluruume kaunistanud. Raamatud, Rooma vaadetega albumid, Piranesi Firenze-väljaanne ja gravüürid seintel ehtisid tuba. Vaarikpunase kaleviga kaetud suur kirjutuslaud oli käsikirju täis kuhjatud. Nahkpolstriga türgi diivani lähedal, mille kohal asetses riiul Tanagra pisikujudega, nahksel tugitoolil ja põrandal lebasid «Tuhande ja ühe öö» hollandikeelse väljaande tohutud köited. Aknalaual õhukese paberi lasu, itaalia muusikute kontserdikuulutused, teatrikavad, mis pliiatsikirja üleni täis, märkmed Naapoli sündmustest, kirja pandud kolonel Scotti jutustustest saadud vahetute muljete mõjul, ja nende kõrval mõtisklused armastuse üle. Ning kuna neid mõtisklusi oli kogunenud kenake hulk, oli Beyle otsustanud need traktaadiks muuta. Vaadanud pisut ringi, lähenes Beyle kirjutuslauale ja veendus rõõmuga, et kolmveerand sellest tööst oli juba valmis.

«Välismaal võib pähe turgatada küll geniaalseid mõtteid, kuid raamatut kirjutada saab ikkagi ainult Prantsusmaal. Selles olen ma veendunud,» sosistas Beyle, sammus korraks nurgast nurka ja asus siis tööle, sest oli otsusele jõudnud, et parimaks tööks, mida ta endale Prantsusmaal leida võiks, on raamatute kirjutamine.

Pärast Venemaalt tagasitulekut 1814. aastal Pariisis uuesti «Maalikunsti ajalugu» kirjutama asudes oli Beyle

302

endale sõna andnud, et töötab päev päeva kõrval. Hanesule kribinal kirjutas ta suurte tähtedega ladinakeelse lause: Nulla dies sine linea — ei ühtki päeva ilma rida-deta, ning riputas selle meeldetuletusena oma kirjutuslaua kohale.

Kell viis kostis kolmekordne koputus uksele. Beyle vaatas kähku kella •— kutsuti võõrastemaja ühislauda, Beyle asus oma kohale. Hetke pärast sisenes õelalt muiates ja muheldes Mareste ja heitis talle uudishimuliku

pilgu.

«Ma juba pärisin teie tervise järele. Miks te «Rouen'i» ei tulnud?»

«Ma olin «Lemblinis».»

«Või nii — selles konspiraatorite ja kardetavate liberaalide urkas?[1] Õnnitlen!»

Viis-kuus meest langetasid ajalehed, katkestasid hetkeks lugemise ja jäid Mareste'i vahtima. Need viis-kuus kui «ilma kindla ametita» isikud olid eriliselt märgistatud — nad olid võõrastemaja alalised elanikud. Keegi ei tundnud huvi ei nende endi ega nende külaliste vastu, kuid Beyle oli jõudnud siiski juba teada saada, et neid võib usaldada ja et neil on õieti öelda päris kindel amet. See arvamus leidis hiljem kinnitust, kui nad 1830. aastal võitlesid barrikaadidel. Beyle vastas Mareste'ile rahulikult:

«Tänan õnnitluse eest,»

KAHEKÜMNE ÜHEKSAS PEATÜKK

Plagude otsad plaksuvad nagu tuhanded piitsad; laevade trossid on viimse võimaluseni pingul. Sadamas põlevad tuhmilt laternad, kogu aeg rabiseb jämedat vihma. Hilis-öö Calais's. Lained tormavad mürinal vastu kallast, välgud viirutavad taevast, tuul vingub ja ulub vahetpidamata. See kaeblik tuulevihin kandub tohututesse kaugustesse.

Ohk on rõske ja raske.

Asjatult otsivad Beyle ja tema teekaaslane eks-sõja-komissar Edwards sel ööl hiiglasuure sadama pimeduses

1 Möödunud sajandi algul tähendas «liberaal» sama, mis kaasajal «revolutsionäär», (Autori märkus.)

keset mastide metsa kitsast koridori, et pääseda väikese, kohmaka, kolossaalsete külgratastega auriku juurde, mis hiljuti alustas reisijatevedu üle La Manche'i, Prantsuse rannikult Inglismaale ja tagasi.

Nad on otsinud juba terve tunni. Inglane sõnab: «Vist ainult vene keeles on võimalik seda ilma ja meie püroskaafi nagu kord ja kohus kiruda.»

Beyle ei lausu sõnagi, kuid äkki võpatab: külm veenire jookseb tal kraevahelt mööda selga alla. Tuul rebib tal käest vihmavarju ja kipub teda ennastki jalust maha lööma. Porist reisikohvrit maast tõstes hoiab Beyle suure vaevaga keelt hammaste taga.

Pea huugab, kogu keha on valu täis. Eile olid Beyle ja Edwards vastikus räpases võõrastemajas, kus nad pärast postitõlla kohalejõudmist olid peatunud, purjuspäi tülli läinud ühe inglasest ohvitseriga, kes neid laimajateks nimetas. Täna hommikul said mõlemad teada, et solvaja oli ära sõitnud.

Nüüd Edwards kurdab ja kahetseb, et kumbki ei saanud enda eest kätte maksta. Beyle seletab talle loiult, et küllap nad leiavad selle kapteni Doveris üles ja kutsuvad ta duellile. Kuid millest tüli tekkis, seda ei suuda Beyle enam meenutada. Ah jaa: Edwards oli eile jutustanud sündmustest Londonis Cator Streetil, kuhu olid kogunenud salajasele nõupidamisele kõik Inglise ministrid. Alles äsja oli Manchesteris töölistega lahinguid löödud.

«See on siiski veider asi,» rääkis eile Edwards. «Need vabrikandid tuubivad turud kaupa täis ega arvesta sugugi, kas seda vaja läheb, ja muretsevad alalõpmata uusi masinaid, mis asendavad elavat tööjõudu. Aga niipea kui ülearuseks osutunud töölised vallandatakse, algab jällegi Manchesteri lugu. Võtkem kas või see lugu Cator Streetil! Karbonaar Thistlewood, nagu need itaallased, kellest teie jutustasite, ja kolmkümmend samasugust võllarooga said ministrite salajasest, eramajas toimuvast nõupidamisest teada ja otsustasid neil nagu kanapoegadel kaelad kahekorra käänata.»

«Ja need kaabakad maksid selle eest oma peaga,» kostis korraga räme hääl laua teisest otsast.

Seal istus üks inglasest kapten.

«Kõik mõisteti surma,» jätkas ta vait jäänud Edwardsit Üksisilmi vahtides, «ning meie kuningas George IV reisib

täitsa rahulikult mööda Soti- ja Iirimaad, kus teda igal pool hõiskamisega vastu võetakse.»

«Ta oskab kenasti rahvariideid kanda, see meie elegantne vana džentelmen, ja ma ei taha kuninga kohta midagi halba rääkida,» lausus Edwards endale õlut juurde kallates. «Ütlen vaid, et möödunud aastal suri koos George III-ga ka viigide

rahusobitamispoliitika. Meie konstitutsioon muutub absurdseks. Kelle süü läbi on Habeas Corpus Act'i kehtivus katkenud? Süüdi on tooride valitsus! Te arreteerite inimesi ülepeakaela, esitamata nendele kolme päeva jooksul süüdistust!»
Beyle, kes oli nii rohkesti joonud, et ta pea harjumatust märjukesest pööritas, unustas end täielikult ja avaldas päris otsekoheselt oma arvamust Inglise seltskonna ilmakirjalikkuse kohta:
«Teie George IV pani endale Inglismaa valitseja krooni pähe, aga ta abikaasa polnud Naapolis elades sellal sugugi üksik. Te muidugi teate, et kui too abikaasa möödunud aastal Londonisse ilmus, siis esitas George IV Ülemkojale kaebuse, süüdistades oma naist prostitutsioonis. Vahest kapten ütleb meile, miks London, kes võttis hõisates vastu Caroline'i, tervitab nüüd hõisates ka tema endist meest? Miks George kiusab taga Inglismaa suurimat poeeti, miks kka seesama London rüüstab lord Byroni eluasemeid ja puhub ta lahutusprotsessi suureks, nagu oleks see mõni poliitiline sündmus? Sellepärast, et inglise variserlikkus andestab kroonitud neljajalgsele kõik, vabadustarmastavale poeedile aga ei andesta ta kõige vähematki.»
Sellest tõusiski kisa, et «kõik on laim» ja et «laimajaga pole mõtet rääkida». Kapten tõusis istmelt ja väljus tuikudes toast veel enne, kui Beyle ja Edwards kapteni sõnades peituvast solvangust õieti aru saada jõudsid.
Tuul vihistas ja undas kõrvus. Käia oli libe, jutelda polnud himu, sest siis oleks pidanud karjuma; viiliti uhkavad vihmaiilid peksid näkku. Beyle oleks heameelega tagasi läinud, kuid Edwards käis peale, et nad otsimist jätkaksid. Viimaks tõi hele välgusähvatus laeva asukoha nähtavale. Kõrge korstna ja madalate mastidega laev mustas siinsamas lähedal. Laterna juures võttis madrus kohvri vastu ja viis reisijad laevale. Kuskil üsna ligidal kõlisesid ankruketid. Poolpimedal laevatekil lamas reastikku tohutu hulk reisijaid, pead toetatud kastidele, kottidele ja pampudele. Olles üdini märg ja tundes end

halvasti, kartes, et võib kellelegi peale astuda, püüdis Beyle kiiresti pääseda ülateki kajutisse. Ripplambi valgel hakati siin riideid vahetama, telliti konjakit, teed ja. punast veini. Edwards käskis selle kõik koos ära keeta ja jootis siis selle lögaga oma reisikaaslast. Edwardsi heledad kähar juuksed olid laubale kleepunud, ta helesinised silmad naersid, kuigi ta nägu oli vihane ja tige. Beyle oleks tahtnud magama jääda, kuid Edwards aina korrutas käsi rusikasse surudes, et ta «peab selle kaptenist tõpra kätte saama» ja tingimata temaga kahevõitlusele minema. Selle aegamisi vaibuva urina saatel Beyle viimaks uinus.
Kolmas päev Londonis. Oh kui kaugel on karbonaar Beyle'i Milaano-päevad ja -ööd! Päeval kõnnitakse linnas, külastatakse Briti Muuseumi, kuhu parajasti on oodata lord Elgini laevu Kreekast varastatud marmorkujudega. Õhtul veab see pagana tüütu Edwards Beyle'i mööda Londoni kõrtse ja veinikeldreid. «Tusk ja ahastus on siiasõidu põhjustanud!» Thamesil tiheneb udu, püramiididena virnas trossid lõhnavad merest. Kaldal kuhjadena kala-rappeid. Madalas trahteris laterna lähedal, mis ähmaselt vilgutab pilkasest pimedusest oma rohekaskollast silma, leiab Edwards viimaks kapteni üles ja sosistab Beyle'ile, kes on juba nokastanud ja liigsest jõupingutusest nõrkemas:
«Viimaks ometi tema!»
«Kes?» küsib Beyle.
«Noh, see meie vaenlane! Minge kutsuge ta kahevõitlusele. Ma tulen teile sekundandiks.»

Kui hirmus! Beyle pole kunagi argpüks olnud, ent nüüd tõusid tal juuksed püsti ja käed kangestusid küünarnukini. Tal polnud kapteni vastu mingit vaenu. Minna nüüd inimese juurde ja teda solvata, kuna ta oli purjuspäi midagi pomisenud, paistis talle võikana ja mõttetuna. Kapten tuli otsejoones nende poole, kuid paari sammu kaugusel märkasid Beyle ja Edwards, üks rõõmuga ja teine meelepahaga, oma eksitust, See oli õnneks täiesti tundmatu ohvitser.
«Halb maitse viib kuriteoni.» Beyle'ile ei meenunud, kas need olid tema enda sõnad või oli Mareste kord öelnud nii tabavalt.
Tüli kapteniga oleks kahtlemata halva maitse avaldus olnud.   «Edwards on halva maitsega inimene.   Meie teed
306
peavad lahku minema,»' mõtles Beyle, «tarvis kiirendada seda lahkuminekut.»
Ja Beyle sõitis Richmondi. Sellest oli muidugi kahju, sest nende päevade jooksul võisid tal Shakespeare'i tragöödiate esimesed etendused geniaalse Keani osavõtul nägemata jääda, ja tõtt öelda oligi see peamine nauding, mis teda Londonisse meelitas.
Richmond võlus Beyle'i täielikult. Õige kõrgelt avaneb siin vaade haljastele niitudele, ääretutele hiiglapuudega nurmedele.
Beyle mõtles, kui kuritegelik maastiku moonutamine oleks nende puude maharaiumine. Prantsusmaal aga on seesugune raiumine pärast kodanluse võimuletulekut kõikjal käimas. Richmondi ja Windsori vaated meenutasid Beyle'ile kallist Lombardiat, Brianza kinkusid, Como järve, Cadenabbiat — seda kaunist maad, kus olid möödunud tema paremad päevad. Ta tundis jälle «meeletult läbielatud õnne», nagu ta ise kirjutada armastas, püüdes selle paikkonna õhust mingisuguse kummalise tulekarva olluse kübemekesi. Neid neelates ta noorenes, veri voolas ta soontes kiiremini, silmad särasid ja mõte töötas haruldase elavusega. Ühtlane soojus läbis kogu ta keha.
Päikeseloojakul hõõgusid läänetaevas selle maastiku kohal valged, säravad, lõpmata kauged pilvekoonlad. Päeval helklesid puud ja murud hellitava, selge ja rõõmsa päikese paistel rohelise leegina, kõik näis olevat tulvil valgust.
Kaks päeva hiljem ühest tammikust väljudes ja mäe-kingu nõlval laiuvaid nurmi silmitsedes tabas Beyle end äkki mõttelt, et Metilde'i kuju on Lombardiaga nii väga sarnase Richmondi õhus täiesti kustunud ja oma elulisuses hääbunud. Kas Beyle tõesti oli teel Milaano katedraali juurest Londoni Towerini oma piinadest vabanenud? See ttiõte oli talle ühtlasi kurb ja lohutav.
Inglismaale oli Beyle just selleks sõitnud, et end armuvalust terveks ravida, ent kui ta tundis, et ravi oli häid tulemusi andnud, hakkas tal oma haigusest kahju.
Pärastpoole, õhtul, kui ta Richmondi terrassi alumisele Platvormile laskuva vanaaegse silla kividel istus ja «Proua Hutchinsoni mälestusi» luges, kuulis ta korraga itaalia-keelset tervitust. Ta pöördus hääle suunas. Talle lähenes helesinises redingotis mees, jalas punased kontsadeta ratsasaapad ja käes ratsapiits.   Saduldatud raudjas hirnus
307
ligilähedal külamaja tara ääres. Beyle hüppas püsti: tema ees seisis Berchet, maapagulane Naapolist, karbonaar poeet, kes valitud seltskonda ei kuulunud, kuid oli sõber mitme Milaanos elava inglise perekonnaga.
«Kas te leedi Jerseyd olete näinud?» oli Berchet' esimene küsimus.
«Ei,» vastas Beyle. «Ma pole teda näinud ega kavatsegi näha. Tean, et inimestel, kes on ületanud La Manche'i kaovad mälust kontinendil toimunud   kohtumised.»
«Küll on veider mõte! Kuid kas te vähemalt Hobhouse'i või Broughami olete näinud?»

«Kas teate, Berchet, kui mind lahkelt vastu võetakse siis ei tee see mulle niivõrd rõõmu, kuivõrd mind võib kurvastada jahe vastuvõtt või soov mitte ära tunda.»
«Te kõnelete ilmaaegu niiviisi,» ütles Berchet. «Kui te tõesti nii pirtsakaks olete läinud, pole teil ometi põhjust karta, et teid siin, Inglismaal, parun Binderi ja Milaano politsei soovituste alusel hinnataks.»
«Kuid ma olen kuulnud, et Inglismaal juhtub asju mis Austria politsei omavoli Milaanos kaugele varju jätavad. »
«Kas te peate silmas Manchesteri veresauna?» küsis Berchet.
«Jah, just seda.»
«Kuid see poleks Itaalias ju üldse võimalik olnud. Meil ei ole veel niisugusel hulgal vabrikuid nagu siin. Isegi Firenze siidivabriku on ehitanud venelane Anatoli Demidov. Ärge olge inglise ühiskonna vastu karmim kui prantslaste vastu. Aga mis me siin seisame? Läki minu poole.»
Väike punase telliskatusega maja võttis vestlejad vastu.
«Käisin parajasti ratsutamas,» sõnas Berchet. «Joome teed.»
«Tänan väga. Ma poleks kunagi arvanud, et itaallane saab selle koleda inglise lagaga harjuda.»
«Kas Prantsusmaal teed ei jooda?» küsis Berchet.
«Väga harva, ja ikkagi üksnes anglomaanide kodudes," vastas Beyle.
«Aga mida te üldse prantsuse ühiskonna kohta ütlek' site? Miks te nii halvustavalt õlgu kehitasite, kui ma sel' lest juttu tegin?»
«Noh, kui me vabalt kõnelda tohime, siis ütlen ma teüe et mulle on vastik vana, roiskunud maailm, mis praegu
308
uute aegade kattest läbi tungib, niisamuti nagu rabavesi värskelt pealekasvanud rohukamarast läbi imbub. Aristokraatia sonib oma endisest hiilgusest, nõuab tagasi mõisaid ja privileege, unistab konstitutsiooni hävitamisest ja püüab elustada kõige võikamat ja totramat ebausku. Kuulsin hiljuti Joseph de Maistre'ist. See jesuiidist suli jutlustab kõige kaunimate sõnadega valest, mida ta ka ise ei usu. Sellal kui laboratooriumides tehakse katseid lagundada vett gaasjateks aineteks, väidab see tolgus ja kelm tõsiste inimeste ees, et kui preester söödab inimest valkja tainaga, siis puhastab see inimese südametunnistust. Riik paneb kõigele käpa peale. Naised on jumalakartlikuks muutunud. Nad peavad Byronit saatana sigidikuks ja seavad noormeestele salongides müstilise filosoofia võrke. Mõnikord lõpeb säärane katse patustpöörnule kasuliku abieluga ja tulusa ametikohaga. Kõige sagedamini aga ei tule sellest peale hirmsa igavuse ja variserlikkuse mitte midagi välja. Te avate kaunitarile oma embuse, tema aga, enne kui ta teile vastab, teeb teile ettepaneku suudelda hardalt briljantristi, mis tal kaelas ripub, ja andub teile, käed endal palveks ristis ja silmad taevasse suuna; tud.»
«Küll on jälk!» tähendas Berchet. «Inglismaa on vähemalt selle poolest tubli, et politsei ei lase jesuiite tegutseda, seni kui nad pole leiutanud viisi, kuidas lennata inglitiibadel üle La Manche'i.»
«Jah, kuid te unustate, et mingeid jesuiite ei saagi olla selles ühiskonnas, kel endal pole kalduvust neid sünni-;tada. Kogu Prantsusmaa on läbi imbunud valest, ja inimene, kes unistab oma energia mõistlikust rakendamisest, tunneb end seal paratamatult õnnetuna.»
«Asa kuidas teie endaga lugu on? Mida te Pariisis teete?»
«Mind on uue haigushoona haaranud kiindumus kirjandusse, ent edu ma ei looda. Tulin seitse aastat kestnud Arännakute järel tagasi ja näen nüüd, et Prantsusmaal pole Avõimalik edu saavutada ennast alandamata ja ajalehtede [ees lipitsemata. Arvan

aga, et alatust on vaja säästa kuni esimese ministritoolini, ja olen sellest seni hoidunud.»
«Oskate teie aga salvata!» sõnas Berchet ja peitis oma |õua kaelasideme taha, nii et teravad valged kraeotsad tal põski kratsisid ja väikese musta põskhabeme ära varjasid. Helesinine lai kaelus, mis ulatus üle kuuekrae, tegi ta
309
päris küürakaks. Ta oii Beyle'i sõnadest äärmiselt erutatud.
Beyle jätkas:
«Millest võiksin ma kirjutada? Seadsin trükivalmis teose, mis oma vormilt on täiesti lubamatu. See on traktaat armastusest. Suurepärane märklaud lollpeadele. Mida praegune Prantsusmaa sellest raamatust arvata võiks? Et teos kannatab egotismi all, et selle vorm on sobimatu, sest kõikjal tungib esile autor oma minaga. Uus liik inimesi keda Delecluze viimati belletristideks nimetas, tõstab kisa, et mu raamat pole sugugi romaan, et armastusest võib kõnelda ainult romaanides. Muidugi ei suuda mu täpne teaduslik kirjeldus eri laadi hullumeelsusest, mida armastuseks nimetatakse, Prantsusmaal edu saavutada. Seda hullumeelsust võib meie maal järjest harvemini kohata. Lõpuks — Prantsusmaal on sündinud uus inimene: pankur, manufaktuuri omanik, lugupeetud tööstur, see tähendab, ülimal määral positiivsete arusaamadega inimene. See uus inimene ei hakka muidugi aega raiskama säärase asja peale, nagu on minu uus teos. Oma kahe tuhande töölisega kokkuhoidlikult päevast päeva elav tööstur ist miljonär tajub ähmaselt vaid üht: et ma austan elavat mõtet rohkem kui kotitäit raha.»
«Jah, kui Itaalias oleks tööstur itest miljonäre, siis oleksime austerlased ammu minema kihutanud. Nüüd aga — kas te viimaseid uudiseid teate? Itaalia purustati enne, kui karbonaaride relvastatud salgad linnu vallutada jõudsid. Kas teate, et Austria vanglad on Itaalia paremaid inimesi täis, kas teate, et Carignano koer Karl Albert osutus kõige närusemaks reeturiks; ta põgenes nagu argpüks, selle asemel et Piemontest Milaanosse marssida. Olen selle kohta viimasel ajal kirju saanud. Samasuguseid kirju on saanud Londonis suures puuduses kiratsevad maapagulased Rossetti, Mazzini ja Foscolo.»
«Foscolo?!» hüüatas Beyle.
«Jah, Foscolo,» kordas Berchet. «Foscolo sai kirja Mathilde Viscontinilt pärast seda, kui Salvotti oli Viscontim vanglas üle kuulanud.»
Beyle kahvatas pisut.
«Noh, ja edasi?» küsis ta. .
«Viscontini vastanud Salvottile külmavereliselt ja keeldunud kedagi nimetamast.»
«Ta palus, et ma sõpradele tervitusi viiksin.» ütles
310
Beyle. võttis vahariidesse õmmeldud kirjakese välja ning ulatas selle Berchet'le, tundes, et nüüd katkevad viimased niidid, mis teda Milaanoga sidusid.
Berchet hoidis seda kirja peo peal ja lausus:
«Aga kui saatus poleks teid Richmondi toonud, kas see kiri oleks tõesti veel terve kuu koos teiega ringi rännanud?»
«Ei, nii või teisiti oleksin leidnud tee, kuidas teda Foscólo kätte toimetada, kuigi te muidugi minu olukorra raskust mõistate.»
«Milles see raskus siis peitub?»
Beyle mõtles viivu ja otsustas maskeerida end argusega.
«Ma nimelt ei tea, kuidas töötab praegu rahvusvaheline politsei. Minu tutvus Lafayette'iga on kõigil teada. Ma pole kindel, et minu järele ei valvata.»

«Mina aga olen kindel, et Lafayette'i järele ei valvata. Ta on ju väga vana, kogu ta revolutsiooniline kihk on nähtavasti juba kadunud.»
«Kuid ma võin teile kinnitada, et mitte üksnes revolutsiooniline, vaid iga muugi tema kihk annab end veel Pariisis tunda.»
Berchet naeratas, muutus aga jälle nukraks, kui talle ta
sõprade kannatused Austria vanglates meelde tulid.
Vestluskaaslase rahulolu Inglise politseiga ärritas Beyle'i.
Teda valdas jälle see teda alati jälitav tunne, mille mõjul ta ei suutnud eraldada kurjategijat igavusttekitavast inimesest. Berchet muutus talle äkki lõpmata tüütavaks. Kiiresti, isegi pisut järsult jättis ta hüvasti ja lahkus. Teda ära saates sõnas Berchet:
«Imestan, kuidas teie, kes te Lafayette'i ja paljusid huvitavaid pariislasi tunnete, ei oska oma reisi Inglismaale paremini ära kasutada. Teist endast sõltub võimalus kaks korda nädalas lord Hollandi ja teiste mitte vähem silmapaistvate inimeste juures lõunal viibida.»
«Nägemiseni,» vastas Beyle. «Ma ei ütelnudki Pariisis kellelegi, et ma Londonisse sõidan. Mul oli vaid üks eesmärk — näha Shakespeare'i näidendeid laval.»
«Nägemiseni. Kean mängib Othellot ülehomme. Soovin teile täielikku naudingut,» hüüdis Berchet talle hüvastijätuks.
311
Londonisse tagasi sõites kirjutas Beyle proua Hutchinsonile memuaaride äärele järgmise lause: «Berchet esitas mulle üksikasjalikke küsimusi Prantsusmaa kohta. Temasugused väikekodanluse hulgast pärit noormehed on hästi kasvatatud, kuid ei tea, mida peale hakata, sest kõikjal tõkestavad nende teed jesuiitide kongregatsiooni käsilased. Ent lõppude lõpuks nad lammutavad selle kongregat-siooni ja esimesel võimalusel kukutavad Bourbonid. See tundub ennustusena, ja inimene, kes mu sõnu loeb, ei tarvitse mind uskuda.»
Londonis ootasid Mareste ja Barot — nad olid talle suure vaevaga jälile jõudnud pankuri abil, kes Beyle'ile Inglismaale rahaülekandeid tegi.
Vahetati muljeid, jalutati piki Thamesi kallast, imetleti väikesi maju eleegiliste aiakestega, kus õitsesid sügis-roosid. Külastati vabrikuid, tehaseid, uuriti tööpinke ja masinaid.
Beyle tegi märkusi uut liiki inimestest, kes pideval; süstiku liikumist jälgides kümme tundi masina juures töötasid. Hämmastas nende ettevõtete suurus, mis terveid maid ja linnu kaupadega üle ujutasid. Nendega ei saanud võrrelda Pariisi väikevabrikuid, meeletult püüdsid nendega võistelda Lyoni vabrikandid ja (veel üks tähelepanek!) neid polnud üldse veel Itaalias, kus Beyle oli seitse aastat ringi rännanud.
Inglise tööliste visa ja karm töö tundus Beyle'ile mingi košmaarina. Mareste haaras Beyle'i märkusi lennult ja püüdis pareerida. Masina juures seistes ja selle mürast üle karjudes ütles ta prantsuse keeles:
«See on see, mida Prantsusmaa veel ei tunne. Nii tasub Inglismaa meile nelja koalitsiooni ja Waterloo eest.»
Beyle vastas samas toonis:
«See on see, mis põhjustab Prantsusmaal tuhande kaheksasaja seitsmekümnendal aastal plahvatuse ja katastroofi.»
«Henri armastab arvudega mängida nagu hullumeelne,» tähendas Barot naerdes.
«Kinnitan teile, et kümne aasta pärast tuletate mu sõnu meelde. Itaallane on oma muretuse ja selle kerguse tõttu, millega ta äärmist vaesust talub, õnnelikum, põhja-maalastel aga tuleb lähematel aastatel tohutud maa-alad vabrikukorstnatega katta. Raske on ütelda, mis saab sel-

lest uuest orjade armeest, millist ei tundnud ei Egiptus[1] ega Rooma impeerium.»
Mindi võõrastemajja lõunale. Mareste ja Barot elasid I ülakorruse väikestes numbritubades. Koguneti suurde, piklikku ja väga kõrgesse saali. Hiiglalaual seisid neljale kümnekilosed praelihakamakad ja pikad, kitsad, vahedad noad. Igaüks astus laua juurde, lõikas endale ise liha ja sõi niipalju kui soovis, makstes selle eest kassasse kaks šillingit.
«Neid veriseid lihalõike tuleb kõhus edasi küpsetada,» arutas Mareste pärast lõunat. «Inglased keedavad need lõpuni kanges tees, millest nad end täis kaanivad, mina aga arvan, et šoti naps on palju parem.»
Beyle keeldus joomast, jättis oma kaaslased sinnapaika ja läks teatrisse. Keani mäng kütkestas teda niivõrd, et ta | kaotas isegi ajataju.
Aeg omas Beyle'i silmis alati ühe kolmest värvist — ta oli kas must, punane või valge. Oma mänguga Shakespeare'i näidendites kiskus kuulus näitleja Beyle'i mitmeks päevaks muust maailmast lahti. Need olid kaunid — punased — päevad.
Keani suurepärane traagiline geenius ei harmoneerinud imelikul viisil nende juttudega, mis Beyle temast oli kuulnud. See oli meeletu elupõletaja, kõrtside ja urgaste igapäevane külaline, kes aga lavale ilmudes täiesti teiseks muutus. Tema mäng vapustas, äratas kõige üllamaid tundeid ja paremaid mõtteid.
Aeg kadus. Ta hajus märkamatult nagu raske haiguse või suure õnne päevil.
Beyle kirjutas päevikusse:
Milaano päevade ja minu praeguse seisukorra vahele on kerkinud terve rida Shakespeare'i tragöödiaid. Ma tervenen, kuid leinan haigust taga.

Ballil Almacki klubis kohtas Beyle oma pankurit, kelle kaudu Colomb talle oli Grenoble'ist kogutud raha saatnud.
«Härra Beyle, täna jõudis teie raha pärale. Homme saate teate. Mul on väga hea meel teid siin kohata. Teie sattusite siia kohe, mina aga sain kutsekaardi alles pärast seda, kui olin oma varanduse suurendamiseks kakskümmend aastat vahetpidamata vaeva näinud.»
313
Beyle oli kutse aristokraatliku klubi ballile, kuhu teiste seisuste esindajad ei pääsenud, täiesti juhuslikult saanud. Ta naeris, mõeldes neile uskumatutele vaheseintele, mis revolutsioonitormidest hoolimata Inglismaal veel polnud purunenud. Pankuri häälest kostis solvatud enesearmastus.

Beyle kirjutas päevikusse:
Prantsusmaal olen ma säärase meelelaadiga juba kord kokku puutunud. See oli siis, kui Napoleoni vana armee tundmatust soost kindralid müüsid end Louis XVIII-ndale ning püüdsid igasuguste nurjatuste varal Talaru salongi ja teistesse Saint-Germaini eeslinna salongidesse pääseda. Inglise ja Prantsuse kõrgklasside etikett keelab igasuguse energiaavalduse. Noormehed on kibedasti ametis sellega, et nende juuksed — väike salk ühel pool lahku — ei langeks laubale.
Niisiis kustusid Londonis mälestused Milaanost ja Metilde'ist. Jäid vaid tunnete varjud, nimed ja sõnad inimeste asemel.
Õhtul juhtus koomiline ja ühtlasi vastik lugu.
Barot sosistas koridoris umbes kaheksateistkümneaastase noorukiga, pruntishuulelise, pumatiga võitud ja juletu kergatsiga.
Barot astus tuppa ja tegi ettepaneku sõita lõbumajja. «Täna õhtul teatris etendust ei ole. Ehtne inglise spliin.» Mareste keeldus. Beyle nõustus. Teda vallanud tühjuse-tundest oli ta valmis ohtlikele seiklustele vastu minema.

Voorimees sõitis poolteist tundi.
Agulis, üsna jõe kaldal — väike kolmekorruseline õhukestest tellistest maja. Noor kergats hakkas enne majja-minekut tingima. Beyle jälgis seda põlglikult. Barot lausus prantsuse keeles:
«Oleme vist täbarasse olukorda .sattunud. Siin riisutakse meid puupaljaks ja visatakse jõkke.»
Beyle lõi redingoti hõlmad lahti ja sõnagi lausumata osutas püstolipärale.
«Vahva!» kiitis Barot.
Kergats näitas kähku uksele ja kadus.
«Tuleb sisse minna,» sõnas Barot.
Hetk kõhklust. Siis pistsid kolm noort, väg% nukrat ja ehmunud neidu üksteise tagant pead välja ja avasid ukse.
314
Mööbel oli tehtud justkui nukkudele. Barot mahtus vaevu sellesse tuppa Westminster Row's. Kuid viivu pärast lahenes kõik kõige paremini.
Keegi kedagi paljaks ei riisunud.
Beyle kirjutas päevikusse:
Ebameeldiv on see, et ma kogu Inglismaal viibimise ajal tundsin end õnnetuna, kui ei saanud lõpetada oma õhtuid selles majas. Ent see maja poleks mind kunagi näinud, kui poleks olnud londoni spliini ja jutte taoliste seikluste ohtlikkusest. Te näete, et olen alles kõigest kahekümneaastane, mitte aga kolmekümnekaheksane, mida minu sünnitunnistus mulle visalt tõendada püüab. Kui ta õigust räägiks, leiaksin ma lohutust kõrgemas seltskonnas ja Pariisi seltskonnadaamide juures. Kuid Pariisi kodanlikku daami või Saint-Germaini nukku nähes sulgub mu
süda nende võltsituse ja maneerlikkuse pärast paraku hermeetiliselt. Kui ma aristokraatiale mõtlen, kes pillub kümneid tuhandeid tarbetuile ballidele ja edevaile lõunasöökidele, kui ma korr alikku inglise perekonda satun, näen ma, et need tühised ja totrad olendid kindlustavad oma heaolu seega, et müüvad endid valitsusele. Mis siis veel rääkida mu sõbratarist Westminster Row's? Lahkun
Inglismaalt mõttega, et rõõmustan kogu hingest, kui kord saabub revolutsiooniline terror, mis Inglismaal aristokraatia nime kandvad Augeiase tallid puhtaks roogib.

Barot ja Mareste sõitsid Prantsusmaale tagasi. Beyle sooritas mitu reisi põhja poole ja kavatses end küllalt puhanuna tundes viimaks järgneda nende eeskujule. Õhtul enne ärasõitu kuulas ta järele, mis kellaajal postitõld Doverisse väljub, ja hakkas asju pakkima. Sisse astus koridoriteener ja ütles Beyle'i poole pöördudes: _ «Kuidas, kas te tõesti ei jää veel üheks päevaks? Posti-tõld väljub hommikul kell kuus. kell kaheksa aga algab vaatemäng, mida te Prantsusmaal näha ei saa. Kõik välismaalased, kes pidid homme ära sõitma, lükkasid oma lahkumise edasi.»
«Ma pole mingisugusest vaatemängust kuulnud.»
«Soovitan teil minna söögisaali ja heita pilk väljakule.»
Beyle lõpetas kohvri pakkimise ja läks trepist alla söögisaali. Läbi õrna õhtuudu, mis teravatipulised majad teisel pool avarat ja tühja väljakut hallideks siluettideks
315
muutis, nägi ta pikkade põikpuudega poste ja kaheksat ripnevat silmust. Valge tanukese ja valge põllega toatüdruk kattis lauda. Oma tööd katkestamata heitis ta pilgu Beyle'ile ja ütles:
«Kõik kaheksa puuakse homme kella üheksa ajal. Kui te mulle šillingi annate, loovutan teile oma toa akna. Nende akende eest siin ma ei vastuta, sest see ruum tuleb

puupüsti täis. Külalised on tellinud rohkesti veini ja hea hommikueine, et aeg poodavate kohaletoomist oodates igavaks ei läheks.»
Beyle vangutas pead. Tulnud tagasi oma tuppa, hakkas ta suurte sammudega nurgast nurka käima. Kuni hommikuni ei saanud ta sõba silmale, vaid aina mõtles, mis tähtsus on avalikul hukkamisel ja kuidas «õnnelik tuhat» sel kombel Londonit ning kogu maad hirmu all hoiab. Vastu hommikut kirjutas ta Shakespeare'i lõbusa komöödia «Kaheteistkümnes öö» köitele:
Kui inglased röövlit või varast poovad, toimub minu arust mõrv. Aristokraatia püüab oma ohvrit lömastada, lootes sel viisil oma julgeolekut kindlustada, sest ta teab väga hästi, et just tema on sundinud inimest lurjuseks uutuma... See tõde, tänapäeval nii paradoksaalne, saab tolleks ajaks võib-olla üldiseks, kui
need read endale lugejaid leiavad. Inimvabaduse maksimum teostub alles 1929. aastal.

Kell kuus hommikul hakkas katusel trummeldama vihm. Väljakule tekkisid tuhmid loigud; taevas kattus pilvedega. Kivisöetolm lendles õhus, mistõttu see terava raipeleha omandas.
Beyle tukkus kirjutuslaua taga tugitoolis.
Sisenes uksehoidja ja puudutas teda õlast. Voorimees võttis pagasi.
Beyle mähkis enese soojalt sisse ja sõitis postijaama, heitmata pilkugi ehitisele uudishimuliku rahvahulgaga vähehaaval täituval väljakul.
Päev möödus suurepäraselt. Beugnot' pargi haljaste puude all oli Beyle trükkimisel oleva traktaadi «Armastusest» viimased korrektuurid läbi vaadanud. Suured rohelised pappkaaned lebasid pingil. Korrektuurid olid murul laiali ja liiv täiesti mustaks sõtkutud, autori asend
316
enam kui ebamugav. Ja ometi ei tundnud Beyle, kuidas tal kaela kangeks võttis ja kuidas küünarnukk pakitsema jjalckas. Pappkaante vahel lebas originaal: need olid itaalia teatriafišid, mille tagaküljed olid tinapliiatsiga üleni täis kirjutatud; nad ei tekitanud enam seda tunnet nagu enne Londonisse sõitu. . . Pilt Itaaliast oli tuhmunud ja parem oli valusaid mälestusi mitte enam puudutada. Seitse aastat oli mööda vilksatanud nagu üksainus viiv. Kuude kaupa polnud ta tollal kuulnud ühtki prantsuskeelset s5na. Ja kui karbonaaride organisatsiooni poleks avastatud, ei oleks ta iialgi Prantsusmaale tagasi pöördunud. Ta mõtted rändasid sel maal: nüüd võib seal küll uuesti näha mälestussambaid, tänavaid, väljakuid, ent ei näe sedasama ühiskonda, keda kord soojendas elurõõm, liikuv mõistus ja tundesiirus, mis ainult Itaalias olid säilinud. Nüüd on see soojus kadunud ja jahedad põhjatuuled on Itaalia õhu külmaks muutnud. Parem, kui sinna enam tagasi ei lähe.
Tuul oli korrektuurid kaugemale kandnud, aegamisi kadusid laialipillatud lehtedelt rohelised heledad täpid ja aäikeselaigud, mida eredalt valgustatud puud neile heitsid. See väike raamat, mis varsti vaateakendele ilmub, on mälestus Itaaliast" ja monument kõige kaunimatele tunnetele.
Päike kaldub läände. Aeg on minna.
Palais-Royali alleel näeb Beyle tuikumas kõhna, kiilaspäist, põletikuliste silmadega meest, vanamoelises kuues ja kübarata. See on Andrea Corner. Veel üks mälestus daaliast Pariisis, täna juba teine! Hommikul oli Beyle kohanud di Fioret, kes uhkelt oma lõvipead võimsatel õlgadel kandis. Di Fiore elab Prantsusmaal igavust tundjata, sest see on ainuke maa, kus teda tapakirves ei ähvarda. Kirjavahetus di Fiore väljaandmise asjus on õpetatud. Ta ei saa enam iialgi näha oma sünnimaad, sest a on Naapoli ülestõusust osavõtmise pärast surma mõistetud. Corneril seesugust kuulsust ei

ole. Veneetsia doodžide järglane, Pariisis elavate itaallaste hulgas kõige suursugusema päritoluga, elab ta mustlaselu ja on täiesti alla käinud. Käed laiali, jääb ta Beyle'ile risti teele ette. Kuulge, te Milaano sarviline saatan,» pöördub ta Beyle'i poole itaalia keeles, «kus siis mu korter lõpuks asub? Ma ei mäleta enam, millal ma kodust väljusin.»
317
«Võtke mu käe alt kinni,» soovitab Beyle, «mul on kiire, teile aga meeldib liikuda aeglaselt.»
Beyle saadab ta tema elukohta Gailloni tänavas ja annab ta kojamehele üle. Too kihistab naerda.
«Teatasime juba politseisse. Härra Corner oli kolm päeva kadunud.»
Beyle sammub edasi üksipäini.
Ta peatub Gailloni tänavas kuuekorruselise halli maja ees. Mõtleb viivu, siis avab ukse, läheb täpselt üheksakümmend viis astet mööda pimedat treppi üles, leiab kobamisi koputi ja põrutab uksele. Krigisedes ja kääksudes avaneb uks. Vingus nägu vaatab tulijale vastu. See on korteriperemees ise — Etienne Delécluze. Ta nähtavasti kirjutas. Pärani silmi vaatab ta väsinud pilgul vastu valgust ja rahuneb alles siis, kui Beyle'i ära tunneb.
«Miks te nii vara tulite?» küsib ta.
«Küsimus on ebasõbralik. Minu arust tulen ma alati õigel ajal.»
«Seda ma ei ütleks. Täna aga ammugi mitte.»
«Ma näen, et te olete kõige sandimas meeleolus, ent ma ei lahku sellegipoolest, ja lisaks võin teid rõõmustada: poole tunni pärast on siin Nodier, Vitet, Rémusat, Ampère. Noh, langege minestusse!»
«Kuhu ma selle bande küll panen? Ja te arvate, et mul on himu teiega lobiseda, kui ajakirja jaoks tähtajaline töö käsil?»
«Või sedasi võtate te mind vastu pärast Inglismaalt saabumist! Äh, tont teiega, kas te tõesti arvate, et me seda kannatame!»
«Kannataja pool olen igatahes küll mina.»
«Nõnda oleksite võinud ammugi ütelda!»
«Kas teate, et teie vastu tundis huvi noor Mérimée?»
«Ei mäleta niisugust.»
«Kuidas nii? Te nägite teda Lingay' juures.»
«Ah, see näotu noormees! Mäletan, mäletan.»
«Jah, see näotu noormees on raamatukauplusest kõik välja otsinud, mida parun Stendhal iganes on kirjutanud, ja mis teile veel kõige halvem — ta väidab, et artiklid Londoni ajakirjas «Monthly Review», mis kannavad Alceste'i allkirja ja nimetähti D.N.C., on teie artiklid, niisama nagu ka kõik, mida parun Stendhal on kirjutanud.»
«Kas see teie Mérimée teenib politseis?»
318
«Teate, Beyle, minu arust peaksite te vaimuhaiguste arsti poole pöörduma: teil on poliitilisi äpardusi olnud või siis olete vaimuhaige.»
«Ei üht ega teist. Ma lihtsalt ei kannata uudishimulikke poisinolke.»
«Mérimée on haruldaselt selge peaga, õiglane ja aus inimene. »
«Mis see minusse puutub?»
Uksele koputati. Delécluze krimpsutas nägu, tõmbus kühmu ja läks torisedes avama:
«Noh, rünnak algab! See on muidugi Nodier. Kes siis peale Beyle'i ja Nodier' veel nii ebasobival ajal oskas tulla?»
Kuid see oli Paul-Louis Courier. Suurte mustade silmadega nukker mees, kes oma kaunist lõuga põskhabemeni ulatuva kõrge krae nurkade varju peites Beyle'ile vaiki-

des käe sirutas, siis akna juurde istus ja seinalt pika pilliroost varrega piibu võttis. Harjunud liigutusega asetas ta rihma vasakule käele, toppis piibu täis, süütas ja hakkas suitsetama. Delécluze silmitses teda rahulikult.
«Kuidas käsi käib?» küsis Beyle.
«Ma ei saa ütelda, et Sainte-Pélagie vangla oleks paremas korras kui teised Prantsusmaa vanglad. Istusin kaks kuud ära ja juba hakkas igav.»
«Või nii!» hüüdis Beyle. «Ma ei teadnudki. Mis sundis teid sinna asuma?»
«Igatahes mitte korterikitsikus, pigemini see paberipoogen. »
Ta võttis taskust hoolikalt kokkumurtud dokumendi. See oli korjandusleht, mille abil taheti elanikkonna kulul osta suur Chambord'i loss vastsündinud Bordeaux' printsile, Louveli poolt tapetud Berry hertsogi — Prantsusmaa troonipärija — pojale.
«Ma olin Inglismaal,» ütles Beyle, «ega osanud arvatagi, et Chambord'i korjanduslehed on pääsmeks vanglasse.»
«Ärge irvitage, palun, — see lugu pole sugugi nii lõbus. Ma avaldasin pamfleti, mis naelapea pihta läks, nii et allkirjade kogumine rahvusliku kingituse tegemiseks dofäänile kukkus läbi. Seetõttu istusin kaks kuud trellide taga. Tõepoolest, kroonprintsid armastavad, et neile antaks, meile aga meeldib, et meile jäetaks.»
«Millal te ometi vakka jääte, Courier?» küsis Delécluze.

«Kuulge, kas teid siis ei häiri,» hüüdis Courier erutatult «kas teid tõesti ei ärrita, et on revolutsiooni tehtud, ori ojadena verd valatud, ja näe — nüüd on kõik kadunud! Kohtasin viimati oma nõbu, kes kaardiväes sundaega teenib. Küsin temalt: «Mida te täna tegite?» Tema vastu: «Käisime vasakult alates ühekaupa armulaual.» Küsin: «Kuidas ühekaupa?» — «Niisama, ühekaupa,» vastab ta. «Rivistatakse, kamandatakse: «Vasakult paariks — loe!» Siis: «Number kahed ette, rivistu!» — ja muudkui marsi armulauale, enne seda aga tuleb käia pihil, kus pead preestrile jutustama poliitilisest meeleolust kompaniides ja eskadronides.» Ma küsin: «Kes on teie rügemendi ülem?» Ta nimetab nime. «On ta ka enne teeninud?» — «On küll.» — «Kus?» — «Inglismaal, teenis preestrina jumalat.» — «Ah nii,» ütlen mina.»
«Ah nii!» kordas Beyle. «Tõepoolest tore! Teate, Courier, teil võib räbalasti minna!»
«Teate, Beyle, ma hüüdsin seda teile, kui teid Põhja-Itaalia postitõllas nägin.»
Vari libises üle Beyle'i näo. Tuleb võimalikult kiiresti välja anda raamat, mis praegu koormab hinge nagu mälestusi täispakitud raske reisikohver. Hea, kui täna ei tuleks juttu Itaalia teemadel. Nodier lubas kõnelda Shakespeare'ist, Vitet ütles, et õhtu kujuneb väga huvitavaks, aga keegi ei taibanud sellest Delecluzeile ette teatada. «Ma lasen tuua veini,» sõnas Delecluze. Courier istus suitsupilvedes, pilkehimuline ja mürgine nagu Mefisto Brockeni mäel. Beyle keerutas käes korjan-duslehte, mille abil taheti dofäänile kinkida Chambordi loss. Lehe ülaosa täitis gravüür, mis kujutas last uhkes hällis, valvatuna lamavast hurdast. Hermeliinmantlites isandad ulatavad lapsele ta tulevase omandi plaani ja kinkeüriku. Lehe alumise osa võtab enda alla Bourbonide vapp.
«Loteriipilet, mis igal juhul võidab,» tähendas Beyle.
«Prantsusmaa on juba küllalt kaotanud,» vastas Courier. «Kodanlus on talupojad laostanud, need kaksteist tuhat arpaani1 viinamägesid aga on almus, mida kuningliku perekonna eelarves üldse pole märgatagi. Kui aga Cham-bord'i loss talupoegade kätte ei jää, annab see ränga hoobi selle maanurga majandusele.»
1 Arp a an (pr. arpent) — umbes 0,5 hektarit Tõlk.

«Kuulge, Courier, ma ei suuda kuidagi uskuda, et te «talupoegade äge kaitsja olete. Te protsessite ju nendega vahetpidamata.»

«Te eksite, kallis Beyle. Protsessib mu naine, kes on valmis mind ennast iga mu pamfleti iga rea eest neljaks käristama. Mind kardetakse, minuga kui pamfletistiga ei saa avalikult võidelda, seepärast tarvitatakse salajasi lahendeid. Protsesside lavastamine minu mõisas pole muud kui altkäemaks.»
«Mõtlesin üksvahe ka ise nõnda, kuid siis räägiti mulle, et ega te ilmaaegu Vigneroni [1] varjunime kasuta. Mulle paistis, et Courier on taltsaks muutunud, kui ta end juba Vigneroni selja taha peitma hakkab.»
«Tahaksin teada, kas on niisugust selga, mille taha kodanik Beyle end peitnud ei oleks,» vastas Courier teravalt. «Minu pseudonüüm igatahes tähistab lihtsalt mu ametit — olen tõepoolest viinamarjakasvataja.» Beyle muigas.
«Harjuge, mu kallis, Prantsusmaaga, harjuge,» torises Courier. «Muide, andke see Chambord'i korjandusleht mulle tagasi, olete ta päris ära kortsutanud. Asemele annan ma teile selle paberi, lööge pilk peale.»
Beyle luges paberi läbi. Siseministeeriumi salajane ringkiri, dateeritud 1822. aasta maikuuga, nõudis Prantsusmaa riigiametnikelt kõigi abinõude tarvituselevõttu, et provintsist üksnes sobivad deputaadid Saadikutekotta valitaks. See jultunud ringkiri lõppes otsese vihjega ministeeriumi fondidele, millest valijate äraostmiseks raha võib saada. Ühtlasi esitati kaunis keerukas süsteem, fcuidas kõrvaldada ebasoovitavaid kandidaate. Beyle'ile meenusid jutud Lyoni sündmustest.
«Provokatsioon on muutunud harilikuks nähtuseks,» seletas Courier. «Seda, mis Lyonis juhtus, võib natuke nõrgemal kujul kõikjal tähele panna. Politseid, ajakirjandust ja börsi seob ühises ürituses kõige tihedam koostöö. Suured rahatuusad on huvitatud tööliste kompromiteerimisest, nad annavad politseile altkäemaksu ja lavastavad tööliste kokkupõrkeid sõduritega. Ümberriietatud politseinikud tulistavad vabrikurajoonides tunnimehi, ajalehereporterid aga pühendavad neile sündmustele kroonika-

Vigneron (pr. k.) — viinamarjakasvataja, veinimeister. Tõlk.

rubriigis terveid veerge. Lõppkokkuvõttes inimene, kes pani toime provokatsiooni, avaldab ajalehes vihase sõnumi sellest sündmusest, loeb ise seda sõnumit, tunneb ise sellest meelepaha, nõuab ise surveavaldamist ja ise määrab ka karistuse. Kõik see sünnib kõigi Prantsuse kodanike vaikival kaasteadmisel. »
«Jah, paistab, et Austria politsei Milaanos veel selleni ei jõudnud,» tähendas Beyle.
«Seal on sootuks teine asi, seal tegutsesid jesuiitide kongregatsioonid. Viimastega võrreldes tunduvad teie sõbrad Santa Margaritast vagade tallekestena. Prantsusmaal on üldse viit liiki politseid, kusjuures nad on omavahel vaenujalal ja püüavad üksteist sisse vedada, ning kõige hirmsam politsei on vist küll jesuiitide kongregatsioonide politsei. See töötab nagu kellavärk ja eksib väga harva. Louis teda ei armasta, kuid Marsani paviljon lausa kubiseb mustades preestrikuubedes tarakanidest. . . Ütelge, Beyle, mis ametit te tahaksite praegu pidada?»
«Mitte mingisugust.»
«Kas teate, et Charles d'Artois nõuab ametiisikute nimestikkude teist revideerimist? Napoleoni-aegsed ohvitserid vallandatakse peaaegu kõik, rääkimata nendest, kes revolutsiooniga olid seotud. Pidage silmas, et kui te alustate kirjanduslikku tegevust edutult, selles aga olen ma kindel, siis hakkab teil varsti kaunis igav, eriti veel sel juhul, kui teist saab deputaat.»
«Säärane võimalus ei tule kõne alla,» vastas Beyle. «Olen kindlalt asunud vaesuse teele. Nagu teate, on valimisõigus kahekümne üheksast miljonist prantslasest ainult

üheksakümne kaheksal tuhandel, deputaadiks aga võib saada vaid see, kes viieteistkümne tuhande kõige rikkama kodaniku hulka kuulub.»
«Noh, siis on igavusetundmise võimalus teil veelgi suurem. Ühel ilusal päeval pärast ebameeldivat ajaleheartiklit hakkavad kaardiväepataljoni ohvitserid teid üksteise järel kahevõitlusele kutsuma. Kui te eriti hea laskur olete, siis tõmbate paar meest siruli, kolmas aga, uskuge mind, leiab viisi, kuidas teid rapiiriga läbi torgata. Teid hävitatakse seaduslikult, ilma et mis tahes kaitseorganil õigus oleks vahele astuda. Säherdune on meie Prantsusmaa praegu.»
Beyle murdis ringkirja kokku, andis selle Courier' kätte ja hakkas suurte sammudega nurgast nurka käima.
322

Roostetanud võti ragises lukuaugus. Tuppa astus Delécluze koos veinikorvi kandva poepoisiga.
Delécluze hakkas poissmeeste-olengut korraldama. Beyle abistas teda, Courier aga istus suitsupilvedesse kadudes vait ja vagusi.
Saabuvad külalised olid peamiselt Arsenali kambast — grupp sõjakat kirjanduslikku noorust, kes tavaliselt Nodier', Arsenali muuseumi raamatukoguhoidja juures koos käis.
«Sul pole klaverit,» sõnas Nodier korteriperemehe poole pöördudes, «sinu juures ei laulda ega tantsita. Mis ajakirjanik sa niimoodi ka oled?»
«Olen harjunud, et tantsitakse minu pilli järgi,» vastas Delécluze.
«Seda juba ei juhtu,» kostis Nodier, «sina pole Daphnis ja meie pole sokud Chloe karjast.»
«Millal ometi lõpevad teie klassitsistlikud võrdlused?» lausus hallis kuues noormees, kes seisis nurgas, käed vaheliti rinnal.
«Mis ajast Mérimée klassikalisi kujusid vihkab?» küsis Courier.
«Kui ma nendega lepin, siis igatahes üksnes teie juuresolekul. Teie töö «Daphnis ja Chloe» käsikirja ... »
«Heldene aeg, millal küll lõpevad õelad vihjed?!» hüüdis Courier kohkumist teeseldes. «Üheks klassikaliseks kujuks on veel fuuria. Kas teate, Mérimée, et inimene, kes mürgitas mu elu Longose pastoraali puhul, millele mul võib-olla tõesti oli õnnetus üht tinditilka langeda lasta, kandis seesugust nime. See oli itaallane Furia. Nii et teie — kas te tahate praegu tõesti meenutada minu vintsutusi ja äpardusi Firenzes?»
«Ei, ma tahan vaid öelda, et meil oleks juba aeg kreeka ja rooma kangelaste maailmast lahkuda, oleks aeg üldse kogu klassitsism revideerimisele võtta.»
«Noormehel on õigus,» ütles Beyle. «Kui praeguste kaupmeeste isad ründasid Bastille'd, kus tol päeval muide peaaegu polnudki vange, siis oli meil vähemalt teatrilaval vaja endid ehtida kreeka toogaga, rooma kiivriga. Aga ütelge mulle, kas nüüd on mõtet häirida muistse Rooma varje kontoripuldi ja leti pärast!»
«Mis teie arvates siis praegu tähelepanu väärib?» küsis Mérimée, ilmselt rõõmustades, et tal on võimalus kõnelda Stendhaliga,
323
«Roomas on itaallased ametis sellega, et oma tõelisest antiiksusest võitu saada. Nad tahavad rajada vaba Itaalia riigi, nad mitmekesistavad ja ilustavad seda ideed, traditsioonilisi vorme ära põlates. Nad nimetavad seda romanticismo.»
«Ja see ongi, mida me vajame,» sõnas Nodier. «Me peame oma eelkäijate iganenud klassitsismi traditsioonidele vastandama oma tugeva prantsuse romantismi. Kumb teie arvates võiks publikut näitelavalt rõõmustada: kas Racine või Shakespeare?»

«Shakespeare muidugi,» vastas Beyle.
«Kuid see on alles küsimus!» hüüdis Vitet. «Ja ma ei oska isegi seda öelda, kas teie vastandamine on põhjendatud.»
«Oo, vägagi põhjendatud,» väitis Courier. «Kas tõesti tuleb elada sellest, millest elati mitme sajandi eest, kas tõesti on vaja säilitada vanu teatrišabloone? Kui sündmused peadpööritava kiirusega üksteisele järgnevad, on metsik ja absurdne pakkuda vaatajale ühepäeva-tragöödiat ainult seepärast, et Aristoteles ja Boileau ajaühtsust nõudsid!»
«Veel absurdsemaks pean ma seda,» lisas Beyle, «et elavate iseloomude asemel pakutakse tavapäraseid retoorilisi pahede ja vooruste valemeid. Kelle kuradile teie Racine Shakespeare'iga võrreldes kõlbab?»
«Kuulge,» katkestas teda Vitet, «kuidas ometi võib Racine'i eitada? Ta prantsuse keel on ju laitmatu, ta ju oskab teid labasest ja riivatust argipäevast lahti kiskuda.»
Beyle kargas istmelt üles. Tooli eemale paisates ja laualt klaasi maha lükates röögatas ta järsku nagu laevatekile tormanud mereröövel:
«Keel? ... Racine'il on keel? Aga see on ju laip! Kas te mõistate, mis on keel ilma hingeta, keel ilma väljendusrikkuseta, keel nummerdatud nukkude suus, kes lennutavad näitelavalt üllaid fraase? Kuidas võib pärast kahtkümmend revolutsioonide, surmanuhtluste, sõdade ja vandeseltside aastat kõige selle imala sõnamulina juurde tagasi tulla? Me istume täna Delécluze'i pool ja naerame Courier' pamfleti teravmeelsust, kuid kahe nädala pärast on Courier juba trellide taga ja Nodier hakkab prokurörina tema üle kohut mõistma. Meil on praegugi surmanuhtlus, on vandenõud, me valmistume sõjaks Hispaaniaga, varsti aga näeme, kuidas Prantsuse ohvitserid endid
324
teotavad, hakates püüdma Riegot ja Quirogat, meie aja paremaid inimesi, revolutsioonikangelasi. Ja edasi? Kas te tänapäeva elunõuetele vastate piibliainelise «Athalie» ülespuhutud tiraadidega? Miks on Shakespeare meile lähedane ja miks ma Shakespeare'is näen seda, mida nii õnelikult on nimetatud romantikaks? Aga sellepärast, et ta on oma kaasaegsetele andnud elava pildi kirgedest, hukkamistest Elisabethi ajal, Sussexi vandenõust ja tuhandest niisugusest asjast, mis publikut uskumatult pinevil hoidsid, teda vapustasid, temale elulisi ülesandeid kätte näitasid ning viimastele ka lahenduse leidsid. Seda ma nimetangi romantikaks, ent elada vanast kolist, üles äratada minevikku, süstida meie isade raugaverd uuele põlvkonnale — seda pean ma klassitsismiks. Koguge aga pealegi oma Arsenali endataolisi veidrikke, seal on teil klaver, seal lauldakse ballaade, loetakse härra Hugo värsikesi, esitatakse vist isegi katoliiklikke hümne; seal sonitakse veel keskajast. Tehke, mida tahate, olge lahked, ainult ärge arvake, et seda veel kellelegi vaja läheb. Mis saab olla ogaram ja absurdseni monarhistlike kaltsude ehtimisest keskaegse kassikullaga, ja seda ajal, mil aurumasin ja keemialaboratoorium võtavad teilt kogu teie müstika ja kogu teie jampsi! Te tahate endid peita tõelisuse eest, selle asemel et sellest võitu saada. Te tahate, et me keskpäeval vaataksime kella, mis teist öötundi näitab. Meie arusaam on teie enesepettest siiski rohkem väärt. »
«Elagu Beyle!» hüüdis Delécluze.
«Te peate selle, mida te rääkisite, tingimata kirja panema, — suurepärased mõtted,» ütles Beyle'ile Mérimée.
«Hüva,» vastas Beyle, «ma panen need kirja, kuid pidage meeles, et mulle ei meeldi kutsumatud nõuandjad.»
Mérimée vaatas näost punetavale Beyle'ile vankumatu rahuga ainiti otsa.
«Ma ei saa teile nõu anda, kuid palun teid väga.»

«Astuge homme minu poole sisse, annan teile lugeda itaaliakeelse «Kirju romantismist»,» sõnas Beyle oma imestust .varjata püüdes.
Mérimée tänas kummardades.
Hilisööl koju minnes liikusid Beyle'i mõtted selle ümber, mille üle kogu õhtu vaieldi. Courier' pamfletivorm veetles teda. Elavad ja eredad mõtted vanast ja uuest
325
kirjandusest — klassikalisest ja romantilisest — grupeerusid väga harmooniliselt. Kodu lähedal meenus talle äkki, et ta oli rohelised pappkaaned Delecluze'i juurde unustanud. «Kardetav on korrektuure ajakirjaniku juurde jätta,» mõtles ta, siis aga heitis käega, astus oma tühja ja üksildasse tuppa, läitis tule ning kirjutas paberipoognale: «Racine ja Shakespeare», härra Stendhali teos. Seejärel võttis ta oma anonüümse itaaliakeelse väljaande «Kirjad romantismist» ja hakkas seda lugema ning kohati alla kriipsutama.

KOLMEKÜMNES PEATÜKK

Nädalapäevad ilutsesid raamatukaupluste vaateakende] traktaadi «Armastusest» kaks väikest köidet. Kogu Pariisi peale leidus vaid kolmteist inimest, kes paljast uudishimust ostsid selle teose, ja needki kehitasid õlgu ning jätsid teise köite lahti lõikamata.
Kuu aja pärast oli teos unustatud, Poissonniere'i bulvaril aga hakkas kirjastaja Mongie-vanem neid väikesi köiteid hajameelsuses isegi lahti karistama ja pakkimis-paberiks tarvitama.
Saabus 1823. aasta. Pärast ägedaid vaidlusi selle üle, kas Schiller ei ole õieti öeldes kõige kaasaegsem autor ja kas tuleb Shakespeare'i juurde tagasi pöörduda, ilmus püsi-matult Beyle'ilt uus raamat «Racine ja Shakespeare». Väga raske oli isegi Merimeed veenda, et «Schiller pole muud kui Shakespeare'i retoorika lihtne jäljendaja, kes esitab kristlikku ilukõnet väliselt hiilgavas vormis».
«Meie tragöödia peab olema lihtsam. Shakespeare on meile sellepärast lähedasem, et meie sündmused sarnanevad Inglismaa 1590. aasta sündmustega, kuid mõistuse poolest oleme meie XVI sajandi inglastest määratult kõrgemal; meie tragöödia peab olema lihtsam ja peab ilma retoorikata läbi saama. Shakespeare kasutas seda vahendit vaid seetõttu, et oli sunnitud mitmesuguseid dramaatilisi olukordi kohandama publiku arusaamadega. Tolleaegne teatrikülastaja oli harimatu ja kiiret taibukust asendas tal igapäevane eluj ulgus. Prantsuse mõistus peab eriti saksa jaburduse, mida on juhuslikult romantismiks nimetatud; kõrvale heitma. Schilleril ei jätku selleks küllaldaselt
326

mõistust, et ta saaks pakkuda oma ajastule tragöödiat, mis väljendaks epohhi põhilisi pürgimusi ja konflikte vana maailmaga. Seega, kuigi Shakespeare asub ajaliselt meist kaugemal, oma sisemise mõtte poolest on ta meie päevadele palju lähemal kui hiljuti surnud Schiller.»
Ent Mériméed veenda polnud nii kerge. Vaidlus algas hommikul Beyle'i toas, kus ta oma noorele sõbrale verivärskeid käsikirjalehekülgi ette luges, jätkus «Café de Lemblin'is», õhtul «Comedie-Française'i» loožis ja lõpuks öösel Bois de Vincennes'i pargis Kollaste Väravate juures asuva väikese kõrtsi ühes toapugerikus pudeleid täiskuhjatud laua taga baleriinidega aset leidnud vallatute seikluste vaheaegadel. Hommikul algas vaidlus uuesti ja nii kestis see kogu nädala, kuni Mérimée, kes leidis, et nende vahel on liiga vähe kokkupuutepunkte, otsustas oma sõbrast lahkuda. Beyle

veenis teda, et ärgu ta talitagu meeletult, ja loetles talle kõiki «kokkupuutepunkte» niisugusel kujul, et Mérimée, alati tagasihoidlik ja jahe, oli naerust kõveras ja tormas ühest toanurgast teise. Sõlmiti rahu. Otsustati koos teha üks temp. Nimelt oli traktaat «Racine ja Shakespeare» kutsunud esile skeptilise märkuse Prantsuse Akadeemia alatise sekretäri Auger' poolt. Mérimée ja Beyle võtsid nõuks sooritada Akadeemiale bandiitlik kallaletung. Kaks päeva sepitsesid vana ja noor Auger'le anonüümkirja. See sisaldas kavalaid arutlusi ülesannetest, mis Akadeemia peale oli pannud ta asutaja, kardinal Richelieu, vihjeid, et Auger ei õigusta mitte mingil juhul Richelieu usaldust, hoiatuse härra Auger'le, et täpselt kahe nädala pärast kaotab härra Auger oma armukese ja võib saada säärase peaehte, mis kübara kandmise või-fmatuks teeb.
Kiri loeti naerulagina saatel läbi, pitseeriti kinni ja saadeti ära.
«Ma pole kunagi midagi kahetsenud,» ütles Beyle. «Ainuke, mida mina kahetsen, on see, et saatus on mind teiega kokku viinud,» naeris Mérimée. 'Beyle kehitas õlgu ja soovitas: «Hakake sõbrutsema Auger'ga.»
Mérimée võttis pappkaante vahelt käsikirja, mis oli ministeeriumi stenografisti poolt hoolikalt ümber kirjutatud, ja ulatas selle galantselt kummardades Beyle'ile.
«Palun lahkesti läbi lugeda. Auger valmistub seda trükki andma, et teie teooriaid täielikult ümber lükata.»
327
«Ma ei saa seda praegu lugeda.»
«Jätke see endale, ja pidage meeles, et ma oskan sõpradele kingitusi teha.»
Beyle lehitses uudishimulikult akadeemilist «Manifesti romantismi vastu».
«Aga mis oleks, kui me vastaksime?»
«Muidugi tuleb vastata,» soovitas Mérimée. «Akadeemiline klassitsismi kaitsmine on väga tõsine asi. Romantikute tagakiusamine võib tsensuurikomitee poliitikaks muutuda. »
«Aga ma ei kavatsegi kirjanduslike koolkondade kaitsjaks hakata.»
«Noh, ärge siis vastake.» «Aga ta ju ründab isiklikult mind!» «Noh, eks te siis vastake.» «Aga see võib ju poleemikaks muutuda!» «Noh, ärge siis vastake.»
Beyle vaikis ja jäi Mériméed ainiti silmitsema.
«Jumala pärast, kallis sõber, ärge tooge kirjanduslikke võtteid ellu: te klõpsite minuga kõneldes kokku ju Rabelais' maneeris dialoogi.»
«On see siis nii halb?» naeratas Mérimée kelmikalt. «Te ise klõpsite Rabelais' maneeris kokku oma kahtlusi.»
«Võib kergesti juhtuda, et teist saab veel kirjanik,» tähendas Beyle.
«Eks me vaata, kas teie loobute kirjanikuametist, kui Auger oma manifesti ära trükib!»
«Ei, mu sõber, tean liiga hästi, et kui inimene on kord sule pihku võtnud, siis peab ta selleks valmis olema, et teda sõimama hakatakse.»
«Loodan, et te ei kavatse sellega harjuda.»
«Seda liiki olevuste solvavatele kallaletungidele ei kavatse ma reageerida.»
«Aga ma olen kindel, et te võite mind niivõrd rikkuda, et minulgi tekib tahtmine sulge proovima hakata.»
«Ma olen kindel, et see võib juhtuda ka ilma minu hukutava mõjuta. Te olete igasugustele pahedele vastuvõtlik.»
«Oo, kui rängalt öeldud,» kostis Mérimée. «Minu arust puudub mul üksnes kalduvus voorusteks.»
«Selles ma veendusin,» nähvas Beyle. «Nädal Kollaste Väravate juures ei kordu enam.»

«Aga siis tuleb nädal Alexandrine'i juures. Muide, nägin teda eile koos inseneriväe kapteniga toredas intendandisõidukis. »
«Algupärane väeliikide kombinatsioon!» muigas Beyle. «Kuid mis siis teil sellega asja on — kas peate tänaval vahti, kui ta läbi sõidab?»
Mérimée ei vastanud. Siis aga ütles ta naerma pahvatades:
«Ma saan teist aru, kavalpea, te olete armukade ja kardate, et ma teie õhtuste lõbustuspaikade aadressi tean. Olge mureta, mul endal on neid küllalt ja ma ei hakka teie omadesse sõitma. Muide, et kõneainet muuta, kas teate, et Manuel on Saadikutekojast minema kihutatud?»
«Jah, ma lugesin tema 1. märtsi kõnet ja arvan, et tal on täiesti õigus, — ta on kõige tublim ja õilsam inimene Saadikutekojas. Kui ta tagasihoidlikult kõneleb häbist, mida teeb endale Prantsusmaa, kes revolutsiooni maha-tsurumiseks Hispaaniasse interventsiooni teostab, siis on see ainult kurb tõsiasi ega anna alust väljaheitmiseks. Jaanuaris nõudsid monarhistlikud maad — Preisimaa, Austria ja Venemaa — kuningriigi väljakuulutamist Mad-riidis. Nüüd lööb ka Prantsusmaa selles asjas kaasa. Mis võiks veel alatum olla!»
«Pange tähele,» ütles Mérimée, «et Manueli kõne katkestati järsult, kui ta lausus need tõepoolest revolutsioonilised sõnad: «Oht, mis ähvardab kuninglikku perekonda, kujunes tõesti ilmseks sellest silmapilgust alates, mil Prantsusmaa, revolutsiooniline Prantsusmaa hakkas tundma, et on aeg ta uued jõud ja uus energia valla päästa.» See lause ju... »
«Jah, ma tean seda kõike,» segas Beyle vahele, «ma tean, et teie sellele kaasa ei tunne ja et kõik see on täiesti tõsi. Tean ka seda, kuidas Saadikutekoda talle karjus: «Kuningatapja! Välja! Maha!» Ent siin ei mõista me eales teineteist. »
«Ütelge, Beyle, kas on tõsi, et Prantsusmaal on olemas salakomitee, kus töötavad endised itaalia karbonaarid? Kas on tõsi, et Lafayette ja Manuel kuuluvad sellesse komiteesse? Kas on tõsi, et teie võtsite insener Vismara nime all Torino ülestõusust osa?»
«Kõik see on jama, ja ma imestan, kuidas arukas inimene võib keelepeksu kuulata.»
«Kuid te ei varja oma sümpaatiat?»
329
«Teie aga surute endas asjata maha oma antipaatia,» kostis Beyle. «Ent läki parem lõunatama, pärast aga sõidame veidi linnast välja.»
Mérimée ja Beyle istusid puhkama laiale rohelisele pingile Boulogne'i metsas. Hetk hiljem astus nende juurde lühikasvuline käharate juustega mees, peas madal silinder ja käes pikk jalutuskepp. Tema järel tuli Courier — hajameelse, nukra näoga, mitte midagi märkav. Kui paks mees palus luba samal pingil istet võtta, seadis Courier enese rahulikult Beyle'i kõrvale. Beyle pööras pead ja hüüdis Courier'le:
«Oh, milline kõrkus! Ta ei suvatse teretadagi!»
«Ah, andestage!» hüüdis Courier kähku. «Palun saage tuttavaks: doktor Koreff — Tema Majesteedi Preisi kuninga ihuarst, Henri Beyle — Bonaparte'i isiklik sekretär, pojapoeg, vend ja vanaisa.»
Mérimée vaatas muiates mõlemaid mehi. Koreff ja Beyle olid kehaehituselt ühetaolised — mõlemad tüüakad, ja nende näoilmeski oli mingi tabamatu sarnasus.
«Keiserlikku sugulust veidi vähem,» tähendas. Beyle.
«Ei, see on sulatõsi,» kostis Courier ja jätkas juba doktor Koreffi poole pöördudes:
«Kiiret pole kuskile — kui te kord juba minu kutsel siia tulnud olete, siis jalutagem ja lõbutsegem pisut. Kunagi vist pole ilus ilm siia nii palju pariislasi kokku meelitanud kui täna, pärast aga näitan teile dokumenti, mis teile kindlasti huvi pakub.»
«Courier on jälle mõne poliitilise intriigi sepitsenud,» sõnas Beyle.

«Hoopiski mitte! Tahan lihtsalt härra Koreffi, kes Pariisi politseist halvas arvamises on, vastupidises veenda. Ta nimelt peab Pariisi kohaks, kus poliitiliselt puhatakse. Ma ei tea, kes teda sellele mõttele viis.»
«Ma .olen väga heas arvamises Pariisist üldse,» ütles Koreff, «ja järelikult ka Pariisi politseist, kuid kinnitan teile, et politseil pole minuga midagi peale hakata. Olen liiga vääritu, et olla tema tähelepanu objektiks.»
«Kuulge,» sõnas Beyle, «lähme neile noormeestele järele. Need on Vene ohvitserid, neist ühe nimi öeldi mulle kunagi. Tundsin ta kohe ära.»
«Mõtlete seda ilusat meest? Kuid milleks rrfe neid jälgima peaksime?»
330
Ent kõik tõusid püsti ja hakkasid rahvahulgaga liitudes Vene ohvitseridest mõne sammu võrra tagapool kõndima. Suures erutuses jälgis Beyle Širhanovi iga liigutust, keda ta peaaegu kümme aastat polnud näinud. Širhanovi kaaslane meenutas talle poisikest, keda ta põlevas Moskvas oli kohanud, toda aadlipansioni kasvandikku, kes talle vene ajalooliste teoste lehekülgi prantsuse keelde oli tõlkinud; see gümnasist oli ootamatult Moskvasse tunginud vaenlasi nii uudishimulikult vahtima jäänud, et ei jõudnud enam koos oma pansionikaaslastega linnast lahkuda. Selle poisi perekonnanime Beyle ei mäletanud, teadis vaid, et see kõlas poolapäraselt ja et poisi eesnimi oli vist Pierre. Kas tõesti võivad sel määral säilida silmade lapselik ilme, kulmude piirjooned ja pruntis alahuul, et isegi möödunud kümme aastat inimest pole suutnud muuta!
Vene ohvitserid tundsid endid vabalt ja vestlesid oma keeles. Beyle sai kõnelusest ainult niipalju aru, et mitu korda nimetati Saint-Simoni nime.
Courier küsis Beyle'i'poole pöördudes:
«Te vist vene keelt ei oska?»
«Mul on hästi meelde jäänud vaid vene sõimusõnad,» vastas Beyle.
«Aga Koreff arvatavasti saab vene keelest aru?»
«Väga vähe. Tundub, et noormehed kõnelevad Saint-Simoni külastamisest, kelle nad haigena eest leidsid. Kas tõesti võivad selle veidriku fantaasiad mingit kõlapinda leida?»
«Jah, see hertsogite järglane ja oma tiitlist loobunud krahv, kes praegu elab pööningukambris veel ja leival ning unistab inimkonna uuestisünnist sotsialismi kaudu, leiab Vene kaardiväelaste hulgas, nagu näete, kõlapinda,» tähendas Beyle.
«Pärisorjade ja metslastest aadlike maa — mis ühist on tema esindajate ja hullumeelse veidriku Saint-Simoni vahel?!» hüüdis Courier. «Venemaa elab alles seitsme-teistkümnendas sajandis. Ma mõtlen, et hellitatud aadli-võsukesi huvitas Saint-Simon just samuti, nagu Vene tsaare huvitasid kääbusvärdjad.»
«Kuid mitte seda pikka adjutanti. Olen temast kõige paremal arvamisel,» ütles Beyle.
«Kust teie teda tunnete?» küsis Mérimée. «Ja mis armunud toon see on?»
«Mulle on tema nime nimetatud, kuid et seda õigesti
331
hääldada, tuleb enne kurguoperatsioonile minna. Ta oli mingisuguse vürsti adjutandiks, kelle nimi algas V-tähega. Vürstist räägiti kui Sevardino reduudi kangelasest.»
«Mis lugu see on?» küsis Mérimée huvitatult. «Teate, kui ma üheteistkümneaastane olin, seisin ma tundide viisi Tuileries' aia raudtara juures ja vahtisin, kuidas need karvamütside ja kollaste lampassidega asiaadid väikeste hobuste seljas, piigid käes, Pariisi tänavatel ringi ratsutasid. Oli tore vaatepilt! Sellest ajast peale püüan ma venelastega kohtuda.»

«Olen valmis ühegi viisakuseta siinsamas nende juurde astuma ja tutvust tegema,» sõnas Beyle. «Kuid ma ei tea, kuidas sellele reageeritakse. Pigem kuulatame, millest nad kõnelevad.»
Koreff, kes venelaste juttu tõlkida püüdis, lausus:
«Vanem räägib nooremale: «Kuule, Kahhovski, kogu «Töösturite katekismus» on ju väga segane asi. Ma olen endist viisi selle vastu, et kaupmeheseisusest inimesi ühin gutesse ja liitudesse lastakse. Kaupmehed on harimatud, ilma hariduseta aga pole meie üritus teostatav.»»
Veel mõned sammud puiesteel. Oli kuulda venekeelse kõneluse katkendeid. Noorem mees ägestus, ta silmad välkusid. Širhanov naeratas nukker-tõsiselt ja mõtlikult. Koreff lausus:
«Venelane tsiteerib vist «Uut kristlust». Nähtavasti on sotsialist neid tugevasti mõjustanud ... «Euroopa monarhid on kristluse lipu all ühinenud Pühasse Liitu, kuid oma käitumisega toetavad nad vana mõõga ja keisrivõimu süsteemi.» Noor poolakas on veendunud, et keiser ega töösturid ei suuda anda, nagu ta ütleb, tõelist vabadust . .. Nad on ju ohtlikud, nëed teie venelased .. Pagana pihta, see teie ohvitser on ju päris jakobiin! Vaadake, kuidas ta silmad põlevad, kui ta oma kaaslasega räägib! Kas kuulete, kas kuulete, mida ta ütles? Ta ütles, et Riego tegi vea, sest ennekõike tuleb hävitada valitsevad perekonnad. Oleks Ferdinandil pea maha võetud, nagu seda tehti Louis'ga Prantsusmaal, poleks kuninga vandemurdmist olnud ega oleks olnud ka võõramaise relva jõul kogu maal organiseeritud tapatalguid. «Valitsus, kes rahva soove ei arvesta, on alati süüdlane, sest seaduse kaines sõnas sisaldub rahva tahe. Ei piisa Arak-tšejevi ülespoomisest, on vaja ka Aleksandril ,pea maha võtta, on vaja hävitada keiserlik perekond.»»
332
Neli prantslast vahetasid pilke. .
«See on ju uus Robespierre,» ütles Mérimée. «Teie aga räägite, et nad on pärisorjuse pooldajad ja keiserliku kaardiväe ohvitserid. »
«Olen kindel, et see on äärmiselt haruldane juhtum,» sõnas Courier. «Meie ees on kaardiväemundris terroristid. Igatahes ei ole nad lihtsad reisijad, ei käinud nad asjata Saint-Simoni juures.»
«See Kahhovski on küps terrorist,» lausus Koreff nii valjusti, et mõlemad ohvitserid vaatasid kähku tagasi, heitsid prantslastele pilgu ja käänasid siis sammu lisades kõrvalpuiesteele.
Oli toimunud kahe 1812. aasta sõja kangelase teistkordne kohtumine. Uuesti vaatasid nad rahvasummast hetkeks teineteisele otsa ega aimanud, et saatus oli nende teed kord juba kokku viinud. Vürst Širhanov oli ammu unustanud külma detsembrihommiku Gruzinos, Araktšejevi juures, kus ta noore leitnandina oli kogu öö üleval istunud ja Napoleoni armee sõjakomissari Henri Beyle'i prantsuskeelseid kirju tõlkinud.
Beyle, kes põlevas Moskvas kunagi tagajärjetult oli otsinud Mélanie Guilbert'i, kellele ta omakasupüüdmatuid sõbralikke kirju oli kirjutanud, ei teadnud arvatagi, et neid kinnipüütud kirju oli lugenud ohvitser, keda ta Pariisis nüüd teist korda kohtama juhtus.
Saatus viis nad uuesti lahku.
Vene ohvitserid kadusid rahva sekka. Mõne silmapilgu pärast olid neli prantslast nad unustanud. Viimastele sammus vastu pikka kasvu, kehakas ja tüse ümara näo ja tarkade silmadega mees, seljas pikk, suure sametkraega kuub. Ta huuled tõmbusid naerukile ja silmad lõid rõõmsalt särama, laiaääreline kübar kerkis viisakaks tervitu-seks ja päike valgustas ta läikivat kiilaspead. Pilkehimu-lise naeratusega teretas

Béranger pisut liiga armastusväärselt kummardades Beyle'i ja Courier'd ning noogutas siis ükskõikselt pead Mériméele ja Koreff iie.
«Jäin siiski kuu võrra kauemaks trellide taha kui teie,» ütles ta Courier' poole pöördudes.
«Suur laev teeb suuri otsi... » vastas Courier. «Ma ei ütleks, et ma teid selles suhtes kadestan.»
«Mina küll kadestan Viinamarjakasvatajat. Teie pamfletid — see on nii kange vein, et rabab isegi minusugused kirjanduslikud joodikud jalust maha.»
333
«Noh, kallis kolleeg, ma annaksin kõik oma pamfletid teie «Kuradi surma» eest, kus Saatan kõngeb jesuiit Loyola mürgist. Te ei vaidle ju vastu, et vanasarvik, kes jesuiitide joogi mõjul vedru välja viskab, on ülivõluv nali! Ja see, et jesuiitide kindral asub jalamaid põrguvürsti troonile, et jesuiidist saab vanasarvik ja et ta valitseb maailma — see on ju sulatõsi. Ma ei suuda vanajumalast kunagi nii mõnusasti kirjutada, nagu teete seda teie. Ma ei suuda iialgi kujutada teda öömütsis vanataadina, kes unesegasena aknast välja vaatab, imestunult kuulab, kuidas pariislased tema üle keelt peksavad, ja Prantsuse politsei spioone kardab. Ja teie püha Peetrus, kelle padja alt lustakas Margot võtmed näppas, Peetrus, kes on hirmul, et Margot nüüd liiderdajaid paradiisi sisse laseb, — see on samuti suurepärane!»
«Minu arust on niisuguse kirjanduse eest kolm kuud trellide taga istumist vähevõitu,» tähendas Beyle.
«Valitsusel on vist kavatsus seda viga parandada, ma läksin õigel ajal erru,» ütles Beranger.
«Millest te siis nüüd elama hakkate?» küsis Courier.
«Ma lepin väga vähesega,» vastas Beranger. «Ma pole ahne, ja pealegi sobib vaesus mu näole nagu põsepuna noorusele.»
«Kurjad keeled räägivad, et valitsus kavatseb teilt õigust vaesusele ära võtta. Teid tahetavat rikkaks teha ja vaikima sundida.»
«Et end täiesti hästi ja rikkana tunda, vajan mõningaid asju, mis on kerged kui kork ja tühjad kui põhjani joodud pudel, — vajan Bourbonide kõlupäid, alles siis ma rahunen. Seda makset võib sooritada ilma valitsuse eelarvele vähimatki kahju tekitamata.»
«Täna on imetlusväärne päev,» ütles Beyle. «Ilm on oivaline. Milleks neid poliitilisi välke, kui taevas on pilvitu? Härrased, te sarnanete leideni purgiga: niipea kui te teineteisele lähenete, tekib kohe pinge. Te puistate ülespuhutud fraase, piilute piksenooli.»
«Jah, aga ei Courier'l ega minul ole ju vaskpead, nii et teie võrdlus leideni purgi vaskkuulidega pole õnnestunud!»
«Kuid te olete ju kirjanik, poliitika kirjanduses sarnaneb aga püstolipauguga kontserdil.»
«Mul pole midagi selle vastu,» sõnas Cou»ier, «eriti siis, kui mõlemal lasul on ühesugune efekt.»
334
Tähelepanu tõmbas endale keegi vana mees, kes ähkides ja köhides kepi najal neile lähenes. See oli õlgadele langevate pikkade hallide juuste, krimpsus näo ja heledate sklerootiliste silmadega väikest kasvu lombak. Nüüd alles meenus vestlejatele, et enne seda, kui Beranger nendega liitus, oli ta toda vanakest käevangus talutanud.
«Ma jätkan siis nüüd oma jalutuskäiku, kööberdan voorimeheni ja sõidan Battoiri tänavale,» lausus vanamees kübaraäärt veidi kergitades ning hakkas kühmutõmbunüit, ja longates mööda alleed edasi minema. Liiva sisse jäi tema raskest kepist sügav jälg.
«Kes see oli?» küsis Beyle.

«Ma ei tutvustanud teid, sest ilma loata on seda raske-võitu teha. Vana on tujukas ja pärast hiljutist enesetap-miskatset püüan ma teda hoida iga ärrituse eest. Praegu läheb ta oma poolkeldrikorrusel asuvasse toapugerikku minu korteri all, heidab kaltsuhunnikule pikali ja lamab kordagi väljumata niiviisi terve nädala. Tirisin ta täna suure vaevaga värske õhu kätte.»
«Aga kes ta siis on?» küsis Beyle.
«See on ju Rouget de Lisle!»
Kõik vahetasid pilke ja vaikisid. Marseille' föderalistide poolt 1792. aasta 30. juulil lauldud «Reini armee sõjalaulu», hiljem kogu maailmas levinud ning «Marseljeesi» nime all tuntuks saanud võitluslaulu autor Rouget de Lisle elas kohutavas vaesuses, oli haige, kõikidest hüljatud, ootas surma ja püüdis selle tulekut väevõimuga kiirendada.
See kohtumine äratas igaühes erinevaid mõtteid. Beyle'ile meenus, kuidas Louis XVI arreteerimise päeval Carnot'ga tülli minnes Rouget de Lisle endalt ohvitseri-pagunid maha rebis ja need kindrali jalge ette viskas. Ohvitser, tulihingeline patrioot, kuulsa revolutsioonihümni autor, ei talunud teadet kuningliku perekonna arreteerimisest ja läks erru. Sellest päevast peale muutus ta revolutsionäärist ruttulagunevaks laibaks. Mérimée arutles endamisi, et temal poleks kunagi jätkunud paatost revolutsioonihümni kirjutamiseks. Kuidas üldse võib lasta end taolisest entusiasmist kaasa kiskuda! Hiiglaslik punaste lippudega rahvahulk tundus talle naeruväärsena. Courier mõtles, et kui tema oleks «Marseljeesi» autor, oskaks ta oma kuulsust paremini ära kasutada. Ja äkki
335
tõmbusid ta kulmud kipra: talle meenus ta naise kõnelus valitsejaga, mida ta vaheseina tagant oli kuulnud. Mis kasu on ta pamfletistikuulsusest, kui ta kodus säärane segadus valitseb! Onu Florimond — valitseja, ilmatu mehevolask, oli Courier' naise voodisse viinud, arvates, et peremees on ära sõitnud. Teisel pool seina oli kuuldunud müra ja seejärel hääli, kaunis avameelseid arvamusi Courier' kohta, vihjeid sellele, et sandarm ja preester on käskinud naist Courier' järele valvata. Raske on ütelda, kumma saatus on kergem. Võib-olla tuleb raugaeas temalgi nagu Rouget de Lisle'il mõnes räpases möbleeritud numbritoas lamades surma oodata.
Béranger naeratas heasüdamlikult ja hellalt. Saatus, mis temast Pariisi kehvikute, käsitööliste ja keskklassi lemmiku oli teinud, oli valmistanud talle sellegi kingituse. Ta võis olla raugastunud lapse Rouget de Lisle'i hoidjaks ja kuulata tema vapustavaid jutustusi neist sündmustest, mille kaasosaliseks ta ise polnud saanud olla.
Kaela krae varju tõmmates, käed risti seljal, nii et möödujad ta jalutuskeppi riivasid, meenutas doktor Koreff, kuidas politsei temalt läbiotsimise ajal Berliinis «Marseljeesi» käsikirja konfiskeeris ja kuidas Poola sandarm ülekuulamisel teda kui vana tuttavat Ferdinand Davidovitšiks nimetades ja talle õlale patsutades veenda püüdis, et ta kõneleks kõigist oma tutvustest venelastega, ehkki tema soontes tilkagi vene verd polnud. Mõte Poola sandarmist asendus järsku mõttega Vene ohvitser Kahhovskist, kes oli ütelnud: «Venemaa on kotis, keiser aga kõva kotisõlm. Tarvis sõlm noaga, läbi lõigata, siis pääseb elav Venemaa kotist välja.» Kuid mis dokument see on, mida Courier näidata lubas? Courier hakkas rääkima Hoffmanni lugudest, sai teada, et oma sõpra Koreffi on Hoffmann kujutanud «Serapioni vendades» Vincenti nime all, ja siis korraga ütles asja ees, teist taga: «Tahan teile näidata iseloomustust, mis saatis teie esmakordset Pariisi tulekut!» — «See Courier on kurat, aga mitte inimene!» mõtles Koreff endamisi.
Viis prantslast vahetasid Boulogne'i metsa alleekäänakul välkkiirelt pilke, iga silmapaar ristus nelja silmapaariga. Beyle, Béranger ja Mérimée sammusid edasi.

Koreff kummardus, nagu oleks tal tarvis kingapaelu kohendada. Courier jäi tema kõrvale seisma. Varsti olid nad teistest

336

umbes viiskümmend sammu maha jäänud. Courier võttis paberilehe ja andis selle Koreff iie lugeda.

See oli siseministeeriumi poolt Pariisi politseiprefektile 1822. aasta 30. novembril adresseeritud blankett:

Teen Teile ettepaneku korraldada salajane valve Baadeni hertsogiriigist saabunud doktor Koreffi järele, kuna ta avaldab üsna julgelt revolutsioonilisi mõtteid ja on oma soovituskirjade kaudu loonud kõige tihedamaid sidemeid opositsiooni esindajatega. Ta oli vürst Hardenbergi perekonnaarstiks, kuid lasti sellest ametist lahti ja saadeti oma jultunud revolutsioonilise agitatsiooni pärast Preisimaalt välja. Kuna Koreff liigub kõrgemas seltskonnas ja on väga armastusväärne ning haritud inimene, annab tema mondäänsus Teile täieliku võimaluse teostada tema järele kõige hoolikamat valvet, mis Teie peenemasse seltskonda kuuluvatele informaatoritele sugugi koormav ei tohiks olla.,

Koreff kahvatas ja pillas paberi maha. Jultunud näoga ja prostituudi naeratusega ilus ja elegantselt riietatud noormees sööstis seda üles võtma. Courier andis talle jalaga hoobi tagumikku ja teenistusvalmis noormees langes näoli teeliiva. Välkkiirelt kahmas Courier paberi ja pistis varrukakäänise vahele. Ta suured mustad silmad põlesid raevust ja näisid tahtvat abivalmis noormeest pihuks ja põrmuks teha. Too ajas enese jalule ja tõmbas välja vile; rahvas valgus kiiresti kaugemale kohast, kus leidis aset see ootamatu ja arusaamatu vahejuhtum.

Juurde rutanud Beyle küsis:

«Mis lahti on?»

«Mitte midagi,» vastas Courier, talle vargsi kämpus dokumenti ulatades. «Hüpake esimesele voorimehele ja sõitke minema.»

Sündmuskohale jõudis ratsasandarm.

Ilus noormees hüüdis Courier'le osutades jõhkralt:

«Vahistage see isik, ta varastas mu kulduuri!»

Courier tõstis kepi noormehe pea kohale. Sandarm tuli hobuse seljast maha ja nõudis käsi laiutades, et Courier uuri tagasi annaks või temaga prefektuuri kaasa tuleks. Beyle'ile turgatas pähe häbematu mõte. Ratsaväelasena ja omal ajal tubli voltižöörina hüppas ta sandarmi hobuse selga ja kappas kaugemale metsa. Seal, kus inimesi ei pinud, hüppas ta sadulast maha, sidus hobuse põõsa külge

337

ja hakkas, nagu poleks midagi juhtunud, eeslinna poole sammuma. Teel tegi ta dokumendi siledaks ja luges läbi; see ei üllatanudki teda, sest sääraste lugudega oli ta Milaanos harjunud. Ettevaatuse mõttes aga otsustas ta, et ta seda näpatud dokumenti kauem enda käes ei hoia ja teadmata, mida jalameheks jäänud sandarmi küüsi sattunud Courier ette võtab, rebis politseile saadetud salajase juhendi tükkideks ning viskas võsastikku. Selge, et Courier poleks saanud seda kõigi nähes ise teha. Läbiotsimine ei andnud muidugi tulemusi. Noormees, kes väitis, et temalt on varastatud uur, oli tusane ja pettunud. Siseministeeriumist näpatud dokumenti, mis kahtlemata Courier' käes oli, ei leitud ja seepärast oli väljamõeldud kulduuri kaotuse tusal sügav põhi all. Noormees polnud täitnud talle usaldatud ülesannet. Sandarm aga oli kaotanud kellegi jultunud kodanlase läbi, keda nüüd keegi oma tuttavaks ei tunnistanud, hobuse. Polnud seaduslikku alust kedagi arreteerida, kuna polnud kindel, kas Courier andis ministeeriumi dokumendi edasi rahva hulgast tulnud tüüakale mehele või mitte. Nägu liivast puhastades ei suutnud noor politseiagent kindlalt

ütelda, kas see kodanlane oli Courier' juhuslik kaaslane või vana tuttav. Vaid üks oli selge — valvealune Koreff oli kõige tihedamates sidemetes pamfletist Courier'ga, keda tunti Vigneroni nime all. Kuid see vana uudis ei pannud politseis kedagi imestama.

KOLMEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Palju aega oli möödunud tollest päevast, mil Tšudovost Gruzinosse sõitnud Araktšejev talupoegade poolt puruks-raiutud Nastasja Minkina surmast teada saades sõidukist välja hüppas ning metsikus raevu- ja tusahoos teeäärsel rohul vähkres. Hulk aega oli möödunud sellestki, kui kõikjal puhkesid sõjaväeasukate mässud. Pjotr Jakovlevitš Tšaadajev oli juba ammu erru läinud. Vennaksed Aleksander ja Nikolai Turgenevid rändasid aga endiselt ringi välismaal.

Elu Peterburis oli üksluine, seal valitses kalmisturahu, surmavaikus. Ja otsekui selle vaikuse vastukajaks uinus valkjashalli Aasovi mere kaldal igavesele unele tsaar Aleksander I.

Neil päevil, mil suurvürst Mihhail Pavlovitš oma vendade Nikolai ja Konstantiniga kirju vahetades Varssavist Peterburisse kihutas, tõusis härmatanud Neeva kohal päike rahutult. Noored sõjaväelased sosistasid isekeskis ja nende süda põksus ärevalt. Visanud voorimehele hõberubla, läks erustaabirittmeister Kahhovski Kondrati Fjodorovitš Rõlejevi poole.

Vestlus oli lühike.

«Širhanov on haige, vaevalt ta enam kaua elab. Ta on minuga täiesti ühel nõul, et asi läheb korda ainult siis, kui valitsev perekond hävitatakse. Kuid nii kindlameelseks pole ta muutunud mitte vaesuse ja tagakiusamise tõttu pärast seda, kui ta aadliseisusest välja astus ja oma talupojad priiks laskis.»

Kahhovski võttis taskust Nikolai Pavlovitši kujutisega hõberubla ja ütles:

«Andsin täna ära viimase Konstantini-hõberubla. Nende mõlema pead tuleks sisse lüüa ja revolutsioon valla päästa.»

Rõlejev teeskles, nagu ei kuuleks ta midagi. Siis pööras ta pilgu Kahhovskilt kõrvale, astus akna juurde ja sõnas:

«Sina oma tulerauaga seda jääd ära ei sulata! Kuid tegu tahab tegemist. Kas mõistad, mida ma ütelda tahan?» Ta astus Kahhovski juurde ja raputas teda õlgadest. «Kas mõistad sa, kas mõistad, et meil tuleb asjatu ohvri peale välja minna, tuleb elu ohverdada midagi kuulmata ja nägemata, et näidata, missugune on vägivald ja et ta meid murda pole suutnud?

Kui vabadust meil hõõgab põu
ja valla meis on ausus-uksed,
las saab meilt isamaa me jõu
ja hinge tulisemad tuksed.»

«Asjatu ohvriga ei ole ma nõus,» väitis Kahhovski vastu. «Ilmaaegu verd valada pole mõtet. Oleks veel, et oma verd — olgu... Ja tead mis, Kondrati Fjodorovitš, ma ütlen sulle veel kord — viska peast need lootused tsaaridele. Toon sulle näite. Naapollased tulid väljakule, noored sõjaväelased nagu meiegi, heitsid endilt hirmuvalitsuse ikke, kuningas aga andis rahvale truudusevande, sõnades: «Jumal karistagu kuningat, kui ta tänase päeva unustab.» Siis aga sõitis kuningas ära põhja poole ja pöördus meie Aleksandri nõudmisel tagasi koos võõramaiste

koerte karjaga, istus oma rahvale uuesti turjale, hukkas kogu ohvitserkonna ja purustas karbonaaride liikumise. Tahad, toon sulle veel teise näite! Meie Aleksander aitas sellekski kaasa, et sõjaväed häbistasid endid Hispaaniasse sissetungimisega. Tuleta meelde — arreteeritud kuningas Ferdinand mõisteti Cädizis surma. Ta kutsub enda juurde Riego, vannub konstitutsioonile uuesti truudust, lubab Prantsuse väed Hispaania piiridest välja viia ja palub, et talle elu jäetaks. Ausad inimesed on harilikult kergeusklikud. Kuningas vabastatakse Riego vastutusel. Ja mis sünnib edasi. . . missugune on Ferdinandi esimene samm? Tema käsul võetakse Riego kinni, arreteeritakse, mürgitatakse. Poolsurnud püha märter, kangelane, kes talle pakutud troonist loobus, rahva sõber ja kuninga elu päästja veetakse kroonitud vandemurdja käsul eeslivankris läbi Madriidi ja puuakse üles kui roimar. Niiviisi käitus Ferdinand! Kelle süda säärase teo pärast ei võpata? Tõotatud vabaduse asemel nägid Euroopa rahvad endir rõhututena, nägid haridust piiratuna. Piemonte, Sardiinia. Naapoli vanglad, kogu Itaalia ja kogu Saksamaa olid aheldatud kodanikke täis. Rahvaste saatus on muutunud süngeks. Kas me tõesti, kes me sellest masendavast nähtusest õpetust oleme saanud, lubame Konstantinil või Nikolail end kroonida lasta? Surm nendele, ütlen ma sulle, surm!»

Oli juba kaugelt üle kesköö, kui Kahhovski Širhanovi uksele koputas.

Pimedas osmikus Jelagini saare lähedal viskleb palavikus kunagine hiilgav noormees, nüüd Ahtõrka husaari-polgu erustaabirittmeister Mihhail Širhanov. Toredad juuksed on sassis ja meelekohtadele kleepunud, palaviku-lised huuled kuivad ja pakatanud, silmad ülisuured ega sulgu nüüd enam isegi une ajal. Ta viskleb voodis, padi on põrandale kukkunud; ta sonib. Esimest korda pärast paljusid aastaid näeb ta Natašat. Neiu läheneb talle, paneb oma käe ta laubale ja Širhanov imestab, miks Natašal on seljas roosa printsesslõikeline ballikleit nagu kunagi Pariisis. Nataša räägib talle midagi hertsoginna de Broglie' müstikaringist ja näitab oma kaelas rippuvat mustadest briljantidest ristikest. Širhanovile tundub solvavana, et Nataša ikka veel ei suuda temaga ära leppida ja mõistab teda sellepärast hukka, et ta kõik oma talupojad

340

priiks laskis. Pärast Natašat kuuleb Širhanov Nikolai Turgenevi kuiva, jahedat, peaaegu kalki, aga samal ajal nii mõtlikult tõsist, mõistuse juurest südamesse tungivat häält. Siis meenub talle peavahis olek, kus ta kohtas meest, kes tal esmakordselt õiget teed leida aitas. Alles hiljuti sai ta teada, kes tema kauaaegseks salajaseks juhiks oli olnud. See oli «Heaolu Liidu» liige ja hiljem «Põhjaühingusse» kuulunud vabamüürlane Aleksander Muravjov. Ka praegu ütleb Muravjov talle täiesti selgesti:

«Širhanov, elu on möödunud asjatult, ja mida kaugemale, seda halvemaks asi läheb.»

Širhanov vastab valjusti:

«Elu pole veel möödunud, mis aga edasi tuleb — eks me veel vaata.»

Sonimine lõppes. Kollane lamp valgustas Kahhovski sihvakat kuju. Ta tõi endaga kaasa külma, lund saabastel ja Rõlejevilt saadud viimase teate: koguneda homme Senativäljakule. Tuleb vandeandmine Nikolaile.

Širhanov hüppas püsti.

«Homme olen kohal,» ütles ta. «Kuid mida on otsustatud ette võtta?»

«Trubetskoi on diktaator, tema käsib. Tule otse Senati-väljakule, ent parem küll jää koju, sa oled ju nii näost | ära, külmetad ehk ja haigestud veel raskemini.»

«Kui pea otsast võetakse, ei nuteta juukseid taga! Võibolla saan terveks,» naeratas Širhanov. «Kuule, Kahhovski, ütle seal köögis, et toodaks teed.»

«Hästi. Homme aga läheme karu ründama.»

«Karuks ma teda ei nimetaks. Aga tiigriga sarnaneb ta küll. Kõnnak — rüütellik, sujuv, hing aga närune, alatu. Alles oli ta Paskevitšile alluv brigaadikindral ja nüüd äkki kogu Venemaa keisritroonile ... »
«Sina aga näed unes aina kapraleid.»
«Kurat teab, mida ma unes näen,» ütles Širhanov. «Näen niisugust und, et seletadagi ei oska.»
«Aga sa võta viina,» soovitas Kahhovski.
«Sellest on vähe rõõmu,» vastas Širhanov. «Las läheb ilm soojemaks, siis sõidan sinna, kus pole vaja pesukaru-nahksesse kasukasse pugeda.»
«Tõesõna? Nojah, Širhanovid on ju lõunamaist tõugu.» «Sa räägid otsekui faasanitest!»
Möödus natuke aega. Širhanov ja Kahhovski rüüpasid ikanget, liialt keedetud teed. Haige tundis end paremini

ja näis erksamana. Tundus, et järgmine hommik toob mingisuguse lahenduse.
Järgmisel hommikul kella üheteistkümne paiku laskus Širhanov erariietes, peas sõjaväe-vormimüts ja paslik, külmavärinaist vabisedes Vassili saare kaldapealselt alla ja hakkas minema üle jäätunud, lumise Neeva. Ta taipas vähe, mis ümberringi sünnib. Ta silmas sõjaväekarreed Peetri ausamba lähedal seismas, nägi korratut liikumist kaldapealsel, kuulis karjeid ja lõpuks lasku. Sel kohal on Neeva laius nelisada kuuskümmend sammu. Jõe keskpaigast nägi Širhanov selgesti sõjaväelaste ja eraisikute korratuid rühmi. Seljatagant kõlas hääl: «Issake, mis seal sünnib!» Širhanov pööras pea hüüdja poole. Too jooksis üle Neeva ja oli juba kaugel. Sel silmapilgul kaikus esimene kogupauk püssidest.
Mingit valu tundmata varises Širhanov jääle. Veri purskus kurgust. Hetke pärast hakkas teadvus kaduma, parem käsi langes kõrgelt tahapoole ja elu kustus. Õhtuks tuiskas tugev lumesadu teerajad Neeva jääl kinni ja kattis tapetu surilinaga.
Pjotr Kahhovski koputas tund aega tagajärjetult Sir-hanovi toa uksele.
«Hommikust saadik on ära,» ütles vanaeideke.
«Kas ma ei võiks teda ootama jääda?»
«Oota, kullake, aga tema tuppa ei pääse, nagu näed.»
«Kuidas ta tervis oli?»
«Vilets oli ta, hommikul aga läks välja, ise sihuke lõbus, ütles mulle veel: «Noh, nüüd hakkame hästi elama. Sõidan, memmeke, Naapolisse.»»
Kahhovski laksas endale vastu laupa.
««Naapolisse»? Või nii?»
«Noneh, nõndap just ütles.»
Kahhovski jahmus. Voznessenski silla juures, prantslase Mussarfi majas asus vilets võõrastemaja «Naapoli», kus Kahhovski elas. Širhanov läks järelikult tema juurde ja seal ta muidugi arreteeriti.
Mida teha? Koju minna ei tohi. Tuleb valida mõne eraisiku aadress. «Tõepoolest, lähen Gretši juurde — sealt ei hakata otsima,» mõtles Kahhovski. Gretši ta kodust ei leidnud, kuid kojamees teatas Kahhovskile, et äsja oli «härra Sankt-Peterburi politseimeister» siin käinud.

«Härra Gretš kutsuti tänavale,» seletas jutukas kojamees, «ja küsiti — see oli kella ühe paiku öösel —, kus elab härra Kahhovski. Härra Gretš läks Tema Ekstsellentsi kalessi juurde ja ütles, et ta ei tea, aga härra politseimeister näitas sedelit, millele oli kirjutatud: «Voznes-senski silla juures.» Härra Gretš vangutas pead, aga härra

politseimeister küsis: «Kas te ka teate, kes selle sedeli kirjutas? Selle kirjutas keiser ise!» Nii on lood! Härra Gretš läks halvas tujus tagasi oma tuppa.»
Kahhovski oli samuti tujust ära. Koju järelikult minna ei võinud ja Širhanoviga oli asi halb.
Ta otsustas minna ööbima Koževnikovi juurde. Jõudis sinna hommiku eel. Magas vähe. 15. detsembril aga, piinatuna murest Širhanovi pärast ja leides, et ta armastab seda inimest, nagu veel kedagi kunagi armastanud ei ole, läks ta kõrvaltänavaid pidi Voznessenski silla poole, et kas või ühe silmagagi korraks oma numbrituppa pilku heita. Tänavanurgal seisis politseinik. Kahhovski ei teinud temast väljagi. Hädaohutunne oli õudne, ent samal ajal suurenes võitmatu soov minna sellele hädaohule vastu. Jalad olid nagu tina täis. Iga samm oli uskumatult raske. Oli vaja astuda vaid paar sammu — minna uksehoidja juurde ja küsida, kas pole siin käinud mustavurruline ja sinisilmne blond mees. «Haigusest ja murest kurnatud kaunis nägu, tõelise kangelase nägu... » mõtles Kahhovski.
Raske käsi laskus õlale. Pilkavad silmad vaatasid Kah-hovskile otse näkku. Kasakas sõnas madalal häälel:
«Teie Kõrgeausus, te olete arreteeritud.»
Paisanud käe õlalt ja heitnud seljast sineli, kihutab Kahhovski silla poole, tehes pikki kassihüppeid. Kuul vihiseb kõrvast mööda. Ratsanik saab Kahhovski kätte ja äigab talle kantsikuga.
. .. Pea on raske, mõtted lähevad üksteisest mööda kihutades segi, kuid siiski tuleb katsuda silmi avada. Jääb mulje, nagu tungiks ere päike läbi laugude, ja tundub, et ujud tuleleegis. Ent see pole tuleleek — need on Talvepalee punased siidportjäärid. Nelja sandarmi hõbehele kannustekõlin aga pole kelluke troikal, mis kihutab Kovno poole küüdiloaga kuni piirini ja passiga Pariisi pääsuks.
Toasolijad võtavad valveseisangu. Kahhovski toibub silmapilkselt. Kaks saatevalvurit tõstavad ta jalule, teda küünarnukkidest toetades. Saali teises otsas nihkub vaikselt
343
kõrvale portjäär ja nähtavale tuleb Izmailovi polgu ohvitseri korralikult kinninööbitud ja -haagitud mundris mees.
Kahhovski on enesest võitu saanud ja astub kindlal sammul Nikolaile vastu. Kuid see tõstab juba eemalt parema käe, otsekui nõudes seismajäämist, ja läheneb ise talle.
Kunagi elus pole Nikolai I midagi solvavamat kuulnud, kui olid Kahhovski esimesed sõnad vastuseks keisri küsimustele.
«Vabandage, Teie Majesteet, ma kõnelen täiesti avameelselt. Olen teie vastu piinlikult siiras. Kui Te suurvürst olite, ei saanud me teie üle otsustada teisiti kui välimuse järgi. Teie nähtav tegevus piirdub rividrilli ja sõduritega, meie aga kartsime saada troonile polguülemat. Teie vend pani ruttu mõtted liikuma inimeste meele järgi, kuid siis oma põhimõtteid muutes hakkas äkki neid piirama, ja selle tagajärjeks olid meil kõik vandenõud. Sõjad lõppesid. Me lootsime, et keiser nüüd rohkem tegeleb riigi sisemiste küsimustega. Pärast kaheteistkümneaastast ootust nägime, et muutusid vaid tsiviilmundrid. Mida teie, Majesteet, sellest arvate — kui teid enam ei oleks, kas leiduks siis palju inimesi, kes teid tõsiselt taga leinaksid?»
Need sõnad otsustasid Kahhovski saatuse. Revolutsiooniline liikumine Venemaal suruti maha. 1825. aasta oli järsu tagasimineku aastaks ka kogu Euroopa ajaloos.
Prantsusmaal algasid Charles X viis meeletuseaastat.

KOLMEKÜMNE TEINE PEATÜKK

1825. aastal tuli traktaat Racine'ist ja Shakespeare'ist teist korda välja anda. Beyle tegi selle töö rahulikult ära. Vastuse härra Auger' romantikutevastasele manifestile avaldas ta samuti trükis. Ühtlasi muutis uue Prantsusmaa «uute inimeste» rünnak kirjandusele teda nüüd juba tõsiselt rahutuks. Need «uued inimesed», kes kümnete tuhandete tööliste ekspluateerimist käsitlevate «tõsiste» küsimustega tegelesid, andsid välja seadusi, mis keelasid Prantsusmaa vabrikutesse ja tehastesse mitteprantslasi

344

tööle võtta, sest omad insenerid olid niisuguseid tootmise tõhustamise viise leiutanud, et töölised tuhandete kaupa «ülearusteks muutusid. Inglismaa ja itaalia tööstured püüdsid prantsuse masinate jooniseid üksteise võidu ära osta. Pariisis valitseva tööpuuduse puhul võis täheldada samu nähtusi, mida Byron 1812. aastal Inglismaal oli kirjelda; nud. Inimesed, kes võimu juures seisid, seadusi dikteerisid ja töölisi tänavale heitsid, tundsid rahutust romantikute sihitu rabelemise pärast — see võitlus võis kanduda kirjanduse raamidest välja ning luua täiesti tarbetu ühis-kondliku liikumise. Noor Benjamin Constant esines ettepanekuga mitte segada end töölise ja peremehe vahelistesse suhetesse. Oma «Konstitutsioonilise poliitika kursu-ses» kaitses ta kindlalt ja visalt mõtet, et ühiskondlike suhete struktuur põhineb võimu õigel jaotusel rikaste ja vaeste vahel. Kuna aga vaestel on liiga palju eelarvamusi, siis võib üksnes rikas nagu kord ja kohus otsustada, missuguseid seadusi riik vajab. Igasugused muud unistused inimõnnest, õigest ühiskonnakorrast on aga äärmiselt kahjulik tegevus, mis sünnitab hulgaliselt valeteooriaid. See arvamuseavaldus vajas vastust. Nii sündis Stendhali pamflett «Romantikute vandenõu tööstuskodanluse vastu».

Tuulises pööningukambris pöördus patjade najal valguse poole, heitis oma pronks ja, rooma senaatori kombel pügatud pea kuklasse ja tõmbas surres viimset korda hinge prantsuse sotsialist Saint-Simon. Ta surmalemääratud sõbrad vaevlesid viimaseid päevi enne hukkamist Spielbergi kindluses Määrimaal.

Samal aastal oli Nikolai I oma sõbra keiser Franzi eeskujul, kes karbonaare isiklikult üle kuulas, muutnud Talvepalee piinakambriks, kus ta küll pehmelt hiilides ja lahkelt astudes karmide vandeseltslaste südameid liigutava osavõtuga pehmendada püüdis, küll vereva eesriide tagant pantrina välja karates ohvitseril-dekabristil kraest kinni kahmas ja karjus: «Mida sa oled teinud? Kas sa tead, et homme tõmmatakse sind võlla?» Selsamal aastal tähistasid kreeka stradioodid oma väejuhi, kummalise ja kapriisse lord Byroni esimest surma-aastapäeva, kellest kõik kui suurepärasest luuletajast kõnelda teadsid. Samal aastal leiti rahutu pamfletist ja väsimatu poliitik Courier, kes Pariisi politseid ja Prantsuse siseministeeriumi alatasa ärevil hoidis, läbilastud rinnaga oma maja lähedalt metsast.

345

Sel aastal oli palju tähelepanuväärseid sündmusi: suri Louis XVIII ja Prantsusmaa kuningaks sai viimaks oma vanaduspäevil Artois' krahv. Pariisist Reimsini kulgevale teele oli puistatud hõbemünte. Kuningas krooniti keskaegse kombe kohaselt samas linnas, kuhu Jeanne d'Arc oli kunagi pärast võite toonud poolhullumeelse Charles VII. Kroonimise järel tervendas kuningas Charles X keskaegse kombe kohaselt vigaseid, asetades nende peadele oma kuninglikud käed.

Sel aastal tõstsid pead prantsuse emigrandid, kes revolutsiooni eest olid pagenud. Mustades keepides mehed, pärgamentürikud käes, koputasid talude ja häärberite ustele, kutsusid välja need, kes seda maad juba kakskümmend aastat olid harinud, ja nõudsid ürikut näidates, et talunik, kes pärast revolutsiooni aadlimaid endale sai,

teistkordset käsku ootamata otsemaid majast lahkuks ja oma perega kuhu tahes koliks. Vähimagi vastupanu korral aga ilmusid relvastatud mehed, tõid raugad, naised ning lapsed pikema jututa majast välja ja lasksid nad sealsamas viinamarjaistandiku varbtara ääres maha.
Sel aastal külastas vene salaühingu liige Nikolai Turgenev, nägu õudusest moondunud ja pilk tardunud, kõigi möödunud revolutsioonide lemmikut, vanakest Lafayette'i. Vana mehe lõpmatult elavatesse, heledatesse silmadesse vaadates rääkis Turgenev, et igal ristteel varitseb teda ümberriietatud Vene sandarm, et teda kinni võtta ja salaja ta jäisele sünnimaale toimetada, kus julm tsaar ta voilasse tõmbab või koos ta tuhandete vangistatud sõpradega Siberisse saadab. Vanakese Lafayette'i näoilme ei muutunud dekabrist Nikolai Turgenevit kuulates, vaid jäi endist viisi kelmikalt ning lõbusalt naeratavaks, kui ta Turgenevüe seitse kirja Ameerika jaoks ja seitse kirja Londonisse kaasavõtmiseks kirjutas ja tal Prantsusmaalt jalamaid lahkuda soovitas. Nikolai päästis oma elu Inglismaale asudes, ta vennast Aleksandrist aga sai tema kaitsja.
Sellest aastast algas tüütu oleskelu ühele ja hulkuripõli teisele. Nikolai Turgenev elas Inglismaal ühes väikeses külas, kuhu Nikolai I sandarmite kiskjaküüned ei ulatunud. Aleksander Turgenev aga muutus rahutuks ränduriks. Linnast linna sõites, nimekate meeste loenguid kuulates, suurilmas tutvusi sobitades ja sõprussidemeid sõlmides kogus ta Pariisi salongidest venna jaoks hoolikalt muljeid ja muretses talle kõige värskemaid teateid Pariisi
346
vaimuelust. Ta asendas venna karmis sundüksinduses talle sõprade seltskonda ja elustas oma värvikate, säravate kirjadega Cheltenhami puumaja lämmatavat üksluisust.
Sel aastal oli Mérimée õpetajal Lingay'1 palju ebameeldivaid hetki, kui ta meenutas, et just tema, Lingay, oli Louis XVIII ülesandel kõige teravamaid rünnakuid ajalehtedes Marsani paviljoni vastu toime pannud. Nüüd oli Marsani paviljonist saanud võimusümbol ja Lingay' autorluse ilmsikstulek võis talle palju kahju teha.
Sel aastal hakkas Lingay' õpilane Mérimée innukalt harrastama rafineeritud ja elegantset üleannetust, mis seisis selles, et ta tegi katset hispaania mustlannaks Clara Gazuliks ümber kehastuda ning mõned traagilise lõpuga väikekodanlikud komöödiad ja koomilise lahendusega kodanlikud tragöödiad kirjutas. Vembumees ja nalja-hammas Ary Scheffer kujutas Mériméed naistekostüümis, ja seesuguses riietuses astus «Clara Gazuli teatri» autor ka Pariisi raamatukaupluste vaateakende taga seisvate logelejate ette.
Ja samal ajal sai Beyle hertsoginna de Broglie' villa trepist alla tulles itaallaselt Cornerilt teada, et maailma kauneim naine Mathilde Viscontini, kes võimude poolt jälitatuna uhkelt oma üksindust talus, oli alatiste murede ja õnnetuste tagajärjel surnud. Sellest kuuldes lõi Beyle vaaruma, haaras käsipuust kinni ja süngenäoline Corner toetas teda kohmakalt. Noor neiu, must briljantrist kaelas, vaatas kohkunult Beyle'i poole oma suurte silmadega ja tõi talle kiiresti klaasi vett. See oli tapetud dekabristi Širhanovi mõrsja Nataša Stšerbakova, Stroganovide kasvandik. Beyle'ile jäi seevene neiu eluajaks meelde. Mõttes nimetas Beyle teda alati Armance'iks ja andis talle ka väljamõeldud perekonnanime — Zohiloff. Ta püüdis joonistada neiu kuju, katsus kirjeldada tema elulugu. Nii tekkis romaani «Armance» esimene visand. Kuna Beyle ei tundnud end belletristina, jättis ta selle teose lõpetamata.
Oma südames ei saanudki Beyle leppida Métilde'i surmaga. Veidi hiljem tuli teade, et Inglismaal oli surnud Métilde'i armastatu Ugo Foseólo, see tore laiaõlgne hiiglane, peene piha ja pööraste, lõbusate silmadega punapea, suurepärane poeet ja jultunud

konspiraator, üks itaalia kõige kardetavamaid vandeseltslasi, kel oli olnud julgust kõikvõimsale Bonaparte'üe rahva nimel jõhkraid sõnu lausa näkku ütelda. Foseólo suri Londoni agulis Thamesi
347
kaldal asetsevas osmikus. Kui Beyle Foscolo surmast kuulis, asendas teda vaevanud armukadedusepiina vaimustus, mida ta kuulsa poeedi ja vaba Itaalia eest võitleja vastu tundis. Jälle tulvas temast üle Itaalia-muljete murdlainetus, tormas talle tuulepöörisena kallale ja ajas tavalise elukorra segamini.
Uskumatu väledusega kirjutab ta visandeid Rossini elust, kogub kokku säilinud Itaalia-kirjad, ent miski ei aita vabaneda tusast ja nukrusest pärast neid arvutuid kaotusi, mis teda sel raskel talvel tabasid.
Neljakümnekolmesena on kerge meelde tuletada, kuid peaaegu võimatu on, et möödunud aastate sündmused taas korduksid. Pärast sõprade seltsis lõbusalt veedetud õhtuid restoranis «Provence'i Vennaksed» ning vägijookidest põhjustatud rasket joovet põgeneb Beyle varahommikul Passysse, istub pingile ja pead kätele toetades püüab juhuslikult mööduva pargivahi eest varjata, kuidas ta õlad tummadest, summutatud nutuhoogudest tõmblevad ning pea kramplikult rappub. Peaaegu nagu varas, kartes iseendalegi tunnistada oma rumalat tegu, istub ta lõuna poole minevasse posti tõlda ja juba Orleans'ist alates mässib end otsekui külmakartlikult peakotiga mantlisse ning surub laia, madala silindri laubale, et teda ära ei tuntaks. Kevadisel päeval, kui Dauphine mägesid katab sinkjas uduvine, mis varjab metsade lõputuid kaugusi ja helesiniseid järvi, jõuab Beyle oma sünnilinna. Ja nagu kord varem, palub ta nüüdki Claix' varbtarast mööda sõites poisikest, et see tooks talle kunagi ta isale kuulunud viinamäelt kobara. Grenette'i väljakule sõitmata väljub ta postitõllast, teeb mõne sammu kodutänaval, kuid ei söanda minna maja juurde, kus möödus ta lapsepõlv. Ta joob naabertänavas kohvi, siis aga ruttab kiirel sammul linna-väravasse ja sõidab postitõllaga kohe Pariisi tagasi, mõistes oma käitumise täielikku totrust.
Põhja-Itaalia järved, millest ta mööda sõitis tol hirmsal päeval, kui ta Metilde'ist lahkus, meelitavad teda jälle — nendes on midagi väljendamatult kohutavat ja lõpmata veetlevat. Seal sai ta esmakordselt tunda, mis tähendab hüvastijätt eluga. Iga samm kiskus ta eemale kõige kallimast ja kõige paremast, mis võib leiduda inimese elus. Ka siis paistis päike nagu praegugi ja tee, mis oli täis värelevat rohelust, tõi teda iga sammuga lähemale lumistele Alpi kaljudele, seljataha aga, õitsvatesse Lomba'rdia orgudesse,
348
jäid seitse kõige paremat, läbielatud ja jäädavalt kaotatud eluaastat. Iga samm põhja poole valmistas uskumatut valu; ta mõtles, et üksainus juletu hüüe postipoisile, üks meeletu pööre tagasi — ning ta näeb jälle Milaanot ja Metilde'i. . . Nüüd aga ei näe ta seda naist enam iialgi. Kui arusaamatu ja metsik oli see võigas mõte!
Kuu aja pärast uitas Beyle Rooma tänavail. Kunagi varem polnud see linn talle nii tühi ja õudne paistnud. Kõik kohad, kus ta õnnelik oli olnud, tegid talle nüüd valu. Campo Verano juures asuv müür, mis kunagi rohelusse uppus, oli kokku varisenud. Mullast paistsid surnu-luudena inetud kivid, ja tahtmatult tekkis äkki soov omaenese elu nende nukrate rusudega võrrelda.
.. . Tagasiteel Pariisi oli Beyle sõnaahtram kui kunagi varem. Osavõtu ja uudishimuga vaatlesid teda punapäise reisikaaslanna lahked silmad, vaatlesid nii tungivalt, et Beyle lõpuks kõnelema hakkas. Reisikaaslanna osutus Napoleoni kindrali Curiali tütreks. Laffitte'i sissesõidu-hoovis tõllast väljudes aitas Beyle daami reisikohvrid voorimehetroskasse kanda, daam aga palus, et Beyle nii lahke oleks ja ta koju

saadaks. Troskas lõi üks kohver kõikuma ja pidi peaaegu välja kukkuma. Beyle ja ta kaaslanna haarasid selle käepidemest ühekorraga kinni. Nende peod puutusid kokku ja sõrmed sattusid sõrmede vahele. Beyle ei lasknud kätt lahti ja proua Curial ei palunud seda vabastada. Nii möödus mõni hetk, kuni hallipäine kojanaine rõõmsalt hüüatades uksed avas. Proua Curial jättis asjade sissekandmise teenrite hoolde. Beyle seisis kõheldes vestibüülis, ja äkki põimusid pikad peened kinnastatud käed ta kaela ümber.
Beyle jõudis koju pärast keskööd. Hommikul läks ta Andrea Cornerit otsima, äratas itaallase üles ja hakkas temalt üksikasjalikult pärima, kuidas Metilde maeti. Corner jutustas, et see nii ainulaadselt elava näoga õnnistatud naine, rikas kõige keerukamate ja tervemate tunnete säralt, nii erk ja alati elurõõmus, oli enne surma väga vähe kannatanud ja surnud rahulikult. Ta kahvatu nägu oli muutunud ahtaks ja selgeks nagu Julia Alpinulal; kes nägi teda kirstus lamavana, võis arvata, et see on marmor-kuju, mille Lombardia talupoeg kündes on leidnud, kuid mille ta oma leiust kohkudes nüüd jälle maamulda tagasi sängitab. Säärane pilt Metilde'ist saatis Beyle'i kogu ta ülejäänud elu. Ja nagu see sageli juhtub inimestega, kes

seisavad kahe ajajärgu piiril, mil vana seltsib uuega, nii seltsis Stendhali kui romantiku vana armastus kergesti uuele ajajärgule iseloomuliku omadusega — füüsilise truudusetusega armastatud olendi suhtes. Beyle'i jaoks polnud siin küsimusi ega kahtlusi. Sama päeva õhtul võttis ta pikemalt aru pidamata vastu proua Curiali ettepaneku sõita tema Andilly mõisasse. Seal tuli tal viibida mitte just väga mugavas olukorras. Krahvinna pidi oma sõbra põranda alla, suurde majaalusesse ruumi peitma. Kaks korda ööpäevas tuii krahvinna nädala jooksul tema juurde alla, et teda kui vangi toita, ja Beyle ei tundnud ennast sellepärast sugugi halvemini. Siis algas jälle pargis jalutamise ja lõputute vestluste proosaline aeg. Beyle'i hakkas vastupandamatult selle naise poole tõmbama palju varem, kui ta kaaslanna end eelmisest kohtumisest välja puhata jõudis. Beyle oleks ühiste jalutuskäikude aega pikendada tahtnud, krahvinna aga oli suhtlemisest üleküllastunud, mis õnnele juba ohtlikuks muutus. Esimest korda elus ei märganud Beyle seda. Tema tundepuhangud kasvasid ja tugevnesid, krahvinna omad aga nõrgenesid. Kui Beyle selle äkki avastas, põgenes ta kiiresti, hüvasti jätmata, peaaegu salaja Pariisi. Pärast esimesi lahusoleku-nädalaid hakkasid teda seal otsima jälle kirjad. Algasid mingisuguste nooruslike kohtumiste ootetunnid, pikad ja erutavad, mil aeg näib lõputuna ja mil kärsitult loetakse kiirete ja lühikeste sammudega minuteid. Mõnikord tundus erutatud Beyle'ile, et ta ei kärsi määratud tunnini eladagi, ent kui see tund saabus, ei suutnud proua Curial esimesi kuumi tervitusi asendanud lodevat haigutust juba viie minuti pärast enam alla suruda. Beyle piinles. Ta plaanitses põgenemist nagu laps, kes püüab oma varju eest ära joosta, ja tundis end haigena. Viimaks muutus proua Curiali iseloom veidi sirgjoonelisemaks. Ta omandas mingisugused harjumused, mis aitasid tal korrapäraseid viieminutilisi kohtumisi taluda, ent kui Beyle, keda piinas kuum ja sugugi mitte korrapärane tunne, tõi oma armukese rütmilisse ellu korralagedust, siis krahvinna esialgu imestas, seejärel pahandas, edaspidi hakkas talle stseene korraldama ja tundis end täiesti õnnetuna just neil silmapilkudel, kui Beyle teda kõige rohkem armastas ja kui ta, nagu talle näis, krahvinnale tõelist õnne pakkus.
Beyle sõitis kolmeks-neljaks päevaks ära, kuid iga sammuga, mis teda Pariisist eernale viis, postitõlla iga rattapöördega

tundis ta, kuidas pöörane armukadedus ta südant närib, kuidas mõte palavikuliselt vaid ühes suunas töötab, kuidas talle kõik mürgitatuks ja mõruks muutub. Kõige sagedamini pöördus ta poolelt teelt tagasi; vahel sundis ta end sihtpunkti jõudes oma iseloomule truuks jääma, ja siis ei saanud ka kõige hirmsamad kiiva armukese oletused teda teelt tagasi tuua. Kuid ei esinenud juhtumit, et ta oleks olnud ära nii palju tunde ja päevi, kui ta endale oli tõotanud. Just neil silmapilkudel, mil kõik kired ja kiivus näisid olevat raugenud, mil ta rahulikult Mérimée ülemeelikuid kirju luges, tajus ta järsku mingit vastupandamatut sundi, jättis kõik sinnapaika ja kihutas nagu meeletu Pariisi.

Võitlus enesega algas uuesti, kui ta jõudis linnaossa, kus elas Menta (nii nimetas ta proua Curiali); see võitlus lõppes alati Beyle'i lüüasaamisega; uus võitlus algas, kui ta astus tänavasse, mille nurga tagant hakkas paistma Curiali maja trepp, siin toimus teine lüüasaamine, ja viimaks jõudis kätte kõige raskem võitlus — kui ta oma käe kolm või neli korda uksekoputi küljest ära võttis.

Ning ühel seesugusel päeval osutus Beyle võitjaks. Pärast kirjavahetusse poetunud teravaid ja kibedaid sõnu määras Beyle.Mentaga lepitust sobitada soovides kohtumiseks kellaaja. Beyle ei mäletanud täpselt, kas oli selle põhjuseks ta otsus ukse tagant koputamata ära minna või kohtumine Alberthe Rubempréga, kes talle hüüdis: «Kas te ei tunne mind ära, härra Beyle?» Beyle oli seda daami tõepoolest paar korda näinud, aga tema leegitsevad pilgud polnud talle mõju avaldanud. Kuid seekord oli tal Alberthe'iga juhuslikult üks tee. Minnes liiga kaugele oma vestluses, läksid nad veel kaugemale oma tegudes. Alberthe polnud mingi hinna eest nõus Beyle'i ära laskma talle teed pakkumata. Tee asendati suudlusega, ilma et ainsatki südamlikku sõna oleks lausutud ja vähemagi vihjeta siirale tundele. Beyle tuletas meelde oma esimesi vägitegusid sel alal, kui ta neljateistkümneaastasena luges läbi väikese raamatu «Felicie ehk Minu vallatused». Järgmised raamatud — «Kloostri väravavaht» ja «Saturnini mälestused» — olid veelgi avameelsemad ja asetasid teda senitundmatusse seisundisse. Ent see kõik oli juba ammuilma, — kui mitmel korral hiljemgi sõprade joomaseltskonnast koju tulles oli ta eneses ohtlikku looma tundnud ja kui sageli ta Neuve-du-Luxembourg'i tänava

maja kolmandal korrusel selle loomaga oli võidelnud, rahustades oma kirgi raamatulugemisega ja visa püüdega töösse süveneda. Talle pakkus siiski mõnu tajuda endas selle tohutu ja tugeva looma olemasolu ning tunnetada närvide erakordset erkust.

Alberthe elas Bleue ehk Sinises tänavas, mille järgi sai ka oma hüüdnime — madam Azur ehk Taevasina, nagu Beyle teda ühel õhtul restoranis «Provence'i Vennaksed» oma sõbrale Mériméele kirjeldas, jutustades kogu oma armuloo selle naisega. Madam Azur pimestas mõnikord silmi nagu hele päike, mõnikord kattis end kõuepilvedega, kuid nii ühel kui ka teisel juhul oli ta uskumatult liiderlik. Mérimée kuulas kõiki üksikasju kahe loomastunud olendi ajaveetmisest ja teeskles, nagu ei avaldaks vanema sõbra jutt talle vähimatki muljet.

Möödus kuu. Külm põldpüüpraad, vahuvein ja puhas voodipesu — kolmainsus, millest koosnesid päevad ja ööd Alberthe Rubempré mustavärvilises, põrandal lebavate patjadega magamistoas, ei varjutanud enam Menta kuju. Métilde oli lõpmata kaugel — see naine oli ateisti ainuke pühapilt. Mälestustega Métilde'ist olid seotud kõik paremad tööd, arukamad mõtted, kõige tõsisem ja pingelisem tegevus. Kuid proua Curiali suur südamlikkus ja headus, ta närvide kerge erutuvus oli siiski selleks, milleta paratamatult hulkurielule määratud üksildasel mehel osutus võimatuks läbi saada. Menta "juurde tagasi pöörduda ta nüüd enam ei tahtnud. Parem piinelda veel,

selle aseme! et taluda esimest kümne-viieteistkümneminutilist jutlemist, mille tulemus niikuinii pole muud kui enesepete. Bleue tänava madam Azuri polnud Beyle juba tükk aega näinud. Siis aga kirjutas Alberthe Beyle'ile, et tunneb igavust ja tahab uusi meelelahutuse ja lõbude variante kogeda. Beyle läks. Olles veetnud temaga tunni, märkas ta riietudes nurgas väikese laua peal helesinist india salli, mis tundus talle kummaliselt tuttav, kuid ta ei suutnud meenutada, kus ja kunas ta seda oli näinud. Kohmetusest võitu saades küsis ta erutatult: «Kuulge, madam Azur, kust te selle asuursinise salli olete saanud?» Madam Azur läks näost punaseks ja ütles, et sõbranna kinkis.
«Mis ta nimi on?» küsis Beyle.
«Ta nimi on Anne, kuid te ei tunne teda.»
Tänaval mõtiskles Beyle, miks see india sall teda äkki rahutuks tegi, ja nimi «Anne» meenutas talle järsku, et

ta oli seda salli Lille'i tänava majas nr. 52, noore Prosperi ema Anne Mérimée väikeses võõrastetoas näinud.
«Tuhat ja tuline, ma jutustasin ju Prosperile kõigist ma seiklustest Alberthe'iga! Jah, kuid ta ei teinud sellest äi j agi,» vastas Beyle iseendale.
«Seda halvem sulle,» lausus ta jälle iseendale. Ja et oma kahtlustustest vabaneda, hakkas kiirel sammul Lille'i tänava poole astuma.
Clara, nagu Beyle Prosper Mériméed pärast Mérimée raamatu «Clara Gazuli teater» ilmumist kutsus, oli kpdus. ITa silmitses oma sõpra pisut imestunult, teadmata põhjust, mis Beyle'i tuju oli rikkunud.
«Kuulge, Clara, te olete vist mööda sissetallatud teeradu Bleue tänavas käima hakanud?»
Mérimée pahvatas valjusti naerma.
«Kallis õpetaja, te kirjeldasite teda nii ahvatlevalt, et Inul tekkis tahe isiklikult tema võlusid nautida!»
«Kuulge, Clara, loovutage ta mulle paariks nädalaks.» «Mis?» hüüatas Mérimée. «Mida te ütlesite?   Paariks iädalaks?»
Taipamata, kui rumalas olukorras ta on, vaatas Beyle Mériméele anuvalt otsa.
«Võtke oma aare kas või paariks tuhandeks aastaks, annan teile ausõna, et ma ei näita Bleue tänavas nägugi ega lähene teie madam Azurile ka tuhande sammu peale. Sukad langevad tal juba käies maha.»
Beyle tajus nüüd oma olukorra naeruväärsust, eriti andis ta seda Mérimée sõnade puhul, mida viimane sihilikult grenoble'i murdes oli öelnud. Siis aga, saanud kii-resti enesest võitu, sõnas ta:
«Pole ikkagi mõistlik emale kuuluvaid asju kinkida säärastele armsatele olevustele nagu meie Alberthe. »
«Sellega olen ma nõus, kallis õpetaja, kuid pidage sillas, et mul ei vea sugugi nii nagu teil, ja kui ma teie "aevasinale ütlesin, et hindan naises kõige rohkem siirast Unnet, küsis ta tõepoolest siira tundega: «Aga kui kõrgelt i siirast tunnet hindate?»»
«Jah, teil ei vedanud,» sõnas Beyle. «Pärast seda kui te linna kõrgele kruvisite, pean ma vist oma visiidid Bleue änavasse lõpetama, nüüd aga läki lõunatama, rüüpame Pisut bürgundi veini.»
«Olen nõus,» kostis Mérimée, «ma näen, et teil on vaja °rna füsioloogilist tasakaalu taastada, te tulete ju sealt.»

«Võib-olla,» vastas Beyle.
«Mitte võib-olla, vaid jah. Teie eas ei möödu niisugused eksperimendid jälgi jätmata.»
«Teie eas samuti,» vastas Beyle.
Algas vastastikune sõnavahetus, mis kestis kogu tee, rafineeritult terav ja peenelt õel sõnavahetus, mis asendas neil kahel vaenutseval sõbral pikantseid ja ärritavaid toite, mida küllastunud ja igavlevad inimesed lõunasöögi eel isu äratamiseks appi võtavad. Õigupoolest oli see vaid maskeering. Vanem püüdis oma sädeleva mõistuse teravmeelsustega vestluskaaslase tähelepanu kõrvale juhtida peenest ja pikantsest elulisusest, mis äärmiselt küllastas kõiki ta elamusi. Teine, noorem, proovis teeseldud künismiga varjata, et ta on armunud kirjandusse ja et ta õpilaslikult jumaldab Beyle'i.
«Noh, Clara, tunnistage üles, missuguseid mustlaslikke mõtteid teie braseerol veel välja hautakse!»
«Braseerolt tõuseb suitsu, milles midagi näha pole. EiL kohtasin marssal Marmonfi ja külastasin koos isaga teda. Ta jutustas oma viibimisest Dubrovnikis, Aadria mere slaavi rahvastikuga rannikust, jutustas sealsetest mägilastest, kandlemängijatest, dalmaatsia lauludest. Väga omapärased rahvused, ja mulle näib, et nende seas leidub just sääraseid karaktereid, mis teid oma energiaga veetleksid.»
«Jah, aga see aasia metsik energia ei ärata minus mingit sümpaatiat,» kostis Beyle.
«Mind veetleb Henride ajastu prantslaste energia ja nüüdsete itaallaste, vana kultuuriga rahva energia, keda vana kultuur pole maha murdnud, vaid kelle karakterit ta on aina rikastanud. Tänavu kevadel kogesin ma Roomas, kui tugev on Itaalias tagurluse surve, ja ühtlasi nägin, missuguseid iseloome see surve kujundab. Seal ei leidu perekonda, mille liikmed ühte ja samasse parteisse kuuluksid. Kui isa teeb lõunalauas juttu sündmustest põhja pool, siis võib näha, kuidas poeg ja tütar vihast kahvatavad, ema silmad aga löövad põlastavalt lõkkele. Noorem poeg, kes isa poole hoiab, poetab lühikese märkuse, vend ja õde aga puurivad teda oma pilkudega ja vaikivad.»
«Kuid kunagi rääkisite selle rahva kangelaslikkusest.»
«Mis kangelaslikkusest siin enam rääkida — see on eeslikannatus. Meil on sõjast väärkujutlus. Proovige jutustada midagi, mis ametlikud tõlgendused ürr|ber lükkab, ning teid nimetatakse valetajaks ja laimajaks.»
354
«Teen katset,» ütles Mérimée. «Ma pole edus kindel, nagu ma pole kindel «Cromwelli» edus ja samuti meie ühiste komöödiate edus.»
«Ka mina olen nende suhtes jahenenud,» tähendas Beyle. «Ehkki meil pärast Bleue tänavas mängitud komöödiat ei tarvitseks vahest «Evangeeliumiloo» puhul tülli minna.»
«Te teate, et pühaduseteotajat võib nüüd karistada | surmanuhtlusega,» jätkas Mérimée. «Võib-olla ei õnnestu meil juba selgi põhjusel lõpetada lugu Kristusest, kes oli samal ajal armunud nii Magdaleenasse kui ka noorde ilusasse Johannesesse.»
«See teema on ajalooliselt õigustatud. Caesaril, Aleksandril ja viieteistkümnel Rooma paavstil on olnud seadusevastaselt meeslemmikuid, ja kindlasti teotasid nad pühadust, kui vaimuliku ameti neitsilikkust röövitavaks pühaduseks saab pidada.»
«See on praeguse seaduse kaunis vaba tõlgendus. Huvitav, kui palju inimesi tuleks hukata juba ainuüksi Pariisis? Igatahes on kõikide mu katsete objektiks sel alal olnud inimesed, kõrgemast seltskonnast, ilmikud, — mungakuub paneb mind värisema.»
«Ma poleks arvanud, et meie teoreetilised vaidlused võivad endaga kaasa tuua asja eksperimentaalmenetluse,» torkas Beyle. «Arvan, et laimate ennast nimme, olete

Sokrateseks liiga noor ja Alkibiadeseks liiga inetu, — andestage mu avameelsus, kallis sõber.»
«Lisage sellele veel, et ma pole nii rikas kui Napoleoni armee intendant, kuna mul pole võimalik isegi raha eest seda saada, mida issand jumal teistele taevaannina saadab,» andis Mérimée vastu.
«Nüüd läheb teie jutt juba äärmiselt häbematuks, te ju teate, et ma pole iialgi Napoleoni armee intendant olnud ja isegi Smolenski piirkonna varustusdirektoriks olles ei kahetsenud ma, et pole kedagi tüssanud.»
«Nende produktide ostmisel, millest te nii ettevaatamatult rääkima hakkasite, pole vististi vajadustki kedagi tüssata. »
«Lõpetagem see jutt,» sõnas Beyle katkeva häälega. «Miks meid nii kaua lõunat oodata lastakse? Muide, palun ütelge, kas on õige, et teie läbi noor daam Aurore Dudevant — ma tema kirjanikunime ei mäleta — raskesti kannatada sai.»
355
«Te kõnelete George Sandist?» küsis Mérimée. «Jah. Kõik räägivad, et teie tinaraske kämmal on tema õlale jäljed jätnud.»
«Kämblal pole siin süüd,» vastas Mérimée naeratades. Beyle naeratas vastu.
«Nüüd on kõigel lõpp, ja jäädavalt,» lausus Mérimée pärast hetkelist vaikimist.
«Noh, niisugusel korral alustame järgmist rooga,» sõnas Beyle ja nihutas taldriku endale lähemale.
Mõnda aega sõid sõbrad vaikides. Roogade vahele lehitses Mérimée ajakirja «British Review», ja olles lugenud lõigu anonüümsetest «Itaalia aadliku mälestustest», kergitas kulme.
«Kui suurepärane asi!» hüüatas ta. «Vaadake, kui selgesõnaline proosa, täiuslik Voltaire! Nimetage mulle Prantsusmaal üksainus inimene, kes nii lihtsalt kirjutaks. Inglased lähevad stiili valdamises meist kaugele ette!»
Beyle võttis ajakirja ja luges küünega märgitud koha põlastavalt läbi. Seejärel viskas ta ajakirja sõnagi lausumata lauale.
«Kuulge, kallis õpetaja, kas teile ei tundu, et teie käeliigutus kõneleb kõige väiklasemast kadedusest?»
«Ei tundu, sest see on minu enda artikkel: ma ei lükka ümber Foscolot, kes omistab mulle «Westminster Review» lehekülgedel suure au olla «Casanova kirjade» autor. Ent siin on ka ilma Fo??olota kõik selge.»
Mérimée vaikis. Esmakordselt elus tundis ta, kuidas häbipuna valgub üle kogu näo, ja ahnelt punast veini rüübates püüdis selle puna ilmumist omaenda silmis õigustada.
Seekord säilitas Beyle kõik oma positsioonid. Ta andis sõbrale võimaluse punastada kuni kõrvalestadeni. Teeskles, nagu ei paneks ta Mériméed tähelegi, näris rahulikult ja metoodiliselt, nagu oleks meeldivasse maiasmoka-tegevusse süüvinud; viimaks küsis ta:
«Aga, Clara, te jätsite mulle rääkimata oma sepitsustest marssal Marmont'iga. Pidage silmas, et ta lähemal ajal teie neetud Venemaale sõidab. Põhjamaa tsaar Nikolai surus äsja maha vene karbonaaride ülestõusu, millest te ajakirjast «World Review» lugesite, hukkas oma vaenlased ja paneb nüüd endale pähe idamaise despoodi tiaara. Prantsuse Charles saadab sel puhul marssal Marmont'i Peterburisse.»
356
«Mul õieti pole marssal Marmont'i vajagi. Mul on vaja slaavi laule, millest marssal kõneles. Sain neid tema nõuandel Arsenali raamatukogust. Ilmatu paksus köites kirjeldatakse abt Fortise ja Laoricuse muistseid rännakuid Balkani lääneosas. Siis võtsin ma Marmont'i käest kuskil Balkanil konsuliks olnud Chaummette de Fossé raamatu. Mis puutub ülestõususse Venemaal, siis on mul sellest äärmiselt ähmane ettekujutus.»

«Mulle näib, et seekordne ülestõus erineb põhjalikult endistest mässudest, mis sel maal aset on leidnud. Hiljuti kohtasin ma Stroganovide juures neidu, kelle peigmeest ja onu Venemaal hirmsal viisil karistati. Need kõik olid oma seisuse eesrindlikud inimesed ja haritud Peterburi hiilgavad esindajad. Viimasel sõidul Inglismaale, mõne kuu eest, viibisin ma jälle Richmondis, kus soovitan väga teilgi ära käia: üks kaunimaid paiku maakeral. Minu kaaslane Rossetti, omal ajal karbonaar, nüüd rahulik poeet,-näitas mulle seal pikka ja sihvakat käharpäist meest helesinises kuues — üht kõige kardetavamat vene vande-seltslast Nikolai Turgenevit. Turgenevil õnnestus pääseda Inglismaale. Rossetti jutustas, et Turgenev ootab päevast päeva Inglise valitsuse otsust tema väljaandmiseks tsaa-
Irile. Põhja karu on kohutav koletis.»
Mérimée laskis kogu selle jutu kõrvust mööda. Ta teeskles, nagu kuulaks, kuid tegelikult pöördus ta pilk alatasa ühe sisseastunud daami poole, kes mehel käe alt kinni hoides otsis hajameelselt vaba lauda. Beyle jäi vait, katkestas lause poolelt sõnalt, ta ilme muutus läbitungimatuks. Mérimée aga ei teinud sellest väljagi.
«Ütelge, Clara, kes tõmbab endale teie tähelepanu — kas tema või temake? Mõlemad on ühteviisi ilusad.»
Äkki Mérimée taipas.
«Ma ei tea selle daami nime,» ütles ta, «kuid kumu minu kõlvatutest elukommetest on nii suur, et kui viimati minule ja temale tõllas kohta pakuti, keeldus ta minuga koos sõitmast.»
«Mis siin rääkida, tal on muidugi täiesti õigus,» sõnas Beyle. «Olen korduvalt kuulnud, et teiega koos posti-tõllas isegi ainult ühte õhku hingates naine rasedaks jääb. »
«Oih, kui koletu keel! Kes küll sääraseid veerandsoulisi vaimukusepärleid peaks levitama?»
«Juba teist korda ej taba te täna märki, kallis sõber.
357
Esimesel korral te kiitsite minu lühiartiklit « British Review's», lootmata leida Prantsusmaalt inimest, kes valdaks stiili, teisel korral peate minu vaimukuse väärtuseks ainult veerand sou'd. Puudub veel, et kolmandal korral teeksite taolise rumaluse, nagu tegi ajakirjanik Jourdain, kes püüdlikult ja kaua, sõnaraamatu abil, neli minu artiklit inglise keelest prantsuse keelde tagasi tõlkis. Ent miks siis see daam kartma lõi? Igatahes on ta oma seadusliku abikaasa kohaloleku tõttu praegu skandaali vastu kindlustatud ...»
«Noh, aitab, kallis õpetaja, aitab juba,» katkestas Mérimée Beyle'i. «Te olete mulle india salli eest juba piisavalt kätte maksnud. Puudub veel, et te jutustaksite mu memmele, kelle õlgadele see sall sattus.»
«Oo! See on tore idee! Otsemaid sõidan proua Mérimée poole ja jutustan kõigest.»
«Ei, seda te ei tee, mind te seal igatahes eest ei leia.»
«Ma teen seda ja olen teile üpris tänulik, et teid seal ei ole.»
Hüvasti jätmata hüppas Beyle möödasõitva kalessi astmelauale ja lahkus sõbrast. Too seadis vaikides sammud teise kanti.

KOLMEKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Umbes tunni aja pärast veendus Mérimée, et Beyle pole tema pool käinud. Kergendustundega läks ta Caumartini tänavale ja tellis väikeses aias endale pikakasvuliselt kaunitarilt proua Romanéelt õlut.
«Kas professor täna siin oli?» küsis Mérimée.
Proua Romanée naeratas kelmikalt ja ütles:

«Nagu alati — ööbis minu juures ja läks varakult minema. Tülitses siin kellegagi, vist selle itaallase Cor-neriga.»
Lingay, Mérimée õpetaja, oli proua Romanée armuke.
«Mis võis olla nende tüli põhjuseks?» arutles Mérimée endamisi. «Mida neil jagada on? Corner on veneetslane, Milaano asekuninga prints Eugène'i endine adjutant ja sõber, nüüd neljakümneaastane viinanina, kes tohutu varanduse on võõrsil maha prassinud. Lingay on agar ajakirjanik, kes mitmesuguste ministeeriumide tellimusel artikleid kirjutab. 1815. aastal avaldas ta osavasti ja parajal
358
ajal brošüüri, milles ülistati Bourbone. Minister Decazes kutsus ta enda juurde, andis talle poliitilise kirjaniku aunime ja määras kuus tuhat franki palgaks. Lingay muutus parimaks asjatundjaks poliitiliste intriigide ja keelepeksu valdkonnas, kardetavaks mitmenimeliseks ajakirjanikuks. Tal pole mingit tarvidust Corneriga tülli minna. Corner nõustuks nagunii kõigega.»
Need mõtisklused katkestas Beyle'i ootamatu ilmumine.
«Kuidas, teie siin, krahv Gazul? Ma ei saa kuskile teie eest peitu pugeda.»
«Te vist seda eriti ei püüagi, te ju tahtsite mu ema poole sõita!»
«Ma käisin seal,» vastas Beyle.
«Mina teid seal ei näinud,» sõnas Mérimée.
«Siis on teil väga vilets nägemine,» lausus Beyle. «Aga võib-olla ei käinud ma seal tõepoolest.»
Beyle silmitses tähelepanelikult oma vestluskaaslast. Hallis pintsakus, ebardliku nina ja alati kurjailmeliste väikeste silmadega mees. Midagi külma, tigedat ja torkavat.
«See siin on siis mees, kellest on saanud minu parim sõber,» mõtles Beyle. «Sel Mériméel, sel krahv Gazulil, kelle kirjad teevad mulle nii palju tõelist rõõmu, puudub kõneluses isegi kõige väiksem vihje südamlikkusele ja sõprustundele. Ühes aga pole kahtlust — tal on tohutu talent.»
Mérimée rüüpas vaikides õlut. Teda vaadeldes mõtiskles Beyle edasi:
«Miks mitte uskuda koos Buffoniga seda, et me saame oma emadelt teatava ebakindluse isaduse ehtsuse suhtes; kui ema isik ei tekita mingeid kahtlusi, siis üksnes seepärast, et loodus on kindlustanud emadust kõige tõsisemate asitõenditega. Kuid kõikidest meestest, kes käivad majas või keda oled kohanud väljas, — keda nendest võid sa kindlasti oma isaks nimetada? Léonor Mérimée — see on lausa headus ise, suur südamlikkus, vana aja otsekohene ja õilis iseloom. Proua Mérimée oma sügava puhtprantsuse vaimukusega on harukordse mõistusega naine. Tema pojas on ilmsiks tulnud seesama iseloom, ainult äärmiselt teravnenud kujul. Samuti nagu ema, pole poegki suuteline lausuma südamlikku sõna sagedamini kui kord aastas. Seda kuivust leian ma ka tema kirjanduslikes katsetustes.
359

Eks me näe, mida tulevik toob. Pole igatahes midagi halvemat kui see liit Lingay'ga, muus suhtes päris kasuliku inimesega: enne kui kuskile sõita, tuleb alati küsida Lingay'lt, missugustel naistel on ses linnas mõju, missugusel tosinal kaunitaril on edu ja missugused on need paar rahajõmmi, kes linna asju ajavad. Kõigele sellele oskab ta väga hästi vastata, kuid kõiges muus sarnaneb ta vodevilli suflööriga, esineb mitmesuguste nimede all, mitmesugustes ajalehtedes mitmesuguste ministrite telli-musel ja kirjutab mitmesuguseid artikleid mitmesuguste summade eest. Kas suudab Mérimée end sellise mõtte ja talendi odavdamise eest kaitsta? Retoorika muutumine lausa võltsiks, vaadete pealiskaudsus ja täielik tunnete tühjus, mida varjavad säravad

fraasid, — mis võib olla veel halvem Mériméele, kui ta kirjanikuks kavatseb hakata?! »
«Clara, teid aina ahvatleb see Lingay' alkoov!» «Pariisis pole kuskil paremat õlut.»
«Teate, ma hädavaevalt harjun Pariisiga, ta õllega, ta retoorikaõpetajatega, ta hispaanlannadest komödianti-dega.»
«Aga milleks teil vajagi harjuda?» küsis Mérimée. Ning äkki vaatas ta Beyle'ile väga lihtsalt otsa. «Lootmata teilt raamatut saada, ostsin ma neil päevil teie kaheköitelise «Rooma, Naapoli ja Firenze». Ma ei tea inimest, kes oleks nõnda osanud Itaalia pildilt võltsi, kõigile ebameeldivat kihti ära pühkida ning ta ehtsaid eredaid värve taastada. Peab olema ebatavalise ränduri väga vaba mõistust ja meeleteravust, et ise vabaneda põlisest valest ja tülgastavatest tunnetest, et nii kiiresti ja kähku seda sada korda kirjeldatud ja ometigi endist viisi tundmatut maad sulega vallutada. Milleks teile Pariis? Mida võib pakkuda teile see moonutatud vorm, need purukspekstud nõude killud, mida tallates te väga hästi teate, et need on kunagiste imeilusate esemete jäänused? Ma näen teis konkistadoori, kes on leidnud õnnesaared ja inimtõu, kellel on äärmiselt väärtuslik omadus — energia täiuslikkus ja õnnelik mitmekesisus. »
«Näib, et see ainuke kord aastas on saabunud,» mõtles Beyle, kuid ei pahvatanud naerma ega heldinud.
«Kuulge, Clara, küsimus ei ole minust, vaid teist. Kui teil on tõsine tahtmine kirjutada, milleks «teile siis Lingay?»
360
«Oh, ärge rääkige mulle Lingay'st, see on kole kahjulik inimene, kuid väga tubli müstifikatsiooni õpetaja.»
«Kas te veel kaua müstifitseerida mõtlete?»
«Kaua,» vastas Mérimée ja noogutas kangekaelsel ilmel pead.
«Mulle tundub, et te müstifitseerite iseennast. Kuid : ütelge, millega võib seletada Lingay' kiindumust proua Romanéesse?»
«Mingit kiindumust pole olemas, kuid saage aru — kuhu ta peaks panema oma kuuma vere ülejäägi pärast paaritunnilist tööd artikli kallal, milles prantslasi veendakse, et Bourbonid on võluvad. Eks ta siis otsibki mõne ausa naise lihtrahva hulgast. Ta on aga lühikest kasvu ja inetu, — nõustute ju, et tema hispaanialiku temperamendi juures on need kaunis halvad eeldused. Asi on tal alati üsna lihtsalt lõppenud: pärast kolmandat visiiti viiesajafrangise pangatähega läheb naistel tavaliselt meelest, et tal on vilets välimus, ja nad näevad enda ees vaid hiiglasuurt viiesajafrangilist. Lingay tüdines sellest, otsustas kulutada korraga kolm tuhat franki ja ostis proua Romanée ta abikaasalt, kes pärast selle raha saamist kolis lõunasse ja avas seal kohviku. Lingay oli täna hommikulgi siin ja, nagu proua Romanée räägib, läks Corneriga tülli. Ma ei taipa, missugusel pinnal nende meeste huvid kokku põrgata võiksid.»
«Noh, pärast kõike, mida te äsja ütlesite, tuleb imestada, kuidas te selle peale ei tule. Viinanina Corner on ju ikkagi erakordselt ilus mees, ja proua Romanéel nähtavasti ei puudu maitse. Ta ei saa ometi tervet oma elu ühe Lingay' peale raisata. Corner on praegu allakäinud inimené, Pariisi valge vares. Keegi pole tema laiadest žestidest ja rahapillamisest aru saanud. Mitte kuskil pole tal olnud võimalust oma üllameelsust ja vaprust ilmutada.
Kuid kõik need iseloomuomadused muudavad ta ärarääkimata võluvaks. Te vaadake teda, see on ju tüüpiline kuju Paolo Veronese pintsli alt, raudristi ja Auleegioni ordeni on ta saanud Bonaparte'ilt eneselt. Ma tutvusin nendega juba tuhande kaheksasaja üheteistkümnendal aastal.»
«Kellega? Kas te siis juba tuhande kaheksasaja üheteistkümnendal aastal tundsite Lingay'd?»

«Ei, ma räägin Cornerist ja ühest teisest mehest, Veneetsia kaardiväe kaptenist krahv Vidmanost. Ma olin siis
361
alles üsna noor. Vidmanost ja Cornerist said minu sõbrad, kuigi ma Vidmanolt tema daami üle lõin. Kõige naljakam on see, et Vidmano pöördus Moskvas, Kremlis minu poole palvega teha temast Itaalia kuningriigi senaator. Sellal peeti mind krahv Daru — minu nõo — lemmikuks. Minu keeldumist kuuldes oli Vidmano väga solvunud. Ei võinud ma ju talle seletada, et marssal Daru on, minu vastu täiesti ükskõikne, veel enam — et ta üldse ei armasta mind. Muuseas mäletan väga selgesti, et tuhande kaheksasaja kaheteistkümnenda aasta üheksateistkümnendal septembril kell neli õhtupoolikul ütles Corner: «Nii et sel kuramuse löömingul ei tulegi lõppu?» See tore lause ei sarnanenud sugugi prantslaste ülespuhutud variserliku sõjakusega, ja sellest üksi piisas, et ma Corneriga sõbraks sain. Enamikul prantslastel ühines hardumus sõja ees ja valmisoleku demonstreerimine tihtilugu argusega. Corne-ril ühines pöörane vaprus sõja kui löömingu ja möllu põlgamisega. Te vist lõpetasite oma õlle? Kuhu me nüüd sammud seame?»
Mérimée kaalus, mida vastata, suundudes koos Beyle'iga välisukse poole. Ukse juures kohtasid nad pikka meest, kes ettevaatamatu liigutusega peaaegu oleks Mérimée kübara peast maha löönud. Ta palus vabandust, Beyle aga haaras tal käest kinni.
«Missugused tuuled sind Pariisi tõid? Ma mõtlesin, et sa maal oma neetud makse kogud.»
See oli Crozet.
«Olen juba nädalapäevad Pariisis, aga kuna sa mind tunda ei taha... »
«Oota üks hetk,» ütles Beyle. Ta sai Mérimée kätte.
«Kallis Clara, andestage, mul on tõsised rahaasjad ajada.»
«Kohtume õhtul Pasta juures,» sõnas Mérimée ja kergitas kübarat
«Kuule, Crozet, oled sa täna rikas?» küsis Beyle.
«Mitte rikkam kui alati,» vastas Crozet jahedalt. «Igatahes raamatute väljaandmiseks... mitte santiimigi!»
«Kuid ma ju viimaste vekslitega vist ei viivitanud?»
«Seepärast ma ka nõustun rääkima rahaasjust. Palju sulle vaja läheb?»
«Kaheksa tuhat ühe aasta peale. Tahan sõita Milaanosse ja alustada seal tööd, mis mulle raha toob.»
362
«Sinu töö ei too sulle kunagi raha. Ma pean sind väga targaks meheks, kuid kirjanduse alal oled sa hädavares, ja Mongie kurdab, et ainult kümme elus pettunud pariislast sinu raamatuid võiksid lugeda.»
«On leidunud, siiski kirjastaja, kes mu romaani välja annab.»
«Järelikult on ta kas tobu või oled sa tõepoolest huvitava raamatu kirjutanud.»
«Muidugi olen hea asja kirjutanud, ent see ei takista kirjastajat tobu olemast. Sa vist ei vaidle vastu, Crozet, et kirjastaja peab alati natuke totakas olema.»
«Kuidas su romaani pealkiri on?»
«Ma veel täpselt ei tea, mõtlen ta nimetada «Pariisi salongiks», kuid arvatavasti panen pealkirjaks «Ar-mance» — vene neiu Armance de Zohiloffi järgi.»
«Kas see on mõni vene naispostiljon, kellesse sa Moskva sõjaretke ajal armusid?»
«Ei, sugugi mitte. See on tapetud dekabristi mõrsja, vist Stroganovide kasvandik.»
«Ah niiviisi! Tule homme hommikul minu poole, siis räägime rahaasjust põhjalikult.»
«Aga kas ei saaks täna? Sa ju tead, et sinu Praxede mind ei salli.»
«Homme sõidab ta endale kübarat ostma.»

«Aa, tähendab, sa oled rikas? Ma tunnen Praxede'i maitset; kui ta kübara ostab, siis oled sa järelikult miljonäriks saanud.»

Crozet muheles.

«Kuid praegu mul ju nagunii raha ei ole.»

«Luba siis, et ma veksli kirjutan. Kui see sul taskus on, siis tean, et sa puistad kas või kogu Pariisi läbi, et mulle raha muretseda.»

«Hüva, kirjuta pealegi! Sõidad sa kauaks?»

«Tahaksin jäädavalt. Ma ei suuda teie Pariisiga leppida ja vihkan praegust Prantsusmaad kõigest hingest.»

«Prantsusmaa pole halvem ega parem teistest paikadest, kõikjal võib leida nii head kui ka halba, peab vaid iseendaga rahul olema.»

«Sa oled täna nii pedagoogiline. Küll ma jõuan kokkuleppele ka iseendaga, kui jälle Milaanos olen.»

Crozet silmitses teda tõsiselt, tõmbas siis välja punase rahatasku, võttis sellest kuus tuhandefrangist pangatähte ja ulatas need karmil ja tähtsal ilmel lehvikuna Beyle'ile.

363

Beylé otsis samuti oma kulunud rahatasku, millele oli kirjutatud Ricordo. See oli mälestus Angela Pietragruast, õigemini küll meeldetuletus, et tal ei tarvitse sellele Milaano Junole enam mõtelda. Angela oli kinkinud talle selle rahatasku koos kõige õrnemate tundeavaldustega õhtul enne seda päeva, mil Beyle'il avanes võimalus veen-duda selle naise truudusetuses.

«Sa ehk kirjutad mulle Milaanost?» küsis Crozet. «Tõotan seda,» vastas Beyle. «Ent ära unusta, et kirjandus on loterii. Petrarca kirjutas kogu eluaja «Aafrikat» ja arvas, et just see teos toob talle kuulsuse. Puhkehetkil kirjutas ta oma sonette, millele ta mingit tähtsust ei omistanud. Kuid ma olen kindel, et nüüd leidub väga vähe inimesi, kes Petrarca peamist poeemi on lugenud või selle nimegi tunnevad, ent väikesed sonetid tõid talle ülemaailmse kuulsuse. Niisiis, hakkame kirjutama palju. Teadmata on, mis püsima jääb!»

«Soovin sulle rohkem sonette ja vähem «Aafrikat»,» ütles Crozet oma laia kämmalt Beyle'ile ulatades.

«Niisiis, juhuslik kohtumine lahendas viimaste kuude piinava kriisi. Jälle — «kõige armuliseni looduses on Tema Majesteet Juhus. Elu on üürike, ja siiski väga ilus. Väljaspool ta piire pole olemas midagi, isegi mitte kahjutunnet tema pärast, seega — elagem!»»

«Voorimees on võetud mitmeks tunniks. Esmalt koju (käsikiri on kirjastajale juba ära viidud), siis «Messager'» kontorisse Laffitte'i juurde. Postitõld väljub tunni aja pärast, sõiduplaanis on muudatus. Missugune õnn, mu jumalad! Hüvasti, härra Mérimée! Te ei näe mind enam Pasta juures. See armas naine on minu hea sõber: tema juures olen ma alati puhanud; ta emaga, vana Rachele'iga, võiksin ma tundide kaupa milaano risotto valmistamisviisidest vestelda. Katsuge veeta seal õhtu ilma minuta. Võtme andsin kojanaise kätte. Väike reisikohver ja raamatud on juba kollases tõllas, mille uksi ehivad hõbedased postisarved. Kuus reisijat istuvad väljaspool, kaks — postipoisi kõrval, neli inimest tõlla sees. Väga mõnus, lahe olek, pehme, nähtavasti hiljaaegu nahaga kaetud istekoht. Aknad avatud, lillelõhn seguneb terava ja vänge Pariisi lõhnaga. Linna kohal ääretu sinine taevas. Päilsesepaiste-line päev. Keegi Pariisis ei märka enne paari nädalat.

364

Pauline'ile kirjutan Grenoble'isse teelt. Clarale kirjutan Milaanost. Elu on üürike, ent ilus!»

Tänavasillutis lõppes, edasi sõidab tõld tolmaval teel peaaegu hääletult, ainult kurvidel vahetevahel kääksudes. Postipoisi piits plaksub esimese hobusepaari kohal. Edev postipoiss on lakkadesse lilli pununud. Mispuhul? Punapäine vanemkutsar heidab pilgu aknast sisse ja hüüab reisijatele:
«Täna võttis Laffitte'i vanemkutsar naise, sel puhul on hobustel topeltkõhutäis ja lilled lakas, inimestel aga topelttöö.»

KOLMEKÜMNE NELJAS PEATÜKK

Marseilles's valmistub merereisiks prikk «Comete» ja homme koidikul tõstab purjed, et võtta suund Naapolile. Selle ajani aga ei maksa hulkuda sadamalinna tänavail, parem teha jalutuskäik varjuka Huveaune'i kaldale, kus haljad, längus puud heidavad üle jõe, kaldalt kaldale, oma laiu, luuderohuseid oksi. Beyle kõnnib tänaval, kus kunagi asus Charles Meunier' kontor. Nüüd oli siin elukorter. Sellest aknast, mille taga kunagi, kahekümne kahe aasta eest, istus kahekümne kahe aastane Henri Beyle, vürtspoe sell, endine traguniohvitser, paistavad nüüd puu-voodi tulbad. Siin aga oli tema korter. Küllap on veel alles see aknaruut, millele Melanie Guilbert oma sõrmuse väikese briljandiga kriipis nende mõlema nimed — Henri ja Melanie.
Huveaune'i jõel polnud põrmugi muutunud see leet-seljak, kus Beyle oli ikka istunud, vaadates, kuidas suplev Melanie vett pritsides jõest väljub ja talle liiva loopides palub, et ta teda enam hetkegi kinni ei peaks, sest kohe ori teatris proov. Selsamal leetseljakul luges Beyle kunagi ; Melanie'le kirja onult Grenoble'ist:

Sellal kui prantsuse noorsugu võitleb Napoleoni vägedes, kellele Milaanos Itaalia kuninga kroon pähe pannakse, veedad sina nagu lurjus ja logard aega vürtspoe leti taga, ja kõik selle pärast, et sul oli õnnetus sigitada last nägusa näitlejannaga.
365

Beyle meenutas väikest tüdrukut, kes tema laps ei olnud, ja seda, et ta oli püüdnud asendada tüdrukukesele isa kuni Melanie' ärasõiduni ja isegi pärast seda, kui see jõle vene mõisnik Baskov oli Melanie' maha jätnud.
Beyle tahtis päheturgatanud head mõtet üles märkida. Ta tõmbas taskust esimese näppusattunud paberilehe, mis osutus sõnumiks kirjastajalt:
Austatud härra, ma tahaksin niisama nagu Teie, et viimaks ometi saabuks aeg, mil ma tõesti saaksin Teie raamatult «Armance» laekuvatest tuludest Teile teatada, ent ma hakkan arvama, et säärane aeg eales ei saabu. Ma ei tea, kas Teie raamatut on müüdud nelikümmend eksemp-larigi, ja ma võin öelda tema kohta samal viisil nagu Pompignani pühade värsside kohta: nad on pühad, sest keegi ei söanda neid puudutada. Mul on au olla
Teie teener ja alati Teie teenistuses F. Mongie-vanem, kirjastaja
Meelepahagrimass libises üle näo. Mõte, mille ta oli tahtnud üles kirjutada, lendas peast minema. Algas reaktsioon Pariisi muljetele. Rusutuna ja roidununa tuli ta võõrastemajja tagasi. Kaks madrust, prantslane ja itaallane, keda ümbritses trobikond õrritavaid uudishimulikke, kaklesid õuel nelja-viie millimeetri võrra pöidla alt pal-jastatud pussiteradega. Mõlemad olid purjus ja röökisid metsikult. Kriimuks pekstud näod ja lõhkikistud riided olid üleni verised. Lasknud rullkardinad alla, püüdis Beyle veel enne õhtu tulekut magama jääda, vähkres kaua, muretses siis pudeli veini ja hakkas napsitama. Järgnes raske ja sünge purjujäämine.
Varahommikul hiiglasuurel köiepuntral istudes vaatles Beyle madruste tööd taglase kallal. Prikk võpatas, tüüri-ratta juures hüüdis kapten läbi ruupori kail askeldavatele

madrustele, et nad viimased vaadid kärmemini peale laadiksid. Kümne minuti pärast oli päästepaat pardal, ankur hiivatud ning prikk pöördus kiiret ja kaunist kaart tehes pärituulde ja laineid lõhestades ning vahuseid pritsme-pilvi laiali paisates väljus sujuvalt õõtsuvana sadamast. Kuum ja ühtlasi paitav tuul tegi inimestega ja purjedega nagu imet. Beyle tundis, kuidas põsed õhetama hakkasid, kuidas veri värskenes, kuidas süda põksus lõbusalt ja rind
366
hingas õndsaliku täiusega, mida ta ammu polnud tundnud. Elu laevatekil ja kajutites liikus oma rada. Ühed olid siin juhuslikud külalised, teised alalised asukad. Sellest tingituna suhtuti erinevalt kõigesse, ka meresse. Ühed olid uurivalt-uudishimutsevad, teised — laevameeskond — ükskõiksed.
Sattunud jutule juhusliku reisikaaslasega, kes Genuast peale tuli, kuulis Beyle, et prikk peatub ka Elba saarel.
Beyle oli juba nagu teine inimene: tagasi oli tulnud milaanolase kergus ja liikuvus, tagasi oli tulnud Vilno põgeniku jultumus ja noore traguni meelekindlus, kes kunagi sattus haljendavas Mincio orus lahingumöllu ja nägi, kuidas väikesed valged suitsupilved põõsaste kohale kerkisid. Kõik mälestused Itaaliast paiskusid korraga ta peale. Küsimata, millal tuleb järgmine laev, otsustas Beyle Elba saarel maale minna. Peab ju oma silmaga nägema seda puuri, millest, nagu väljendas 1815. aastal «õnnetusest» pasundanud Veneetsia ajaleht, «põgenes lõvi, olles puuri purustanud».
Saabus öö, tuul tugevnes, paistis täiskuu, mille valgel meresina oli otse hämmastav. Selge õhk polnud eriti lämbe. Teravaninahne prikk lõhestas laineid, ahtri alt uhkas helenduvat vahtu. Lõpmata pikk kuusammas vees sarnanes hõbeja lõkketulega, temast paremal ja vasakul olid sinimustad vöödid; iga tunniga üks vöötidest suurenes. Beyle tukkus laevatekil istudes, nõjatunud vastu masti. Tukkuva inimese poosis leidis teda eest koit. Beyle astus kambüüsi, pesi end, vestles veidi madrustega, jõi klaasi punast veini, mille ostis kajutis laeva puhvetipidajalt, kes villis veini ankrust ja müüs selle kõrvale leiba ja väikesi kalu. Päike oli alles madalal, kui saareriba kogu pikkuses horisondil paistma hakkas. Prikk purjetas järsult ümber neeme. Beyle vaatas pardalt vette. Läbipaistvad 'vikerkaarevärviliselt säravad molluskid ja määratu suured meduusid asustasid vee ülakihte; neeme ääres ujuvad vetikad tegid vee paksuks. Merekääru taga avanes vaade väikesele Scorietto saarele ja Portoferraio kõrgel kivi-kingul seisvale tsitadellile. Laev peatus Portoferraio reidil. Järsu mäe tippu kerkis valge suitsupilveke ja hetke pärast lajatas kahuripauk. Prikk rehvis purjed. Poolteise tunni pärast oli Beyle kaldal.
1814. aasta 4. mail sõitis tollessamas Rio Ferraios lihtne
367
paat sõjalaevale vastu ja võttis pardale Elba saare kuninga, Prantsusmaa troonist loobunud keiser Napoleoni.
«Sellest saab hingetõmbamise saar,» ütles Bonaparte. «Ma hakkan pärast Napoleoni surma elama nagu «kohtumõistja» Bonaparte.»
Nii muutus antiikaja kreeklaste Aetalia, ladina Ilva — Rooma impeeriumi aegne inimtühi soolatöönduse ja rauakaevanduse saar — Bonaparte'i vangikongiks. Väike rannaäärne saar Vahemeres, silmapaistmatu allprefektuur, sai äkki iseseisvaks riigiks. Kuid Bonaparte ei veetnud pärast saarele tulekut veerand tundigi talle määratud majas. Ta tõmbas kohe selga üsna vana ratsaülikonna, ja iima et oleks reisist puhanud, läks ratsutama. Ümber reidi sõites silmas ta heleroheliste viinamarjaistandikega San Martino orgu, mille nõlvakuid kattis hall õlipuuvõsa. Osutades ühele kõige väiksematest majadest, tegi ta korralduse, et see hoone tema alatiseks asupaigaks

kohandataks. Siis sõitis ta kalatõkkeid ja soolakodasid, kaevandusi ja viinamägesid vaatama ning käis juba esimese nädala jooksu1 kogu saare risti-põiki läbi.
Bonaparte ei kavatsenud hakata kirja panema Euroopa sündmusi, mille osaliseks ja algatajaks ta oli olnud. Inglise komissar täheldas imestades tema kui peremehe ja administraatori innukat tegevust, tema huvi kõigi tööde vastu, mida Bonaparte nooremale aednikule või palee-valvurile ülesandeks oli teinud. Raugematu ja ülevoolav energia avaldus kõiges: alustatud ehitustes, sadama ümberehitusel, sõjaväeõppustel korsika küttide, kaardiväekanoniiride ja mereväelastega, vana kaardiväe pataljoniga ja poola ulaanide eskadroniga. Kogu Bonaparte'i armee ei tõusnud üle tuhande kuuesaja mehe.
Beyle leppis ühe talupojaga kokku ja sõitis Portofer-raios peatumata kuni San Martinoni. Mälestused valdasid teda harukordse jõuga. Kõigest kuus aastat tagasi see «kohtumõistja» suri ühel teisel saarekesel, pärast seda kui ta uuesti oli katsunud Euroopale kiskjalikult kallale tormata, kasutades ära viha Bourbonide vastu. Küll võis see surm kibe olla! Beyle'ile meenus, et Elbal viibimise lõpuaegadel oli Napoleonil rahapuudus. Salaja kohaletoimetatud kullakotid — Bonaparte'i isiklike väljaminekute kärpimisega kogutud säästud — kahanesid kiiresti. Liit' lasriikide poolt talle lubatud summasid ei saadetud kohale-Peale selle aga ajendas Napoleoni avantüüri

sooritama terve rida vapustusi isiklikus 'elus. «Just siin,» mõtles Beyle postkontorit vaadates, «püüti kinni kirjad Viinist. Kokkuleppest hoolimata ei lastud Napoleoni väikest poega Elba saarele; Metternich ja Aleksander arvasid, et seal muutub see poiss «liialt kroonprintsiks». Seepärast jäeti ta Viini, et teha temast piiskop või paremal juhul lihtsalt «kuninglik prints». Seda teed mööda sõitis kärsitu Bonaparte posti vedavale inglise komissarile vastu. Vaatas postiportfelli läbi, viskas käest ja sõnas väriseval häälel: «Mu naine ei kirjuta mulle enam mitu kuud. Minult võeti ära poeg, nagu metsinimesed võtavad pantvangiks pealikuid ja tassivad neid võitja saatjaskonna ehtena enda kannul. Ja see on uus Euroopa!»
Keiser Franz oli Viinis välja mõtelnud võitlusviisi, mille dikteeris talle ta ülipeen jesuiitlik taip ja timukalik leidlikkus. Ta ei ütelnud Marie-Louise'ile, nõrgale ja kerge-[meelsele naisele, et see oma meest enam iialgi ei näe. [Franz andis talle lootustäratavaid lubadusi ja kurnas mõnda selle tühise, kuid sugugi mitte halva naise vähest pahtejõudu. Marie-Louise'i ümbritseti hoolitsusevatiga, mitte küll niivõrd, et ta oleks lausa lämbunud, kuid täiesti küllaldaselt selleks, et värskest õhust võõrduda. Viini õukonna nõrgestavas kasvuhoonesoojuses oli Marie-Louise noore aedniku, tema juurde määratud kammerhärra Neippergi hoolde usaldatud. Keiser kutsus kammerhärra enda juurde ja selgitas talle ta keerukaid kohustusi. Pisarsilmil rääkis Franz, et Euroopa monarhide tigedus ei lase tal armsamat tütart Elba saarele saata ja et tema, keiser, on selle eest, et ta tütar selle korsiklasest bandiidiga jumalavallatus abielus on, juba küllalt raskete kannatustega maksnud, kuid et Marie-Louise, nüüd Parma hertsoginna, jääb muidugi edaspidigi tema armsamaks tütreks. Järelikult tuleb ta päästa. «Teie oskusest ja talendist,» ütles Franz, «oleneb nüüd noore naise rahu. Te olete kohustatud aitama tal unustada Prantsusmaad ja Elba kuningat. Teile tehakse ülesandeks täita kõik tema tujud ja viivitamatult aimata tema soove, mida tal endal on raske avaldada. Lühidalt, teil tuleb minna nii kaugele, nagu olukord ja teie vestluse koht seda võimaldavad. Te mõistate ise, et poliitilised ülesanded teie kohustuste hulka ei kuulu.»
Pärast seesugust juhendit lõpetas Marie-Louise üsna varsti kirjade kirjutamise. Algul ta nuttis, kohutatuna

vajadusest varjata juhtunut mehe eest, hiljem aga ei kirjutanud seepärast, et võiks juhtunut ilma pikema kõhkluseta korrata. Bonaparte läks marru. Ta oli tollal ju kõigest neljakümne viie aastane. Ja siis ühel veebruarikuu päeval sõitis Fleury de Chaboulont, samasugune Riiginõukogu audiitor nagu seda oli olnud Henri Beyle. sedasama teed mööda, ja nagu talupoja jutust selgub, sellessamas vankris San Martinosse. Ta rääkis Napoleonile kahest vandenõust Pariisis ja Prantsusmaa olukorrast. Bonaparte jõudis otsusele, et silmapilk on soodus, et viha Bourbonide vastu on jõudnud keemispunkti ja et temast sõltub plahvatuse toimepanek pärast seda, kui sõjaväele ja talurahvale on üleskutsete kaudu sisendatud, et Prantsusmaa ja Bonaparte'i huvid ühtivad. Bonaparte'i nägu oli täiesti läbitungimatu, kui ta audiitorile hüvastijätuks käe ulatas. Kuid juba mõne päeva pärast, 1815. aasta 26. veebruaril kell 8 õhtul, asus tuhat ükssada meest laevadele. Purjekad joondusid rivina, mille eesotsas liikus prikk «Inconstant», väikesed laevad väljusid varem ja levitasid kogu Prantsusmaa rannikul Napoleoni üleskutseid. Öösel lipsas Bonaparte'i väike sõjalaevastik Inglise valvelaevadest tuledeta mööda. 1. märtsil, lõuna ajal, heideti Jouani lahes ankrud ja peaaegu silmapilkselt püstitati Cannes—Antibes'i maantee äärde õlipuusallu välilaager. Oli alanud peamurdmist nõudev operatsioon: lahingrännak teedeta maastikul, bur-boonimeelsest katoliiklikust Provence'ist mööda, Alpi jalgradu pidi Grenoble'isse. Ohtlikud kohad läbiti enne, kui kiirteade lõunast Pariisi jõudis. Terve armee ei suutnud Prantsusmaa teil liikuva kiskja jälgi leida. Kõige kardetavamaks hetkeks oli esimene kohtumine valitsus-vägedega. Korsika laskur-ohvitserid nõudsid välkrünnakut vastase eelvägedele. Bonaparte astus teda ründavate väeosade vastu välja väikese vanade sõdurite salgaga, kes püsse alaspidi käes hoidsid. Napoleon lähenes Pariisist saadetud pataljonile, ja kuulis viienda rügemendi kapteni Randoni häält: «Ongi ta ise! Tuld! ... »

Püssid lõid värisema, lasku ei järgnenud. Relvitu Bonaparte sammus väesalga ees. Sall lehvis ta õlal, kaelus oh lahti ja karvane rind tuulele avatud. Katsumus osutus liiga tugevaks. Prantsuse väejuhatuse saamatus oli silmaga näha. Järgnes sissemarss Grenoble'isse .

«Ah, Grenoble!» mõtiskles Beyle. «Selle linna ajaloos

leidub palju põnevaid lehekülgi. Seal on vastikuid kodanlasi ja väga huvitavaid talupojatüüpe. Mine tea, missuguse puusepa perekonnast võrsub noormees, kellel on kangelase uhke silmavaade, pöörane energia ja tohutu tahtejõud. Kust see tuleb? Ja mitme aasta pärast see avaldub? Seitsmesaja kolmeteistkümnendal aastal oli kogu praeguse Grenoble'i ümbrus araablastega, hiljem aga itaallastega asustatud. Viieteistkümnes ja kuueteistkümnes sajand — kodusõdade ajajärk — kujundas imetlusväärseid iseloome, mida Põhja-Prantsusmaal ei leidu. Vahel mõne igapäevase sündmuse või kokkupõrke puhul tulevad järsku ilmsiks mingid ürgsed jooned ja inimene muutub tundmatuseni. »

«Olemegi päral, sinjoore,» sõnas talunik. «Võite minu pool peatuda.»

Püsisid ilusad augustiilmad. Huviga ratsutas Beyle mööda teeradu, tõusis Monte Capannele, vaatles sealt mõlemat lahte, nii Portoferraiot kui ka Porto Longonet, silmitses teraselt mandri siniseid piirjooni ja neemel asetsevat Piombino kindlust, ratsutas hobust kannustades läbi San Martino oja San Giovanni orus, kus tulvas augusti -vihmade vesi; seejärel puhkas ta tavaliselt mageveeallika Acqua Bona juures. Meenutanud Napoleoni, hakkas Beyle kangelast kohe kritiseerima.

Napoleoni teistkordne katse saada võimule paistis Beyle'ile nüüd olemasolevatest eeldustest tuleneva selge ja loogilise järeldusena. Kodanlus vihkas Bourbone; talu-pojad, kes olid aadlimaid saanud, kartsid vanade mõisnike tagasitulekut. Aadliluud

pühkis minema kõik uue Prantsusmaa idee kandjad, kõik, kes püüdsid leida mitteaadel-likku väljapääsu ummikust, mille ees Prantsusmaa seisis. Selles tagasilanguses nägi Louis XVIII ise hädaohtu, kuid ei suutnud midagi teha. Roiskuv ja lagunev eluajal, muutus ta laibaks palju varemini, kui lõppes ta südame ja elutähtsate organite tegevus.

Tema järel kerkis reaktsioonilaine harjale Charles X. Järgnevate sündmuste piirjooned olid selged juba 1815. aasta 1. märtsil. Tehing Bonaparte'iga ei õnnestunud. Kodanlus tahtis töötavat Prantsusmaad ekspluateerida rahulikus olukorras, Bonaparte'iga aga kerkis tema ette
jälle sõjalis-bürokraatliku monarhia tont. Sellest tehingust ei võinud loomulikult midagi välja tulla. Ennast ja oma muljeid kontrollides mõtles Beyle, et tal oli tuline
371
õigus, kui ta sellesse «Sajasse päeva» polnud uskunud. Tookord olid temani jõudnud vaid Itaalia ajalehtede sõnumid Napoleoni esimestest päevadest Pariisis. Beyle oli Veneetsias Püha Markuse väljakul «Floriani» kohvikus rahulikult jäätist söönud ja tal oli toiduraasudele kokku-lendavate ja puhtal laudlinal tasse ümber ajavate tuvide peletamisega rohkem tegemist olnud kui Pariisist saabunud sõnumitega.

Elanud Elba saarel nädala, lakkas Beyle Napoleonile mõtlemast. Acqua Bona mageda vee allikalt siirdus ta aegapidi saare idarannikule, Monte Serrato kõrgendikele, kus toodeti Itaalia parimaid veine. Kõik vana bonapartisti küsimused leidsid ootamatu lahenduse Monte Serratos: koos kergete veiniaurudega haihtusid mõtted sõjakomissar Beyle'i elukatastroofist.

«See on siiski üpris kaugel Milaanost,» mõtles Beyle, tundes, et on Elba saarest tüdinenud. Ees oli uuesti Itaalia. Beyle teadis väga hästi, et näeb jälle neidsamu maju. neidsamu päikesepaistelisi väljakuid, neidsamu võidukaari ning sambaid, teadis, et teda otsekohe valdab surmlik nukrus mõtte juures, et ta neidsamu inimesi enam näha ei saa. Beyle koges reaalset surmatunnet. Ta sai aru, kui itaaliapärane on kujutlus puhastustulest. Kõik Dante kujud on võetud Itaalia tegelikkusest, igapäevasest elust. Ravenna pagulasena sai Dante juba eluajal tunda tõelist põrgut ja puhastustuld, mis oma julmuselt ületasid isegi tema kujutlusvõime, ning üksnes silmipimestava mitme-järgulise paradiisi pildid olid sureva mehe imepeen fantaasiamäng. Prantslase kaine mõistus ei talunud enam kirgede võitlust. Beyle kartis Roomat, kartis Naapolit, kartis Firenzet, Milaano aga paistis talle möödunud õnne tagasipöördumatu pildina.

Praegu trükitakse Pariisis «Armance'i». Kas õnnestus tal kujutada aadelliku Prantsusmaa suremist? Kas mõistab keegi Octave de Maliverfi iseloomu? Kas ei tund LI prantslastele solvavana vene neiu üleolek, kes ilmutab nii palju iseloomukindlust ja tõelist südameheadust, kui palju prantslannad terve sajandi jooksul oma südametesse koguda pole suutnud? Octave'i enesetapp — see on loogiline järeldus olukorrast, milles Prantsusmaa «hiilgav seisus viibib, hertsoginna de Broglie, kes «rahutuid hingi» püüab, on Sophie Svetšina, selle jesuiit de Maistre'i kasvandiku teisik, selle ägeda jesuiidi Svetšina teisik, kes
372
jutlustas Byroni mälestuse vihkamist, pidades Byronit täiesti siiralt üheks kõige hirmsamaks satanismi ilmutuseks maa peal. Kui kohutavat müstikavingu tema salon-gist uhkas! Nüüd on Armance, see armas noor neiu, nägusa Vene ohvitseri kunagine mõrsja, muidugi juba mõnes katoliku kloostris. Beyle mõtles, missuguse vastuvõtu osaliseks saab tema romaan — neljakümne nelja aastase mehe esimene katse kirjutada, nagu nüüd on kombeks öelda, belles lettres1 laadi teos pärast seda, kui härra Stendhal on seni ainult reisikirju ja muusikakriitilisi teoseid avaldanud. Lõpuks ei piirdu Prantsusmaa ju üksnes nende inimeste ringiga, kes

surmalemääratutena juba juurtest kõdunevad. Prantsusmaa sarnaneb praegu hiigla-laboratooriumiga, kus pulbitsevad ja tulevad ilmsiks järjest uued jõud. Kui sündis kodanlus, kes Prantsusmaa aadli ta positsioonidelt maha tõukas ja vanade, kultuuri loonud ideede asemel nüüd ainult kasuahnust propageerib, siis sellega ühteaegu kogeb kodanluse survet ka kogu kehv Prantsusmaa. Tuleb selle kihi karaktereid uurima hakata.

Järgmise kuunariga, mis lõunapoolses Porto Longone sadamas peatus, purjetas Beyle edasi. Kuunar liikus terve ööpäeva ühe sAare juurest teise juurde ja jäi viimaks seisma Naapoli lahele. Beyle otsustas, et tema elukohaks saab Ischia saar. Selle saarega polnud tal seotud mingeid mälestusi. Beyle'i suhtes asus see saar väljaspool ajalugu. Seal polnud Beyle'i kangelaste varje. Seal elas lihtne, väga suurearvuline Casamiccio perekond, kes andis Beyle'ile peavarju; ja Pariisi põgenik ei tundnud ennast enam äragi. Minevikku ei eksisteerinud enam. Talupoja-hurtsik väikesel saarel, tilluke karjaaed, kitsed ja ilmatu kanakari, kellele kodanik Beyle koidu ajal väikesest matist kamaluga teri puistas. Kanad kaagutasid, lendasid talle õlgadele, piirasid teda tihedalt ja nokkisid hoolega teri. Kitsepiim, kala, juust, viinamarjavein, katsed abistada ! talunikku ta majapidamises, vestlused laste ja kaluritega mererannas. Äkitselt sai talle selgeks, mida kõike tähen-idas talle varajane orvuks jäämine. Mérimée elas emaga koos. Armunud pintsliga oli Anne Moreau maalinud oma viieaastase poja portree. «Mérimée ei tunne seda suurt erinevust oma lapsepõlve ja tolle lapse iseloomu kujune-

1 Belles lettres (pr. k.) — ilukirjandus.

mise vahel, keda isa ei sallinud ja kes seitsme-aastasena oma ema kaotas.-» See oli ka ainuke kord, kus ta Merimeed meenutas. Õhtul läks Beyle saare kaljustele lagen-dikele, et näha, kuidas päike merre laskub.

Nii veeres aeg kuni nende päevadeni, mil põhja poolt hakkasid ilmuma linnuparved, kes kuskilt Moskva ümbrusest Aafrika rannikule lendasid. Beyle jälgis kureparvede lendu, mis enne päikeseloojakut katkes, ja vaatas, kuidas kustuvad kõige kõrgemad helendavad pilveribad. Siis sammus ta mööda mustendavat rada kalurionni suunas; väsinuna päevastest käikudest kaljudel, vajus ta kõige sügavamasse, unenägudeta unne.

Paatide ja kümnete purjekate vahelt vaevu läbi pugedes randus Beyle'i väike lootsik Naapoli tolliameti juures. Tolliametnik keeldus altkäemaksu võtmast ja viitas silma-dega koridori lõppu, kus seisis jõmmakas sandarm, kehk nagu kukk. Pagas tuli avada, kõik asjad tuhniti läbi ja kõik raamatud jäeti kontrollimiseks sinna. Nende järele soovitati tulla kolme päeva pärast.

«Miks nii palju aega läheb?» küsis Beyle. «Sinjoorel on kaasas arusaamatutes keeltes raamatud.» «Mis kuradi arusaamatud keeled need on? Inglise, saksa, prantsuse ja ladina!»

«Meil on tolliametis uued mehed ja pole kedagi, kes neid keeli tunneks.»

«Kui tolliametis keegi neid raamatuid lugeda ei oska, miks te siis kardate, et nad minu juures võõrastemajas ohtlikuks muutuvad?»

«Sinjoore, meil pole lubatud aru pidada, siin on kviitung neljakümne seitsme raamatu peale ja ärge raisake mu kallist aega.»

Beyle kehitas õlgu ja sõitis maruvihasena võõraste-majja. Linn oli ärimeestest tungil. Võõrastemajas ruumi ei olnud, jäi üle veel «Hõtel de Russie» otse Castellamara vastas.

«Ei, ainult mitte «Russie»,» ütles Beyle. «Una stanza non cara!» [1] kostis hüüe.

Beyle hõikas selle «odava toa» pakkujale vastu, andis kohvri tema kätte, võttis vetturino ja hakkas näruses troskas, mille murdunud telg laevaköiega kinni oli seotud,
1 Odav tuba!   (it. k.)
274
sõitma mööda tänavaid, mis kihasid ja tormitsesid, otsekui ülestõusust haaratud. Sõideti peaaegu tund aega. Laguneda ähvardava nagiseva trepiga puumaja võttis Beyle'i viimaks vastu. Toaust ei saanud lukustada. Kõik ; oli kohutavalt räpane. Hoovist tõusis talumatut lehka. Avatud aknast oli näha, kuidas poolalasti, üksnes särgiväel naine poisijõmpsikale vastu nägu klähmis. Üle kogu hoovi tõmmatud nööridel rippus pesu. Vastasmaja ülakorruse aknad olid roheliste varbkardinatega suletud.
«Casa publica,» sõnas teejuht, suletud akendele osutades.
«Tänan teid, mina lõbumaja ei vaja,» vastas Beyle naerdes.
«Stanza non cara» osutus väga kalliks toaks. Peremees nõudis kuus franki ööpäevas. Beyle asus tingima ja pakkus kolmveerand liiri. Lõpuks lepiti poolteisele frangile ühes kostiga. Beyle palus puhast voodipesu. Peremees vandus jumala nimel, et pesu on alles äsja vahetatud. Beyle võttis voodilina ja padja ning viskas need sõnagi lausumata koridori. Passi ära andes ja ööpäeva eest ette maksmast keeldudes teatas ta, et tuleb õhtuks tagasi.
Ta lõunatas madruste kõrtsis, sõi frutti di mare — kirevat kala ja vetikate segu, mis kõrvetas keelt ja tekitas teravat janu, mille kustutamiseks seisid siinsamas fjaskod — suured korvpudelid punase ja valge veiniga.
Algas elu Itaalias. Kolme päeva pärast anti mõned ta raamatud tagasi. Tsensoriametis istuv preester oli Shakes-peare'i läbi lasknud, kuid Rossetti luuletuskogu ja kõik prantsuskeelsed raamatud konfiskeerinud. Beyle kirus ja vandus, tarvitas isegi terminit «papikaabakas», kuid kollanokk seminarist, kes ta jutu vaguralt ära kuulas, jäi järeleandmatuks, käed ristis ja silmad suletud.
Teel jõudis Beyle'ile järele elatanud ametimees. «Sinjoore, andke mulle kolm liiri ja oma aadress. Te saate oma raamatud kätte.» Beyle* jäi seisma. «Kuidaviisi?»
«Ma olen eksekuutor ja raamatutimukas. Konfiskeeritud raamatud antakse minu kätte hävitamiseks. Aga te ju saate aru, et kolme soldoga päevas perekonda ära ei toida.»
Beyle võttis taskust kümnefrangise ja ütles:
375
«See on teile minu raamatute eest ja teiste raamatute eest, mida te peate võimalikuks mulle tuua.»
Õhtul toodi Beyle'i tuppa kast, millest paistsid välja veinipudelid. Pakikandja poisike pani sõrme huultele ja pärast jootraha saamist tõttas jooksujalu minema. Beyle leidis kastist terve hulga raamatuid ja nende seas ka talle tundmatu poeedi Giacomo Leopardi konfiskeeritud värsikogu. Ähmase õlilambi valgel luges Beyle: «Ma näen esivanemate müüre, võidukaari, sambaid, kujusid ja kõrgel seisvaid üksildasi torne. Ent kus on siis nende kuulsus, kus on pärjad, mis on ehtinud nende päid, kus on relvad, mis on säranud nende käes?»
Beyle luges hilisööni. Hommikul sõitis ta Rooma. Teel kohtas ta nii tohutul arvul munki, preestreid ja sõjaväevormis mehi, nagu ta varemail aastatel mitte kordagi polnud näinud.

KOLMEKÜMNE VIIES PEATÜKK

Beyle jõudis Rooma kell neli hommikul. Roosakashall udu haihtus vähehaaval ja nähtavale tulid majad, päike asus kiiresti soojendama külmi märgi tänavaid. Beyle

tundis, et tal on palavik. Pärast kohvi läks .ta Corsole ja astus lähemasse apteeki. Mefistot meenutav pikk ja kõhn kikkhabemega ning keerutatud vurrudega apteeker andis talle hiniini. Beyle küsis vett, lahustas pulbri, astus siis peegli ette ja peeglisse vaadates, et grimassi maha suruda, jõi arstimi ühe sõõmuga ära. Apteeker muheles. Algas jutuajamine, millest varsti selgus, et sinjoore Manni — apteeker — oli väga vaimukas vestluskaaslane.

«Milleks te, sinjoore, Rooma sõitsite?» olid ta esimesed sõnad. «Tollest prantsuse palavikust, mida te kõik põete, te end hiniiniga terveks ei ravi. Teil kõigil on palavikuline tung lennata Itaaliasse ja imetleda maalikunsti. See palavik röövib teie raha ega anna midagi asemele.»

«Teil on õigus,» nõustus Beyle. «Kuid mina olen sellest east juba väljas, millal moodi taga aetakse.»

«Te näete ise, et Euroopat on vallanud otsekui hullus. Ma olen päri katoliiklastega, kes igavuse pärast paavsti vahtima tulevad, kuid mida näete teie nendes maalides? Miks loksute postitõldades ja loobite raha? Mida te siin leiate? Ütleme, te lähete Barberini paleesse. Ühes toas

näete madonnat ja kaht pühakut, teises — kaht pühakut ja madonnat, kolmandas — madonnat lapsega, neljandas — last madonnaga, viiendas — haudapanekut, kuuendas — veel midagi selletaolist. Võib surra igavuse kätte. Siia on ilmunud terve armee noori inimesi, kes kirjutavad värsse Rooma muististest. Kellele on vaja neid muistiseid, kui meil ei ole ühtki kudumisvabrikut, kui me kalevit veame sisse Antverpenist ja muid kangaid Liverpoolist või Lyonist.»

Beyle pidi naerma pahvatama, kuid noogutas pead ja sõnas:

«Jajaa, teil on täiesti õigus.» Manni jätkas:

«Mida kujutab endast praegune Itaalia? Võtke näiteks mind. Minust pidi saama jurist, kuid ma ei võinud selleks saada, sattumata opositsiooni. Ma ei ole seda laadi inimene, et vanglates aega veeta, ja lihtsalt vaga talleke ei taha ma ka olla. Ma tahan elada ja oskan elada, kuid kuulake nüüd: tuhande kaheksasaja viieteistkümnendal aastal lõpetasin ma Pavia ülikooli; saabus keiser Franz, meie professorid võtsid ta vastu tervitustega, millele keiser vastas: «Härrased, ma ei vaja sugugi kirjanikke ja teadlasi, kasvatage mulle truid alamaid.»»

«Hästi öeldud,» tähendas Beyle, «kuid Naapolis . .. »

«Naapolis,» katkestas teda Manni, «avaldas sedasama mõtet Naapoli kuningale politseiminister Canosa. Naapolist ärge mulle mitte rääkigegi! Ma püüdsin alustada seal karjääri, ma ise kuulsin, kuidas minister tervitas kuningat sõnadega: «Teie Majesteet, saagu timukas teie esimeseks teenriks. Armuline jumal on loonud põrgu, et patuseid karistada. Järgnege tema jumalikule eeskujule, karistage surmaga, ilma et kõhkleksite. Üheks revolutsiooni põhjuseks on hariduse liialt laialdane levik. Meile pole põrmugi vaja õpetlasi, meil läheb tarvis heasüdamlikke ja taltsaid inimesi, kes on nõus elama endid teiste hoolde usaldades ja kes lasevad maailma asjadel oma rada minna.»»

«Ja niimoodi saigi teist heasüdamlik, taltsas inimene?» .küsis Beyle.

«Minust sai apteeker.»

«Itaalia hüvanguks?»

«Itaalia on geograafiline mõiste!» Apteeker kehitas õlgu. «Ma elan Roomas ja püüan prantslasi sellest pildipalavikust terveks ravida, kuid tagajärjetult.»

«Me kohtume veel,» sõnas Beyle.

«Seda tõbe ma teile ei soovi,» vastas apteeker. «Aga kui te oma maalidest viimaks kõrini olete, eks siis astuge siia sisse, saate natuke aega ka elavate inimestega lobiseda. Kell kuus õhtul, enne apteegi sulgemist, koguneb mul tihti siia lõbusaid jutuvestjaid.»

«Taltsaid?» küsis Beyle.

«Jah, igatahes võrratult taltsamaid, kui on need, kes Romagna idapoolsetel teedel postitõldu kinni peavad.» «Hüva, ma tulen,» lubas Beyle.

Prantsuse valitsuse volinik härra Lamartine oli Firenzesse sõitnud. Beyle temaga kokku ei saanud. Mõne päeva pärast teadis ta juba, et kogu Milaano politsei koosseis on muutunud.

«Järelikult ei hakata mind tülitama,» mõtles Beyle.

Ööd olid endiselt külmad, päeval aga kõrvetas päike peaaegu nagu suvel. Sammudes mööda uut Via Sardegnal tundis Beyle, kuidas keskpäevapäike põletab, ja siirdus teisele, varjulisele tänavapoolele. Seal haaras teda äkitselt õudne, üdini tungiv külmus. Need Rooma pahaendelised ja elutud varjud olid ohtliku palaviku ennustajaiks. Veri lausa hangus, oimud valutasid, silmalaud liikusid raskelt. Oli vaja kiiresti ära sõita.

Nagu alati käis Beyle oma armsamad paigad ärasõidupäeval uuesti läbi. Mõni tund enne postitõlla lahkumist tuli ta Ianiculumi kingule ja istudes vana tamme all, kümne sammu kaugusel Tasso hauamonumendist, mõtles ta oma hulkurielust, sellest, kuidas ta postitõlla pöörases kihutamises püüab tabada olevikku ning suruda meelde selle hääbuvaid ja ähmaseid kujusid.

Firenzes oli härra Lamartine võluvalt armastusväärne, kuid nukker ja otsekui rusutud nagu alati.

«Tüüpiline lüürik,» mõtles Beyle. «Tal kohisevad hinges aina Savoia kuused. Ta ei taipa millestki peale värsside. Kuidas ta küll poliitikuks on tehtud?»

Hommikueinel väikeses mosaiikpõrandaga ja ümmarguse mosaiiklauaga söögitoas viibis ka proua Lamartine — sõnaaher külm tige naine. Äkki tekkis Beyle'il soov teda tasakaalust välja viia. Jutt kaldus sündmustele Prantsusmaal, Beyle kõneles sihiliku meelepahaga majoraadi ennistamisest. Ta nimetas seda seadust kodanikkude võrdsuse mõnitamiseks, ütles, et kogu Prantsusmaa on

378

kaheksakümne tuhande aadliku huvidele ohvriks toodud, kõneles maruvihaselt seadusest, mis näeb ette pagulaste ; hüvitamist miljardi frangiga, — «almus, mis maksab elu tervele laste põlvkonnale». Ja häbenemata jutustas ta kõigist jesuiitidevastastest paljastusmaterjalidest, mida rahvasaadik Montlosier Pariisis oli kogunud. Lamartine vastas loiult, ent see-eest hakkas äkki oma külmuse kaotanud proua Lamartine Beyle'ile epistleid lugema. Beyle puudutas trükkimise küsimust; iga raamatu ilmumine Prantsusmaal oli selliste rahaliste raskustega seotud, et raamat läks autorile äärmiselt kalliks maksma.

«Kuidas teie oma poeeme nüüd välja andma hakkate?» pöördus Beyle Lamartine'i poole.

Poeet mälus melanhoolselt leivapala ja näis keevalise prantslase ägedast jutust väsinud olevat.

«Igatahes ei hakka ta neid välja andma võõra nime all,» vastas luuletaja eest ta naine. Beyle jättis hüvasti ja lahkus.

Veneetsias olid ilmad vihmased ja udused, kuid soojad. Vihm varjas nagu võrk Püha Markuse kuldkupleid, lauakesed olid Procuratie Nuove kaarestiku alla koristatud. Tühi väljak paistis hiiglasuurena, eriti siis, kui tuhanded tuvid kiviplaate ei katnud, vaid kudrutasid karniiside all. Veneetsia hakkas Beyle'ile pikkamööda mõju avaldama. Nädala pärast ei suutnud ta enam endaga võidelda. Asjata luges ta linna

ajalugu käsitlevaid teoseid ja seisis tundide [viisi Tintoretto maalide ees, kuid maailm ikkagi hääbus ja lakkas eksisteerimast. Veneetsia veed, Veneetsia taevas, imajad kanalite kohal, täielik vaikus, hobusõidukite puudumine, lagedate tänavate ja kanalite ääri mööda vaevalt kuuldavalt liikuvad inimesed — kõik see võttis võimaluse 'teistsuguse elu juurde tagasipöördumiseks. Kuid tarvis oli sõita Prantsusmaale. Juba Bolognas olid tekkinud uued plaanid ja kavatsused. Veneetsia polnud suuteline kahandama beilismi tuld. Seda terminit kasutas Beyle üha sagedamini. Ent asi oli selles, et Veneetsiast Prantsusmaale ei saanud sõita teisiti kui Milaano kaudu. Selles muidugi kogu küsimus seisiski.

1827. aasta detsembrikuu viimastel päevadel hakkas Beyle seda tugevamini tundma äärmise tusa hooge ja füüsilist põdurust, mida kindlam oli ta otsus Milaanosse [minemata jätta. Võitlus kurnas ta viimaks ära. Päris meeletuna sõitis ta Lombardia talvistel teedel, postitõlla

akendest peaaegu välja vaatamata, peaaegu taipamata, mida sõi ja kus magas. Ta viibis mingis sonimisseisundis ja koos Itaalia kollendama löönud taimestiku tardumisega tundis omaenese tardumist. Sisse sõideti Põhjaväravast. Pilved varjasid kuud. Oli peaaegu täiesti pime; tänavate] hõljus külm udu. Napoleoni võidukaare olid austerlased nüüd lõplikult valmis ehitanud — kivitahujad olid Alla valorosa armata francese! kõrvaldanud. Oli kesköö; kirikukellad lõid just kaheteistkümnendat tundi, kui väravavaht laterna tõi, kaunis ebaviisakalt reisija nägu valgustades tema pagasi võttis ja väikese võõrastemaja «Adda» trepist üles viis. Tuba oli rahulik ja mugav. Beyle pesi end. Selle toimingu ajal tuli portjee ja nõudis passi. Beyle ulatas selle talle, lõpetas pesemise, vahetas riided ja tugevasti põksuva südamega väljus võõrastemajast, suundudes hästi tuntud tänavaid pidi Belgiojoso väljakule. Ta ei peatunud meelega «Püha Markuse» võõrastemajas postkontori juures, et seitse aastat suikunud mälestusi mitte äratada. Ent võõrastemajaga «Adda» olid seotud samuti mälestused kuuenda tragunirügemendi vahtmeistri Henri Beyle'i viibimisest Milaanos.

Tänavatel valitses surmavaikus. Beyle'i silmade ees seisis Belgiojoso väljak. Öösel paistis see talle tohutuna. Sillutusplaatide kohal lainetas udu. Akende mustade varjudega ja suletud ukseavadega hallid majad tundusid läbi udu paistva kuu valgel väljasurnutena. «See ossianlik ilm,» mõtles Beyle, «teeb väljaku nii nukraks.» Ta mõtted olid selged, tunded rahulikud ja kurvad. Ta oli täiesti teadlik, et Metilde'iga oleks ta elu hoopis teiseks kujunenud. Igatahes armastas ta Metilde'i palju rohkem, kui ta seda endale tunnistada söandas. Kogu eluaja püüdes tõendada endale oma kergemeelsust ja õigust tuisupäisusele, oli ta tegelikult aga tõeline ja ehtne, võib-olla viimne tunderomantika esindaja, ning seepärast ei armastanud ta nüüd enam mitte kedagi. Aeglaselt läks ta tagasi võõrastemai ja. Portjee ei maganud, erutatud võõrastemajapidaja aga teatas Beyle'ile, et politseis oli tema järele päritud ja palutud teda viibimata komissari juurde ilmuda.

«Jaa, kuid ma tahan magama heita,» vastas Beyle.

«Ma ei saa sinna midagi parata, sinjoore. Kui te oma passi komissari käest ära ei too, käsin ma jalamaid teie asjad tänavale tõsta.»

Kirunud vene keeles suu puhtaks, läks Beyle Santa

Margaritasse. Lombardia sandarmivahtsuseks muudetud klooster ei maganud. Kahtlustäratava lahkusega lasti Beyle otsekohe jaoskonnakomissari juurde. Haigutust Ikämblaga varjates palus see ükskõikne ja viisakas mees Beyle'il istet võtta ja istus ka

ise. Laotanud siis lauale Beyle'i hiiglasuure, voodilinataolise passi, laskus ta käsi-põsakil sellele.

«Te olete härra Beyle?»

«Jah.»

«Tulete Prantsusmaalt?»

«Jah.»

«Miks te ei sõitnud põhja kaudu?»

«Ma reisin oma lõbuks. See juhatab mulle kätte marsruudi.»

«See lõbu ei kesta teil enam kaua.»

«Ma ei saa teist aru,» lausus Beyle kähvatades.

Ametnik tõusis istmelt, avas aeglaselt kapi, võttis sealt paksu dokumentidemapi, soris natuke aega ja hakkas endamisi lugema. Seejärel küsis:

«Kas te ei tea, kes on härra Stendhal?»

«Ei ole aimugi.»

Ametniku pilk muutus teravaks ja uni oli nagu käega pühitud; ta põrnitses õelalt Beyle'ile otsa.

«Te ei tunne kirjanik Stendhali, aga samal ajal nõuate luba kaheks nädalaks Milaanosse jääda?»

«Aga mis see minusse puutub?»

«Te kirjutasite «Püha Markuse» võõrastemaja pidajale, et ta teile korteri otsiks, kuna te asute jäädavalt Milaanosse elama?»

«Jah, kuid ma ei saanud vastust.»

«On see teie aadress Pariisis: Neuve-du-Luxembourg'i tänav 3?»

«Jah, see on minu aadress.»

«Ja te kinnitate, et Stendhal ja teie — need on kaks wi inimest?»

«Jah, seda ma kinnitan, ja kui ma Pariisi tagasi jõuan, hoolitsen selle eest, et Austria saatkond teile selle öise ülekuulamise pärast peapesu teeb.»

«Ja te võite allkirja anda, et te mingit härra Stendhali ei tunne, et raamat «Rooma, Naapoli ja Firenze», raamat «Racine ja Shakespeare», raamat «Armastusest», milles te jultunud asju meie võimu kohta kirjutate, ei ole teie teosed?»

381

«Jah, ma võin säärase allkirja anda.»

«Niisugusel juhul andke allkiri.»

Ametnik nihutas paberi, tindipoti ja hanesule Beyle'i poole. Beyle kastis sule tindipotti.

«Kuid pidage meeles, et kui homme hommikul teie allkirjaga kinnitatud ütlus valeks osutub, siis lähete te istuma Santa Margarita kasemattidesse, kus seitsme aasta eest istusid teie sõbrad.»

«Teil on kole halb sulg,» ütles Beyle suurt tindiplekki tehes.

«Ei, ta pole sugugi halb, kuid siin on teile teine, kirjutage minu etteütluse järgi.»

Beyle nihutas tooli, võttis sule kätte ja sandarmi terashallidesse silmadesse pilku heitmata hakkas etteütluse järgi kirjutama:

Mina, allakirjutanu, Prantsuse alam Henri Beyle, kes kirjutab parun Stendhali nime all, kohustun esimese Simploni mäe suunas sõitva postitõllaga lahkuma ja Tema Apostlik Majesteedi maa-alade piiridest välja sõitma mitte hiljem kui kahekümne nelja tunni jooksul sellest 1828. aasta 1. jaanuari teisest öötunnist alates.

«Te unustasite vist allkirja?» ütles sandarm rahulikult ja ulatas paberi uuesti Beyle'ile.

«Soovin teile head reisi!» Beyle läks trepist alla, siis aga tuli tagasi ja sõnas: «Te olete võõrastemajapidaja nii rängalt ära hirmutanud, et ta võib mu asjad tänavale loopida, kui ma viseerimata passiga uuesti võõrastemajasse ilmun.»

«Oo, olge täiesti rahulik, teil pole vaja hetkekski võõrastemajasse jääda. Simploni kuller sõidab välja kell neli hommikul. Võõrastemajas võite selle veel maha magada ja endale palju tüli teha. Kui soovite, puhake siin diivanil.»
Beyle oli pööraselt vihane, ent kui ta oleks teadnud, et seitse aastat tagasi, samasugusel ööl, ainult paar tundi hiljem, oli Viinist tulnud kiirteade, et kodanik Vismara on kohtuotsusega võlla mõistetud, siis oleks ta end arvatavasti märksa paremini tundnud. Tänanud ametnikku politseilise öömaja pakkumise eest, läks ta tänavale ja hakkas voorimeest otsima, seda leidmata. Võõrastemaja portjee vangutas pead, aga oli kolme frangi eest nõus viima Beyle'i asjad linna teise serva, kus kella viie-kuue vahel reisijad posti tõlda asuvad, mis iga päev Šveitsi järvede
282
äärde sõidab. Väsinuna jõudis Beyle sinna. Tänava-äas pildus sädemeid, sepapoiss õhutas hõõguvaid süsi lõkkele, habemik sepp aga kõlksutas alasil. Beyle istus ooteruumis oma pagasil. Sisenes unine sõidukiomanik ja teatas, et hommikul teeleminekut ei tule, sest tõld on katki ja sepp parandab seda lõunani. Beyle otsustas valetada.
«Mis ma nüüd peale hakkan?» ütles ta. «Mul varastati Praha ära, samuti dokumendid, järel on vaid reisiraha. Comos olen aga jälle rikas.»
«Ööbige siin,» ütles milaanolane ükskõikselt. «See maksab kümme liiri.»
Beyle talitses end vaevalt, et mitte jalamaid need | kümme liiri ära maksta, kuid kartes inimesi kahtlema panna, heitis talle pakutud õlgmadratsile ükskõikse näoga pikali.
Ärasõit toimus järgmisel päeval. Viivitusest hoolimata ei juhtunud Beyle'iga midagi.
Noor sandarm andis valvekorra üle. Ta kirjutas polit-[seidirektorile raporti skandaalsest öisest vahejuhtumist, kus Lombardia-Veneetsia kuningriiki oli ilmunud erikartoteegis registreeritud kardetav jumalasalgaja, prantsuse revolutsionäär, igasuguse seaduslikkuse ja poliitilise režiimi vastane Henri Beyle, kes jonnakalt eitab enda samasust ateistliku kirjaniku Stendhaliga.
«Ülalnimetatud Beyle,» kirjutas politseidirektor pärast seda raportit Lombardia-Veneetsia kuningriigi valitsejale, «sõitis ära samale päevale järgnenud ööl, mil sai käsu lahkuda Milaanost. Ta sõitis Prantsusmaale Simploni teed mööda, julgemata pöörduda Teie Ekstsellentsi poole palvega, et tal lubataks jääda Milaanosse, mis on ilmseks tõendiks, et ta süda ei ole puhas. Tema Milaanos viibimise vähestel tundidel oli minu poolt kodanik Beyle'i järele seatud salajane valve, mis erilist laadi tähelepanekuteks põhjust ei andnud. Õhtul oli Beyle «La Scala» teatris. On võetud tarvitusele abinõud, et eelnimetatud Beyle mitte mingil juhul kahe silma vahele ei jääks, ja kui ta uuesti meie piiridesse julgeb ilmuda, parajal ajal arreteeritaks.»
Milaano sulgus Stendhali ees jäädavalt.
383

KOLMEKÜMNE KUUES PEATÜKK

Šveitsi järvedel mõtles Beyle mõnuga sellele, et ta polnud parandanud Milaano sandarmit, kes nimetas talle tema endist Pariisi aadressi. Como kallastelt kirjutas Beyle kirju aadressil: Richelieu tänav nr. 63, raamatukogu vastas, «Hõtel des Lillois». Kirjad jõudsid pärale. Ilus käsi rebis ümbriku lahti, võttis välja lehe, millel Beyle kirjeldas oma kohtumisi ja muljeid Itaaliast, ning laskis siis need kirjad majesteetliku žestiga libiseda väikesele, toa nurgas helesinisel vaibal seisvale mosaiiklauale. See suurte silmade ja kuninglike žestidega, kehvalt, kuid maitsekalt rõivastatud naine oli kuulus näitlejanna Pasta, üks läinud sajandi alguse paremaid lauljatare. Ta oli Beyle'iga hiljaaegu sõbraks saanud. Lavakunstnikule omane kommete vabadus võimaldas Beyle'il külastada teda igal ajal, aga kuna Beyle oli tüdinenud uksehoidja

pahuraist pilkudest, kes kell kolm öösel ukse pidi avama, siis otsustas ta parem samasse üle kolida, et ei tarvitseks kedagi tülitada. Nii muutus Beyle'i aadress. Pasta mees muheles kavalalt, kui kohtas Beyle'i koridoris, ja nokkis teda heasüdamlikult, kui leidis ta eest oma võõrastetoas. Vana Rachele — Pasta ema — tundis selle ülekolimise üle suurt rõõmu, sest Beyle oli külalistest ainuke, kes suutis tundide kaupa vestelda temaga Milaanost. Milaano oli vanakese kodulinn, seal oli ta oma tütre, tulevase näitlejanna üles kasvatanud. Beyle'i reputatsioon aga oli paar nädalat pärast ümberkolimist juba kõvasti kõikuma löönud ühes Pariisi salongis, nimelt proua de Tracy juures. Nähes kord Beyle'i uues ülikonnas, oli proua de Tracy valjusti lausunud:

«Kui nooblilt te täna riides olete! Ah jaa, läinud nädalal oli Pastal tuluõhtu!»

Pasta võttis Beyle'i heameelega vastu, kuid nende suhted olid puhtsõbralikud, ja Beyle igatahes polnud Pastalt raha saanud. Laimu jutud ajasid ta vaid naerma. Pastale saadetud kirjad olid Beyle'i kõige lõbusamad kirjad tol
ajal.

Lago Maggiore, Lago Lugano ja Lago di Como ääres võis elada nädalate kaupa, ent kuna ühestki kirjanduslikust ideest polnud veel saanud kullamägesid sisse toovat teost, pidi Beyle mõtlema sellele, et ta raha on lõpukorral.

Sirvinud läbi kirjade mustandid ja paberilehekestele tehtud märkmed vanast ja uuest Roomast, apteeker Manni jutustatud ja hallineva Beyle'i palvel tollesama apteekri poolt valmistatud musta juuksevärvi retseptile ülestähendatud anekdoodid, kavatses Beyle hakata ühteaegu kirjutama jutustust itaalia karbonaaridest ja esseedekogu «Jalutuskäigud Roomas»., Kuna aga raamatut kirjutada saab vaid Pariisis, siis tuli Pariisi sõita.

1828. aasta 23. märtsil oli Beyle juba Richelieu tänavas. Ta koputas naabri uksele. Pasta koos perekonnaga oli linnast välja sõitnud. Uksehoidja andis Beyle'ile Mérimée kirja. Selles oli terve rida Clarale iseloomuliku selgusega esitatud kirjandusalaseid küsimusi. Kahekordselt kohane hüüdnimi: Clara tähendab ju «selge». Ta esitab küsimuse «Armance'i» kohta. Pariisis räägitakse sellest raamatust, kirjutab Mérimée, kuid tõlgendatakse seda õige kentsakalt. Hertsoginna de Broglie tundnud end ära proua Bonnivet's ja olnud vihane. Ei saada aga aru, keda Beyle Octave'i riime all kirjeldab. Julia d'Egga ja ta kuulus armuke Stroganov olevat pahased, et kujutatud on nende kasvandikku.

«Ma ei mõista sugugi Octave de Malivert'i armastus-äpardust,» kirjutas .Mérimée. «Te vist jätate midagi ütlemata. Tunnistage üles, et Teie Octave'il on kiindumus юта sugupoole inimestesse ja seepärast põgeneb ta naiste eest. Selles peitub tema enesetapmise põhjus, aga võibolla on ta hermafrodiit või lihtsalt mees, kellel puuduvad mehevõimed.»

«Ma kirjutan talle, et tal on õigus,» mõtles Beyle. «Nüüdses Pariisi miljöös on säärane tõlgendus mulle kõige isoodsam. Kas maksab õrritada hanesid, kes soovivad Roomat päästa?»

Südames aga polnud Beyle sugugi rahul. Seesugune mittemõistmine inimese poolt, kelle arukust ta väga kõrgelt hindas, juhtis ta tähelepanu sellele, et teda ootab ees pikk rida kokkupõrkeid ühiskonnaga ja pettumisi kaasaegsetes. Ta pole, tõsi küll, kunagi neist võlutud olnud. Vaevalt et Prantsusmaa veel suuremat pettumust pakkuda suudab, kuid ühiskond võib välja mõelda või tahtmatult Varieerida vanu ebameeldivusi ja torkeid. Tuleb soetada endale kaitseriietus.

Järgmistel päevadel arvestas Beyle kokku oma ressursse.

1828. aasta aprillis muutub ta kindlasti kerjuseks. Kogu tema aastaeelarve koosnes pensionist ja väikestest honoraridest. Praegugi ei võinud ta kulutada üle viie frangi päevas. Trükiseadused ei võimaldanud asuda ajakirjanduslikule tööle. Prantsuse ajalehtede ja ajakirjade veerud olid talle suletud.
Tuli katsuda teha midagi muud. Kübar paremale küljele lükatud, sigar hambus, kõndis Beyle iseteadvalt keppi viibutades mööda Itaalia bulvarit; ta püüdis olla võimalikult muretu ja ükskõikne kavatsetava sammu tagajärgede suhtes. Tunni aja pärast oli ta juba Theodore Hucki juures. Inglane ei keeldunud võtmast Beyle'i poolt ulatatud port-sigärist viimast havanna sigarit ja leentooli läntsakile laskudes hakkas suitsetama. «Ülevaated kaasaegsetest prantsuse raamatutest ei paku minu inglise kuukirjale suuremat huvi, aga kui te annate esseesid või «Alceste'i» artikleid, mis seal siis ikka? Ma reserveerin teile igas numbris kümme lehekülge.»
Seda oli üsna vähe. Ükskõiksus tagajärgede suhtes tuli Beyle'il välja täiesti loomulikult, olgugi et sellal, kui Huck tõmbas taskust tuhandefrangise pangatähe, tundis Beyle mõningat kergendust.
Ta hakkas kirjutama regulaarselt ja palju. Inglise ajakirjades ilmus anonüümseid retsensioone, pseudonüümseid ülevaateid ja artikleid. See töö võttis temalt kogu hom-mikupooliku ja kõige halvem oli, et see takistas lõpetamast «Jalutuskäike Roomas». Ootamatult andis talle tuhat kakssada franki «Armance». Oli võimalik jälle riietuda ja salongidesse ilmuda.
«Rohutirts lõi suvel jälle laulu lahti,» mõtles Beyle enesest, «ent nüüd ta teab, et on olemas ka talv. See on ikkagi parem kui olla see pariislasest kärbes, kes kell üheksa hommikul sünnib ja kell viis pärast lõunat sureb. Katsuge talle jutustada, mis on öö.»
Sääraste mõtetega lähenes ta majale, kus elas akadeemik de Tracy. Välisuks oli pärani lahti. Väike elegantne kell kaminal lõi kaheksa. Kroonlühter oli alles süütamata. Pikk sinine diivan ulatus kamina juurest kaarjalt ukseni, mis võõrastetoast söögituppa viis. Noored naised ja neiud olid selle diivani enda valdusesse võtnud ja istusid kõige sundimatumais poosides.
«Mina aga mõtlesin, et te olete juba päriselt ära unustanud
386
maja number kolmkümmend kaheksa Anjou tänavas, Saint-Honore linnaosas,» lausus raugalik hääl.
Väike elegantne proportsionaalse kehaehitusega kikkhabe, roheline silmavari hallide kulmude kohal (kuigi toas polnud valgust), astus Beyle'i juurde. See oli maja-peremees, nimekas filosoof, «Ideoloogia» autor, kes ühteviisi vaimustas niihästi Beyle'ile omase meelelaadiga prantsuse noorsugu kui ka vene dekabriste, kes lugesid teda joobumusega.
Proua de Tracy püüdis näida ükskõiksena, kuid tema tervituses tundis Beyle kerge pahameele varjundit, mitte-ükskõiksust ja soovi varjata mingeid salajasi, Beyle'ile taunitavaid mõtteid. Beyle otsustas sellele mitte tähtsust omistada. Pärast mõnda tühist lauset astus ta Charles Remusat' juurde ja hakkas temalt Pariisi uudiseid pärima. Vana de Tracy käskis süüdata kroonlühtri. Ilus piklik , võõrastetuba läks heledatest tuledest valgeks. Sinine diivan lõi daamide kleitidest vikerkaarena sirendama, Remu-sat' oliivpruun kuub aga, vastupidi, tuhmus täiesti. Härra de Tracy seisis kamina juures ja küünarnukki marmor-plaadile toetades noogutas vestluskaaslase sõnadele vastuseks heakskiitvalt pead, otsekui nokkides teda oma silmavarju rohelise nokaga. Ta sarnanes ühel jalal seisva soolinnuga. Sisse astus Beyle'i vana kolleeg Riiginõukogu ajast — Amedee de Pastoret. Samal hetkel katkestas proua de Tracy Beyle'i ja Remusat' keskustelu küsimusega:

«Te käisite Itaalias. Kuidas elavad meie vaesed emigrandid, kes veel Prantsusmaale pole saabunud?»
Selle küsimuse esitamise ajal pöörasid härra de Tracy ja ta vestluskaaslane, kreeka keele professor Thurot, pilgu Beyle'ile. Beyle ütles:
«Kui minul võimu oleks, trükiksin ma eriotstarbel ümber kõik, mida emigrandid kirjutavad, seletades, et emigrantliku kirjanduse hävitamisega astus Napoleon oma võimupiirist üle. Kahjuks on kolm neljandikku emigrantidest juba surnud, ülejäänud aga saadaksin ma välja 'Püreneede departemangu ja ümbritseksin nad seal kolmest küljest väikese suurtükiväega varustatud armeega. Ma asutaksin sinna koonduslaagri ja saadaksin sinna valvesalga, et iga emigrant, kes julgeb oma nina üle oma laagri piiri pista, otsekohe maha lastaks. Tohutute maa-alade asemel, mis neile nüüd välja jagatakse, ei annaks ma kellelegi üle kahe hektari. Nii toimiksin ma

kõigi emigrantidega, kes nüüd Pariisi tagasi on tulnud. Ülejäänutel ei tarvitseks Prantsusmaale tagasi pöördu-dagi, et mitte laagrisse sattuda.»
Pastoret müksas Beyle'i, et seda ohtlikku tiraadi peatada. Härra de Tracy, kes teravaid väljendusi ei armastanud, tegi niisuguse näo, nagu kuuleks ta valesti mängivat muusikariista. Kreeka keele professori nägu aga venis pikaks ning ta suur lõug jäi Beyle'i pika lause lõpuks rippu nagu vanal hobusel.
«Mida sa, hull, ometi räägid!» ütles Pastoret. «Täna on ju salong täis emigrante!»
«Seda parem,» vastas Beyle sosinal.
Pastoret kutsus ta kaasa koridori.
«Kuule, tahan sulle midagi öelda: sa pead mulle heraldika uurimisel tõhusat abi andma. See loob sulle võimaluse lõpuks ometi ametikohta leida.»
Beyle'i ilme oli endiselt hajameelne. «Vaene Pastoret,» mõtles ta. «Tal oleks palju jutustada, kui ta võtaks nõuks oma mälestusi kirja panna. Ta on läbi elanud kõike seda, mida Napoleoni vana armee kindralidki, kes enesealan-damisega on Saint-Germaini salongidesse tungida püüdnud. Nende alanduste kirjeldus võiks täita terve köite. Pastoret on armetu kuju, kes kannatab tuhande nööpnõela-, just nööpnõelatorke pärast, sest alandused, mida ta taluma peab, on pärit kuninga sandarmite naistelt. Pastoref-taolised inimesed on igavese kahtlustuse all. See sunnib neid tundma piinu, mis on isegi saapakaupluse sellile tundmatud. Too võib nendest jutustada ametivennale, need inimesed aga peavad taluma kõike vaikides ja ilmuma salongidesse elegantsetes kostüümides.»
«Noh, sa muutusid mõtlikuks ja oled nii hajameelne, et ei vastagi mulle,» tähendas Pastoret. «Abista mind uute aadlivappide jaoks süžee leidmisel ja veel ühes tõsises asjas. Kas saad?»
Kiirete lühikeste sammudega lähenes härra de Tracy, käes kollases köites raamatuke. Silmi pilutades ja Pasto-ret' nina all raamatuga vehkides katkestas ta nende jutu-ajamise:
«Näe, imetlege ja arvake ära, mis see on.»
Beyle rõõmustas, et vabaneb Pastorefst. Tähelepanelikul ilmel võttis ta raamatu ja astus otse kroonlühtri alla.
«Mingi etnograafiline jamps. Milleks need slaavi laulud, ja veel säärase barbaarse sõnaga kui «Guzla»?»

«Mis te arvate, kes on selle teose autor?»
Beyle silmitses portreed ja vastas:
«Keegi metsmees, Mag . . . Maglanovich ... »

«Aga mina kinnitan teile, et see pole Maglanovich, vaid teie noor naljahammas Prosper Mérimée.»
Beyle tegi suured silmad. Ja muutus tusaseks. Hingepõhjas kahtles ta, et Mérimée võis Strasbourgis Levrault' juures trükkida selle veidra raamatu.
Pastoret astus uuesti lähemale.
«Ja sina ei vastanudki mu küsimusele.»
«Milles siis asi seisab?» küsis Beyle.
«Asi on täiesti salajane. On tulnud teade paavst Leo XII surmast, kuningas tahab, et kiriku eesotsas seisaks kui mitte truu, siis igatahes Prantsusmaa huvidele mitte võõras inimene. Tee mulle seda suurt meelehead. Anna mulle kõigi Rooma kardinalide salajane iseloomustus. Kas võiksid seda teha?»
Beyle vastas aeglaselt:
«Võin küll, kuid pea silmas, et kõik oleneb konklaavi koosseisust. Talvel olin ma Roomas ja töötasin palju. Sa tead, kui väga ma turiste arheoloogilistest harrastustest päästa tahaksin. Ma uurisin kaasaegset Itaaliat ja uurisin paavstliku Rooma dokumente. Võin sind abistada.»
Tavaliselt lõpetas Beyle õhtu pärast kolmandat või neljandat visiiti; ta sõitis de Tracy salongist varakult ära ja siirdus kunstnik parun Gérard'i juurde. Seal oli Cuvier oma kasutütre Sophie Duvausceliga, Botaanikaaia elanikuga, oli abielupaar Polycarpe ja Virginie Ancelot'd, kes kaks aastat tagasi olid Venemaal Nikolai I kroonimisel olnud ja nüüd aina jutustasid Venemaa muljetest, kiites kirjanik Bulgarinit. Siin olid ka doktor Koreff ja kirjastaja Bûchon. Ancelot pilkas Bûchoni, kelle katse itaalia keelt õppida oli äpardunud, sest noor õpetajanna oli loobunud teda õpetamast. Koomilise tõsidusega luges närtsiv kaunitar Virginie Ancelot distihhoni Byroni «Don Juanist», milles väideti, et pole paremat grammatikat võõrkeele omandamiseks kui naise huuled.
«Ta kadestas meie sõpra Prosper Mériméed, kellel mustlasekeele omandamine edenevat hiilgavalt. Kukkus halvasti välja — keegi ei suudle grammatikat; Bûchon Itahtis seda teha, ja grammatika andis laksu põsele.»
«Niisugusel juhul korratakse katset ja asi on joones.»
«Te toimiksite nähtavasti evangeeliumi järgi,» ütles
389
Bûchon, «aga mul on kõigest kaks põske, ja kannatada said mõlemad korraga.»
«Mina arvan, et palju rohkem said kannatada selle daami põsed, keda teie suudlesite,» tähendas Virginie Ancelot.
«Te räägite mulle meelitusi,» sõnas Bûchon.
«Ei mõtlegi.»
«Mõtlemata tehtud heategu on kahtlemata meeldivam.»
Sellal astus saali Mérimée. Beyle pani ta Bûchoni kõrvale istuma. Kõige rahulikuma näoga tõmbas Mérimée taskust räti; Bûchon erutus silmanähtavalt.
«Vaadake,» ütles Beyle, «kas saab neid võrrelda?»
«Mulle näib, et keegi peaks solvuma,» lausus Bûchon.
«Mina igatahes ei kavatse solvuda,» kostis Mérimée. «Kuid seletage, mida see kõik tähendab.»
«Jutt on sellest, kellel on rohkem õigust naiste kõrvakiiludele.
«Oo, siis igatahes minul!» hüüdis Mérimée. «Ma ei saa üldse aru, miks neid seni pole mulle veel antud.»
«Bûchon aga ei saa aru, miks neid talle anti. Kogu asi on selles, et tema tahtis teid õnnetult jäljendades itaalia keele teie meetodil ära õppida,» ütles proua AncelotMéri-

mée poole pöördudes. «Ja kui mul lubatakse hinnata seda katset naise seisukohalt, siis on härra Bûchonil niisuguseks katseks minu arvates rohkem alust kui Mériméel.»
«Otsustama peab tulemuste järgi,» seletas Mérimée. «Bûchon, kui teil peaks tekkima tahtmine mustlaste juures konsuliks hakata, siis ütelge mulle, ma õpetan, kuidas mustlaste keelt jalamaid ära õppida saab. Pidage aga seda meeles, et iialgi ei tohi alustada põsest, sest see peegeldub otsekohe teie põsel.»
Ja üldise naerulagina puhkedes lahkus Mérimée Bûchoni kõrvalt ning võttis Beyle'i käe alt kinni.
«Clara,» ütles Beyle, «te olete lõplikult aru kaotanud. Milleks oli teil tarvis kogu seda vampiiride, guslimängijate ja muude kaltsakatega slaavi pudi-padi trükki anda? Kas teie oma mõistuse ja tähelepanelikkusega, oma tegelike teadmiste tagavaraga ei võinud valida midagi paremat?»
«Teil, vabatahtlikul vagabundil ja rikkal ränduril, on hea nõnda rääkida... »
Sõna «rikkal» juures laiutas Beyle kurvalt käsi ja krimpsutas nägu.
«Aga mida mina, ilma rahata ja positsioonita inimene,
390
selles riigis pean ütlema?» jätkas Mérimée. «Olen kindel, et oma kavatsetava reisi Dalmaatsiasse saan ma teoks teha üksnes rahaga, mida mulle see raamat sisse toob.»
«Andestage, armas sõber, te kirjutate, et olete selle reisi juba sooritanud, niisiis kirjeldate paikkondi, kus te kordagi pole olnud, ja muljeid, mida teil polegi.»
«Aga kuidas siis teisiti oleks saanud?» küsis Mérimée, «Igal juhul on see halb raamat,» ütles Beyle. «Kuivõrd head on hispaania saineted, niivõrd halb on teie «Guzla».»
«Ma tahtsin teile tuua oma teisi asju, kuid teid on võimatu kätte saada. Nädala jooksul ütles uksehoidja igal hommikul, et olete juba ära läinud, igal õhtul aga, et te pole veel tagasi tulnud.»
«Jah, ta saab selle eest lisatasu, teisiti pole mul võimalik tööd lõpetada.»
«Mis teil käsil on?» küsis Mérimée.
«Hulk asju korraga,» vastas Beyle. «Nii palju, et mul ei jätku päevi ega öid.»
«Ja teid "ei nähta isegi Itaalia bulvaril. Olen teid asjata ka proua Pasta juurest otsinud. Üksvahe hakati teie kadumisi koguni erilisel viisil tõlgitsema.»
Beyle heitis käega, ilma et oleks uudishimutsenud. «Mul on tublisti võlgu. Et neid tasuda, peab palju töötama. See ongi mu puudumise peamine põhjus. Muide, lütelge, mis toimub Etienne'iga?»
«Missuguse Etienne'iga?» küsis Mérimée. «Kuidas? Kas Delécluze on kaheks jagunenud?» «Ei, aga mulle paistis, et teie küsimus käis praeguse Pariisi kuulsuse Etienne de Jouy' kohta.» «Ah selle kaabaka?»
«Miks kaabaka?» küsis Mérimée. «Ta on akadeemik, silmapaistev kirjanik, teda peetakse Voltaire'i järglaseks, suurvaimuks, kes meie sajandile teed valgustab.»
Mérimée külmadest silmadest oli võimatu välja lugeda, kas ta naljatab või räägib tõsiselt. I Beyle jätkas:
«See on ju tüüpiline kodanlane ... »
«Kes, kes on kodanlane?» katkestas kõneluse juurde astuv Mareste, ulatades mõlemale käe.
«Ma tahan sellele poisile selgeks teha,» ütles Beyle Mériméele osutades, «et akadeemik Jouy on lihtsalt väikesekaliibriline lurjus, keda kümne aasta pärast keegi «nam meelde ei tuleta.»

«Ma olen Jouy' kõige ilmekama kirjandusliku teose õnnelik omanik,» sõnas Mareste, võttes kuldportsigarist neljaks kokkumurtud paberilehe.

See oli Jouy' palve, millega ta pärast Napoleoni langemist Bourbonide poole pöördus, et kuningas annaks temale, Jouy'le, «korsiklase kukutamisele kaasaaitamise eest» Püha Louis' risti.

«Kuidas mõista siis tema nüüdset liberalismi?» küsis Mérimée.

«Selle kaubaga äritseb ta üsna ammu; juba siis, kui Napoleon oli Venemaal, kaubitses Jouy liberalismiga, hiljem aga, olles solvunud, et Bourboni härg ei nõustunud andma almust risti näol, võttis ta õilsa tsiviilisiku poosi. Tema tõeline perekonnanimi on Etienne, ta on ühe suurkaupmehe sohipoeg. Jooksis isa juurest rahaga minema, astus vabatahtlikult Versailles's seisnud rügementi ja läks Indiasse. Alguses võttis ta perekonnanimeks Etienne- Jouy, siis langes Etienne ära ja ta muutus kapten Jouy'ks, mingisugune eesel tegi temast isegi koloneli. Ta oli üsna ilus mees ja äritses oma iluga kaunis menukalt. Tema kassa peamisteks hoiustajateks on olnud vanad daamid. Indias läinud ta ohvitserist kaaslasega ühe linna templisse kuumuse eest varjule, ja et aega mitte tühjalt raisata, vägistanud sealsamas altari lähedal mingi preestritari. Viimane karjunud, tõsi küll, mitte kuigi valjusti, kuid siiski küllaldaselt, et ürituse lõpuks olid relvastatud valvurid kohal. Hindud aga ei tormanud kallale mitte Jouy'le. kes kähku peitu puges, vaid ta mitteasjaomasele kaaslasele. Nad raiunud sel ohvitseril elusast peast käed ja jalad otsast ning löönud ta siis pooleks. Jouy kasutanud kaaslase surma ära, hüpanud tapetu hobuse selga ja kihutanud minema. Hiljem ilmus Pariisis trükist härra Jouy' lüüriline tragöödia «Vesta neitsi». Enne kuulsakssaamist intrigandina ja kirjanduspõllul oli Jouy Brüsseli prefektuuri peasekretär. Ta elas prefekt Pontécoulant'i korteris, suures sõpruses oma ülemaga ja ühise teki all tema abikaasaga. Kodanluse halvale maitsele ja sakslaste uudishimule tuginedes usub see suli nüüd juba viis-kuus aastat, et ta on tõepoolest Voltaire'i järglane. Isegi oma «Kolme Venna» nimelisse villasse on ta Voltaire'i büsti üles seadnud. Ja sellest tõprast Jouy'st on Mérimée vaimustuses,» ütles Beyle vihaselt.

392

«Romantilised kirjanikud peavad teda oma aja ehteks,» sõnas Mérimée.

«Tähendab, teie romantikutel pole isegi selle närukaela mõistust!» hüüdis Beyle, unustamata seejuures võtta teenri kandikult punšiklaasi; ta rüüpas lonksu, lõi Mareste'iga klaasi kokku ja sõnas:

«Et Mérimée pea selgiks.»

Mérimée laskis klaasi madalamale.

«Keeldun selgimast,» sõnas ta. «Te norite täna liiga palju. Äsja tegite maha «Guzlat», nüüd sõimate Jouy'd, puudub veel, et nüüd sõimaksite läbi mu uue sõbra Victor Hugo.»

«Pole mul aimu teie uutest sõpradest.»

«Ja kõike seda,» jätkas Mérimée, «tuleb kuulda romantikute manifesti autorilt, inimeselt, keda me oleme harjunud uskuma. Ma tahtsin teile näidata «Jacquerie'd», nüüd aga ei julge sellele mõteldagi. Teil puudub elementaarne õiglustunne. Kellel on siis sellega asja, et Jouy on vanaeitede ülalpidamisel olnud?»

«Ma nõuan kirjanikult, et ta oma sulge ei müüks, seda aga, et ta müüb oma ... »

Beyle katkestas ebaviisaka lause parajal ajal: koridoris mööduv proua Gérard heitis talle karmi pilgu. Kõik kolm jäid vait. Perenaine sooritas salongis kontrollkäiku, Beyle'i käratsemine tegi ta nagu alati rahutuks.

«Kui tulla tagasi teie «Guzla» juurde — kas te lõppude lõpuks ei tunne, et teie ballaadide kangelased on kunstlikult kohtadele paigutatud marionetid, andetud ! näitlejad võõras lavakostüümis, et neil pole karakterit? Kas te tõesti mõtlete, et lihtne romantiline idealiseeri, mine või lihtsalt ilustamine võib kirjandusteose huvita-vaks teha? Ma saan täiesti aru, kui te «Cromwelbs» klassikalist tavapärasust vältida püüdsite. Veider on vaadata kella, mis näitab kaksteist, kui käes on juba neljas peale-lõunatund. Kuid ütelge, kellel on himu tegelda teie talupoegade ja karjustega ainult kohaliku koloriidi pärast? Kas see päästab teie tegelased igavusest? «Guzla» on .lõppude lõpuks kohalik koloriit. Aga kas te arvate, et serbia «guzliga karjuse» soolestik on ehitatud teisiti kui Auvergne'i karjuse oma, kes torupilli mängib?»
Teeseldes, nagu kuulaks tähelepanelikult Beyle'i, luges Mareste viiefrangiseid münte üle ja kandis selle päeva kulud märkmikku. Mérimée aga vaatas silma pilgutamata
393
oma sõbrale otsa. Beyle jõi lonksu, osutas siis näpuga Mareste'i poole, muigas ja jätkas:
«Te kõnelete «Jacquerie'st». «Jacquerie» on suurepärane asi, seal on kõik omal kohal, teil on tervet materialismi, te taipate inimtoimingute salavedrusid, te põhjendate väga hästi oma kangelaste käitumist, arvestamata nüüdsete prantslaste banaalseid vaateid. Seal on karaktereid, seal on energiat. Ma kriipsutasin huviga alla omaenda eksemp-laris (te ei tarvitse mulle teist tuua) selle episoodi, kus talupojad lahkuvad enne põllutööde algust mässulistesalgast. See on täisvereline talupoeg, te olete temast hästi aru saanud. Inimene, kes oma igapäevast leiba peab muretsema mullapõuest, kes täielikult sõltub maa, kalendri ja ilmastiku isemeelsetest tujudest. See pole romantik, kes teenib elatist ajakirjaartiklitega aasta läbi või — kui soovite — elab aasta läbi poolnäljas ja kes igasuguse ilmaga ning igal ajal on valmis barrikaadidele minema. Linlased on hoopis teist tõugu rahvas; kas tohib taunida ühtesid, asudes teiste seisukohal? Soovin õnne, te olete loonud toreda asja. Kuid kelle kuradi pärast teil neid teie slaavi kaltse veel tarvis oli?»
«Andestage, armas õpetaja, «Jacquerie» ilmus aasta hiljem kui «Guzla».»
«Noh, siis võin ma olla täiesti rahulik. Tähendab, see juhtus minevikus. Kui te olete valmis selle rämpsu juurde mitte enam tagasi pöörduma, siis olen mina samuti nõus seda teemat mitte enam käsitlema. Mind häirib vaid üks asi — te olete vist Victor Hugoga sõbraks saanud.»
«Jah,» sõnas Mérimée toonil, mis näitas, et ta Beyle'i imestust ei mõista.
«Kas «Bug-Jargal» on tema kirjutatud?» «Jah,» vastas Mérimée.
«Kui pöörane pudi-padi! Kas võib kirjutada sääraseid labaseid lugusid suursugusest prantslasest, ta mõrsjast ja rumalatest neegritest? Niipalju kui mul teada, ei ole härra Hugo kunagi aadlik olnud, kuid roomanud on ta üsna agaralt. Kuipalju ta isa sellest värsisepast tublim oli! Kui kangelaslikult Leopold Hugo oma elu kaalule pannes bandiit Fra Diavolo Kalaabrias kinni võttis!»
"Mérimée vaikis.
«Tõtt öelda olid Rigaud ja Toussaint Louverture mõlemad korralikud närukaelad,» lausus Mareste.
«Mida see peaks tähendama? Mareste'i keelepaelad
394
läksid lahti,» ütles Beyle. «See on ju otsé nagu hääl piiblist. Missugust Piileami te vedasite, kallis Mareste? Palju te täna olete Araisanud? Kas teil pole kahju voorimehele kulutatud rahast?»
Sel hetkel tõusis püsti roosas, laiade varrukatega kleidis daam, kes siiani kamina juures oli istunud. Mareste läks vastust võlgu jättes talle vastu.

««Bug-Jargali» hindamisel olen ma teiega nõus,» jätkas Mérimée juttu. «Kui tahate, tutvustan teile miss Clarksoni, tema juures käib koos väike ringike negrofiile, seal võite huvitavaid asju kuulda. Ta on kirjutanud neegrite kaitseks brošüüri, ta tundis Toussaint'i; kord kõneles ta Toussaint'i huvitavast kirjast konsul Napoleonile. Toussaint kirjutanud: «Esimesele valgete seas esimeselt mustade seas.» Toussaint on kahtlemata heroiline kuju, ja kuna ta pole kuninglikust soost, siis ta kangelaslikkus kummutab Victor Hugo arvamuse, et ainult kuningliku suguharu neegrid on võimelised kangelastegudeks.»
Pikk laud võõrastetoas oli kaetud rohelise kaleviga.
«Kui kahju, et kaardilaud on katki!» ütles proua Gérard. ««Vaaraod» tuleb mängida nüüd söögilaua ümber.»
«Roheline laudlina hakkab libisema,» lausus keegi külaline.
«Aga te istuge vagusi ja ärge tallake oma naabrinnade jalgu,» kõlas proua Ancelot' hääl.
«Kuid miks te mind reedate?» kostis külaline vastu. «Härra Ancelot võib teid kuulda.»
Mustade, peaaegu õlgadele langevate lahku kammitud juustega Polycarpe Ancelot vestles parajasti noore « Corné -die-Française'i» näitlejannaga. Ta oli keskustelust täiesti kaasa kistud ning oma nime kuuldes pööras kõneleja poole jahmunud pilgu.
«Ah? Kuidas?» küsis ta, naeratas siis vastust ära ootamata jälle ning jätkas oma erutavat ja huvitavat vestlust. Beyle astus tema abikaasa juurde.
«Ma tean väga hästi, miks te minuga Cuvier' ja Gérard'i juures .kohtudes mind kordagi pole oma teisipäevadele kutsunud. Teid külastavad akadeemikud ja te kardate veinisorte segada.»
«Ma pole nii arg,» vastas proua Ancelot. «Aga veinide segamine paneb pea valutama. Siiski on mul väga hea meel näha teid tuleval teisipäeval. Palun ainult emigranti-dest mitte juttu teha, ma juba kuulsin.»
395
«Luban teile, et ma emigrantidest ei räägi, kuid hea on, et te ei kuulnud minu juttu akadeemik Jouy'st.»
«Kas teate, et akadeemik Jouy' juures elab kuueaastane poisijõmpsikas, kes väga hästi luuletab ja kellel on imeilus hääl, — Jouy' uksehoidja Murger' poeg.»
«Ka akadeemik Jouy luuletab üsna kenasti ja kui uksehoidjal on nägus naine, siis poisi anded osutavad otseselt tema päritolule.»
«Küll te räägite aga pööraseid asju. Uksehoidja on ammu lesk, poisike elab isaga keldrikambrikeses. Mingi venelane... Ah jaa! Minu vaenlane Jakov Tolstoi, kes külastab tihtilugu Jouy'd, kavatseb poisi omal kulul kooli panna. Nii et teisipäeval tulete?»
«Olen selle üle õnnelik, armuline proua.»

KOLMEKÜMNE SEITSMES PEATÜKK

«See on ainuke õige positsioon!» hüüdis prillidega mees närviliselt žestikuleerides. «Võib muidugi kuulata kisakõrisid, võib teha mis tahes rumalusi, kuid see ei ole poliitika. Ainus asi, mis lõppkokkuvõttes saavutada tuleb, on Villele'i kõrvaldamine võimu juurest. Charles X pole halb inimene ...»
«Oo, kui kuningas seda vaid teaks!» tsiteeris keegi nalja-laulukese esimest rida.
Kõnelus toimus kroonlühtri, kujude ja kujukeste, rohelise siidiga polsterdatud istmete ja rohelise damasttapee-diga kaetud seintega saalis.
«Kuningas teab, kuid ta vajab säärast Saadikutekoja enamust, mis tagaks talle võimaluse võidelda tumedate jõudude vastu,» jätkas prillidega mees.

«Te kõnelete küllaltki ebamääraselt,» väitis teine. «Isegi ajaleht «Drapeau blanc» ütleb, hoolimata kõigest oma truudusest aja valgele värvile, et poliitika on muutunud mustaks. Asi ei seisa kuningas ega tema heas tahtes, milles ma muide vägagi kahtlen, vaid jesuiitides. Isegi valge lipu kandjad arvavad, et jesuiidid hukutavad Prantsusmaa, et nad viivad ta ummikusse, et nad teda liialt tagasi kisuvad ning avavad kontrastisea-duse järgi tee sotsialistidele. Niipea kui must jesuiidikuub nähtavale tuleb, ilmuvad eeslinnades välja punased Tipud.
396
Londonis avastati alles hiljaaegu anarhistide klubi. Ei tohi kõiki õhuauke nii lõpmata kaua kinni hoida. Isegi katoliiklane Lamennais on juba vist kohtu alla antud. Pange tähele, et mitte mingit Saadikutekoja ja Peeridekoja poolt heakskiidetud üritust ei saada läbi viia, kui tarvitada ilmalikku terminit, ilma jesuiitide salakomiteega kooskõlastamata. Nad on kõikjale paigutanud oma käsilasi, kes tegutsevad vaikselt ja märkamatult. Võtke mõnelt ministee-riumisekretärilt kuub seljast ja te leiate ta särgi pealt musta risti.»
«See kõik on jamps, fantaasia vili. Mida saavad jesuiidid teha, kui neil on Prantsusmaal kõigest seitse kolleegiumi?»
Nendele sõnadele kõlas vastuseks naerulagin.
«Seitse kolleegiumi!» hüüatas kõnelusse sekkudes kolmas mees. «Kas te ka teate, mis on kolleegium? Kujutlege inimmaterjali ümbertöötamise meetodeid nendes koolides, meetodeid, mis kõike nüristavad ja kasvandikkude mälu nähtavasti absoluutselt eluvõõraste tarkustega ülearu koormavad. Siis igapäevane pihtimine kahele, teineteist vastastikku kontrollivale pihiisale, kohustudes viimseni välja laduma kõik mõtted, kahtlused ja soovid. Edasi — range hierarhiline kord vaimulike ametissemääramisel, alluvate religiooni alistamine ülemaile, isiklikust tahtest lahtiütlemise distsipliin, isiklike soovide täielik kaotamine, kui need ei ole kiriku poolt lubatud. Siis — nende andeks-antavate pisipattude süsteemi sallimine, mis on paberil keelatud ainult selleks, et patusel tekiks tarvidus kahetseda ja tänu tunda kiriku vastu, kes on nii armulik, ning lõpuks puhtsõjaline taktika ja strateegia, puhtsõjaline luure. Kõike seda juba Ignatius Loyola ajast alates, kes Rooma kiriku kaitseks Lutheri vastu välja astus. Arvate, et säärase kooli läbiteinud kasvandik ei ole ohtlik automaat, kes kõikjal täidab Jesuiitide Ordu saladirektiive? Arvate, et selle automaadi mehhanismis säilib mingeid inimlikke jooni? Kas iga-aastane lend ühestki kolleegiumist *ei ole selleks juba küllaldane, et Prantsusmaal nak-kuskollet luua? Ja seitsmest kolleegiumist?»
«See kõik on jama,» vastas teine vestlejaist, «jama, mida on sisendanud teile Montlosier' brošüür. Asi ei peitu sugugi jesuiitides, vaid Saadikutekojas. Meil on tar-vis opositsioonilist enamust, kes sunniks Villele'i lahkuma.»
397
«Teie aina oma Villele'iga,» sõnas kolmas. «Kas te tõesti mõtlete, et Charles X-ndal tekib tahtmine toetuda Saadikutekoda mingile opositsioonilisele enamusele? Charles X magab ja näeb unes, et kogu Saadikutekoda on laiali saadetud. Tema unistab keskaja feodaalsest Prantsusmaast ja rüütliõukonnast, kuhu kuuluvad ainult rikkad maaomanikud, kes talupoegadele isalikult ihunuhtlust jagavad. Põlastavalt silmitses ta vabrikukorstnaid, kui ta Reimsi kroonimisele sõitis, pildudes teele hõbemünte ja pillates maha hõbedasi hobuseraudu. Kas mäletate, kui fanaatiliselt põlesid ta silmad Reimsis, Katedraali väljakul, kui ta käed näärmetiisikust põdejate peale pani, kes ta ees põlvitasid?»
«Siin on käimas vist arstiteaduslik vestlus,» sõnas sisse astudes hilinenud majaperenaine Virginie Ancelot.

Kõnelejaist oli esimene Vitet, teine Jouffroy ja kolmas Duchätel, kes koos Ampere'i, Remusat' ja Sainte-Beuve'iga olid «Globe'i» toimetuse peamised kaastöölised. Kõik nad kuulusid noorte doktrinääride rühma ja olid Villele'i reaktsioonilise poliitika vastased, kuid nende opositsioon oli nii ebamäärane ja laialivalguv, et võimaldas «Globe'i» veergudel avaldada pentsikuid artikleid, mis «austusest iga doktriini vastu» asusid lõpuks kaitsma jesuiitide õigust vabalt õpetada.
«Kui halb, et minu mehe näidendi peaproov tänasele päevale määrati!» ütles proua Ancelot. «Ta jääb veel mõneks ajaks lava taha. Jätkake oma vestlust, mu härrad. »
Kuid vaidlus ei jätkunud, sest perenaise saabudes tuli valida kergem jutuaine.
Teener astus sisse ja teatas härra Cesar Bombet' tulekust. Virginie Ancelot' silmad läksid imestusest pärani, veel enne aga, kui ta tundmatu inimese kohta teenrilt midagi pärida jõudis, astus saali ülitähtsalt ja samal ajal väga toimekalt Henri Beyle. Laskmata majaperenaisel sõnagi lausuda, alustas Beyle valju häälega:
«Andestage, armuline proua, et tulen nii hilja, kuid ma olen tööga kohutavalt koormatud. Teatavasti tõusen ma juba kell viis ja teen ringkäigu kasarmutes. Ma pean ju hangete kvaliteeti kontrollima!» ütles ta käsi laiutades ega pannud ehmatusest keeletuks jäänud majaperenaise nägu tähelegi. «Te muidugi teate, et ma varustan armeed puuvillaste sukkade ja öömütsidega. Eriti on mul vedanud

puuvillaste öömütsidega. Minu käes on see . . . kukepea. Sel alal olen ma võrratu spetsialist, ja kõik seepärast, et ma juba maast-madalast tunnen vastupandamatut vajadust teotseda sellel ühiskondlikult kasulikul ja viljakal alal.»
Vaadanud ringi, tegi ta jultunud ja väljakutsuva näo, siis aga jätkas nukra irooniaga:
«Tõsi küll, ma olen kuulnud, et on olemas kunstnikke ja kirjanikke, kes saavad kuulsaks maalide ja raamatutega, kuid ütelge,» ta laiutas käsi, «kas nende tühist kuulsust saab võrrelda mehe kuulsusega, kes kogu armeed ihukatte ja jalavarjudega varustab? Saage ometi aru, et ainult tänu minule pääsevad sõdurid nohust, sest ma pole mõni šarlatan, vaid tublimaid varustajaid: ma koon öömütse neljakordsest korrutatud lõngast.» Ja vanamoeliselt veidi kummardades, pöialt ja nimetissõrme õieli ajades ning kätt kergitades lisas ta ehtkaupmeheliku edevusega:
«Jaa, ning igal öömütsil on veel kümne sentimeetri kõrgune tutt!»
Tekkis surmavaikus. Proua Ancelot hingeldas pöörasest naeruhimust ja sügavast meelepahast, et tema kuulsa salongi külastajate nelikümmend silmapaari vahtisid üllatunult ukse poole, kus sihiliku kohmakusega teed tõkestades seisis toredas kuldsete õiekestega kaunistatud sinises sametvestis ning rohekashallis kuues käharate juuste ja kuni kõrisõlmeni ulatuva musta põskhabemega lihuniku-näoline tüse, tarkade ja väga elavate silmadega mees. Parema käe kindaga peksis ta oma vasaku käe peopesa, nagu ei märkakski hämmastust, mis tema tiraad oli esile kutsunud. Vaikuse katkestas Sainte-Beuve. Tulijale kätt ulatades lausus ta loiu, kõlatu häälega:
«Kuulge, Beyle, millal siis teie «Jalutuskäigud Roomas» ilmavalgust näevad?»
«Kust teie seda teate?» küsis Beyle oma jutu ülespuhutud toonilt hõlpsasti lihtsale vestlusele üle minnes. «Ma tean kõik,» vastas Sainte-Beuve.
«Näib, et uue külalise esitlemine toimus ilma minu abita,» ütles Virginie Ancelot. «Härra Beyle oleks ehk nii lahke ja astuks laua juurde.»
«Iga teise puhul oleks see vemp olnud vulgaarne,» tähendas Sainte-Beuve, «kuid teil on nii palju pseudonüüme, et teie esinemisel varustajana on oma vabandus.»

Üks Guizot' noori jüngreid, tema loengute kuulaja ning selle professori poliitiliste vaadete innukas pooldaja, astus Beyle'i juurde ja küsis üsna hoolimatult:
«Mis ametit te siis õieti peate?»

«Olen inimkarakterite uurija.»

Noormees neelas naeratuse alla ja loivas pika näoga eemale.

«See on salapolitsei agent,» sosistas ta sisenenud Koreffile, «olge ettevaatlik!»

«Ärge lobisege, teil on lihtsalt tagakiusamismaania, » vastas Koreff järsult.

Varsti, eriti pärast Mérimée saabumist, muutus vestlus üldiseks ja elavaks. Inimest viis salongi kõige ükskõiksemate külastajate hulgast polnud Beyle'i suhtes veel kindlale seisukohale jõudnud, kümmekond inimest ei mõtelnud enam temale, kuid külaliste enamik kuulas kõige elavama huviga seda paljastatud armeevarustajat, kes nüüd ei jutustanud enam öömütsidest ja sukkadest, vaid kaheteistkümnenda aasta sõjakäigust, sest Mérimée oli majaperenaisele öelnud, et tema novell «Reduudi vallutamine» on kirjutatud Beyle'i jutustuse järgi.

«Kangelaslikkus!» hüüdis Beyle. «Aga kas te teate, mis on kangelaslikkus? Me oleme ametlike sõjateadete kõikvõimalike valedega niivõrd harjunud, et ei suuda tõelist lahingupilti kujutledagi. Kui sõduril on kõht täis, kui tal on hea kehakate ja jalavari, kui ta tunneb, et jõudu on külluses, siis mõtleb ta kõigepealt sellele, et tore oleks jõuda koju, kaisutada naist ja heita magama. Ta armastab elu. Ning kui ta on näljane ja kurnatud, kui ta on haige, siis ei jaksa ta võidelda. Kus on siin kangelaslikkus? Kui kartetš katkub maad, kui valged suitsukerad karglevad võsastikus, siis ei taipa keegi mitte midagi. Kõigist arvestustest hoolimata ei torma mehed, täägid käes, üksteisele kallale sugugi mitte neil tundidel, mis kindralite poolt on selleks määratud, ja kokku põrgates mõtlevad nad vaid sellele, kuidas terveks jääda. Kokkupõrke lõpu otsustab mõni pisijuhus.»

«Pole seda nägu, et oleks sõjas olnud,» lausus noormees, kes Beyle'ilt ta ametit teada oli tahtnud. Keegi ei teinud ta sõnadest väljagi. Beyle jätkas:

«Ma olen näinud, kuidas terve brigaadi kannad väUoi-sid ja lahinguväli jäeti maha üksnes seepärast, et põõsas-

400

test tulid nähtavale viis habemikku kasakat. Suletuttidega kübarates kindralid lidusid nagu jänesed.» «Ja teie ise?» kõlas kellegi hääl.

«Ma püüdsin nendest ette jõuda,» vastas Beyle rahulikult, «kuid see ei läinud korda, sest ma ei jõudnud enam teist säärikut jalga tõmmata ja panirt jooksu, saabas käes, ei saanud enam mahti teda jalga tõmmata ega raatsinud ka minema visata, et kiiremini eest ära saaks. Miski torkas jalga, ning nii ma seal siis komberdasin. Leidus ainult üks sandarm, kes kõiki — nii kindraleid kui ka sõdureid — lurjusteks nimetas ja manitses paigale jääma, mitte et vaenlasele vastulööki anda, vaid lihtsalt seletades, et häbi on viie habemiku vene mužiki eest plagama panna. Jäänud üksinda lahinguväljale, pööras see sandarmgi lõpuks ümber ja jõudis õhtuks välileeri, kuhu me kõik olime põgenenud. Ta nimi oli vist Meneval. Temast kõneldi vaimustusega. Teda otsiti, ta kutsuti autasustamiseks välja, kuid ta varjas- end, ja kui ta viimaks kätte saadi, vandus ta kõige kohutavamal kombel ja kinnitas, et ta pole sellest asjast mingil moel osa võtnud, et see polnud üldse tema, ja alles siis, kui ta ohvitseri käes aumärki nägi, rahunes ja toibus ta. Ta oli kartma löönud, et ta maha lastakse. Näete siis kangelaslikkust.»

«Me teame siiski ka teistsuguseid juhtumeid,» väideti talle vastu.

«Ka mina ise tean teistsuguseid juhtumeid,» kostis Beyle. «Kolmandal päeval pärast Moskvast väljumist sattusin ma kompaniisse, mis oli peajõududest tublisti maha jäänud. Luure teatas, et venelased on tee tõkestanud. Kohe tekkis paanika, suur osa ööst kulus hädaldamise ja halisemise peale. Siis tuli meile lisaväge, kuid selle asemel et meid abistada, sattusid nad ise paanikasse. Kohale ilmus komandör, kelle nime ma praegu ei nimeta, ja pöördus meie poole sõnadega: «Te olete kaabakad! Te

pole väärt püssi peos hoidma, homme notitakse teid kõiki maha! »# Ta lisas mitu veel vängemat sõna, mida ma daamide juuresolekul kahjuks öelda ei saa. See tõepoolest homeeriline kõne avaldas mõju. Algas kangelaslik edasitung. Koidikul läbi põõsastiku roomates jõudsime suure vaevaga selle kohani, kus venelaste väesalga laagrituled põlesid, ja sattusime seal äranälginud koeranässile... Ja oligi kõik.»

Pärast õhtusööki harjusid Beyle'i käitumisest šokeeritud

401

külalised vähehaaval tema arvamuste teravusega. Seltskond jagunes rühmadesse, saabus Polycarpe Ancelot, keda ümbritsesid teatrikriitikud ja «Comedie-Francaise'i» noored draamakirjanikud.

«Kuidas teile meeldivad need «Globe'i» toimetuses istuvad lootustandvad mehed?» küsis Beyle Prosper Meri-meelt.

«Nad meeldivad mulle sel määral, kuivõrd nad mu artiklitele ruumi annavad. Ma olen nõus avaldama neid ükskõik missuguses ajakirjas, ta suunast hoolimata.»

«Eksite rängasti,» ütles Beyle, «ja kuigi esialgu pole olnud vahejuhtumit, mida arusaamatuseks nimetatakse, võite kindel olla, et teil tuleb veel alla neelata nii mõnigi mõru pill. Muide, kas «Globe'is» draamateatri kohta ilmunud artiklid on teie omad?»

«Minu.»

«Miks neil teie allkirja pole?»

«Seepärast, et ma ei pea neid tähtsaks.»

«Vastus on ebasiiras, Clara! Mina ei kirjuta alla just nendele asjadele, mida ma tähtsaks pean. Ärge jäljendage minu harjumust esineda valenimede all ja anonüümselt. Siiski, ühel juhul ma mitte üksnes ei õigusta, vaid ka tervitan seda. Ma lugesin suurepärast «Charles IX kroonikat» ja õnnitlen teid. Kuid pidage silmas, et sellest võib teile palju pahandusi tulla. Ärge reetke oma autorlust, kui te kord juba raamatule seda märkinud ei ole. Küllalt riskantne. Charles IX ja Charles X, tollal valmistuti hugenotte tapma, nüüd — liberaale hävitama, siis oli katoliiklik reaktsioon, nüüd — surmanuhtlus pühaduseteotamise eest. Vaadake, et teid ateismi apoloogia pärast altari rüvetajaks ei kuulutata! Meie päevil on Pariisis hirmus raske hingata. Alles eile sain ma teada, mis Modenas juhtus. On avastatud uus karbonaaride vandenõu ja Modena väike valitseja sai uskumatu julmuse poolest kuulsaks. Vandeseltslased olid kogunenud kellegi Ciro Menotti majja. Pataljon Austria jalaväge piiras nad ümber, ja käputäis püssidega relvastatud mehi — kolmkümmend vandeseltslast — kaitses end terve öö ja päeva. Tuli välja tuua suurtükid ja maja nende tulega maapinnalt minema pühkida. Vaadake, kus on maa, kus rahva tuline temperament murrab endale vulkaanilise laavana teed läbi ammu hukkunud erinevat rassi esivanemate tardumuse.»

«Isegi mitte kindlust, vaid eramaja linnas .. . suurtük-

402

kidega — kui võõras meie sajandile,» lausus Mérimée. «Nagu mõni episood «Milaano XVI sajandi kroonikast».»

«Jah, kuid kõige halvem, et sellest vandenõust võttis osa Charles-Louis Bonaparte, püsimatu poisinolk ja hirmus seikleja. Sellepärast siis Ciro Menotti vandenõu peetaksegi Prantsusmaale nii südamelähedaseks. Tuletage meelde mu sõnu — see Charles-Louis Bonaparte, Napoleoni vennapoeg, muudab kogu Prantsusmaa Ciro Menotti majaks.»

«Kes teile ütles, et ta on Napoleoni vennapoeg?» segas end vestlusse Sainte-Beuve. «Tema ema ei elanud oma mehega, too istus Hollandi kuningana Haagis. Hortense Bonaparte aga rändas mööda Euroopat ringi kord Duro-ciga, kellesse ta oli armunud, kord oma kammerhärra Flahaut'ga. Kes on Charles-Louis Bonaparte'i

sünnis tõeline süüdlane, seda on raske öelda, kuid räägitakse, et kui Hollandi kuningas oli saanud oma abikaasalt kõige õrnema läkituse, milles too teatas, et ei suuda enam aastate kaupa üksinda, ilma kuningliku abikaasata mööda maailma rännata, siis laksanud kuningas endale lauba pihta ja lausunud:

«Jumala eest, ta.on rase: lõbunaine tahab kuningliku mantli oma vooditekiks teha.» Kuningas lasknud uste asemele, mis palee naistepoolele viisid, umbseina ehitada. Sein aga ei takistanud Charles-Louis Bonaparte'il sündimast. Käsi laiutades käskinud Hollandi kuningas siis anda troonipärija sündimisest teada tavakohaste suurtükipaukudega.»

«Jaa, aga selle poisi käitumine Modenas ja ta pagemise julgus kõneleb tema kasuks,» tähendas Mérimée.

«Need kõnelevad Duroci kasuks,» sõnas Beyle. «Tubli, õlakas kindral, ta võis teab missuguse poisi valmis teha.»

Vestlejad pahvatasid naerma.

«Sellest hoolimata ei ole Metternich rahul ja vist hoia-•tab Prantsusmaad, et see poiss võib tekitada veel palju pahandust,» ütles Beyle.

«Mis Metternichil sellega pistmist on?» küsis Mérimée.

Kõnelejate juurde astus Rémusat kahe noormehega.

Beyle vastas:

«See Viinis istuv kaaren topib oma nina kõikjale. Metternich on reaktsiooni dialektik, tema originaalsus peitub skuses otsida ja leida uusi vahendeid vana maailmakorra

403

kaitsmiseks. Ta asub seisukohal, et meie revolutsioonist saadik on riigid lakanud elamast eraldatud elu, et neil kõigil võib uute, pead tõstvate seisuste näol tekkida ühi-seid vaenlasi. Riikide ühendatud liidu kohus seisvat nende peade maharaiumises. Seepärast ta pooldabki «vahelesegamist» kaugemate ja lähemate naabrite ellu. Selles on tal muidugi õigus. Revolutsiooni rahvusvahelise lämma-tamise meetod on vana korra kaitsjate rahvusvaheline koostöö võitluses revolutsioonide vastu. See näitab kõige selgemini, et inimühiskond muudab oma palet. Seal, kus varem olid üksikisikud, astuvad nüüd ajalooareenile tuhanded, ja peagi on ajaloo tõukejõuks miljonid. Metternichile see ei meeldi. Ta tahab üksikisiku juurde tagasi pöörduda. »

«Jah, ennast aga peab ta kõige tähtsamaks isikuks,» märkis Koreff. «Kui te teaksite, kui heas arvamises see mees enesest on. Ma kuulsin, kuidas ta ennast nimetas tõrvikuks jumala käes, mis valgustab inimkonna teed kõlbluse ja rahu riiki. Ta on täiuslikumaid egotiste, keda ma kunagi tundnud olen.»

«On olemas vaatlev egotism ja tegutsev egotism,» ütles Beyle.

«Seda ma tõesti ei tea, missugune see Metternichi egotism täpselt on,» vastas Koreff. «Arstina võin ma vaid öelda, et egotism soodustab pikka iga.» •

«Niisugusel juhul ootab Euroopat hulgaks ajaks lõbu härra Metternichi intriigide areeniks olla,» arvas Beyle.

Koreff jutustas mitu anekdooti egoismist ja egotismist. Mériméele meeldis eriti lugu Talleyrand'ist. Ühe lõunasöögi ajal olevat Talleyrand'i kardinalist lauanaaber surnud äkki südamerabandusse ja langenud talle õlale. Talleyrand kutsunud teenri, käskinud rahulikult ja napisõnaliselt kardinali ära koristada ning jätkanud söömist. Proua Ancelot' hele naer katkestas Koreffi lõpplause pikast east.

Kell kolm öösel läksid Mérimée, Beyle ja Koreff koju. Mindi jalgsi, saadeti Koreffi, kes seekord oli ilma abikaasata, seejärel sammuti edasi kahekesi. Esialgu vaikiti. Siis lausus Beyle:

«Kuulge, Clara, te võite mu küsimusele vastamata jätta, kuid ma esitan selle siiski. Mulle tundub, et teile võib varsti õnne soovida.»

404

«Mille puhul?» imestas Mérimée. «Kas rahasaamise puhul? Ma olen tõesti nii palju teeninud, et kavatsen reisima hakata. Ma avaldasin «1572. aasta», «Mateo Fal-cone » ...»

«Oivaline asi!»

«. . . «Charles XI nägemuse» ...»

«Ah, «Revue de Paris'» juulinumbris? Kuulge, Clara, teate mis, jätke see Charles'i nimega žongleerimine. Te muudkui hüppate Charles X lähedal; kui te just temani ei hüppa, muudate ta Charles IX-ndaks, lurjuseks ja oma rahva vastaseks vandeseltslaseks; kui hüppate temast üle, muudate ta teises novellis Charles XI-ndaks, kellele viirastub, kuidas tal pea maha raiutakse. Nõustuge, et see on üsna läbipaistev ja et seda ei saa enam viisakaks vih-jekski nimetada: ülelend, puudujääv lend, ja lõppude lõpuks võib «nüüd õnnelikult valitsev Charles X» teile mittesoosivat tähelepanu pöörata. See aga oleks ebameeldiv;»

«Mis ta mulle teha saab?»

«Tema ise ei hakka teile midagi tegema, kuid ballil hertsoginna de Broglie' juures astub üks kaardiväeohvit-ser teile jalale või tõukab teid küünarnukist nõnda, et te oma daami šampanjaga üle uj utate. Te nõuate, et ohvitser vabandust paluks, tema eest aga astub välja veel viis sellesama rügemendi ohvitseri, ja pärast teie esimest, oletame et õnnestunud lasku näete te oma nina ees selsamal päeval veel nelja püstolit, millest üks teid ikkagi siruli tõmbab.»

«Noh, seda ma nii väga ei karda, ma palun armsa ja hea Henri Beyle'i endale sekundandiks, jään haigeks, ja teie duelleerite minu asemel. Kas mäletate, kuidas ma teid kord kadestasin? Teiega võrreldes ei kõlba ma kuskile. Kakskümmend üks lasku märki ja mitte ühtki mööda. »

«Soovin teile samasugust õnnestumist armastuses,» ütles Beyle. «Seal vist on jälle teil kakskümmend üks täistabamust.»

«Edasi,» lausus Mérimée. «Teie «Sevardino reduut» ...» «Palun võtke vaevaks anda honorar mulle, kui see minu oma on.»

«Olen nõus,» vastas Mérimée. «Edasi. «Federigo» . . .»

«Tore lugu kirglikust kaardimängijast!» hüüdis Beyle. «Seal on tunda Itaaliat.»

405

«Kaks kuud énnê «Federigot» lugesin tollessamas «Revue de Paris's» novelli, kus valitseb võrratu itaalia meeleolu,» sõnas Mérimée.

«Tähendab, te lugesite minu «Vaninat»?» küsis Beyle. «Kuulge,» ütles Mérimée, «nüüd on minu kord esitada teile küsimus, millele te ei tarvitse muidugi vastata. Kas on tõsi, et olete karbonaar?»

Beyle vaikis tükk aega, siis alustas aeglaselt: «Tuhande kaheksasaja kuueteistkümnendal aastal oli Milaanos kirjanduslik ring, kuhu kuulusid Byron, Confa-lonieri, Silvio Pellico, Monti, krahv Porro. Me käisime kõik Lodovico di Breme juures koos. Saatus on. meid laiali paisanud. See oli kordumatu õnne aeg, kõige hurmavam aeg minu elus, suurte inimeste ja hiiglaslike sündmuste aeg. Nüüd on see niisama kaugel kui varemed Palatinuse mäel, kus õhtuti rohi lõhnab piparmündi ja köömne järele samuti nagu Vergiliuse ajal, kus te aga ei kohta nüüd enam ühtki rooma toogat ega kuule ühtki rida «Georgicast». Ma ei saa teie küsimusele otseselt vastata. Minu endised sõbrad on heidetud Austria vanglatesse, Byronit pole enam elavate kirjas, karbonaaride liikumine on lämmatatud, kogu Itaalial lasub sõnatu hirmu pitser. Te ei näe seal endisaja siirast elurõõmu ja avameelsust.

Olin karbonaaride lähedane sõber. Mees, kes mu Vilnos venelaste kätte vangilangemisest päästis, hiljem Itaaliasse tagasi pöördunud korsiklane, jutustas mulle palju oma karbonaarielust. Ta hukkus inkvisiitor Salvottile kallaletungimisel — külmavereline Salvotti vajutas nupule, ja minu karbonaar langes läbi põranda-ava otse maa-alusesse vangikoopasse. . . Küll on siin jäle tänavasillutis! Ma ei suuda harjuda Pariisi tänavatega selles linnaosas. Kui te minuga küsimuste suhtes arveid õiendada tahate, siis pidage silmas, et ma polegi veel esitanud teile oma küsimust, mul polnud kavatsust teile kirjandusliku edu ja honorari puhul õnne soovida. Läinud nädalal nägin ma teid preili Lacoste'i kalessis, teil oli armunud nägu, olite päris frant, daam aga oli oma käe teile nõnda õlale asetanud, et ma... »

«Pole vist põhjust mulle õnne soovida,» katkestas Mérimée Beyle'i. «Ma ei tea veel, kuhu ma reisin, aga Prantsusmaalt ma igatahes lahkun. Ma olen arhiividest, käsikirjadest, raamatukogudest, salongidest ja toimetustest tüdinud, tahaksin minna Itaaliasse või Hispaaniasse.

406

Pean ju ometi kontrollima, kui tõepärane see hispaania näitlejanna Gazul on.»

«Nii et te preili Lacoste'i naiseks ei võta?»

«Ma pean ära sõitma, et mul naisevõtmise isu kaoks,» vastas Mérimée.

«Aga kas te ei tee eksisammu?» küsis Beyle. «Ma arvan, et ära sõites pääsen sellest. Eksisamm oleks siia jääda.»

«Sainte-Beuve ütles kunagi,» lausus Beyle mõtlikult ja nagu vastu tahtmist, «et kui inimesel pole neljakümnendaks eluaastaks tuba täis laste hääli, siis koguneb see täis košmaare. »

«Kardan, et ta võib mul täituda ühteaegu nii laste häälte kui abielutülide košmaaridega,» vastas Mérimée. «Ma armastan õelaid naisi, kuid nendega koos elada on võimatu. Preili Lacoste'il näikse markii de Sade'i kalduvusi olevat.»

«Miks te seda vaest vanameest laimate? Ma nägin teda Charentoni hullumajas, ta suri, kui te alles poisike olite, tuhande kaheksasaja neljateistkümnendal aastal. Ma tundsin teda kaunis hästi, temas oli midagi, mis meenutas Choderlos de Laclos'd, «Ohtlike sidemete» autorit. Too oli aga tugeva tervisega, nupukas, peaaegu geniaalne mees, palju ohtlikum kui de Sade, sest ta viis kõik võimaluse piirides ellu. Mis vanasse de Sade'i puutub, siis ta ju ainult kirjutas, see oli vaid fantaasiamäng ja rohkem mitte midagi. Ta oli kaheksakümnene, kui ta suri. Hullumaja aiast jooksis läbi porioja, see igerik ätt võttis oma teenri kandikult roose, rebis neilt kroonlehti ja pildus neid siis sopasesse vette, mõnikord võttis ta õie, viskas selle vette ja jäi siis uudishimulikult vahtima, kuidas vool selle ära kannab.»

«Ma ei võrdle end muidugi õiega, kuid ma ei kavatsegi lasta end preili Lacoste'il abieluporri tõugata.»

«Te kõnelete sellest nii, nagu ei saaks te sinna midagi parata.»

«Mulle on täiesti hädatarvilik hingata teist õhku. Siin ei vastuta ma enam millegi eest.»

Endalegi ootamatult muutus Beyle rahutuks. Ta hakkas äkki hingeldama ja seisatas tänavanurgal, et puhata.

«Muide, kes olid need noormehed, keda ma teiega koos Cuvier' juures nägin? Üks üsna paks jõhkra näoga, teine elegantne, ruuge habemekesega nagu Palestiina juudil Jeesusel. »

407

«Need on Victor Hugo noored jüngrid, paks on Théophile Gautier ja ruugejuukseline keigar on Alfred de Musset.»

«Ah siis see tiivaripsutaja teenindab Hugo kirjanduslikku kuulsust? Nad on arvatavasti endid hästi sisse seadnud, algul kirjutavad värsse, hiljem aga teevad vanad daamid nad politseiprefektideks, nad abielluvad õnnelikult ja neist saavad lugupeetud provintsikodanlased.»

«Ja kõik selleks, et nende tuba neljakümnendaks eluaastaks ei täituks košmaaridega,» tähendas Mérimée teravalt. «Palun ütelge mulle, miks te minu pagemist eksisammuks peate, ise aga ei võta naist ega astu teenistusse?»

«Teenistusse Bourbonide ajal? Kuulge, kulla sõber, see oleks ju kohutav! Ometi ei või ma ütelda, et ma poleks katset teinud. Chateaubriand peab kõiki mu märgukirju suurimaks jamaks. Mul oli võimalus sõita Rooma ühe ülesandega — see oli otsekohe pärast paavst Leo XII surma, kui minult Rooma kardinalide iseloomustust küsiti. Ma tunnen Roomat hästi, ma nimetasin kõige totramat kardinali, Hispaania kuninga Karl III sohipoega, kes kiitles sellega, et ta kuulub Bourbonide hulka. Ma tean, et Charles X valik oli langenud just sellele kardinalile, et kuningas tahtis saata mind ja Colombi Rooma, et viiksime konklaavile altkäemaksuks miljon franki, samuti nagu Napoleon saatis mu kolme miljoni Vene rublaga moona hankima, et kindlustada Moskvast taganemist. Sellest sõidust ei tulnud aga midagi välja. Jõuti otsusele, et see oleks solvav Chateaubriand'ile, sellele tobule ultrarojalis-tile, ja meie sõit ei toimunud. Chateaubriand kiitis minu poolt nimetatud kandidatuuri heaks, kuid tema üritus läks luhta. Sellega katkes minu poliitiline karjäär. Ma tegin veel ühe katse, mis täiesti vastab minu praegustele kalduvustele. Te püüate raamatute ja käsikirjade juurest põgeneda, mina aga palusin seejärel kuningliku raamatukogu käsikirjade osakonna bibliotekaari abilise kohta. Ja mis te arvate? Raamatukogu ametnikud olid kategooriliselt minu kandidatuuri vastu. Nad seletasid, et Beyle'i-taolist pentsikut meest ei või nende sekka lasta, sest Beyle'i lubamine käsikirjade juurde oleks kitse kärneriks panek ja korralageduse algus raamatukogus. Nagu näete, lõppes ka see katse fiaskoga. Aga mina olen samuti väsinud Pariisist, millel pole mingeid perspektiive. Mind

408

huvitab elav Prantsusmaa, kui säärane üldse eksisteerib. Noh, olemegi kohal. Head ööd!»

Ja enne veel, kui Mérimée vastata jõudis, ronis Beyle juba trepist üles. Pasta juures põles tuli. Viisteist inimest istus kaardilauas. Punane vein seisis akna juures väikesel laual. Purujoobnud Corner astus juurde ja nõjatas küünarnuki Beyle'i õlale. Tema hiiglasuured mustad silmad jäid Beyle'i ainiti vahtima. Pasta vestles toanurgas emaga, ta mees istus kaardilauas. Corneri huuled liikusid, ta katsus midagi ütelda, ent see ei õnnestunud. Beyle ei teinud temast väljagi, hoolitses vaid selle eest, et Corner küünarnukiga liialt ta õlale ei rõhuks. Viimaks Corner lausus:

«Viis aastat kaaberdad sa siin. Kui ma sellest Mathilde Viscontinile rääkisin, mõistis ta sind väga hukka ja sõnas: «Tähendab, ta valetas mulle.»»

Otsustava liigutusega vabastas Beyle end Cornerist, kes vajus raskelt diivanile. Beyle läks koju ja kirjutas Colombile:

Kallis nõbu, kurb sündmus on niikuinii paratamatu ja kui see peatselt minu tahtel aset leiab, siis seepärast, et teisiti toimida on võimatu. Kirjutuslauas, rohelises mapis, leiad Sa testamendi. Jää terveks!

Henri Beyle

Siis võttis ta välja püstolitekasti, silmitses seda, tõmbas kuke vinna ja pani püstoli lauale. Ainsa harjunud suletõmbega joonistas käsi masinlikult paberile püstoli. See-järel astus ta äkki otsustaval, kindlal sammul seina äärde, nööpis särgi lahti ja asetas püstolitoru südame kohale. Tundmata, kuidas süda põksub, ja silmi sulgemata

vajutas-ta vihaselt päästikule. Kõlas kume raksak, lasku ei järgnenud. Silmade ees seisis kaks lampi, kaks kirjutuslauda, toas ujus kaks voodit, pea käis raskelt ringi, kuid kõik see kestis vaid silmapilgu. «Tuleme toime dramaatiliste žestideta,» mõtles Beyle püstolit vaadeldes. «Püssirohi on kuiv, tulekivi korras, kuid teras on rabedaks läinud, ei anna.enam korralikult sädet. Kes teab, milleks see hea oli.» Hoolikalt pakkis ta püstoli sisse ja pani kasti, asetas kasti endisele kohale ja hakkas siis nagu pärast rasket haigust ohates lahti riietuma. Magas kui surnu, nagu varematel aastatel välilaagrites raskete ratsarännakute järel. Hommikul meenutas vaid Colombile määratud kiri seda, mis öösel oleks võinud juhtuda. Ta läks kutsuma

409

koridoriteenrit, sest polnud pesemisvett. Tagasi tulles leidis ta eest Colombi, kes parajasti tähelepanelikult kirja luges. Beyle sööstis nõo juurde. Colomb lõi silmad üles, heitis talle karmi pilgu ja tõrjudes Beyle'i vasaku käega kõrvale, peitis parema käe koos kirjaga selja taha.

«See jälk läkitus jõudis ikkagi adressaadi kätte,» sõnas ta. «Ma ei nõua sult mingit seletust.»

«Pole tarviski, ma ei mõtlegi seda sulle anda,» vastas Beyle.

«Aga ütle siiski, mis kuupäevale see «kurb sündmus» on määratud!» küsis Colomb. «Tead, kõige vähem võisin ma sinult seda inetut tegu oodata.»

Colomb hakkas mööda tuba kõndima, ta hambad plagi-sesid, käed kiskusid krampi, pea värises.

«Mõtelda ainult, kui ma oleksin hilinenud. . .»

«Sa juba hilinesidki,» ütles Beyle.

Colomb vaatas teda arusaamatuses.

«Ütle, mida peab tegema, et see ei korduks!»

«See ei kordu!»

«Kuidas sa suudad vastutada? Kui sa ometi leiaksid enesele koha elus. Sa oled matemaatik, hakka inseneri-asjandusega tegelema.»

«Ma pole midagi muud kui vaatleja. Ma ei kavatsegi tegelikus elus kaasa mängida ja selle orjaks muutuda. Aitab sellestki, kui ma seda kirjeldada oskan.»

Colomb seisatas väikese kirjutuslaua juures, mis oli täis raamatuid ja käsikirju. Ta silmad libisesid midagi lugemata masinlikult üle kirjutuslaua. Äkki köitis tema tähelepanu tohutu virn pabereid, millel seisis suurte tähtedega: «Julien».

«Mis see on?» küsis ta.

«Kaasaja kroonika,» vastas Beyle. «Ei tea, mis sellest välja tuleb.»

«Sa mõtle siiski, mida saaks selle heaks teha, et sulle püsivat tööd leida. Kui suur on sulle sõjaministeeriumist makstav pension?»

«Tuhat viissada franki.»

«Aga kirjanduslik teenistus?»

«Juhuslik,» vastas Beyle. «Kuid ma ei tahagi seda korrapäraseks teha, ja kordan veel, et ma ei kavatse teenida Bourbone.»

«Nojah, siis oleksid krahvinna Curialiga abielluda võinud. Teil olid lood vist juba kaunis kaugel. Ma lugesin

410

«Armance'i»; Andilly mõisasse sooritatud sõitude kirjeldus annab kõigile mõista, et see oled sina, kes proua Curiali juures on elanud.»

«Ma ei pea ennast perekonnaeluks sobivaks. Peale selle on Mental küllaldasel hulgal armukesi olnud, et end järjekordse vastu kaitsta.»

«Küllap sinulgi pole neid vist vähe olnud? Ma ei mõista, kuidas sul jätkub julgust daamile etteheiteid teha ja teda siiski edasi külastada.»

«Ma ei kohtu temaga enam.»
«Nii et väljapääsu ei ole?»
«Palun sind, lõpeta see jutt minust. Ütle, ole lahke, mida teeb Crozet ja millal on võimalik teda kätte saada? Ma olen talle võlga.»
«Ta saabub nädala pärast. Pea silmas, et Crozet suhtub sinusse niisama nagu teisedki. Ta arvab, et sa pead ametisse astuma, aga mitte logelema.»
«Ma töötan üle jõu. See, mida ma teen, on ülimal määral tõsine ja tarvilik töö.»
«Vaata, et need tõsised ja tarvilikud tööd sul rohutirtsu suvisteks lauludeks ei muutuks. Sa hakkad alles siis kohta otsima, kui kõik paremad ametikohad on sinu põlvkonna inimeste poolt juba ära võetud. Elu tõrjub su välja. See on märksa halvem kui tuju seitsmekümneaastaselt naist võtta.»
«Olen valmis suhtuma su sõnadesse tõsiselt, kuid pean sulle ütlema, et ma pole seni veel kordagi kahetsenud, et ma tuhande kaheksasaja viieteistkümnendal aastal Beugnot' ettepanekut Pariisi varustusülemaks hakata vastu ei võtnud. Võimumehhaanika on mulle küllalt tuttav. Ma tunnen ka ennast. Tänavu oleksin ma juba sunnitud olnud inimesi varguste pärast sunnitööle saatma või ise seetõttu trellide taga istuma, et ma altkäemaksuvõtmisele läbi sõrmede vaatasin.»
«Ega's kõik ometi vargustes ja altkäemaksudes seisa.»
«Ülejäänu seisab valijate äraostmises ja börsispekulatsioonides, preestrite variserlikkuses ja sõjaväelises karjerismis. Ma tean, kuidas nüüd sõjaväe juhtiva koosseisu valik on korraldatud. Valitakse need prantslased, kes on küllalt nürimeelsed ega karda tulistada kaitsetuid kodanikke linnaväljakuli. Kas see on veel too armee, millega koos ma Mincio ja Castelfranco all viibisin? Kas see armee läks üle Sankt Gotthardi? Mis toimub nüüd?
411
Aadliürik on kassaraamatuga kokku põrganud. Kas siin on jäänud ruumi muule Prantsusmaale? Mis on meil pistmist selle aadli ja finantsaristokraatia vahelise lööminguga?»
«Finantsaristokraatia organiseerib maa majandust.» «Finantsaristokraatia organiseerib oma kasusaamist, aadlikud aga kadestavad tema pikki näppe. See ongi kõik.» Kõnelus kestis veel kaua.

KOLMEKÜMNE KAHEKSAS PEATÜKK

Romaan-kroonika, mille pealkirjaks oli «Julien», tekkis noil päevil, mil kõik ajalehed olid täis sõnumeid tisler Laffargue'i protsessist. Beyle'i meeles mõlkus «Jalutuskäigud Roomas», mille viimast korrektuuri ta parajasti luges. Pärast «Vaninat» oli see kauneim hümn itaallaste energiale ja siirusele. Ainuke maa maailmas, mis oli säilitanud võime midagi armastada, midagi taotleda, tohutus kires ja õnnetundes oma püüdluste eesmärgi eest elu anda. Kontorilaudade taga ja ministeeriumi-tugitoolides istuvatele viletsatele kõlupäistele prantslastele oli tarvis näidata, et nad on oma maa energia hävitanud, et nad on 1814. aastal erru läinud, et suurte tegude aeg on möödas ja saabunud on pisimurede argipäev.
Ning äkki see tisler Laffargue'i protsess.
Sinises pluusis noormees, kulmud kui nooled, sinised silmad täis kustumatut tuld, tõuseb kahvatuna ja kõhnana kohtualuste pingilt võre taga. Mõlemal pool tema kõrval seisavad paljastatud mõõkadega valvurid. Laffargue hakkab rääkima rahulikult, vaikse häälega. Kust see Pariisi eeslinna lihtne tööline on tulnud? Mida tahab ta öelda oma viimases sõnas, enne kui giljotiin tal kaheksa tunni pärast pea otsast raiub? Kohtuotsus on juba välja kuulutatud. Mida siin veel öelda on?
Tööline ei räägi enam rahulikult, vaid hüüab põlastusega:

«Arga kodanlast, kes mu naise rahaga kinni maksis, ma kätte ei saanud, kuid ma olin kohustatud tegema nõnda, et tal see tehing teist korda enam ei õnnestuks. Teadku ta, et kuigi me müüme oma tööd, oma naisi me ei müü. Tal ei tarvitse enam ostma minnagi.»

412

Protsessilt tagasi, pani Beyle kähku oma muljed kirja. Sellest kujunes arutlus selle üle, mis õieti on ehtne, elav Prantsusmaa, mida ei tunne ministrid, ei tunne kodanlus, aadlikud ega prantsuse kirjanikud. See on uue, energilise põlvkonna Prantsusmaa, Beyle nimetas otseselt seda ühiskonnaklassi, kust võrsuvad tugevad iseloomud: sinna kuulus ka noor Laffargue.

«Seda ära trükkida on küll täiesti võimatu,» ütles trükikoja vanemmeister. «Saage aru, et siis tuleb kogu teie «Jalutuskäigud Roomas» ümber murda.»

«Ümber murda tuleks ainult teine köide,» väitis Beyle vastu.

«Teie juurdekirjutus on nelikümmend lehekülge, mis ausalt öeldes lihtsalt rikuvad «Jalutuskäike Roomas». Mis on tisler Laffargue'il tegemist Roomaga? Muide, kui te just nii väga nõuate, võin teile soovitada väljapääsu — laome ptiikirjas, see teeb siis kaksteist lehekülge.»

«Laduge,» nõustus Beyle. «Te peate mind toetama. Te olete ju tööline.»

«Tööline! Juba homme võin ma otsaga tänaval olla. Uus masinate täiustamine — ja pooled töölised muutuvad ülearusteks. Trükikoja omanik tervitab iga uuendust, et tal aga ei tuleks nii paljudele töölistele palka maksta. Kas nägite, mis sünnib trükikoja väravas? Need on näljased ladujad, voltijad, brošeerijad; hommikust saadik valvavad nad värava juures, püüavad peremeest kätte saada ja muudkui kinnitavad talle, et on nõus töötama odavama tasu eest kui meie.»

«Mida te siis mõtlete teha?» küsis Beyle.

«Ma kavatsen ise teha ettepaneku, et minu palka vähendataks. Sel juhul jään ehk paigale. Kardan aga ametivendi. See mõjub neile kahjulikult, kuid nendega ühel nõul olla pole mingit võimalust esiteks seepärast, et siin kuulatakse salaja pealt ja kantakse kõigest ette politseile, teiseks seepärast, et siis leitakse kindlasti abinõu minust lahtisaamiseks, nagu oleksin ma streiki õhutanud. Meie põli on siin väga vilets.»

«Kust te pärit olete?»

«Olen Pariisis sündinud, õpipoisina töötasin Didot' juures.»

«Arvasin, et olete maalt ja võiksite sinna tagasi minna.»

«Mida te mõtlete! Kui oleksingi maalt, siis sinna kolida on nüüd ju võimatu. Uued omanikud pole vanadest aadlikkudest

413

paremad. Talupojad on niisama vaeseks jäänud kui meiegi.»

«Nii et millal te siis mu raamatu valmis teha mõtlete?» «Rääkige juhatajaga. Õhtuks lõpetame ladumise, homme saate äratõmbed.»

Ärganud järgmisel hommikul väga vara, võttis Beyle «Tsiviilkoodeksi» ning hakkas lapsendamist ja kodanikkude võrdsust käsitlevaid paragrahve lugema. Juba hulk aastaid oli «Tsiviilkoodeks» talle tarvilike sõnade, lihtsate, selgete ja lakooniliste väljendite otsimisel abiks olnud. Beyle kirjutas suurt romaani. Ta hoolitses hellalt selle raamatu eest ja töö selle kallal jätkus kogu päeva.

1828. aasta veebruaris kuulutati sepa pojale Antoine Berthefle ajalehes «Gazette des Tribunaux» välja kohtuotsus. Sama aasta 23. veebruaril kell üksteist raiuti Grenoble'is Garnisoni väljakul nutvatest naistest koosneva tohutu rahvahulga nähes majade akende all, kust vaatasid välja hästi riietatud daamid, Antoine Berthet'1 pea maha. Rahuldumata «Gazette des Tribunaux» kuues numbris ilmunud protsessiaruannetega, sõitis Beyle notar Defleard'i juurde, võttis tema käest

originaaltoimiku, andis selle ümber kirjutada ja hakkas kogu materjali kallal töötama. Sepa poeg Branges'i linnast, nägus noormees, põgeneb kodunt, et õppida ja haljale oksale jõuda. Suure vaevaga õnnestub tal vaimulikku seminari astuda. Kadedate näljaste seminaristide seas tunneb ta end väga halvasti. Ta on koolivendadest andekam, kolossaalse mäluga, ta teadmishimu kõigil aladel aga paisub nii ulatuslikuks, et see pole vaimulikke ettevalmistava asutuse kasvandikele enam lubatav. See on esimene põhjus konfliktiks. Berthet on parim õpilane, ja kui Branges'i linnapea palub oma lastele repetiitorit, ei saa seminari juhtkond kõige parema tahtmise juures jätta nimetamata Berthef d, teades, et kõik teised õpilased võivad lugupeetava kodanlase silmis seminari heale nimele häbi teha. Seminarist Bert-hef st saab linnapea Michoud' majas koduõpetaja. Kordub Rousseau ja Hölderlini lugu. Ilus koduõpetaja «rahva seast», andekas mees, kellel aga puudub lootus elus edu saavutada, ja noor kahekümne kaheksa aastane daam. kes tööga koormatud mehe kõrval igavust tunneb. Asjalikud päevased kohtumised ja kõnelused lastest asenduvad kaunis kiiresti öiste kõnelustega teistel teemadel. Nende kõneluste teemad saavad linnapeale teatavaks.

414

Seminarist kihutatakse majast minema. Proua Michoud saab hakkama hulljulge teoga: ta kohtub salaja Berthef ga väljaspool linna ja tõotab vandega, et ta teda ei unusta. Seminari direktor annab Berthefle soovituse rikka aadliku Decardon'i juurde, saates teda sõnadega: «Sa oled noor, ilus, täis elu, sa sõidad Pariisi, sul on hiilgavad anded, tähendab... sind ei hakata põlgama.» Berthet kaotab otsekohesuse, muutub igas liigutuses ettevaatlikuks, iga sõna valikus kaalutlevaks, põlastustundes lähikondlaste vastu halastamatuks. Tohutu tagavara noort energiat ei leia rakendust. Talle usaldatud kohustused on niisama kerged kui vastikud. See võõras, jahe, ärapahan-datud inimene, erinev Decardon'i salongis istuvatest aadli-nukkudest, kes paremal juhul on suutelised jätma kahevõitluses oma elu, köidab Decardon'i tütre tähelepanu. See tähelepanu muutub uudishimuks, uudishimu aga veel tugevamaks tundeks. Algab teine romaan. Berthet kaotab uuesti koha. Ta sõidab ära, astub teenistusse notar Mores-teli juurde ja siin saab teada, et naine, kes vandus talle truudust, on leidnud Berthefle asetäitja. Uus noormees, ühteaegu repetiitor ja armuke, on asunud majas Berthet' kohale. Berthet sõidab Branges'i. Pühapäeval, 22. juulil haavab ta esimese lasuga püstolist kirikus palvetavat proua Michoud'd, teise lasuga teeb katset endalt elu võtta, kuid see äpardub. Algus — seminar, lõpp — giljotiin. Tõepoolest, mida saavad teha tohutu energiatagavaraga noormehed, kes ei ole mõisate pärijad, kes ei kuulu põlisaadlisse ja samal ajal ei oska ehitada vabrikuid või organiseerida teisi kasulikke ettevõtteid, — kes võib-olla ei soovigi seda osata? Kuidas laheneb noorusliku energia ja jõuetu seisaku ajajärgu konflikt?

Säärased protsessid nagu Laffargue'i ja Berthet' protsess muutuvad Prantsusmaal tavaliseks nähtuseks. Suurte otstarbekohaste tegude energia peitub selles rahvakihis, kes on käsist ja jalust seotud. Kas teavad seda need paberi-määrijad, kes ajalehtede veerge poliitilise pettuse ridadega kirjuks teevad? Elu muutub loteriiks. «Võimekad inimesed», kes pole veel lõpetanud võitlust võimu pärast «kõrgema päritoluga» inimeste vastu, suruvad üksteist võistluses maha. Pariisis on alanud kerge kasusaamise ja karjääri võiduajamine. Kõige kindlam karjäär keskseisusest mehele on preestrikuub. Laostunud aadlik või noorem Jpoeg mõisniku perekonnas peab samuti mungaks

415

hakkama, et oma tiitlile sobivat piiskopikohtä saada, kuna vanim poeg suguvõsas pärib majoraadiseaduse taaskehtestamise tõttu tiitli, sugukonnamõisa ja raha.

Loteriiks muutunud võistlus võib anda panuse punase ja musta peale. Punane — see on 93-nda aasta punaste lippude värv, must — katoliikliku vaimulikkonna riietus. Kolmas värv — Bourbonide lipu valge värv — on surnud siiluna punase ja musta vahel.

«Niisiis, tõmbame pealkirja «Julien» maha ning paneme asemele «Punane ja must».»

Pärast «Armance'i» läheb selle romaani kirjutamine haruldaselt kergesti ja kiirelt. Kõik asub oma kohale. Ainult üks teeb raskusi — keel. Keele täieliku puhtuseni on jõutud novellides ja artiklites. Siin aga ei taha see õnnestuda. Ent mis võib olla halvem Prantsuse Akadeemia iganenud keelest, mis ei anna edasi ei nüüdse Prantsusmaa elulähedasi sõnu ega pariislaste elavat kõnet igasugustel teemadel väljaspool akadeemilise kuulmise piire. Seadused, mis juhivad kaasaegse Prantsusmaa mõistust, redigeeriti mehe poolt, kes selle Prantsusmaa sepistas. «Napoleoni Koodeks» on parim allikas õigete sõnade leidmiseks, allikas, mis annab romaani jaoks kõik tarvilikud mõisted.

Nädal hiljem hõivasid Crozet, Colomb, Mérimée, Mareste, Koreff, Delécluze ja veel kümme-kaksteist meest terve toa Meudoni lähedal asuvas restoranis «Provence'i Vennaksed». Õhtusöögi korraldas Crozet. Vesteldi valjusti, söödi hea isuga, naerdi laginal, kõneldi läbisegi, vahel köitis mõne hääl üldist tähelepanu. Viimaks saabus Beyle. Crozet tegi pidulikult kõigile teatavaks, et tänane õhtusöök on korraldatud vastsündinu auks. Kõik vahetasid pilke. Beyle vaatas samuti imestades ja ootas seletust.

«Beyle'il on sündinud vallaspoeg!»

«Ma lootsin, et sa ütled midagi uut,» tähendas Beyle ja istus pettunud näol lauda. «Seda juhtub nii sagedasti, et ma enam arvet ei pea.»

«See-eest mina pean,» vastas Crozet. «Ei, ilma naljata, härrased, nüüd on põhjust teda õnnitleda.»

Crozet tõmbas laua alt välja Beyle'i teose «Jalutuskäigud Roomas» kaks köidet.

«Oivaline raamat, parim, mida ma kunagi olen lugenud.»

416

Koreff sirutas loiult käe, et Crozet'lt raamatut võtta. Ennatlikult kummardus ta üle laua ja läigitas veini maha. Crozet märkas seda ja tõmbas raamatu kähku kõrvale. Delécluze hüüdis:

«Tõesõna, tore raamat! Mitte keegi pole Roomat nii kirjeldanud, ei tervikuna ega osade kaupa. See on parim teejuht turistile, avantüristile ja konterbandistile. Tõepoolest: vanasti sai rändav suursugune sinjoore kõiksugu juhtnööre pühamute, kloostrite ja imettegevate pühakujude kohta, vürstide kuulsuse ja rikkuse kohta, ent selle kohta, kuidas ilma passita Pariisist Rooma sõita, selle kohta, kuidas takseeritakse tollivalvuri ametialast südametunnistust, selle kohta, kuidas politsei nuhke ja sandarmeid paremini ja eksimatult ninapidi vedada, — ei, selle kohta pole me kunagi varem midagi lugenud.»

«Aga teinud oleme seda küll,» sõnas Koreff.

«Mulle aga on seesugune informatsioon hädatarvilik, sest politsei ei lase mind Hispaaniasse,» lausus Mérimée.

«Eks istuge siis kodus, mis te sinna kaotanud olete,» tähendas Mareste toorelt.

«Kodus istuma ma küll ei hakka, ja et nüüd on ilmunud raamat, mis Rooma saladusi paljastab, siis sõidan ma pigem Itaaliasse,» ütles Mérimée, «ning peatun teie Hüatsindi pool,» lisas ta Beyle'i poole pöördudes. «Te olete teda oma uues teoses nõnda ülistanud, et minagi tahaksin näha seda armast naist, kes kahe frangi eest toa üürib. Palju ta kõige muu eest võtab?»

«See oleneb ostja välimusest,» vastas Beyle.

«Säärasel juhul oleme kõik määratud läbi kukkuma või kallist hinda maksma.»

«Aga te viige «kõik muu» Pariisist kaasa,» soovitas Koreff.

««Kõik muu» tekitab teel küllalt palju tüli, võtab palju ruumi, vajab passi, nii et parem juba Roomas rohkem maksta. »

«Noh, hüva, võtkem ja joogem ikkagi Beyle'i terviseks,» tegi Delécluze ettepaneku.

Terviseks joodi palju ja kaua. Crozet muutus hoopis jäigaks. Ta jäi tohutute totrate silmadega ainiti Beyle'ile otsa vahtima ja ainult mõmises midagi vastuseks, sellal kui Beyle toppis talle taskusse kuus tuhat franki, sõnades:

«Näed nüüd, et ma ikkagi kirjutasin raamatu. Siin on sulle mu vana võlg, kallis sõber.»

417

Crozet sundis teda pokaalitäie kanget veini ära jooma. Beyle jäi purju. Hommiku eel, mäletamata, kellega hüvasti jättis, läks ta koos Mériméega trepist üles. Kui Beyle oli lahti riietunud, soovis Mérimée talle head und. Äramineja järel kostis ukse luku klõpsatus. Hommikul ujusid Beyle'il silmade ees lillakad rõngad. Pea valutas. Üles tõusta oli raske. Peegli ees märkas ta, kuidas juuksed on hõrenenud. Ta valas kannutäie külma vett pähe, kahmas käteräti ja silmas siis põrandal, kuue kõrval, oma eilset kuut tuhat franki.

«Kas ma seda tõesti ära ei andnud?» mõtles Beyle, raha imestunult üles korjates. «Või mõtles see purjus Crozet mind nokkida? Kas ta arvab, et ma ta armuanni vastu võtan?»

Beyle riietus ja väljus värskesse õhku. Veerand tunni pärast oli tal juba kerge hingata, pea läks selgeks ja teda valdas täielik puhkusetunne.

Crozet oli ära sõitnud ja jätnud Beyle'ile kirja: Ma teadsin, et Sa tuled, kallis Henri. Ära mõtle mind solvata, luba, et jagan Sinuga kaardimänguvõidu. Kui ma Sulle reisiks raha andsin, ei oletanud ma, et sel reisil nii head tulemused on. Raamat on tõesti suurepärane ja ma tean, et selle uus trükk kindlustab Sind mitmeks aastaks. See on igas suhtes uudisteos. Ma ainult ei oleks Sinu asemel nii teravaid piire Rooma ühiskonna üksikute klasside vahele hakanud tõmbama. Itaalia ei sarnane Inglismaaga, kus on niisama palju tõdesid, mis üksteist välistavad, kui seisusi, kes üksteist kardavad ja vihkavad. Palun Sind, ära tunne muret raha tagasiandmise pärast, mis pole rohkem minu oma kui iga juhuslik leid.

«Selgub, et Crozet on minust kavalusega jagu saanud,» mõtles Beyle. «Kas võib sõpruse vastu vaielda? Kuid avaldagu ta seda teistsugusel viisil. Igatahes kulub pata-kas pangatähti praegu marjaks ära. Raamat muidugi tasub end, ta on tarvilik, on huvitav, köidab lugejat. Mis sellest, et seal on mõningaid kohmakusi ja väljamõeldisi. Vastuväide, et reisikaaslased postitõllas on välja mõeldud, langeb muidugi ära. Neli elava mõistusega meest ja kolm ilusat naist ei juhtu alati olema reisikaaslased matkadel mööda postmaanteid. Muidugi, raamatus leidub varastatud kohti: kohtumine Melchiorre Gioiaga on paraku võetud Paul-Louis Courier' kirjast Kalaabriast, «apelslnimetsade,

418

õlipuusalude, sidrunipuuhekkide maalt». Muidugi, Püha Pauluse basiilika põlemise päeval, 1823. aasta 16. juulil, olin ma Pariisis, kuid milline ehtne pealtnägija jutustus! Ma ise olen valmis uskuma oma tunnistust. Muidugi, esmakordselt olin ma Roomas 1811. aastal. Roomat 1802. aastal haaranud vaimustust vabariigist tean üksnes kuulu järgi. Kuid kahe nuhi kohtumine, kes jälitasid mind ärasõidupäeval ja suudlesid mu kätt selle eest, et ma pärast linnaväravast väljasõitmist kosutasin

neid veiniga — see on elust võetud. Ei võinud ma ju kirjutada, et see kõik toimus minuga alles mõne kuu eest! See irvhammas Mérimée püüdis mind kinni sellelt, et olin pühale Augustinusele omistanud Tertullianuse sõnad: «Credo, quia absurdum» '. Sellelt mind kinni püüda on kerge, kuid ta toimis veel halvemini, paljastades Rooma paavsti aadressil öeldud kiidusõnade «deklaratiivse tooni». Ta ütles, et kui paavst on tark mees, seda aga mõnikord juhtub, siis peab ta «Jalutuskäigud Roomas» muidugi Indexasse1 kandma ja siis tuleb katoliiklikkudel prantslastel loobuda õnnest seda raamatut avalikult osta. Mérimée küsis kangekaelselt: «Nii et te kinnitate, et pärast Milaanot te kohtusite Byroniga uuesti Veneetsias?» Minu vastuküsimusele, miks ta selles kahtleb, vastas ta: «Liiga kirjanduslik keskustelu. Teie jutustused Milaanost jätavad teistsuguse mulje.» Terane noormees!» Jõudnud koju tagasi, leidis Beyle kirjakese:

Tulge, kallis õpetaja, neljapäeva õhtul pärast kella kümmet. Tahan Teid tutvustada Victor Hugoga. Tulevad ka Sainte-Beuve, Delécluze, Balzac lubas samuti silma-pilguks sisse astuda.

Määratud kellaajaks oli Beyle Mérimée juures. Talle ulatas käe umbes kahekümne viie aastane nägus noormees Victor Hugo. Vasakus käes hoidis ta paksu köidetud kladet; kui Beyle sisse astus, luges ta sellest parajasti mingit katkendit. Lühike, paks mees, silmad väga elavad, huulenurgad püstakad nagu metsseal, sammus mööda tuba edasi-tagasi. Käigu peal torkas ta käe Beyle'ile lohakalt pihku, kui Mérimée talle jahedalt oma sõpra tutvustas.

1 Ma usun, sest see on mõttetu (lad. k.).

Index librorum probibitorum (lad. k. — keelatud raamatute nimestik) — katoliku kiriku poolt usklikele keelatud raamatute nimestik, mida peetakse 1559. aastast alates. Tõlk,

419

Oma nime ta ei öelnud, Mérimée aga nähtavasti ei pidanud tarvilikuks seda teha. Balzac ei armastanud millegipärast oma nime ütelda.

«Jah, see on ilus, kuid liiga paljusõnaline. Ei tohi sundida publikut kõrvu kikki ajama. Mulle tundub, et teil tuleb «Hernani» monolooge kärpida.»

Mérimée astus Beyle'i juurde.

«Kujutlege, Hugo tuli kaks tundi varem ja luges kogu aeg oma näidendit.»

«Ma olen teile väga tänulik, et andsite mulle võimaluse hilineda. Tunnistage üles, et tegite seda meelega,» vastas Beyle. «Mis häält teie kui peremees oleksite teinud, kui ma lugemise ajal magama oleksin jäänud?»

«Te poleks magama jäänud. Näidend on suurepärane. Ta viib kogu teatri vaimustusse.»

Beyle kehitas õlgu ja astus Balzaci juurde. «Ma ei ole kirjutanud ühtki värsirida,» hüüdis Balzac, «ega näe selleks mingit tarvidust.»

«Igaühe enda asi,» ütles Hugo. «Aga teie, härra Beyle? Mulle räägiti, te olevat katsetanud.»

«Jah, ma olin kord armunud näitlejannasse ja tema tellimusel kirjutasin värssides komöödia. See oli igas suhtes komöödia.»

«Kas suhtute luuletustesse samal viisil kui härra Balzac?»

«Minu arvamus ei ole kohustuslik kellelegi,» vastas Beyle, «kuid ma oletan, et luuletusi tehakse enamasti mõttevaesuse varjamiseks. Väärtuslikku mõtet saab väl-jendada vaid proosas. Luuletustes peab idee sõltuma riimist, kõige väljendusrikkama sõna peate kõrvale heitma, kui see on paari silbi võrra pikem, ja sisse pistma teise, millel on mõtte kvaliteeti kahandav varjund. Nagu näete, on mu väljendused kaunis

rängad, kuid ma pean luuletusi rumaluse maskeeringuks,» sõnas Beyle äkki teravaks muutudes. Hugo ei teinud sellest väljagi, vaid vastas rahulikult:

«Jaa, keel ei olegi nii lihtne instrument. Teatud arenemisastmel jõuab inimene ideaalse täiuslikkuseni. Siis muutub proosa rütmiliseks ja need tingimused, mis praegu paistavad teile kunstlikena, kujunevad inimkõne loomulikeks tingimusteks. Riim! Näib, et miski ei või rohkem siduda mõtete voolu, muuta avaldatavate ideede sisu kui õnnestunud riimi tagaajamine. Kuid saabub aeg, mil

420

kunstniku loominguline pinge teeb idee ja vormi täiesti identseks. Ilmub vajaliku riimiga sõna, mis on ühtlasi ideeliseks lahenduseks. Niisugust kokkusattumust nimetame meie, luuletajad, inspiratsiooniks.»

«Kas tõesti saab tõsiselt kõnelda inspiratsioonist? Teos, mis on kirjutatud inspiratsiooniga, on alkohooliku laul. Seesuguses teoses ei saa olla sisu ega mõtet. Vihje andeka inimese õnnestunud riimileiule on seesama mis vihje kirglikule kaardimängijale, kes on võitnud suure panuse. Nii ühel kui teisel juhul ei leia me püsiva töö tunnuseid. See ei ole vaevarikka mõttepingutuse vili. Kirjandus on töö, aga mitte inspiratsioon, kirjanik peab juhinduma sellest, mida dikteerib loo-gi-ka!» lõpetas Beyle, rõhutades nagu alati oma lemmiksõna iga silpi.

«Mille poolest erinevad sellisel juhul siis teadus ja kirjandus teineteisest?» küsis Hugo.

«Ei millegi poolest,» vastas Beyle. «Kirjandus on täpse kirjelduse ja analüüsi vorm, peaaegu samasugune kui «arvude keel». Ma ei saa usaldada auriku kaptenit, kes on purjus, ma ei saa usaldada kirjanikku, kellel puudub kainus.»

«Luuletaja inspiratsiooni alkohoolikute joobnud olekuga võrrutades unustate täiesti poeedi ideaalid.»

«Sõna «ideaal» ise äratab minus kahtlust. Kui ma seda sõna kuulen, katsun ma alati oma taskut — kas ei ole midagi kadunud. Miks peaksite teie, tõsine kirjanik, end varjama nende võltsmõtetega? Te isegi kaldute veel arvama, et poliitika on amet, mis rajaneb ideaali poole püüdlemisel.»

«Nii ma just käsitangi poliitikat,» ütles Hugo. «Ma usun jumalat ja armastan kuningat.» Beyle kummardus irooniliselt.

«Aasta jooksul kuusteist hukkamist Greve'i väljakul linnarahva kasvatamiseks. Läinud aasta kahekümne kolmandal mail käskis Pühim Isa Ravennas seitse revolutsionääri väljakul üles puua. Nende laibad rippusid kaks ööpäeva. Pariisis hukkame inimesi kuninga nimel, Romagnas — jumala nimel! Säärane on teie ideaal, härra Hugo.»

«Jah, surmanuhtlus — see on hirmus asi! Ma nägin, kuidas hukati Louvel, kes tappis kroonprintsi. Ja kogu selle karistuse õiglusest hoolimata suutsin ma seda vaatepilti suure vaevaga taluda.»

421

«Missugune «õiglane karistus» sundis hukkama tisler Laffargue'i ja sepp Berthet' poega? Kumbki polnud mingit kuritegu toime pannud, kuid valitsus, kes kümneid ja sadu tuhandeid noori prantslasi kuritöö ja varguse teele on ajanud, vihjab sellele, et maa on segadusse sattunud. Mis ideaale siin saab olla!» hüüdis Beyle õlgu kehitades.

«Kuid need noored inimesed, vähemalt kaks teie poolt nimetatut, tahtsid oma seisuse piire ületada,» väitis Hugo vastu. «Sel puhul ei pääse kunagi karistusest.»

«Kus on siis «Inimõiguste deklaratsioon»? Mis ummikusse te olete sattunud? Küsimus ei ole üldse seisustes, vaid selles, et suurte veriste sündmuste ajal on Euroopas sündinud õnnetu sugupõlv enneaegseid, närvihäiretega poisse, kes pole suutelised kandma ajastu ränka pärandit. Mida te nende kidurate, nõrkade,

enneaegsete, juba emaüsas jõu kaotanud noormeestega peale hakkate — kuhu nad kõlbavad? Te kõnelete headuse ja tõe ideaalidest? Härra Hugo, nende ideaalide jaoks on tarvis energiat ja tahet, mis annab suurt jõudu, aga kust te neid leiate, kui te ilusate sõnade piiridesse ei taha jääda! Mida hakkab tegema see teie noorsugu, keda kellelegi tarvis pole, ja mida hakkavad tegema need juhuslikud noored inimesed, kellel on küllaldaselt tahte- ja jõutagavara, kuid kes ühest küljest ei kuulu aadliseisusesse, teisest küljest aga rahategemise peale jõudu kulutada ei taha? Tõepoolest, mida kujutab enesest see ainuke seisus, kes on suuteline end praegu veel kuidagi elatama? See muidugi on kodanlus oma halastamatu püüdega muuta aeg rahaks.»

Balzac, kes oli seda tiraadi huviga kuulanud, katkestas Beyle'i:

«Ja just siin saavadki alguse kõik võimalused. Niipea kui aeg on rahaks muutunud, annab raha inimesele võimaluse teha kõike. Temast saab tõeline maailmavalitseja, ta rajab teid, ehitab linnu, istutab metsi, leiutab masinaid, toidab näljaseid, annab tööd-teenistust tervele maanurgale. Miks te kodanlast tema pjedestaalilt alla kisute! Ma jutustan teile sellest kodanlasest. Ta tuli maalt; läbi Pariisi tolmu astus ta paljajalu, kandes õlal kepi otsas reisipauna ja puukingi; ta oli ilus, noor mees, tal polnud krossigi, polnud millegi eest saia osta. Turul küsis ta, kus võiks leida öömaja. Noor naine osutas käega oma lõhnaõli-, hea seebi ja puudripoele. Hommikul sai temast poesell, õhtuks muutus ta abikaasaks, aasta pärast on ta

422

juba äriomanik ja parfümeeriakaupmees, kõige kuulsam parfümeeriakaupmees Pariisis; tema sildil seisab: Kuningakoja varustaja... Te ei tunne seda meest enam ära, niivõrd on temas kõik muutunud. Ta ajab suurt äri, Indiast ostab ta toorainet, Nizzas rendib istandusi ja lilleaedu, tema vabrikus töötavad parimad keemikud, tema lõhnaõlid on õukonnanoorsoo uhkusesemeks. Ta pole siiski upsakaks läinud, ta on usklik, ta on tagasihoidlik, ta austab kuningat. Ta on vaikides üle elanud teie neetud revolutsiooni viletsused ja on nüüd jälle võimul. Koos vana Caesariga, suure väejuhiga, muistse Gallia alistajaga vallutab ta nüüd rahulikul teel turge ja korraldab Uue Gallia elu ümber. See on uue maailma ehitaja, uue Prantsusmaa looja, samuti Caesar, Cesar Birotteau. Vaadake teda perekonna keskel, kuidas ta aupaklikest lastest ümbritsetuna istub juba varakult, pehme hommikumantel seljas, väikese laua taga ja lükkab hanesulega arvelaua-kettaid. Tema ees istub noormees, ohvitser Marsani paviljonist, valmis alla kirjutama suuresummalisele vekslile. Mida te nüüd arvate? Et see Cesar Birotteau on liigkasu-võitja, kes nöörib aristokraate? Ei, see on kodanlane, kes on valmis abistama aadlikku trooni kaitsel.»

«Kellest te kõnelete?» küsis Hugo. «Ma ei tunne seda meest.»

«Jah, muidugi ei tunne teie teda, sest teda ei ole veel olemas, kuid varsti ta sünnib, te näete tema nime mõne aja pärast raamatukaupluste vaateakendel.»

«Ei, enne näete Julieni nime,» tähendas Beyle, «puusepa poja nime, kes parfümeeriakaupmehe karjäärist keeldus. Te näete kodanlast ja aristokraati ilma puudri ja parfüümita. Ma tahan teile näidata, mis lõhn on provintsi-majadel ja õukonnale lähedastel Pariisi salongidel, niikaua kui teie menukas Cesar pole neid veel parfümeeri-nud ja vähem menukas poeet neid nägusamaks teinud.»

Viimased sõnad olid suunatud Hugole. Tagasihoidlik Poeet istus väärikalt Beyle'i vastas tugitoolis. Asjata Püüdis Beyle inetu, tehtud naeratusega varjata viha, mis ta näos nähtavale tuli.

Üsna kaua kestis piinlik vaikus. Võõrustaja aga silmitses kõiki rahulikult ja häirimatult ega võtnud midagi ette, tetadtae.ma salongi külastajate vahele tekkinud jääd purustada.

KOLMEKÜMNE ÜHEKSAS PEATÜKK

Victor Hugo hakkas lahkuma.

«Te heidate arvatavasti vara magama?» küsis Anne Mérimée poeedi poole pöördudes.

«Mind äratab laps,» ütles Hugo, «ja pealegi meeldib mulle alati hommikune töö. Ma armastan hommikutundidel tajuda värskenenud ja virgunud ajus uusi mõtteid.»

«Mina armastan töötada öösel,» sõnas Balzac. «Õhtuks rikastub aju raskete ja täiekaaluliste mõtetega. Kõik hakkab liikuma, algab vaimustav, tormiline töö. Nägemis-muljete puudumine võimaldab kõigil päeva jooksul siginenud koletislikel kujudel kasvada. Ööseks on nad juba hiiglasuured, tugevad, iseseisvad olendid. Kui nad aga hommikuks pole jõudnud täis kasvada, pistan nad nagu enneaegselt koorunud kanapojad inkubaatorisse, — tõmban aknakatted ette ja Pariisi jultunud koidiku kiuste loon pimeda öö. Lamp kuumendab mu suurt kohvikannu, kakskümmend neli küünalt regendistiilis küünla jalgades valgustavad mu lauda. Rullkardinad on alla lastud, aknad umbselt kinni, uksed suletud, ja ma kinnitan teile, et minu töö homunkuluse kallal lõpeb palju edukamalt kui Wagneri töö, hoolimata sellest, et dominikaani kapuutsiga mungamantlist Balzaci õlgadel tundub keskaja hõngu.»

«Mina armastan töötada päeva ajal,» ütles Beyle. «Ma armastan alustada tööd hommikul, armastan täielikku selgust enda ümber. Kas saab näha maailma nagu kord ja kohus läbi teie küünalde tahma?»

«Noh, niisugusel juhul eelistate teistsugust tahma,» vastas Balzac. «Te keeldute isegi päevavalgel meie aja tõelist kangelast nägemast. See kangelane on pangatäht. Ta pöörab pahupidi teie kangelaste hinge, ta ronib kõikjale, kirjutab ette oma tahet, see südametu, külm, krabisev ja elutu ese. Ta haarab teie tütarlaste kõrist kinni, rebib nende peast pomerantsipärja ja kihutab nad algul madrusega südaöösi Itaalia bulvari pingile, pärast aga suguhaiguste eriarsti lauale Salpêtrière'i haiglasse. Ta ehitab ja hävitab, ta rajab sildu, mis ühendavad kaldaid, ja rebib puruks niidid, mis seovad südameid. Ta kuivatab soid ja sunnib valama pisaratemeresid, ta muudab külad kõrbeteks ja paneb kidunema tugevaid noori inimesi, ning samal ajal võib ta õigeaegselt perekonda saabudes haigusest paraneva lapse põsekesed punetama panna.»

424

«Me näeme esialgu üksnes teie kangelase purustavat jõudu,» tähendas Beyle. «Töölised kurdavad, et iga uus masinate täiustamine ähvardab neid leivata jätta. Töö ei rikasta mitte seda, kes töötab. Teie kangelane eelistab valida oma eluasemeks petise taskud, kuid pidage silmas, et see, mis vaimustab teid Pariisis kui uudis, on New Yorgis juba ammu igapäevaseks muutunud. Kogu asi seisab selles, et inimene ise oma iseloomu valiks. Mäletate, mida ütles Vergilius: «Trahit sua quemque voluptas.»[1] Te tunnete hästi raha võimu, ka mina tunnen seda hästi, te kirjutate raamatuid, ka mina kirjutan neid, ja kuigi meil oleks miljoneid franke, me jääksime ikka endisteks. Mulle ajavad hirmu peale prantslased, kes on sündinud ... »

Ta heitis pilgu Mériméele, kelle kulmude vahele oli tekkinud korts, naeratas, muutis mõttes mingi arvu ja jätkas:

«. . . pärast tuhande kaheksasaja kümnendat aastat.»

Korts kadus Mérimée laubalt. Mérimée sünniaasta oli 1803. Beyle lisas armulikult seitse aastat juurde, et võiks hiljaaegu sündinud prantslasi tublisti sarjata.

«Nad kohutavad mind oma taipamatusega, oma püüdega olla nagu kõik. Kõik, mis ei ole «nagu kõik», tekitab nende juures kui mitte just sisemist vastikust, siis vähemalt kartust oma karjääri pärast. Nende ihasid ei määra visa töö iseloomu arendamiseks, vaid üksnes püüe üldtunnustatud käitumisnorme pealiskaudselt omaks võtta. Nad

peavad hea mulje jätma õigeaegse pihtimise, korraliku kirikuskäimise, üldtunnustatud kommete täpse tundmisega. Liiga palju raamatuid nad lugeda ei tohi.-Isegi ajalehtede ostmine peab toimuma ettevaatlikult, kehvade ja ilma kõlavate nimedeta sõprade valik ei ole noormehele soovituseks. Tuleb märkida, et see ei ole seisuse reegel, vaid kasti komme; selle rikkumist karistatakse julmalt ja halastamatult. Arvesse võetakse peamiselt alistumus niisugustele üldkehtivaile reeglitele, mis on eriti totrad ja terve mõistusega vastuolus.»

«Kas ka teie olete selle pärast kannatada saanud?» küsis Balzac.

«Mina ei ole selle pärast kannatada saanud, kuid armastan Itaalia veetlevat ühiskonda — ainukest maailmas, kus vaesust ei peeta kuriteoks ning kus osatakse mõistust ja

1 Igaüht veetleb oma lõbu (lad. k.).

talenti märgata varem kui tiitlit või rendist. Oleks huvitav asetada teie noori inimesi täieliku heaolu tingimustesse ja vaadata, kuidas nad seda kasutavad. Muutke aeg, mis inimesele eluks määratud, kui mitte just meietaoliste raamatuks, mida võib lehitseda, leides ta huvitava või igava olevat, siis vähemalt uue aristokraatia lemmikraamatuks — pankuri tšekiraamatuks. Tehke nii, et noormees, kes seesuguse raamatu on saanud, võiks sellest kuponge lõigata. Vaadake, mille peale ta seda elu kulutab, milleks muudab oma energia, millega ta seda vahetab.»

Balzac lõi kämblaga endale vastu laupa.

«Õnnelik idee! Kui huvitav! Hiilgav mõte. Ma nimetan selle raamatu — selle tšekiraamatu — šagräännahaks. Ma kaunistan ta saladuslike sõnadega, Saalomoni pitseriga, mis on niisama vana kui maailm, pühalike tõotustega tasuda inimõnne eest. Olgu see saatuse veksliks ja teadku selle šagrääntüki omanik ka ise, et iga ta soov vähendab seda nahka ja et päeval, kui see nahatükk muutub nööpnõelapea suuruseks, jääb ta omanikul üle vaid üks soov — võimalikult vähem hingata.»

«Aga vahepeal?» küsis Beyle.

«Vahepeal — läki magama. Härra Hugo vist juba magab.»

Trepist alla minnes jutustas Beyle Victor Hugole oma elulugu.

«Teate, ma olen sündinud Nouvelle'is, väikeses külas Narbonne'i lähedal, üsna mere kaldal. Mu isa oli ranniku vaesemaid kalureid. Alati, kui ta püügilt tuli, käskis ta mind lahti riietuda ja viskas mu mitme miili kaugusel rannast üle paadi ääre merre. Seni kui ta püünistega jändas, pidin ma ujuma randa, jooksma koju emale teatama, et ta kuuma lõunasöögi jõuaks valmistada. Nii kujunes minust oivaline ujuja. Nekrutiksvõtmine kiskus mu perekonnast eemale. Nouvelle'i tulin tagasi tuhande kaheksasaja kuueteistkümnendal aastal... »

Hugo vaatas silmi pilgutamata surmtõsiselt ja imetledes Beyle'ile otsa. Kaaslased muigasid. Beyle jätkas vankumatu rahuga:

«Pärast onu surma Briti Indias sain ma rikkaks — see päästis mu, sest leidmata kedagi omastest elavate kirjas, oleksin ma Pariisis kaunis haledasse seisukorda sattunud. Selsamal päeval, kui ma oma rikkusest teada sain, jalutasin ma piki Seine'i kallast Jena silla juures. Marsi väl-

jaku poolt puhus tugev tuul; Seine märatses kui meri. Ma silmasin jõel liivaga laaditud paati, mis asjata püüdis Bonhomme'i kaldapealsel randuda ja järsku ümber läks. Paadimees hakkas appi karjuma. Ma kõndisin kaldal ja mõtlesin: «Olen neljakümne seitsme aastane, läinud aastal põdesin reumat, lamasin sõjaväehaiglas, ja mitte ükski peni ei tuletanud mind meelde. Kas tasub hüpata vette aeda meest päästma? Hoopleja, enne kui vette minna, tuleb õppida ujuma.» Ent mees karjus

edasi. Ma eemaldusin rahulikult kalda äärest. Karjumine jätkus. Ma kahe-kordistasin samme. «Kurat mind võtaks,» mõtlesin, «kui ma ära lähen, jääb see appihüüe eluajaks mu kõrvu kõlama. Kui ma aga vette ronin ja selle tola välja tirin, — kes külastab mind siis, kui ma reumahaigena lamama ja kuus nädalat nukralt voodis lakke vahtima pean? Ei, tont temaga, uppugu pealegi. Enne paati istumist tuleb õppida ujuma.» Nõnda ütelnud, suundusin ma pikemalt aru pidamata sõjakooli poole. Appihüüded lõppesid, ja äkki kuulsin ma selgesti oma kõrva juures sõnu: «Leitnant Louault, te olete lurjus!»»

«Kuid mis siis leitnant Louault'1 sellega asja oli?» küsis Balzac. «See juhtus ju teiega?» «Ükspuha,» vastas Beyle.

«Ja mida leitnant siis tegi?» küsis Hugo haigutades.

««See on ju tõsine asi,» ütles leitnant Louault iseendale, jooksis kalda äärde, võttis silmapilkselt riided seljast, tormas vette ja tõmbas uppuja kraedpidi kaldale. Kaldal hakkasin ma ennast selle niinimetatud kangelaslikkuse pärast kiruma. Hõõrunud end viina ja flanellriidega, kuid külmast ikka veel lõdisedes, mõlgutasin ma mõtteid eel-seisvatest reumavaludest ja küsisin endalt: «Millest õieti oli tingitud minu tegu?» Härrased, muidugi ainult sellest, et ma kartsin, et hakkan iseennast põlgama. Kogu asi ainult selles seisabki! Uus generatsioon ei pelga alatut tegu, kerge südamega sülitab ta iseendale näkku, varjates neid sülitusi kauni sõnakõlina ja sofismidega. Vahe pole sugugi selles, et üks tormab vette, et paista kangelasena, teine aga, et päästa rahatuus ja saada tasu ning kolmas, ergutatuna teie evangeelse filosoofia labasustest, loodab selle kangelasteoga endale taevariigis sooja kohakese kindlustada, — vahe on selles, et inimene ei järgne mitte välistele ajenditele, vaid sisemisele vabatahtlikule püüdele orna iseloomule truuks jääda. Nägemiseni, härrased!»

427

Nende sõnadega hüppas Beyle voorimehele ja sõitis minema.

«Ma olen vist juhtumit leitnant Louault'ga «Constitutionneli» veergudel lugenud,» ütles Hugo. «Ma ei suuda kuidagi lepitada kaht muljet: mees, kes on kirjutanud «Racine ja Shakespeare'i», kes on andnud parima pildi romantilisest teatrist, mida me teenime, osutub äkki nii kalgiks materialistiks, ateistiks ja tuima südamega ini- ' meseks.»

«Lisage sellele: hiilgava mõistusega ja imetlusväärse elutundmisega inimeseks,» tähendas Balzac.

«Kuidas oleks sõiduga Saint-Denis'sse?» küsis Beyle voorimehelt.

«Pime on, armuline härra, ja eeslinnas pole lood head. Kardetav on nii kaugele sõita.»

«See tähendab, et tahate kallimat hinda võtta?»

«Ei, härra, gaasilaternad lõpevad tänavakäänaku taga, mineval ööl aga tapeti Montmorency teel voorimees, ta troska rööviti koos hobusega ja kihutati jumal teab kuhu. Oodake parem reisi tõlda ja kella seitsmeks hommikul olete kloostri juures.»

«Noh, mis vahe siin on — teie jõuate pärale kella kuueks,» ütles Beyle. «Ma tasun teile hästi, teil on neljarattaline kahehobusesõiduk, mitte käovanker, minul aga on püstolid,» püüdis Beyle voorimeest rahustada.

Too jäigi viimaks nõusse.

«Sellest ajast saadik, kui ma naise võtsin, pole ma Pariisist välja sõitnud,» kõneles jutukas voorimees, «enne seda aga olin härra Caillard'i juures ratsakutsariks. Härra Laffitte ostab nüüd kõik diližansid kokku, Bonafoux ja Caillard jaksavad temaga vaevalt võistelda. Härra Laffitte'i kakssada viiskümmend kaheksahobusetõlda liiguvad igasse Prantsusmaa nurka. Ta teeb aastas üksteist miljonit franki puhast. Raske on väikevoorimehel: kahesaja sõiduki jaoks osasid ostes tuleb sul iga osa kätte

ikkagi odavamalt kui viie sõiduki jaoks ostes, — nii peadki ennast alatasa piirama. Aga sedagi tuleb öelda, et tollest päevast peale, kui ma Bois de Vincennes'is Fran?oise'iga pisut tantsu lõin, ei tõmba mind enam üldse laiale teele. Selle hobusepaari ostsin ma Montmorency' härrade tallist ja lasen nüüd ainult mööda Pariisi. Francoise'i vend on ratsutamistreeneriks «Valgehobu» võõrastemajas. Te

428

arvatavasti olete sealt hobuseid võtnud; kõik suursugused isikud armastavad ratsutada Montmorency' kastanimetsa ja Saint-Denis' tasandiku vahel.»

Beyle'ile meenus, et selle «Valgehobu» aristokraatliku talli sildi oli maalinud kuulus Gérard, tema sõber. Trobikond noormehi, kinnastatud käes ratsapiits, jalas ratsa-saapad ja seljas kirevad kostüümid, tungles alati «Valge-hobu» võõrastemaja juures. Pariisi kõige kaunima eeslinna elegantsed ratsutamistreenerid polnud oma ratsude kiitmisega kitsid. Inglispäraselt saduldatud toredad puhastverd loomad paistsid helekollase liivaga üle puistatud väljakul kaugelt silma. Ratsasalgad sõitsid sealt õhtupäikese kiirtele vastu. Saint-Denis' kloostrikirikus on Prantsuse kuningate matusepaik. Õhtuti lõi noorrahvas kastanimetsas puude külge kinnitatud õlilampide valgel koidikuni tantsu.

Kui Beyle Petlemma Lapsukeste väljakule jõudis, oli hommik juba käes. Turg elavnes. Taluvankrid voorisid kümnete kaupa turuplatsi poole; habetunud talupojad istusid juurviljaveokitel, piimanaised, lõbusad ja sädistavad nagu hommikused linnud, ajasid juurviljamüüjate raskelt koormatud sõidukitest mööda, suured savikannud kaarikutel. Mitmel pool avanesid juba töökodade uksed, voorimeeste õuedel pesti diližansse — favorites ja dames blanches1 —, rautatud rataste kõmades sõitsid mööda pikad lihunikuvankrid, kus rippusid teesillutisele verd tilgutades vasikate pead ja jalad. Veel tunnike — ja elustub Ladina kvartal, mis ärkab Pariisi teistest linnaosadest paar tundi varem. Kell kaheksa istuvad Meditsiinikooli ja Sorbonne'i üliõpilased juba auditooriumides. Üksnes tähtsad, väärikad kuningriigi ametnikud, suured rasked mapid käes, lähevad kell kümme piipu popsutades ministerliku näoilmega mööda puiesteid ja tänavaid teenistusse.

Beyle peatus väheldase aia juures, laskis voorimehe vabaks, tõmbas taskust pliiatsi ja märkmiku ning hakkas kirjutama. Kirjutamine vaheldus jalutamisega. Liikunud kolm-nelisada sammu, tegi ta pöörde, heitis pilgu kahe Puu vahelt paistvale aknale, tuli tagasi ja pöördus siis jälle kõrvale. Nii möödus mitu tundi, seni kui rullkardin viimaks avanes. Beyle võttis kübara peast ja kummardas

1 lemmikuid ja valgeid daame (pr. k.).

429

laia žestiga, pikendades nimme oma tervitust, et seda märgataks. Aknale ilmunud kogu ei avaldanud suuremat imestust, kuid vangutas pead. Veerand tunni pärast tuli paraaduksest välja valges kleidis, laia kübara ja pika päevavarjuga daam. Naeratades ulatas ta Beyle'ile käe selle lõbususe ja sundimatusega, mis kõneles rahulikust meelest ja täielikust käitumisvabadusest.

«Te tahate mu hommikust jalutuskäiku jälle huvitavaks teha,» ütles ta. «Tänan teid. Kuid teil on nii väsinud ilme, nagu poleks te öösel maganud. Mis teil viga on, mu sõber?»

Beyle jutustas talle eelmisest õhtust. Kui jutt jõudis leitnant Louault' looni, pahvatas daam laginal naerma ja ütles:

«Aga ma olen seda lugu ju «Constitutionnelist» juba lugenud. Kuidas teil pole häbi vaeselt leitnandilt varastada!»

«Kogu asi on selles, et «Constitutionnelis» trükitud artikkel kuulub minule. Nad on seda, tõsi küll, koledasti moonutanud, tõmmanud maha pealkirja ja visanud välja

minu protesti Prantsusmaad valitseva viiekümne tuhande preestri vastu, kus ma vastandan oma vana õpetaja, materialist Helvetiuse moraali kristliku filosoofi Victor Cousini moraalile. Ent kuulge, kallis Jules... »

«Pidage meeles, et ma olen lubanud teil hüüda mind nõnda ainult kirjades,» vastas ta kaaslanna. «Noh, mida te ütelda tahtsite?»

«Ma tahtsin teilt küsida: kas te tõesti kahtlustate mind väikeste artiklite varguses?»

«Väikeste artiklite puhul mitte, kuid ma olen kuulnud, et te olete terveid raamatuid varastanud.»

«Mis tähendab varastanud? Kogu suurepäraste nähtuste maailm kuulub mulle, niisama nagu ilmselt teilegi.»

«Jah, aga ma ei kavatse teie «Jalutuskäike Roomas» oma nime all välja anda, kuigi «Jalutuskäigud» on samuti suurepärane nähtus.»

«Kuid te kavatsete mulle epistleid lugeda?»

«Ei. Ma olen vaimustatud asjatundlikust vargast, kes ilmutab suuremat andekust kui varastatud asjade omanik. Ma tahan vaid, et meie vahel valitseks täielik ava-meelsus. Nüüd jutustage, kuidas teie «Julien Soreli» käsi käib!»

«Ma otsustasin romaani teisiti nimetada. Panen talle pealkirjaks «Punane ja must» — arvaku kodanlased, et

430

jutt on nende õnne ruletist, loteriist. Mind huvitavad palju rohkem aja määratlused värvides. Punane värv kutsub esile väga palju mälestusi. Kakskümmend aastat tagasi kandsid prantslased seda värvi, mis tollal neelas kõik teised. Nüüd on aga saabunud Prantsusmaa ajaloo must ajajärk.»

«Ma ütleksin — valge. See on Bourbonide vapi värv, kuninglike liiliate värv; valitsuse häälekandja nimeks ei ole mitte ilmaaegu «Drapeau blanc».» [1]

«Teil muidugi on õigus. Ma arvestan seda näpunäidet. Kuid vaimulikkonna ja ametkonna must värv on praeguse ühiskonna tõeline värv.»

«Vähemalt ühiskonna ühe osa värv. Teen selle reservatsiooni, mu sõber, kuna . . . kõnelen otsekoheselt. Te muidugi teate, et Pariisis pole praegu olukord hea, et provintsid käärivad kõvasti. Te teate, et linnas on vaesus tohutult kasvanud, et rahulolematuid on palju ja et avalikult kõneldakse dünastia kukutamisest. On olemas ühiskonnakiht, mida must värv kuidagi iseloomustada ei saa.»

«Mind rõõmustab väga, et te seda mõistate. Kas võibki teisiti olla — teie isa oli ju tihedalt seotud Napoleoniga.»

«Sündmustest saan ma aru tänu üksnes omaenese tähelepanelikkusele. Mind huvitab peamiselt Prantsusmaa elu väljaspool salonge. Muide, kus te viimasel ajal käinud olete?»

«Üsna ammu olin ma Gerard'i pool, nägin seal poolakaid — endist Vene saadikut vürst Czartoryskit abikaasaga. Püüdsin pääseda proua Recamier' jutule, kuid ta oli haige, või laskis ütelda, et on haige. Chateaubriand'i tõld seisis all, tõllas istus proua Chateaubriand, sellal kui tema abikaasa, nagu teener kinnitas, juba tund aega proua Recamier' juures oli veetnud.»

«See on täiesti Chateaubriand'i moodi. Kui te vaid teaksite, kuivõrd naeruväärne see andetu kirjamees oma «Ristiusu vaimuga» minu meelest on! Oleks ta ometi naise koju jätnud, selle asemel et teda paraadtrepi ees tõllas hoida, seni kui ta ise elatanud kristliku kaunitari juures viibib. Muide, mu sõber, Chateaubriand olevat saabunud Roomast lühikeseks ajaks, leidnud mingisugused teie projektid ja olnud teist väga süngel arvamusel.»

1 «Drapeau blanc» — «Valge Lipp» (pr. k.).

431

«Meie teineteisele ei meeldi. Tal on õigus süngel arvamusel olla.»

«Kuulge, armas Beyle, kui te täna vaba olete, siis teeme väikese jalutuskäigu. Olen teie käsutuses, sest härra Gaulthier on ära sõitnud.»

«Teie abikaasa on väga armastusväärne inimene, ent kui ta tõesti ära on sõitnud, siis lubage mul pisut teie võõrastetoas istuda.»

«Palun.»

Beyle ja Judith Gaulthier pöördusid tagasi.

«Jutustage mulle nüüd Hugost,» ütles proua Gaulthier, võttes istet tugitoolis väikese diivani vastas, millel, veidi raamatukapi vastu nõjatudes, istus Beyle.

«Mind häirib natuke Mérimée vaimustus sellest lobasuust Hugost. Ei tea, mis ühist saab nende vahel olla. Ma lugesin suuresõnalist sissejuhatust «Cromwellile». See on koletislik sigrimigri kristlikust valest ja kõige parema romantika moonutamisest. Mis on Hugo dramaturgia? Kahe aasta eest esinesid Pariisi laval külalistena maailma parimad näitlejad — inglased. Lavastati viis Shakespeare'i tragöödiat. Ja Hugole tuli vaim peale. Nõrk pea ei kannatanud kanget viina ja keel hakkas jahvatama.»

«Räägitakse, et ta on siiski toreda näidendi kirjutanud, mis «Comédie-Française'is» varsti lavale tuleb. Mind aga paneb see imestama, et teid häirib Mérimée sõprus Hugoga. Te unustate, et teie sõjamehenooruse päevil oli teil samasuguseid kiindumusi.»

Beyle raputas pead.

«Ärge salake, praegu ei ole sõda ja puudub nooruslik sõjaheroism. Kirjandus on asendanud sõja. Noored võitluskaaslased astuvad lahingusse vanade kirjanduslike arusaamade vastu, sammuvad õlg õla kõrval, käsikäes, ja on teineteisest vaimustuses. Laske neil vaimustuda, nad mõlemad on teist ju nooremad .. . kui palju?»

«Kaks kuud, armuline proua! Kas mitte liiga tihti ei tuleta te mulle meelde, et mul on juba nelikümmend seitse aastat turjal? Muidugi, nii Clara kui ka Hugo on minu kõrval alles poisikesed, ent see ei tähenda... »

«Ei, see tähendab palju. Te peate heatahtlik olema.»

«Kõige suurem eksiarvamus! Heatahtlik võib olla koolijütsi vastu, kes õppetükke pole selgeks õppinud, kuid mees, kes on juba raamatu kirjutanud, ei või nõuda heatahtlikku suhtumist. Parem ära siis üldse kirjuta, istu

432

kodus ja löö arvelaual kokku oma vabriku või tehase tulusid. Ühes suhtes on teil õigus — ees seisavad kirjanduslikud lahingud, kahju ainult, et nad puhkevad niisuguse rumala näidendi ümber, nagu seda on Hugo «Hernani», labane soperdis Shakespeare'i näidendist «Kaks veroonlast».»

«Ma näen, te olete täna tige. Mina olen teist veel tigedam. Ma arvan, et Balzacil on õigus, kui ta ütleb, et Itaaliaga sünnib seesama mis Prantsusmaaga. Ühiskond muudab oma nägu. Prantsusmaad on võimatu ära tunda. Ma koguni ei tea, kas me ise jõuame niivõrd palju muutuda, et praegu toimuvast aru saada. Ma ei tea, kas saavad nüüdsest elust paremini aru need, kes sellest osa võtavad. Võib olla, et mõnes suhtes saab elu selgemaks sellele, kes temast kõrval seisab, kui niisugune inimene elu vaid tõesti uurib. Ma pean teid ammu silmas, Beyle. Kõigil on omad asjatalitused, omad argipäevad, üksnes teie jälgite rahutu inimese pilguga selle kummalise maailma muutumist. Teid solvab see, et suurte tegude, ühiste ürituste maailm on kadunud. Ütlen teile otsekoheselt: teid pole kaasaegsele ühiskonnale tarvis. Pariisis hinnatakse teid kalambuuride, pärast, kuid arveraamat on siin palju tähtsam kui teie

«Jalutuskäigud Roomas». Päike, mis valgustab vabrikukorstnaid ja vaeseid töölisi Saint-Antoine'i linnaosas — kas see ei ole siis sama päike, mis ujutas õhtuvalgusega üle Austerlitzi lahinguvälja?»

«Te kõnelete täna kütkestavalt, Jules . . . Teil on absoluutselt kõiges õigus. Te olete kõige hurmavam filosoof undrukus.»

«Te tahate minu heasüdamlikkust naeruvääristada. Märkasin seda juba eelmisel korral, kui te Montmorency's «Velocifere'i» kohvikust mööda läksite.»

Beyle võttis kaaslanna käe.

«Te peate mulle andestama selle pilke, sel pole teiega midagi ühist. Teie maja on ainuke koht, kus ma tunnen end täiesti vabana piinavast ärritusest, mida minus esile kutsuvad Pariisi salongid. Pilge on sellest tingitud, et ma seda omadust kaotada kardan. Mis ma siis peale hakkan?»

«Mu sõber, te olete üsna järjekindel ega unusta iialgi ennast.»

«Te palusite mind olla avameelne.»

«Seekord kahetsen ma oma palvet vähem kui kunagi.

433

Palun, jutustage mulle Cuvier'st, mida kujutab endast tema väike kasutütar.»

«Sophie Duvauscel? See on väga armas, tore tütarlaps, tark, haruldaselt heasüdamlik, ta tunneb meie kõikide toiminguid ja seltskondlikke sidemeid, püüab kõiki abistada ja kõikidele meelehead teha. Lühidalt — salajase nunna tüüp, kes salongides oma pühalikku tõotust järgib.»

«Jälle ei mõista ma, kas te naerate või räägite tõsiselt.»

«Muidugi tõsiselt. Ta elab Botaanikaaias ja Mérimée peab teda kõikidest akadeemik Cuvier' hoole all olevatest taimedest kõige kaunimaks. Muide, see suur teadlane on oma elamu ümber korraldanud — tal on nüüd töö jaoks kohandatud terve muuseum! Olen näinud harva meest, kes oma elu nii hästi oskaks organiseerida. Tema tööpäev on hommikul kella kuuest alates planeeritud tundide viisi. Igasse eri teaduse kabinetti on koondatud kõik selle päeva tööks vajalikud vahendid, igasse on asetatud" eri kirjutuslaud, laotatud laiali alustatud tööd, ühes toas on ta geoloog, kõrvaltoas botaanik, edasi zooloog, mineraloog, lõpuks veel ajaloolane ja inimühiskonna uurija. Õhtul siirdub ta temale kõige vähem huvi pakkuvasse kabinetti, kuhu kogunevad ta sõbrad ja külalised. Seal, pärast loenguid Sorbonne'is ja pärast pingerikast tööpäeva, on ta väga huvitav vestleja. Minu arust on tema salong üks parimaid Pariisis. Viimasel ajal olen seal kohanud haruldaselt tarka ja suurte teadmistega inimest, venelast, tema perekonnanime ma ei mäleta, tean ainult Virginie Ancelot' jutust, et ta sõidab linnast linna, kuulates kõige kuulsamaid teadlasi. See on päris naljakas kihutamine: hüpata ühest diližansist välja, kuulata vahepeal loeng Heidelbergis, siis tuhatnelja Weimarisse, sealt — Frankfurti, ja nõnda alalõpmata. Pariisi jääb ta nüüd vist pikemaks ajaks. See on Vene tsaari mingi tähtis aukandja. Pariisis on tal praegu tegemist venna asjade korraldamisega. Ma jutustan teile temast pärastpoole üksikasjalikult. Cuvier on temast väga heal arvamisel, mina samuti, sest ta kuulub nende venelaste hulka, kes orjust vihkavad. Tema vend osutus karbonaariks ja nagu ma kuulsin, on surma mõistetud, Berchet näitas mulle teda Cheltenhamis. Ta seisis jõe kaldal, käed vaheliti rinnal, pikk, jahe, sünge, ja oli nähtavasti süvenenud oma mõtetesse.»

.«Teate, ma ei salli sugugi venelasi ega suuda vist kwnagi nende maa vastu huvi tunda.»

434

«Mina samuti,» vastas Beyle. «Kuid see mees on veetiev nagu eurooplane, tema venna saatus tegi nad mõlemad mulle huvitavaks. Muide, kas teie vend õpib Polütehnilises Koolis?»

«Mis mõttehüpped need on, Beyle? Miks meenus teile äkki Polütehniline Kool?»

«Polütehniline Kool, armuline proua, on koht, kus minagi õppisin; sealt läksin Bonaparte'i Dijoni armeesse. Polütehnilise Kooli saatus erutab mind. Tean, et see Konvendi asutatud kool praegu käärib ja Prantsusmaa olukorra pärast äärmist meelepaha tunneb. Mind huvitab küsimus, kas Charles X valitsus, kes on hukanud kõik Konvendi liikmed, ei kavatse hukata ka seda Konvendi lemmiklast. Vene vandeseltslaste saatusest kõneldes tuli mulle mõttesse Polütehnilise Kooli üliõpilaste saatus.»

«Vend ütleb, et kui valitsus seni veel pole Pariisi Polü-tehnilist Kooli laiali saatnud, siis üksnes seepärast, et kogu kool elab nagu üks mees. Neid ei reeda keegi.»

«On neil midagi teoksil?»

«Seda ma ei tea.»

«Ütelge oma vennale, et sellest ei tule midagi välja. Charles X jõudis ringsõidult põhjapoolsetesse laagritesse tagasi lõbusana, rahulolevana ja naeratavana, arvates, et ümberriietatud sandarmid, kes karjusid talle tervitusi, ongi too armas ja hea rahvas, kes peale jumala armastab kõige rohkem oma kuningat. Saint-Omeri laager on võitlusvalmis. Räägitakse, et vana jesuiit, poolhalvatud idioot vürst de Polignac kutsutakse varsti Londonist Pariisi ministritoolile. Me läheme üldse järjest rohkem ummikusse; isegi Ancelofde monarhistlik salong on tulvil doktrinääre, kes kõnelevad dünastia muutmisest. On esile kerkinud keegi Godefroy Cavaignac, kes kuuldavasti on asutanud vabariikliku partei.»

«Aga ütelge, Beyle, kas teie ise kuulute karbonaaride hulka?»

«Prantsuse karbonaaride hulka ma ei kuulu. Minu arust on loll Lafayette ja sänsimonistid oma totra süsteemiga neid kompromiteerinud. Kas teate, milleni Saint-Simoni õpilased Bazard ja Enfantin välja on jõudnud? Nad jaotasid kogu maailma tootjaiks ja mittetootjaiks. Esimesse arvasid nad töösturid — tööstusrüütlid, kes ehitavad uut maailma, teise — maa-aristokraatia ja põlisaadli. See veidrik Saint-

Simon ei tahtnud näha, et tööstur mõtleb

ainult oma kasumeile, aga mitte maailma kristlikule ümberkujundamisele, ja et on olemas palju hirmsam vaen — tööjõu müüja ja selle ostja, töösturi vahel.»

«Jah, ma olen «Tööstuskatekismust» lugenud. Õieti öelda on see paradoksaalne kiidulaul kodanlusele, Kristus raamatupidamispuldi taga, kes päästab maailma, arvelaud käes.»

«Puhtakujuline muinasjutt Hoffmanni laadis. Muide, kas olete seda fantasti lugenud?»

«Olen. Ei meeldi. Ütelge, on's tõsi, et Hoffmann on mingisuguses muinasjutus kujutanud Koreffi?»

«Mitte muinasjutus, vaid üsna mitmes novellis. Koreff on üks «autoreid»: ta on Vincent jutustuses «Serapioni vennad».»

Beyle heitis kiire pilgu vestluskaaslasele.

Proua Gaulthier' suured helesinised silmad vaatasid temast mööda, aknast välja. Seda hajameelsust kasutades laskis Beyle kähku libiseda oma pilgul üle naise näo. Täiesti puhast, kortsudeta, tarka ja väga elavat nägu raamisid tumepunakad juuksed;

huuled jäid rahulikuks isegi siis, kui ta naeris — vaikselt ja peaaegu hääletult, ainult tema silmad lõid sätendama nagu rohekassinised jääkil-lud päikese paistel ja silmateradesse tekkisid kuldsed täpid.

See naine meenutas millegi poolest Metilde'i, kuid tal puudus ennastsalgav kiindumus Itaaliasse, puudus äge ateism, puudus Metilde'i elutäius, puudus Lombardia kaunitari veetlus. Judith Gaulthier oli ehtne pariisitar, kuid ta oli väga tark, oli hea ja ustav sõber ning mõistis paremini kui keegi teine kirjanik Stendhali mõtteid ja tundeid. Nende vahel ei olnud vähimatki vihjet armastusele, isegi mitte kiindumusele; ometi tundis Beyle tema järele igatsust, kui polnud teda kaua näinud. Proua Gaulthier'd huvitasid selle nii haruldase meheliku sõpruse avaldused, võimalus täielikult usaldada mehelikku üllameelsust ja see, et Beyle tema naiselikke omadusi täiesti mõistis. Olles kord tekkinud, ei katkenud nende suhted, vaid arenesid väga ühtlaselt, tõusujoones, aegamööda muutudes tundeks, mis on inimhingele paratama-tult tarvilik nagu õhk.

Kell viis pärast lõunat otsis Beyle ajalehte. Järjekordset numbrit polnud talle koju toodud. Üksiknumbrite müük

436

aga oli keelatud. Ajalehed olid juba ammu väga kalliks läinud: peale tellimishinna võeti kümme santiimi tempelmaksu ja viis santiimi postimaksu iga eksemplari pealt. Kõigi nelja ametlikult lubatud Pariisi ajalehe tiraaž ei ületanud neljakümmend tuhat. Ajalehtede väljaandjad olid ära hirmutatud: mõni tühine eksimus võis põhjustada kahesaja tuhande frangi suuruse kautsjoni kaotsimineku.

Tuli minna ebatavalisel ajal Roquipart’i tänavale ja seal «Cafe de Rouen'ist» hankida värske ajaleht. Löönud väikese ajalehe lahti, taipas Beyle kohe, miks reisitõllas oli üks sõjaväelane soovitanud teisele tänast lehte lugeda, öösel oli surnud Daru. Beyle pillas ajalehe maha, kargas laua tagant üles ja tormas sissetulijaid kõrvale tõugates, midagi enese ees nägemata kohvikust välja. Pisarad purskusid tal silmist. Ta ei mäletanud, kuidas jõudis Grenelle'i tänavasse number kaheksakümmend üks, nutval teenril kätt surus ja trepil Gaetan Gagnoni süleles. Beyle seisis täiskiilutud toas ja tundis end omaenese silmis häbistatuna ja mahatallatuna tänamatusest kadunud sugulase vastu, kes tema nooruspäevil tema heaks nii palju oli teinud.

Järgmisel hommikul seisis uhke surnuvanker Saint-Thomas-d'Aquin'i kiriku ees. Napoleoni-aegsed suletuttidega kolmnurkkübarad ilmusid otsekui Charles X kaardiväelastele väljakutset heites äkki kiriku trepile. Maison, Jourdan, Bassano hertsog, marssal Macdonald, vanad Napoleoni lahingukindralid nagu minevikuvarjud, võimsad ja hiiglaslikud, sammusid väljakutsuvate nägudega läbi teed andva rahvahulga. Akadeemik Cuvier, kõrge kraega kuues, musta kaelasideme ja ordenilindiga, istus sealsamas lähedal tõllas. Vanad Bonaparte'i kaardiväelased, ammu minevikku vajunud Prantsusmaa sõdurid, karkudega invaliidid, kätetud ja ühesilmalised, olid tulnud kadunud marssalile viimset au avaldama. Mustas kuues Beyle, erutatud ja hooti kurku nöörivast nutust vabisev, tundis veel kord, et matab oma noorust koos selle mehega, kellega kohtumist ta oli pikka aega teadlikult vältinud. Kirikust kostis orelimängu. Ümberringi karmid näod, lõvipead, eriliselt väljavalitud vägeva, ent sureva inimtõu esindajad... «Jälle üht ei ole enam!» kuuldus kellegi hääl. Beyle ei suutnud kauem taluda ja varjas enesevalitsemist kaotades näo taskurätiga. Kui ta viimaks toibus,

437

hakkas ta pilguga kõiki kunagi talle nii südamelähedasi Bacheville'i lossi elanikke otsima.

Beyle ei leidnud krahvinnat ega sugulasi. Tema pilk jäi peatuma pikal mehel, kelle käharad juuksed, ahtad huuled, hästihoolitsetud härrasmehenägu ja väga elavad silmad tema tähelepanu köitsid, ning järsku meenus talle selle venelase nimi, kellest ta Judith Gaulthier'le oli kõnelnud: see oli Aleksander Turgenev.

NELJAKÜMNES PEATÜKK

Neli venda, kes Aleksander I valitsusajal Volga ääres, Simbirski kubermangus Kindjakovkas põlualuse vabamüürlase Ivan Petrovitš Turgenevi perekonnast võrsusid, said hariduse Saksamaal ja valmistusid asuma Venemaal kõrgematesse riigiametitesse. Maast-madalast sisendatud põlgus pärisorjuse vastu, hiilgav haridus, tutvus Napoleoni-aegse Euroopa eluga — see kõik oli muutnud nad teistest erinevaks. Noorim vend Nikolai astus salaühingusse, mille eesmärgiks oli talurahva vabastamine ja isevalitsuse kaotamine Venemaal. 1824. aastal ravis ta end välismaal. Teel Itaaliast põhja sai ta teada Senati väljakul toimunud ülestõusust. Sõnum selle nurjumisest ja üldse kogu sõjaväelise vandenõu idee säärasel kujui mõjus Nikolai Turgenevile vapustavalt. Pariisi jõudes pöördus ta nõu ja abi saamiseks Lafayette'i poole. Siis oli kohtulik uurimine juba käimas. Lafayette soovitas tal viibimata Inglismaale sõita, sest Püha Liidu sandarmid võisid ta igas Prantsusmaa linnas kinni võtta ja Nikolai I-le välja anda. Sellal kui tsaari salaagendid Nikolai Turgenevit Itaalia ning Šveitsi vahelisel teel taga otsisid, reisis ta Briti saartel põhja poole, hoidudes Londonist ja suurlinnadest kõrvale. «Moniteur Universel» oli avaldanud sõnumi Peterburi sündmustest, aluseks võttes kriminaal-kohtu otsuse, millega Nikolai Turgenev surma mõisteti. Siis ruttas ta vend Aleksander teda hoiatama. Pariisis pidas Aleksander vend Sergeiga nõu, kuidas noorimat venda aidata. Sergei Turgenev ei talunud muret, läks hulluks ja suri varsti. Aleksander jäi üksi. Ta pöördus Razu-movskaja, palju kannatanud ja mehest hüljatud naise poole, et see Inglismaale jõudes kohtuks Nikolaiga', sest

Aleksander Turgenevil oli Prantsusmaalt lahkumine keelatud. Vahepeal nõudis tsaar Inglismaa valitsuselt Nikolai Turgenevi väljaandmist, kuid ei saanud vastust. Lafayette'i ja Londoni vabamüürlaste eestkoste Inglismaa valitsuse kõhklushetkedel päästis Nikolai Turgenevi. See, et Inglismaa Turgenevit välja ei andnud, polnud mingi suuremeelsus, vaid passiivne viivitamine ja sellele järgnev «ebatähtsa juhtumi» unustamine. Alles aasta pärast sai Aleksander Turgenev lühikeseks ajaks vend Nikolaiga kokku Cheltenhamis, kuhu too elama oli asunud. Ent siis levis kiiresti kuuldus, et Nikolai Turgenev antakse tsaar Nikolaile välja ning see kuuldus vapustas Turgenevi sõpru — Žukovskit, noort Puškinit ja Tšaadajevit. Pihkva kubermangus pagenduses viibiv Puškin kirjutas vürst Vjazemskile Tallinna, paludes teda mere ja looduse ilu ülistamise luules lõpetada, kuna sõprade poolt reedetud, vaenlaste poolt väljaantud Nikolai Turgenev on laeval äraandlikult kinni võetud ja merd mööda tsaari kätte toimetatud. Nii maa kui ka meri paistsid Puškinile salakavalate stiihiatena:

Hall Neptun maa
trabant on — meie ajal neetul,
ning olla inimlaps ei saa
muud kui türann või vang — või reetur!

Ärevus osutus siiski alusetuks. Turgenevil oli võimalus end Inglismaal varjata ja kõike kaalutleda. Tema vend Aleksander aga oli sellest peale alatasa mures: ta korraldas venna ainelist olukorda, asendas oma kirjadega talle seltskonda, saatis talle raamatuid, kirjeldas päev päeva kõrval üksikasjaliselt Euroopa elu kõige

huvitavamaid nähtusi. Tusast ja rahutusest puretuna püüdis ta pidevalt asukohta vahetada. Pariisis kohtus ta Beyle'i ja Meri-meega. Ta oli Beyle'iga ühevanune ja elas temast kõigest kolm aastat kauem. Üksildaste poissmeestena ja maailmas ümberhulkujatena oli neil vaadete erinevusest hoolimata mõningaid ühiseid mälestusi. Ühel olid meeles karbonaaride liikumise päevad Itaalias, teine leinas taga Siberis ahelaid kandvaid parimaid sõpru ja oma kahe õnnetu venna saatust.

Pärast kohtumist vennaga saabus Aleksander Turgenev Pariisi ja hakkas Žukovski kaudu tema õigeksmõistmist taotlema. 1828. aastal kirjutas ta Nikolaile Inglismaale:

439

Saanud kätte minu kirjad (kuid mitte veel need, kus ma tema kirjadele vastasin), kujutles Zukovski, et ma pole tem kirja kätte saanud, ja valas kogu oma viha välja jätmises, 4. detsembri kirjas. Nüüd on tal vist juba ammu ka minu vastused käes, vähemalt on aeg niikaugel. Niipalju aga, kui ma kuupäevade järgi otsustada võin, olen vist kõik tema kirjad kätte saanud. Tema seda ei tea ego. kirjuta muust kui ainult postioludest ja krahvinnast. Imestamapanev asi! Sa said alles 12. novembril
minu esimese kirja kätte. Seega on Sul mitu kirja saamata. Ma ei mõista, mis kirjadega sünnib. Neid loetakse: see on iseenesestki mõistetav. Kuid need, kes neid loevad, peaksid vähemalt mõningal määral ausalt oma inetut tööd tegema. Kui nad ometi taipaksid, et ehkki neil on lubatud võõrastesse saladustesse pilku heita, pole neil siiski lubatud nende üle irvitada, ja et kirjad, kuigi nad on läbi loetud, tuleb ikkagi kätte toimetada. See on selle neetud salaküttimise tulemus, millega mitte kuskile välja ei jõua. Avalik usaldus on rikutud; seda, mille eest Inglismaal karistatakse, tehakse muudes Euroopa maades valitsuse korraldusel. Kahjuks ei tee ka Inglise valitsus, sel juhul randit; vähemalt alles hiljuti avas ta kirju seetõttu, et Riiginõukogu Napoleoni sõdade ajal seda teha oli lubanud. Seda hoiti rahva eest saladuses; kuid ühe vastuhaku puhul, mis olid Itaalias Austria valitsuse vastu nii tavalised, peeti Inglismaal elava Mazzini
kirjavahetus postil kinni ja tehti teatavaks Austria valitsusele. Mõned parlamendiliikmed said sellest teada ja pöördusid arupärimisega
valitsne poole. Siseminister sir James Graham seletas avameelselt, et kirjad peeti tõepoolest postil kinni, kuid ministrid olevat seda teinud eelnimetatud loa põhjal. Need aga, kes säärast seaduspärastatud seaduserikkumist teostavad, ei piirdu ainult sellega; nad ei hooli läbiloetud kir-
jadest üldse, ning tihtilugu seetõttu, et pitser halvasti lahti tuli, hävitavad tähtsa kirja, millest sageli oleneb eraisiku saatus. Ja kui oleks mingit kasugi säärasest reegliks muutunud kõlvatusest! Mida võidakse nüüd kirjadest teada saada? Kes usaldab end posti hoolde? Mis sellega võidetakse, et hävitatakse pühadus ja usk ning lugupidamine valitsuse vastu? See ajab lausa marru! Kuidas ometi tahetakse veel, et eraisikud seadusi austaksid, kui valitsejad endile kõike seadusevastast lubavad? Ma olen

440

veendunud, et kõige kindlam ühiskondliku korra kaitse ei ole mitte politsei, mitte nuhkimine, vaid valitsuse kõrge moraal. Selles perekonnas, kus vanemate käitumine on kõlbluse eeskuju, kõlblusetust ei esine; sedasama võib ütelda niihästi valitsuse kui rahva kohta. Rahu säilitamiseks tarvitusele võetavad abinõud on peaaegu alati rahu-tuste tegelikuks põhjuseks; rahustamise asemel ajavad nad ärevile. Aga kuhu ma selle postijutuga nüüd jäin? See kõik on nende jaoks, kes arvavad heaks selle kirja läbi lugeda.

Selle kirja läbi lugenud, vangutas Nikolai Turgenev pead ja märkis kirja äärel ära sõnad «seda, mille eest Inglismaal karistatakse, tehakse muudes Euroopa maades valitsuse korraldusel».

Turgenevi mainitud Mazzini oli noor karbonaar, kes Piemonte ülestõusu päevil 1821. aastal Confalonieri saladokumente Milaanost Torinosse toimetas. Confalonieri kutsus Karl Albertit ületama piiri, austerlasi Lombardiast välja kihutama ning muutma Itaalia «geograafilisest mõistest» tõepoolest elavaks ja ühtseks riigiks. Carignano prints Karl Albert, kes oli valekarbonaar, reetis teatavasti liikumise ja Milaano revolutsioon nurjus. Neil aastail, mil vennad Turgenevid kirjavahetust pidasid, istus Mazzini ühes Savoia vanglas. Kuid Itaalia noorsugu luges tema kirju. Firenzes organiseeris Giampietro Vieusseux ühiskondliku lugemistoa, kus raamatute vahele peideti Maz-zini kirju.

Selsamal ajal ladusid Lugano trükitöölised salaja Silvio Pellico kirjutist, mis salatindiga olid kirjutatud puuvillasele riidele.

Aleksander Turgenev valis elupaigaks Pariisi, kus oli kõige parem taotleda venna rehabiliteerimist. London polnud Venemaaga sidepidamise raskuste tõttu selleks kohane. Charles X Pariis aga ei äratanud Nikolai I suuremat kartust. Pariisi tolleaegsed salongid tõmbasid vene aristokraatiat ligi. Seal oli kõige hõlpsam luua muljet, et Nikolai Turgenevi süü on tähtsusetu.

Pariisis elas teine dekabrist — Jakov Nikolajevitš Tolstoi, kes andis salatunnistuse, mis Nikolai Turgenevi süütust tõendava tunnistuse ümber lükkas. Jakov Tolstoi tunnistus ei olnud kellelegi teada, seetõttu oli see äärmiselt ohtlik. A. I. Turgenev pidas Jakov Tolstoid õnnetuks

441

saatusekaaslaseks. Teadmata tema reetlikkusest, otsustas ta temaga kohtuda ja teha talle ettepanek ühisel jõul kaitset korraldada. Raske südamega saabus A. I. 'Turgenev Pariisi. Kirjades kinnitas ta kogu aeg vennale, et asi areneb edukalt, püüdes sellega Pariisist Londonisse mineva korrespondentsi salalugejaid petta. Ta ei usaldanud täielikult oma päevikutki. Ainult vahetevahel vilksatab seal romb, mis sinna on joonistatud märgiks salakohtumistest nimetute vabamüürlastest sõpradega.

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

17. augustil 1829. aastal, 21. kiri. Õhtu. Rue des Boucheries, St. Honore, Grand Hõtel de Normandie, nr. 6.

Eile kell üks päeval jõudsin siia. Kogu tee Brüsselist siia sadas vihma ja Laffitte'i postitõllad pole ühtigi nii väga mugavad, kui kõik kohad on kinni. Tagumistel istmetel olime kuuekesi ja lisaks veel kaks last. Belgias sõitsin läbi Monsi, piiril otsiti meid läbi, avati kõik kohvrid, üks minu oma unustati; naisametnikud kobasid läbi naiste-rahvad — kõik ja kõikjalt; kui olime sõitnud mõne miili edasi, toimus teistkordne kontrollimine ja Pariisis veel kolmas.

A. I. Turgenevi päevik.

Saabusin Pariisi läbi Villete'i värava. Olin Guizot' pool, kes selgitas mulle Prantsusmaa olukorda ja parteide meeleolu. Devini pool 17. augustil käisin Serjoža haual, 12. septembril olin Daru matusel Saint-Thomas-d'Aquin'i kirikus, nägin Maison'i, Jourdan'i, Macdonaldi, Bassano hertsogit, Cuvier istus tõllas.

Lafayette reisib mööda Prantsusmaad, tuletades kõikjal meelde revolutsiooni.

20. september. Kohtasin Cuvier juures advokaat Sutton Sharpe'i, keda tunnen Londonist.

26. september. Õhtune koosviibimine Cuvier' juures. Koreffiga, kroonikate kirjastaja Buchoniga, «Clara Gazuli» autori Me ry . . .m .. .ga? Cuvier näitas Descartes'i pealuud, mille talle oli kinkinud rootsi keemik Ber-zelius.

30. september. Õhtu Koreffiga Gerard'i juures, kes on kujutanud maalil «Henri IV sissesõit Pariisi 1594. aastal» võitlusi hugenottidega.

442

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

9. novembril sain Sinu 28-nda. Lugenud selle Tuileries' aias läbi, kohtasin ma seal Londoni tuttavat Labenskit ja küsisin temalt, missugune romaan on vene keelde tõlkimata romaanide hulgast kõige parem ja uuem. Ta nimetas mulle «Charles IX ajastu kroonikat». Autor on Mérimée, tema sõber, kellega ma tunaeile Cuvier' juures vestlesin. Labenski lubas juba homme Prantsuse ja Inglise saatkondade kaudu kaks väikest pakki Londonisse saata. Ma ei rahuldunud tema nõuandega ja läksin noore Guizot' poole, ka tema soovitas Mérimée «Charles'i» kui kõige paremat, nimetades veel «La mort d'Henri III» — scènes historiques par Vitet '. Kuna mõlemad on ühekõitelised, siis saadangi mõlemad.

A. I. Turgenevi päevik.

9. november. Sain vennalt Cheltenhamist nr. 28. Vastasin talle nr. 32 Labenski (Londoni L.2) kaudu. Saadan ennale kaks pakki — ühes on Karamzini «Ajaloo» kaheteistkümnes jagu ja Puškini poeem ', teises aga «Chronique du temps de Charles IX» par Mérimée ja «La mort Henri III» par Vitet4. õhtune koosviibimine Svetšina 'uures. Tellisin ajakirja «Universel», see on üldse valet värvi, s. o. valitsuse vaimus.

20. november. Madam Récamier palus astuda mitte-astuvõtupäeval sisse mingisuguseks usalduslikuks poliitiliseks vestluseks.

Olin Koreffi juures.

27. november. Krahvinna Nesselrode kutsus Svetšina juurde rahaasjade pärast. Olin seal ja näitasin Tolstoi kirja, venna märkusi salaseltside kohta tema ajakirjas. Ta lubas Svetšina kaudu teatada. Matussevitš viis täna mu kirjad ja raamatud ära. Õhtune koosviibimine Svetšina juures. Vestlus Venemaast kamina ees. Duvauscel.

A. I. Turgenev käis Jakov Tolstoi juures. Avameelselt palus ta, et Tolstoi näitaks, missuguseid teateid ta enese kohta uurimiskomisjonile on andnud. Jakov Tolstoi tuh-

1 Vitet' «Henri III surm», ajaloolised stseenid (pr. k.).

2 Pariisi Vene konsuli vend. (Autori märkus.)

3 «Poltaava». (Autori märkus.)

A Mérimée «Charles IX ajastu kroonika» ja Vitef «Henri III surm» (pr, k.).

443

nis kaua, leidmata seda, mida otsis, lõpuks sai kätte mustandi. Aleksander Turgenevile otsa vaatamata näitas ta seda närvitsedes. Tähtsusetu dokument. Lihtne seletus, et Jakov Tolstoi salaühingusse viijaks polnud Turgenev, vaid Semjonov. «Hea seegi,» arvas Aleksander Turgenev. Samal hetkel kukkus neljaks murtud paberi vahelt välja leheke, mille Jakov Tolstoi kähku üles tõstis. Kui ta enese sirgu ajas, oli ta nägu punane ja ta silmade ees läks pimedaks. Tundus, et kummardumine oli nõudnud talt üle jõu käivat pingutust. A. I. Turgenev sirutas käe väljakukkunud paberi poole. Seda liigutust justkui märkamata pani Jakov Tolstoi selle paberilehe peale raamatu, seejärel aga küsis Turgenevilt hooletul ilmel raha. Turgenev ei andnud.

Elades emigrandina Pariisis, püüdis Jakov Tolstoi tsaarivalitsuse poolehoidu tagasi võita. Ta kirjutas pat-riootilisi õiendusi Venemaad mahategevate raamatute, brošüüride ja ajaleheartiklite puhul. Ta avaldas brošüüri, kus käsitles Ancelot'

raamatut «Kuus kuud Venemaal», kasutades seda brošüüri oma patriootiliste tunnete väljendamiseks.

Nikolai Turgenev esitas tsaar Nikolai Romanovile märgukirja, milles seletas, et ta ei pea ennast 14. detsembri sündmustes süüdlaseks, sest terve aasta enne seda ei viibinud ta Venemaal, ja et ta ei tunne ennast süüdlasena Nikolai I ees ka isiklikult, kuna ei lootnud näha troonil seda suurvürsti. Kogu asjaajamine oli Žukovski hoolde usaldatud.

A. I. Turgenev süvenes Kamperi raamatu lugemisse, milles tõendatakse, et Peterburi ülestõus 1825. aasta 14. detsembril oli karbonaaride suure üldplaani teostamine.

N. I. Turgenev koostas pika märgukirja oma vaadetest Venemaa ümberkorraldamisele ja salaühingutele. Vend Aleksander otsis prantsuse juristi, kes sellele märgukirjale ametliku dokumendi vormi annaks. Noor Mérimée pakkus A. I. Turgenevile oma abi ümberkirjutajana ja juristina. Turgenev aga, kartes Prosper Mérimée poliitilisi vaateid, pöördus jurist Renouard'i poole, kes seda asja edaspidi ajaski.

Päevase jõudeaja kasutas A. I. Turgenev Cuvier' ja Guizot' loengute kuulamiseks Sorbonne'is. Beyle'i päevane jõudeaeg kulus kibekiireks tööks romaani «Punane

ja must» kallal. Ta liikus Pariisi bulvaritel ja eeslinnades, pidades aru oma kangelase saatuse üle, kes ei suuda leida elus kohta, kus tema energiat kasutada saaks. Suunata seda energiat kiriku ja aadelliku tagurluse teele tundus talle vastikuna, muuta Julien ettevõtjakasumi mehhanismiks — mitte vähem vastikuna. Julien muidugi keeldub vastu võtmast metsakaupmees Fouque' ettepanekut hakata metsaäri osanikuks. Kaks ühiskonnaklassi — maa-aristo-kraatia ja linnatöösturid — seisavad vastamisi, püüdes, samal ajal kui tõeline elav Prantsusmaa täielikult vaikib, muuta parlamenti maksutülide areeniks. Mida peab niisugusel korral tegema inimene, kes on võrsunud talurahva hulgast või linna-agulist? Julien on nüüd oma kuulsuse tipul; olles tõmmatud aristokraatlikku vandenõusse, on tal võimalus sõjaväeteenistusse astuda. See sünnib tollal, kui kolm tuhat emigranti on saanud riigis parimad teenistuskohad, kõrvale tõugates revolutsiooni teenekaid mehi ja Bonaparte'i vanu kangelaslikke kaaslasi. Veel seitse tuhat kandidaati ootab järjekorda. Nende jaoks on loodud kuninglikud ihukaitseväerügemendid ja -pataljonid. Kuus tuhat mitte kuskile kõlbavat meest moodustavad selle ihukaitseväe. Nad lähevad Prantsusmaale igal aastal maksma kakskümmend üks miljonit. Julien astub tragunirügementi. Kelle vastu ta sõdima hakkab? Kuhu Prantsuse sõjaväed marssida mõtlevad?

Alles aasta pärast vastas ajalugu sellele küsimusele. Beyle'i raamat ilmus varem, veel varem aga hukkus saatuslikult tema kangelane, olles jäänud vaenutsevate klasside tule all võitlusväljale üksi.

Romaani viimast peatükki lõpetades tundis Beyle väsimust. Väsimust tundis noorema venna kaitseks viimaseid sõnu paberile pannes ka A. I. Turgenev. Nad kohtusid õhtuti, ja teineteisega hommikuse töö muljeid jagamata unustasid kergemeelsete, kuid vaimukate vestluskaaslaste hulgas oma väsimuse.

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

29. november. Kesköö. Täna tutvusin kirikus vene daamiga, Naumovi lesega, kelle mehega ma kunagi Štšerba-tovite juures tuttavaks sain. Tal on ülikena tütar, ema aga hakkas mulle selle poolest meeldima, et tema esimene küsimus mulle oli Sinu kohta, kuigi ta Sind vaid kuulu järgi teab. Siis istusin üle kolme tunni vürstinna Gaga-

rina pool ja kõnelesin paljude asjade üle. Tema juurde tuli keegi venelane S obolev ski, Soimonovi vallaspoeg ja Vjazemski sõber. Minu juuresolekul ütles ta vürstinna G-le (Vjazemskist kõneldes), et ta elas Pensas, kogudes kokku oma teoseid ja püüdes neid välja, anda, et pärast kirjastamist võiks Inglismaale sõita ja mõnda aega N. I. Turgeneviga koos elada. See liigutas mind väga ja ma kavatsen talle selle eest Euroopa raamatuid saata.

A. I. Turgenevi päevik.

11. detsember. Sain Tolstoilt veel viissada franki, kokku üheksasada, saada on jäänud temalt tuhat ükssada franki.

19. detsember. Saatsin vennale nr. 40. Kuulasin Guizot' loengut. Vastu õhtut esitlesin Sobolevskit Cuvier'le ning kuulasin Beyle-Stendhali, Mérimée ja teiste juttu. Nägin medalit Saadikutekoja hoone ümberehituse mälestuseks — ainukest mälestusmärki La Bourdonnais' valitsusele.

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

Nr. 41. Pariis, 20. detsember 1829. Pühapäev. Eile panin Sulle posti nr. 40-nda ja olin Guizot' loengul, kes jätkas keskaja käsitlemist ning Prantsusmaa ja Saksamaa võrdlemist, lähtudes riigi- ja eraelu alustest, mis tulenesid loodusest ja omaenda kogukondadest. Unustasin Cuvier' loengu ja jäin koju, õhtul viisin ta juurde Sobolevski ja jäin ta sõpradega sinna üle kesköö istuma: alati suur jutumees Stendhal, kes on avaldanud reisikirju Roomast, Firenzest ja teistest Euroopa maadest, teravmeelne ja omapärane mees, ja luuletaja Mérimée jäävad tavaliselt sinna pärast teelauda, Cuvier ise aga oli eile väga lõbus — ta jutustas anekdoote revolutsioonist.

Teades, et Prosper Mérimée töötab arhiivides, pöördus Cuvier tema poole palvega, et ta üles otsiks kirja, mille Robespierre kirjutas hukkamise eel. 1829. aasta 20. detsembri õhtul tõi Mérimée Cuvier'le selle kirja. Enne A. I. Turgenevi tulekut näitas Cuvier seda vaimustusega külalistele, seni kui Mérimée juhtis tähelepanu 1829. aasta vesimärgile Lyoni paberil, mis vastu valgust hästi näha oli. Kirja oli kirjutanud Prosper Mérimée ise, kuid nii hästi, et koguni Cuvier, suur autograafide tundja, seda originaaliks pidas.

446

Õhtu möödus revolutsiooni kohta käivate anekdootide jutustamisega.

Aleksander Ivanovita Turgenevil õnnestus paljusid Pariisis elavaid venelasi veenda, et ta vennal Nikolail pole Venemaa salaseltsidega midagi tegemist. Nende inimeste hulka kuulus järjekindel jesuiit, Joseph de Maistre'i õpilane Sofia Petrovna Svetšina, kes haiglaselt eksalteeritud naisena pidas Pariisis katoliiklikku salongi ja harrastas heategevust. Ta oli noore Sergei Sobolevski, Puš-kini sõbra tädi. Sobolevski saabus Pariisi esimest korda 1829. aasta 25. novembril ja sai Joubert' tänavas Virginie Ancelot' juures koos käiva kirjandusringiga kohe heale jalale. Huvi kõige venepärase vastu, mis iseloomustas Prosper Mériméed kogu ta elu jooksul, ja mõnin-gane iseloomude sugulus oli tõukejõuks, et need ühevanused poissmehed omavahel sõpradeks said. Sobolevski ja Mérimée olid mõlemad sündinud 1803. aastal; Beyle'i ja Turgenevi ühiseks sünniaastaks oli 1783. Mitmeti üksteisesse suhtudes kohtusid nad 1829. ja 1830. aastal Ancelot', Gérard'i, Récamier' ja Cuvier juures. Prantsuse kirjanikud leidsid vene diletantides ja raamatusõprades mitte üksnes lugejaid, vaid ka austajaid ja vestluskaaslasi. Sobolevski, kes oli hea kirjandusliku maitsega, tundis hästi kõiki Euroopa keeli ja võis kirjutada epigramme mistahes keeles, ei leppinud tagasihoidliku eduga, vaid püüdis pariislastele puru silma ajada ning vene

suurnikuna esineda. Ainus kirg, millele ta meeletult andus, oli bibliofiilia: välisreiside ajal oli ta kogunud ühe Venemaa silmapaistvaima raamatukogu. Sobolevskist kakskümmend aastat vanemana suhtus Aleksander Turgenev temasse soosivalt nagu Puškinissegi, kuid nende suhted polnud nii lähedased. Enamik Aleksander Turgenevi ajast kulus venna asjade õiendamiseks, kogu oma jõudeaja pühendas ta loengutele ja süvenes vähehaaval alasse, mis teda hiljem tugevasti ja tõsiselt köitis: ta kogus dokumente, ürikuid ja Venemaa diplomaatia ajaloo kohta käivaid teisi algallikaid. Noil päevil, mida ta oma päevikus kirjeldab, ootas ta poeet Zukovskilt, kes oli õukonnale lähedane, kärsitult teateid kohtuotsuse revideerimise kohta. Lõplikku otsust ta veel ei teadnud. Nikolai I oli Žukovskile üteldud: «Kui Turgenev peab end süütuks, siis sõitku ta siia la usaldagu end tsaari armulikkuse hoolde.» Pagendusest ammu tagasi pöördunud kunagine liberaal Speranski juhtis

447

nüüd kõrgema kriminaalkohtu tööd. Ta oli juhtinud kogu dekabristide kohtuasja. Ajalugu sai sellest aga alles palju hiljem teada.

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

Pariis, 14. veebruaril 1830. a., nr. 51. Pühapäev. Récamier' juurest sõitsin Svetšina juurde, sealt Gérard'i juurde; ta ise on haige, kuid ta abikaasa võtab külalisi vastu, ja seal leidsin eest Mérimée, keda nimetatakse uueks Voltaire'iks, mina aga nimetaksin teiseks Klingeriks — jumalasalgamise ja pilgete kurva filosoofia pärast: ta on «Clara Gazuli» ja muu autor. Tema kohta ütleks teine Puškin:

Ja õnnistama mitte miskit ei nõustunud ta ilma peal.

Gérard'i võõruses pakub ta mulle piletit «Hernani» etendusele neljapäeval, 18. veebruaril kell 3. Homme kirjeldan oma kohtumist ja pooletunnist vestlust luuletaja Hugoga. Seal nägin nii Ancelotd kui ka Baeri ja kuramee-risin Baeri naisega, Mériméed aga palusin muretseda pilet Hugo uue tragöödia «Hernani» esietendusele laupäevaks. Sellest näidendist kirjutavad kõik ajalehed juba ammu ja üle nelja kuu on juba kõik kohad autori sõpradele välja jagatud. Räägitakse, et klassikute partei kavatseb romantikute juhi uue teose välja vilistada, romantikute partei aga sellele aplodeerida.

Nr. 53. Pariis, 24. veebruaril 1830. Kolmas tund pärast kesköõd. Ma saatsin Sulle täna või õigemini eile nr. 52 ja veetsin jälle päeva, mis oli täis elu; alustasin seda ajakirjade lugemisega ning noore neiu matusega Saint-Tho-mas-d'Aquin'i kirikus ja lõpetasin äsja maalikunstnik Gérard'i juures. Guizot päris Sinu järele. Tema juurest läksin vürst Štšerb. juurde. Jõin vägevalt teed, lobisesin oma pattudest ja siis südaöösel koos Sobolevskiga Gérard'i poole, kus leidsin eest arvuka ja huvitava seltskonna. Võtnud istet Ancelof abikaasa, kellega kipun kurameerima, Mérimée ja ta sõbra Beyle'i (teisiti Stendhal) seltsis, jäin ma imetledes silmitsema üht armsat, ilusat, olgugi mitte just ülikaunist näolapikest — see oli näitlejanna Malibran, Sontagi võistleja, kes vaimustab Pariisi oma mängu ja häälega. Teda paluti laulda ja ta esitas mitu toredat itaalia-hispaania aariat, avatledes enda

448

järel esinema ka vana, juba raugalikult väriseva häälega lauljanna Grassini. Lõpuks laulsid nad mõlemad koos Ros-sinit. Vahepeal jutustasid Mérimée ja Stendhal m-me Ancelot'le rõvedaid anekdoote, nii rõvedaid, et ma ei söanda neid Sinulegi edasi jutustada; madame kuulas ja laskis korrata, mina aga naersin täiest kõrist kui hull ja pigistasin salamahti armastusväärse, ent juba pisut närtsinud koketi kätt. Ta palus mind enda poole teisipäeviti sisse astuda. Tema teinepool — lahke, tark ja tubli

mees — kogub teisipäevastele olengutele lõbusaid kirjamehi, nii et Mérimée, Beyle ja teised nendetaolised võivad keelele vaba voli anda.

Keemik Tenhard'iga, kellel on kaunitarist naine, ajasime üsna tarka juttu plaatinast ja kolmest surnud inglise keemikust, siis kuulasin m-lle Gay paari pala ning leidsin ta jälle seal koos emaga, keda Malibran ja perenaine palusid lugeda «Ses adjeux à Rome» ' ning veel midagi, milles on rohkem luulet, kuid on ka liiga naiivseid mõtte-avaldusi: «Je voudrais veiller pour aimer.» 2 Ma sosistasin madame Ancelot'le hoopis muud ja algasid jälle meie ropud anekdoodid, mis lõppesid kamina ees Gérard'i anek-dootidega Moore'ist, keda ta oli Orléans'i hertsogi juures näinud, suutmata küllalt imetleda tema õnnejoovastust, mille põhjustas puhtaverelise printsiga ühes lauas vii-bimine.

Jomard'i magasin ma maha, muidu oleksin õhtut veel akadeemilis-geograafilise vestlusega täiendada võinud.

Neljas hommikutund. Aeg on «Nationali» lugemine lõpetada ja — magama. Homme äratatakse mind Sinu kirjaga. Mérimée jutustas mulle, et Thiers — «Nationali» väljaandja ja revolutsiooni ajaloo uurija — olevat täna ja eile koos Mignetga Chateaubriand'i juures käinud ja «Débats's» ilmunud artikli pärast närvitsenud. Nagu poleks Chateaubriand ajalehe väljaandmises kaastegev olnud, tahtnud ta Thiers'i ees suurustleda. Thiers aga võtnud siis teistsuguse — tähtsa — tooni ja vastanud Chateau-briand'ile väärikalt, kes seejärel mahendanud mõnevõrra oma tooni, püüdes solvunud ajakirjanikele mett moka Peale määrida. Viisakusest aga pole abi olnud ja Thiers lahkunud Chateaubriand'i jutult küll välispidi jahedalt

1 «Tema hüvastijätt Roomaga» (pr. k)

2 «Ma tahaksin öösel ärkvel olla, et armastada» (pr. k.).

ja viisakalt, kuid peaaegu et vihavimmaga südames. Mis sellest opositsioonis toimuvast kodusõjast küll saab? «Debats'd» õigustavad ka teised, näiteks Guizot, sellega, et see ajaleht oli kohustatud kõrgel hoidma oma valget värvi, s. o. ustavast monarhiale, kuid konstitutsioonilisele monarhiale.

«National» aga teeb juttu dünastia vahetusest.

Pariis, 1. märtsil 1830

Härra Jules'ilc. Saint-Denis.

Minu juurest võite leida ühe mõjuka isiku. See mõjukas isik on üpris armukade, kuna talle on puutunud silma ühe Teie armsa Kirja read. Olen haige ja tunnen end nõrgana. Ei šampanja ega isegi «Hernani» suuda mind turgutada. Tulen Teie juurde pühapäeval, kuid kõige tõenäolisemalt ei jaksa ma enne esmaspäeva tulla. Ma näen, et Teist kujuneb mu vaenlane, kes arvab leidvat minus paberist hüpiknuku jmadusi. Olen võtnud nii palju oopiumi, et mu peaaju on 'nuutunud vatiks, nendes vatipilvedes aga hõljute Teie kui kuninganna.

Dimanche [1]

Selle kirja tint polnud veel kuivada jõudnud, kui Beyle kuulis rutakaid samme ja ettevaatlikku koputust uksele. Sisse astus kraiiv Amedee de Pastoret. Beyle võttis sideme otsmikult ära ja haigeid silmi pilutades uuris tulijat. Pas-toret püüdis olia elegantselt sundimatu, kuid kõiges tundus pinget ja võitlust sisemise kohmetusega. Ta silmad vilasid ja ta hoidus Beyle'ile otsa vaatamast. Nähes laiakaarelist allkirja Dimanche», lõi Pastoret kohkunult silmad seinal rippuvad Byroni portreele.

«Sa pole vist kunagi nii vara üles tõusnud,» lausus Beyle.

«Ma tulin s.nu poole ühe väikese asja pärast...»

Beyle silmitses Pastorefd ja meenutas tema kohta käivaid Virginie Ancelot' sõnu: «See on inimene, kelle kätki juures olid külalisteks kõik heade andidega haldjad, üks aga, kes ilmu.' sinna kutsumatuna, muutis kõik need head armid halbadtks.» «Selles inimeses on kõik olemas,» mõtles Beyle. «Ts on ilus, ta on tark, ta on tulvil kõige paremaid kavatsusi, ja siiski — harva võib keegi äratada sää-

1 Dimanche — pühapäev. (Autori märkus.)

450

rast vastikustunnet nagu tema. Ta sarnaneb väga oma. isaga, aadlikuga, kes kuulus kolmanda seisuse esindajana Generaalstaatidesse. Mirabeau ütles kord tema kohta, kui ta saadikupingile istus: «Vaadake siin seda Pastorefd. Näljane tiiger ja täissöönud vasikas seltsivad temas rahumeeli teineteisega. Õnneks on tal vasika aru.» Napoleon ja samuti Bourbonid ei keeldunud siiski tema teenetest. Ta pärandas oma pojale selle oskuse kohaneda kõigi valitsustega. Lõppude lõpuks oli Pastoret-juunior tüüpiline prantsuse aadlik, kes selle seisuse esiridadest erinevalt väga surma kardab. Kodanlusse põlglikult suhtudes väriseb ta ise kodanluse ees. Olles monarhist, kardab ta iga kuninglikku sandarmit, kes võiks teda liberalismis kahtlustada.»

Vaikus kestis kaunis kaua. Pastorefst mõteldes Beyle justkui ignoreeris tema juuresolekut. Pastoret' hinges näis toimuvat vastakate tunnete võitlus, ta näis mingisugust püörast otsust tegevat. Viimaks hakkas ta katkeval häälel rääkima, maskeerides oma erutust köhaga:

«Sa muidugi tead, et mõnikord usaldatakse minu hoolde ebameeldivaid asju. Pariisi politseiprefekt härra Mängin on kaunis raske iseloomuga mees, — temaga on võimatu kõnelda.»

«Ohoo, näib olevat tõsine asi, kui tegemist on juba Man-giniga,» mõtles Beyle. «Vaene Pastoret!»

«Kallis Pastoret, sa tead ju väga hästi, et mina neis kohtades ei liigu, kus Mängin käib, ja kuidas saan ma abistada nii võimsat isikut nagu sina?»

Pastoret sai äkki enesest võitu' kogu ta erutus kadus ja ta lausus väärikalt:

«Antud korral on jutt sellest, et sina võiksid vastu võtta minu abi, aga sugugi mitte sellest, et sa minu abistamisega endale tüli teeksid.»

Nüüd hakkas närvitsema Beyle.

«Kas see kiri on sulle tuttav?» Pastoret ulatas Beyle'ile suure neljaks murtud tumesinise paberipoogna. Beyle luges:

Pariis, 6. detsembril 1827

Härra Sutton Sharpe'ile.

Kallis sõber, näete, milles seisab meie poliitilise olukorra olemus. Juba ette palun mind vabandada kibeduse Pärast, mida on täis see kiri. Ma ei suuda leida teisi, väl-

451

jendusrikkamaid sõnu, et säilitada selgust ja absoluutset täpsust. Enamik nendest, kes kirjutavad, selleks et praeguse Prantsusmaa moraalsest palgest ja poliitilistest olu-dest pilti anda, püüavad teha üldist kokkuvõtet üpris teravate joontega. Mis minusse puutub, siis kavatsen ma võimaluse piirides anda Teile palju õpetlikuma iseloomus-tuse, mis Teid kui lugejat igatahes palju rohkem huvitab. Kuna aga sündmuste ja olukordade täielikuks kirjeldamiseks tarvilike üksikasjade suure hulga poolest ülekoormatud jutustus võtab liiga palju ruumi, lepin sellega, et teen Teile teatavaks märkimisväärsemad faktid ja viitan dokumendile, kust võite leida kõik üksikasjad.

Nüüd Prantsusmaa olukorda peamiselt iseloomustavaist joontest ja asjaoludest, mis kahtlemata tohutut mõju avaldavad kõigepealt tänapäeva Prantsusmaale enesele, edasi aga tema kaudu kogu Euroopale. Sest kõigi rahvaste sõja on kõik monarhid kuulutanud välja ainult selleks, et alistada rahvavalitsust. Muist sellest sõjast langeb

osaks Prantsusmaale, järelikult on Pariisi mõtetel ja tunnetel tulevikus otsustav tähtsus Euroopa ajaloos.

Kuningas pole suuteline kaht mõtetki seostama. Vana liiderdaja, tormilise nooruse pattudest läbi lahmitud, on ta inimene, kes saab hakkama igasuguse alatusega ega hoidu suuremastki kelmusest. Ta on piiritult truu ultra-monarhistlikele põhimõtetele ja läbi imbunud kõige siiramast põlgusest kõikide vastu, kelle soontes ei voola õukonna aristokraatide veri. Ainult häda sunnil, hirmu ajel, mida ta ei oska varjata, peab ta muu rahvamassi ees lömitama. Kolm neljandikku oma päevast kulutab ta sellele, et parandada iseendas selle arguse tagajärgi. Isiklikult pole ta halb inimene ja tal puudub sootuks see silmakirjalikkus, mis ta kadunud venda iseloomustas. Kuna Charles X on suur argpüks, siis teeskleb ta midagi truudusetaolist konstitutsioonilisele hartale, olles väliselt õiglase õigusemõistmise pooldaja.

Kroonprints on täiesti harimatu ja nõme, kuid mehine poiss, mehine kuni kangelaslikkuseni, kui võtta arvesse, et ta kolmekümne kuuenda eluaastani elas oma väikeses õukonnas, mis koosnes Euroopa kõige puupäisematest tõbrastest, kelle peamiseks tegevuseks oli laimata prantsuse rahvast ja mustata revolutsiooni. See prints on üsna arukas, tema lugupidamine härrade Portali ja Rovi vastu väärib märkimist. Tema valitsemine — kui ta kunagi

452

troonile tõuseb — omandab värvi, mis on määrav parempoolse tsentrumi poliitikas. Ta peab kindlalt kinni vandest, kui ta selle annab. Sellest seisukohast võib truudus religioossele vandetõotusele osutada Prantsusmaale mõningaid teeneid. Seni pole ta mingisugustesse skandaalidesse segatud olnud, kuid õnnetuseks väriseb ta oma isa ees. Ta veendumuste kindlust iseloomustavad ka tema abikaasa sõnad ja teod: «Naise uhkuseks on ta abikaasa sõjakus."

Õnnetuseks on sel naisel väga kitsas silmaring, ta ei suuda kahte asja korraga näha, ta ei suuda asjades ja sündmustes ise märgata kõige tähtsamat, on vaja, et keegi ta tähelepanu sellele juhiks, ent isegi siis ei suuda ta otsekohe mõttega haarata seda, mida silmad on märganud. Aga viimaks, kui ta on näinud ja aru saanud, püsib see kõik kindlalt ta peas. Kõige rohkem on tal kahju sellest, et praegune kõrgaadel oma mõistuse ja mehisuse poolest nii armetuks on jäänud, et kuningal tuleb kogu aeg kolmandalt seisuselt tuge otsida. Ta ei suuda unustada, kuidas üks suursugune aadlimees loobus ühe piirikindlustuse ülemaks saamast, öeldes talle avameelselt, et ta «ei tahaks asuda vaenlasele liialt lähedal».

Orleans'i hertsog on terane, üsna kitsi mees, ent põhjalikult arukas. Tema valitsemine regendina Bordeaux' hertsogi alaealisuse kestel oleks pahempoolse tsentrumi värviks. Ta on Saint-Germaini äärmistest monarhistidest niivõrd kaugenenud, et teda veel nüüdki hüütakse jako-biiniks. Tema mõtted sihivad inglise mõõdukate viigide poole. Ta armastab aadlit, kuid tunneb poolehoidu ka kolmanda seisuse vastu. Talle meeldib poliitiline süsteem, kus kaks parteid on tasakaalus. Ta tahab laveerida valge ja sinise vahel.

Kokkuvõte: kõik, kellel on Prantsusmaal aega järele niõtelda ja kes saavad neli tuhat franki rendist provintsis või kuus tuhat Pariisis, asuvad praegu selle pahempoolse tsentrumi seisukohal.

Soovitakse harta elluviimist ilma tõugeteta, soovitakse aeglast ja kindlat liikumist heaolu poole, soovitakse, et Valitsus võimalikult vähem segaks end kaubandusse, töös-'ttsse ja põllumajandusse, et ta piirduks õigusemõistmise Ja vnaanteeröövlite püüdmisega.

Tohutu hulk inimesi, kellest kõnelen, unistab praegu ^lngisugusest Louis XJX-ndast ja vaatab Charles X

valitsemisele kui raskele nuhtlusele. Lõppude lõpuks oodatakse, et Charles X rikub hartat sel silmapilgul> mil ta lakkab teda kartmast. Charles X kannatab välja kõik vaimulike meeletused. Inimesed, kellest ma kõnelen, arvavad, et minister Villele'i ainsaks mureks on, kuidas oma ametikohta säilitada. Nad kalduvad koguni mõtlema, et Charles X ajal on Villele parem igaühest, kes tema asemele võib tulla, sest ta järglane on kahtlemata jesuiitlik intrigant.

Mis puutub talupoegadesse ja alamasse linnarahvasse, siis kõik nad ootavad revolutsiooni vilju. Meil kõigil on kindel teadmine, et nende partei võitis, ja võitis lõplikult. 1795. aastast peale on tulevik nende päralt. Mis puutub kodanlikesse liberaalidesse, kellest ma Teile praegu kõnelesin, siis sel juhul, kui nad nõuks võtavad lihtrahvast relvastada, hakkavad talupojad ja linnaelanikud neid liberaale hullumeelseteks pidama: «Nad sepitsevad midagi, need kaabakad,» ütlevad talupojad, kelle usaldust kodanlus kangesti võita püüab. «Nad sepitsevad midagi,» ütlevad talupojad, pühapäeval pärast lõunat pisut nokastanud olles, «kuid ühel ilusal päeval kõmmutame nad kõik maha...»

Pastoret ähkis, nagu oleks toas liiga palav. Kui Beyle ei närvitsenud, siis oli see tingitud üksnes eelmisel päeval võetud oopiumist. Ta oli närvitsenud ööpäev enne seda. Ümberriietatuna, võõra nime all oli ta siis kohtunud linna-äärses trahteris Polütehnilise Kooli üliõpilase Godefroy Cavaignaciga. Noorsoo plaanid ja kavatsused olid teda hingepõhjani vapustanud. Kontrast Saint-Antoine'i eeslinna trahterist saadud muljete ja selle vahel, mida ta Pariisi salongides kuulis, oli nii rabav, et ta polnud suutnud uinuda. Ta pidas ülestõusu paratamatuks, kuid see oli tema arvates määratud nurjumisele. Ta võrdles Godefroy Cavaignaci meeleolusid omaenda kooliaegsete meeleoludega Grenoble'is. Siis liikus revolutsioon võimsa lainena, pühkides teelt kõrvale kõik tõkked. Kuid see oli kolmkümmend aastat tagasi. Kolmkümmend aastat tagasi, 1799. aastal, sai Beyle'ist Polütehnilise Kooli üliõpilane. Nüüd aga istus ta vastas kõrtsilaua taga samasugune üliõpilane, lootusrikas, elusse uskuv noormees, kes arvas, et elab igavesti, kes püüdis vallutada seda maailma, kus

454

talle ja teistele temataolistele tulipeadele maine õnn osaks langeb. Cavaignac oli kodanik Dimanche' iie vaimustusega kõnelnud Prantsuse vabariigist.

Dimanche'iks nimetas Beyle end neil juhtudel, mil ta ei tahtnud, et teda ära tuntaks. See salapäratsemine andis jlériméele põhjust nalja heita: «Mitte kunagi sa ei tea, leus Beyle liigub, kellega kohtub, kellele kirjutab, kelle juures ööbib.» — «Mérimée kuulub teise põlvkonda, ta ei suuda paljust aru saada ega tarvitse seetõttu kõike teada,» arutles Beyle. «Arvaku pealegi see kell neli pärast lõunat sündinu, et õhtu on igavene rahuaeg.» Beyle, kellel »li kahekümne aasta võrra vanema mehe kogemusi ja kes tundis Prantsusmaa hommikut, suutis rahulikult suhtuda ka tema ehapunasse, tema loojakusse.

«Ma ei mõista, mis on kõigel sellel minuga pistmist,» ütles Beyle kirja tagasi andmata.

«Sa tahad vist ütelda, et allkiri puudub,» parandas Pastoret kätt kirja järele sirutades.

«Jah, tõepoolest pole sel allkirja,» lausus Beyle rõõmsalt.

Ta tegi kirja uuesti lahti, vaatas korraks, murdis siis jälle kokku ja pistis nagu hajameelsusest vestitasku. Pastoret lõi pilgu kirjutuslauale.

«Nagu ma näen, paned sa oma nime asemel allkirjaks nädalapäeva. Sa muidugi tead, et on olemas vabamüürlaste organisatsioon «Aastaajad». Selle liikmed

nimetavad endid kuuekaupa nädalapäevade järgi, alates Esmaspäevast. Nende juhiks on Pühapäev. Neli seitsmikut ehk neli nädalat moodustavad kuu. Kuu juhti, oletame, nimetatakse Juuliks. Kolm kuud moodustavad aastaaja; nende juhi nimeks on näiteks Kevad. Neli aastaaega, see on kolmsada viiskümmend kaks inimest, kujutavad endast Pataljoni, mille eesotsas seisab Täidesaatja. Edasi tuleb juba revolutsioon.»

Beyle tõusis püsti ja küsis pahaselt:

«Mis on kogu sel lobal minuga tegemist?»

«Muidugi mitte vähematki. Kuid sa kirjutad oma kirjade alla Pühapäev — vahest oled sa mõne seitsmiku juht?»

«Noh, ole lahke, loe see kiri läbi. Nagu sa näed, on see dresseeritud naisterahvale ega puuduta poliitikat.» ,

«Mis naisterahvas see siis on? Mingi Jules, kes Pariisi külje all elab.»

456

«Ah jaa, tõepoolest,» lausus Beyle ja läks näost punaseks. «Pastoret, palun seleta, mida see kõik tähendab! Kust sa selle kirja said?»

«Kas tead, Beyle, ma kardan, ma tunnen lausa füüsilist hirmu sündmuste ees. Võin sulle öelda, et Polignac kutsutakse Londonist ära. Ta saab ministriks. Kõik lendab kuradile ja jesuiitide kongregatsioon asub Saadikutekoja asemele. Meie aadlikud on täitsa sõgedad. Kuninga juurde ei ilmu õhtuti mitte need, kes võiksid monarhiale teeneid osutada, vaid need, kellel on kõige põlisem aadlinimi, kuigi nad on pururumalad. Kuningas mõtleb palvetamisele, nägemustele, imedele. Palees ajavad kõik mingisugust jampsjuttu, isegi Austria saadik härra Apponyi, monarhist, seegi ütles neil päevil: «See on ju Miltoni hullumeelsete paradiis; nende olek paistab igale kõrvalisele pilgule jubedana ja armetuna, kuid nad upuvad'oma jampslikku õnne joovastusse ning tunnevad endid oivaliselt.» Saad sa aru, Beyle, et väljapääsu ei ole: need hukkumisele määratud inimesed tõstavad õndsa naeratusega nagu pimedad oma jala kuristiku kohale. Ma ei taha koos nendega kuristikku langeda. Ütle, mida toob homne päev? Kui olin su kirja läbi lugenud, mõistsin ma, et sina üksi võid ütelda, milles asi seisab. Ma ei tea, kuidas toimub see, mida ajaloos nimetatakse murranguks.»

Pastoret kartis korrata sõna «revolutsioon». Beyle silmitses seda haletsemisväärset ja ärahirmutatud inimest. Praegu polnud Pastoret sugugi ilus: ta nägu oli muutunud mullakarvaliseks, hääl kõlas kumedalt.

«Ma ei saa aru, kuidas see kiri sinu kätte sattus.»

«Noh, see Londoni advokaat Sutton Sharpe oli selle de Tracy ballil maha pillanud. Proua Lavenelle tõi kirja politseiprefekti kätte, mina aga tundsin kohe su käekirja ära. Nad murravad juba tükk aega pead, kuidas pääseda otsese küsimuse esitamisest inglise advokaadile selle kohta, kes on selle kirja autor.»

«Lavenelle, see libu? Ta ei saa endast ühtegi grenaderi mööda lasta, ilma et tal silmad nagu näljasel koeral põlema ei lööks. Mis tegemist on temal prefektiga: Mängin on ju kõhetu kui koodivars! Milleks tal Mangini tarvis on?»

«Sa ei tea midagi: nii proua Lavenelle kui ka ta mees on politsei teenistuses.»

«Ei või olla! Olen Lavenelle'i sageli Tracy juures kohanud.

456

Ta ei lahku sammugi Lafayette'ist. Lavenelle ise on ju vana terrorist üheksakümne kolmandast aastast. Ta neelas Lafayette'i iga sõna. Kuulsin alles hiljuti Lavenelle'! kirglikku kõnet suurejoonelisest ameerika demokraatiast. Kuidas ta New Yorki ja Ameerika vabariiki ülistab!»

«Selle eest saab ta head tasu. Nii et kohtu Sharpe'iga ja ütle talle mõne surnud prantslase nimi. Saad ju isegi aru — kui ta neile kirja autorina nimetab Beyle'i, siis

see Beyle terve nahaga ei pääse. Küllap leidub tunnistajaid, kes kinnitavad, et sa oled ateist. Selle eest praegu pead ei silitata. Paljudes lõunapoolsetes linnades puhastati kohtud ja omavalitsused ametnikkudest, kes on luterlased või kalvinistid.»

«See on juba nagu sõda hugenottide vastu! Puudub veel, et korduks Pärtliöö verepulm.»

«Kardan, et kordubki,» sõnas Pastoret. «Kuulsin hiljuti, kuidas Mängin selgel sõnal ütles: «Kodanlus kardab rel-vastada töölisi, ise aga ei julge piiksatadagi.»»

«Jah, kuid sa oled unustanud, et kui kuningas Rahvuskaardi laiali saatis, siis läksid mehed koju relvi ära andmata.»

«Mis küll saab, Beyle, mis küll saab? Õpeta mind, kuidas olla. Tead, see vana rebane Talleyrand kavatseb Šveitsis mõisat osta. See on väga halb tundemärk!»

Sisseastuvat Beyle'i nähes tõmbas Sutton Sharpe salvrätiku eest ära ja saatis juuksuri minema, siis aga pöördus lõbusalt Beyle'i poole:

«Kui inimesed nii vara advokaadi juurde tulevad, siis tähendab, et advokaadil algab tööhooaeg. Võtke istet, kes teile siis ülekohut tegi?»

«Jätke naljatamine, kallis sõber. Ma palun teilt kaitset hajameelse inimese vastu, kes reedab sõpru tänavatüdrukule.»

«Kallis Beyle, minu arust peate te siis hoopis arsti Poole pöörduma. Te näete halb välja, ja kui te tõesti °lete, noh, ütleme, teie poolt mainitud isiku küüsis olnud, siis saab selle tagajärgi likvideerida ikkagi meditsiin, mitte juura. Soovite kohvi?»

«Ei, tänan teid.»

«Aga viskit soodaga?»

457

«Palun.»

Beyle rüüpas lonksu ja ulatas siis sõnagi lausumata Sutton Sharpe'ile käkrunud sinise kirja. Too võttis kirja vasakusse kätte — parema käe sõrmed libisesid mööda lauda suuri kuldraamis prille otsides —, tegi kirja rahulikult lahti ja luges rahulikult algusest lõpuni läbi, otsekui näeks seda esimest korda.

«Haruldaselt õige,» ütles ta. «Iga sõna nagu kullatükk. Kogu asi on selles, et Louis XIX Angouleme'i asemel saate kui mitte täna, siis homme Orleans'i Louis-Philippe'i, just sellesama,» sõnas ta sõrmusega kirjale koputades, «just sellesama peenikese peiari, kellest kirjutab mu korrespondent. Noh, kuidas siis on? Miks teie inglise sõber peab muutuma teie advokaadiks Pariisis?»

«Asi seisab selles, et see kiri oli otsaga juba politseis,» vastas Beyle.

«Issand jumal! Kuidas ma teie politseid kardan! Saadan teie politsei sinnapaika!»

«Seda küll, aga mina ei taha, et ta mind sinnapaika saadaks,» lausus Beyle.

«Tähendab, õigupoolest teie ei taha, et ta selle- kirja sinna saadaks. Aga kirjal puudub ju allkiri.»

«Kogu asi seisab selles, et te kaotasite ta seal, kus kirja autori käekirja tuntakse.»

«Vabandage, palun, ma ei ole seda kaotanud — ma näitasin seda härra Lavenelle'ile.»

Beyle tõusis püsti, pani viskiklaasi lauale ja taandus mõne sammu.

«Mi-is?»

«Nojah. Lavenelle on liberaal, minu vaadetega inimene, avara mõistusega ja väga huvitava minevikuga mees.»

«Kuid üpris ebahuvitava olevikuga, julgen teile kinnitada. Ja teie ütlesite talle, et see on minu kiri?»

Nüüd tõusis advokaat püsti. Suurekasvulisena, laiaõlgsena jäi ta üksisilmi süngelt Beyle'ile otsa vahtima ja sõnas:

«Te arvate vist, et olen päris puupea. Andestage, kuid mul on kuusteist sekretäri, kelle seast kaks peavad minu töö tõttu pidevalt Pariisis elama ja mind mu kommerts-klientide pärast Prantsusmaa asjadest väljendeid valimata informeerima. Üks neist kahest suri läinud aastal. Ma ütlesin, et selle kirja kirjutas minu surnud, sekretär, prantslane, Inglismaa alama poeg. Ta nimi oli Patouillet,

458

tema isa emigreerus Londonisse tuhande seitsmesaja üheksakümnendal aastal. Miks peaksite mures olema?» Beyle oli enda peale väga pahane.

«Olen vist rikkunud teie sõpruse Lavenelle'iga,» lausus ta.

«Mitte põrmugi,» vastas Sharpe, «olematud asjad on selle poolest head, et neid rikkuda ei saa.»

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

12. märts. Kesköö. Jõudsin praegu koju «Theätre de la porte Saint-Martin'ist», kus istusin Ancelofde loožis ja vaatasin algul tühist näidendit «Les 10 Francs», pärast aga tuli «Ni-Ni» — «Hernani» paroodia. Oli väga naljakaid stseene, ülespuhutud värsside paroodia õnnestus üpris hästi. Naersime südamest, ja mitte mingisuguste Hugo sõprade vandenõu poleks suutnud meid naermast takistada, eriti siis, kui parodeeriti tuntud monoloogi, sest see, kes on «Hernanit» näinud, vaevalt vaatab seda tragöödiat teistkordselt ilma naeruta, kuna parodeeritud pole mitte üksnes näidendit, vaid ka näitlejaid, ja hoolimata m-lle Marsi kunsti veetlevusest tuletab tema võistleja paroodia teda kõige naljakamalt meelde, nii et ka m-lle Marsi ei "saa enam vaadata nagu enne, eriti silmapilkudel, kus ta surmaga võitleb, samuti nagu pärast Pothier'd ei saa lugeda Goethe «Wertherit». Menu oli seda. kindlam, et kõik Hugo sõbrad olid käsutatud «Hernani» etendusele; seda tükki mängiti täna vist kümnendat korda «Comedie-FrangaiseHs», kus vastasrindlused hakkavad kohe vilistama ja aplausi summutab klassikute naerulagin. Hüüti välja autorit, ja näitleja tegi teatavaks paroodia kolm autorit.

Pärast «Ni-Ni'd» mängiti «Uhomme du monde», Ancelot' enda melodraamat, mida ma kahe aasta eest «Odeonis» nägin. Ma istusin autori ja tema abikaasa vahel. Minu õnnetuseks läksid Sobolevski ja autor kulisside taha ja ma täin ta abikaasaga kahekesi — Suvalovite pilkude märklauaks. Proua Ancelot alustas pooldeklaratiivselt, pool-konfidentsiaalselt ja avaldas mulle saladuse, et ta mees elab ilusa näitlejannaga, kes mängib ta näidendis peaosa, et mees pole talle sellest rääkinud, kuna ta tavaliselt teeb oma kuramaažidest juttu alles pärast seda, kui on ühe juba vahetanud teisega, tema aga aimab alati mehe sõnadest õigesti ära selle näitlejanna, keda mees parajasti

459

soosib. Ja tõepoolest, vaevalt oli ta abikaasa kulisside tagant naasnud ja enne sisseastumist meie looži uksele koputanud, kui ta juba ääri-veeri üht näitlejannat kiitma hakkas; naine aga näpistas mind märgiks, et tal oli õigus. See stseen jätkus veel tõllaski, millesse me istusime, kui aeg oli juba üle kesköö ja ma Svertškova juurde teelauda hiljaks jäin; pidin selle öö magama tühja kõhuga seetõttu, et lipitsesin ja lobisesin temaga teejoomise ajal. Varahommikul olin ma sealsamas, Ancelot'de juures. Too naine on tark, kuid ta võlud kipuvad juba närtsima.

Sobolevski ja Prosper Mérimée hulkusid mööda Pariisi. Mérimée, kes jälle slaavi ballaadidega tegeles, oli parajasti lugenud Sobolevskile poeemi «Surev haidukk». Sobolevski kandis selle kohe ette vene keeles ja Mérimée püüdis ahnelt haarata tundmatu keele kõla. Siis võtsid nad voorimehe ja sõitsid Pariisis sihitult ringi, veetes aega lobisemisega. Coquillière'i tänavas peatusid nad õlivärvidega elusuuruses maalitud sildi ees: põlvitav neiu sirutab käsi naise poole, kes hoiab õlal aamorit. Ja üle kogu sildi: À la déesse de l'amour '.

«Kas ei sooviks kasutada?» küsis Mérimée, näidates uksele, mille silt tõendas, et siin asub vahetalituskontor mõlemast soost isikutele, kes tahavad seaduslikult abi-elluda. Sobolevski pahvatas naerma ja näitas Prosper Mériméele, et teisel pool tänavat kujutas mõõtmetelt mitte väiksem, kunstikooli andeka õpilase maalitud silt naist, kes on silmad hardalt taeva poole tõstnud ja hoiab kätega ülal põlle, et vastu võtta pilvedest alla lendavat lapsukest. Sildi all oli ämmaemanda nimi.

«Kas ei sooviks kasutada?»

«Ei, tänan, minu taevad on pilvitud,» vastas Mérimée.

Sobolevski hakkas õhinal «Charivari» karikatuure vaatama, seisatas uudishimulikult vaateakna juures, millel asetses vorstidest kujundatud kuningaportree. Seejärel sõitis ta koos Mériméega juuksuri juurde, et lasta endale lõigata põskhabe à la jeune France1.

1 «Armastusjumalannale» (pr. k.).

Neljakesi, koos Turgenevi ja Beyle'iga, lõunatati Cheret' juures Palais-Royalis. Mérimée jutustas Pariisis kirjandusliku kuulsuse saavutamise mehhanismist. Niinime-tatud

460

Comité de Lecture avaldab raha eest kõigis ajakirjades ja ajalehtedes retsensioone ja meeldetuletusi, mistõttu labaste teoste autoritel — Mortonvale'il, Dinocourt'il, Richard'il on tohutu menu, kuna Alfred de Musset j a Théophile Gautier, kes retsensioonide pealt lõivu ei maksa, vaikitakse ajakirjanduse poolt sihilikult surnuks.

Chéret' juurest mindi jälle mööda Pariisi lonkima, sei-satati vaateakende juures, kuhu oli välja pandud kašmiir-ja sametveste, öeldi meelitusi valgete sukkade müüjannadele ja astuti sisse raamatukauplustesse. Kui aga saabus õhtu ja gaasilaternad valgustasid juveliiride säravaid vaateaknaid, sõideti «Au pauvre diable'i» kõrtsi Ourcqi kanali äärde. Peatunud seal sildi lähedal, mis kujutas purujoobnud politseiagenti kutsarite ja voorimeeste seltsis laua taga kahe bandiidi käsi surumas, kuna uulitsapoiss tal sellal paruka peast ära näppab, arutasid nad neljakesi tõsiselt ja keskendunult, kas tellida sibulasuppi punase veiniga või mingisugust veelgi veidramat toitu.

Sobolevski tõmbas taskust «Charivari» ja kirjutas tellimuse pliiatsiga üle karikatuuri, mis kujutas, kuidas Tal-leyrand Thiers'i doktrinääriks pühitseb. Thiers, tohutud prillid ees, on ahvinäoga imikuna «Journal des Débats'» lehtedesse mähitud, Talleyrand aga kui ristiisa asetab tähtsalt oma vasaku käe talle õnnistades pea peale.

«Doktrinäärid tahavad tõendada, et monarhia, olgu ta siis konstitutsiooniline või veel parem — parlamentaarne, on Prantsusmaale paratamatult tarvilik. Nad kardavad vabariiki,» lausus Beyle karikatuuri silmitsedes, «kuid kogu asi seisab selles, et nad vajavad monarhi, kes nende kildkonnale kuulekas oleks. Ma ei usu laialdasse revolut-sioonilisse liikumisse, sest rahva põhimassile on täiesti ükspuha, kas valitsus kujundatakse aadlikest, kes orjastavad maaelanikke, või tööstureist, kes orjastavad linna.»

«Kus on siis teie arvates väljapääs?» küsis Sobolevski.

«Ma ei näe esialgu väljapääsu. Nähtavasti paneb Charles X valitsus vihalaine üle maa laiemalt voogama ja siis on igasugune katastroof võimalik. Mul on mulje, et keegi lükkab Charles X praegu sihilikult absolutismi äärmustesse, et kiirendada lõpplahendust, Tuileries's aga on kõik nii pimedaks jäänud, et revolutsiooni unustades tegeldakse üksteise hävitamisega ja loodetakse imedele.»

«Aurumasinate sajandil ei võlu imed isegi provintsi,» ütles Sobolevski.

---

[1] Noore Prantsusmaa stiilis (pr. k.).

461

«Aga teie, Sergei Aleksandrovitš, tunnete vist ka huvi aurumasinate vastu?» küsis Turgenev.

«Jah, Aleksander Ivanovitš, olen mõttes midagi seesugust mõlgutanud, millest pea ringi käib. Tahan sõita Manchesteri, Liverpooli, õppida seal tundma auru jõul töötavat puuvillaketrust ja siis ka Venemaal vähehaaval auruvabrikuid ehitada.»

«Kui suurejoonelised plaanid — kas tekkis tahtmine tööstusaadlisse kuuluda?» küsis Turgenev.

«Isegi ainult selleks, et teada saada, millest nad räägivad, õpiksin ma meeleldi ära vene keele,» tähendas Mérimée.

«Seda polegi nii raske teha,» vastas Turgenev naeratades ja tõlkis talle oma kõneluse Sobolevskiga.

«Kas teil pole kahju loobuda oma iseseisvusest?» küsis Beyle.

Sobolevski vaatas talle küsivalt otsa.

«Tahan öelda,» vastas Beyle ta sõnatule küsimusele, «et asetades end tööandja olukorda, satute ühtlasi vastuollu suure hulga uut liiki inimestega; kui vabrik paratamatult nende elu rikub, lööb seesama vabrik püsiva pitseri ka teie iseloomule.»

«Kuidas nii?» küsis Sobolevski. «Kas ei saa jääda iseendaks?»

«Sellel teel, mida teie endale valida tahate, on see võimatu,» vastas Beyle. «Elu sunnib teid tegema loogilisi järeldusi, mis on teie tahtega vastuolus. Muidu te laostute.»

«Küllap vist sellepärast keelduski teie Sorel metsakaup-mees Fouqué' ettepanekut vastu võtmast?» küsis Mérimée.

«Ah, te olete seda peatükki «Journal litteraire'ist» juba lugenud?» küsis Beyle.

«Jah, ma loen tähelepanelikult läbi iga numbri, milles leidub «Punase ja musta» peatükke. Elu, nagu teie teda kirjeldate, on hirmuäratav ja õudne.»

Beyle kehitas õlgu.

«Eks katsuge seda elu ümber teha. Ma ei leia oma kangelasele teist väljapääsu. Oleks ta veidi vanem, õpiks ta huntide hulgas hundi kombel ulguma, kuid ma tahtsin noormehest, keda mu mõte järelejätmatult jälgis, lahti saada, — ma kirjeldasin teda: nüüd ei kiusa ta mind enam. Üksvahe võlus ja piinas ta mind eriti,» siin pahvatas Beyle naerma, «iseäranis siis, kui ma nägin oma kangelast

462

seminaristide, tulevaste hingekarjaste, näljaste ja kadedate poiste keskel, kes on valmis igaühe peale salakaebust kirjutama ja teda ketserluses süüdistama, kui tema taldrikule lõunalauas ülearune hapukapsaga viinivorst sigineks. See on praeguse keskmise inimese tüüp. Ma kardan, et noorsugu ei andesta mulle seda kohta, kardan, et kodanlased ei andesta mulle Renali, aadlikud aga ei andesta mulle Caylus'e ja Croisenois'sid; kardan, et mu romaan pistetakse surnuks. Toimetuselt olen juba saanud kaks hoiatust ühes näpunäidetega, et tingimata tuleb muuta romaani lõpp ja välja jätta Julieni kõne, millega ta vannutatud meeste poole pöördub.»

«Ma pean teie romaani kangelast nüüdse aja meeli vallanud mässulise rahutuse ilmutamise üksikjuhtumiks,» tähendas Turgenev Beyle'ile.

«Jah, kuid see on täiesti põhjendatud rahutus ja meie ajast tingitud mäss,» kostis Beyle.

«Ma arvan, et mässulisi iseloome on leidunud kõigil aegadel, ent neid vaigistab tõeline humaansus,» püüdis Turgenev vastu väita. Beyle ägestus:

«Ja seda ütlete teie, mees, kes on lausunud need kuulsad sõnad, et Pariisis on vaimukus pöördvõrdeline ta omaniku rikkusega!»

«Te vist räägite iseloomust, aga mitte mõistusest,» ütles Turgenev.

«Ma pean kinni Helvetiuse vaadetest, kes on veendunud inimeste intellektuaalses võrdsuses. Tahan ütelda, et loogika on kohustuslik kõigile, iseloom, tahe, käitumine aga oleneb puhtmateriaalsetest tingimustest.»

«Ma ei nõustu teiega kunagi,» väitis Turgenev vastu.

«Härrased, aga punast veini te ometi joote?» segas Sobolevski vahele. Joodi veini, vesteldi, jälgiti kõrtsi saabuvaid sallide ja siniste pluusidega külastajaid, kelle silmad põlesid kurnatult. Kaks noort naist sõimlesid. Vastuseks sellele kõlas kõrvaltoast töömeeste laul:

Kes see selle laulukese salmis?
Tubli müürsepp tegi tema valmis.
Nelja kurja koera maksa süües,
pugejatel nuppe kaelalt lüües,
ühe pähe selgelt nii mis ime
täksis müürsepp oma ausa nime.

463

«Mis see on?» küsis Turgenev. «Teate, ma olen esmakordselt säärases kohas ega taipa kõike.»

«Suur osa prantsuse töölisi on ühinenud tööliste liitudesse, mida seadus ei tunnista. Need on omalaadsed vastastikuse abistamise kassad, niinimetatud devoirs — devuaarid. Kuid on ka tõhusamaid, tsunftitunnustega koondisi. Need on niinimetatud compagnonnages — kompanjonaažid. Devuaarid on sageli isekeskis vaenujalal. Te kuulete — lauldakse neljast koerast. Need on naabruses olevad devuaarid või kompanjonaažid, kes üksteist vihkavad. »

Laul kõrvaltoas muutus kisaks, algasid ägedad vaidlused.

«Ma räägin kõigile, kuhu te rahvuskaartlaste relvad peitsite!» karjus vana tööline.

Teine, sinises pluusis töömees hoidis teda tagasi ja püüdis rahustada.

«Lähme minema, onu Joseph, läki,» ütles ta.

Kuid vana tööline hüüdis laulja poole pöördudes uuesti:

«Ma ei tea, mis teil teoksil on, aga meie, vanad, seda sündida ei lase!»

Turgenev tõusis kähku püsti. Sobolevski maksis kiiresti kõikide eest arve. Beyle silmitses neid rahulikult. Turge-nevi poole pöördudes küsis ta:

«Mis juhtus professor Lerminier' loengul?»

Turgenev, kes mõtles ainult sellele, kuidas võimalikult rutem ära pääseda puhkeda ähvardava tüli eest, vastas hajameelselt:

«Esimesel kolmel loengul Lerminier liberaalitses ja leidis noorte poolehoidu, viimasel korral aga pidas kõne valitsuse kaitseks ja üliõpilased kogunesid ähvardavalt tema ümber. Kisa ja kära saatel oli ta sunnitud kateedrist lahkuma.»

Beyle'i silmad naersid.

«Ja küllap vist mitte ukse kaudu?» küsis ta.

Ukse poole trügides ja küsimust esialgu taipamata noogutas Turgenev pead, hiljem aga, juba kõrtsi ukse taga, vastas Beyle'ile:

«Jah, nii temal kui minul tuli esimese korruse aknast välja hüpata. Üliõpilaste meeleolu oli säärane, et neist võis professorile suurt meelehärmi oodata.»

«Ei vea teil täna Pariisis!» sõnas Beyle.

Turgenev tegi näo, nagu poleks midagi kuulnud.

464

Kui jõuti gaasilaternatest valgustatud kõnniteede piirkonda, oli kuulda rasket rataste põra. Tänaval sõitis suur-tükiväepatarei sellise kiirusega, mis oli lubatud ainult Pariisi parimate sõiduteede rajoonides. Suurtükialuste tohutud raudotsaga tiislid olid hobuste koonude ees püsti. Kõik neli peatusid ja jäid ootama võimalust üle tänava

minemiseks. Beyle juhtis tähelepanu noormehele ja neiule teineteise käevangus. Noormehel oli nii õnnelik ja muretu ilme, neiu näis nii lõbusana, et nad mõlemad köitsid tahtmatult tähelepanu. Järsku sööstis noormees kõnniteele, et suurtükkide vahelt läbi lipsata, ent tiisel lõi ta silmapilkselt surnuks.

Turgenev võpatas ja tegi ristimärgi. Neiu seisis käsi ringutades kõnniteel ega suutnud sõnagi lausuda.

«Kui kohutav surm!» ütles Turgenev. «Kõik sünnib kõigevägevama tahtel!»

Beyle vaatas talle kurja ja külma pilguga ainiti otsa:

«Ainus asi, mis kõigevägevamat vabandab, on see, et teda ei ole olemas,» sõnas ta. «Ma ei mõista, kuidas võib loogiline olles andestada teie kõigevägevamale tuhandeid seesuguseid mõttetuid surmi!»

Tekkis piinlik vaikus. Lõbusalt veedetud päev, mis lõppes masendava vaatepildiga, tundus korraga kurnavana. Mingeid ettekäändeid otsimata läksid kõik neli tänavarist-mel lahku ja suundusid otsekui vaiksel kokkuleppel nelja eri maailmakaarde.

Beyle mõtles sellele, et revolutsiooniplahvatus on möödapääsmatu ja tuletas meelde Pariisi kuberneri Marmont'i sõnu, et igasugune ülestõus surutakse praegu Pariisis maha mõne tunni jooksul.

Mérimée tundis end nõrgestatuna vastuolulistest tunnetest: armastusest preili Lacoste'i vastu ja soovist tema eest põgeneda. Ühtlasi nõudis Pariisi sumbunud argipäev ja prantslaste meeli rusuv ja mürgitav katoliiklik uim üha tungivamalt, et tema ellu tuleks mingi muudatus. Selleks muudatuseks võis olla ainult lahkumine Pariisist. Beyle andis õige hinnangu armukadedusele, mida Mérimée preili Lacoste'ile mõeldes alati tundis. Beyle oli talle kirjutanud: «See armukadedus on tingitud lihtsalt sellest, et Te pole oma tunnetes kindel. Kui nõnda on, siis ei tohi haigusel lasta lõkkele lüüa. Sõitke ära Itaaliasse.»

Hispaania revolutsiooni häbiväärse mahasurumise ajal

465

Hispaaniat riisunud marssal Soulti kunstigalerii külastamine oli Mérimée viinud mõttele sõita Hispaaniasse.

«Seda on vaja teha, niikaua kui raha pole ära raisatud, tuleb õigeaegselt lahkuda Pariisist, kuni veel pole puhkenud poliitiline torm, kuni torm minus eneses pole mind veel kaldast liiga kaugele kandnud,» mõtles Mérimée endamisi.

A. I. Turgenevi päevik.

juuni. Madame Ancelot kutsub mind Mérimée lahku-misõhtule.

juuni. Kuulasime Cuvier' loengut keemia ajaloost enne Lavoisier'd. Esimesed keemikud olid pärit Saksamaalt; isegi siin levitasid sakslased keemia-alaseid teadmisi. Õukonna juures olid keemikud-meedikud. Mürgitamises kahtlustatavate jälitamine. Käisin Valeria juures raamatukogu pääsmete järel. Lõunatasin «Salon des étran-gers's». Koosviibimine proua Potocka juures. Pidulik õhtusöök Ancelofde juures Mérimée auks. Keskustelu reisist Hispaaniasse.

A. I. Turgenev— vend Nikolaile.

9. juuni. Pariis, nr. 20.

Lõunatasin «Salon des étrangères». Seal kohtasin Grouchy'd, kes oli diplomaadiks Hispaanias, nüüd aga on määratud saatkonnasekretäriks Stokholmi. Ta meeldib mulle väga ja pärib osavõtlikult aina Sinu järele. Ta tekitas minus himu heita Püreneedelt pilk Hispaaniale. Ja Mérimée, kelle ärasõitu Hispaaniasse me eile Ancelofde juures pühitsesime, kutsub mind kaasa, kuid ma kardan kuumust ja politseid. Muide, kuni Barcelonani võib pääseda ka ainult Prantsuse piirivööndi prefekti poolt antud passiga. Mu õhtu lõppes Ancelofde pool. See oli Mérimée

lahkumisõhtu. Temalt ma kuulsingi, et mis puutub Prantsuse olukorra ja praeguse valitsuse sisepoliitika hin-damisse, siis on Austria poliitika selles osas muutunud. Räägitakse, et Metternich olevat Viinis vihaselt öelnud, et valitsus hukutab enese, et Austria ei ole iialgi arvanud, et kuningavõimu toetamiseks ja kindlustamiseks on tarvis nõnda meeli erutada. Sedasama oli krahv Lansdorf Berliinis Preisi valitsusele teatanud. Räägitakse, et sellel arvamusel on olnud suur mõju. Kuid Polignac loodab

466

ikka veel taeva abile, sest, nagu kinnitatakse, ta peab ennast kutsutuks ja seatuks, nagu ta olevat ütelnud hiljuti ühele oma naissugulasele, kes avaldanud kartust monarhia saatuse pärast.

Sobolevski kõndis, käed selja taga, insener Kennedyga Manchesteri auru jõul töötava puuvillavabriku ülemisel rõdul masinaseadmestiku kohal.

Selsamal päeval luges Nikolai Turgenev Cheltenhamis kirja, mille oli kirjutanud ta vend Pariisis 18. mail 1830. aastal.

Kesköö. Praegu koju jõudes leidsin ma Svetšina sede-likesel, kelle pakis olid tulnud kirjad Zukovskilt ja Vja-zemskilt, juurdekirjutuse, ja mu õlgadelt või õigemini mu hingelt langes nagu koorem ning mu süda sai rahu: Sina Vene maale ei sõida. Kirja tõi Matussevitš. Siin on koopia Zukovski kirjadest: 22. aprill. Vend ei tohi mitte mingil juhul sõita.

29. juunil kell pool kaheksa õhtul istus Aleksander Turgenev Bouloy tänaval postitõlda, et Orléans'i kaudu Püreneedesse pääseda.

Prosper Mérimée sõitis sellal postitõllas baskide maalt Madriidi, vesteldes juhusliku reisikaaslase krahv Monti-joga, kes talle jutustas, kuidas lahingus Montmartre'i kõrgendikel 1814. aastal venelaste püssikuul talle silma oli tunginud. See asjaolu sundis teda alati musta sidet kandma.

Madriidis võttis Montijo perekond Mérimée lahkesti vastu. Ta sai sõbraks vanema generatsiooniga ja hoolitses noorema eest. Kaks tütarlast — Eugenia ja Paca Monti-jod — olid ta mure ja hoolitsuse objektiks. Mérimée manitses inglannat Fowlerit, et see viieaastast Eugeniat ja kuueaastast Paquitat lapselike vallatuste pärast ei karistaks. Hiljem tegi Eugenia Montijo Prantsusmaa keisrinnaks saades Prosper Mérimée senaatoriks ja sidus tema saatuse niiviisi õnnetult Teise keisririigiga.

NELJAS OSA

NELJAKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Täpselt kuu aega hiljem, 29. juulil 1830. aastal, kui Beyle, koduteel Saint-Antoine'i eeslinnast mööda kõveraid kõrvaltänavaid ja kaarsildu lõpuks Richelieu tänavale maja nr. 71 kohale jõudis, oli suurtükimürin juba vaibumas, kuid laskmist oli veel kuulda nii Pariisi ida- kui ka lääneosast. Nii kestis kolmandat päeva. Nüüd aga oli juba ilmne, et pole kasu ka nende metsikute ordonnantside tühistamisest, mis kuningas Charles X ja tema minister Polignac olid «jumalaema enda nõuandel» välja kuulutanud. Dünastia oli langemas. Kõikjal rebiti puruks Bourbonide valgeid liilialippe, barrikaadidel lehvisid punased kangad, ent ühtlasi oli välja ilmunud ka kolmas värv: Saint-Antoine'i barrikaadidel heisati must plagu: «Elame töötades või sureme võitluses!» See sünge, traagilise hüüdlausega lipp oli vastukajaks viimaste aastate mustale reaktsioonile — kümnete tuhandete tööliste näljale, vabrikute ja tehaste sulgemisele.

27. juulil 1830 oli ilmunud Richelieu tänaval asuva trükikoja juurde politseikomissari juhtimisel salkkond mehi, kelle ülesandeks oli purustada trükimasinad. Politseiprefekt Mängin kinnitas, et Saadikutekoja laialisaatmine rahutusi ei tekita. Tal oli õigus. Töölistel polnud sellest sooja ega külma, kas sajale või saja viiekümnele tuhandele prantsuse tööstusettevõtjale laiendatakse valimisõigust või mitte.

Prantsuse rahva põhimass ei tundnud vähimatki huvi

471

selle vastu, kuidas lõpeb maksusõda, mille oli kuulutanud Saadikutekojas istuv kodanlus peeride pinkidel istuvale aristokraatiale. Aga kui asuti lõhkuma trükimasinaid, kust äsja oli tulnud kuninga omavoli paljastavaid proklamatsioone, süttis viha Polütehnilises Koolis, seejärel vabrikutes ja tehastes. Kümme tuhat üliõpilast ja töölist ilmusid tänavale.   Vastu kivisillutist hakkasid kõlksuma kangid. Kalessid, reisitõllad, veinivaadid, voodid, kaupluste uksed, tänavatulbad, puiesteede uhked ilupuud — kõik läks käiku.   Kerkisid barrikaadid, et rahvast ründavat ratsaväge kinni pidada ja ülestõusnute püssitulega kiiresti tagasi lüüa. Kuberner Marmont'il oli neljateistkümne tuhandeline armee, kuid ratsa- ja suurtükivägi ei saanud Pariisis hästi liikuda. Rügemendid ja pataljonid keeldusid tulistamast; siiski kõlasid üle Pariisi häiresignaalid. Idataevas värvus tulekahjukumast ja Charles X, kes parajasti Saint-Cloud' rõdul visti mängis, küsis Polignacilt erutatult: «Mida see kõik tähendab?» Polignac vastas: «Pahameelepuhang, lihtne mäss. See lõpeb varsti.» Kuid see ei lõppenud. Lahingud ägenesid üha. Tänavaile tulvasid laialisaadetud Rahvuskaardi kompaniid, pataljonid ja rügemendid. Vanad kaardiväelased otsisid pööningutelt ja panipaikadest üles kortsunud mundrid, kinnitasid mütsidele kolmevärvilised, 1793. aasta Pariisile nii tuttavad kokardid ning ilmusid kõikjal välja püsside, püstolite, mõõkade ja kolmevärviliste lippudega. Liikumine vajas juhtimist. Teist päeva oli sel stiihiline iseloom. Töölis-kvartalites nõudis Godefroy Cavaignac vabariiki. Kodanluse saadikud kogunesid pankur Laffitte'i juurde, ei suutnud aga kindlat seisukohta võtta ja koostasid ilmetuid, allkirjata üleskutseid.

Laffitte naeris: «Kui sinipluusid võidavad, palju siis leidub teie hulgas neid, kes sooviksid näidata oma allkirja; kui nad aga maha surutakse, siis olete puhtad: keegi teist pole paberit määrinud.» Pead kaotamata tegutses aga Thiers. Ta andis välja oma allkirjaga vägeva lendlehe, mille sisu oli kokkuvõttes järgmine: «Vabariigi välja-kuulutamise puhul rebiks Euroopa neid tükkideks. Charles X on rahva verd valanud. Tema ei tohi troonile tagasi tulla. Elagu Orleans'i hertsogi võim!»

«Kuidas, kas me siis selleks võitlesime, et aadlike kuninga asemele pukki upitada kodanluse kuningat!» hüüdis Godefroy Cavaignac.

472

«Jah, te võitlesite selleks,» vastas Lafayette, kes juhtis Rahvuskaarti. «Louis-Philippe on igast vabariigist parem.»

Nõnda toimuski reetmine. Revolutsiooniliste masside liikumine muudeti kodanluse ladviku huvide kaitsmiseks. Deputaadid, kes kartsid alla kirjutada Charles X troonilt, tõukamise aktile, ei kartnud nüüd välja astuda nendesamade masside vastu, kelle liikumise nad ära olid kasutanud. Viiekümne seitsme aastane Louis-Philippe käitus Pariisi saabudes väga tagasihoidlikult. Ta soovis näha Lafayette'i ja palus oma komandörilt alandlikult audientsi. Louis-Philippe nimetati kuninga asemikuks. Ta vabandas viisakalt Charles X ees, et ta tema asemele asub, ja tõotas temale igasugust abi. Siis aga kutsus Louis-Philippe enda juurde oma kindralitest sõbrad ja ütles neile: «Minge hirmutage vanameest, sõitku kuhu tahab, maailm on lahti.» Charles sõitiski minema. Pariisi kogunenud pankurid soovitasid Louis-Philippe'il kinni pidada

kehtivatest hartadest ja leppisid temaga kokku, et kõik kolmekümneaastased kodanikud, kelle maksukoormus on vähemalt kakssada franki, võivad Saadikutekoja valimistest osa võtta. Kui Charles X oli hoolitsenud kaheksakümne tuhande aadliku-maaomaniku privileegide eest, siis tema järglane müüs Prantsusmaa vabaduse maha kahesaja tuhande rikkama vabrikandi ja kaupmehe huvides.

Me jätsime Beyle'i keset tänavat mõtisklema ja vaibuvat tulekahju vaatama, mis talle 1812. aasta Moskvat meenutas. Sellest hetkest, kui Beyle öösel nägi barrikaadideks laotud tohutu suuri kivist sillutusplaate, mis tõusid kuni maja teise korruse karniisini, ei lahkunud ta kahel päeval kodunt. 29. juulil läks ta varahommikul tänavale, sattus korduvalt laskepiirkonda ja veendus kohkudes, et ta vana teed mööda enam tagasi ei pääse. Häiresignaalid ja püssipaugud kestsid, kuid suurtükimürin oli lõppenud. Suurtükid ei tabanud märki, Pariisi kitsastel ja kõveratel tänavatel lõhkusid nad üksnes maju ning sageli said suurtükikuulide märklauaks omad väeosad.

Teadmata, mida ette võtta, silmas mõtteisse vajunud Beyle äkki äravaevatud kõnnakul lähenevat väga nukra ilmega meest. Teda konvoeeris kikkhabemega vanamees, kellel oli sinine pluus seljas ja tohutu püstol käes. Beyle'ist möödumisel äravaevatud mees peatus viivuks.

473

«Mareste, kuhu teid siis viiakse?» küsis Beyle, oma sõpra ära tundes.

Mareste tõstis pea ja võpatas.

«Ma palusin end koju saata. Kardan üksinda minna.»

Barrikaadi komandör oli vanal töölisel käskinud kodanik Mareste koju saata ja saatjat kõigi lubatähtedega varustanud.

«Arvan siiski, kallis parunihärra, et tunnete end halvasti,» ütles Beyle.

«Vastupidi, suurepäraselt,» lausus Mareste tigestudes. «Kas teate, kus praegu pealahing käib?»

«Mina ei tea mitte kui midagi,» vastas Beyle. «Ütlen ainult niipalju, et ma veendusin töötu Pariisi uskumatus, sangarlikus vastupidavuses ja kõigi teie Laffitte'ide alatuses. »

«Nad on samavõrd teie omad,» ütles Mareste. «Aga kas teate, mis praegu toimub? Marmont on kaotanud ligi kolm tuhat meest, täiendus Versailles'st jõudis pärale näljasena, janusse suremas. Pariisi kogu idaosa on täielikult ülestõusnute käes. Kuid ka läänes, vasakul kaldal Palais-Royali lähedal, peaaegu Invaliidide Palee juures läksid kaks rügementi revolutsiooni poole üle. Jajah, mu sõber, see on revolutsioon, aga mitte mäss. Meie armsad pariislased avasid Saint-Germain 1'Auxerrois' katuselt marulise püssitule šveitsi küttide pihta, kes varjasid endid kuningalossi sammastiku taga. Kõik aknaklaasid on purustatud. Sambad on kuuliauke täis. Marmont olevat lukustanud end lossi, ja kas teate, mida ma kuulsin? Mérimée on Saint-Germaini katedraali katuselt alla tulles näinud üht halba laskurit, haaranud temalt püssi, sihtinud Tuileries' ukse ees seisvat šveitslast ja tapnud selle. Mässumees olevat talle seejärel ütelnud, et kingib talle kui hiilgavale laskurile oma püssi. Mérimée aga olevat kingituse vastuvõtmisest keeldunud ja viisakalt lausunud: «Tänan teid, kuid ma olen rojalist.»»

«Mis jutt see on!» ütles Beyle. «Neli päeva tagasi kirjutas Mérimée mulle Barcelonast.»

«Nelja päevaga võis ta siia jõuda.»

«Jama!» lausus Beyle. «Mérimée ei ole rojalist.»

«Tont teab, kes ta niisugune on,» tähendas Mareste.

«Mérimée on tark. Sel ajal kui meie siin ei suuda ilma lapsehoidjata koju minna, tunneb tema end suurepäraselt, ööbides Valencia teeäärsetes kõrtsides koos muulaajajate

474

ja mustlastega. Ta elab mingit seniolematut elu. Arvan, et ta on muutunud palju tugevamaks ja tervemaks. Aga teie, mu sõber, ütelge, mida teie nüüd peale hakkate!»

«Ehk korrigeerite oma sõnu ja küsite: «Mida meie nüüd peale hakkame?»»

«Pean seda parandust ülearuseks,» tähendas Beyle, «Mina jätkan endiselt kirjutamist, aga teil tuleb ehk küll lahkuda passidest, viisadest, registritest ja muudest niisama vähe vaimustust pakkuvatest asjadest.»

Mareste sai vihaseks. Beyle jätkas:

«Kas mäletate meie kihlvedu? Meie viimasel kohtumisel te väitsite, et ma «Punast ja musta» ei lõpeta. Tõtt tunnistades ma kahetsen, et te kihlveo kaotasite. Nähes nüüd punase ja musta võitlust Pariisi tänavail, oskaksin ma oma Julien Soreli palju paremini ära kasutada. Kuid romaan on juba lõpetatud. Tuleb alustada teist. »

«Aga kes teie arvates peale jääb — kas vabariiklased või konstitutsionalistid?»

«See on ükskõik,» vastas Beyle. «Prantsusmaa etteotsa asub pank.»

«Kuidas, kuidas?» imestas Mareste.

«Jah, Prantsusmaad hakkab valitsema pank. Aktsiaseltsi «Prantsusmaa ja Pariis» direktoriks on määratud Orléans'i hertsog, kes hakkab täitma pankurite tahet.»

«Ma ei saa millestki aru.»

«Noh, see pole nüüd küll juba minu süü,» ütles Beyle üpris ebaviisakalt, «aga ma arvan, et mind mõistab hästi meie saatja.»

Tööline noogutas pead.

«Kodanik kõneleb tõtt,» lausus ta. «Kui ei tule vabariiki ja õigusi töölistele, siis tuleb kuningas koos õigustega pankuritele. »

Nende juurde ilmus poisike, pistoda vööl, ja sosistas midagi töölisele kõrva. Tööline süngestus, pöördus siis Mareste'i poole ja ütles:

«Kodanik, lubage mul teist lahkuda. Koju saadab teid see poiss. Tal on samasugused lubatähed nagu minulgi, olete kaitstud.»

15. augustil kirjutas Beyle Sutton Sharpe'ile: _Teie kiri, kallis sõber, valmistas mulle väga suurt rõõmu. Minu vastuse hilinemise vabanduseks võiks olla

475

vaid see, et ma kümne päeva jooksul üldse ühtki rida ei kirjutanud.

Et anduda selle suure revolutsiooni grandioossele vaatepildile, pidin kõik need päevad viibima Pariisi bulvaritel. Siinkohal tuleb märkida, et alates Choiseuli tänavast kuni peaaegu Sant-Fargeau võõrastemajani, kus me 1826. aastal Londonist tulles mõned päevad peatusime, on kõik puud maha raiutud barrikaadideks, et tänavaid sulgeda. Pariisi kaupmehed rõõmustasid, et nad neist puudest lahti said. Ega te ei tea, kuidas oleks võimalik suuri puid ühest kohast teise ümber istutada? Andke nõu, mil viisil võiksime teha oma bulvarid jälle kauniks.

Mida kaugemale jääb meist vapustav suure nädala vaatepilt, nagu härra Lafayette seda nimetas, seda ime-väärsemana see vaatepilt meile tundub. Muljed temast on analoogilised neile muljetele, mida jätab meile kolossaalne raidkuju või siis Mont-Blanc, kui teda vaadelda Rousses'i nõlvalt, kahekümne ljöö kauguselt Genfist.

Kõik see, mida Pariisi rahvamasside kangelaslikkusest ajalehtedes kirjutati, on täiesti õige. Kuid ilmusid intrigandid, kes asja täiesti ära rikkusid. Kuningas on mui-dugi suurepärane. Ta valis endale kohe kaks viletsat nõunikku: härra Dupini, advokaadi, kes pärast Charles X ordonnantsi ettelugemist teatas, et ta end deputaadiks ei pea, ja teisena . .. Andestage, mind katkestati ja ma pean ruttu selle paberilehe Teile

ära saatma. Homme kirjutan sellele täienduse. Pariisi Rahvuskaardi ridadesse astus sada tuhat meest. Meie oivalisest Lafayette'ist on saanud tõeline ankur meie vabadusele. Kolmsada tuhat kahekümne viie aastast meest on valmis sõdima. Ilma naljata, Pariis suudab vastu pidada, kui temale tõesti kakssada tuhat vene soldatit kallale tuleb. Andestage need minu varesejalad. Mind oodatakse. Tunneme end hästi, õnnetuseks aga viibib meie Mérimée Madriidis; tal jäi nägemata see unustamatu pilt: saja räbalais kangelase kohta polnud 28. juuli lahinguis üle ühe hästiriietatud mehe. Pariisi viimased kaltsakad osutusid tõelisteks revolutsioonikange-lasteks ja ilmutasid pärast lahingut õilsat suuremeelsust.

Teie.....

5. septembril jõudis Aleksander Turgenev tagasi reisilt Põhja-Püreneedesse ja asus Pariisis elama Coquillière'i tänava samanimelisse võõrastemajja. Juba samal päeval

käis ta, nagu see tal viisiks oli, õige mitmes kohas, külastas Gagarinit, Repjevit, Jakov Tolstoid, Svetšinat, madam ^,ecamier'd ja Chateaubriand'i. Kaks viimast süüdistasid ogu revolutsioonis Talleyrand'i.

Turgenev kirjutas: «Tühjus ja pimedus valitsevad Tui-leries's.»

«Aja värv on muutunud,» kirjutas Beyle. Kui valge värvi päevadel oli võimatu Prantsusmaa poliitilise tegelikkusega liituda, siis nüüd pidas Beyle tarvilikuks sellest lõplikult välja lülituda. Seda oli võimalik teha, ilma et tarvitseks murda truudust pankurite ettevõttele, mida Prantsuse kuningriigiks nimetati. Beyle tahtis põgeneda. Just seepärast haaras ta kinni mõttest, mis proua de Tracyle ja teistele Beyle'i sõpradele pähe oli tulnud: paluda välisministrilt mõni Prantsuse konsuli koht. Hiilgav idee! Ja kohe asuti taotlema selle teostumist.

25. septembril 1830. aastal määrati Beyle Prantsuse [konsuliks Triesti.

NELJAKÜMNE TEINE PEATÜKK

2. novembril härra Laffitte'i juures õhtulauas sigareid suitsetades arutati ettevalmistusi järgnevateks valimisteks. Guizot soovitas üsna lihtsat abinõu. See nõuaks küll kulusid, kuid tasuks end täielikult. Provintsi tuleks visata kott kulda ja igas ringkonnas üles seada oma kandidaadid. Deputaate, kes valitakse väljaspool siseministeeriumi nimekirja, tuleks kohe nende Pariisi saabumisel kindlustada kõige vajalikuga, anda neile rendisesaamise võimalusi ja kõrvalteenistusi, muuta vaenlased sõpradeks. Teised kokkutulnud naeratasid mõistvalt ja nõustusid. See oli lihtsalt eraviisiline vestlus poliitilistel teemadel, ja kui seda süsteemi hiljem teostama hakati, siis ei olnud süüdi mingid projektid ega seadused. Sigarisuitsu õhku puhudes andis Dupin enda vastas istuvale minister Molele silmadega märku, et ta vaataks minister Argoufd, kes laua-nurgas tukkuma oli jäänud, ja näitas «Charivari» viimaseid numbreid, kus oli avaldatud Argout' kohta karikatuure.

«Näib, et pärast juulit on ajakirjanike teravmeelsus liiale läinud,» torises- Mole. «Niipea kui Argout endale

ministeeriumi sai, hakati teda bulvarilehekestes naeruvääristama.»

Ta silmitses karikatuure. Argout'1 oli väga suur nina. Karikaturist oli selle looduse nalja ära kasutanud. Karikatuur kujutas Pariisis kihutavat tõlda, mille aknast oli välja pistetud Argout' nina, mis teele sattunud jalakäijaid jalust maha rabas. Teine karikatuur kujutas Argoufd oma pikka nina juhuslikule möödaminejale silma torka-mas:

«Tõde torkab,» ütles Mole ja itsitas naerda.

Argout ärkas ja vaatas udusel pilgul naerjate poole.

Kolmas karikatuur kujutas Argoufd perekonnaga Boulogne'i metsas. Pikk ja kõhetu suureninaline Argout varjas ninaga oma naist ja lapsi vihmavalingu eest.

«See pole ju enam poliitiline karikatuur,» tähendas Dupin.

«Ma ei saa aru, kuidas võis Mole selle läbi lasta. Võibolla ta ei tunne teda?» kostis hääl grupist, kus vestlesid Sebastiani, Perier ja Odilon Barrot.

«Mida ma poleks pidanud tegema?» küsis Mole.

«Teie ei oleks pidanud lubama Beyle'i määramist konsuliks,» ütles Casimir Perier.

«Ah, jätke mind rahule,» lausus Mole. «Kas pole ükskõik, missugune prantslane Triestis türgi kohvi joob?»

«Hoopiski mitte. Milleks määrata kandidaate valgetest salongidest? »

«Beyle pole üldse aristokraat,» tähendas Mole.

«Jah, igatahes aristokraat küll mitte,» segas end jutusse Argout. «Tal jätkus jultumust mulle öelda, et pärandatav peeritiitel muudab perekonna vanema poja igal juhul tolaks.»

«Olete teie siis pärandatava Peeridekoja pooldaja?» küsis Barrot mürgiselt.

«Mitte sugugi,» vastas Argout, «olen ainult jakobiinide määramise vastu konsulikohtadele; mis aga puutub sellesse, et ta alati tolgendas Virginie Ancelot' juures, siis pidagu need vananevad daamid, oma elupäevi Pariisis lõpetades, endid pealegi endiselt saatuste määrajaiks.»

Mole vaatas rahulolematult Barrot' poole ja lausus:

«Beyle'i soovitas de Tracy. Mul pole kombeks oma korraldusi muuta. Beyle meeldib mulle. Harukordse mõistusega mees, ja igal juhul on kasulik, et ta t Pariisi ei jääks.»

478

«Kes ta siis teie arvates on?» tõstis pahane Barrot häält. «Kas jakobiin või aristokraat, kas tark inimene või räpakas paberimäärija? Mingi iseloomustus ei anna talle õigust olla uue Prantsusmaa esindajaks isegi mitte Triestis. Ta kirjutab rumalaid, paradoksaalseid raamatuid ...»

«... mida keegi ei loe,» sähvas Argout vahele.

«Kes hakkaks säärast möga lugema?» ägestus Barrot. «See on kas ehtne üleskutse revolutsiooniks, ja nimelt neile, keda meie õigel ajal peatasime, või lihtsalt inimloomuse laimamine. Kas olete lugenud tema uut romaani «Journal litteraire'is»?»

«Ma ei loe «Journal litteraire'i»,» vastas Mole.

«Härrased, lõpetage jutt tühistest asjadest,» ütles Laffitte teravalt. «Kõnelgem veel valimisreformist: ei mina ega härra Guizot pea olukorda nii kindlaks, et järgmistesse valimistesse võiks rahulikult suhtuda. Peame selle küsimuse põhjalikult läbi kaaluma.»

Judith Gaulthier kõndis Versailles' puiesteedel, torkides oma pitsilise vihmavarju otsa liivasse, mis oli sajust alles märg. Puiestee oli tühi, põetud puud kolletunud, purskkaevud heitsid nukralt vett sügisese taeva poole. Üksnes roosid erendasid hääbuvate lillepeenarde roheluses.

«Ma ei teadnud, et Pariisis on nii palju kerjuseid,» ütles ta Beyle'ile.

«Ja mina ei teadnud, et Pariisis on nii palju kangelasi,» vastas Beyle.

Kahetunniline jalutuskäik lõppes. See oli hüvastijätu-jalutuskäik, ettekavatsetult väljaspool Pariisi, ettekavatsetult säärasel päeval, mil Versailles' puiesteed on tühjad ja neis surevais parkides valitseb täielik vaikus. Väravas ootas kaless. Esimesed minutid sõideti vaikides, siis alustati jälle kõnelust.

«Mis te Triestis tegema hakkate?»

«Muusikat kuulama,» vastas Beyle. «Üle kõige maailmas armastan ma Mozartit, Cimarosat, Rossinit.»

«Jah, nii see peabki olema,» lausus proua Gaulthier. «Te armastate kristallselgeid tundmusi, te armastate täpseid mõtteid, te peate armastama ka nende kolme puhast ja päikeselist muusikat.»

«Te sarnanete täna botaanikuga, kes seente liike määrab,» ütles Beyle. «Kui tahate, et täiesti siiras oleksin, siis teadke, et minu veendumuste põhialuseks on viis-kuus

vastuvaidlematut loogilist väidet, muus osas aga . . . olen kindel üksnes oma tunnetele.»

«Ka see on mulle arusaadav, aga te. olete liiga suur taim minu herbaariumi jaoks, kui ma kord juba botaanik olen. Ütelge, miks peavad kõik teid aristokraatia poolehoidjaks?»

«Täiesti alusetult,» vastas Beyle. «Mulle meenub, kuidas Tracy-juunior Napoleoni surma puhul rõõmustas. Ta ütles: «Kodanlane lõpetab alati halvasti, kui ta monarhiks saab.» Mäletan, et tuhande kaheksasaja viieteistkümnendal aastal eitas kogu aristokraatia Nicolas Bonaparte'i mehisust. Neil aegadel nimetati endist keisrit ju selle nimega. Mina aga armastasin teda just sellepärast, et aristokraadid teda vihkasid. Selle maailma valitsejaks, kuhu ma olin astumas, pidasin ma tõde, ja vaimulikke pidasin ma siis tõe kõige suuremaiks vaenlasteks. Nüüd olen ma veendunud, et kodanlus pole talle sugugi väiksem vaenlane. Seda näeme alati, kui kellegi kasude teele jääb ette «kaks korda kaks on neli»! Et mitte saada väikekodanlaseks, olen ma nõus aristokraadi reputalsiooniga, kui mind aga lastaks kirjutada, muusikat kuulata, reisida ja armastada.»

«Ka seda pole te unustanud?» tähendas proua Gaulthier.

«Seda meenutan kõige vähem,» ütles Beyle. «Liiga palju lahusolekuid teevad armastuse kurvaks. Tahan teile ütelda vaid seda, et ma Pariisist rõõmuga ära sõidan. Möödub mõni aeg ja kodanlus hakkab tundma tarvidust jesuiitide järele, nagu neid vajas aristokraatia. Alatu, kade preestri-kuubedes noorsugu, kes plaanitseb vaimulikku karjääri, loob spioneerides ja üksteise vastu salakaebusi tõstes jälle täiusliku kodanlasest Tartuffe'i. Härra Lafayette teeb kära, kõneldes võrdsusest. Aga mis võrdsus see on! See on võrdsus röövimises, hundikarja võrdsus, solidaarsus kiskjate vahel, kes asuvad õgima juhuslikult nõrgaks jäänud hunti. Veel pisut — ja ministeeriumide juhid hakkavad börsi musta katte all üksteisele säärde kargama. See on alles võrdsus! Nägin härra Lafayette'i juulipäevadel. Rebenenud särgis pöördus ta kõnega intrigantide salga poole, kuid nähes, et mina sisse tulin ja tema sekretäri Levasseuriga rääkima hakkasin, katkestas ta külmalt oma kõne. Ma pole vihane, et ta minu juuresolekul oma kõnet ei tahtnud jätkata: kui juulipäevad olid Pariisile palavaks päikeseks, siis oleks asjatu pahandada halli pilve üle, mis

seda päikest varjas. Mina isiklikult, olles harjunud Napoleoniga, lord Byroniga, noh, lisan siia veel Broughami, Monti, Canova, Rossetti ja paljud minu sõbrad Itaaliast väljasaadetute hulgast, — mina tunnustan härra Lafayette'i suurust ega mõtle temast enam. Ma muidugi austan Pariisi; oma vaimuteravuse ja oma köögi poolest on see esimene linn maailmas, kuid ta ei ahvatle mind enam. Ma otsin ja võib-olla leiangi inimloomuses seesuguseid jooni, mis aitavad tulevikku luua. Kust, missugusest kesk-konnast neid otsida, missuguses ühiskondlikus rühmituses arenevad kõige täielikumalt inimese iseloomu väärtuslikud omadused? Pariisile saabus suur seisak, mis annab tunnistust sügavast energialangusest; juulipäevade tulemused on viletsad,

muidugi juhul, kui neid ei hinda isikliku edu seisukohalt. Ma olen veendunud, et Mérimée leiab tagasi tulles Argout's endale soosija — see on ta sõber. Mérimée ütleb siis, et revolutsioon tuli talle kasuks. Argout hakkab igasse ministeeriumisse oma nina toppima, sest ta nina on liiga suur. Ja Mérimée ratsutab selle nina seljas kantseleist kantseleisse.»

Judith Gaulthier vaatas Beyle'ile näkku. Beyle'i ilme muutus järsku heasüdamlikuks ja rahulikuks, üksnes ta silmad särasid endiselt lõbusalt ja pisut tigedalt. Kõik rääkis selle mehe tunnete erakordsest täiuslikkusest.

«Hüvasti, kallis sõber,» ütles Judith Gaulthier. «Head reisi!» Ta peatus, vaatas Beyle'ile silma ja jätkas siis: «Te naeratate, aga mina ei tea, mis naeratus on teie silmades. On see teie maailm või mitte, kas olete võõras meile, selle planeedi elanikele? Kes te olete?»

«Teile kirjutades tarvitasin ma nime «Dimanche». Milaanos hüüti mind Domenicoks. Ka ise nimetan ma end nõnda. Domenica tähendab itaalia keeles pühapäeva, domani aga — homme. Olen seitsmes nädalapäev, olen puhkepäev, olen inimkonna homne päev, täna aga olen ma Prantsuse konsul Triestis.»

6. novembril sõitis Beyle tuttavat Lyoni maanteed mööda Pariisist välja. Selsamal tunnil pahandas Thiers sapiselt Guizot' määramise üle, siis aga hakkas kõnelema tema juurde kogunenud inseneridest sõpradele inglise ja ameerika uudisest — aurumasinast, millel on rattad all Ja mis veab kaht paralleelset raudlatti mööda enda järel

481

lahtisi diližansse ja tõldu, mille rattad on sääraste onanistega, et nad lattidel püsivad.

«Pururumal mänguasi!» hüüdis Thiers. «Sellega võivad endid lõbustada üksnes inglastest veidrikud! See on romantika, romantikast aga on üksainus samm kommuunini. Prantsusmaa valitsus ei tohi säärasteks rumalusteks raha kulutada. Mitte mingisuguseid raudteid!»

Pariisi hakkasid saabuma kirjad härrade Michèle, Pove-riño, Champagne'i, Elcho, Meunier' ja Dupelet' allkirjadega, viimaks hoopis ilma allkirjata. Need kõik olid kirjutatud ühe ja sama käekirjaga, mitmetele isikutele, ja kõik kirjad rääkisid igavusest Triestis. Nende kirjade saajad kohtusid Pariisis omavahel ja ütlesid: «Konsulil on igav. »

Beyle istus Triesti võõrastemaja suures, tühjavõitu toas, karusnahksed saapad jalas, soe müts peas, ja kannatas reumavalu. Talvine sõit oli talle halvasti mõjunrfd. Triestis puudusid kaminad ja kütmata tubades vihises tuul. Prantsuse kõrge ametnikuna oli Beyle ümbritsetud austusest. Teda kohates pühkis võõrastemajapidaja tolmu omaenese kübaraga. Aga lauale anti talle läbipraadimata ulukiliha, pehmekskeetmata riisi, hapuksläinud veini. Kõige halvemini mõjus mingi ebaselgus olukorras: välise aupaklikkuse juures oli märgata lubatud piiridesse jäävat, mitte millegagi riskivat jultumust. Beyle käis Bana-dis, käis Fiumes Prantsuse laevu vaatamas, külastas türgi kohvikuid, käis Aadria ranniku ilu nautimas. Rannas jalutavad Austria ohvitserid silmitsesid teda kõrgilt. Kodus märkas ta korduvalt, et keegi oli peremehetsenud tema laualaegastes, kuigi ta välja minnes alati toa lukustas ja võtme kaasa võttis. Kord nägi ta oma kirjutuslaua juures põrandal halli sigarituha kuhjakest. Võõrastemajapidaja ja teener kinnitasid talle üliviisakate sõnadega, et see talle ainult näis nii, et see on võimatu. Lühikesed jalutuskäigud mere äärde harvenesid järjest. Puhus tugev, väga vinge tuul — bora, mis tänaval liikumise täiesti võimatute teeb. Säärase ilmaga tõmmatakse jalakäijate jaoks ühes' majast teiseni laevaköied. Seda ettevaatusabinõu unustades sattus Beyle kord tänavaristmel niiske, külma tuule

võimsa puhangu haardesse, mis ta sillutisele maha viruta* Ilm oli niisama vastik kui inimesed. Austria sandarmid olid niisama jõhkrad nagu ilm. Austria sandarmid rikkü' sid ühe nädalaga kolmekümne inimese karjääri ja

482

Need inimesed toodi Veneetsiast ja nüüd sammusid nad konvoi saatel mööda Triesti tänavaid. Neid viidi mere-väevanglasse. Aga Silvio Pellico oli siiski juba vabaduses, pärast juulibarrikaade puhusid Euroopas mingid uued tuuled. Need tuuled murdsid lahti vanglauksi, ja võib olla, et üksnes Pariisis valatud vere tõttu sai Beyle nüüd läbi sõita talle keelatud Milaanost ning häirimatult liikuda Triesti tänavail. Tänavad olid siin laiad, kaetud kahe meetri pikkuste, vihmast puhtaks uhutud kiviplaatidega. Aga detsembripäikese helk oli tuhm.

Austria võimudega ei saanud ikka veel suhteid luua. Beyle tundis end veidras olukorras viibivat. Ta kirjutas Mareste'ile:

Olen püüdnud hoiduda igasugustest vaimukustest, ei ole endale lubanud kellegi kohta pilkesõna, pole ütelnud midagi veidrat, pole näinud mulle tutvustatud meeste ühtki õde, lühidalt — sellele poolsaarele saabumise päevast alates olen olnud mõõdukas, tagasihoidlik ja ettevaatlik, ning näete — nüüd suren igavusse. Ruum, mida kasutan, maksab kuus franki ja kaks sou'd. Ma sarnanen linnukesega oksal (Clara muidugi seda kerget metafoori ei mõista). Mu eluruum ja olukord ei võimalda mul palgata toidu-valmistajat. Et mitte saada mürgitust siinsest toidust, mis on tõesti jälk, ostan ma saiakesi mune ja keedan neid poolkõvaks. Selle abinõu nuputasin ma välja nädal tagasi ega karda nüüd enam, et Prantsuse konsul nälga sureb.

Teades, et madam Azur, Alberthe Rubempre, on Mareste'i enda juurde meelitanud, saatis Beyle talle Mareste'i kaudu tervitusi ja kirjutas talle enesele:

Kaks kuud tagasi kutsus keegi Triestis suurt kaalu omav naine (kolmekümneaastane värdjas kolmekümne viie tuhandelise rendisega, suurepärase köögi ja vaimustava mööbliga), kes oli kuulnud «Minu Hiilgusest», mu lõunale ... Kui ma sisse astusin, kõneles ta parajasti vana saadikuga, krahv Mocenigoga, kuid mind nähes ütles: «Istuge minu kõrvale. Tahan teiega lõunalauas lobiseda.» Tegin kummarduse ja mul olid juba keelel vaimukused, äkki ilmus minu kolleeg, Vene konsul, vanadusest vanadusest päris kurdiks jäänud mehike. Aga kaelas rippus tal tohutu suur rist. Heitnud pilgu ristile, kutsus perenaine

483

selle venelase enda kõrvale istuma. Siin ei tähenda inimene ise mitte kui midagi. Kõik hindavad ainult väliseid aumärke ja õukonna eriprivileege.

1. jaanuaril 1831 kirjutas Beyle Virginie Ancelot'le:

Suren paraku igavuse ja külma kätte, armuline proua. See on ainsam värske uudis minu 1831. aasta 1. jaanuarist. Loen ainult «Quotidienne'i» ja «Gazette de France'i». Ei tea, kas ma üldse siia jään. Siinne eluviis paneb mind kõhnuma. Oma väärikuse säilitamiseks, mille Pariisis mõnikord juhtusin kaotama, ei luba ma endale ühtki nalja, olen vooruslik ja tõearmastaja nagu Telemachos. Mind austatakse. Suur jumal! Kui labane aeg! Kuidas ta väärib seda surmlikku igavust, millest ta läbi on imbunud!

Võtan julguse möödaminnes kõnelda siinsete kommete metsikusest. Lahkusin võõrastemajast ja asusin elama maale, kuuetoalisse majja; kõik need kuus tuba kokku pole aga suuremad Teie magamistoast ja. meeldivad mulle ainult selle sarnasuse tõttu. Elan taluvoegade keskel, kes tunnistavad ainult üht usku — raha usku. Mida. Prantsusmaal tehakse auahnusest, seda tehakse siin raha pärast. Võluvaimad kaunitarid on valmis sind jumaldama vhr tsekiini eest (see on 11 franki ja 63 santiimi). Kurat võtku, need on ju maaneiud, mitte Teie seltskonna daamid. Lisasin selle fraasi, et austada tõtt ja neid sõpru, kes mu kirja teel lahti võtavad.

Kui Teil jätkub halastust mulle kirjutamiseks, siis palun Teid härdalt — saatke mulle pikk kiri (olgu see niisama pikk kui minu auväärsus). Saatke see aadressil: Godeau de Maurois nr. 35, härra Romain Colombile, endisele direktorile kaudsete maksude alal. Pidage silmas, et naabermajas elab keegi viskont Colomb, kes mu kirjad avab, niipea kui number 35 on kirjutatud peenemalt kui siin. Kuna ma siin nii vaimustavalt aega veedan, olen muutunud täiesti nõmedaks. Et mõistaksite, mil määral olen nürinenud, tunnistan teile, et loen «Quotidienne'i» kuulutusi. Kui mul kunagi peaks olema juhus kohata Pariisis selle lehe toimetajaid, siis lõikan neil kõri läbi. Andestage, et avaldan nii verejanulisi tundeid, mis on võõrad Teie tuvikesesüdamele, ent täiesti arusaadavad süngele ja sügavmõttelisele Prosper Mériméele.

Alles nädala eest sain teate, et «Punane ja must» on ilmunud. Ütelge mulle sõbralikult ära kõik, mis Te mõtlete

484

halba sellest labasest teosest, mis ei vasta küll akadeemilistele reeglitele, kuid sellest hoolimata on vist igav. Kirjutage mulle kordki kuus. Millise stiili peaksin küll leidma, et anda Teile edasi mõtteid, mis on tervenisti Teile pühendatud? Vaene mees, kes Alžeeria kõrbetes janusse on suremas, — kuidas võiks ta oma kujutluses maalida veeklaasi! Lõpetan selle hiilgava võrdlusega.

Jagage sõprustundeid ja austust vastavalt sellele, kuidas Teie armsad sõbrad seda väärivad, ja andke see kõik minu poolt neile edasi. Näiteks andke edasi minu kõige südamlikum austus paruness «Kolmapäevale». Palun kirjutage mulle, milles seisab Clara Gazuli ja proua Montijo saladuslik lugu.

Võtke heatahtlikult vastu pagulase truuduseavaidus.

Champagne

Beyle kirjutas päevikusse:

Nägin härra Odilon Barrofd esmakordselt Peeride-kojas, kus arutati 29. augusti vandenõu asja.

See on väike, sinaka habemega mees. Ta kaitses üht vandenõulast, tõendades, et sel jääb puudu nii mõistusest kui ka mehisusest, et teha seda, mida talle omistatakse.

19. novembril 1830. aastal kirjutas Aleksander Turgenev oma päevikusse:

Cloitre-Saint-Merry tänavas nr. 4 toimus «Athenaeumi» avamine. Seitsmenda ringkonna meer Marchand ja professorid ootasid Seine'i departemangu prefekti Odilon Barrofd, kes viimaks ilmus ja hakkas viirukit suitsetama «oma toredale revolutsioonile» ning oma kaupmehe-seisusele — «maa soolale», kes on võimule tulnud. Odilon Barrot pidas lühikese, kuid vägeva tervituskõne professorist oraatorile ja «Athenaeumi» asutanud kaupmeestele, ütles, et kaupmehed on esimene seisus riigis ja et prantslased on välismaalaste silmis niivõrd tõusnud, et seda rahvast nüüd igal pool kiidetakse, ja nende arv, kes sooviksid prantslased olla ja siin juurduda, on erakordselt kasvanud.

Oma päevikut lõpetades märkis A. I. Turgenev: See päevik on alustatud Brightonis 12. novembril 1828. aastal, järelikult kahe aasta ühe kuu ja

485

kahekümne päeva eest. Must viirg, musta aja edasikestmine minu elus. Siia on vähe ja harva märgitud seda, mis toimus mu südame põhjas ja mida nii harva väljendatakse, — siin on üksnes lood minevikust.

Beyle märkis oma kirjadesse ja päevikutesse tähtede T.t.T.[2] all:

---

[2] Rahvusvahelise õiguse järgi nõusolek konsuli nimetamiseks ja tegutsemiseks. Tõlk.

Dominique'il ei ole mingeid teateid eelseisvast määramisest. Ma vaatlen inimloomuse omadusi. Mind huvitavad faktid, millel pole muud väärtust peale absoluutse autentsuse. Neis pole midagi teravamaigulist Pariisi vaatekohalt, kuid nad on huvitavad igal pool, kus on säilinud omakasupüüdmatuid vaimseid tarbeid, kus inimesed oskavad asjade ja nähtuste vastu rohkem huvi tunda kui oma naabri tagarääkimise vastu.

Veebruaris kirjutas Beyle Mareste'ile Pariisi: Dominique kirjutab mulle, et ta pole kindel, millise suuna ta edaspidine saatus võtab: kõik teed viivad Rooma — no aga röövlid, armuline härra? Need on võimelised talle kukile kargama ja hüüdma: «Härra, me ju armastame üksteist.»

Nõnda naljatledes vabanes Beyle ärevusest. Ta käis Veneetsias ja kohtas seal oma vana sõpra Burattit. «Ei võinud ta ju sellest keelduda.»

Ta kirjutas päevikusse:

1831. aasta märts. Peaaegu iga päev käisin ma pärast kella üheksat õhtul jalutamas koos Burattiga, keda ma kord õrnalt armastasin. Pärast kesködd einestasime ja iieetsime aega vesteldes kuni kella neljani hommikul. Jutustasin, kuidas Pellico Byronile ütles: «Buratti istub igast aastast pool vanglas värsside pärast, mis käsikirjaliselt käest kätte käivad. Kui ta neid trükiks, siis kindlustaksid Austria sandarmid talle eluaegse vangistuse.»

Veneetsiast Triesti mineval purjekal sõitis Beyle'iga koos sinisilmne, meeldiva naeratusega elavaloomuline noormees. Triestis saatis ta Beyle'i koju ja naeratas talle kogu aeg nagu vanale tuttavale. Selle noormehe, nähta-

i Trieste, toujours Trieste! - Triest, kogu aeg Triest! (Pr. k.)

vasti mõne vaimuliku kooli kasvandiku rahutu, sõbraliku pilgu all tundis Beyle ennast ebamugavalt. Koju jõudes leidis Beyle eest hulga ühesuguse sisuga kirju. «Punase ja musta» lugejad küsivad, mida ta oma Julien Soreliga ütelda tahtis, ja vastavad autori eest. «Ta tahtis lihtsalt iseennast kujutada.» Beyle saatis vastuse ainult Alberthe Rubemprele, kes nüüd pr»ua de Mareste'iks eli saanud.

Saan palju kirju samalaadilise küsimusega nagu Teie oma, ja kui oletada, et Julien Sorel on lurjus, siis muidugi kujutasin ma temas iseennast, teisiti ei või see ollagi! Napoleoni ajal oleks Julien läinud ausat teed, et ta aga ei elanud Napoleoni ajal, siis ... aga tont võtku, mis see kõik minusse puutub? Kui ma tõepoolest oleksin ilus blond noormees, ja pisut nukra ilmega, mis garanteerib küllaltki palju meeldivaid hetki, siis jumala eest poleks mul midagi selle vastu, et minust nõnda arvatakse.

Tõepoolest, kui ma oleksin Julien meie päevil, külastaksin ma «Globe'i» toimetust vähemalt neli korda kuus, ühega kõneleksin, teise ees lipitseksin ...

Beyle jättis kirja pooleli ja otsustas selle hiljem lõpetada, sest tema uksele koputas kuller, kes tõi talle suure postisaadetise sinise diplomaatilise pitsatiga — Prantsuse saadikult Viinis. Kirja läbi lugenud, toetas Beyle lauba vastu külma klaasi ja seisis nõnda tükk aega, kogus end siis, võttis uue paberipoogna ja kirjutas:

Parun de Mareste'ile. Pariis.

Just praegu sain kirja Prantsuse saadikult Viinis, markii de Maisonilt, kes teatab mulle kategoorilises vormis, et Metternich ei anna exequaturit', ei ole nõus mind kinnitama konsuliks Austria valdustes ja lisaks sellele on esitanud Austria saadiku kaudu Pariisis noodi kategoorilise protestiga minu määramise vastu ametisse Austria valdustes.

Minu esimeseks mõtteks oli sellest mitte kellelegi kirjutada. Kuid siiski kirjutan ma sõpradele, kes mulle olulist abi on osutanud, soovitusega: faeta loquantur[3]. Kirjutan

487

proua de Tracyle ja krahv de Tracyle enesele, kes krahv Sebastiani abina ja minu sõbrana mulle kasulik võib olla. Ma anun, et proua de Tracy (Teie teate, mil määral ma talle tänu võlgu olen) otsustaks minu eest.

Georges seal las elada, kus toime tulla oskab.

Krahv d'Argout oli kümme aastat minu sõber, kuid kord avaldasin talle oma veendumust, et peeritiitli pärilikkus muudab vanemad pojad toladeks. Mis te nüüd minu täbarast olukorrast arvate?

Mina ise ei otsusta midagi ette, olen ainult veendunud, et minu neljakümne seitsme eluaasta juures oleks kuumus toeks mu tervisele ja heaolule. Niisiis, määratagu rftind konsuliks Palermosse, Naapolisse, Cädizisse, kuid jumala pärast mitte Põhja. Ma ei lasku üksikasjadesse. Proua de Tracy ise otsustab minu eest. Küll ta mulle lõppude lõpuks ütleb, mida ma võin loota ja mida pean kartma.

Nelikümmend seitse aastat, mõned raamatud, viimase teose veidralt poolik menu, kiitus, mis rõõmu ei valmista, laitus, mis niisamuti nagu kiituski märgist mööda, on lastud, reuma, väsimus võitlusest, ja kõik paraku ilma lüürilise leegita ning särata, mis saatis Byroni lühikest elu, ning targa vaatleja rahuta, milles möödus Helvetiuse elu. Austria on endale truu. Ta oskab hästi seada lõkse igale vabale mõistusele. Byronile jäi kogu Euroopast ainult Genua kitsas maariba, kust jalg kergelt astus vaid laevapardale. Kas tõesti saab ka temale, Stendhalile, osaks liikumisvabadus üksnes seitsme kilomeetri pikkuseks jalutuskäiguks ja pangamaja «Orleans, Laffitte & Perier» vastik teenimine?

Saabus unetu öö. Põrandal mänglesid ümmargused kuuvalguse laigud. Sügavas vaikuses kostis äkki krõbinat: hiired tulid reas ja tantsisid valguselaigul, piiksudes ja vahel end püsti ajades, otsekui sooritaksid mingit ülitarka loomade rituaali. Beyle jälgis seda imestusega. See pani ta viivuks unustama öötundide rahutust ja piina. Selles väikeste loomakeste riigis, nende kummalises, rituaalses rongkäigus oli midagi sedavõrd inimeslikku, oma tõsiduses ülikentsakat, et Beyle hakkas naerma. Vana hiir kadus kiiresti põrandaprakku. Tema eeskuju järgides jooksis toanurkadesse laiali kogu hiirekari. «See veel, puudus, et

488

soetan vanaduspäevil endale säärase meelelahutuse,» mõtles Beyle. «Kuid ka kahekümne seitsme aastane Mérimée ei lahku oma valgetest hiirtest.»

Hommikul hakkas Beyle lausa raevutsedes kirjutama vastust Mareste'ile, kes veel ei olnud kuulnud ta õnnetustest ja oli oma kirjas talle ette heitnud, nagu ei oskaks Beyle ära kasutada soodsat poliitilist momenti ja kohanduda uute olukordadega, nagu tegi seda minister Molé. Beyle kirjutas:

Kallis Mareste, minu lugupeetud ülema Molé kohandumine näib mulle harukordse rumalusena. Kui Delacroix, Clara, Teie ja mina ise — suur Friedrich — oleksime kunagi 1820. aasta juunis Boulogne'i metsas peitust mänginud ja kui nüüd, üksteist aastat hiljem, 1831. aasta juunis, samas paigas kohtudes hakkaksime kasutama neidsamu kavalusi ja riukaid, et ennast endise osavusega peita ja teisi leida, — kuhu see meid viiks? Poleks raske kujutleda, et meie karakter ei ole muutunud.

Kuid asi on selles, et Prantsusmaa aristokraatial täielikult puudub energia. Ta on sõnamurdlik, täis valet, kõhklusi ja enesepetet, kuid peab seda 1791. aasta rafinee-

[3] Las faktid räägivad (lad. k.).

rituseks. Näiteks teiesugused — paraku ehtne Louis XVI stiil! Ministrid on nõrgad, nad vihkavad inimestes niihästi tõearmastust kui ka energiat.

Kuidas Te tahate nüüd, et kakssada tuhat Julien Soreli, kes ometi elavad Prantsusmaal ja kellele on edasijõudmise eeskujudeks trummilööja Bellune ja allohvitser Augereau ning kõik prokuröride kirjutajad, kes Napoleoni ajal said senaatoriteks, — kuidas Te tahate, et neil ühel heal päeval ei tuleks tahtmine visata nurka eelnimetatud rumalus — kohandumine? Nüüdsetel doktrinääridel pole isegi žirondiinide mehisust. Julien Sorelid on nüüd juba lugenud selliste autorite teoseid nagu Tracy ja Montesquieu. Endiste põlvkondadega võrreldes suur vahe. Võib olla, et järgmine terror tuleb vähem verine, kuid ärge unustage 3. septembrit! Rahvas, kes on tõusnud vaenlase vastu ja läinud üle Prantsusmaa piiri, ei luba kunagi, et tagalas Papid naisi ja lapsi veristaksid. Niisugune oleks terrori-löök, mis tabaks Prantsusmaad, kui ta nüüd sõda alustada tahaks.

489

Vürst Metternich ehk Portalla hertsog istus aumärkidega mundris oma kirjutuslaua taga ja visandas autobiograafia uut peatükki. Kaasaegseid viha ja põlguse mürgiga üle valades nimetas ta iseennast jumala asemikuks maa peal, majakaks, mis valgustab inimkonda, määratu suureks moraalseks jõuks, kelle kadumise järel jääb tühi koht, mida ei suudeta täita. Ta kirjutas endast vaimustusega kui mehest, «kes lõi selle, mis oli». Ta samastas revolutsiooni nakkushaigusega, väitis, et üksnes rahu ja liikumatus on korra alus, et riigid ei tohi jääda isoleerituiks, sest nad on kohustatud ühendatud jõududega kaitsma monarhistliku printsiibi ühtsust ja puutumatust. Ta kirjutas, et ainult Austria Habsburgid, kellel on niihästi riiklik kui ka kiriklik võim, seisavad valvel rikkumatu absolutistliku monarhia eest.

Samal ajal kui Portalla hertsog sulge mööda paberit vedas, lokkisid kaks parukameistrit tal juukseid ja puu-derdasid ta põski nii osavalt ja kiirelt, et ülimal määral tööga koormatud mees sai kirjutada, ilma et mõtted laiali valguksid. Ent tema mõtteid hajutas tol päeval sinine itaalia mapp. Hertsog katkestas kirjutamise ja avas mapi. Selles oli lõpetatud toimik kahe maja suurtükitulega purustamise kohta Modena linnas ja vandenõulase Ciro Menotti tabamise kohta. See oli vastumeelne, pikaleveni-nud asi. Mapis oli veel teine itaaliakeelne akt — väga vana, uue lisaga ja Spielbergi protokollide ärakirjadega, Kõige peal lebas pealinna politseiprefekti krahv Sedlenitzky blanketile kirjutatud kiri;

Viinis, 30. novembril 1830

Täiesti salajane. Tema Hiilgusele, Riigikantsler Vürst Metternichile.

Teie Hiilgus näeb Milaano politsei peaülema, parun Torresani ettekandest 22. ja 23. skp., et seesama prantslane Henri Beyle, kes 1828. aastal Milaanost ja Tema Apostliku Kõrguse Austria keisri valdustest välja saadeti kui revolutsiooniliste pamflettide autor, kes varjas end parun Stendhali varjunime all, ja kui jõhkrate, peamiselt Austria vastu sihitud teoste autor, on hiljuti jälle Milaanos olnud, sõites sealt läbi Triesti, kuhu ta suundus selleks, et asuda seal kindralkonsuli ametisse. Selle määramise on ta saanud nüüdselt Prantsusmaa valitsuselt, ja

490

kuigi tema pass oli keiserlikule ja kuninglikule saatkonnale Pariisis viseerimiseks esitamata, jätkas nimetatud Beyle Lombardia valitseja loal oma sõitu Triesti.

Et lühidalt kirjeldada, missugust viha kannab see prantslane Austria valitsuse vastu, anda iseloomustust tema ohtlikele poliitilistele vaadetele, mis ei sobi kokku meie poliitika vaimuga, meie diplomaatia ja meie valitse-missüsteemiga, võtan enesele õiguse esitada Teie Hiilgusele juuresolevais originaalides salajased motiveeritud ettekanded eelnimetatud prantslase kolme teose kohta. Need on

«Maalikunsti ajalugu Itaalias», Pariis, 1818 — Didot, «Rooma, Naapoli ja Firenze», Pariis, 1818 — Delau-nay ja «Jalutuskäigud Roomas», Pariis, 1829.

Ma arvan, et Teie Hiilgus võiks suvatseda konsuli ametikoht mitte üksnes Triestis, vaid kus tahes mujalgi ennem hoopis täitmata jätta kui leppida Prantsusmaa valitsuse võimaliku pealekäimisega ja lasta konsuli kohale säärane eriti kahtlane inimene, nagu seda on Beyle. Julgen paluda Teie Hiilguse käsku ja ootan Teie Hiilguse otsust küsimuses, kas võib see prantslane, kes kunagi Austria riigi piiridest alatiseks välja saadeti, oma küsimuse otsustamist oodates jätkata Triestis viibimist, eitava vastuse korral suvatsege, Teie Hiilgus, käskida mul nimetatud prantslase suhtes sellekohased abinõud tarvitusele võtta ...

Metternich jäi mõttesse. Ta oli ju hoiatanud seda vana tola Charles X, et see oma mäda Prantsusmaad kõvasti ei puudutaks. Charles aga polnud võtnud kuulda ei teda, Metternichi, ei Vene tsaari. Metternichi vaatekohalt oleks Prantsusmaa rahulikult mädaneda võinud. Ta pidas Prantsusmaad haigeks riigiks. Revolutsioonist niisugusel määral nakatatud riik ei olnud Austria kantsleri arvates võimeline endist poliitilist tervist niipea tagasi saama. Austriale oli see ehk paremgi. Tähtis oli, et Prantsusmaa ei muutuks uue revolutsiooni koldeks. Metternich läks kapi juurde ja võttis sealt Buonarroti 1828. aastal ilmunud teose «Võrdsete vandenõu» — esimese prantsuse kommunisti Gracchus Babeufi ülestõusu ajaloo. «Maa, kus sääraseid raamatuid karistamatult välja antakse, on maailmarevolutsiooni koldeks,» mõtles Metternich. Buonarroti, seesama, kes 10. mail 1796. aastal alles poisikesena tabati Babeufi juures kommunistliku ajalehe «Rahvatribuun»

491

neljakümne neljanda numbri trükkimiselt, on elus ja terve. Tema õpilane ja sõber on sänsimonist Bazard, tema õpilane ja sõber on prantslane Andryane, karbonaar, kes istub Spielbergis koos kõige ohtlikumate milaanolastega — Confalonieri ja tema grupiga. Metternichil oli suurepärane mälu. Äkki meenus talle, et väga ohtlikuks peeti veel Novara inseneri Domenico Vismarat, kes õhutas mässu Torinos. Vismara aga jäi leidmata. Metternich istus närviliselt tugitooli ja nihutas selle laua juurde. Ta luges läbi ühe dokumendi teise järel. Domenico Vismara, Alceste, Torricelli, vennad Robert, Henri, Dupuy, Clapier & Co, Laubry, Auguste, Blaise Durant, Poverino, parun Steyd-hal ja lõpuks Henri Beyle — need kõik osutusid üheks ja samaks isikuks. Edasi lehitsedes nägi Metternich omaenda resolutsiooni. Domenico Vismara mõisteti poomissurma. Henri Beyle saadeti 1821. aastal Milaanost 24 tunni jooksul välja. Hiljem veel kolm väljasaatmist. Nüüd on selge, miks Vismarat üles puua ei saadud. Insener Domenico Vismara, kirjanik Stendhali ja Prantsuse konsuli Beyle'i samasus oli kindel. Võllas pole võimalik, iseäranis pärast juulibarrikaade, kuid mingit ametit üheski linnas see Beyle ei saa. Metternich tõmbas kellanööri. Ilmus valveohvitser. Kutsuti kohale politseiprefekt. Tunni aja pärast asus eri-kuller Tema Hiilguse resolutsiooni põhjal Viinist Pariisi poole teele, ja kümme päeva hiljem teatas Prantsuse välisministeerium, et ta on nõus kodanik Beyle'i ära kutsuma ning määrab tema asemele kodanik Levasseuri, kuid nõuab kategooriliselt, et kuni uue Prantsuse konsuli saabumiseni jääks Beyle Prantsuse kodanike huvide kaitsjaks Aadria mere rannikul. Metternich otsustas vastuse võlgu jääda, kuid samal ajal ei nõudnud ta ka Beyle'i kohest väljasaatmist. Ta laskis teda valvata, sai teada Beyle'i ja Buratti jultunud kohtumisest ja sattus raevu. See raevu-hoog kahekordistus, kui salaagent talle ette kandis, et Beyle'i asemele konsuliks määratud Levasseur pole keegi muu kui prantslaste Rahvuskaardi ülema Lafayette'i sekretär, kes juulibarrikaadidel haavata sai. Metternich kutsus enda juurde Prantsuse saadiku Maisoni ja ütles sellele: «See on juba liig! Meie teeme kõik, et Beyle'i kaelast ära saada, teie aga saadate nüüd meile

kaela Lafayette'i sekretäri.» Maison oli saanud korrarlduse mitte järele anda, Metternich teadis, et pärast Juulirevolutsiooni

492

pole Austria valdustes kõik enam päris korras, ja kui Maison talle tusaselt vastas: «Ah, armas vürst, revolutsioon võib anda teie käsutusse legitimisti alles pärast väga pikaldast sünnitust,» — siis kehitas Metternich ainult õlgu.

Beyle kirjutas Mareste'ile:

Ootan äärmise kannatamatusega oma järglast. Tahaksin veeta kevade juba uues elukohas. Aga kuidas ma sinna pääsen? Kas Genua kaudu, kust edasi saaks purjekal, või ehk lihtsalt Veneetsia kaudu Ferrarasse ja Bolog-nasse?

Alberthe Rubempre jaoks märkis Beyle juurde: Mind saadetakse Civitavecchiasse.

Kuidas ma sinna pääsen? Tee Spoleto ja Perugia vahel on ülestõusnute poolt ära lõigatud. Iga päev toob uusi kuuldusi, samuti nagu Venemaalt taganemise ajal. Kivi-teede läheduses ja kõigil jalgradadel Põhja-Itaalias toimub kokkupõrkeid mitmesuguste parteide sõjavägede vahel ja liigub röövlijõuke, kes külavaheteid enda käes hoiavad.

Palun, ärge pahandage selle üle, mis ma Teile kirjutasin romaanist «Punane ja must». Poole aasta pärast vaibuvad temast kõik jutud. Veel pean ma Teile tegema hirmsa ülestunnistuse. Ma pole kunagi oma elus Venemaal käinud. «Punase ja musta» kirjutas mu vend Henri-Marc, tema oli see, kes Venemaal käis. Mina kasutasin tema paberid ära, ja kuna mu nimi on Henri-Marie, siis läks kõik libedasti, nagu näete.

Seda kirjutades oli Beyle heas ja rahulikus meeleolus. Tema ees lebas välisministri ametlik kiri, millele oli alla kirjutanud Mole asemele tulnud Sebastiani:

Armuline härra! . Mul on au Teile teatada, et kuningas arvas teenistuslikult kasulikuks määrata Teid Prantsuse konsuliks Civitavecchiasse. Sama korraldusega selle kuu 5-ndast päevast käskis Tema Kõrgus härra Levasseuril asuda Teie ameti-kohale Triesti. Olge hea, armuline härra, ärge mingil juhul lahkuge praeguselt ametikohalt enne Teie ameti-järglase päralejõudmist, ja andke konsuli kantselei doku-

493

mendid üle üksnes isiklikult temale. Ühtaegu teatan Teile, armuline härra, et Teie teenistuslehe saadame meie kuningliku valitsuse saadikule Roomas korraldusega anda see Teile edasi Civitavecchias, kui Teie saabute sinna paavsti valitsuse juurde konsuliametisse. Tema Kõrgus Prantsusmaa kuningas ei kahtle Teie teenistusalases innukuses.

NELJAKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Kogu Apenniini poolsaarel, põhjapiirist kuni lõuna-tipuni, teostati üht ja sama poliitikat, mille eesmärgiks oli muuta Itaalia lihtsalt geograafiliseks mõisteks, takis-tada ühist keelt kõnelevail inimestel liitumast ükskõik missuguste ühiste püüdluste alusel ja üksteist isegi vabalt külastamast. Selle poliitika oli itaalia rahvale peale sun-dinud Euroopa monarhide liit Viini kongressist alates. Pärast 1821. aasta revolutsioonilisi liikumisi jäid selle poliitika teostajaiks Austria kui absolutismi keskus ja Rooma kui usulise rõhumise keskus. Seda poliitikat oli võimalik teostada üksnes poolsaare äärmise killustamise varal. Põhi ja Lõuna olid jaotatud paarikümneks «iseseisvaks» riigiks, millest igaüks oli kohustatud pühalikult säilitama revolutsioonieelse monarhia seadusi, kombeid ja tavasid. Itaalia keskosa koos Roomaga moodustas omapärase kirikliku monarhia, mille ilmlikuks riigipeaks oli Rooma paavst. Itaaliasse ei tohtinud importida raamatuid. Rangelt registreeriti kõik, kes lugesid ajalehti ja kes üldse palju lugesid. Peaaegu täielikult puudusid Itaalias ilmlikud koolid, rahvas oli kirjaoskamatu, ja oma vaimupimeduses ülimalt usklik.

Lõuna ja Põhi ei saanud ühineda, niikaua kui rahvamasside suhtumine ususse polnud vaenulik. Metternich arvas, et seal jääb valitsema igavene rahu. Ent Itaalia rahvas mõtles teisiti. Mida rängem oli rõhumine, seda tugevamaks muutus vabaduseiha. Kui Beyle Civitavecchiasse saabus, nägi ta seal määratu suurt vanglat, kus ööbis tuhat sunnitöölist, keda kasutati galeeriorjadena. «Poliitilised kurjategijad olid nüüd juba teistsugused: sunnitööle ei läinud Silvio Pellico või Confalonieri taolised kirjanikud, õpetlased ja aristokraadid, ei, kõige ohtlikumateks poliitilisteks juhtideks osutusid nüüd tisler ja kingsepp. Ühtki neist ei nimetatud õige nimega, sest neid nimesid varjati hoolikalt.»

494

Triesti jõudnud Levasseur võttis Beyle'ilt asjaajamise üle. Ta oli arvanud, et leiab konsulaadis eest ebaedust masendatud inimese, lohaka kirjaniku, kes polnud osanud asjades orienteeruda ega Austria survele vastu seista. Suur aga oli ta imestus, kui ta nägi tumepruuni, peaaegu musta põskhabemega, lihava ninaga ja tarkade, läbi-tungivate, peaaegu tigedate silmadega päevitunud meest! Kõrge kraega konsulimundris Beyle tuli kabinetist aeglasel sammul välja, ulatas talle rahulikult ning viisakalt käe ja juhtis ta kabinetti. Levasseur tardus kohmetusest: kaks tundi õpetas Beyle talle nagu väikesele koolijütsile konsuli tööd. Ta jutustas poolsaarel elavaist prantslastest, Prantsusmaa kodanike vahekorrast kohalike elanikega, andis sadamas seisvate laevade nimestiku, teateid Banaadi viljakaubandusest ja Prantsusmaale vajalikest kaupadest. Levasseuri jaheda pilguga mõõtes arvutas ta peast konsuli- ja tollitariife. Levasseur, kes oli lootnud eest leida kergemeelset vestlejat ja lõbusate anekdootide jutustajat, oli sellest pingsast asjalikkusest lõpuks täiesti vapustatud ja ära piinatud. Samal ajal aga tundis ta tänulikkust selle mehe vastu, kes andis talle võtmed konsulitöö kõigi saladuste juurde Triestis. Pärast asjalikku vestlust viis Beyle ta lõunale. Levasseur ei suutnud hoiduda väljendamast oma tundeid. Beyle, keda Levasseuri imetlus pahandas, ütles:

«Mu härra, olin matemaatik Euleri nimelise Polütehnilise Kooli kasvandik, olin keiser Napoleoni kroonivarade inspektor, olin Riiginõukogu audiitor, kes Moskva sõjakäigu ajal ööd läbi arvestas Suure Armee varustamist toidu ja laskemoonaga, ja ma ei pea konsuli tööd raskemaks, kui olid mu endised tööalad. Olge hea, istuge lauda.»

Levasseur hakkas ülistama Polütehnilist Kooli, mis juulipäevadel nii hiilgavat osa etendas.

«Olge oma kiitusega tagasihoidlikum,» ütles Beyle. «Ärge unustage, et olite varem härra Lafayette'i sekretär. Polütehniline Kool mürgistas Rahvuskaardi vaimus-tuse selle kindrali vastu. Polütehniline Kool koosneb vabariiklastest.»

«Loodan, et teie pole vabariiklane?» küsis Levasseur.

«Oh ei, muidugi mitte,» vastas Beyle. «Tahan vaid, et te ei kiidaks seda, mis on teile ohtlik.»

«Aga kas te teate, härra Beyle, et uus Saadikutekoda tõstnud üles Rahvuskaardi ülema ameti likvideerimise

495

küsimuse, arvesse võtmata, et see Lafayette'i väga solvaks. »

Selle teate puhul Beyle kergitas kulmu ega lausunud sõnagi.

«Kindral muidugi loobus otsekohe kõigist oma ametitest.»

Beyle tundis äkki, et talle tikub naer peale.

«Kas tõesti see eksalteeritud vana narr, kes verise revolutsiooni karmi tõe palaganiks muutis, kes püüdis mängida humaanse Robespierre'i, malbe Dantoni ja delikaatse Marat' osa, on viimaks oma palga saanud?! Laffitte ja Casimir Périer tegid

temast Genua moorlase, Fiesèo kannupoisi. «Mooramees on oma töö teinud, mooramees võib minna!» See on nende intriig! Nemad tegid seda! Oi osavust, oi huntide kavalust!»

Ulatades Levasseurile pokaali punase veiniga, tegi Beyle ettepaneku tõsta klaas Tema Kõrguse Prantsusmaa kuninga terviseks.

Levasseur oli kavatsenud saata Prantsusmaale oma eelkäija kohta hävitava hinnangu, ent asjad olid hiilgavas korras, ja kõik, mis tal teha jäi, oli suu pidada. Laita ei saanud, kiita ei tahtnud. Oli võimalik Beyle'i suur ettevalmistustöö vaikides enda arvele kirjutada.

Teel Civitavecchiasse peatus Beyle Firenzes. Seal kohtas ta kunstnik Horace Vernet'd ja veetis tema, ta abikaasa ja tütre seltsis mitu päeva, kuni saabusid reisiks vajalik raha ja dokumendid. Horace Vernet oli pärit põlisest maalikunstnike suguvõsast: ta vanaisa ja vaarisa olid maalikunstnikud, ta isa oli kuulus batalist, kes maalis suuri lõuendeid Napoleoni lahinguist. Horace Vernet oli õppinud oma isa ja kunstnik Vincent'i juures. Kuuludes uude põlvkonda, esines ta klassikaliste traditsioonide vastasena, ja 1809. aastal valmis tal maal «Reduudi vallutamine», mis andis lahingust samasuguse käsituse nagu Mérimée samanimeline lühijutt. 1828. aastal määrati Horace Vernet Roomas asuva Prantsuse Kunstikooli direktoriks.

Lõunalauas näitas Vernet Beyle'ile väikesi visandeid itaalia tüüpidest. Need olid ilusad energilised näod, millel ei puudunud ka kavalus ja heasüdamlikkus, suurepärased näited toredast inimtõust, imehea materjal võitmatu kohordi kujutamiseks.

496

«Kuid paraku,» ütles Vernet, «kuuluvad need kakskümmend seitse suurepärast toskaanlaste pead kõik bandiitidele jõugust, mis kuu aja eest kinni võeti. Ma maalin «Bandiitide kokkupõrget paavsti sandarmitega». Kas teate, kes neist on peameheks? Näete, see.» Vernet ulatas eyle'ile pliiatsijoonistuse, mis kujutas haruldaselt puhast rofiili. See oli umbes üheksateistkümneaastase nooruki täiesti rafaellik pea. Lokkis juuksed, suurepäraselt model-eeritud üllas suu ja imekaunis peahoiak.

«Millised inimesed!» hüüatas Beyle.

«Jah,» vastas Vernet. «Kahekümne seitsme elu määratu energia kulutatakse ära galeeridel, peamees aga vist puuakse üles. Kogu ta kuritegu seisab selles, et ta paavsti tsensorit noaga lõi. Sandarm oli ta kätt takistanud, haav osutus kergeks. Noormees oli kirjavahetuses neiuga, kellele paavsti ametnik ligi kippus. Sandarmid püüdsid kirja-vahetuse kinni ja kasutasid seda nõnda, et noormees oh mõistust kaotamas. Sellest siis ka noalöök, seejärel põgenemine ja bandiitide jõuk Siena—Firenze teel, ning viimaks see kurb lõpp. Kõik kakskümmend seitse istuvad vanglas, oli kahekümne kaheksaski, kuid see on kadunud. Räägitakse, et. see olevat lasknud end paavsti kardinal-kuberneril ära osta ja andnud välja kogu jõugu, aga siiski saanud Roomas lubatud raha asemel silmuse kaela. Hoopiski mitte Pariisi muljed, eks ole?»

«Jah, õnneks mitte Pariisi muljed,» ütles Beyle. «Kuid ega siis selle noorsoo jõudu alati röövli jõukudes ja galeeridel kulutata.»

«Ongi ehk hea, et ma oma diplomaatilist karjääri alustasin Triestis, mitte aga kohe Civitavecchias,» mõtles Beyle.' «Hea, et Sainte-Beuve pooleks aastaks Triesti mu üksindust jagama ei tulnud, nagu ma teda kutsusin, ia hea, et ma nüüd tean, kuidas praeguse Prantsusmaa kolmesse värvisse suhtutakse. Parun Devaux, Prantsuse konsul Civitavecchias, selles ametis olnud juba kuusteist aastat, kaotas mõne tunni jooksul koha ainult seetõttu, et tal pärast juulipäevi oli pähe tulnud vabariigi kolmevärviline lipp Prantsuse konsulaadile kohe välja panna. Täiesti seaduslik tegu, kuid ega iga

seaduslik asi veel hea ole. Trikoloori lehvima seades võttis Devaux fassaadilt maha Paavsti vapi ristamisi asetatud võtmetega. Civitavecchia unna ülem, väike ja vana kardinal Galeffi oli halasta-

497

matu. Kui kardinali ettepanek paavsti kantseleisse jõudis, ei saanud enam ükski \/ägi Devaux'd päästa. Ja nüüd peab vana konsul võimu üle andma kellelegi logelejale, Pariisi paberimäärijate, kelle "Metternich pealegi Triestist minema ajas.»

Konsuli abi, tumedavereline kõhn kreeklane Lysimaque Tavernier saatis oma patrooni nukralt ära.

«Teid ma ei õnnitle, Tavernier, ei õnnitle,» lausus Devaux. «Ma ei saa kauem oodata. Härra konsul Beyle pidi siia jõudma juba nädala eest; näete, esimene tunnus uue konsuli korralikkusest. Ma sõidan üheks päevaks. Rooma.»

«Ma saadan teid,» ütles Lysimaque.

Roomast tagasisõidul istus postitõllas peale Tavernier' kolm Rooma elanikku, üks inglane, ja otse enne Orvie-tosse väljasõitu hüppas tõlda veel keegi tüse itaallane. See tahtis istuda akn a juurde. Lysimaque, kes sellest päevast alates pidas end tegelikuks Prantsuse Kuningriigi esindajaks Civitavecchia territooriumil, otsustas ise akna juurde istuda ja itaallast sinna mitte lasta. Itaallane vaatas teda imestunult, astus kõrvale ja ütles Lysimaque'ile:

«Scusi!» [1]

«Arvan, et itaalia kaupmees peab Prantsuse konsulile koha loovutama,» lausus Lysimaque jämedalt, pöördudes vabandaja poole.

«Aga mina arvan, » vastas too, «et kui teie itaalia kaupmees olete, siis mina olengi Prantsuse konsul Civitavecchias.»

Lysimaque hüppas nagu nõelatorkest püsti.

«Härra Beyle?!»

«Jah,» vastas Beyle.

«Mul on au end esitleda: asekonsul Lysimaque Tavernier.» Nii oligi toimunud mitteametlik tutvumine. Ära sõites ütles Devaux torisedes Beyle'ile: «Soovitan teil Lysimaque minema kihutada. Kaval silmakirjatseja, väliselt tagasihoidlik, kuid väga iseteäd~ lik.»

«Ega ta ometi varasta?» küsis Beyle. «Pole märganud,» vastas Devaux loiult.

Vabandust! (Auvori märkus.)

498

Kui postitolla tolm oli hajunud, läks Beyle sinises1 kaheksateistkümnerealise kuldtikandiga mundris, kolmnurkne valgete sulgedega kübar peas, peened kindad käes ja mõõk vööl, kardinal Galeffi majja. Sinisoonelise kulli-nina ja pisikeste vesiste luitunud silmadega väike vanamees punases redingotis ja punases atlassvestis tõusis istmelt ning astus talle vastu, toetudes vasaku käega kepile, mille vastu kõiksus suur karneoolist roosikrants.

«Jah, jah, Civitavecchia on Viinist kaugemal kui Triest. Meie pole ju nii ranged kui Austria kantsler. Kahju muidugi, et härra Prantsuse konsul saab siin oma valitsu-selt mitte viisteist, vaid kõigest üksteist tuhat franki, aga meie arvame, et kaubandus elavneb ja teie asjad paranevad. »

Toon oli täiesti heasüdamlik, sõbralik ega tekitanud muljet, et see sklerootiline kardinal oleks lapsik rauk. Beyle vaatas ta punast vesti ja püüdis meenutada, kus ta täpselt samasugust oli näinud. See jonnakas mõte aitas tal kardinaliga vesteldes säilitada austavat ja tähelepanelikku ilmet ja hoiduda vaidlusse laskumast.

«Ah jaa, see oli ju «Hernani» etendusel, kus Théophile Gautier säärast vesti kandis ja sellega armsaid kodanlasi kohutas; mina veel ütlesin talle, et ta hajutab publiku tähelepanu, kes ei tea, kumba vaadata — kas vesti või etendust. »

Kardinal viis Beyle'i mere kohal rippuvale rõdule. Siit oli hästi näha lai sinine laht ja paistsid reidil seisvad laevad — kaks suurt purjekat, paavsti sõjalaev ja Prantsuse prikk «Alerte».

«Te ju näete, et mul pole midagi Prantsuse lipu vastu,» ütles kardinal Galeffi, võttis siis taskust valge rätiku ja lehvitas sellega rõdult. Sõjalaeva kohale tekkis valge suitsupilveke ja hetke pärast kostis suurtükipauk. Priki masti tõusis Prantsuse lipp, paavsti sõjalaeva masti aga tohutu suur Peetruse ja Pauluse kujutusega valge stan-dart. See oli paavsti laeva tervitus uue konsuli ametisse-asfumise puhul.

Ülejärgmisel päeval oli kohalik püha. Beyle'i honorar, mille ta «Punase ja musta» eest oli saanud, hakkas kiiresti vähenema. Eelkõige tuli kaunistada konsulaati ööseks tõrvikutega, ära ootamata, millal konsulile raha saadetakse. Hommikul ilmus hämmastunud Lysimaque Beyle'i juurde usalduslikuks vestluseks. Ta kinnitas, et ta midagi

499

ei nõua, et peab suureks auks teenida konsuli juures ja ainult kahtleb, kas ta oskab olla meelepärane, kuid kasulik oskab ta olla kindlasti. Beyle rahustas teda:

«Mu sõber, minu arvates pole teil mingit alust sääraseks jutuks. Mul pole mõttessegi tulnud teid kellegagi asendada.»

Hetk hiljem oli Beyle selle kõneluse unustanud. Lysi-maque aga kirjutas kohe Pariisi oma sugulasele, kes seal; kaupmeheametit pidas, paludes välja uurida üksikasju uue ülemuse härra Beyle'i kohta, küsida kojamehelt jaA teenijailt, kas nad pole härra Beyle'il mõnesuguseid nõrkusi märganud. Kiri lõpetatud, jäi ta rahunenult vastust ootama.

Beyle määras kindlaks töökorra: hommikupoolikul kella üheteistkümnest kuni kella üheni töötatakse koos; kaks korda nädalas külaliste vastuvõtt; Prantsuse laevade saabumisel kaupade klaarimine ja dokumentide läbivaatamine; Prantsusmaa kodanike vastuvõtt igal ajal. Ta hakkas ettevaatlikult küsitlema Lysimaque'i, et saada teateid Civitavecchia elanikkonna koosseisu ja meeleolu kohta. Selgus, et asekonsulil pole sellest aimugi. Et «kuuetuhandeline elanikkond koosneb peamiselt itaallastest», seda teadis Beyle ka ilma temata.

«Missugused tutvused härra Devaux'l olid?» küsis ta.

«Pühapäeviti käis ta siinsete kirikuvõimude pool, mujal mitte kuskil. Ja õieti pole siin ka midagi huvitavat,» vastas Lysimaque.

«Kuidas ei ole!» hüüdis Beyle. «Kaheksa tundi sõitu postitõllas — ja ongi Rooma. Teie aga ütlete, et siin pole midagi huvitavat!»

«Jah, Roomas küll,» ütles Lysimaque.

«Aga kas te siis arvate, et Civitavecchia on kogu maailmast isoleeritud? Ei, me korraldame oma töö ümber. Ei saa piirduda preestrite ja paavsti sandarmiohvitseride seltskonnaga, nii ei tea te midagi. Võtke vaevaks informeerida mind kõigest, mida te päeva jooksul oma silmaga näete, kõigest, mida usaldusväärsetelt inimestelt kuulete ja lõpuks kõigist kuuldustest sündmuste kohta naaberlinnades. Kui tihti peatuvad sadamas aurikud Marseille'ist?»

«Neli korda kuus,» vastas Lysimaque.

«Iga kord olgu aruanded valmis Prantsusmaale saatmiseks

500

Marseille'isse minevate laevadega,» andis Beyle korralduse.

«Kuulan,» ütles Lysimaque, «kuid peaksin paremaks, kui mu töö piirduks rahaliste aruannete koostamisega ja kantseleilise kirjavahetusega.»

Beyle oli sellega nõus.

NELJAKÜMNE NELJAS PEATÜKK

Konsulaadi majapidamine polnud kuigi suur. Ennekõike oli tarvis uut hobust. Kuuenda tragunirügemendi vahtmeister Henri Beyle tundis seda kaupa hästi ja saatis naerdes minema müüjad, kes teda ilmselt tüssata püüdsid. Lõpuks ratsahobune osteti. Tall oli olemas, seal seisid latrite kõrval vanad sõidukid. Oli ka kelder, kuhu jäi Devaux'lt ostetud orvieto veinide tagavara. Köök oli viletsavõitu, kuigi kalurid sinna suurepäraseid kalu tõid. Artišokk polnud veel valminud. Toidulauda oli raske mitmekesistada. Pealegi oli doktor Prévost, kes tulevase konsuli Pariisis läbi vaatas, ütelnud, et lihatoitudest tuleb loobuda.

Konsulaadi ülemisest aknast paistab ääretu mereavarus. Kuigi Civitavecchia pole Roomast kuigi kaugel, tundub ta muust maailmast eraldatud kolkana. Tuuletu vaikus, muistsete randade täielik rahu. Punased kivikatused, tolmused tänavad, kuumad kivid, pärast lõunat inimtühjus. Selle lageda ranniku elanikud ei mäleta midagi minevikust. Siinsed inimesed võivad kõnelda küll kaubatehin-gutest viimase viie aasta jooksul, kuid ükski neist ei jutusta sellest, mis juhtus Firenzes 1823. aastal ja mis oli nende muistsete centum cellae [1] asemel Rooma ajal. Ometi tõi vilets ader just siin maapinnale muistsete asukate — etruskide — esimesed vaasid. Rahulikud ja loiud linnaelanikud pole huvitatud ei raamatutest ega ajalehtedest. Linnas pole koole, pole raamatumüüki, lapsed õpivad preestrite juures. Päevadel, mil sadam on tühi, näib kogu rannik väljasurnuna. Ainult mõnikord neil tühjadel päevadel kiigub kaugel silmapiiril palava päikese käes vaevu märgatava valge punktina kerge prikk. Ja seisab seal

1 Sada tuba (lad. k.).

õhtuni. Pimeduse katte all läheneb ta rannale ja lõikab enesele tee mädanevate vetikate pruunikasse kihti. Kaelani vees kahlavad mehed saavad purjekalt salapäras! kaupa ja viivad selle kivisele kaldale. Tuuakse püsse. Kuid keegi ei tea seda. Paavst Pius VIII on ärahirmutatud mees.

«Miks ei kasutata Civitavecchia mineraalveeallikaid? Need võiksid ligi meelitada välismaalasi ja siinset rannikut elustada,» küsis Beyle kardinal Galeffilt. -

«Aga just seda me ei tahagi,» vastas Galeffi. «Välismaalased nakatavad meie usklikke kogudusi liberalismi roiskumisvaimuga. Paganluse ajal ravisid need allikad roomlasi, kellest teie kõnelete, meie aga oleme kristlased ja peame õigeks ravida endid pühitsetud veega.»

«Kuid on veel üks jõukuse allikas. Te võite hakata mädanevaid vetikaid põldudele vedama. See muudaks põllud rammusaks ja viljakaks.»

«Ka seda me ei taha,» ütles kardinal. «Las talupojad elavad mägedes — rannikul saavad neist salakaubavedajad. Rannavalve läheb meile niigi kalliks maksma.»

Ühel õhtul läks Beyle kohalikku teatrisse. Laval oli näidend «Armastuse ja sõpruse ohvrid» — midagi inglise melodraama taolist. Publik suhtus etendusse külmalt, sest laval oli mees oma naise truudusetuse pärast mõistust kaotamas. Itaallastele polnud mõistetav, kuidas see nii saab olla. Pärast melodraamat algasid farsid, ning teatrisaal otse rõkkas naerust ja hüüetest. See oli vana, lõbus, nalja armastav Itaalia. Beyle nägi äkki oma Lombardia sõprade tuttavaid silmi. Ent teatrist

lahkumisel need sil mad tuhmusid. Beyle'i nooruspäevil süttisid need silmad teistel põhjustel. Üheksa surveaasta jooksul oli Itaalia linnanoorsugu alla käinud.

6. juunil kirjutas Beyle Mareste'ile:

Mul on halb olla. Kas teate, et 20. mail tulid viie suurriigi saadikud kokku ja palusid, et paavst teeks mõningad muudatused oma riigi valitsemise süsteemis? Näiteks laseks administratiivteenistusse ka mittevaimulikke; Riiginõukogu Roomas koosnegu mitte üksnes kardinalidest vaid kahe kolmandiku osas ilmikuist; kohtuotsused majanduslikes asjades tuleb tühistada.

Kui ma vaid suudaksin Teile edasi anda kardinalid dialooge, nende arutlusi ettepanekute puhul! Nad otsustasid

502

keelduda, aga neid vihkavad nende omad sõdurid, nende omad alamad. Neil pole krossigi hinge taga ja kaup-meeskond n&ile võlgu ei anna. Austerlased ajavad teiste riikide ettepanekud nurja. See on plahvatuse ettevalmistamine- Austria saadik Lützow soovitab, et paavst äärmisel juhul järele annaks, kuid valiks administratiivametitesse kõige halvemaid ilmikuid, et vaimulikke taga kahetsetaks.

Võite ise otsustada Rooma moraalse palge üle, mis pole enam see ega teine. Tema Pühadus ei julgenud kolmel päeval protsessioonile ilmuda, kartes, et revolutsionäärid ta röövivad. Ta oli saanud vastava anonüümse hoiatuse.

Paavsti politsei, kes avas kõik tavalises korras saadetavad kirjad, oli ammu ärevil, sest mingisugune parun Dormant ehk Magaja kirjutas pilkavalt ja mürgiselt paavsti valitsuse pühimatest asjadest. Seekord tehti kirjast koopia ning hakati tõsiselt arutama, kes võiks kirja autoriks olla.

Beyle otsustas esialgu täielikult diplomaatilisele tööle pühenduda. Kord kirjutas ta Mareste'ile, et kui valitsus arvab, et kirjanik ei või konsuliks olla, on ta nõus elama, ilma et midagi trükkida laseks. Tegelikult oli olukord selline, et Beyle'il jäi väga vähe võimalusi kirjutuslaua taha istumiseks, kuni polnud korda seatud tema eelkäija lohakile jäetud ametiasjad. Devaux polnud tundnud mingit huvi Prantsuse ametnike vastu Paavstiriigi teistes linnades. Beyle võttis selle asja käsile. Ta käis Ravennas, Anconas, Pesaros, Terracinas. Sõitis kohale lihtsalt, ette teatamata, kas ratsa või kalessis, võttes kaasa itaallasest teenri, kes sarnanes hukkunud Olivieriga.

Beyle ilmus Prantsusmaa esindajate kantseleidesse ränina, rahulikuna, sisenes luba küsimata, kontrollis kon-suliraamatuid, kaubanduslikke märkmeid, maksuraama-Uid, küsis teateid Prantsusmaa kodanike elu ja meeleolu phta. Juba esimese ringsõidu tulemused ei rahuldanud eda sugugi. Selle asemel et elu äratada, tukkusid prants-ased ise; Austria kärkimisest ehmunutena püüdsid nad Wa laisemad kui Civitavecchia lihunikusellid. Beyle'i siiad välkusid kurjalt, kui tema juhistele vastu vaieldi, ta A..tige, halastamatu ja nõudlik. Kolme kuu pärast sündis pööre. Civitavecchiasse hakkasid saabuma aruanded, saadeti mitmesuguseid teateid, täideti Beyle'i ankeetlehti

503

Kui mitte Prantsusmaa jaoks, siis vähemalt iseendale sai ta nüüd andmeid Itaalia seisukorrast. Nende alusel sündis olukirjelduslik visand «Rooma ja paavst». Ta saatis selle oma nõole Pariisi — kokkulepitud aadressil, ümbrikus, mis sisaldas palve saata jäätisevalmistamise masin. Visand ilmus anonüümselt ja äratas välisministeeriumis erilist tähelepanu, sest nagu vastuseks sellele olukirjeldusele, mis ilmus ühes Inglise ajakirjas, järgnes hulk märkusi ja artikleid Austria ja Itaalia ajalehtedes. Minister pidas kirjutust suurepäraseks, ent kellelegi ei tulnud mõttesse, et selle autoriks võis olla Prantsuse kodanik. Pariislaste arvates oli selle kirjutanud mõni inglise vaatleja, konstitutsionalist, tark, külma mõistusega inimene, kes Londoni kõrval midagi muud

ei tunnista, kuid kellel on rikkalikke andmeid paavsti ja austerlaste valitsemisvigadest, mis hukutavad Itaalia.

Pariisist tuli paber Lysimaque Tavernier' aruande kinnitamatajätmise kohta.

«Pean seda tola õpetama,» mõtles Beyle. «See on halb.»

Ta lukustas end kabinetti ning kontrollis kõiki arvutusi ja kalkulatsioone. «Ei, varas ta pole. Ta ainult ei tunne matemaatikat,» ohkas Beyle kergendatult. «Kuid mina pole ju hoopiski pedagoog, mulle on tarvis head abilist, mitte aga auahnete kavatsustega keskpärast tola!» Ettevaatamatult kirjutas ta selle mõtte paberile. Pani siis aruande kokku ja lukustas laualaekasse.

Teated Itaalia kohta, mis Beyle välisministeeriumile saatis, sisaldasid palju faktilist materjali. Seal oli detailseid kirjeldusi poliitilisest olukorrast Ferraras, Modenas, Firenzes ja eelkõige muidugi Roomas — Paavstiriigis. Vana karbonaar demonstreeris kogu oma vilumust ja kuigi naaberlinnade abikonsulid olid pahased, et nende igavest rahupõlve häiritakse, kees temal kogu aeg töö. J Härra Devaux oli harjunud oma kuueteistkümneaastase tegevuse jooksul saatma kaks aruannet aastas. Kuid härra Beyle saatis neid iga kolme kuu tagant ega tundnud piinlikkust šifreeritud depeššide rohkuse pärast. Devaux' aruanded kuskilt Civitavecchiast viskas välisministeeriumi kantselei registraator lihtsalt paberikorvi — seda pahna polnud kellelegi vaja. Niisama tahtis ta toimida ka Beyle'i ettekannetega. Mingi ametnik Beyle on liialt agar ja saadab ettekande varem, kui selleks tähtaeg on määratud. Nähtavasti palub raha või lisapuhkust. Ent saabus depešš,

milles ta küsis direktiive. See üheksaleheküljeline, tiheda käekirjaga kirjutatud ettekanne tuleb siiski läbi lugeda. See veel puudus! Kui igast linnast hakkaksid säherdused saadetised tulema, siis võiks registraatori tugitooli ära surra. Nii oligi käes esimene meelepaha.

Pa'haseks said ka noorem asjaajaja-sekretär ja päris-sekretär, siis vanem sekretär ja viimaks kantseleiülem. Pahameelelaine jõudis ministri kabinetini.

«On aga tola, kes teenistuskorda ei tunne!» hüüdis kant-seleiülem. «Kes temalt nõu on küsinud? Kuidas tohib ta oma kirjutamistega härra ministri juurde ronida? Tooge mulle ta teenistusleht. Kurat teab, mis see on! Määratud ministri korraldusel. Ümber paigutatud Metternichi nõudmisel. Aga kes ta niisugune on, too konsul selles Itaalia kolkas? Aa, see on seesama ajakirjanik, kelle pärast de Tracy perekond palus.»

Kantseleisse tuli minister Mole.

«Vaadake, härra minister, kas on lubatav, et konsulid depeššidega vahetult teie poole pöörduvad?» Mole võttis hajameelselt paberi ja luges:

Paavsti regioon — Romagna — ei kuulu nende rahulike maade hulka, millest Pariis ei tarvitse midagi teada ja mille kohta konsulil midagi teatada pole. Räägin nõnda seepärast, et Romagna on valmis ülestõusuks, et paavsti Rooma võib saada vabariiklikuks, ja olemasolevate täpsete teadete põhjal olen ma kindlaks teinud, et Austria kirjavahetus käib selles suunas, et tahetakse parandada paavsti valitsuse olukorda Prantsusmaa eluliste huvide arvel.

«See on erakordselt tõsine asi,» ütles Mole. «Kes selle kirjutas?»

«Keegi Beyle, Teie Ekstsellents.»

«Keegi!» vihastus Mole. «Teile on ta «keegi», aga minule on ta prantsuse kirjanik, parimate Itaalia kohta kirjutatud raamatute autor. Palun andke mulle kogu tema kirja-vahetus.»

Uks ministri järel mürtsatas kinni. Registraatorid torisesid.

«See on ju selge korralagedus, sellele tuleb lõpp teha! Roomas istub ju meie saadik Sainte-Aulaire. Ettekandeid, mis pole tema käest läbi käinud, ei või usaldusväärseks pidada. See on ju instantsist möödaminek.»

505

«Jah, jah, nii me kirjutamegi,» nõustus kantseleiülem. «Soosigu härra minister, keda tahab, meie nõuame kanteleikorrast kinnipidamist.»

Mole tuli oma kabinetist välja kahvatuna ja pahasena

«Meil käib Aafrika rannikul sõda, ja Lõuna-Itaalia suhtes ei tohi me ükskõiksed olla. Aga mis on selle aja sees teinud meie härrad diplomaatilised esindajad? Saata Sainte-Aulaire'ile järelepärimine.»

Tund hiljem oli järelepärimine Sainte-Aulaire'ile Rooifl saatmiseks valmis. Sellele lisati väike paber eeskirjaga lõpetada konsulite iseseisev esinemine ettekannetega ministeeriumile ja hoopis tilluke paber — noomitus härra Beyle'ile kantseleiinstantsist möödamineku pärast.

Mole kõneles parajasti kellegagi ning kirjutas kõik paberid läbi lugemata alla.

«Niisiis pean ma muutuma rotiks, kes oma kantseleid valvab. Ma pean kaugelenägijast saama lühinägelikuks. Pean ära õppima mittenägemise, mittekuulmise ja mittemõistmise kunsti. Pean hakkama püüdma sääski, keda mu küünla tuli õhtuti ligi meelitab; sapise ametnikukösuna pean väheste reisijate ootel aina kukalt sügama ja lakke vahtima; reisijaid pean vastu võtma sõimuga, visates neile põlglikult passe lauale; pean õppima kohalike sandarmi" tega visti mängima, sügisel aga, vihmaperioodil, tundide viisi kooserdama prantsuse laevakaptenite uste juures, m pisutki oma verd soojendada ja laevapaberite pärast norida.» Beyle käis mööda tuba ja pidas selle kõne valju häälega maha.

Beyle oli kolmandat päeva ära. Taevas oli sinine, peaaegu must. Pruunikskõrbenud maapind ja lage rand meenutasid Aafrika rannikut. «Tore, et teda pole,» mõtles Lysimaque. Istus konsuli tugitooli, teritas sulge ja kirjutas:

Armas onu, millal viimaks ometi selgub, kas meil võimalik oma varandust türklastelt kätte saada? Olen kuulnud, et paljud on Prantsuse võimude vahelesegamisel oma varalised õigused juba tagasi saanud. Mina elan vägü halvasti. Hea Devaux sõitis ära, vallandati omaenda ettevaatamatuse pärast. Teatasin Sulle juba sellest ja palusin, et Sa selgitaksid, mis linnuke mulle nüüd ülemuseks määrati. Härra Beyle . pole vist kunagi välisministeeriumi' teeninud.   Ta armastab väga targutada ja kogu   aeg muudkui

506

kirjutab. Neil päevil tuli talle Pariisist noomitus, panin selle mõnuga hästi silmapaistvale kohale ettekannetemapis. Kujutle, ta austab valitsust nii vähe, et ei pööranud sellele paberile rohkem tähelepanu kui ajalehekuulutusele maja üürileandmise kohta. Ta poetas selle lauale säärasel ilmel, nagu ei puutuks see mingil määral temasse, tõmbas siis saapad jalga, võttis püssi ja sõitis ühe siinse talupoja seltsis jahile. Casamiccio rääkis, et Beyle olevat suurepärane laskur — mõtle, see värvitud juustega vanamehekõbi! Hiljuti, kui ta paar päeva haige oli ja vastuvõturuumi ei ilmunud, nägin ma paokile jäänud ukse vahelt, et tema mokal ja lõual kasvasid täiesti hallid karvad, mis värvi poolest ei sarnanenud sugugi ta suure-pärase põskhabemega. Ta kannab poolparukat, aga nii uhke näoga, et ma poleks kunagi uskunud, et tal on pool pealage paljas. Sa pole ikka veel temast mulle midagi kirjutanud, mina aga tahaksin teada, mis tüüp ta on. Tal on kuues kastis nii palju raamatuid, et ma olen valmis uskuma tema õpetatust, aga tal on arusaamatuid veidrusi, mis räägivad tema madalast päritolust. Hiljuti elasin Roomast tagasi sõites üle õnnetuse: põllul märatsev must pühvelhärg tungis posthobusele kallale ja vigastas

seda raskesti. Tuli peatuda ja minna jalgsi kuni Monteroneni. See on üksildane kõrts suure maantee ääres, poole kilomeetri kaugusel mererannast. Otsustasin seal oodata posti-tõlla kordaseadmist, et mitte jääda päikese kätte. Missugune oli aga mu imestus, kui kuulsin vaheseina taga Beyle'i häält — ta rääkis ühe mehega, kes teda sinjoore Domenicoks nimetas. Mida see sinjoore Domenico tähendab, seda ma ei tea. Mu esimeseks mõtteks oli, et meie tõeline konsul on teel Civitavecchiasse ära tapetud ja tema asjade ning dokumentidega on minu juurde sõitnud "Kingi bandiit Toskaana lihunike hulgast. Ta räägib itaalia keelt palju paremini kui prantsuse keelt. Tema aktsent pole prantsuspärane. Palun, selgitage seal, kelle on saatus sulle ülemuseks toonud.

Nägin, et kõrvaltoast tuli tõepoolest härra Beyle mulle tundmatu, väga kahtlase välimusega mehe seltsis. Kõige imelikum on see, et Beyle tegi näo, nagu oleksime kokku leppinud selles kõrtsis kohtuda. Ta noogutas mulle pead lu ütles: «Ootasin teid, sõidame koos.» Lõppude lõpuks on mulle ükskõik, kes ta on, kui aga mu teenistuskäik ei kannata. Tema kirjutuslaua laekast leidsin oma aruande,

mida ta oli kontrollinud ja sinna kirjutanud põlastava tähenduse minu kohta. See läheb talle kalliks maksma.

Armas onu, kui teie äriasjad on paranenud, saatke mulle natukenegi raha. Palk tuleb Roomast alati hilinemisega, sõitudeks kulub palju, aga arveid välja kirjutada Roomas käimata, nagu see sündis armsa härra Devaux' ajal, seesinane Beyle ei luba. Veel kord palun Teid: kirjutage, kas sel mehel ei leidu mõningaid nõrkusi ja patukesi, et ma võiksin end tema juures kindlamana tunda. Kõige halvem on, et ta on viisakas ega näita väljagi, et ta. mind tolaks peab. Tervitan Teid ja suudlen Teie käsi, kallis onu.

Selle kirja viis ära esimene aurik, mis Civitavecchiast Maiseille'sse läks, järgmine laev asa viis kaasa Beyle'i kirja Romain Colombile Pariisi, kokkulepitud aadressil. Kirja kirjutamise kohana oli märgitud fantastiline lind Mero, see tähendab Rome allkirjaks oli: Dominique. Kirjas teatati, et Civitavecchias elav parun Raisinet on pöördunud Prantsuse konsuli Beyle'i poole palvega, et temale saadetaks eksemplar igast Pariisis ilmuvast uudisteosest: et aga parun Raisinet varsti ära sõidab, tuleks raamatud saata härra Bazini nimele Marseille'ssc. Prantsuse konsul on nende ridade kirjutajaga kohtunud. Dominique ise elati endiselt Abeille' linnas.

Parun Raisinet, Dominique ja Beyle olid nende nõole Colombile hästi tuntud. Colomb korraldas postiühenduse! Abeille' ehk Civitavecchia linnaga Marseille's elava härra Bazini kaudu. Civitavecchia oli küll vabasadam, kuid laevadega saabuvad postisaadetised anti seal ikkagi paavstil posti, kust raamatuid mingil moel läbi ei lastud. Tehti katset raamatuid kohale toimetada diplomaatilistes pakki-i des, kuid posti vastuvõtmisel puuris Lysimaque iga kord] silmad kõigisse raskematesse näkkidesse, mis ei sarnanenud dokumentideümbrikuga. Viimaks ta ehk harjub nendega ja siis võib kasutada tavalist posti, esialgu aga teadis härra Bazin, kuidas toimida. Paavsti posti ja diplomaatilistesse saadetistesse Beyle'ile läkitatavaid raamatuid ei poetatud. Ent kuu aja pärast lebasid Beyle'i laual Balzaci - «Šagräännahk», Victor Hugo luuletuskogu ja komplekt

1 Rome — Rooma (pr. k.).

«Revue de Paris'» numbreid koos Mérimée kirjadega Hispaaniast, katkenditega draamast «Rahulolematus» ja suurepärase jutustusega «Triktraki partii». Mérimée on hakanud toredasti kirjutama. See pole enam lihtsalt noor inimene, kes logeleb Pariisi

tänavail ja kirjutab novelle, vaid kõigiti austusväärne mees, kes pärast ebaõnnestunud teenistust kolmes ministeeriumis, mida kordamööda juhtis pikaninaline Argout, töötab nüüd Prantsusmaa ajalooliste mälestusmärkide inspektorina. Hugo uued draamad ei kõlba kuskile. Ülespuhutud fraaside unutus, värsid, mis segavad dramaatilist illusiooni, millega Shakespeare meid vaimustab. Hugo teatri võib tervenisti ära anda Vitet' üheainsa suurepärase tragöödia eest, nagu seda on näiteks «Henri III surm». Võrratu on Balzaci «Sagräännahk». «See on vastuseks minu Julienile,» mõtles Beyle. «Jätkub vaidlus saatuse ja tahte osatähtsusest. Ent mõtteselgust ja loogikat selles tormitsevas talendis ei ole. Balzac ei taha mõista, et elu ei saa kirjeldada otstarbekohasuse seisukohalt lähtudes. Inimese tepude ja tunnete maailmas valitseb üks ja seesama põhjuslikkuse seadus, ia just see on loonud selle ekslikti arusaama, mida me tahtevabaduseks nimetame. Aga kui tore on see romaan kõiges muus! Kui imehästi on kirjeldatud noormehe surm, kes ei osanud soovida, ei osanud valida asin, mis oleksid suutnud teda iseendaga lepitada. Otsene järeldus sellest: individuaalsed soovid, mis pole kooskõlas reaalsuse, miljöö, klassikuuluvuse ja ühiskonnaga, võivad vaid inimest iseendaga konflikti viia. Aga kas saavad olla suurteks soovideks ja suur-teks tahteponnistusteks selle väikese grupi omakasupüüdlikud ihad, kes taotleb üksnes kasu ja raha? Balzac ei ütle kõike lõpuni välja, ent tal on tuhat korda õigus, kui ta probleemi nii teravalt üles tõstab.»

«Peab oskama õnnetusi ja äpardusi enda kasuks pöörata. Niisugune on beilismi tarkus, ia nüüd tuleb see ellu rakendada. Metternich võis keelduda minu kinnitamisest konsuliks Triesti, kuid ei saanud alandada mind mu enda silmis. Pariisi tohmanid, lühinägelikud kantseleirotid, tahavad mind muuta kantseleikärbseks, kes vastu akna-klaasi peksleb, kui sealsamas on õhuaken avatud. Ma lendan läbi selle akna värske õhu kätte: olen kirjanik. Nii-As, hakkame kirjutama suurt romaani, mis kütkestab tahet ja kujutlust. Kirjutasime juba punasest ja Kustast, nüüd kirjeldame punast ja valget.

509

Jumalatel on õigus. Frédéric de Stendhal ütles kord kirjas härra Jules'ile, see tähendab Judith Gaulthier'le: «Olen omapärane metsloom, kes ei sarnane teistega, kuid niisuguseks on jumalad mind loonud.» Siin Civitavecchias õpid neid sõnu kordama. Siinsete randade kohal heljuvad etruski jumalate varjud. Usaldades end nende kaitse alla, hakkan ma arvama, et ebaõnnestumine diplomaatias on andnud tõuke õnnelikuks tagasipöördumiseks kirjanduseradadele. Niisiis, alustagem tööd. Elu on üürike, aga teha tuleb hirmus palju, ja seepärast on elu lõpmata ilus.»

Lysimaque piilus läbi ukseprao ja hüppas siis ruttu kõrvale, sest Beyle avas järsku ukse ja oleks peaaegu piiluja nina pihta hoobi andnud. Jälle häirimatus ja täielik imestuse puudumine. Beyle naeratas ja ütles:

«Härra Tavernier, ehk olete tööst konsulaadis väsinud? Kui soovite, võite välja minna, uued tariifid vaatame läbi homme!» Ning väljus vastust ära ootamata.

Ta kõndis kaua kirikutelinna väljakuil, hajameelsel pilgul paavstide hauasambaid vaadates. Civitavecchia on paljude paavstide matmispaik. Siia on maetud Urbanused, Innocentiused, Gregoriused, Johannesed, Piused, Leod. Hauasammastel võtmed, paavstikroonid, kerad. Ühel mar-morplaadil nägi Beyle hiiglasuuri mesilasi. See oli Bonaparte'ide vapp. Siin oli see paavsti või kardinali haua-samba seaduspäraseks kaunistuseks, Prantsusmaal aga oleksid need mesilased õudust tekitanud ja Bourbonide viha alla sattunud. Kuid möödaminevale talupojale ei ütle need mesilased mitte kui midagi. Ja nii on see paljus muuski. See, mis muljet avaldab ja teatud ühiskonnas tea-, tud ajajärgul mingit osa mängib, kaotab teistes tingimustes oma tähtsuse. «Tarvis kirjeldada noormeest, kes astub ellu meie päevade Prantsusmaal.

See võiks olla rikka kodanlase poeg. Anname talle nimeks Leuwen. Teeme ta ulaaniks ja vaatame, kellega tuleb meie päevil sõdida noorel mehel, kes unistab Napoleoni sõjakäikudest. Esimené kokkupõrge: riietunud ulaanivormi, peab ta kohe sõitma Nancysse ja sealt oma rügemendiga lahinguväljale. Aga mis lahinguväli see on? Lyoni siidivabrikud!

Tõepoolest, anname noorele prantslasele niisuguse ülesande. Ulaanimunder, mis on ära teotatud tööliste streigi päevil. Möödunud aastal oli Lyon kolm päeva ülestõusutulest

510

haaratud. Lyoni tööliste ainsaks kuriteoks oli see, et nad palusid tühist palgakõrgendust üheteistkümne tunni pikkuse tööpäeva eest.

Kuskil ei kirjeldata Prantsusmaad nii hästi kui Civitavecchias, kuskil ei kirjutata Itaaliast nii hästi kui Pariisis. »

Nende mõtetega jõudis Beyle ühe ukse ette, millel oli graveeritud marmorsilt: Donatto Bucci — antikvaar. Ta koputas ja astus sisse. Teda võttis vastu keskmist kasvu mees, punane sametmütsike peas, kuldraamidega prillid ninal. Mees naeratas meeldivalt ja kutsus Beyle'i provintslase kombel laia žestiga enda järel suurde tuppa, mis oli täis laudu ja lauakesi, kus lebasid valges pärgamendis ja värvilises nahkköites raamatud ja seisid mitmesugused kujukesed; poolpimedas nurgas valendas postamendil Winckelmanni büst. Teine uks viis rohelusega kaetud rõdule. Toal aknaid ei olnud ja mahe valgus paistis laest, läbi mattklaasi. Ühe laua taga, millel asetsesid tassid kohviga ja liuad praetud artišokiga, istusid avatud foliandi ees kaks meest.

Sinjoore Bucci tutvustas neid Beyle'ile. Need olid sin-joore Blasi ja advokaat Manzi. Kui Beyle hilisõhtul koju läks, saatis teda kuni konsulaadini mingi tume kogu. Beyle'i väljavaated kardinal Galeffi usaldust võita vähenesid sel päeval tunduvalt. Donatto Bucci — arheoloog, muinsustekoguja, raamatukoguomanik — ja advokaat Manzi olid kõige kahtlasemad inimesed linnas. Nad peaaegu ei varjanudki oma liberaalsust ja kui pole sugugi kerge tabada revolutsiooniliselt tegevuselt mõnda tislerit või kingseppa, siis need kaks vabamüürlast oma saatusest küll ei pääse.

Aga et Prantsuse konsul oma eraldatusest loobus ja nii häbematult mitu tundi Donatto Bucci juures veetis, seda ei oodanud isegi Lysimaque. Ta kehitas õlgu ja silmitses Beyle'i säärasel ilmel, nagu oleks konsuli laul juba lauldud.

Järgmised nädalad olid veelgi veenvamad. Marseille'ist saabus koorem raamatuid koos härra Sainte-Aulaire'i kategoorilise nõudmisega, et need Prantsusmaa välis-ministri ettekirjutuse põhjal Prantsuse konsulile ilma eelkontrollita kätte antaks.

Sellest nördimusttekitavast faktist teatas seminaristist spioon kardinalile. Suurest ninatubaka-annusest alatasa

511

aevastav linnaülem vehkis taskurätikuga ja vuristas vastuseks:

«Jäta, jäta! Kas sa tõesti tahad, et liberaalid mu arreteeriksid, nagu see sündis Bologna kuberneriga, kes on samasugune kardinal nagu minagi?»

Pariisi saabuvates salajastes kirjades teatati, et noor itaallane Mazzini, kes vanglas oma aja ära on istunud ja nüüd vabana Marseille's elab, kavatseb poliitilistel eesmärkidel Itaaliasse sõita. Mazzini oli endine karbonaar, nüüd karbonarismist lahti ütelnud. Sellele vaatamata ei lubanud Prantsusmaa valitsus tähendatud Itaalia kodani-kul Itaaliasse sõita ja tegi Itaalia territooriumil töötavaile; Prantsusmaa esindajatele ettekirjutuse, et need hoiduksid andmast mis tahes abi Mazzinile ja tema sõpradele. Beyle'ile seesugune Prantsusmaa poliitika ei meeldinud põrmugi. «Kas tõesti pole Louis-Philippe'i teadvusse jäänud kübetki juulipäevade aust, et ta tahab niiviisi Prant-susmaad häbistada ja noort itaallast kinni pidada?» mõtles ta. Mazzinist oli talle

rääkinud Firenze elanik Vieus-A seux, kes Toskaanas esimese avaliku raamatukogu asutas. Temalt oli Beyle ühtlasi kuulnud, et Mazzini juhib uut ühingut «Noor Itaalia», mille eesmärgiks on maa ühendamine.

Mööda Euroopat on veeremas revolutsioonilaine: Pariisist ja Brüsselist kuni Varssavini oli kõikjal rahutu. Juulipäevad kajastusid Idas Poola sõjaga Nikolai I vastu. Desarmeeritud Poola polgud, kümned tuhanded ülestõusnud püüdsid jõuda Pariisi. Lafayette organiseeris ühiskondliku komitee põgenike abistamiseks. Poola luuletaja Mickiewicz lahkus Roomast ja rändab nüüd mööda maailma. Depešše saabub nii palju ja sääraste šifritega, et kirjanduslik tööl tuleb katkestada. Istudes öösiti üksinda, ilma Lysimaque'ita, dešifreerib Beyle depešše, juhendeid, teateid ja käskkirju, loeb läbi ja põletab need seejärel küünlal, mis veega täidetud alustassil seisab. Hommikuks koguneb suur hulk paberituhka, pead aga täidab poliitiline tahm. Ühelt poolt on Prantsusmaa revolutsiooniliste ideede kandja, kes homse päeva ees hirmu ei tunne, teiselt poolt aga esineb seesama Prantsusmaa kolooniate orjastajana ning neljanda seisuse tagakiusajana. Ega asjata öelda ministeeriumi teadetes selgesõnaliselt, et põrandaalusel «Inimõiguste Ühingul» on side Itaalia revolutsioonilise

liikumisega. Illegaalselt tegutsev «Rahvasõprade Ühing» on Prantsusmaa vaenlaseks kuulutatud. Blanqui esines süüalusena kohtus nõudmisega, et kolmkümmend miljonit töötajat peavad saama valimisõiguse, et seda kasutada oma huvidele vastavate seaduste loomiseks: kõik liigne tuleks mittetöötajailt ära võtta ühiskondliku krediidi organiseerimiseks, mida saaksid kasutada varanduseta kodanikud.

Kõik rääkis vaibumatust käärimisest, poliitiliste süsteemide ebakindlusest, sotsiaalse murrangu algusest. Hommiku eel tegi tööst väsinud Beyle märkmeid ning kavandeid «Punase ja valge» tulevaste peatükkide jaoks, suurde helesinisesse portfelli aga ladus materjalid, mis olid ühenduses tema diplomaatilise tööga Itaalias. Tema peas kujunes täpne pilt väikesest, kitsa vaatepiiriga Parmast, Itaalia kõige kaunimast linnast. Ta pani sinna elama inimesed, kes olid õnnistatud beilistlike karakteritega, ta andis kindla kuju igale tegelasele, töötas ümber mälestused ebaõnnestumistest ja kordaminekutest oma elus ning täitis nendega helesinise portfelli, milles ta hoidis oma elu kauneimaid mälestusi ja muljeid. Nii töötas ta ümber oma päevad ja tunnid, oma saavutused ja õnneta ju, vabanedes nukrusest ja jättes meelde rõõmu. Sellest ajast peale hakkas ta elu kulgema rütmilisemalt ja ilmnes määratu vahe tolle Beyle'i vahel, kes kunagi ammu pingeliselt, töötas «Punast ja musta» lõpetades, ja selle Beyle'i vahel, kes nüüd kergesti ja loovalt käsitleb oma elamusi ja neile jälle elu annab.

1832. aasta veebruarikuu lõpul tuli pärast Pariisist saadud kiirteadet kõik tööd ootamatult katkestada. Viimaks ometi algas tõeline elu. Louis-Philippe, kes pärast juuli-barrikaade kuningaks sai, keeldus abistamast Poolat tema võitluses Nikolaiga, põhjendades seda mittevahelesegamise-poliitikaga. Samal ajal aga sallis ta Austria vahelesegamist kõigisse Euroopa asjadesse. Ja nüüd, mil kogu Põhja-Itaalia on valmis ülestõusuks, kavatseb Austria panna oma käpa Aadria mere rannikule väljaspool Lombardia-Veneetsia valduste piire. Seda ei tohi lubada — kuni prantslased Itaaliat armastavad, tuleb austerlastele vastu astuda. Beyle tervitas Aadria mere ranniku hõivamist Ancona piirkonnas Prantsuse vägede poolt. Kolm iaeva — «Arthemise», «Souffrant» ja «Victoire» ilmusid Monte Cuasco alla ja tungisid muulidest ning linnast

amfiteatrina ümbritsetud sadamasse. Paavsti garnison sulges prantslastele pääsu linna. Siis lasksid Prantsuse sapöörid kindlusseväravad õhku ja võtsid paavsti ja Austria lipud ilma ühegi pauguta kõigilt asutustelt maha.

Prantsuse konsul Henri Beyle, kes nüüd jälle sõja-komissariks oli saanud, istus püsside ja trummide keskel oma telgi kõrval välilaagris Ancona all. Austria sõjaväed lähenesid ja võis oodata igasuguseid ebameeldivusi. Kaheksateistkümne suurtükiga sõjalaevad olid täiesti lahinguvalmis, põhja ja lääne poole olid välja pandud valvepostid. Kuid härra Sainte-Aulaire, kes jõudetundidel Roomas Fronde'i ajalugu kirjutas, oli unustanud raha saata. Sõdurid ei saanud palka, madrused kippusid maale ja Beyle kartis sääraseid isevarustamisoperatsioone, mille tagajärjel Ancona elanikud austerlaste lahkumist ja paavsti garnisoni desarmeerimist kahetsema võivad hakata. Härrad ohvitserid nägid seda välilauakese taga istuvat eraisikut esmakordselt. Saanud teada, et see on varustuskomissar, nõudsid nad rügemendikassas leiduva raha jaotamist juhtiva koosseisu vahel. Beyle kuulas neid nõudmisi vaikides ja raputas eitavalt pead, kui aga nõudmised tungivamaks muutusid, kõrgendas ta häält ja nõudis, et leitnant oma mangumise lõpetaks.

«Härrad ohvitserid tahavad raha teatri jaoks, alamväelased aga jäid täna lõunasöögita. Härrad ohvitserid tahavad lõbustusi, alamväelased aga on sunnitud nälja tõttu elanikele liiga tegema. Palun rügemendikassa kallale-kippumisest loobuda.»

«Kes te niisugune olete, et julgete nõnda rääkida?» karjus väike leitnant. «Näidake oma volitusi!»

«Need on täiesti küllaldased, et teid aresti saata,» ütles Beyle ja nõudis endale hobuseid.

Varsti kihutas linna poole kaless, mille ette olid rakendatud suurtükiväehobused, kalessi järel traavis ratsa-eskort, sõidukis aga istus väga tähtsal ilmel sõjakomissar. Kahe tunni pärast kihas laagris elu. Beyle oli alla kirjutanud dokumentidele tasumaksmise kohta kõigi toiduainete eest, mida linn Prantsuse väeosade varustamiseks annab. Laitmatu itaalia keel, elavus, otsekohesus, hulga nimede mainimine, mille kandjad olid itaallaste lemmikuiks — see kõik kindlustas Beyle'ile linna esindajate poolehoiu. Mis oleks võinud kujuneda katastroofiks, sai nüüd pandiks headele suhetele. Õhtuks olid sõdurid ja

514

madrused toidetud. Prantsuse kirjanik osutus suurepäraseks sõjakomissariks. Sõdurite ja madruste väsimus ja rahutus asendus rõõmsa meeleoluga. Beyle'i päevased vaenlased muutusid ta õhtusteks sõpradeks.

«Täis kõht on nagu puhas südametunnistus,» ütles Beyle naerdes leitnandile, kes hommikul tema peale oli karjunud.

«Prantsusmaa kodanikul peab igal pool laud kaetud olema,» lausus leitnant ninakalt.

«Mina küll ei arva, et Prantsusmaa kodanikul oleks sünnis hakata marodööriks, veel vähem rohutirtsuks, kes loodab kaetud lauale.»

Jutt võttis terava pöörde, oli puhkemas juba avalik tüli, sest Beyle ütles õige järsult, et tema ei hinda sugugi Prantsuse kodakondsust, et siin, Ancona all, võib Prantsusmaa end veel rohkem häbistada. Tüli jäi tulemata üksnes tänu kindral Cubieres'ile, kes Beyle'i juurde astus, tal käe alt kinni võttis ja ta eemale viis.

«Kas te teate, härra komissar, et tundmatu partisanisalk on meie valvepostidele kallale tunginud? Kallaletungijad polnud ei paavsti garnisonist ega Austria vägedest. Ma tegin korralduse mitte tulistada.»

«Ja toimisite väga õigesti,» ütles Beyle. «Ma taipan, milles asi on. Lubage mul üheks ööpäevaks ära sõita — ja kõik rahuneb.»

«Tehke, nagu tarvilikuks peate. Selles neetud linnas olen ma nagu pimedas metsas. Ei taipa, kes on vaenlane, kes sõber, kellega me sõdime, mida me kaitseme ja milleks kõik see on ette võetud!»

Beyle ei vastanud. Käskjalg tõi talle reisitarbed. Beyle riietus ratsaülikonda ja koos korsiklasest traguniga alustas sõitu põhja poole. Järgmise päeva õhtuks jõudis Beyle tagasi ja teatas kindralile lühidalt, et mingit ohtu ei ole. Kindral polnud uudishimulik ega küsinud midagi, kuid väeosas oldi vaikivas vaimustuses ümarapalgelisest komissarist, kes oli ainsaks tsiviilisikuks sõjameeste keskel, ent oli hoidnud ära võib-olla suure, mitte niivõrd sõjalise kui poliitilise ohu.

Asi toimus lihtsalt. Beyle tundis hästi Itaaliat ja tal oli peaaegu igas linnas sõpru neis ühiskonnakihtides, kellest polnud aimu ei Sainte-Aulaire'il, Molel, Virginie Ancelot'l ega retsensentidel, kes Pariisis avaldasid kirjutusi Stendhali teoste kohta. Ta ilmus nendesamade itaalia

515

põrandaaluste juurde, kes valmistasid ette ülestõusu Põhja-Itaalias. Nendega oli tal pikk ja äge kõnelus. Ta ei eitanud Prantsuse okupatsiooni kui niisuguse vastikust, esitas aga otseselt küsimuse Austria kavatsuste takistamisest mis tahes vahenditega.

«Kasutage prantslasi,» ütles Beyle, «et Austria sandarmid ei saaks tulla ja teie turjale laduda midagi hullemat.»

Me ei tea nende inimeste nimesid, kellega Beyle kohtus. Teame ainult, et ta käis Senigallias, et teda võeti seal vastu «kui sõpra ja venda» ning et ta teel meenutas selle toreda linna ajalugu, kus Cesare Borgia kunagi korraldas lõksu temaga vaenujalal olevaile vürstidele-kardinalidele: kohates neid relvitult, suudles Borgia neid, pool tundi hiljem aga lebasid Senigallias nende laibad. Beyle hoiatas tõsiselt, et karbonaarid ei laseks endid võluda Prantsuse relvade hiilgusest. Ise ta sõitis varsti tagasi Civita-vecchiasse ja sealt Rooma. Sainte-Aulaire oli täielikus vaimustuses, Beyle aga ei jutustanud kellelegi üksikasju oma operatsioonist. Ta ainult palus, et Sainte-Aulaire talle Pariisi sõiduks puhkust annaks.

«Aasta pärast,» vastas Sainte-Aulaire.

Prantsuse väeosa jäi Anconasse kuueks aastaks.

NELJAKÜMNE VIIES PEATÜKK

Kolme sõjalaeva ekspeditsiooni ajal käis Beyle Naapolis ja Palermos. Kirjas di Fiorele kirjeldab ta balli Prantsuse konsuli Latour-Maubourg'i juures Naapolis. Beyle vaatas tantsijaid, ja kõige rohkem Naapoli kuningat, kes oli eriskummalises paraadmundris ja kõrvulukustavalt, korisevate kannustega. Selle kärarikka monarhi seltsis saalis liikudes punastas prantsuse kaunitar La Ferronnays kõrvadest kuni õlgadeni. Beyle märkis üles nende jutus «Issand Jeesus, mademoiselle, kutsusin teid tantsima, arvates, et see on kadrill, aga selgub, et see on galopp. Seda tantsu ma ei oska.» — «Ka mina olen väga harva galoppi tantsinud,» vastas preili de La Ferronnays. «Vaatame, kuidas teeb esimene paar, ja proovime,» ütles kuningas ja hakkas saalis hüplema, hirmuäratavalt oma kannuseid koristades.

Ent oli ka hoopis teist laadi muljeid. Kord varahommi-

516

kui läks Beyle jalgsi Naapolist Pozzuoli kaudu Miseno neemele. Ta jõudis sinna, kui päike oli alles madalal, vaatles Baiae varemeid, kõneles talupoegade ja kaluritega ning, olles riietatud nagu kõik teised, täiesti unustanud prantsuse keele ja mõtted, tundis ta end hoopis paremini kui Latour-Maubourg'i ballil. Ta jutustas talupoegadele, et need olid muistses Itaalias patriitside suplemiskohad, ja äkki ütles üks talupoeg, et

ta oli eelmisel päeval maa. seest välja kaevanud «marmorist mehe». Beyle vaatas leiu viivitamata üle, tundis ära Tiberiuse büsti, andeka kujuri töö, leppis talupojaga ostuhinna suhtes kiiresti kokku ja sõitis juba enne keskpäeva Naapolisse tagasi, kasutades selleks väikest muulakaarikut. Ta istus talupoja kõrval, hoides kinni niinmati sisse mähitud kuju. Hiljem kirjutas ta di Fiorele: «Üks paremaid Rooma kujureid, minu lähedane sõber (ta armastab ilu niisama kui mina, see tähendab — kirglikult, meeletult), nimelt Vogelsberg võtab minu leitud aarde restaureerimise enda peale.» Niisiis, tuli sõita Rooma.

Pärast Ancona ekspeditsiooni Civitavecchiasse tagasi jõudes leidis Beyle Tiberiuse büsti täielikult restauree-rituna.

Teel Rooma peatus Aleksander Turgenev Firenzes. Märkides oma päevikusse, et Itaalia linnades puuduvad raamatukauplused, nimetas ta rõõmuga erandina Firenzet. Seal oli Genfi raamatukaupmees Vieusseux avanud lugemistoa (gabinetto di lettura), mis kujunes Firenze noorsoo ja Milaanost ja Naapolist väljasaadetute kogunemiskohaks. Toskaana valitseja oli haridusesõbralik ega pooldanud Austria režiimi.

Aleksander Turgenev läks lugemistuba vaatama. Seal kohtas ta itaalia noorteringi juhti Capponit, sai tuttavaks Vieusseux' enesega ja nägi lugemistoas, kus leidus rikkalikult Euroopa uuemat kirjandust, raamatu kohale kummardunud Henri Beyle'i. Tervituse järel algas kohe jutt Pariisist. .

«Mina saan ikka veel läbitorgitud ja suitsutatud kirju,» utles Beyle. «Kas tõesti pole koolera veel vaibunud?»

«Venemaal ta möllab edasi, iseäranis suvekuudel. Mis Puutub Pariisi, siis seal ei ole ta märgatav, kuid minu kirjad vennale on sattunud kahekordse suitsutamise ohvriks ja politseilise suitsutamise tõttu jõuab tihti pärale

hoopis midagi muud, kui mina kirjutasin. Räägitakse, et ka Inglismaal on sama kord. Vend kirjutas, et parlamendis tehti arupärimine karbonaar Mazzini kirjade avamise kohta.»

«Mazzini pole enam karbonaar,» tähendas Beyle. «Ja teie vend on ju nähtavasti ka sellest liikumisest praegu eemal?»

«Pariisis ei tahtnud ma sellest avameelselt rääkida, kallis sõber.»

«Noh, aga siin? Mul on mulje, et ta oli poliitiliselt siiski palju tähtsam ja seetõttu tsaarile kardetavam kui näiteks Koreff, kes on kahtlemata ka liberaal ning Hardenbergi konstitutsiooniprojektide kaasautor.»

«Aga me püüame teha kõik, et see kumu ununeks.»

«Mõistan,» ütles Beyle. «Minule võite kindel olla, kuid ma ütlen teile avameelselt: võõramaine Austria režiim laostab Itaaliat vähem kui Louis-Philippe'i valitsus Prantsusmaad. Siin saavutab iga liikumine keemispunkti, mille tulemusena inimeste iseloom karastub ja energia tugevneb võitluses. Itaalia perekondades võite seda märgata rääkijate näoilmest.»

«Kas mind perekondadesse lastakse?» küsis Turgenev.

«Lastakse, kuid mida avalikumalt perekond elab, seda ettevaatlikum peab olema. Soovitan teile vennast mitte kellelegi rääkida. Muide, olen kindel, et mõned perekonnad Roomas võtavad teid eriti hästi vastu just sooviga saada teateid härra Nikolai Turgenevi meeleolu kohta.»

«Mind piinab kahtlus, kas sõita edasi,» ütles Turgenev. «Räägitakse, et teed ei olevat ohutud.»

«Nüüd on jäänud märksa vaiksemaks. Möödunud aastal kees Bolognas, Parmas, Modenas, Romagnas otsekui tuline laava, tänavu aga on nõnda Paavstiriigis ja

Piemon-tes. On olnud palju tulevahetust, palju võllaid. Pühal Isal läksid timukatööga käed rakku. Teed aga on praegu ohtlikud ainult lõunas. Itaallaste kannatlikkus on siiski otsatu. Kuid veel üks aasta säärast režiimi ja vaesumist — ning põhjapoolsetel teedel pole bandiitide pärast enam võimalik sõita. Austerlased provotseerivad kõik noored ja tugevad mehed kuritegevusele.»

«Ah jaa, unustasin teile uudist rääkida. Prantsusmaal tehakse rauast teid. Aurumasin sõidab Saint-Etienne'i ja Roanne'i vahel — maarahva rõõmuks.»

518

«Jah, ma olen kindel, et lähemas tulevikus hakkavad aurutõllad veerema kogu Prantsusmaal.»

«Ei usu,» väitis Turgenev vastu. «Pariislased suhtuvad neisse katsetesse nagu mängusse. Aga kui teha rauast tee kuni Siberini, kui palju vene südameid siis hõiskaks.»

Beyle vaatas Turgenevile otsa ja lausus:

«Minu väljasaadetud sõprade juurde, meie Milaano ringi juurde ei ehita mingisugust raudteed, nagu ei saa seda ehitada nooruse ja kuueteistkümnenda aasta Milaano juurde. Jutustage mulle üksikasjalikult Pariisist. Olgugi et vihkan seda linna, tahaksin ometi teada, kuidas elab . . . noh, kas või Clara.»

«Kust teie teda tunnete?» küsis Turgenev, püüdes varjata hämmeldust, nagu oleks kuulnud halba nalja.

Beyle heitis Turgenevile kiire pilgu ja lausus siis kohmetunud ilmel tagasihoidlikult:

«Andestage mu nali, ma unustasin hoopis, et te pole selle Mérimée hüüdnimega harjunud.»

«Oh jumal!» punastas Turgenev, «mulle näis, et te küsite nõnda minu venna mõrsja Clara Viarise kohta!»

«Seda parem, et igaühel on oma Clara,» ütles Beyle. «Ent ma olen kindel, et mulle kirjutatakse harvemini kui teile.»

«Jah, ma kirjutan regulaarselt ja saan regulaarselt vastuseid. Kas näen teid Roomas?»

«Jah,» vastas Beyle, «kui olete seal oktoobris.»

«Jõuan kohale detsembris,» ütles Turgenev.

A. I. Turgenevi päevik (valge pärgamentvihik). Firenze,

26. novembril 1832. Livorno-Pisa, 2. detsembril. Perugia.

5. detsembril. Kell viis õhtul sõitsime Neppist välja ja pöörasime Via Flaminialt Monterossi juures uuele teele. Mis nüüd kannab Via Cassia nime. Kell üheksa nägin kõrgendikult... Roomat!

Kell pool üksteist peatusime teiseks hommikueineks. Siin kohtasin Beyle-Stendhali ja näitasin talle tema manatut. Ta soovitas peatuda Cesi juures ja andis mulle tema nimele kaasa kirjakese. Kell pool üks asusime jälle teele.

6. detsembril. Beyle saatis mulle Michelet' «Rooma ajaloo» huvitava kaaskirjaga ja hoiatas niisuguse tšitšeroone eest, kelle nimi algab V-tähega — küllap Visconti. Aitäh!

519

Paavsti ja Vatikani jaoks on mulle ühest päevast küllalt. (Prantsuskeelne juurdekirjutus.) «Vaatamata Vatikani ja Peetri kiriku majesteetlikkusele ei löönud mu kujutlus lõkkele. Pagendatud itaallaste vaim viib mind proosalistele ja kurbadele mõtetele. Preestrite protsessioonid ja paavsti teenistus ei suuda eemale peletada

mõtteid teisest Itaaliast, ülikaunist, kuid vaesest, mida selgesti näeb mu mõistus.» (Väljavõte Beyle'i kirjast minule.)

7. detsembril tuli Corsole minevale Aleksander Turge-nevile vastu laiaäärelise kaabu, toredate lokkis juuste, ruuge habeme ja siniste silmadega sihvakas mees. Itaal-lased paljastasid teda kohates austavalt pea. Vaimustatud pilkudest, millega seda meest saadeti, oleks võinud arvata; et see on kroonprints või mõni teine eriti tähtis isik. Turgenevi juurde jõudes ta peatus, lõi käsi kokku ja siruli tas need siis Turgenevile. See oli maalikunstnik Karl Brüllov, kes oli Roomas eksponeerinud oma äsja lõpetatud maali «Pompeii viimne päev». See muretu, täies loomis-jõus kunstnik oli kolmekümne kahe aastane. Kuulates 1829. aastal Puccini ooperit «Pompeii viimne päev», tuli ta mõttele maalida sel teemal pilt. Laava alla maetud linn alles hakkas nähtavale tulema. Beyle kirjutas 1832. aasta jaanuaris di Fiorele Pariisi: «Pompeiis alles kaks kuud tagasi avastatud mosaiigid annavad pildi kõige kaunimast, mida leidub antiikses maalikunstis.»

7. detsembril lõunatasid Aleksander Turgenev, Brüllov, Sobolevski ja Kiprenski üheskoos Rooma restoranis, järgmisel päeval aga märkis Turgenev oma päevikusse:

8. detsembril. Lõunatasin Zinaida Volkonskaja juures. Pärast läksin koos Beyle'iga Sainte-Aulaire'i juurde ja õhtul krahv Circourfi juurde.

Teel kõnelesime Brüllovi maalist. Beyle'ile maal ei meeldinud.

«Andke oma sõbrale nõu, et ta seda maali väljaspool Itaaliat ei eksponeeriks,» ütles ta. «Mul on andmeid, ei prantsuse noorte maalikunstnike ringkonnis praegu kõi-\ gesse venelikku halvasti suhtutakse. Tsaari arveteõiendamine poolakatega on jälk. Ja see maal on halb. Miks ta praegu üldse itaallaste huvi äratas? Ainult seepärast, et Itaalias pole juba ammu enam tõelist maalikunsti. See maalikunsti puudumine pole tingitud «keskaja suurest

520

hingusest», nagu ütleks mõni härra Hugo. Tühi loba! Geenius elab alati rahva keskel nagu säde tulekivis. On tarvis vaid olukordade kokkusattumist, et surnud kivist säde süttiks. Kunst on alla käinud, sest temas ei ole seda laia, ülemaailmset konseptsiooni, mis varem kunstnikke looma õhutas. Detailid, vormid ja sūžee pisiasjad, kui kunstipärased need oleksidki, ei moodusta veel kunsti, nagu ei anna ideed, olgugi geniaalsed, kirjanikule veel õigust geeniuse või talendi tiitlile. Et geeniuseks saada, on tarvis luua vaadete ring, mis haaraks ja koordineeriks kogu kaas-aegsete ideede maailma ja allutaks selle ühtsele elavale ning valitsevale mõttele. Ainult siis vallutab mõtlejat idee fanatism, see tähendab selge ja kindel usk oma üritusse, milleta pole ei kunstis ega teaduses tõelist elu. Vanadel itaalia kunstnikel oli see usk olemas ja seetõttu olid nad tõelised loojad, mitte aga kopeerijad, iganenud kujutluste viletsad jäljendajad. Ja veel: ma pole kunagi eraldanud kunstnikku mõtlejast, nagu ei saa eraldada kunstilist vormi kunstilisest mõttest. Ma ei oska kujutleda kunsti väljaspool neid, sotsiaalseid olusid, milles vastav rahvas elab. Nendest ja ainult nendest on kunst ammutanud oma jõu ja nõrkuse, omandanud suure tähtsuse või muutunud labasuseks. Ma ei taha ütelda, et Brüllovi teos kuuluks viimasesse liiki, aga ometi on ta kuiv akadeemiline väljamõeldis, selge klassitsism, mis mõistusele ega südamele midagi ei. ütle. Siin puudub täielikult see poliitika, mis peab olema ajaloolise maali tuumaks.»

Et Turgenev peaaegu igale Beyle'i arvamuseavaldusele vastu väitis, oli vaidlus väga äge. Prantsuse saatkonna juurde jõudes kohmas Beyle äkki:

«Kas te Sainte-Aulaire'i juurest lähete Circourfi juurde?»

«Jah,» vastas Turgenev.

«Mulle meeldib väga ta venelannast abikaasa, ehkki ma tema neiupõlvenime hääldada ei suuda, kuid ma kardan, kas vanale Circourfile endale pole külge jäänud mõningaid Polignaci vigureid — pärast nii pikka . sekretäri-ametit selle ministri juures.»

Sel hetkel möödus neist mustajuukseline noormees, kel olid väga punased huuled ja silmad nagu kirsid. Ta teretas Beyle'i külmalt ja tseremoniaalselt. Kõik kolm läksid saatkonna trepist üles.

521

«Jutustan teile kunagi, mis mees see on,» ütles Beyle Turgenevile kõrva sisse. «See ongi see V., kellest ma teile kirjutasin.»

9. detsembril. Kell kümme läksin Beyle'i juurde. Ta oli alles voodis. Leppisime kokku, et järgmisel päeval hakkame Roomas jalutuskäike tegema. Visconti... Paavsti valitsuse nuhk.

Circourt sõitis minu juurde ja koos läksime Prantsuse saadiku Sainte-Aulaire'i suvilasse.

10. detsembril. Jätkan suure naudinguga Tasso lugemist. Käisin Brüllovi juures, nägin poeemi tema «Pompeii viimsest päevast». Põhiliselt on ta toetunud Pliniuse tekstile, ja Pompeiid ning seal säilinud esemeid on ta kaks korda vaatamas käinud.

Kell kaksteist tuli Beyle-Stendhal mulle järele ja me läksime vaatama Roomat, eelkõige Peetri kiriku juurde, ja Montorio mäele, sest tema arvates pole Rooma kuskilt nii hästi näha kui sellelt mäelt. Teel näitas ta mulle, mõningaid paleesid ja kirikuid ja vanaaegset Pasquini kuju Braschi palee juures. See Braschi oli paavsti vennapoeg, kes oli osanud röövimisega endale palee saada. Paavst ei teadnud hulk aega midagi oma vennapoja rikkusest. Teatakse kõnelda, et kui paavst esmakordselt paleed nägi, hakkas ta nutma, käskis kohe Vatikani tagasi sõita ega külastanud vennapoega tema uhkes palees.

Õhtu eel, kui Rooma linnakära vaibus, täitusid Turge-nevi päeviku mahukad leheküljed üksikasjalike märkmetega kõigest, mis päeva jooksul nähtud. Turgenev kirjutas päevikusse ka Beyle'i anekdoodid paavstliku Rooma kohta; märkis sinna tema igavese vaenu usu vastu ja pilked kiriku aadressil, mida Beyle käsitas kui väga tõsist kasu-.j ahnitsemise organisatsiooni; ta kirjeldas Beyle'i tähelepanelikku pilku, mis, samal ajal kui Beyle jutustas Roomast ja tema ajaloost, pidevalt jälgis, milline mulje vestluskaaslasele jääb. Keegi ei oska rääkida Roomast nii hästi, nii ammendavalt ja huvitavalt, keegi ei tunne nii põhjalikult muistset, keskaegset ega nüüdsetki Itaaliat j kui see tark konsul. See pole enam Pariisist, Virginie Ancelot' salongist tuntud kergemeelne teravmeelitseja, see on hoopis uus inimene, kellele austavaid kummardusi

522

teevad prantslased, keš teda hästi ei salli, kellest salvavalt ja nöökavalt kõnelevad kadedad katoliiklikud itaallased ja keda armastusega nagu sõpra tervitavad kehvalt riietatud lihtsad roomlased. «Kust küll tuleb selle nii aristokraatliku mehe demokraatlikkus? Miks valib ta endale sõpru Itaalia lihtrahva hulgast?»

Vatikani akendest näitas Beyle kord Albamo mägesid, kord Tasso tamme Tiberi kõrgel kaldal.

Leppisime kokku, et kohtume homme ja huigume jälle mööda Roomat. Kui olime Vatikani akendest avanevat suurepärast vaadet küllalt imetlenud, lahkusime siin teineteisest. Lõunatasin Circourt'i juures koos Viscontiga. Sealt läksin õhtuks Gurjevi juurde. Tellisin tõlla terveks päevaks.

Oli kell kuus õhtul. Vene diletant Turgenev, kes kogus Venemaa ajalugu puudutavaid dokumente ning reisis tutvusi sobitades, loenguid kuulates ja muljeid

kogudes, ei tüüdanud Beyle'i sugugi, kuid minna koos temaga proua Circourt'i poole ja seal härra Viscontit kohata — see tundus Beyle'ile iile jõu käivat. Ta ei saanud end kunagi sundida ebameeldivate inimeste juurde minema. «Beyle ei tee kunagi vahet kurjategija ning igava inimese vahel — tema meelest on nad ühesugused,» oli ütelnud Mérimée. Turgenev lahkus, Beyle teda saatma ei läinud. Ta tahtis üksinda veel kord vaadata akendest Ianiculumi. Siis läks ta üle Tiberi Trasteveresse ja tõusis Ianiculumile Torquato Tasso kalmu juurde, istus tamme alla pingile, kus eriti hea oli jälgida Rooma vaikseks jäämist. Päike oli juba madalal, tuuletu ja selge päev lõppemas. Pikkamisi tume-nesid majade katused, kirikud ja kuplid, ristid ja tornid. Lähenes kiire itaalia videvik ja vaevalt tunni aja jooksul kattusid tänavad varjudega ning Tiberi kallastelt hakkasid roomama uduviirud. Ainult kõige kõrgemaid katuseid ja Peetri kiriku kuplit kuldasid veel loojuva päikese kiired. See Rooma elu hääbumise vaatepilt oli suurepärane. Hakkas kahju tema ajaloo tagasipöördumatust hääbumisest, nagu on kahju eluaastatest, mis on tagasipöördumatult möödas. Silmad püüdsid ahnelt loojangu viimast helendust ja majesteetlikkude ehituste kontuure, mis polnud veel videvikku kadunud. Rattalõgin iidsetel kividel tundus mõõtmatult kaugena, vaiki jäävad kirikukellad

523

kõnelesid päeva rahulikust lõpust. Tarvis oli koju minna, enne kui mägedesse ilmub aria cattiva — tervist rikkuv õhk, mis võib tekitada hirmsa palaviku. Ent oli raske liikuma hakata. Vaatamata selgetele mõtetele osutus peaaegu võimatuks võidelda segaste tundmustega. Beyle'ile meenus järsku, et täpselt neljakümne nelja päeva pärast saab ta viiskümmend aastat vanaks. See teadmine ahistas esmakordselt ta südant. Ta püüdis kõigest jõust mõista, mis oli enne — kas mõte, et loojunud päike ei tule kunagi tagasi, või teadmine, et tema õlgadel lasub juba pool sajandit. Üks oli seotud teisega, ja ta tundis esmakordselt kogu olemusega, mis on surm. Missugused ka oleksid tulevased päevad, teadis ta juba, et olemise ja õnne kogu täiuse taga peitub tühjus, varitsevad olematusesse ülemineku piinavad hetked. Ja kuna ta terve olles kujutles surma üksnes mõistusega, tajumata kunagi hävingut, tekkis tal nüüd hirm üksnes seepärast, et see taju võis olla tingitud haigusest. Surm on kurb ning paratamatu sündmus, tema vältimiseks vahendeid ei ole, seega on asjatu end enneaegu nende mõtetega mürgitada: Tuleb end kätte võtta, ja kuna on täis saamas viiskümmend aastat, on tarvis taastada mälus kõik, mis on olnud, üles kirjutada kõik, mis võib rõõmustada mälestusena ja mis võib anda täieliku ettekujutuse iseendast elu kõrgustikel ja madalikes.

«Kas tõesti olen juba kodus?» mõtles Beyle, kui teenija tõi küünlad. Nagu ette teades oli ta hiljuti ostnud suure tumerohelise, sulgklapiga varustatud paksust hollandi paberist kaustiku. Juba samal õhtul ilmusid sellesse esimesed märkmed «Henri Brulard'i elu» jaoks.

Kolmekümneaastasena, Venemaalt taganedes, seisin oma matka poolel teel. Et jõuda kõik üles kirjutada aega ja mälestuselülisid kaotamata, tuleb kirjeldada Henri Brulard'i elu, alates lapsepõlvest kuni kolmekümnenda eluaastani ning ühtaegu ära märkida kohtumised, muljed ja juhtumused, mis on saanud osaks sellele inimesele, kes kõige paremini maailmas tunneb iseennast ning kes] on muutunud elu uurimise laboratooriumiks.

Nii said alguse «Egotisti mälestused» — peaaegu päevik, alustatud kolmekümne esimesel eluaastal. See vastas Beyle'i alatisele püüdlusele teostada kavatsused kahe-kordselt: kirjutada kaks erinevat romaani, kaks kriitilist artiklit, kaks autobiograafiat.

524

12. aprillil 1833. aastai kirjutas A. I. Turgenev vennale:

Rooma, nr. 108. Võib-olla sõidan Zukovski saabumise ajaks Civitavecchiasse, kuid ei sõida aurikuga, vaid tulen siia tagasi ja sõidan viibimata postitõllas, et vältida merd, mis segaks nautimast vestlust Zukovskiga; Naapolisse aga jõuan üks päev temast hiljem. Kuna Civitavecchiasse läheb postitõld kolm korda nädalas, pean välja sõitma kas üheksateistkümnendal või kahekümne esimesel. Räägin konsul Beyle'iga, kes eile, kui mind kodus ei olnud, oli minu pool käinud, ja korraldan oma sõidu küsimuse koos temaga.

A. I. Turgenevi päevik.

24. aprillil. Kell kuus hommikul sõitsin koos kolme roomlase ja inglasega Roomast Orvietosse. Sealt Civitavecchiasse sõitsime umbes kolm tundi. Viimaks nägime Civitavecchia kindlustusi ja ühel bastionil tunnimeest. Kell kolm päeval olin juba kõrtsis, otsisin sealt Prantsuse asekonsulit ja leidsin ta istumas kanapeel, kus ta peletas igavust kreeka ja prantsuse raamatutega. Andsin talle Eeyle'i kirja, ja tema oli otsekohe valmis mulle teeneid osutama. Me vaatasime linna ja sadamat, nägime kohaliku antikvaari juures etruski vaase, külastasime arheoloog Manzit, kellest olin lugenud Rooma Arheoloogide Seltsi ajakirjast, ja tutvusime keiser Traianuse ehitatud sadamaga. Plinius kirjutab, et ta olevat siin ise näinud Traia-nust, kui see sadama ehitustöid üle vaatas. Tohutu suured kivist rõngad olevat sadamasse tehtud Traianuse ajal. Peaaegu kõik naised, keda siin kohtasin, olid kaunid. Mõned isegi imeilusad. Need roosid peavad kulutama oma lõhna tühjas õhus.

Pärast lõunat tuli Lysimaque Tavernier mulle uuesti järele. Vaatasin siinset vangimaja. Seal peetakse kinni poliitilisi kurjategijaid ja kuulsat röövlijõuku, kelle pealik Gasparoni olevat oma käega tapnud sada kakskümmend inimest. Kogu ta jõuk on tema juures, ja elus on praegu ainult kakskümmend kaks mõrtsukat. Nendele On paavst teinud tingimuseks, et kui nad alla annavad, süs neid ei hukata. Nad andsidki alla. Gasparoni näos ei ole midagi metsikut ega õelat, vastupidi — seal on mingit rebaselikku heasüdamlikkust, nagu Speranskil. Ma silmitsesin teda kaua ja tema vaatas mind ilma vähemagi

525

piinlikkuseta. Teised naeratasid. Järgmisel hommikul kell kuus sõitsin koos Lysimaque Tavernier'ga Corneto linnakesse, mis asub kõrgendikul, poole miili kaugusel merest, siit kahe tunni tee. Seal on alalisi elanikke kõige rohkem kolm tuhat, kuid kaevamistööd naabruses asuva muistse etruski linna Tarquinia nekropolil meelitavad siia palju roomlasi ja välismaalasi. Cornetos tellisime lõuna imekauni Gioconda emalt. Käisime väljakaevamistel, olime Etruuria pinnal, tema haudadel, tolle maa tsivilisatsioon aga on muistse Rooma omast vanem. Mu kaaslane laskus ühte hiljuti avastatud koopasse ja kõndis seal maa all, kuid minu jaoks näis trepp liiga püstine olevat, ja ma võtsin eeskuju Beyle'ist, kes samuti sellesse hauakambrisse ei olevat laskunud, nendesse aga, kuhu olid tehtud paremad sissekäigud, läksin ka mina, vaatlesin etruski maale, etruski kirja, tuhnisin ringi.

26. aprillil. Kell viis hommikul. Rooma on määratud uus saadik — Latour-Maubourg. Kuiv, aga tark.

Civitavecchiasse oodatakse Zukovskit. Üleeile andsin Beyle'i kirja tema asekonsulile Lysimaque Tavernier'le, noorele kreeklasele, kes räägib, et ta kogu kantseleitöö Beyle'i eest ära tegevat, kuna Beyle suurema osa ajast veetvat Roomas. Beyle kirjutas talle minu suhtes: «Andke Turgenevi käsutusse minu raamatukogu ja minu veinid.» Kaks päeva pole me teineteisest lahkunud. Möödusin majast, mille fassaadil oli kahe peaga kotkas. Pöördusin tagasi, et mitte näha vene konsulit Arattot, kes on kohalik kaupmees.

Poolkaarjas Civitavecchia sadamas käis kaheksateistkümne suurtükiga prikk «Comete», mis võeti vastu Kreeka ja Rooma laevade suurtükisaluudi ja lippudega, käis aurik «Ferdinand», kuid Zukovskit polnud ikka veel. Viimaks nägid Turgenev ja Lysimaque Beyle'i toast pikksilmaga vaadates silmapiiril musta täppi. See oli õhtul. Lysimaque ütles, et homme see täpp muutub aurikuks «Sully» ja tuleb sadamasse. Õhtul võttis Prantsuse sõja-prikk pardale maalikunstnik Horace Vernet', keda Louis-Philippe kutsus Pariisi, et saata ta Aafrikasse, kus ta pidi jäädvustama prantslaste kangelaslikkust Alžeeria sõjas. Turgenev magas halvasti. Ta kartis, et ta Zukovskiga ei kohtu ja venna kiri jääb kätte saamata. Žukovski oli talle

526

sõnumitoojaks külalislahkusetult, ent ometi armsalt kodumaalt, mida ta oleks tahtnud, kuid ei suutnud unustada, nagu ei saa unustada kallist inimest, kes on suurt valu teinud. Neil hetkedel tundus pilgevs ja tark Beyle ülearuse inimesena, kes varjab ära poeet Žukovski — venna eestkostja — kristliku alandlikkuse.

28. aprillil. Sõitsin paadiga Zukovskile vastu. Nägin teda laevalael, kuid tema juurde ei lastud.

Käed rusikas, tuli Turgenev tagasi kaldale. Joostes siis nagu nooruk, tormas ta üles Beyle'i kabinetti ja jutustas Lysimaque'ile nördinult oma äpardusest.

«Jah, karantiin kestab veel, ehkki koolera on möödas,» ütles Lysimaque. «Kui palju on mul olnud õiendamist selle kooleraga!» lisas ta, pöördudes nelja tüseda ja pruunikspõlenud Marseille' kaupmehe poole, kes piipu popsutades kabinetis istusid. «Noh, näete, muudkui sõidetakse aga Rooma, jäetakse mind üksinda ja mina muudkui tööta.»

«Säärase konsuli pärast kannab Prantsuse kaubandus kahju,» tähendas üks kaupmeestest.

«Mitte ainult kaubandus, vaid mõni muugi asi,» sõnas veidi noorem marseilane. «Me kõik märkame, et kui teid, härra konsul, kohal ei ole, algab korralagedus; härra Beyle'i pole me nägupidi näinudki.»

Lysimaque taipas äkki, et Turgenevi juuresolekul ei sobi niisugust juttu jätkata, kuid kaupmehed-laevaomani-kud olid juba hoos. Järgnesid kiidulaulud Lysimaque'ile ja sõim inimese aadressil, kes, selle asemel et teha tõsist ja ühiskondlikult kasulikku tööd, kirjutab raamatukesi, mida absoluutselt mitte kellelegi vaja pole ja mida keegi ei tunne.

Hoolimata Lysimaque'i keelavaist märguandeist lõpetas kõige vanem kaupmees oma pahase kõne sõnadega:

«Ütlen teile teist korda, härra konsul, et kui teie suudate sellest liberaalist ning jakobiinist lahti saada, siis meie juba igal juhul ei jää hiljaks kaupmeeste petitsiooniga ministeeriumile, et teid konsuliks määrataks.»

Lysimaque lõi käsi kokku:

«Mis te nüüd, mis te nüüd! Kas tohib nõnda rääkida? Meil on Beyle'iga nii hea vahekord, et ma talle ta nõrkused meeleldi andeks annan.»

527

«Kuidas, te siis polegi enam nõus? Alles kuu aja eest; palusite seda ise.»

Soovimata kuulata uusi paljastusi, palus Turgenev, et Lysimaque talle abi osutaks koha saamiseks aurikul «Sully». Sellele soovile tuli Lysimaque erakordse valmis-olekuga vastu. Asjaolu, et Turgenev nüüd järgmisel päeval Beyle'iga ei kohtu, rõõmustas Lysimaque'i sedavõrd, et ta Turgenevit ära saates isiklikult paadiga laeva

juurde sõitis ja konsuli käskkirjaga tema pardalevõtmist nõudis. Sellal kui Turgenev Zukovskit embas, andis Lysimaque kaptenile korralduse Turgenev Naapolisse viia.

NELJAKÜMNE KUUES PEATÜKK

1832. aasta 20. juunil alustas Beyle Roomas «Egotisti märkmete» kirjutamist, sama aasta novembris tõmbas ta selle pealkirja maha ja kirjutas Rousseau'd matkides tiitellehele: «Pihtimused».

Pikad jalutuskäigud Monte-Albanole Sabiini mäestikus, jahiretked talupoegade seltsis, ratsasõidud mägedesse, kus töötasid söepõletajad, ja ranniku kaluriküladesse, ööbimi-sed karjaste juures, kohtumised salakaubavedajatega ja Romagna revolutsioonilise noorsooga taastasid Beyle'i tervise. Järjest sagedamini mõtles ta oma kiindumusest Rousseau'sse ja selle põhjustest. Ta meenutas vanaisa Gagnoni arvamust Rousseau «Ühiskondliku lepingu» kohta, meenutas, kuidas jakobiin Gros, kes talle matemaatikat oli õpetanud, oma kasvandikku Grenoble'ist Pariisi Polütehnilisse Kooli saates temale teel lugemiseks «Uue Heloi'se'i» kinkis. Järjest sagedamini leidis ta end nüüd mõtlemas «loomulikust inimesest», elust, mis on kooskõlas loodusseadustega, looduse imeväärsest mõjust inimese mõistusele ja käitumisele, rahva ülimast õigusest.

Kord katkestas Beyle'i töö paavsti postiljon, kes tõi talle Pariisi kirjastaja ja raamatukaupmehe Lepelletier' kirja. Lepelletier süüdistas teda selles, et «Punase ja musta» teine trükk oli ilmunud Brüsselis. Beyle kehitas õlgu ja mõtles kibestunult, et selle kirjandusliku varguse tõttu saab ta vähemalt kuus tuhat franki kahju. «See armas inimene arvab, et ma siit Brüsseli kirjastajatega

528

protsessida suudan.» Lepelletier küsis ühtlasi, mida uut võiks ta härra Beyle'ilt saada. Beyle vastas talle 11. novembril:

Teie armastusväärne pöördumine minu poole liigutab mind tõsiselt, lugupeetud härra. Teil on õigus. Mul on võimalik tegelda asjadega, mis minu otsestesse ülesanne-tesse ei kuulu. Mida kõnelevad Teie sõbrad «Journal des Débats'» juurest? Kas tohib Prantsusmaal endist viisi vabalt kirjutada ja trükkida kõike, mida soovid, välja arvatud see, välja arvatud teine, välja arvatud viies, välja arvatud kümnes? Kas veereme varsti keisririigi tsensuuri kommeteni?

Olen juba hoolitsenud selle eest, et mu uued teosed keeleliselt ei kujuneks sääraseks kirvetööks nagu «Punane ja must». Kui saan oma tööde eest otsekohe kolm tuhat franki, siis saadan Teile leitnamt Leuweni loo, nimeks paneme talle näiteks «Roheline Jääger».

Ostsin siin väga kalli vanaaegse, seismisest päris koltunud käsikirja. Arvan, et see kuulub kuueteistkümnendasse või seitsmeteistkümnendasse sajandisse. Käsikiri, mis koosneb õieti mitmest vanaaja-hõngulisest käsikirjast ja on mulle hästi loetav, sisaldab lühikesi lugusid, igaüks umbes kakskümmend neli lehekülge. Nimetan neid «Rooma lugudeks». Neis pole midagi lõbusat nagu Tallemant des Réaux'l. Need lood on sünged, kuid palju huvitavamad. Kuigi neis mängib tähtsat osa armastus, on need lood sobivad kuueteistkümnenda-seitsmeteistkümnenda sajandi iseloomustamiseks Itaalias. Nad kirjeldavad selle aja kombeid, mil Raffael ja Michelangelo olid alles lapsed. Neist kunstnikest räägitakse nüüd idiootlikult kui jäljen-dajaist. Meie akadeemikud ja kunstikoolid unustavad, missugune tõeline vaimuvägilane oli tol ajal kunstnik, kes pintslikäsitamises jõudis täiuseni. Nüüd saavutatakse Protektsiooniga, et praegune noorsugu, kes on sunnitud lipitsema kantseleiülema ees, peab suure loova

karakteri asemel kasutama üksnes osavat pugejalikkust — siis on waali tellimine garanteeritud.

Vabandage, härra, ma vist kaldun teemast kõrvale ja jäljendan mõneti Pindarost. Ärge mu kirja poolearuga Pariislastele näidake.

Kirjutan praegu raamatut, mis võib osutuda suurelzs imaluseks. See raamat on mu «Pihtimused», stiililt lähe-

529

dane Jean-Jacques Rousseau'le, ent kirjutatud palju avameelsemalt. Alustan 1812. aasta sõjakäigust Venemaale! Mind vihastab härra de Séguri alatus, kes kirjutas Napoleonist selleks, et Bourbonidelt endale välja manguda Auleegioni orden.

Mulle räägiti, et Teie olevat avaldanud kuulutuse härra\ Stendhali uue romaani ilmumise kohta.

Soovin õnne!

Kui kindlustate mulle kolm tuhat franki, saadan Teile «Rohelise Jäägri». Võite nimetada selle romaani ka «Burelviller' metsaks», kui see Teile rohkem meeldib.. See on kõik, mis ma praegu teha võin.

1833. aasta talve algul oli Beyle Pariisis. Bukinistid Seine'i kaldal, õrn hahkjas valgus, Tuileries' kastanid — kõik oli nagu enne, kuid endist elu polnud enam. Krahvi Gazul elas Londonis. Tal oli olnud romaan George Sandiga. Juba teine. Nüüd aga oli vist kõik jäädavalt lõppenud. Beyle'i laual lebas raamat «Kahekordne eksitus», mis äsja müügile ilmus, selle autor Prosper Mérimée aga: rändas Sutton Sharpe'i seltsis ääretus Londonis ringi. «Mis on temaga juhtunud? Mérimée, kes heitis mulle etta «Punase ja musta» viimaste peatükkide julmust, on äkki asunud prantsuse teema juurde ja kirjutanud nii julma, asja, niivõrd kuiva, et seda lugedes kõrbeb kurk ja pakatavad huuled. Nõnda mõistab tema nüüdset Pariisi. Hiilgav sulg, ent ülekuumendatud ja põletab paberit. Darcy lugu on kaasaegse inimhinge kõige traagilisemaid lugusid.» Raske südamega sulges Beyle raamatu. Pariisis, kuhu ta oli tõtanud ikkagi mitte üksnes kirjandusse puutuvaiks asjaõiendusteks, ei leidunud üht sajandikkugi sellest oiva-j lisest õhust, mida ta oli saanud hingata Itaalias. Siin oli õhk umbne, horisondid hägused. See oli nagu mingi nõgul

Mida kujutab endast nüüdne Prantsusmaa? Praegusele ajale annavad põhivärvingu tegelinskid. Inimesterühm, kes aina askeldab, hingab täiel rinnal, ahmitseb kulda] börsiloteriil, mille nimeks on Prantsusmaa, ega saa mahtij isegi põlastavalt muiata vaesuvate aadlike või logarditel üle, kes hulguvad bulvaritel, kirjutavad värsse, avalda-j vad raamatuid.

Ühiskonna alamkihtide üldiseks nördimuseks keeldus; Prantsusmaa abistamast ülestõusnud Poolat. Ettevaatuse] ja rahuarmastuse sildi all lubab seesama Prantsusmaa aga

530

Austrial takistamatult lämmatada itaallaste revolutsioonilisi liikumisi, mis on juulipäevadele lihasteks õdedeks. Oma kroonimispäeval laskis Louis-Philippe kogu Orleans'i kuningasoo varanduse pankurite kaudu oma laste nimele kanda ja paigutas selle Inglise panka. Seejuures nõuab ta Kojalt kuningakojale järelejätmatult raha. Koda on kuninga nõudmise juba viis korda tagasi lükanud.

Vanade salongide asemel, kus valitses lõbusus ja loomulikkus, naiste graatsiline kergemeelsus ja vaba teravmeelsus, olid pankurite ringkondades Saint-Honore ees-linnas, mida kuningakoda soosis, tooniandvaks muutunud inglise klubide kombed. Erinevalt Inglismaast olid need kombed siin aga läbi imbunud kirest labaste söömaja joomapidude ja vulgaarse ning maitsetu toreduse järeie.

Louis-Philippe, kunagine Voltaire'i austaja, oli oma trooni pärast muretsedes ülikiirelt muutunud. Ta alandas end, ja enamasti tulemusteta, et katoliku kiriku poolehoidu võita. Kuningakojas sai valitsevaks must, jumalakartlikkuse värv; kodanluse ringkondades arenes tõeline jumalakartlikkus, mille ajendiks oli hirm neljanda seisuse ees. Suurkodanluse hulgas hakkas reaktsioonilise kirjanduse mõjul maad võtma silmakirjalikkus. Kõik oli lubatud. Nõuti ainult, et kombelõtvus ja pahed oleksid varjatud. Võimukandjate eestkoste päästis aferiste-miljonäre kristliku halastuse nimel, avalikku arvamust aga kasvatati karmide kohtumõistmistega nälgivate poisikeste üle, kes saiapätsi olid näpanud. Varemalt polnud vaimu-ükukutsest loobunud preester üldist lugupidamist kaotanud, kui ta tegu polnud seotud kasuahnusega, nüüd aga peeti ennekuulmatuks skandaaliks lihtsat abielulahutustki.

«Kuldne kesktee» — Louis-Philippe'i poolt lendulastud fraas — sai sümboliks tema hiilgusetule ja vääritule valitsemisele, tema tammumisele börsispekulantide oheliku otsas.

Beyle tundis selgesti, et nüüd, pärast hiljutisi sündmusi, oleks romaani «Punane ja must» lõpp kõlanud hoopis teisiti. Tuttavad ohvitserid jutustasid nördinult, et olevat tehtud katseid suunata nende väeosi, mis asusid Prantsusmaa piiride kaitsel, karistusretkedele streikivate tööliste vastu.

«Kas ükski korralik ohvitser nõustub neist osa võtma?» kõnelesid sõbrad Beyle'ile.

531

«Siiski leidub küllalt palju alatuid ohvitsere,» arvasid teised.

Lugenud läbi Mareste'ilt saadud stenogrammi kommunistliku vandenõu asjas vastutusele võetud Blanqui kaitsekõnest kohtus, otsustas Beyle, et ta oma «Rohelist Jäägrit» Lepelletier'le veel ära ei saada. Siin kõneles hoopis uus Prantsusmaa. Kohtu eesistuja küsimusele: «Millega, te tegelete?» vastas Blanqui: «Olen proletaarlane.» — «See pole elukutse,» lausus kohtunik. «Kuidas pole elukutse!» hüüdis Blanqui. «Sellega tegeleb ju kolmkümmend miljonit prantslast, kes elatuvad oma tööst ja on ilma poliitiliste õigusteta!»

Lugedes heitis Beyle pilgu kirjutuslauale. Seal lebas juba ammu teadmata kelle poolt toodud kiri. Prantsuse-India postmark, möödunud aasta postitempel. Tundmatu käekiri. Beyle avas ümbriku. Allkiri: Sinu Victor. Beyle hüppas püsti ja hakkas uurima, kes selle kirja tõi. Postiljon, täna hommikul. Vana sõbra Victor Jacquemonfi kirij oli kirjutatud Kašmiiris, ja sellele oli lisatud Pariisi rikka kodanliku daami Felicie Feline'i lugu. Seda oli Jacquemont kunagi jutustanud ja see oli Beyle'i niivõrd vaimus-tanud, et ta palus selle üles kirjutada traktaadi «Armas-j tusest» teise trüki jaoks, kui seda kunagi vaja peaks minema. Kaheksa kuu eest oli Beyle ajalehtedest teada saanud, et Victor Jacquemont oli Indias surnud. Nüüd surnu kirjutas elavale.

Hea, südamlik ja toimekas Romain Colomb protsessis Brüsselist honorari välja — kuus tuhat franki «Punase ja musta» teise trüki eest on käes. Tähendab, Lepelletier' soovi täitmisega võib viivitada.

Tõepoolest, sel kujul «Roheline Jääger» ei lähe. Reaalsed muljed elavast, tõelisest Prantsusmaast ja kokkupuuted «halva seltskonnaga» (mille pärast aristokraatlikud sõbrad raskeid etteheiteid teevad) näitavad, et kõiki romaani lähtepunktid on ebaõiged. Aga kuidas kujutada provokatsioonisüsteemi, viie politsei omavahelist võitlust, karlistide legitimismi, börsil mängivaid ja Prantsusmaad mahamängivaid valitsusi, nälgivaid töölisi, kelle vastu saadetakse Napoleoni kindraleid, irvitades nii ühtede kui; ka teiste üle? Kuidas kujutada saadikute leidlikku äraostmist ja nende opositsioonivaimu hajutamist tulusate ametikohtade ja

armuandidega, kuidas kujutada kõike seda, ew riigi rikastamise sildi all ehitatakse vabrikuid ja teha-

532

seid, mille eesmärgiks pole hoopiski mitte saaduste ühtlane jaotamine inimeste vahel, vaid ühe isiku või aktsionäriderühma kasu? Kuidas kirjeldada seda, et kõige tähtsamaid nähtusi varjatakse valguse ja mõistmise eest ja prantslaste mõtteid juhitakse valeliku ajakirjanduse kaudu kunstlikult otsima nähtustele ja sündmustele teistsuguseid põhjusi?

Puhkeaeg möödus ruttu ega andnud mingit puhkust Civitavecchia muljetest, vaid kutsus koguni esile igatsuse mere järele, nagu see paistab Kotkakaljult, kus seisab konsuli maja. Saabus detsember. Beyle pakkis kohvreid. «Roheline Jääger» pandi kohvri põhja. Lepelletier oli sellega tutvudes nina kirtsutanud.

«Ei räägita midagi kuningast, aga liiga palju on ministrite kohta niisugust, et see ei leia.endale lugejaid. Teos ise pole köitev, seiklusi on vähe. Kardan, et menu pole oodata.»

««Ei räägita midagi kuningast...» — hästi öeldud,» mõtles Beyle. «Pärast.seda kui Napoleon madam de Staeli Pariisist välja saatis, trükkis viimane oma «Corinne'i» Pariisis. Sõbrad toimetasid korrektuuri talle kätte ja trükikoda tegi võidutsedes valmis kümme tuhat eksemplari. Varahommikul aga tulid trükikotta kümme meest Napoleoni sandarmeeriast, jäid sinna koos politseiprefektiga, ja kella neljaks oli kümnest tuhandest eksemplarist ainult puder järel. «Teie raamat on suurepärane,» kirjutas politseiminister madam de Staelile, «kuid ta pole õigeaegne: seal ei räägita sõnakestki keisrist.»»

«Aga kurat võtku, selle ja tolle vahel on ometi vahe!» hüüdis Beyle raevukalt ja hakkas mööda tuba käima.

Uksehoidja teatas, et iga päev ühel ja samal kellaajal küsib keegi tundmatu mees härra Beyle'i, ja kui kuuleb, et Beyle on kodus, läheb ilma pikemata ära.

Beyle'ile meenusid Byroni sõnad, mis too oli lausunud 1316. aastal Milaanos, tulles sinna Genfist:

«Teiselt kaldalt olid kõigi lornjettide räpased klaasid suunatud minule: jälgiti minu öiseid jalutuskäike. Ja kuigi ttia olin viibinud seal ainult ühe nädala, räägiti juba, et kõik toatüdrukud Basse'i tänavas olevat minust rasedaks jäänud.»

Uksehoidjalt sai Beyle teada, millal väljub postitõld Orleans'i. Järgmisel päeval kuulas Beyle jälle, kuidas

533

puhuti postitolia signaalsarve. Tal oli suure peleriiniga ja karusnahkse kraega mantel seljas, tugevasti karvasta-tud, musta siidlindiga silinder peas, suured pehmed ja soojad karusnahksed karvase äärega saapad jalas, seemis-kindad käes. Oli külm, vanade kurisevate akende vahelt tungis sisse jäist tuult ja peent vihma. Kui jõuti Loire'ï kallastele ja tee kulges läbi paju- ning kasevõsade, mööda kaldaäärseid liivaseljandikke ja tumedat roostikku, ennustas vee vasekarva läige ning taeva rohekas toon ilmamuutust. Päev hiljem ilmus nähtavale päike.

Väikeses maakõrtsis tellitud eine ootel leidis Beyle vana ajalehe 20. juunist 1832, milles teatati, et härra Mérimée, kaubandusministri krahv d'Argout' kantseleiülem, oli teinud korralduse Rouget de Lisle'i pensioni suurendamiseks tuhande frangini.

Pariisi-sõidu tulemused: «Rooma lugusid» ei vaja keegi. «Rohelist Jäägrit» ei lase tsensuur läbi. «Sõidame, sõidame Rooma,» mõtles Beyle, «seal vähemalt pistetakse «Dekameroni» lugemise eest vanglasse. Ent tuleb hoiduda Civitavecchiast, muidu võib juhtuda, et ühel ilusal! päeval tabad end .ütlemast: «Mulle näib, et täna tuleb tore] hommik.» See veel puudub!» Beyle astus peegli ette. Kogu reisi kestel polnud ta

kordagi ennast vaadelnud. Elav, peen, sugugi mitte väsinud nägu. Pariisis oli Beyle kõhnemaks jäänud, tal oli nüüd kergem ja parem olla; teekonnavintsutused, külm ilm ja Prantsuse talv olid toonud] ta näojoontesse mingi meeldiva teravnemise, mis Vene sõjaretke päevil Gagnoni väga rõõmustas.

Lyoni postijaam oli Rhône'i kaldal. Poisikesed võtsid kerged reisikohvrid, raamatukast pandi kaherattalisele kärule ja kõik see saatis Beyle'i sadamasse. Laevatrepil; rebis tuul tal silindri peast. Jälle läheb ilm halvaks. Punetavad õhtupilved. Loojuva päikese purpurne kiirtepild tuulest õõtsuval veepinnal.

Kajutis olid roosa kübaraga daam ja ruuge habemega noor mees, peas tohutu suur hall silinder ning seljas helesinine redingott. Lauale nõjatudes ja jalgu risti hoides vaatas mees aknast välja. Daam naeratas ja ulatas Beyle'ile käe, mees pöördus ümber — need olid George; Sand ja Musset.

«Me sõidame teie valdustesse, härra Beyle.»

«Miks siis merd mööda?» ütles Beyle, võideldes kiusatusega küsida midagi Mérimée kohta.

534

«Kardame pikka sõitu postitõllas.»

Beyle naeratas ja tabas end uuesti mõttelt, et tahaks seda postitõllakartuse haigust valjul häälel dešifreerida. «Teete pulmareisi, mu sõbrad,» mõtles ta. «Mis võib olla parem kajutiga laevast postitõlla ja tüütute naabrite asemel. Noh, et teid mitte segada, sõidan ma ise postitõllas.» Ta võttis nõuks reisikaaslastest Avignonis kindlasti lah-kuda,

Musset oli väsinud ilmega, kuid lõbus. Harjumuse kohaselt avas ta ühe pudeli teise järel ja jõi kerget valget veini. Tema põsed punetasid, silmad särasid, ent tume-dad rõngad silmade all näitasid, et selle naise lähedus

jätab jälgi.

«Armas Beyle, te olete konsul, olete Rooma provintsi tõeline konsul, samal ajal aga olete romantismi isa. Teie olete kõige klassikalisem selle hulgas, mis meil on.»

«Kui te teaksite, missugune neetud muigas on mu Rooma provints, siis avaldaksite mulle pigem kaastunnet,» lausus Beyle. «Teie ei tea, missugust võimatut lehka tuleb mädanevaist vetikaist. »

«Võtke paat ja sõitke kaldast eemale,» soovitas George Sand.

«Mul on kuri kahtlus, et varsti teete seda teie, kuid pidage silmas, et need paadid, kuhu te istute, need mustad Veneetsia gondlid, on täis parasiite, kes teid kuupaistelisel Veneetsia ööl hammustavad. Salakaubavedajate paatidel Chioggias on aga alati puutõrva ja koduneva köie lõhn juures. Ärge riietuge musliini, muidu levib teist veel aasta pärast kõiki inimlõhnu.»

«Kui õel te olete! Mulle näib, et te räägite seda kõike meelega!»

«Te ei taha vana ränduri praktilisi näpunäiteid kuulda võtta,» ütles Beyle. «Säärasel juhul ma vaikin.»

Igale George Sandi vaimustatud fraasile vastas Beyle irooniaga, tugevdades seda praktiliste märkustega, kujutades Itaaliat ebameeldiva maana. «See naine tahab Itaalia teha oma armumängude voodiks,» mõtles Beyle. «Vaene Musset on vist tõsiselt armunud ja pea kaotanud ega aimagi, et see reis läheb talle kalliks maksma. George Sand — see on ju madam de Stael tänapäeval. Kui too oli vastik ja rumal, siis see siin on vastik ja jõhker. Mõlemad °n küllaltki võltsid. Mõlemad loovad illusioone, millest nad ise ei ela, kuid sunnivad teistele peale. Mõlemal puudub

535

täielikult loogika, iseäranis George Sandil, keda tõul kab romaane kirjutama füsioloogiline ülekküllus, mitte; aga omakasupüüdmatu iluarmastus.»

Beyle väljus kajutist. Laeva ahtris istus ta köiepuntrale! ja hakkas lugema Firenze Prantsuse konsuli teadet, mille] oli saanud ministeeriumist. Insener-matemaatik Fossombroni oli Firenze linnavalitsuse etteotsa tõustes kutsunud! teenistusse endisi revolutsionääre, kes nüüd nooruspattude' lunastamiseks püüdsid igati toetada Austria nuhkimis- ja spionaažipoliitikat. Beyle teadis sellest Vieusseux' kaudu, kuid välisministeeriumi kokkuvõtetes oli sellest antud sootuks teine pilt. Seda tuli parandada, ilma kedagi solvamata või midagi ümber lükkamata. Siin oligi teine.' argument selle kasuks, et Civitavecchiasse tuleb sõita mööda maad, Firenze kaudu.

Avignonile lähenemisel joonistas Musset reisikaaslastest karikatuure. Enne päikese loojumist tõusis jõel tugev lainetus. Laev kõikus sedavõrd, et vaevu pääses sadamasse Pont-de-Saint-Esprit' alevi lähedal. Beyle jättis reisi-, kaaslastega hüvasti ja läks kaldale. Postitõld väljus alles järgmisel hommikul. Postijaam asus teisel pool jõge. Pakikandja nõuandel otsis Beyle üles võõrastemaja, peatus, seal ja tellis endale õhtueine. Suure vaevaga sai ta omaette toa ja pidi just sööma hakkama, kui Musset arglikult tuppa astus.

«Oh taevas, kui rõõmus ma olen!» hüüdis ta. «Mulle öeldi, et keegi tähtis ametiisik olevat võtnud endale kõige parema toa selles «võõrastemajas».»

Beyle köhatas.

«Kas tahate öelda, et see pole nii?»

«Ei, Beyle, öelge ilma naljata, kas meie ei saaks puhata sellessamas toas? Teate, kõikjal ümberringi on nii tohutult rahvast. Loomakarju aetakse põhja poole, karjased ja loomaajajad on terve alumise korruse enda alla võtnud. Ma lihtsalt ei tea, mis Aurore'iga peale hakata.»

«Palun, tulge ja võtke tuba endile,» ütles Beyle, «kuid! ainult ühel tingimusel: minu juuresolek jääb teie õhtueinet segama.»

Einetati kolmekesi.

Segamini joodud veinist jäi Musset purju. Algul luges ta määratu suure vaimustusega värsse, siis aga süttis tal silmis sünge tuli ning ta tõi kuuldavale raskeid, hirmsaid! fraase, et saatuse tume taevas varjavat iga päikesepaiste-

536

list päeva, et päike ei suutvat maailma pimedusest võitu saada.

Beyle vaatas Mussefd ja teda valdas meelehärm. Ta sõnas:

«Te hukutate enda niisuguste tundmuste ja niisuguste mõtetega. Ma tean, mis on nende allikaks.»

George Sand heitis Beyle'ile ehmunud pilgu. Beyle vastas talle väljakutsuva vaatega. Musset näis olevat end tühjaks ammutanud. Ta hüüdis Beyle'ile:

«Teil on fantaasiat, teil on fakte, te olete üldse õnneseen, te võite enese kohta Sulla kombel öelda: «Olen Felix ja Faust, olen õnnelaps ja saatuse lemmik.» Teie nägite keisririigi tõusu ja loojangut, teie tundsite Napoleoni. Teie istusite tema seltsis nagu praegu meiega.»

George Sand haaras Musset'1 varrukast kinni ja pani ta tugitooli istuma. Musset ei teinud temast väljagi. Mehe ruuge pea vajus rinnale, punetavaisse silmadesse ilmusid pisarad. Ta hüüdis kähinal:

«Keisririigi sõdade ajal, kui mehed ja vennad Saksamaal verd valasid, tõid meie igatsusest ja hirmust piinatud emad ilmale põlvkonna närvilisi inimesi. Eostatud lahingute vaheaegadel ja kasvanud koolis trummipõrina saatel, vahtisid kümned tuhanded väetid lapsed mornilt üksteist, tundes oma kurtunud lihaste nõrkust. Aeg-ajalt ilmusid nende veristatud isad, surusid lapsi oma kulla ja karraga kaetud rinnale, haarasid nad oma vigastatud käte vahele, lasksid siis jälle lahti ja hüppasid uuesti sadulasse.»

Musset' pea vajus taas norgu. Ta õlad vabisesid. Ta jätkas:

«Veel kunagi pole olnud nii palju unetuid öid, kunagi pole linnaväravais ja postijaamades ringi liikunud säärasel hulgal lohutamatuid emasid.»

Ta hüppas püsti ja kõndis mööda tuba edasi-tagasi.

«Teie rajasite tolle maailma!» kisendas ta Beyle'ile. «Te nägite oma silmadega ja teadsite, kuhu lähete, teid kiskus kaasa heroiliste aastate innustus!»

«Mitte üksnes, et me nägime, vaid me ka oskasime näha,» vastas Beyle.

«Meil pole midagi vaadata,» ütles Musset. «Meie kõikvõimalikest muredest tulvil noorus möödus selle kokku-varisenud maailma varemeil. Meie, lapsed, olime selle kuuma vere piisad, mis maad niisutas. Kui me sündisime,

537

käis kõige hirmsam taplus, viisteist aastat unistasime Moskva lumelagendikest ja püramiididemaa põletavast päikesest. Nüüd aga vaatame maad, tänavaid, teid, tor-mitsevat Rhõne'i — kõikjal on tühjus. Meie Prantsusmaal võib kuulda üksnes kirikukellade helinat. . . Kui lapsed räägivad kuulsusest, vastatakse neile: «Minge kirikusse.» Kui lapsed unistavad kangelastegudest elus, siis öeldakse neile: «Saage preestriteks.» Kui lapsed täisealistena kõnelevad armastusest, energiast, loovast elust, siis vastatakse neile ikka sedasama: «Ehitage kloostreid.» Aga vastuseks sellele pühendame meie oma elu joomisnaudingule ja meeletule armastusele. Las hukkub kõik, las olla armastuse põhjas . .. pettus.»

«Sa oled purjus, Alfred,» sosistas George Sand.

Musset jõi ühe sõõmuga klaasi veini ja jäi vait.

Tekkis piinlik vaikus. Beyle tundis viha tõusvat, tundis end olevat lähedal raevule. Musset' sõnades sisalduv tõdq segunes säärase meeleheitega, mis ületas lihtsa afektatsiooni piirid. Beyle nägi selgesti, et läbi purjus inimese pisarate tungib esile tõelise poeedi suur mure. Beyle ei olnud Musset' novelle lugenud ja peaaegu rõõmustas nüüd selle üle. Ta otsustas kindlalt, et ei loe Musset'lt ühtki rida. Joonud suurte sõõmudega järjest mitu klaasi veini, tajus ta, et ka tema ise on pisut purjus. Ta hakkas jälle naeruvääristama George Sandi unistusi Itaaliast, otsekui; kartes, et see naine mingi poeetilise vaimustusega võib solvata tema armastust selle maa vastu. Küsis siis järsku! George Sandilt:

«Kas seesuguse meeleoluga noori mehi Pariisis palju on?»

«Selliseid noori mehi nagu Musset ei ole üldse, kuid noori inimesi, kes muret tunnevad, on rohkesti igas rahvaklassis. Tean üht noort meest tööliste hulgast — tisler Perdiguier'd. See leidis endas jõudu joomisest loobuda ja käib nüüd juba kuus aastat linnast linna ning departemangust departemangu. Sisemised vastuolud, mis tedal pärast isiklikku ebaõnne piinasid, on kadunud. Tema rännakute eesmärgiks on kõigi kompanjonaažide ja devuaaride ühendamine suureks tööliste liiduks.»

«Kuidas, kas siis seadus töölisühingute loomise kohta astus jõusse?» küsis Beyle.

«Ei,» vastas George Sand. «Keelatud on isegi kompanjonaažid, kuid praegu vaatab politsei sellele läbi sõrmede.»

538

«Siis ehk on need legaalsed liidud valitsuse poolt lubatud järelevalve eesmärgil?» küsis Beyle.

«Mis te nüüd! On's see võimalik?!»

«Ma ei usalda teie rändurit,» sõnas Beyle.

«Mina aga usaldan teda väga,» kinnitas George Sand. «See on uue Prantsusmaa esindaja.» Ja Beyle'ile klaasi ulatades lausus ta: «Uue Prantsusmaa terviseks!»

«Et Musset oma tervisele liiga ei teeks!» ütles Beyle toosti.

Musset avas silmad ja võttis jälle klaasi. Tema suust libises siivutu nali, millest Beyle kinni haaras, ja mõlemad mehed puhkesid laginal naerma. Nüüd hakkas tulema anekdoote, keelepeksu ja rõvedusi, mille puhul George Sand kulmu kibrutas. Tal tuli see välja nii siiralt, et Beyle oli mõnel viivul valmis teda uskumagi, kuid Musset, kes väga hästi tundis selle naise taltsutamatut keelt teistsugustest hetkedest, jätkas piinlikkust tundmata ja oma sõbratari juuresolekut arvestamata. Beyle tõusis püsti ja läks, tühi klaas käes, Musset' juurde.

«Teie klaas,» ütles Musset ja kutsus teenija.

Beyle'ile meenusid äkki ühe vallatu itaalia laulukese sõnad ning ta hakkas meloodia taktis jalaga vastu põrandat kopsima, tühja klaasi käes hoides. Tuppa tulnud teenija peatus jahmunult. Tähtis ametimees tantsis karus-nahkseis säärikuis. Lai mantel rippus ta ühelt õlalt alla, roheline kinnas vedeles põrandal, must silinder oli uljalt kuklas.

Albumi viimane leht oli veel tühi. Musset visandas sinna kiiresti Beyle'i kuju, ise vaevu eraldades oma pliiatsi jooni.

Joodud veini tõttu kõrvetiste ja valu käes vaeveldes vähkres Beyle puupingil. Oli hiline öö. Läbi seina kostis karedaid hääli. Keegi naine ütles:

«Seni kui kõik magavad, roni pööningule. Põhja poole läheb laev homme, sind lubati ära peita. Ma ei suuda enam niimoodi elada. Süda lõhkeb. Ma ei saa rahu enne, kui sa Michelangelo juurde sõidad.»

Jäme bass vastas talle:

«Ühtemoodi rahutu on igal pool, tädi. Ega Michelangelogi vanglast kaugel ole. Kõiki meid ootab lõpuks «laulatus lesega». Kõige halvem on, et see tõbras Griselle on niisamasugune kui ta isa. Ta teenib praegu sandarmina

539

Lyonis ja olevat hiljaaegu hoobelnud: «Isa hukkas Babeufi ja koos temaga kuuskümmend viis, mina aga tõmban võlla — ta ütelnud: «panen lesega paari» — Jean-Jacques Rousseau, Michelangelo Buonarroti ja kõik kuussada viiskümmend.» Ma tegin ettepaneku see Griselle ära koristada, kompanjonaažis aga öeldakse: «Oota veel!»»

Beyle pööras end ja hakkas valjusti köhima. Hääled vaikisid. «Prantsusmaa asub vulkaanil. See on maa-aluse laava mühin, kui mulle vaid ei viirastunud.» Prantsuse esimene kommunist, «Rahvatribuuni» väljaandja, kes hukati 1797. aastal, on neljanda seisuse näol ähvardava tondina jälle Prantsusmaa ette kerkinud.»

Hommikul kell viis Beyle ärkas, seadis end kiiresti sõiduvalmis ja asus öisest jahedusest värisedes posti-tõlda.

NELJAKÜMNE SEITSMES PEATÜKK

Aleksander Turgenev kohtus vennaga Šveitsis. Nikolai Turgenev abiellus 14. oktoobril 1833. aastal karbonaar Gaetano Viarise tütre Claraga ja sõitis pärast seda koos temaga ära. Aleksander kirjutas sel puhul päevikusse:

Pühapäev. Genf. Vend ja Clara sõidavad ära. Käskisin piirikivi juures peatuda; nägin teda, tulime tõllast välja. Vend astus hellalt mu juurde, võttis mul käest kinni jm ütles mulle mingi uue tundmusega paar sõna: «Miks ei ole me ometi koos... Ma olen teile kõike seda . .. Olete kõike seda teinud ...» — midagi seesugust. Ta tahtis rääkida minu sõidust Venemaale, mis teda rahutuks teeb. Viisin jutu teisale. Mu tundmused olid sõnulseletamatud. Me suudlesime, surusime teineteise kätt ja heitsime veel kordi pilgu meid lahutavale piirikivile. Vend istus kalessi...

...Jalgsi rataste taga. 14. oktoobril 1833 kell seitse hommikul lõpetasin ka selle päeviku, tundes, et elu on saanud uue näo. Alustan nüüd teist, jälle rohelist, millel siit ostsin. Kus ma ta aga lõpetan? Küsin seda ikka w jälle eneselt või saatuselt. Salajane elu pole veel lõppenud. Kuid venna saatus seda enam ei koorma. Vaatan tulevikku usaldusega, sest näen, et seal on vennal Clara helge ja kirgas kuju ...

540

A. I. Turgenev — vend Nikolaile.

Rooma, 16. detsembril 1833. aastal, nr. 12. Noh, olengi jälle Roomas. See on mul juba neljas kord siia sõita. Ole hea, külasta Cuvier'sid ja ütle neile, et ma olen väga tänulik ilusa kirja eest, et ma kunagi ei unusta nende sõprust ja et ma alati tänuga meenutan nende õhtusi koosviibimisi, kuid et ma ei tohi neile Venemaalt kirjutada. Madam Cuvier kirjutab mulle, et Beyle-Stendhal olevat Pariisis käinud ja tuleb Rooma tagasi. Kui ta veel seal on, siis otsi ta üles ja saada temaga midagi, näiteks uus Chenier' raamat või mõni vest, hästi tore.

Peterburis tegi Sobolevski koos kadunud Gribojedovi sekretäri Maltseviga teoks tekstiilivabriku asutamise mõtte. Kõik laabus tal hästi. Viiburi linnaosas rajas ta Samsonjevskaja manufaktuuri. Tema seltskondlik erikaal tõusis tublisti.

Nüüdsama sadas küll vihma, kuid see ei toonud mingit värskendust. Detsembrikuule vaatamata on linnas palav. Beyle'i ees on jälle Civitavecchia raskepärased hooned, kõverad tänavad, linna peaväljak. San Francesco väljakul popsib tolliagent salakaubatubakaga topitud piipu. Linna esimene lurjus, sadamakomissar Romanelli, tervitab laia naeratusega. Ja ongi viimaks konsuli korter ja see vastik mööbel, ainus, mida oli võimalik hankida. Tohutu suured raamatukapid, kaks kummutit, kirjutuslaud ja kaks kontoripulti. Seinal lihtsas pronksraamis Pasta portree. Teda kuulis Beyle viimati «Tankredis» ja oli jälle joovastuses tema jmekaunist häälest. Vastasseinal on Hel-vetiuse portree. Õues rakendatakse lahti konsuli ekipaaži. Kaks itaallast kannavad sõimeldes sisse kohvreid; raud-obadused logisevad, suur tabalukk kukub maha.

Ennekõike lukustatakse laualaekaisse käsikirjad. Kas raamatukasti maksab avada? Ei, see tuleb saata otse Rooma. Enne puhkust elas Beyle Roomas, väikesel Via dei Barbieril, šveitslase Abraham Constantini juures. Constantinil oli teisel korrusel vaba tuba, kus oli voodi, nahkkattega tugitool, väike laud ja põrandal raamatukast. See oli Beyle'i salajane pelgupaik, mida teadsid ainult vähesed sõbrad. Seal käisid Turgenev ja Sobolevski. Sealt mindi kolmekesi «Antico Caffe Grecosse» kohvi jooma.

541

Kord näitas Turgenev selles kohvikus kaaslastele lüheldast terava nina, pikkade juuste ja mullakarva näoga meest. See oli ukraina kirjanik Gogol.

Beyle'i asupaik oli aga äkki teadmata kuidas avalikuks! tulnud. Ühel heal päeval tõi Lysimaque üpris sundimatul ilmel Constantini korterisse depeši. Seepärast ei tahtnudki Beyle pärast Pariisi, puhkuselt tagasi tulles, enam Constantini juures peatuda. Maaligu aga armas šveitslane rahulikult portselanile vene kaunitare, kellega Beyle teda oli tutvustanud, nagu seda oli palunud teha Turgenev. kui ta tellis Constantinilt Potocka miniatuuri.

Hommikul saadeti kohver «Cesari» võõrastemajja Via dil Pietral, kus peatus Turgenev. Seejärel sõitis välja ka Beyle ise. Kolme päeva pärast ilmus ta kõnetunni ajal saadiku juurde. Latour-Maubourg ei meenutanud milleJ gagi endist saadikut. Sainte-Aulaire oli seltskonnainimene, pidas salongi, oli ise kirjanik ja ajaloolane, samal ajal aga arg ja kohusetruu ametnik. Tal oli õnnetu aristokraadi-minevik ning ta ei lootnudki võita juulimonarhia usal-i dust. Ta nägi Beyle'i läbi ning südame põhjas tunnistas™ et see jakobiin tunneb Itaalia elu ja poliitilisi intriige

palju paremini kui Prantsuse saadik. Härra Sainte-1 Aulaire oli järeleandmatu iga kord, kui Beyle palus luba jääda veel nädalaks Rooma. Latour-Maubourg'iga on tari vis nüüd kõnelda avameelselt.

Kortsulise näoga kuivetu mees võttis Beyle'i vastu vähi-1 magi sõbralikkuseta. Beyle alustas pika seletusega, kuid saadik katkestas tema jutu, lausudes vaikselt ja lühidalt:

«Miks peaksite end koormama raamatupidamise, logiraamatute ja reisijate passidega? Selleks on teil abiline. Elage, kus tahate, raskuste puhul aga tulge hommikuti minu juurde, annan siis teile direktiive.»

Tulemus ületas Beyle'i ootused. Ta maksis võõrastemajas kuu-üüri ette ega tundnud Civitavecchia pärast enam muret. Kaks korda nädalas viis postitõld nüüd Lysimaque'ile ametlikke kirju ja kaks korda nädalas tõi Beyle'ile Lysimaque'i aruandeid ning konsuli korraldusi nõudvaid dokumente. Latour-Maubourg pidas sõna. Ta tundis ülihästi Civitavecchia konsulaadi olukorda ja kinnitas Beyle'i korraldusi meeleldi oma allkirjaga.

«Cesari» võõrastemaja ümbrus osutus aga liialt kärarikkaks.

Väikesel Minerva väljakul seisis veider barokkstiilis

marmorelevant — tüse, lühikese keha, jonnakalt langetatud londi ja tohutu suure etteulatuva otsmikuga. Tema seljale oli püstitatud kõrge marmorist obelisk, mis koos marmorelevandiga jättis väga pentsiku mulje. Selle elevandi juurest Panteoni poole suunduva tänava ääres kõrgus massiivsete seinte ja kivist eenditega kohmakas maja. Sinna asuski Beyle elama.

Hommikuti tõustes nägi Beyle oma aknast noori sabiini-tare, kirjud pihikud seelikutel ja suured korvid lillede, köögivilja ning muu turukaubaga pealael. Paavsti sandarmid ja keskaegsetes punakaskollastes, uhkete varrukatega kuubedes šveitslastest ihukaitseväelased, vanaaegsed mõõgad vööl, tüütasid neiusid labaste naljadega. Rodus möödus sealt Corsole ruttavaid munki ja preestreid. Mustades, rohelistes, sinistes ja helepunastes rüüdes seminaristid sammusid seminari poole, mis asus Püha Ingli silla lähedal. Vahepeal möödus eesli seljas, rahvast laiali ajades, haigutades ja oma kõdunevaid hambaid näidates mõni punases rüüs ja punase peakattega kirikuvürst. Sandarmid tõmbusid tikksirgeks, nende käed lendasid au andes mütsi äärde.

Lysimaque polnud küll rahul, et kõik kirjad saatkonna kaudu tulid, kuid see-eest andis Beyle'i puudumine talle vabad käed. Tema, kes oli nüüd tegelikult konsul, sundis reisijaid härra Beyle'i unustama; kui need aga nurisesid, et passi viseerimine maksab viiskümmend skuudot, noogutas Lysimaque kaastundlikult pead, siis aga kehitas süngel ilmel õlgu ja ütles: «Tariifid on härra Beyle'i koostatud, rääkige temaga.» Ja iga kord jäi läbisõit jäte südamesse vimm tabamatu härra Beyle'i vastu, kes nähtamatuna püsides neile aina tüli tekitas, kuigi tema viisakas ja vastutulelik abi seda kõigiti hüvitada püüdis. Küll on see Beyle aga püsimatu: alles äsja kohati teda Via delle Bot-teghe Oscurel, kuid eile õhtul nähti juba Naapolis, Via Toledol. «Jälle on alanud selle kärsitu prantslase ränd-lennud,» lausus politseid juhtiv kardinal. «Kas lendab ta Naapolist Rooma õige tiibadel või?»

Kunagi tutvustas kadunud Courier Beyle'i Roomas hämmastava kaunitariga, oma sõbratariga. See tutvus kestis edasi, kuigi sellest imekaunist neiust oli saanud nüüd vürstinna Caetani. Via delle Botteghe Oscurel, selles toredas ja sünges tänavas, mis näis olevat loodud rasketeks võitlusteks ja pikaajalisteks piiramisteks, kõrgus

trellitatud akendega majade ja suursuguste, kuid vaesunud roomlaste lagunevate majakeste keskel oma fassaadiga võimu ja kuulsust sümboliseeriv palee, mis kuulus vürst don Filippo Caetanile ja tema abikaasale. Kui tihti lendas Beyle, unustades, et tal on turjal juba viiskümmend aastat, noolkiirelt mööda astmeid üles palee marmor-trepikotta ja möödus kirevais rõivais portjeest, kes üldist sõpra sinjoore Beyle'i nähes alati naeratas. Kui sageli võttis don Filippo pojuke oma väikeste kätega selle prantslase lihava kaela ümbert kinni, ronis talle õlale ja patsutas peokesega ta põskhabet. Siin oli olukord hoopis teistsugune kui Pariisis. Alati oli Beyle siin oodatud külaliseks ja peaaegu täielikuks peremeheks. Juba ammu polnud ta enam. prantslane, vaid ehtne milaanolane, kõneles lõbusat, teravmeelset itaalia keelt Milaano aktsendiga, mõtles kui milaanolane, avaldas tundeid lombardlase kombel ja kandis endas igavesti Métilde Viscontini tuhmumatut kuju. Sellest ei tea keegi Pariisis, sellest ei tea keegi isegi Roomas, nagu ei saa keegi teada naisesüdame imekaunist sõprusest, mille talle on kinkinud Judith Gaulthier.

Don Michèle ja don Filippo Caetani jätkasid vestlust, kui Beyle teretades ja neid katkestamata sisenes, nagu oleks ta perekonnaliige. Veidi hiljem tuli noor krahv Giuseppe Cini koos abikaasaga. Noor, ilus, edev naine tundis naudingut oma kahekümnest eluaastast, oma edust, ilusast krahv Giuseppest ja Beyle'i seltskonnast.

Genzanos, kus suvitasid Caetanid, Cinid ja veel kuus-seitse perekonda, korraldati aias puude all koos lastega mänge, ja korduvalt olid Genzano vanad tammed tunnis-tajaiks, kuidas Prantsuse konsul seotud silmil käsi ette sirutades pimesikumängijate kisa ja naeru saatel mänguplatsil ettevaatlikult ringi liikus.

Ja viimaks haaras ta, nagu talle tundus, noore don Filippo pihast kinni ning hüüdis: «Käes, tunnen ta ära!» Kuid kinnipüütut sülle tõstes kuulis ta äkki siidseelikute kahinat, ja kellegi käed rebisid ta silmadelt sideme: punastav krahvinna, rahul oma vembuga, laskus tähtsalt maapinnale ja kohendas soengut.

A. I. Turgenevi päevik.

11. jaanuaril 1834. aastal. Lugesin läbi viieteistkümnenda laulu Dante «Paradiisist», mis on üks kaunimaid. Siin on tema genealoogia, mille on jutustanud ta vaarisa

544

Cacciaguida, kirjeldus Firenze kommetest tema vaarisa eluajal, ja jälle Beatrice'i naeratusest: Che dentro agli occhi suoi ardeva un riso ... '

13. jaanuaril. Ball Krivtsovide juures.

Minu juures istus üle tunni Beyle-Stendhal. Jutustas palju Prantsusmaast. Katoliiklus ei elavne. Napoleoni ajal viibis Pariisis igal aastal nelikümmend viis tuhat külalist. Bourbonide ajal oli neid vähem. Nüüd on jälle niisama palju, sest pahameele ja igavuse pärast käib Saint-Germaini seltskond jälle kirikus — selle asemel et kuninga juures ballil olla. Provintsis teevad küreed liiga nendele kogudustele, kus rahvas ei salli jesuiite, linnaelanikud aga meenutavad armastusega oma 1830. aasta revolutsiooni, samal ajal kui papid seda vihkavad. Sellest siis ka üldine vastumeelsus kiriku suhtes lihtrahva hulgas. Chasles'i usk teeb edusamme ja rajab teed protestan-tismile Prantsusmaal. Sänsimonistid pääsesid pilgetest ainult valitsuse poolt alustatud tagakiusamiste tõttu. Argout ja Barthet on tõprad — kiusavad taga. Guizot on tark ja tema asutuste koolid suurepärased. Ta kasutab vähe Cousini ja Villemaini kaasabi, et viimased ei saaks tema tööd endi arvele kirjutada. Nende kui kandidaatide kohta on arvamused halvemaks muutunud. Mignet käis Hispaanias, Thiers'i mõisas, kuid ei märganud ega toonud midagi kasulikku kaasa. Raynouard teeb seda, mida temalt tahetakse. Thiers üksi on kõrgem kogu valitsusest, valitsus on aga ühel tasemel rahvaga. Thiers teeb Saadikute-kojast, mida tahab, ja nõuab summasid selleks, et

ehitada lõplikult valmis mälestusmärgid, ainult kaks — Triumfikaar ja Madeleine'i kiriku võlvid. Uusi ehitama ei hakata, sest ta arutleb kainelt, et on aeg lõpetada maksude nõudmine Prantsusmaa kehvikuilt Pariisi hiilguse suurendamiseks. Küsimuse, kas alustatu tuleb lõpule viia, otsustas Thiers jaatavalt. Aga Chateaubriand? Chateaubriand on langenud. Aga madam Recamier? Beyle heitis käega. Omab ikka veel mõju. Sest otsustage ise: Pariis on vanade naiste Paradiis. Broglio ei näe kõike selgesti ja räägib vanadest doktrinäärsetest asjadest. Thiers on siiski temast üle. Pidage silmas, et praegu on prantslastel ainult

1 Nii lõbus oli ta silmade sära... (It. k.).

üks armastus — poolakad! Neid kutsutakse välja, neile makstakse pensione.

Kas on võimalik Bourbonide tagasitulek?

Pikaks ajaks — võimatu.

4. veebruaril. Corsol liikudes nägin paavsti, kes sõitis kaheksakohalises kullatud tõllas. Ta istus seal üksi. Tema tõlla taga salk ratsanikke ja sandarmeid. . . Prantsuse kuningadki ei sõida enam säärase konvoiga. Nii veetakse üksnes kriminaalkurjategijaid.

Kohvikus kohtasin Beyle' i. Vestlesin temaga vürst Vjazemskist. Rääkisin talle, mis Vjazemski oma kirjas tema kohta ütleb: «Mitte asjata pole saatus sind kokku viinud Stendhaliga, meie ajastu suurima romaani «Punane ja must» autoriga. Oma rändamisega mööda maailma ja armastusega kauni vastu sarnaned sa ise selle suurepärase kirjanikuga.»

Kohvikust lahkusime Beyle'iga koos. Ta jutustas mulle Cesarini protsessist, rääkis kirjandusest, André Chénier' teoste postuumsest väljaandest, pidades neid teoseid võltsi-tuiks ja Destuttile kuuluvaiks. Jalutasime Corsol, mis vastutuleva karnevalirongkäigu puhul oli kriidi ja lilledega üle puistatud. Beyle peatas mind pankur vürst Torloni maja kohal. «Selles lossis oli alles hiljuti kirik,» ütles Beyle. «See on ainus kirik Roomas, mis on muudetud eramajaks, ja see, mida ei suutnud teha paavst Pius VI oma vennapoja Bra s ehi heaks, kes seda maja himustas, õnnestus nüüd pankuril raha abil.»

Läksin krahvinna Gurjeva juurde. Kohtasin krahvinna Borgheset ja tema tütart Mortemart'i. Astusin nende juurde ja ütlesin paar sõna emale lepituseks, surusin ta kätt, ja ta lubas, et viskab mulle konfetti. Otsustasin täna tema juurde ballile minna. Õhtul sain Beyle'ilt kirja. Istmelt tõusmata lugesin läbi Prosper Mérimée toreda «Kahekordse eksituse».

8. veebruaril. Lõunastasin koos Lanskoiga. Orkestrid mängisid. Joovastav muusika. Kõik lauasistujad laulsid.

Öhk täitus muusikaga. Joodi. Minu juurde istus Beyle-Stendhal. Tellis aleaatikot. Vestlesime paljust, ka eelolevast ballist Austria saadiku Lützeni juures. Siis läksime Corsole. Karneval oli täies hoos. Tondid, advokaadid, kõrged aukandjad, rüütlid, maskid, kirevus ja sära, hiiglas-

likud serpentiinid, konfetivool, mis möödaminejad üle puistas. Hobuste võiduajamine. Lugematu hulk sõidukeid. Maskeeritud mehed loobivad erilise masina abil ülemiste korruste akendest sisse pomerantsivilju. Krahvinna Cau-mont viskas minu pihta pühademuna, mis redingotil purunes. Lendas jahu ja meie Beyle'iga olime valgemad kui lumi.

'8. veebruaril. Beyle saatis mulle Ampere'i raamatu Hiina kohta.

Käisin Krivtsovi juures ja Bunseni loengul.

Karnevalipäevadel läks Beyle, pärast seda kui oli Tur-geneviga hüvasti jätnud, Corsolt alati Piazza Navonale. See on toredaim paik maailmas. Hallist, peaaegu tahumata kivist majad seisavad poolringis. Väljak on kaetud tohutute hallide plaatidega. Triitonite, nümfide, nereiidide ja najaadidega valgest marmorist fontäänid, ajast üle kullatud ja veest roheliseks värvunud, purskavad laiu, õhtupäikese kuldkiirtes sädelevaid veejugasid. Väljakul asuvate valgete marmorkujude ja basseinidega purskkaevude keskel paistab eriliselt silma üks koletislik figuur — mustast marmorist must triiton, mis on otsekui kokku kasvanud valge tahumata marmoritükiga.

Krahvinna Cini oli maskis, mida Beyle hästi tundis, kuna ta selle Horace Vernet' villast ise ära tõi. Krahvinna tantsis don Filippoga. Juba kolmandat päeva vaatas ta Beyle'i kentsaka muigega, see paistis läbi maski kitsaste silmapilude, kui ta tuure tehes Beyle'ile lähenes ning liikuv õhk pitsi kergitas. Beyle otsustas selgust saada. Pooleldi naljatades, pooleldi tõsiselt kõneles ta don Filippoga. Krahvinna naeris, Beyle hakkas üha tõsisemalt ja ägedamalt kurtma oma täielikku üksindust ja ütles, et viisteist aastat tagasi, kui sajand alles algas, oleks ta võinud saada praegusest õnnelikumaks ja elu oleks teisiti kujunenud. «Kuid see naine suri samal aastal, kui suri teie sõber,» pöördus Beyle Caetani poole, «samal päeval, kui tapeti Courier.» Don Filippo eemaldus. Krahvinna Cini võttis Beyle'il käe alt kinni. Nad istusid koos kalessi, et sõita Piazza Navonale. Parajasti siis, kui Beyle oma daami kalessi aitas, kostis lõbutsejate kärast hääl:

«Ma tunnen teda. Kas see pole mitte toosama Bailly või Belly, või pagan teab, kuidas ta nimi õieti on, ühesõnaga see, kes on kirjutanud Haydni eluloo ja sel aastal

547

uuesti välja andnud raamatukese «Armastusest». [1] Muusikast ei taipa ta midagi.»

See märkus tuli helilooja Berliozilt. Tema kaaslane lausus torinal:

«Tean seda karu Grenoble'ist. See on omamoodi Dauphine montanjaar Hebert — revolutsionäär, kommunist, ateist, üldse kõigi meeldivate omaduste ühend.»

«Kuidas teda siis konsuliks lastakse olla?» küsis Berlioz.

«See on ju parem, kui teda Pariisis pidada,» vastas tundmatu.

«Kas kuulete, kuidas teid taga räägitakse?» ütles krahvinna Cini Beyle'iga minema sõites.

Karneval möödus, tulid argipäevad. On hea, kui need argipäevad ei too palju tavalisi pahandusi, kuid Beyle'il kujunes asi teisiti. Härra Mole polnud enam välisminister. Tema kohal istus kindralsekretär hertsog de Broglie — duc Broglio, nagu Turgenev kirjutab. Beyle kui kirjanik ei meeldinud talle sugugi, seda vähem sallis ta härra de Stendhali konsulina. Õlgu kehitades andis saadik Beyle'ile üle ametliku paberi. 1832. aastal oli välisminister (paraku mitte enam krahv Mole!) saatnud talle hoiatuse, nüüd, 1834. aastal, sai ta juba noomituse.

Mu härra, mul on põhjust arvata, et vaatamata erilisele hoiatusele, mille Teie saite minu eelkäijalt, hoiatusele, mille põhjal Teie oleksite pidanud täitma 20. augustist 1833 käskkirja punkt 35, milles kohustati Teid alaliselt Civitavecchias viibima, jätkasite Teie sagedast äraolekut sellest linnast. Selle käskkirja kangekaelse ja kestva mittetäitmise suhtes olen mina nõus silmi kinni pigistama, kui see enam edasi ei kesta. Soovitan Teil, mu härra, seda täita, kui Teie tahate püsida ametis, mille on Teile usal-danud Tema Kuninglik Kõrgus. Ma ei pea võimalikuks teha erandit ja vabastada Teid osaliselt oma kohustuste täitmisest...

«Kui kole keel! See on ju purjus politseiniku keel. Kelle allkiri siin on? Kes on see härra Rini?» küsis Beyle.

«Olgu ta, kes ta on, igatahes pole küsimus temas,» vastas Latour-Maubourg. «Minu luba jääb endiselt jõusse,

1 Pariisis andis Boghaert tõepoolest välja traktaadi «Armastusest» teise trüki, Verdier aga kirjastas Beyle'i anonüümse raamatu «Reis Itaalias ja Šveitsis 1828. aastal». (Autori märkus.)

548

kuid nia ei suuda kõrvaldada neid teie «sõpru», kes teile tasahilju ebameeldivusi valmistavad.»

Beyle sõitis Civitavecchiasse. Roomas oli ta kirjutanud «Brulard'i», hommikuti teinud kiirel käel märkmeid «Pihtimuste» jaoks ja jätkanud kirjutamist helesinisesse portfelli, kuhu oli juba kogunenud mitu peatükki Itaaliale pühendatud romaanist. Nüüd tuli asuda ümber töötama «Rohelist Jäägrit» ehk «Burelviller' metsa», õigemini «Leuweni», nagu ta oma romaani nüüd lühidalt nimetas.

Lysimaque võttis ta vastu kavala naeratusega ja lipitsevate küsimustega tema tervise kohta. Beyle leidis tagasi-saadetuna oma laualt ettekande Fossombroni valitsemise kohta Firenzes, mille koostamine õige' palju aega oli võtnud ja mida ta pidas üheks oma parimaks diplomaatiliseks dokumendiks. Materjal oli tagasi saadetud kui «absoluutselt kõlbmatu». Ääremärkusi vaadates mõistis Beyle, et temalt nõutakse hoidumist väljenditest «kamarilja», «paavsti spionaaž», «Austria despotism» jne., sest need väljendid kõlasid solvavalt ka Prantsusmaa valitsuse suhtes.

Koos selle dokumendiga oli tulnud kiri Judith Gaul-thier'lt, kes kirjutas:

Olen juba ammu pisut imestanud, et Teie seniajani pole minusse armunud. Ma leian, et peaksin olema Teie südame järgi. Ent rahustuge, nii võib vaid eemalt kirju-tada. Tean liiga hästi, et iga kord, kui ma tundun ligipääsmatuna, lähete Teie ära, kuid Te kaote ka siis, kui olen Teiega leebe. Ütlen Teile avameelselt, et õnn Teiega rääkida ja Teie tarkust nautida on mulle kallim kui lühiaegne uim armunutele, kes ei tea, kuhu minna, kui peapööritus on möödunud.

Kirjutuslaud oli lukus. Kuid «Leuweni» viimaseid lehti pöörates märkas Beyle nendel võõra tindi plekke. Näis, et keegi oli kopeerinud neid kohti, mis puudutasid valitsuse poolt organiseeritud äraostmisi valimistel. «See ei tõota head,» mõtles Beyle. Ja tundes, et tal tuleb nüüd Civitavecchias kaua istuda, asus ta jälle tööle romaani kallal. Ta tõmbas maha tsensuuri mõttes kardetavad kohad, hiljem aga, kui oli kontrollinud, et kõrvaltoas ja koridoris kedagi ei ole, lukustas ukse ja kergitas üles ühe

549

põrandalaua. Selle alt võttis ta välja väikese paki ja pakist kerge kopituslõhnaga õhukese raamatu, pealkirjaga «Krüptograafia». Kogu õhtu ja öö otsis ta niisugust salakirja-kombinatsiooni, mis annaks talle ainulaadse ja kordumatu šifri. Vanu matemaatikaõpinguid meenutades ja arvude keelt hästi tundes sai ta endale juba järgmise päeva õhtuks täiesti valmis šifri ja lõi sellele ise võtme. Tema šiffer ei sarnanenud millegi poolest Prantsusmaa diplomaatiliste šifritega, mis olid lihtsad ja igale poliitilisele spioonile lahtimõtestatavad, vaid oli kirgliku fantasti ja haritud matemaatiku pingeliste otsingute vili.

Järgmisel kuul läks töö ladusalt. Beyle kirjutas ja šifreeris juba kergesti. Teda ei suutnud nüüd enam hirmutada mitte mingisugune kirjutuslaudu lahti muukiv Lysimaque. Kogu põlastus väikekodanliku Prantsusmaa vastu, aktsiaselts «Louis-Philippe &. Co.» vastu oli peidetud salakirja kuivadesse ja täpsetesse valemitesse. Väsitavas öötöös endale armu heitmata kirjutas Beyle seejärel kõik ümber peegli abil. Kui nüüd mõnel geeniusel õnnestukski leida šifri võti, ka siis saab dešifreerida üksnes tähti peegelpildis. Beyle tundis, et tema elu lõppjärk võidakse täielikult mürgistada, ja see hädaohu tajumine äratas temas karmi visaduse.

Samasugune visadus ilmnes ka tema teises töös. Roomas ostetud käsikirjad sisaldasid ainestikku imekaunite jutustuste jaoks. Neis leidus vanade paavstikohtute kuivi protokolle, jutustusi Palliano hertsoginnast, Bianciufiore perekonnast; seal olid kõige paremad tõestused Courier' arvamusele, et Rooma põline aristokraatia omandas varanduse liiderlikkusega. Seda tõendas tervenisti «Farnese perekonna kroonika», milles Rooma paavst ja prostituut esinevad liitlastena kasuahnitsemises ja riisumises. Seal oli ülihuvitav jutustus Vittoria Accorambonist, mis lõpeb looga eramaja piiramisest, kus kasutati suur tükke kõigi sõjakunsti reeglite kohaselt. See kirjeldus meenutas viis aastat tagasi Modenas hukatud Ciro Menotti maja piiramist. Turgenev oli tema maja näinud, ta jutustas purustuse jälgedest. Roomas tuleb hankida ärakirjad Modena protokollidest, et nende abil Vittoria Accoramboni loole tegelikust elust vajalikke lisavärve anda. Seal oli ka Cenci perekonna lugu. Jõhkardi tütar oli sunnitud oma perekonna päästmiseks tapma isa, kuid ei pääsenud ise paavsti ülikristliku armulikkuse käest. Tuleb sõita Barberini

550

paleesse ja vaadata Beatrice Cenci portreed, mille on maalinud Guido Reni. Tarvis teoks teha veel üks asi. Olemasolevate katkendlike protokollidega ei või rahulduda, tuleb koos Turgeneviga käia munk Marini juures ja paluda Vatikanist luba vaadata kuueteistkümnenda ja seitsmeteistkümnenda sajandi protokolle. Seda pole saadiku kaudu raske teha.

Saabusid kuumad päevad. Jälle põletav päike ja õhtuti aria cattiva, jälle palavik veres ja vanad reumavalud. Tarvis teha vaheaeg. Latour-Marbourg andis loa asuda Albanosse. Ariccias hingas Beyle vabalt. Kunagi ähvardavalt podisenud ja mürisenud vulkaanide asemele tekkinud künkad olid kaetud metsadega, kraatrite asemel olid järved. Tihedais metsades kasvas tammi ja metsroose, tuhanded ööbikud moodustasid kuuvalguses tukkuvas metsas orkestri.

Imeruttu lendasid mööda need päevad Albanos ja Ariccias. Sügisel Beyle'i kohates küsis Turgenev, mis on juhtunud tema silmadega. Silmalaud olid tursunud, ripsmed punaseviirulised. Kuueteistkümnenda sajandi ladina kirjaga kaheteistkümne foliandi läbilugemine ei ole ju naljaasi. Kaks ümberkirjutajat loobusid tööst. Kutsuti kolmas, ja varsti olid kõik kaksteist köidet materjale valmis. «Ainuüksi Beyle võis taluda säärast põrgulikku tööd Roomas,» ütles Turgenev. Varase nooruse muljeid meenutades mõtles Beyle: «Halleini soolakaevandustes, seal, kus on suured maa-alused soolaj arved, visatakse soolakar j aaridesse kuivi, lehtedeta pöögioksi, mis soolakristallidega kattuvad. Kuivanud ja lehtedeta oksake hakkab kõlisema ja särab tõrvikute valgel kõigis vikerkaarevärvides. Vana Itaalia vanade kohtute protokollid, hagide ja süüdistuste ülestähendused, võivad minu mõttelennu küllastunud lahusega kokku puutudes samuti särama hakata ja elavaiks ning eredaiks piltideks muutuda. Asume aga tööle!»

Valmis neli väikest novelliköidet. Nüüd võis puhata. Harjunud võrdlema kõike Prantsusmaaga, asus Beyle lugema prantsuse materjale, Louis XIV aegseid memuaare, käis Ravennas ja teistes põhjapoolsetes linnades.

Lysimaque läks pärast ebaõnnestunud intriigi erru, ja Beyle'il oli temast isegi kahju. «Mis see vaene kreeklane Peale hakkab?» mõtles ta. Ministeerium oli viimaks midagi teada saanud — ilma Lysimaque'i ja Beyle'ita. Ta saatis Lysimaque'ile ettepaneku konsuli ees vabandada. «Meie

551

suhted muutuvad tragikoomiliseks,» arutas Beyle. «Olen nõus silmakirjatsema, et pean vee liikumist klaasis tormiks, kuid ma keeldun selles tormis hukkumast, kui mulle säärane ettepanek tehakse.» Ta kirjutas palve, et ta üle viidaks konsulikohale

ükskõik missugusesse asustatud punkti Lõuna-Hispaanias, kirjutas täie tõsidusega ja täieliku valmisolekuga ärasõiduks. Vastust oodates lõpetas ta «Punase ja valge» ühe peatüki ja alustas järgmist, mis jutustas sellest, kuidas noormees, kes ei suutnud taluda Prantsusmaa õhkkonda, sõidab Hispaaniasse. Beyle tahtis seda peatükki šifreerida, kuid ei leidnud harilikust kohast šifrivõtit. Ta ajas maha tindipoti, lükkas ümber kirjutuslaua, jooksis hulk aega erutatult mööda tuba, kuid šifrivõtit ei leidnud. Kaks tundi istus ta pooloimetult. Võttis siis värisevaisse kätesse käsikirja viimase valmis osa, pani selle puldile, kirjutas peegli abil mõne rea ümber ja katsus dešifreerida. See ei õnnestunud. Surnukahvatuna käis ta pikkade sammudega mööda tuba. Ta oli kaotanud võimaluse lugeda teost, mille kirjutamiseks oli kulutatud nii palju aega. Ta püüdis šifri loomise protsessi uuesti meenutada. Ent iga kord tuli ette mingi tabamatu mõttekäik. Beyle ei tundnud iseennast enam ära. Tal oli vaheldumisi palav ja külm. Lugemiskatsetest loobudes tahtis ta kirjutatut hävitada. Kuid äkiline nõrkus sundis teda pikali heitma.

Ta ärkas alles ööpäeva möödudes. Lüheldane doktor Neppi Roomast, taskukell vasakus käes, katsus parema käega parajasti tema pulssi. Nähes, et Beyle püüab kõnelema hakata, raputas ta keelavalt pead.

«Teil on päikesepiste,» ütles ta. «Peate täiesti rahulik olema. See möödub jälgi jätmata.»

Ent Beyle tundis kuu aega võitmatut nõrkust.

Hispaaniasse üleviimise palve rahuldamata jätmine ei kurvastanud teda põrmugi. Sellele järgnenud uus postisaadetis kutsus esile aga imestust ja meelepaha. See oli suur tumeroheline ümbrik haridusministeeriumilt, milles leidus Louis-Philippe'i allkirjaga diplom ning Auleegioni orden.

Linna serval kasvas kuus küpressi. Nende varjus seisis tisler Vidault' väike maja. See hea välimusega vanamees oli Prantsuse ohvitseri poeg; vaesununa oli hakanud mööblimeistriks. Tema noorusliku näo, hallide juuste ja

552

alatisest murest kokkupigistatud huultega naine tegi õmblustööd ja pesi pesu. Naist abistas tütar, kahekümneaastane neiu, habras kui kõrreke, sinisilmne, karmivõitu nagu kõik inimesed, kes vaatavad elule otse silma. Vidault tegi Beyle'ile raamaturiiuleid ja laitis alati ta raamatukirge. «Miski ei riku inimest nõnda nagu raamat,» kõneles ta. Beyle naeris, vaidles vastu, ent talle meeldis selle mehe kõnetoon ja lihtsameelne usk, et tal on õigus. See mees ei olnud raamatuid lugenud, kuid oli Rousseau' moraali-reeglite elav kehastus. Vastandina isale armastas noor neiu lugeda. Tema arvamustes oli nii palju siirust ja oskust loetu tuuma tabada, et Beyle teda järjest sagedamini kõnetas, kui neiu temalt raamatuid laenamas käis. Üksindushetkedel valdas Beyle'i nukrus, noor neiu Vidault aga vaatas teda niisuguste silmadega, nagu tõotaks ta tema nukrust eemale peletada. Kui nende vahel juba täielik usaldus ja sõprus valitses, küsis kord Beyle, mida ütleks preili Vidault, kui Beyle teda endale naiseks paluks. Neiu ei imestanud sugugi, vaid vastas täiesti rahulikult: «Oleksin nõus, kui teie ei tee uusi katseid minult usku ära võtta.»

Vidault on tisler. Beyle — konsul. Tüdruk armastab teda ja tema näib olevat vaikne ning rahulik inimene. Kuid liigub halbu jutte. Igatahes tuleb nõu pidada, kui mitte pihiisaga, siis vähemalt vennaga, kes oli Piemontes kuskil kloostris munk. Beyle'ile ei vastatud, sest Vidault'd alles ootasid Piemontest vastust oma kirjale. Lysimaque aga naeris endamisi. «Näe, kus tema tõeline iseloom välja tuleb! Aristokraat, kirjanik parun de Stendhal tahab kosida pesunaise tütre. Kas maailmas

naisi vähe on! Ei, valitakse just nii, kuidas jakobiinivaated nõuavad. Kõige parem tõend konsuli poliitilisest ebaustavusest.»

Piemontest Isére'i kallasteni on kiviga visata. Selle jõe kaldal, Grenoble'i lähedal, asus imeilus klooster. Selle kloostri mungad teavad kõike, ning Piemonte munk Vidault küsiski andmeid tolle kloostri rebastelt. Ja see, mis talle öeldi, ületas kõik ootused.

Kogu õhtu luges tisler Vidault Civitavecchias oma naisele seda kohutavat kirja:

Missugusest Beyle'ist te räägite? Kui see Beyle on Gre-noble'ist pärit, siis on ta ateist ja nurjatu inimene, jumala-teotaja ja jakobiin, jumala ning seadusliku valitsuse vastane.

553

Kutsuge teda parem Stendhaliks. See on antikristuse uus nimi.

Isa ja ema oma õnnistust ei andnud. Neiu nuttis mõnda aega ja loobus konsuliga kohtamast.

NELJAKÜMNE KAHEKSAS PEATÜKK

Välisministeeriumi vanem kirjatoimetaja, kes valmistas mustandi kirjast, millega lükati tagasi Beyle'i palve, kus ta palus üleviimist Hispaaniasse, leidis mitu valemite, tingmärkide ja numbritega täidetud ruudukujulist paberilehte. See oli võti, mille Beyle oli koostanud oma romaani dešifreerimiseks. Ühe lehe tagaküljele oli kirjutatud: «Punane ja valge». Kirjatoimetaja pani need paberilehed ümbrikku, pitseeris kinni ja kirjutas peale: «Säilitada kuni selgitamiseni.» Lugeja teadku: see ümbrik lebas peaaegu sada aastat, kuni noor prantsuse teadlane 1929. aastal romaani «Punane ja valge» läbi luges ja 'selle ka täielikul kujul avaldas.

Noil päevil kuulis Prosper Mérimée, kuidas Musset luges oma värsse. Need olid Alfredi vennale Paul-Edmond de Musset'le pühendatud stantsid:

Mäletad — laht, kus kui kivises nõus
magusalt kohiseb rahus ja jõus
mõõn ja tõus?
Täis mõtlemisrõõmu, mis klaar kui kristall,
seda kohinat kuulas seal tähtede all
imeväärt vaim Stendhal.

Aasta eest oli Mérimée lõpetanud novelli «Hinged puhastustules», kus ta kujutas paremini kui keegi teine don Juani hingelist tühjust. Kogu järgmise aasta sõitis ta Prantsusmaal ringi. Need olid ametlikud sõidud prantsuse tähtsamate ajalooliste mälestusmärkide seisukorra kindlakstegemiseks; toimus ka kuiv ja võrdlemisi igav prantsuse kirjanduse uurimine. Aasta jooksul ei kirjutanud Mérimée midagi peale kirjade Boulogne'i kaunitarile inglanna Jenny Dacquinile. Prantsusmaal plahvatas aegajalt põlema tööliste viha. Kuid ajalehed vaikisid. See oli raske aja vaikus. Mérimée tundis, et ta on lämbumas.

554

Tema novellid jäid üha kuivemaks. Ja äkki sel õhtul, kui ta kuulis Musset' värsse, tundis ta hinge tulvavat igatsust sõbra järele ja kirjutas Beyle'ile kirja, ühe kõige Õrnema, mida ta kunagi oli kirjutanud. Ta palus, et Beyle tingimata tema juurde sõidaks, oli paljust rääkida. Beyle vastas kerge pilkega, et tema teada on Mérimée ülikauni hispaanlannaga reisil ja et ta on valmis Mériméed õnnitlema sõitma, kuid meelsasti kuskile mujale, mitte Pariisi, Mérimée kirjutas vastu, et ta ei ole reisil

ülikauni hispaanlannaga,' aga kui Beyle tahab, siis tutvustab ta talle seda toredat 'naist — Maria-Manuela Montijot. Beyle ja Mérimée määrasid kohtumise Laonis.

Mérimée sõitis Pariisist välja kohe pärast oma isa matuseid, nukrana ja heldinuna. Madam Anne Mérimée arvas, et pojal on jälle ametisõit, ja soovitas tal sellest keelduda, kuid kuuldes, milles asi, jäi nõusse.

Beyle sõitis lõunast, olles matnud nii mõnedki lootused. Judith Gaulthier' kirjad valmistasid talle suure pettumuse. Alles pool aastat tagasi küsis Beyle temalt sageli üht-teist tuttavate, tavaliste ja armsate asjade kohta, meenutas talle pisiharjumusi, meeltliigutavaid kiindumusi. Tema vastas, et rõõmustab Beyle'i nähes, kuid loetletud asjadest on ta osa unustanud, harjumustest ja kiindumustest aga palju kaotanud. Beyle tabas end järjest sagedamini mõttelt, et loodab tuppa astudes seal kedagi ees leida, kellegi häält kuulda. Ta kaldus juba arvama, et tema kõige halvemaks osaks elus on vabadus, mida ta nii väga hindas nooruses ja millest ta valmis oli loobuma Milaanos. Ustav sõprus, rüütellik austus, ennastsalgav lugupidamine Métilde'i vastu panid ta siis esmakordselt täiesti unustama sõna «vabadus». Nüüd oli see iha kaotanud objekti. Ent hommikuti ööbimispaikades tõustes, öisel teekonnal posti-tõlla raputuste tõttu suikest virgudes tabas ta end ikka jälle äkki sellelt mõttelt. Ja närvid olid nii pingul, et reisikaaslase ühestainsast sõnast oli küllalt selleks, et ta äkki tundis, kuidas õlad pealekippuvast nutust vabisevad.

Niisuguses olukorras oli Mérimée talle väga vajalik. Ta lootis, et kõnelus selle väliselt jaheda, ent õiglase mehega on talle raskel ajal toeks. Ta oli juba Civitavecchias Méri-méega kirja teel kokku leppinud, et kohtutakse kell üksteist päeval Laoni pargi hiiglaslike kastanite all. Nagu noorpõlves kohtamistele minnes, nii väljus Beyle väikesest võõrastemajast juba kell kolmveerand üksteist, kuid polnud

555

siiski esimene. Talle sammus vastu hallis saterkuues mees, vidutades päikese käes silmi. Nad sülelesid ega suutnud tükil ajal kõnelda. Oma sõbra esimestest sõnadest kuulis Beyle, et Léonor Mérimée on surnud. Väike linn, kus neid keegi ei tundnud, oleks nagu öelnud sõpradele, et nad selle koha hästi olid valinud. Siin veetsid nad kogu selle vaikse, päikesepaistelise päeva, usaldades teineteisele oma mured ja saladused, oma sisemise üksilduse nukruse. Beyle nuttis nagu laps. Mérimée pöördus kõrvale, eemaldus pingist, tuli jälle tagasi, tundmata vähimatki piinlikkust, ja erutudes sellest, et tajus mitmeid hingeseisundeid, mis talle seni tundmatud olid olnud. Kaks meest, kes nii väga erinesid teineteisest elus ja nii väga täiendasid teineteist loomingus, ilmutasid kohtumistundidel inimlike suhete täiuslikkust, milles puudus igasugune väline žest. Nad ei kartnud oma mure ülearust avaldamist, neid ei heidutanud tagasihoidlikkus. Kui Beyle ootamatult oma näo kätega kattis, meenus Mériméele äkki kujur Janet' suurepärane skulptuur Marat'st. Mérimée oli innuga vaa-danud neid imetlusväärseid käsi, mis kujurit olid vaimustanud. Beyle mäletas ja armastas Métilde'i hardalt ja ennastsalgavalt, andes endale aru igast hingeliigutusest. Mérimée kaotaks täiesti pea, kui ta ühel heal päeval saaks Jenny abikaasaks. Pinnapealsed armulood ja kurikavalate naiste vastupandamatu füüsiline külgetõmbavus olid tekitanud temas rahutu armukese igavese hirmu suure, rahuliku ja elulise kiindumuse ees. Kirjavahetus Boulogne'i kaunitariga kandis kõiki kirjandusliku meelelahutuse tunnuseid, kuigi oli muutunud juba tarviduseks. Meelekibeduse hetkedel aga kirjutas Mérimée, et iga õmbleja, kes müüb ennast selleks, et aidata oma vanglas istuvat armsamat, on Jenny Dacquinist tuhat korda parem. Ja ometi oli ta rahul, et see naine teda mõistis. Nende kirjavahetus oli kestnud neli aastat, selle aja vältel oli Jenny talle oma elust kinkinud kolmveerand tundi. Nad kohtusid Louvre'is, kus Mérimée nägi teda alles teist korda, ja lahkusid nõnda, et

Mérimée ei saanudki teada daami Pariisi-aadressi. Mérimée jutustas oma edust rõõmutult ja meenutas nurjumisi kurvastuseta.

Pariisi jõudes mõtles rahunenud Beyle, kui suur vahe on tema põlvkonna ja selle põlvkonna vahel, kes sündis sajandi algul, mil iga aasta oli võrdne sajandiga. Hetketi kannatas Beyle vana haiguse tagajärgede all ja tajus täielikku

556

meeleolulangust. Ta jälgis ennast kui kolmandat isikut, ja selles olukorras õnnestus tal hommikuti sageli õige hästi romaani «Henri Brulard» kangelasi iseloomustada. Ta käis mööda tuba (oma korteris Favre'i tänavas) mõnikord keskendunult vaikides, mõnikord žestikuleerides ja kuuldavale tuues eriti sisurikkaid ja selgeid mõtteid, mis ta seejärel kiiresti paberile märkis. Kord sõitis Mérimée kell üks päeval talle järele ja viis ta hispaania perekonda. Krahvinna Maria-Manuela Montijo ja kaks tüdrukukest, Eugenia ja Paquita, ootasid uudishimulikult härra Beyle'i tulekut. Eugenia oli just üheksa aastat vanaks saanud. Pärast tunnipikkust täiskasvanute vestlust hüppas ta Beyle'i sülle ja nõudis jutustusi sõjast.

«Ükskord Molodetšno lähedal jäi riigivarade inspektor Beyle kibitkas tukkuma ja ärkas püssipauke kuuldes Stud-janka jõe järsul kaldal. Tema kiiver oli peast kadunud, ja nagu teada, kasvavad juuksed külma käes kole ruttu. Nii ilmuski, näete, see tutt mu otsmikule. See on Moskva sõjakäigu märk.»

Tüdrukukesed kuulasid hardalt.

Või:

«See juhtus Castelfranco juures. Kuuenda tragunirügemendi kolonel hüüdis äkki: «Andke häire!» Meie haarasime kiivrid ja olime ühe sekundiga hobuste seljas.»

Beyle'ist sai Montijo perekonna sagedane külaline.

Kui ta hiljaks jäi ning range inglanna Eugeniat ja Paquitat juba magama minema sundis, algasid palved, et neid lubataks veel pisut üleval olla. Beyle tuli tõsisena ja tähtsana tüdrukukeste tuppa, võttis ähvardaval ilmel kätte Vernet' gravüürid ning Gérard'i litograafiad ja algaski jälle pikk jutt Austerlitzi lahingust.

Mérimée kirjutas omapärast, temale ebatavalist jutustust «Ille'i Venus». Ikka sellestsamast veetlevast ja kohutavast, veidi kõõrsilmsest, ent kirjeldamatult kaunite ja tigedate näojoontega jumalanna Astrast.

«Teie ei suhtu naisesse hästi, mu sõber. Ta on teile niisama ohtlik kui mustlanna Esmeralda munk Hugole. Olen kindel, et panite Venusele sõrmuse sõrme ja nüüd kardate, et toimus kihlus. Kas teate, et aastate möödudes hakkate kasse ja koeri jumaldama?»

«Seda olete mulle korduvalt ennustanud,» vastas Mérimée. «Kurjad keeled räägivad, et teie juba jumaldategi koeri. Civitavecçhias on teil kaks peni suure au sees.»

557

«Kuid ma käin ju jahil,» ütles Beyle. «Muide, sellest neetud Civitavecchiast tuli täna teade, et asekonsul Lysimaque on minu toa ukse lahti murdnud, kõik paberid läbi sorinud ja mu pesu ära varastanud. Kui hea, et siin mingit Lysimaque'i ei ole!»

Martinet' ja Auberi kaupluses Coq'i tänaval nägi Beyle moesoleva kunstniku Dubufe'i maale ja etüüde. Need olid moodsate, ehteis ja veidi edevais tualettides kaunitaride portreed. Beyle'i huvitas selle noore kunstniku arenemislugu. Talle näidati tema varasemaid maale, mis lasksid temas oletada tõelist meistrit.

Kuidas siis juhtus, et see mees langes nii madalale, et muudab nüüd maalikunsti prostitutsiooniks? Kunstniku elulugu oli nii huvitav ja tolleaegsele Pariisile nii iseloomulik, et Beyle kolmel hommikul dikteeris Prosper Mérimée soovitatud stenografistile katkendit oma teosest «Féder ehk raha-abielu». Aristokraatia

vaesumine, noorsoo rahapuudus ja rasvunud väikekodanluse surve portretisti maitsele viisid selleni, et tema talent sootuks hääbus ja järele jäi kuivus ning elutus. Ka see naine, keda kohtas oma teel Michel Féder, oli kodanlik-katoliikliku kasvatuse vili. Selle sajandi kolmekümnendail aastail saatsid kloostrid oma pansionidest välja kas kombelisi, jumalakartlikke ja rumalaid või jumalakartlikkuse maski all rikutud ja kõlvatule teele viidud neiusid.

Kuid prantsuse teemat tabas jälle ebaõnn: «Féder» jäi lõpetamata, nagu ei õnnestunud lõpetada «Leuweni».

Ministeerium viis Beyle'i poolele palgale. Tore! See võimaldas puhkust lõpmatuseni pikendada, alustada reisi Soti- ja Iirimaale ja sõita lühikeseks ajaks Madriidi Montijode juurde.

A. I. Turgenevi päevik.

13. novembril 1835. aastal. Olin Gérardi juures külalisõhtul. Seal olid Humboldt, Letronne, Mérimée. Madam Ancelot oli elavas vestluses Humboldtiga: viimane oi kogu päeva mööda saatnud Versailles's kuninga juures kes oli hakanud kaebama «Débats'» peale, et seal on avaldatud kõnesid ja artikleid; ometi on kõigile teada, et kõned on avaldatud tema nõusolekul. Kuningas aga kinnitab, et «Débats» talitavat omavoliliselt. Istuti üle kesköö, kuulates Mérimée ja Humboldti nalju Koreffist ja tema pulmadest,

558

tema teenistusest Hardenbergi juures ja Hardenbergi naise juures.

4. detsembril. Mjatlevite juures ballil. Kogu Pariisi Venemaa oli seal. Tutvustasin Balzaci proua Lavalile.

26. detsembril. Olin preili Lagrené pool. Lobisesin linnukesega, jõin salongis teed.

17. veebruaril 1836. aastal. Meiega lõunastas Buonarroti, jutustas üksikasjalikult Babeufist.

9. märtsil. Gérard'i juures vestlesime Balzaciga Swedenborgist, keda tõstetakse Jakob Böhmest, Saint-Marti-nist ja kõigist teistest kõrgemale. Ka Balzacile ei meeldi Lamartine. «Temal ei sobi olla Châtel,» ütles ta.

15. aprill. Lugesin Ugo Foscolo teost «Hauad».

20. aprillil. Meie juures lõunatas ja veetis kogu õhtu Buonarroti.

Miss Clarke'i juures — Mérimée, vestlused. Sealt koos Balzaciga Gérard'i juurde. Kõnelesime paljust ja paljudest.

24. aprillil. Rivarolist. Egotism — inglise sõna. 15. mail. Davõdovi juures koos Mériméega.

1835. aastast alates saatis A. I. Turgenev Puškini ajakirjale «Sovremennik» «Pariisi elu kroonikat». See ilmus tavaliselt ilma allkirjata või initsiaalidega 3. A., mis tähendas «Aiolose Harf» '. Vene tsensor lisas selle «Aio-lose Harfi» helide juurde armutult tsensoripliiatsi krabinat, ja mõnikord olid tulemused üpris kurvad.

1. juunil 1836. aastal. Leidsin saadetise Vjazemskilt kirjaga 8. maist, Tolstoide kirjaga, «Revidendiga» ning «Sovremennikuga», milles sattusin omaenda sõnumitele ega suutnud kaua rahuneda.

Viisin visiitkaardi Philippe de Ségurile. Ta on juba maal. Miss Clarke'i juurde — see juba magas. Gérard'i juures kõnelesime Beyle-Stendhaliga Roomast, Gurjevi-fest ja teistest. Madam Ancelot — ja koju. Märatsesin "Venelase kroonika» pärast ega suutnud kaua rahuneda.

3. juunil. Ancelot' juurde. Peremees on oma kaheksakümnenda näidendi esietendusel. Perenaine — ärevas ootuses. Kesköö paiku ilmub äkki sõprade avangard. Näidendil

' Vene keeles — эолова арфа.

on olnud suur menu. Nende kannul autor, üleni higine. Proua Ancelotga vestlesid näidendi tuludest Beyle, mademoiselle Franklin. Saatsin preili koju.

16. juunil. Kell neli hommikul olin juba piiril ja kell viis lahkusin Prantsusmaalt.

21. jaanuaril 1837. aastal. Kiri nr. 20 vennale.

Andsin kirja Archiaci kätte ja einestasin tema seltsis. Ta luges mulle A. Puškini kirja duellist 18. novembril 1836. aastal. Tee, kaks naela, andsin Adelungi kätte. Hiljem läksin Puškini juurde ... Vestlesime Chateaubriand'ist, Goethest, minu Simbirski-kirjast, aurulaevast, mille suits on meie silmadele ajmas.

NELJAKÜMNE ÜHEKSAS PEATÜKK

Väsimatu Thiers valitses Prantsusmaa üle, üha rohke" tüüdates kuningat oma alalise murega konstitutsiooni-truuduse pärast ja igavese hirmuga tööliste ülestõusu ees. Thiers häiris Louis-Philippe'i tegevusvabadust, hirmutamine töölisliikumisega aga näis kuningale sihilikuna ja põhjendamatuna. 1836. aastal algasid Hispaanias niinimetatud karlistide sõjad ja Prantsuse minister tahtis iga hinna eest aidata Hispaania kodanlust võitluses aristokraatia vastu, kes hellitas lootust pagendatud kuninga tagasitulekule. Thiers'il aga ebaõnnestus sõja ettevalmistamine, ja 25. augustil 1836 läks ta erru, öeldes seejuures, et aristokraatlikud restauratsioonid avavad kodanluse lüüasaamise varal tee tööliste mässudele ning et «sotsialismist võib päästa üksnes katekismus». . 6. septembril 1836 sai peaministriks endine välisminister Mole, Napoleoni-aegne poliitik, rahulik, igakülgselt haritud ja tasakaalukas mees. Ta oli ühevõrra kaugel Gui-zot' doktrinäärsest kuivusest ja Thiers'! avantüristlikust oportunismist. Beyle ütles naljatades, et see määramine toimus tema huvides, sest tal olid Molega suurepärased suhted. Beyle sai pikaajalise puhkuse poole palgaga, sõitis Pariisi ja asus teostama oma ammust kavatsust — ära kasutama vanu itaalia kroonikaid.

Aastal 1837 avaldas Beyle ajakirjas «Revue des DeuX Mondes» «Vittono Accoramboni loo» ja «Cenci» ning ühtlasi ka teate arheoloogilistest kaevamistest Etruurias,

pealkirjaga «Corneto hauad». Samal aastal püüdis ta uuesti tagasi tulla «Leuweni» juurde, kuid kirjutas ainult ühe episoodi — pärast kõnelust Sobolevskiga Puškini surmast. See episood jutustab seitsme kaardiväeohvitseri duelliväljakutsest kirjanikule, keda valitsus ei salli ja keda tahetakse tappa «seaduslikus korras».

Aleksander Jurgenev oli jälle Pariisis. Ta kirjutas 27. jaanuaril 1838 päevikusse ja saatis P. A. Vjazemskile järgmised read:

Pariis. Kesköö. Tulin Lamartine'i juurest, kuid ei leidnud tema laualt midagi uut. Pidasin tema ja ta abikaasaga nõu, mida Teile saata. Ta ei suutnud midagi välja mõtelda ja mõlemad juhtisid mu tähelepanu Andryane'i biograafilistele märkmetele. Seal viibis ka autor ise, kes on Pellico, Confalonieri ja itaalia karbonaaride sõbra Beyle'i kaaslane. Nagu mäletan, olen ma Andryane'i Teile juba kirjeldanud. Ta on kindel, et tema raamat Venemaal läbi lastakse. Kavatsen saata selle J. F. M. kaudu. Andryane ütles mulle, et tema kui välismaalane, kellel pole Austrias mingeid

sidemeid ja kes mitte kellegi pärast ei tarvitse muret tunda, võis kirjutada ja kirjutaski, ilma et oleks hirmul olnud enese ja teiste pärast, kuid võib-olla siiski mitte täiesti avameelselt.

Beyle nende päevade jooksul Turgeneviga ei kohtunud. Ta viibis oma neljandal ja viimasel Inglismaa-reisil, veetis õhtuid Theodore Hucki ja Sutton Sharpe'i seltsis «Athenaeumi» klubis Londonis ja istus esmakordselt elus raudteevagunis, seejuures paista lastes, et, rataste veeremine rööbastel teda põrmugi ei hämmasta. Ta luges «Revue des Deux Mondes'i» korrektuuri — seal ilmus «Palliano hertsoginna», üks julmimaid itaalia kroonikaid.

Reisilt tuli Beyle tagasi tervena ja kosununa. Bürokraatliku surve ja Lysimaque'i intriigide puudumine, liikumisvabadus ja suur kirjanduslik töö andsid talle tagasi reipuse, tervise ja jõu. Kirjades Merimeele rääkis ta oma nooruslikust tulisusest naiste suhtes, pidades seda nende pikaajalise unustamise tagajärjeks. Pärast reisi mägisele Sotimaale, rännakuid Iiri metsikutel ja tühjadel randadel, pärast Richmondi ja Windsori armsate paikade külastamist talus ta haruldaselt kergesti Pariisi, mille suhtes ta oli alati olnud vaid vaatlevaks ränduriks, igaveseks hul-

561

kuriks, kes on joobunud omaenda mõistusest ja oskusest kõikjal elu sütitada.

Pariisi raamatukaupmehed ja bukinistid «Odèoni» juures Seine'i kaldal said jälle näha neid suurepäraseid käsi nobedate sõrmedega, mis ahnelt lehitsesid raamatuid. Hotellituba Favre'i tänaval täitus maast laeni raamatupakkidega, mida Beyle sageli sinna tassis omaenese herakleseõlgadel, ja täiskirjutatud paberilehtede virnadega.

Tol ajal läksid moodi reisikirjad, maakohtade kirjeldused, matkaseiklused. Inspektor Mérimée kuivi kunstiteaduslikke aruandeidki osteti õhinal.

«Avastamata maade puudusel on romantikud hakanud uuesti Prantsusmaad avastama,» ütles Beyle Mériméed kohates. «Tunnen tarvidust sellele reageerida.»

Ja ta reageeriski. Lubas ühele kirjastajale, et jutustab oma reisidest mööda Prantsusmaad, ja sai väikese reisikirja arvel isegi tuhat viissada franki avanssi.

«Väike reisikiri» paisus suureks köiteks, ent Beyle ei piirdunud sellegagi. Kirjastajalt raha võtmata pakkus ta temale välkkiirelt teist köidet, siis kolmandat, ja ikka sellesama hinnaga. Kirjastaja lõi kartma; lõpuks jäädi peatuma kahel köitel. Nii ilmusid «Turisti mälestused», mille kangelaseks oli meie vana tuttav, armeed mütsidega varustav hankija, kes kunagi proua Ancelot' salongi külastas. Beyle pani ta postitõlda ja saatis reisima mööda seda maad, mida «lollid oivaliseks Prantsusmaaks nimetavad». Autor veeretas endalt vastutuse selle eest, et see armee-varustaja julges oma labases keeles jaapanlastele tõtt näkku ütelda. Kui mütsikaupmees vait jäi, ilmus posti-tõlda rauakaupmees, seejärel tema onupoeg. Lõpuks rändas mööda Prantsusmaad keegi nimetu proovireisija ning paljastas igapäevase elu saladusi nii Marseille' kui ka Bordeaux' elanike, nii bretoonlaste kui normandlaste juures, ühesõnaga kõigi valelike ja saamatute kodanlaste juures, kes elasid Belgia ja Hispaania vahel.

Avaldanud need kaks köidet, unustas Beyle nad otsekohe.

Need raamatud ilmusid anonüümselt ja publik võttis nad vastu harukordse rahulolematusega. Mérimée lendas raevunult võõrastemajja Favre'i tänaval ja hüüdis, pliiatsiga vastu raamatut koputades:

«Keegi lurjus on mu paljaks röövinud! Siin on kuusteist

562

lehekülge ainsagi muudatuseta maha kirjutatud minu Lõuna-Prantsusmaa reisikirjeldusest. » «Kaheksateist,» parandas Beyle.

Mérimée silmitses teda imestusega, pani siis raamatu käest ja puhkes naerma.

«Clara, kallis, ma ei saanud ju nii lühikese ajaga igal pool ära käia. See pole tuhande kaheksasaja kahekümnenda aasta Lombardia, siis olin ma noorem ja rahvaski oli seal parem kui Prantsusmaal. Ma teadsin, et teie ei pahanda, aga teate, mida ma kardan: rauakaupmehe monoloogi võtsin ma Millini reisist, — kardan nüüd, et Millin äkki avaldab õienduse ja kinnitab vandega, et ta kunagi pole rauaga kaubelnud.»

«Noh, selles suhtes võin teid rahustada: Millin suri kahe aasta eest.»

«Missugune õnn!» ohkas Beyle. «Jutustage, mis Pariisis tehakse.»

«Pariis on väga rahutu. Möödunud aastal lõppes «Aastaaegade» salaühingu protsess. See ühing loodi endiste massooniorganisatsioonide eeskujul. Sel aastal aga on olnud juba kaheksateist poliitilist protsessi.»

«Niisama on Itaalias,» ütles Beyle. «Vennad Ruffinid Genuas ja Romorino Piemontes on austerlastele palju peavalu teinud.»

«Ajalehtedes nimetati neid tavalisteks bandiitideks,» tähendas Mérimée.

«See on küll ränk eksitus,» lausus Beyle. «Pidage silmas, et Itaalias pole bandiite meie mõiste järgi üldse olnudki — peaaegu kõik bandiidid ehk brigandid on vaba-riiklik opositsioon valitsuse despotismi vastu. Imelik, kuidas paavsti sandarmid ja Austria politsei oskavad luua tingimusi, mis tõukavad inimesi kuritegudele. Aga kõik niinimetatud kurjategijad on juba seitsmeteistkümnendast sajandist alates olnud maal oodatud külalisteks. Neid ei suudeta tabada üksnes seetõttu, et rahvas ei taha neid välja anda. Itaalia arhiivides leidsin ma otseseid viiteid sellele, et õukonna kroonikakirjutajad ja kuninga kroonikud on ajalugu prostitueerinud. Nad müüsid endid, ja kujutlege, päris odava hinna eest, igale hertsogile. Kas oskate kujutella, mida säärane kroonik oma soosija meeleheaks kirjutas? Ta laimas ebameeldivaid naabreid ja määris poriga rahva siiraid meelepahapuhanguid. Seitsmeteistkümnenda sajandi salajastest protokollidest lugesin

563

ma niinimetatud brigantide vastuseid kohtus. Need olid ehtsad poliitilised kõned.»

«Te ei tunnusta sugugi väljakujunenud vaateid ajaloole.»

«Mu kallis, te unustate, et minu jaoks autoriteete ei eksisteeri.»

«Teil oleks aeg seda seisukohta muuta. Prantsusmaal on autoriteet — kõik. Oskus riikliku distsipliini huvides tõest loobuda on meie edu esimeseks tingimuseks.»

«Minust läheb edu mööda,» sõnas Beyle.

Vürst Pjotr Andrejevitš Vjazemski küsis, kus on number 177.

«Viiendal korrusel. Keda te soovite?» «Mul oleks tarvis härra Beyle'i.»

«Härra Beyle'i pole kodus.»

«Aga mulle näis, et ta alles nüüdsama sellest uksest sisse tuli.»

«See ainult näis teile,» vastas uksehoidja kangekaelselt. «Kuid eile härra Mole juures määras ta ju ise mulle selle kellaaja.»

«Ah, siis olge lahke.»

Vjazemski koputas. Vastust ei järgnenud. Ta koputas uuesti. Sama tulemus. Koputas tugevamini. Vastuseks kostis tugitooli nihutamise sahinat ja raamatu kukkumise kopsatus. Uks avanes. Vjazemski ees seisis toa peremees. Ta oli suur ja üsna tüse. Silmad terased nagu linnul, vaatas ta hämaras koridoris seisvat Vjazemskit. Ninasõõrmed teravajoonelised. Põskhabe ulatus lõua alla. Beyle sarnanes kulliga, keda ootamatu hädaoht on äratanud. Vja-zemski astus sammu edasi. Nüüd tundis Beyle ta ära ja kutsus laia žestiga tuppa. Eelmisel õhtul Mole juures oli räägitud Bonaparte'i vennapoja — Hortense'i poja — lakkamatuist katseist organiseerida sõjaväes liikumine bonapartistliku riigipöörde kasuks. Beyle jutustas seal ära kõik temale teadaolevad anekdoodid Durocist ja teistest Hortense'i armukestest, kelle

sigitatud võis olla see ohtlik avantürist-troonipretendent. Juba poisikesena olnud ta Hollandi kuninga arvates ehtne Bonaparte. Hortense'i järgmise lapsega aga ei osatud midagi peale hakata. Tema perekonnanimi on Morny. See on väga ohtlik lurjus.

Vjazemski vaatas pisut ringi, enne kui istus peremehe pakutud tugitooli. Toas valitses kirjeldamatu korralagedus.

504

Laua kohal seinal rippus suur Lombardia koolkonna gravüür, mis kujutas Herodiast. Tohutu laud oli raamatuid täis kuhjatud, sealsamas mahukad albumid gravüüridega Bonaparte'i sõjakäigust Itaaliasse. Otse akna all põrandal Waterloo lahingu kaart. Aknalaual Kremli vaated, Kutuzovi portree, marssal Neyd kujutav gravüür. Nurgas ümmargusel laual vedelesid väike vanaaegne pikksilm, suletutiga kolmnurkne kübar, vana mõõga käepide, millel ilutses täht «N». Laua alt paistsid mingid pärga-mentköites raamatud ja määratu suured rohelised mapid. Lauale laialipillatud sinised paberilehed olid peene tiheda käekirjaga täis kirjutatud. Ühelt neist luges Vjazemski:

Arrigo Beyle, milaanolane
Shakespeare'i, Cimarosa ja Mozarti austaja
elas, kirjutas, armastas
1783. aastast kuni aastani

«Pole sedamoodi, et ta varsti surma daatumi juurde võiks märkida,» mõtles Vjazemski. «Alles päris noor mees, tema silmade kui ka tema kiire ja puhkuseta töö järele otsustades.»

«Andestage, et ma teie koputusele kohe ei reageerinud. Mulle näis, et koputatakse naabrile. Praegu olen seotud tähtajalise tööga, võtsin väga palju raha ette ja pean nüüd kirjutama kahekümne viie tuhande frangi eest.»

«Oo, see on ehk midagi õige suurt, midagi sõjaelust, midagi «Mina de Vangheli» taolist?»

«Olete seda lugenud?» küsis Beyle.

«Lugesin ja tegin järelduse, et naisele on tõde ohtlik.»

«Näete, kui raske on ühesugust tõlgendust oodata. Ma tunnen lugejaid, kes järeldasid, et vale on kahjulik. Kuid ma ei tahtnud üldse õpetlikku jutustust kirjutada. Tahtsin arendada oma endist teemat, et nüüdsed' prantslased ei suuda erakordse tundejõuga naisi mõista.»

«Niisiis, kirjutate midagi suurt?»

«Jah, elan uuesti läbi oma noorust. Ütelge, kuidas on Nikolai Turgeneviga?»

«Tema on väga vastupidav,» ütles Vjazemski, «aga ma Kardan ta venna saatuse pärast. Olete vist märganud tema' Kärsitust, tema igavest rännutungi? Ta otse põleb kartust venna pärast ja minu arvates ei ela ta kaua.»

Vjazemski visiit oli väga lühike. Jätnud vasaku käe kin-ast vabastamata ja toetudes sellega, silindrit sõrmede

565

vahel hoides, oma jalutuskepile, heitis ta veel kord pilgu kirjutuslaua poole, tõusis püsti ja jättis viisakalt hüvasti. Beyle lukustas ukse ja jätkas tööd. Romaan oli juba täiesti valmis, kuid üks peatükk oli kadunud paberivirnadesse jl Beyle'i suureks meelepahaks tuli uuesti kirjutada. Kõik parim, mis oli seotud selle ainsa lemmikromaaniga, millesse ta oli pannud kogu oma elurõõmu, kadus äkki seetõttu, et eelviimane peatükk tuli uuesti kirjutada.

Grenoble'i lähedal oli kartuuside klooster. Kartuuside klooster oli ka lõuna pool Bolognat. Miks ei võiks see ollaA Parmas, miks mitte teha see Itaalia ilusaim linn

kohaks, kus mägede ja orgude kitsal vaateväljal rulluvad lahti ülikaunid elamused ja kõige kaunimad pildid maailma kõige parema rahva kõige silmapaistvamatest esindajatest? Romaan sai nimeks «Parma klooster». Oma elu kõige hilisemad, kõige värskemad muljed istutas Beyle ümber Fabrizio del Dongo hinge. Beyle oli oma kangelasesse armunud. Tema, nüüd juba viiekümneaastane Beyle, sarnanes oma suhtumiselt Sanseverinasse rohkem krahv Moscaga, selle tugeva, targa ja sügava tundeeluga mehega. Fabrizio on Sanseverinale üksnes vennapoeg, ja kui nooruki vaimustus seguneb siin küpse mehe suure, omakasupüüdmatu tundega romaani kangelanna vastu, siis kangelanna ise, see lõpmata elav ning oma mõistuse ja tunnete hoo ja värskuse poolest kütkestav naine, on romaanis antud tervikliku karakterina, just niisugusena, nagu oli see naine, kelle järgi romaani kangelanna on loodud, — Milaano Metilde.

Austria ikke all elades tunneb del Dongo perekond, kes oma maa huvid Austria anastajatele on reetnud, häbi iseenda pärast. Perekonna noorim — Fabrizio, see võluva välimusega üllas noormees, keda saatus preestriks tahab teha, põgeneb kodunt ja satub Napoleoni juba loojeneva kangelaskuulsuse kiirtesse. See, millega teised ajaloo näitelavalt lahkudes lõpetavad, sai Fabrizio sangarlikkuse lähtealuseks. Tema nägi äikesel ise aja loojangukuma ja astus Itaalia läbipõlenud elu hämarikku. See maa on noorpõlve kõige paremate mälestuste maa.

Kunagi oli Beyle kauni itaalia linna Milaano ärkamise tunnistajaks olnud. See oli juunikuul, peaaegu nelikümmend aastat tagasi. Viimase Austria rügemendi lahkumise järel tuli elav ja lõbus rahvas äkki arusaamisele, et pärast poolteise sajandi pikkust suikumist, katoliiklikku valet

ja poliitilist pettust on inimene jälle saanud õiguse riskida, õiguse õnnele, õiguse anda elu selle eest, mida armastad.

Aga kuidas kirjeldada Waterloo lahingut? Kuidas kirjeldada seda rahvaste viimast heitlust Elba saarelt põgenenud Napoleoniga, kui Beyle ise ei uskunud keisri uue katse edusse ja jäi üpris rahulikuks, kui luges sellest Veneetsias «Floriani» kohvikus jäätist süües? Kunagi ammu, pärast Moskvast taganemist ja Vilnost põgenemist, kui Beyle kurnatuna Königsbergi oli jõudnud, luges ta hallist ja puruksrebitud saksa ajalehest, et Borodino lahing olevat olnud üks suurimaid lahinguid maailma ajaloos, samal ajal aga rääkisid lahingust osavõtnud ohvitserid, et see olnud vaid suur segadus, üksikute väesalkade rüselemine, paaniliselt püssidega vehkivate ja üksteist tulistavate ning tääkidega torkivate inimeste kokkupõrge. Ka isiklikud muljed kinnitasid, et lahing on sellest osavõtjaile lihtsalt metsik ja absurdne lööming põõsastikes, metsaservadel ja väljadel, mida lõhuvad nähtamatud mürsud. Just seesama Borodino lahing tulebki tuua sinna, kus on vaja Waterloo lahingu kirjeldust. Marssal Neyd oli Beyle ise lahingus näinud. Ta oli näinud ka Napoleoni välkkiiret ilmumist, kui väike väesalk talle tervitust hõiskas ja siis silmapilkselt vaikis, — kõik see on üsna proosaline. Surm ja haavad aga räägivad pigem sellest, et kannuseid teenivate kindralite sangarlikud ettekanded on inimliku vale kõige vastikumaid liike. Kord palus nälga tundev Beyle sõdurilt tükikese leiba. Ka Fabrizio palub, aga talle ei anta, vaid vastatakse pilkega. «See karm nali ja üldine irvitamine masendasid Fabriziot lõplikult. Sõda polnud enam sugugi õilis ja üksmeelne kuulsust armastavate südamete tuhin, nagu ta seda Napoleoni üleskutsete järgi oli kujutlenud.»

Reaalsuse sügav mõistmine, kaugel valest ja teesklusest, läbis romaani iga rida. Beyle luges käsikirja korduvalt ja peatus vahetevahel. «Jah, see on hea, see läheb,» mõtles ta. «Ent siiski hakatakse mind kõige rohkem lugema alles 1935. aasta paiku.»

Ta avas «Egotisti märkmete» lehekülje, kirjutas sinna mõtte oma tulevasest kaugest lugejast ning tal hakkas kergem. Fabrizio seiklused ja vangisolek, Itaalia väikese õukonna armulood ning intriigid ja elu vürstiriigis, mida valitses despoot, kes kunagi oli karbonaare poonud ja sellest peale kõike kartis, — see kõik köitis Stendhali. Kas

567

on küllalt, hästi näidatud praeguse valitsuse olemust, kas. on küllalt hästi näidatud itaallaste ja prantslaste iseloomude erinevust, revolutsioonilise energia langust Prant-susmaal, hävimatut vabadustungi Itaalias? Kas on küllalt reljeefselt kujutatud Austria intriigi — tükeldada Itaalia pisitillukesteks kuningriikideks, mis moodustavad Austria politseilise absolutismi võrgu?

«Jah, see on hästi tehtud,» ütles Beyle iseendale. «Kõik ühiskonnakihid Itaalias kõnelevad oma keelt, ja põhiline mõte, et «aupaklikkuse maaniat ei jätku isegi praeguseks sajandiks», rõhutab kõige paremini minu suhtumist autoriteetidesse üldse. Inimestesse jääb ikka vähem ja vähem hirmu. Inimene usub üha rohkem iseendasse. Iga uus rühmitus, mis ajaloo võimu väärab, laiendab seda ringi. Ja nõnda sünnib senikaua, kui see laienemine haarab inimese täielikult kaasa. Juba nüüd on skeptiline suhtumine valitsusvõimu enesega rahulolusse valitsuse autoriteeti tugevasti kõigutanud. Inimesed on muutunud pilkehimulisteks, ja kus on pilget, seal on ka elu ja edasiliikumist. Ma ei kirjutanud asjata, et 1836. aasta prantslaste juures pole tõeline komöödia võimalik, sest kuningas ise propageerib võltsi jumalakartlikkust ja õukond koos pankuritega teeskleb paastujaid, samal ajal aga saadab ministeeriumi salajastest paberitest börsile sääraseid teateid, mis otsekohe tõstavad kuningale võõra nime all kuuluvate aktsiate hinda. Juba nüüd ei tarvitata enam väljendit «jumala armust»; varsti aga jõuab aeg, mil võetakse uuesti kaalumisele ka sõnad «rahva tahtel».»

VIIEKÜMNES PEATÜKK

Blanqui, Barbes ja Bernard — kommunist Babeufi järgijad ning Buonarroti sõbrad — reorganiseerisid 1839. aasta lõpuks ühingu «Aastaajad» näol täielikult vana mas-soonliku konspiratsiooni.

12. mail 1839 oli kuningas koos politseiga linnast väljas ratsavõistlustel. Hommikul hõivasid «Aastaajad» kõik rejvakauplused, ühe politseiposti ja raekoja. Blanqui kuulutati ülemjuhatajaks, loodi Ajutine Valitsus. Kuid puudus side vabrikute ja tehastega. Rahvuskaardi püssitulega ja politseiga aeti ülestõusnud laiali. Seitseteist inimest

568

anti Peeride Koja kohtu alla. Barbes ja Blanqui mõisteti surma. Ajaleht «National» nõudis üldist valimisõigust. Pariisi pankurid püüdsid kohkunult kitsendada sedagi valimistsensust, mis kodanluse keskkihil oli. Peaminister oli ehmunud, kuningas pahane. Märtsis läks minister Mole erru. Barbesi surmamõistmisest kuulis härra Hugo oma «Esmeralda» esietendusel. Ta läks kuninga looži ja esines värssides palvega anda Barbesile armu. Louis-Philippe kirjutas Hugole sedeli: «Kingin talle elu, kuid tarvis ta minu ministrite käest välja kiskuda.» Ministrid ajasid küll vastu, kuid asi lõppes siiski Barbesi ja Blanqui eluaegse vangistusega. Ning ajalugu muutis selle eluaegse vangistuse üsnagi lühiajaliseks.

Peaminister Mole lahkumisega avanes välisministeeriumi ametnikel hea võimalus sõnakuulmatu konsuliga arveid õiendada. Äsja oli ilmunud kaks suurepärast teost, mis Pariisi raamatukaupluste vaateaknaid ehtisid. Need olid «Parma klooster» — suurromaan, hiilgav kaasaegne itaalia kroonika, ja «Castro abtiss» — vanaaegne

kroonika, mis oli kirjutatud itaalia noorsoo kaitseks, kes XVII sajandil oma vabaduse eest võitles. Mõlemad teosed olid hümniks Itaaliale, ent ometi tegi ministeeriumi Apenniini departemang Pariisis valju noomituse konsulile, kes Pariisi peatuma oli jäänud. «Mis sellest, et ta on Itaalia suhtes asjatundja, kes Mole nimele saadetud ettekannetes on andnud parimad poliitilised iseloomustused Põhja- ja Lõuna-Itaalia ning Romagna kohta, mis sellest, et ta on hiilgavate kroonikate ja suurepäraste romaanide autor! Me vajame kohusetruud ametnikku Beyle'i, kirjanik Stendhaliga aga pole meil midagi tegemist.»

Väga palavail juunipäevil venis postitõld mööda tolmu-seid maanteid, viies edasi tusast reisijat, kes oli väsinud määratu suurest tööst. Mõtted ei liikunud ta kuumusest vaevatud peas, silmad vaatasid läbi akna maanteed, võsas-tikke ja viinamarjaistandikke orgudes ja mägedel, õlipuu-salusid, läbi riisipõldude noolsirgelt jooksvaid kiviteid, mille ääres võis igal sammul näha hauasambaid, teekää-nakuil aga heledavärvilisi madonnakujusid; üksildastes kohtades oli kaljudesse raiutud riste ja lauseid: «Signor mio, dio mio» '. Kõik see oli tuttav, ja näis, nagu oleks juba tuhat aastat elatud.

1 Mu isand, mu jumal (it. k.).

569

Oma konsulitoast merele vaadates pitseeris Beyle 10. augustil 1839 järgmise kirja:

Civitavecchia, 10. augustil 1839 Härra Marssal Soultile, Prantsusmaa Välisministrile,

Pariis.

Härra Minister, vastavalt Teie Ekstsellentsi käskkirjale asusin alates 10. augustist s. a. oma teenistuskohustuste täitmisele Civitavecchias. Postitõldade sõiduplaani järgi oleksin pidanud siia küll juba varem jõudma, kuid podagrahood pidasid mind teel kahel korral kinni — Genuas ja Livornos. Palun Teid, Härra Minister, vastu võtta minu sügavaima austuse avaldus.

Henri Beyle, konsul

Kui mitu korda on sellessamas tugitoolis, sellesama kirjutuslaua taga toimunud säärane paberi kokkumurdmise ja ümbriku sulgemise protseduur, ent millegipärast meenus Beyle'ile just nüüd erilise selgusega tema vihane avaldus ministeeriumile, milles ta nõudis Hispaaniasse üleviimist. Siis seisis tindipott siinsamas, siinsamas lebasid ka suled, ja käsi võttis romaani «Punane ja valge» šifri, kuid selle asemel, et seda laualaekasse peita, pistis selle masinlikult ümbrikku. Selgub, et kõik on lihtne. Pole olnud kaotamist ja vargust, ainult omaenda hajameelsus. Piinlik on selle pärast kirjavahetust alustada, aga kui ma kunagi Pariisi sõidan . . . Miks ütlen ma seda, nagu kahtleksin? Muidugi sõidan ma Pariisi, muidugi leian selle šifri üles. Kuid praegu ei maksa sellele mõtelda.

Ta läks konsulaadi siseõue. Viinamarjaväätidega läbipõimunud vanal kõrgel varbtaral rippusid viinamarjakobarad. Itaalia poisike toitis rasvunud tuvisid. Lysimaque seisis, rind kuke kombel kummis, käed taskus, ja vaatles süvenenult oma riiki. Tema ees seisid köögitüdruk ja käskjalg nagu kanad kuke ees. «Ohoo!» mõtles Beyle. «Tema ajab rinna ette, valmistub ordenit kandma. Ettepanek on juba läbi läinud. Ja miks ka mitte?»

«Nägemiseni, Lysimaque,» lausus Beyle, ja läks jalgsi Diligenza veloce'sse — postijaama, kust väljusid kiirtõllad.

Uus capo (postijaamaülem), kes Beyle'i ei tundnud, küsis temalt dokumente. Õnneks olid need kaasas. Fu pagato per un posto neil interna dell carozza.1 Kümne

1 Koha eest postitõllas on tasutud (it. k.).

tunni pärast oli Beyle Roomas. Ta peatus Via Condottil, majas nr. 43, hiljem kõndis vaikse õhtu vilus Hispaania väljakul, läks siis mööda Hispaania treppi üles kirikusse, mida nimetati «Kolmainus mägedes», ja sealt Abraham Constantini juurde.

Roomas uuenesid endised sidemed. Vanad sõbrad võtsid ta rõõmuga vastu. Constantin pöördus tema poole erilise palvega. Härra Vieusseux' ettepanekul oli ta kirjutanud raamatu «Itaallase mõtteid kaasaja maalikunstiteostest», aga ta keel oli halb. Ja nii algaski hommikuti korrektuuri parandamine. Eelkõige muudeti fraas, hiljem täiendati mõtteid, siis aga osutusid uued mõtted nii värskeks ja eredaks, et Constantini mõttekäigud tuhmusid. Autor heitis need raevukalt välja ja süttis soovist terve raamat ümber teha. Vieusseux tõstis kisa, et nad ta laostavad, sest kogu käsikiri tuleks ju ümber laduda. Algas sõda. Kuid see lõppes Beyle'i ja Constantini täieliku võiduga. Ilmus uus, kahe autori raamat.

«Henri Brulard'i elu» lõpetamine muutus aga küsitavaks, sest sagedane hingelämb ja peavalud rääkisid sellest, et teos võib jääda lõpetamata isegi kuni surmalaupäe-vani. Igaks juhuks tuli selle kohta korraldus teha.

Beyle kirjutas:

Parandan ja kingin selle teose portselanimaalija Abraham Constantinile, kes on pärit Genfist. Kui Constantin ei trüki seda tuhande päeva jooksul pärast minu surma, siis määran, et ta peab selle edasi andma järgmistele isikutele: esiteks — kirjastaja Alphonse Levavasseur'ile (Vendome'i väljak 7); teiseks — Philarete Chasles'ile, kirjanikule; kolmandaks — Henri Fournierle, kirjastajale (Seine'i tänav); neljandaks — kirjastaja Paulinile ja viiendaks — kirjastaja Delaunay'le. Kui aga juhtub nõnda, et ükski nimetatud isikuist ei pea võimalikuks avaldada seda teost viie aasta jooksul pärast minu surma, siis parandan selle teose kõige vanemale Londonis elavale kirjastajale, tingimusel, et tema perekonnanimi peab algama tähega «C».

Beyle pidas siin silmas Colburni, kes tasus küll üsna halvasti, kuid hindas härra Beyle'i kõrgelt ja andis tema teosed välja nägusas kujunduses ja ilma autori nimeta. Prantsuse ajakirjanikud tõlkisid kaunist inglise proosat härra Stendhali emakeelde. Tõlkeid avaldati meeleldi,

samal ajal aga ei võtnud prantsuse ajakirjad originaale vastu.

«Turisti mälestusi» kirjutades käis Beyle Grenoble'is. Ta viibis seal kõigest ühe päeva, ja tulemusteta, samuti nagu kunagi ammu, kui ta sõitis sinna Pauline'i huvides. Kuid teda köitis nende paikade ajalugu. Kunagi oli ta isa ostnud Saint-Ismier' mõisa. Civitavecchias elades asus Beyle, pigem küll igavusest kui tõsiselt, jälle prantsuse teema juurde. Ta luges uuesti läbi visandi romaanile «Lamiel» ja otsustas seda romaani mitte enam jätkata, kuid jutustus «Saint-Ismier' rüütel» edenes tal esialgu hästi.

Saabus oktoober. Ilmad muutusid. Roomas oli jahe. Aga toas oli kamin. See oli peaaegu ainus kaminaga tuba Roomas, ja vastupidiselt endistele aastatele märkas Beyle nüüd imestusega, et ta ilma söepannita või kaminata läbi ei saakski. Kui jalad külmetasid, tursusid tal silmalaud ja pea ning silmad hakkasid valutama.

Ühel niisugusel päeval tõi post, mis Civitavecchiast oli möödunud, Prantsuse saatkonda ajakirja «Revue de Paris», mida Balzac välja andis. See kuulus kirjanik, otsekui pronksist valatud romaanide võimas looja, ei kirjutanud «Parma kloostri» kohta lühiarvustust ega retsensiooni, vaid avaldas vaimustusest joobunud, tulise artikli. Tervelt seitsekümmend lehekülge arutlusi. Beyle'i valdas tormiline rõõm. Ta

istus saatkonna kantseleis, elevandiluust paberinuga käes, lõikas ühe lehe teise järel lahti ja otse neelas ridu, suutmata neilt pilku pöörata. See oli hiline kuulsus, hiline mõistmine. Ent Balzac ütles otsekoheselt, et «Parma klooster» on kaasaja suurim teos. Temaga tuli nõustuda ka sel puhul, kui ta tegi autorile etteheiteid keeleliste ja stiililiste eksimuste pärast. On arusaadav, et inimene, kes otsib suurimat mõtteselgust, ei püsi alati stilisti esteetiliste nõuete kõrgusel. Balzacile eneselegi tehakse etteheiteid selle pärast, et ta risustab ilukirjanduslike teoste keelt suure hulga teaduslike terminite, uute sõnade ja uute mõistetega.

Saatkonna sekretär pani lugeva Beyle'i ette viisakalt kaks kirja — ühe Mériméelt, teise Balzacilt. Mérimée palus teda sõita Naapolisse, kust ta kavatseb alustada reisi Idasse.

572

VIIEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Beyle oli vahel väga erutatud.

Paavstiriigi kõigi mereäärsete linnade konsulaatidele saabus Roomast ringkiri, millest võis välja lugeda, et tuleb piirata reisijate-turistide arvu. Aga on ju lausa absurdne nõuda konsulilt, et ta vähendaks kõigis riikides nende entusiastide, kunstnike, kirjanike, kaupmeeste ja jõudeinimeste arvu, kes soovivad külastada Itaaliat. Beyle kirjutas: «Paavsti kantselei ei taha sugugi arvestada seda, et need kaksteist tuhat reisijat, kes Civitavecchia sadama igal aastal läbivad, võiksid selle linna muuta õitsvaks ja elavaks. Seda soovimata nõuab Rooma kuuria konsulitelt metsikuid vahendeid, mis raskendaksid reisijate pääsu Itaaliasse. Millal lõpeb see kultuurivaenulikkus?»

Beyle saatis kirja ära ja sõitis Naapolisse.

Kolm nädalat, mis ta seal koos Mériméega veetis, lendasid mööda nagu üksainus päev. Käidi Pompeiis, Sorren-tos, Miseno neemel, Amalfis, tõusti Atrani kaudu Ravel-lole. Pimestavalt sädelevat, ääretult rahulikku merd vaadates vidutas Mérimée silmi ja kuulas Beyle'i jutustust sellest muistsest röövlipesast kotkakõrgustel, kus nor-mannid vaheldusid araablastest kaupmeestega ja kuhu igast rahvast jäid järele nende elamud. Amalfist Atrani küla kaudu Ravello lähedal mäkke tõustes nägi Mérimée, kui kindlalt Beyle selles labürindis edasi liikus. Nad läksid algul mööda kuivanud oja kivisängi, sattusid siis majadevahelisse kitsasse tänavataolisse käiku, jäid viimaks ummikusse ja astusid kuivavat pesu eemale lükates ühte majja. Põrandal roomasid väikesed lapsed. Piipu suitsetav mustajuukseline naapollane tervitas Beyle'i pea-noogutusega nagu vana tuttavat. Majast väljunud, sattusid nad imekitsasse tänavasse, läksid mööda treppi üksteist astet kõrgemale ja olid uuesti mingis majas. Ja niiviisi kuni külast väljajõudmiseni.

Mériméele näis, et vaatamata oma kolmekümne seitsmele aastale oli ta palju rohkem väsinud kui viiekümne seitsme aastane Beyle.

«Kui mul poleks turjal nii palju aastaid, siis ehmuksin oma seisukorra pärast,» ütles Beyle. «Ühel hetkel näis mulle, et praegu on talv ja et ma lähen mööda Vilno kitsaid tänavaid läbi juudilinnaosa hurtsikute, kogenud

573

konterbantist-luuraja Olivieri aga päästab mu tagaajajate kasakate käest.»

Alles nüüd märkas Mérimée sõbra harukordset kahvatust. Nad istusid kivile ja puhkasid hulk aega. Salerno lähedal peatusid nad ühes külas. Beyle tegi huviga tähelepanekuid, et sõber on muutunud. Mérimée tundis end itaalia talupoegade hulgas paremini ja vabamalt kui Pariisi salongis. See oli temasuguse mehe puhul imelik.

«Jutustage reisist Korsikale,» palus Beyle.

«Kõige huvitavamaks elamuseks oli kohtumine Bartoli ja Rocassera perekondadega Sartenas. Need olid kaks vaenujalal seisvat perekonda, peaaegu nagu Montechi ja Capuletti, kuid ilma mingite armusuheteta. Ma elasin Bartoli juures. Tema tütar oli imetlusväärne neiu, ja suure vaevaga suutsin ma oma südame tervena hoida.»

«Aga see neiu?» küsis Beyle.

«Tema jäi justkui ükskõikseks. Seal olin ma toreda tabamuse pealtnägijaks. Minu sõber Rocassera tõmbas kahe lasuga kaheraudsest inglise püssist silmapilkselt maha kaks oma vaenlast ja põgenes ise sisemaale, sealseisse metsatihnikuisse — makjasse. Seal kehtib veel Teodoro Polo seadus, Korsika bandiitide kirjutamata konstitutsioon. Bandiidid suruvad linnadele ja küladele peale oma tahte, mille vastu on võimatu võidelda. Nendele on kuulekad isegi kapralid, see tähendab Korsika vabaduse eest võitlevate salkade juhid. Omapärane ja metsik saar. Ma sõitsin koos ühe noormehega, Caterina Bartoli pojaga. Ta oli lõpetanud ülikooli, teeninud Prantsuse sõjaväes, kuid pärast kojujõudmist sai temast ühe kuuga jälle ehtne korsiklane. Asusime niinimetatud sottanos, Sartena alumisel nõlval, kõrgemal aga, ülemistes kurudes ja kuristikes, niinimetatud sopranos oli nende vaenlaste maja. Need olid nagu mingid relvastatud kindlused. Kirjutasin neist novelli. »

Ja Mérimée jutustas oma novelli «Colomba» sisu.

«Ma ei soovitaks teil oma novelli paljastuseks muuta. Pidage silmas, et säärased asjad ei möödu jälgi jätmata.»

Mérimée ei pööranud neile sõnadele tähelepanu, alles aasta pärast mõistis ta nende väärtust. Korsiklased suhtusid Mérimée novelli nagu erapooletu tunnistaja avaldusse. Selle tagajärjel langes vapper Rocassera, kes Prosper Mériméed oma osavate laskudega oli vaimustanud, vendetta ohvriks, ja kui sandarmid ta laiba Sartenasse

tõid, avas tema laskudest surnud noormeeste vana onu aknaluugid, mis leina märgiks aasta aega suletud olid olnud, ajas maha pikakskasvanud habeme ja läks võidurõõmsalt tänavale kõndima, kaenlas Prosper Mérimée novell.

Vesuuv raevutses. Laava voolas kraatrist ojadena alla ja põletas viinamarjaistandikke. Mérimée ja Beyle läksid laavale vastu.

«Kas teile pole küllalt sellest vulkaanist, millel te elate?» küsis Mérimée. «Itaalia oma igaveste ülestõusudega ja lakkamatu põrandaaluse tegevusega meenutab mulle just seda mäge.»

«Ma arvan, et nüüdne Pariis pole kuigi palju rahulikum. Ka see on nagu vulkaan. Olen veendunud, et lähemas tulevikus elab Prantsusmaa üle kolossaalse kodusõja. Muide, minu arvates oleks see palju otstarbekam kui kõik need välissõjad, mida praegu peetakse.»

«Tunnistan teile, et kodusõja olemus mind väga huvitab,» lausus Mérimée. «Käesoleval aastal on mul olnud kõige rohkem tegemist ladina mälestusmärkidega Liitlas-sõdade ja Catilina vandenõu aegadest. Õieti öelda on poliitiline kord mingite teiste ühiskondlike suhete peegeldus ja nähtavasti mängivad poliitikas primaarset osa materiaalsed põhjused.»

«See on Barnave'i seisukoht,» ütles Beyle. «Tema näitas, et valitsuse iseloom oleneb täielikult omandivormist. Mida kujutavad endast praegused Prantsusmaa konstitutsiooni paroodiad? See on rühm kahesaja tuhande kodanlase esindajaid, kes nimetab end legaalseks riigiks, kuid kogu tõeline, kolmekümnemiljoniline Prantsusmaa jääb selle parlamentliku jututoa elust eemale. See Prantsusmaa on järelikult illegaalne riik ja peab väljaspool seadust seistes oma seisundist järeldused tegema.»

«Mina arvan siiski, et tugev monarhistlik võim saaks olukorra tasakaalustada,» tähendas Mérimée.

«Teie vaatate tagasi, aga mitte ettepoole. See, mis saja aasta eest sobis, on nüüd lihtsalt võimatu. Pariisi pankuritel oleks ainsaks väljapääsuks organiseerida eriliselt valitud sõjavägi ja panna selle kindral diktaatoriks.»

«Mul ükskõik,» kostis Mérimée.

Beyle jäi vait. Ta silmitses seda noort meest, kes oli täis elujõudu, kel oli tuhat ideed ja kes nüüd asus reisima Itta, ning äkki tundis ta, et see mees kapituleerub aja ees, et

575

need kakskümmend aastat vanusevahet loovad tema ja Mérimée vahele kuristiku. Ühtlasi tajus ta oma seisukohtade õigsust.

«See on teise põlvkonna inimene, kes mind iial ei mõista,» mõtles Beyle.

Väsinuna hakkas ta pisut kähiseval häälel rääkima sellest, et ta närvid on pingul ja ärrituvus suurenenud viimse piirini; et ta nagu alati mõistab märksa rohkem kui räägib, kõnelemast hoidub aga selleks, et mitte anda voli tunnetele.

«Niisugune olin noorelt, niisuguseks jään nüüdki,» lisas ta.

«Aga te olete ju alles praegugi noor,» sõnas Mérimée. «Olete vanadusest kaugel.»

Naapolis jalutasid nad Konstantinoopoli tänaval ja tuhnisid tundide viisi bukinistide riiulitel. Mérimée ostis vanu ja uusi erootilise sisuga raamatuid, mida leidus mitmes keeles. Siin oli nii Restif de la Bretonne'i «Liiderlik talupoeg» kui ka Londonis väljaantud «Gamiani» — pamflett saatanlikust naisest. Selle pamfleti autoriks tembeldas kumu Alfred de Musset' — pärast seda kui George Sand ta maha oli jätnud. Beyle jälgis naerdes oma noore sõbra kiindumust. Ise ostis ta kaks raamatukest, milleks aga vaevu raha jätkus. Üks neist oli väga haruldane Naa-poli kroonikate käsikiri, milles teda hämmastas jutustus õde Scolasticast, teine — üliharuldane Caracciolo raamat «Baiano kloostri kroonika».

Pärast Mérimée ärasõitu hakkas Beyle tööle Baiano kroonika kallal. Sellest sai suurepärane novell, üks tema õnnestunumaid. Ta andis sellele konventsionaalse nime-tuse «Liigne heldus on surmav». Tööd katkestasid pikad depešid Pariisist. Diplomaatilised teated, mis selgitasid konsulitele kõike paremini kui ajalehed tavalisele publikule, tõid sõnumeid Euroopa uue küsimuse, niinimetatud idaküsimuse kohta. Pärast Kreeka vabadusvõitlust, mille käigus Venemaa, Prantsusmaa ja Inglismaa ühendatud laevastik 1827. aastal ründas Türgi laevastikku ja hävitas selle Navarino juures, olid toimunud suured muudatused malendite asetuses Euroopa poliitilisel malelaual. Vene-Türgi sõja järel oli Nikolai I mõju Balkanil sedavõrd kasvanud, et Euroopa suurriigid kartsid nüüd tõsiselt «Venemaa ülevõimu». Ja siis muutus Nikolai I Türgi sultani

576

endisest vaenlasest tema eestkostjaks. 1833. aastal tahtsid Egiptus, Süüria ja Palestiina Türgi režiimist vabaneda ja sultani võimu alt pääseda. Nikolai I saatis Vene väed Türgile appi, ja Moskva monarhi «kapriis» paralüseeris Egiptuse ning Palestiina püüded iseseisvusele. Selles «kapriisis» peitusid peened arvestused. Oli käimas sõda Venemaa odava vilja turgude pärast. Tänulik sultan leppis Nikolaiga Hunkjar-Skalessis kokku, et Venemaa esimesel nõudmisel suletakse kõigile välismaa laevadele Türgi väinad. Mehemed Ali, kes juhtis liikumist Süürias ja Egiptuses, tunnistas end Venemaa survel Türgi sultani pärilikuks vasalliks. Prantsuse börs oli Ida turgudest huvitatud niisamuti kui teisedki riigid ja kui Mehemed Ali 1839. aastal uue ülestõusu organiseeris, siis kuulutasid algul Venemaa ja Inglismaa, hiljem ka Austria ja Preisimaa endid Türgi sultani võimu pooldajaiks, Prantsusmaa aga läks appi

Mehemed Alile. Admiral Lalande andis prantslaste poolt kinnivõetud Türgi laevastiku Mehemed Alile üle. Prantsuse ohvitserid läksid Egiptuse sõjaväkke instruktoriteks. Kerkis küsimus prantslaste ülekaalukast mõjust Süürias ja Palestiinas, mis polnud Inglismaale kasulik. Prantslastele tehti ettepanek loobuda Mehemed Ali toetamisest. Asi oli läinud juba liiga kaugele ja tagasitõmbumine tähendas Prantsusmaale ülestunnistust, et tema senine toetus oli põhimõttelage avantüür. Ent LouisPhilippe ja Prantsuse börs läksid siiski seda teed. Beyle luges meelepahaga läbi ühe depeši teise järel ja tundis end skandaali kaasosalisena niihästi seetõttu, et oli välisministeeriumi teenistuses, kui ka seepärast, et ta kaudselt kuulus Prantsusmaa selle ametkonna hulka, kes oli seotud selle õnnetu idaavantüüriga. Kui aga saabus teade mahalaskmistest Beirutis ja sellest, et türklased Vene tsaari õhutusel korraldasid Palestiinas juudipogrommi, mida vaikides mahitas Süüria konsul, kelle uksele taga-aetavad perekonnad asjatult koputasid, siis valdas Beyle'i raev. Kunagi polnud keegi teda sellisena näinud. Depeši läbi lugenud, kutsus ta kokku kõik konsulaadi töötajad ja Civitavecchias viibivad saatkonna sekretariaadi esindajad ning hakkas, vaatamata Vene konsuli juuresolekule, rusikatega vastu lauda põrutades täiel häälel kõnelema, et ükski aus prantslane ei tohi säärast häbi taluda, et üksnes metsiku Põhja tsaaririik võib lubada vägivalda rahvaste kallal ja et niikaua, kui leidub sääraseid konsuleid nagu

Prantsuse konsul Damaskuses, ei saa tema, Beyle, enam rahu. Vene konsul Aratto pilgutas oma öökullisilmi, nagu ei taipaks, milles asi seisab; tema poole vaadates püüdis Lysimaque sõna sekka ütelda:

«Härra konsul, kas maksab unustada, et olete Tema Kõrguse alam?»

«Pole teie asi mulle seda meenutada. Ma teatan avalikult, et ma tänasel päeval, selsamal tunnil loobun Prantsuse kodakondsusest ega seisa enam Tema Kõrguse ala-mate nimekirjas. Palun teid, ehk õigemini — käsin teid koostada vastav avaldus ministeeriumile.»

Nende sõnadega väljus ta kabinetist ja virutas ukse kinni. Tunni aja pärast koputas Lysimaque aralt tenr uksele.

«Kas nii on hea?» küsis ta, kirja mustandit näidates ja kartes, et Beyle oma kavatsusest loobub.

«Sugugi mitte,» vastas Beyle, kui oli mustandi lä lugenud, rebis paberilehe puruks ja viskas minema. Võttis siis sule ja kirjutas ise terava, selget keelt kõnelev protesti koos avaldusega Prantsuse kodakondsusest välja astumise kohta.

Lysimaque ei söandanud vahele segada. Ta ei söandanud isegi Pariisi kirjutada. Esialgu hõõrus ta käsi, kuid nädala pärast hakkas ta Beyle'i rahulikku, tasakaalukat ilmet nähes juba mõtlema, et oma patrooni kergekaaluliseks meheks pidades on ta vist midagi kahe silma vahele jätnud. «Sel on kas kõrge protektsioon või mängib ta va banque, kuid selge on, et midagi jääb mulle arusaamatuks.»

Lõplikult kaotas Lysimaque pea kuu aega hiljem, kui ministeeriumist saabus poolametlik kiri Beyle'i nimele teatega, et härra Beyle'il lubatakse lahkuda Prantsuse kodakondsusest ja naturaliseeruda ükskõik missuguses Itaalia linnakogukonnas, kuid ühtlasi palub ministeerium alandlikult härra Beyle'i mitte loobuda Prantsuse konsuli ametist. Lysimaque liikus nüüd ringi nagu õnnetusehunnik.

Civitavecchiasse sõitis rootsi kunstnik Södermark. Ta tuli tutvuma kuulsa kirjanikuga, kelle romaan «Parma klooster» oli kinkinud talle kõige õnnelikumaid hetki elus. Beyle tegi talle vastuvisiidi ja Södermark maalis tema portree, mis Beyle'i arvates väga hästi õnnestus ja suure sarnasusega silma paistis.

Saabus 1841. aasta kevad, kõik õitses. Juba märtsis lendasid

rändlinnud põhja poole. Hoolimata palavusest ja tuulest käis Beyle päevade viisi kõrgeis ratsasaabastes ja jahimehe-pihtkuues. Tuhandeid väikesi ja suuri linde lendas rannal Vahemere põhjatus taevasinas temast üle. Liivast randa embasid lained. Päike kõrvetas rammestavalt. Aeg-ajalt häirisid lajatavad lasud ranniku lopsaka taimestiku unist vaikust. Tabatud vutid kukkusid liivale, neid oli seal juba terve hunnik. Kaugemale langenud linde kandis kokku koer, vahetevahel endalt merevett maha raputades. Eksalteeritud Beyle laadis püssi väikeste kuulidega ja purustas suures kõrguses kaugelt Aafrika rannikult tulevate väsinud lindude tiibu. See oli joovastav tegevus, millega päevad mööda lendasid. Meretuulest hakkasid silmalaud punetama, nägu päevitus, silmaterad pleekisid heledamaks. Beyle muutus müütiliste ladina metsa-elanike sarnaseks. Veekruusi õlal kandev neiu Vidault jälgis tükk aega imetledes, kui tabavad on konsuli lasud. See vana prantslane on suurepärane laskur. Ta laseb nagu karjased Romagna mägedes. Paistab, et ta oma elus alati pole ainult raamatuid ja pabereid kirjutanud.

«Härra Beyle, te põletate oma pea ära, vaadake, kui punased teil silmad on.»

«Jah, tõepoolest,» lausus Beyle, «aeg on lahkuda.»

Öösel magas ta halvasti. Kaks nädalat küttimist rannas olid temalt une riisunud. Ta sõitis Rooma ja kõneles arstiga. Vana arst vangutas pead ja käskis jahist loobuda. Arsti juurest tulles kohtas Beyle Via Condottil Rooma Prantsuse Kunstikooli uut direktorit Ingres'i, Horace Ver-net' järglast.

«Kujutlen, kuidas minu eelkäija end Alžeerias tunneb,» ütles Ingres. «Kunstnik peab ülistama Prantsuse relvade au, aga kuidas saab ülistada seda, mida Prantsusmaal enam polegi? Kas teate, Prantsuse ülemjuhatuse käitumine Alžeerias oli lausa alatu.»

«Tean, tean,» sõnas Beyle. «Viige mind oma näitusele.»

Mindi Medici villasse. Ingres juhtis Beyle'i ühe eksponaadi juurest teise juurde. Kui läheneti väikesele marmorist Amorile, kes kurvalt oma murdunud tiiba vaatas, peatus Beyle äkki, tundes, kuidas ta pealagi läks külmaks ja meelekohtades hakkas tukslema. Ingres'i poole pöördudes ja kätega vehkides püüdis ta midagi ütelda, kuid ei saanud kaugemale paarist sõnast: «Minul, näete... » Külmatunne pealael muutus kohutavaks palavuseks. Veri

575

tõusis näkku, silmalaugude alla oleks nagu liiva puistatud, tuba hakkas ringlema.

Rooma, esmaspäeval, 19. aprillil 1841 Härra di Fiorele, Pariis

Eile tehti mulle vasaku käe kaudu infusioon. Täna hommikul lasti aadrit. Sümptoomid pole head. Tursunud keel paneb mind lalisema.

Äärmiselt heasoovlik härra Constantin käib mind kaks korda päevas vaatamas.

Paavsti arst doktor Alleri Aachenist peab mu üle valvet. Constantin annab pulbreid, need pole liiga kibedad. Loodan varsti paraneda. Lõpetan kirjutamise, muidu ütleb arst, et see kiri võib jääda viimaseks. Armastan Teid tõsiselt, di Fiore, ja seda ei tule tihti ette. Hüvasti! Suhtuge juhtunusse lõbusalt.

Condotti 48.

P. S.

20. aprillil nõrkusehoog, jalg ei liigu, vasak reis tuim.

21. aprillil. Asi läheb paranemise poole.

Genfi arst doktor Prévost, parim spetsialist podagra alal, ei nõustunud Beyle'i arvamusega. Kuigi küll hommikul pärast šampanjat härra Beyle'i närvid rahulikumad on, tulevad haigusnähud seda selgemini esile. Et ta kohvi ei joo, seda teeb ta õigesti. Kuid kõige parem, mida ta teha võiks, oleks sõit Genfi põhjalikule meditsiinilisele läbivaatusele.

Constantini juures Roomas oli elu hea. Constantin hoolitses Beyle'i kui lapse eest, vana raskekaaluline hiid Barbara aga osutas isegi sellist hoolt, et varastas ära Beyle'i teise saapapaari. See kõik oleks olnud tühine asi, kuid arst laskis kolmandat korda aadrit. Pea läks küll selgemaks, see-eest aga kaotasid jalad peaaegu täielikult liikumisvõime. Kõige halvem oli see, et ei leidnud enam kõiki sõnu. Vahel tuli pool tundi vaeva näha, et meenuks, kuidas nimetatakse seda läbipaistvat vedelikku klaasis, mis kustutab janu ning mida leidub igas kaevus. Mõnikord oli keel nii tursunud, et suu oli teda täis. Sõnade asemel tuli kuuldavale vaid mingi ümin.

Pahandused. Prantsuse laev «Pollux» põrkas kokku Itaalia laeva «Mongivelloga» ja uputas selle. Palju sekelduši.

580

Tuli sõita kohale, korraldada juurdlus, läbi sõimata sadamaülem, kelm Romanelli, ja vaadata silma üheteistkümnele madrusest põrgulisele, kes nagu itaallased kunagi vande all kinnitasid, et üksnes prantslased on alati ja kõiges süüdi. 22. oktoobril — ärasõit Civitavecchiast. Puhkus. Ja novembris — Genf. Beyle tahtis minna kohe Rousseau maja külastama, nagu noil päevil, kui ta poisikesena Genfis Bonaparte'i Dijoni tagavaradiviisi jälgi otsis. See oli nelikümmend aastat tagasi. Ja esimene asi, mida ta siis tegi, oli Rousseau maja külastamine. Doktor Prévost aga vangutas pead. «Mitte mingeid Rousseau'sid, tuleb lamada voodis!»

8. novembril oli Beyle Pariisis.

Kui teil kunagi on tulnud — minul küll sageli — sõita aurikul mööda Rhône'i alla, siis olete näinud, kuidas aurik enne Avignoni läheneb Pont-de-Saint-Esprit'le. Süda tõmbub hirmu pärast kokku. Tuulega ei saa üldse silla alla sõita. Vaikse ilmaga aga sõidavad laevad sealt läbi. Näib, et veel üksainus hetk — ja aurik jääb madala sillakaare alla kinni või põrkab vastu sambaid. Kuid möödub mõni silmapilk — ja aurik on laineid tõstes ja musta suitsu levitades juba teisel pool silda. Sääraseks sillaks on ka surm. Raske ja ebameeldiv sündmus. Mingi mäss siin ei aita. See toimub — ja saabubki olematus, kus pole kohta kahetsusel käestpudenenud elu pärast. Ei maksa seda karta. Lõppude lõpuks ei maksa oma seisukorda enda eest varjata. Pole midagi naeruväärset selles, et ma võin surra tänaval.

Ta pani need mõtted paberile ja läks Virginie Ancelot' juurde. Jälle see armastusväärne Turgenev.

«Hiljuti küttisin ma vutte, kes lendasid Aafrikast teie lumisele kodumaale, ja saatsin terveksjäänud vuttidega teie orjaderiigile needusi. Millal ometi pääseb sinna härra Nikolai Turgenev? Kas emantsipeerub kunagi teie talupoegkond?»

A. I. Turgenevi päevik

10. novembril 1841. aastal. Krahvinna Razumovskaja juurest Ancelot' juurde. Seal Beyle. Vanaks jäänud, kuid endist viisi pretensioonikalt terav.

581

23. märtsil 1842. aastal. Ruttan Ancelot' juurde, et kuulda, kuidas suri eile Beyle. Kas teel kohvikust teatrisse, kas bulvaril? Kas ammu? Ja ilma et oleks kahetsenud patte ning pilkeid!

Päeval Beyle veel töötas, kuigi arstid olid selle ära keelanud. Ta kirjutas ümber eessõna kroonikale «Suora Scolastica». See eessõna jäigi lõpetamata.

22. märtsil kell 7 õhtul tabas teda Neuve-des-Capuci-nes'i tänaval, välisministeeriumi ukse ees rabandus ning ta kukkus maha. Meelemärkusele tulemata, ilma mingisuguste kannatusteta, ühtki sõna lausumata lakkas ta kell kaks öösel hingamast.

Möödus ööpäev, ilma et vaimulikud oleksid vahele seganud. Järgmisel hommikul sammusid Mérimée ja Colomb puusärgi taga. Hiljem avaldasid Prantsuse ajalehed, kes olid Balzaci artikli juba unustanud, lühiteate, et Mont-martre'i kalmistule maeti vähetuntud saksa luuletaja Friedrich Stindall. Ning seejärel vajus Stendhali nimi kauaks unustusse. Itaaliast saabus Pariisi konsuli mustavärviline kast. Mérimée ja Colomb avasid selle ja asusid surnud sõbra käsikirju korraldama.

JÄRELMÄRKUSI JA KOMMENTAARE

Anatoli Kornelijevitš Vinogradov on silmapaistvamaid nõukogude ajaloolis-biograafilise romaani viljelejaid, tuntud kahtlemata ka meie lugejaile eesti keeles ilmunud romaani «Paganini» kaudu. Ta sündis 1888. aastal tolleaegses Smolenski kubermangus matemaatikaõpetaja pojana, õppis esialgu ka ise matemaatikat, siis aga lõpetas 1912. aastal Moskva ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna, oli Moskva Rumjantsevi muuseumi ning selle baasil loodud Lenini-nimelise Riikliku Raamatukogu direktor aastail 1921—1925, töötas seejärel koos Maksim Gorkiga maailmakirjanduse klassika väljaandmisel ning alustas kirjandus- ja kultuurilooliste ja ajaloolis-biograafiliste romaanide kirjutamist. 1928. aastal astus kirjanik lennukooli, mille edukalt lõpetas. Pühendunud vahepeal vaid kirjanduslikule tööle, läks A. Vinogradov Suure Isamaasõja puhkedes uuesti Punaarmeesse, aastail 1942—1943 aga võttis ajalehe «Krasnõi Sokol» korrespondendina korduvalt osa lendudest vaenlase tagalasse, jutustades neist oma olukirjeldustes ja artiklites. Anatoli Vinogradov suri 1946. aastal.

Anatoli Vinogradovi peamiseks huvialaks on Euroopa kultuurielu XIX sajandi esimesel poolel, prantsuse kirjandus ja prantsuse-vene kultuurisuhted. Nii on ta kirjutanud peale «Aja kolme värvi», mis ilmus a. 1931, kaks uurimust silmapaistva prantsuse realisti Prosper Mérimée kirjavahetusest vene kultuuritegelastega ning rea ajaloolis-biograafilisi teoseid: «Kaotatud kinnas. (Stendhal Moskvas)» (1931), «Jutustus vennastest Turgenevitest» (1932), kus põhjalikumalt käsitletakse ka käesolevas romaanis tegelastena esinevate dekabristidest vendade elukäiku, «Must konsul» (1932) — romaan 1789. a. Prantsuse kodanliku revolutsiooni päevist, «Paga-nini» (1936), «Byron» (1936) ning «Stendhal ja tema ajastu» (1938).

583

Kirjaniku viimane teos oli Uraali töösturite perekonnalugu «Malevskite kroonika» (1941).

Anatoli Vinogradovi teosed paistavad silma rikkaliku dokumentaalse materjali ja elava esitusviisi poolest, hea ajaloolise tausta ja olustiku tundmise poolest, kuid esineb ka liigset moderniseerimist ja elavat fantaasialendu, mis viib üksikute tegelaskujude ja ajalooliste faktide moonutamiseni.

«Aja kolm värvi» on Anatoli Vinogradovi esimene ja kõige menukam ajaloolis-biograafiline romaan, mis ilmus juba autori eluajal viies trükis. Peale teose muude vooruste on selle populaarsuse põhjuseks kahtlemata asjaolu, et tegemist on eelkõige Henri Beyle'i alias Frédéric de Stendhali (1783—1842), maailmakirjanduse kõige loetavamate romaanide hulka kuuluvate «Punase ja musta» ning «Parma kloostri» autori elulooga, mis ei paku huvi kaugeltki mitte ainult seetõttu, et tegemist on kuulsa kirjaniku elulooga. Ajastu ise oli äärmiselt põnev, täis revolutsioone ja sõdu, rahvaste vabadusvõitlusi ja ideede kokkupõrkeid kõigil kultuurialadel. Oli see ju ajastu, mil uus kapitalistlik ühiskond saavutas tähtsamatel Euroopa maadel lõpliku võidu vana feodaalkorra üle ning hakkas näitama oma tõelist nägu. Stendhal sündis ja elas

suurema osa oma elust Prantsusmaal, kus võitlus vana ja uue vahel omandas kõige teravama kuju. Kirjanik võttis osa paljudest maailmaajaloolise tähtsusega sündmustest, viibis pikemat või lühemat aega kõigis tähtsamates Euroopa maades ja mis peaasi — käis kõikjal lahtiste silmadega, pani kõike tähele ning püüdis pingeliselt mõista kõike enda ümber toimuvat, leida oma ajastu mõtet, seda punast niiti, mis tulevikku viib. Viimane asjaolu ongi võib-olla kõige olulisem, sest peaaegu kogu elu põdes Stendhal otsekui mingit tule-vikumaaniat, hindas kõiki elunähtusi XX sajandi aspektist, püüdis kirjutada nii, et teda saja aasta pärast veel loetaks ja mõtiskles palju selle üle, missugune võiks tema kaasaeg tulevikus paista. Tema isiku ja teoste kuulsus meie ajal näib tõendavat, et ta tõepoolest jõudis nagu ette oma sajandist, avastas midagi tuleviku saladustest.

Paremiku sellest, mis tal järelpõlvedele öelda oli, on Stendhal kahtlemata valanud oma meistriteoste kunstivormi, ent selle kõrval on hakanud ikka suuremat huvi äratama, ja mitte ainult uurijate hulgas, suure sõnameistri isik ja elukäik. Tema ilukirjanduslik pärand pole õigupoolest kuigi suur, eriti kui seda võrrelda Bal-zaci, Hugo, George Sandi ja paljude teiste XIX sajandi tuntud kirjanike loominguga — neli romaani («Armance», «Punane ja must», «Parma klooster» ja «Lucien Leuwen», viimane lõpetamata) ja paarkümmend novelli ning vanade renessansiaegsete käsikirjade

584

põhjal loodud nn. itaalia kroonikat. Kuid Stendhal polnud kaugeltki mitte vähekirjutaja. Tema deviisiks oli «Nulla dies sine linea» — ei ühtki päeva ilma ridadeta. Tema sulest ilmus rohkesti reisikirju, kunsti- ja kirjanduskriitilisi teoseid, esseid ja artikleid mitte ainult Prantsuse, vaid ka Itaalia ja eriti Inglise ajakirjanduses. Lisagem siia veel Henri Beyle'i kirjavahetus, päevikud, arvukad romaani- ja novellifragmendid ning autobiograafilised visandid ja palju muid materjale, mis tänapäeval on stendalistide poolt hoolikalt välja antud ning millele uute leidude kaudu järjest lisa

tuleb.

Kõige selle tohutu materjali põhjal ongi Anatoli Vinogradov loonud romaani «Aja kolm värvi», kus peaaegu iga sündmus või tegelase ütlus mingil dokumentaalsel allikal põhineb. Ka enamik romaani tegelasi on tõepoolest elanud. Asjata vaev oleks nende iseloomustamiseks veel midagi lisada peale selle, mis autor nende kohta juba öelnud. Romaani lugemise hõlbustamiseks antagu siiski väike kronoloogiline ülevaade Henri Beyle'i elukäigust enne 1812. aastat (järgnev selgub juba lugemisel), seletused üksikute raskemini mõistetavate kohtade juurde ning teoses sagedamini esinevad isikunimed tähestikulises järjekorras, koos viidetega nende tähtsusele ajaloos või Stendhali biograafias. Niisugustest ajaloo ja kirjanduse suurmeestest, nagu Napoleon, Balzac, Hugo jt. pole vist tarvidust pikemalt kõnelda, samuti ka sellest, kuidas 1812. aastal «Prantsus Moskus käis». Asjahuvilistele võiks soovitada akadeemik J. Tarle teost «Napoleon» (Tallinn, 1964), Victor Hugo eesti keeles ilmunud romaane, Balzaci «Etüüdi Beyle'ist» (Kogutud teosed, 15. kd.) ja L. Tolstoi «Sõda ja rahu», millest paremat teost 1812. aasta Isamaasõja kohta pole seni kirjutatud, aga samuti Stendhali enda eesti keeles ilmunud romaane «Punane ja must» ning «Parma klooster», mis annavad meile vahest kõige parema pildi oludest, milles nende autoril tuli elada ja luua.

Ajaloolisi ja eluloolisi andmeid Henri Beyle'i noorusajast

1783 23. jaanuaril sünnib Marie-Henri Beyle Grenoble'i linnas, kus ta isa Chérubin Beyle on kohaliku parlamendi (kohtu-asutus feodaalsel Prantsusmaal) advokaat, seega jõuka haritud kodanluse esindaja, kes aga paistab silma oma tagurlike vaadete, kiriku- ja kuningameelsuse poolest ja satub hiljem isegi kontrrevolutsionääride musta nimekirja.

585

1786 Perekonnas sünnib tütar Pauline-Eleonore.

1788 Grenoble'is algavad rahutused, rahvas loobib kohalesaade-tud kuninglikke sõjavägesid katusekividega. Väikesele Henri Beyle'ile, kes seda koduaknast näeb, jääb sündmus eluajaks meelde.

1789 14. juulil vallutab Pariisi ülestõusnud rahvas Bastille' kindluse, vana absolutistliku korra sümboli. Prantsusmaal algab kodanlik revolutsioon, mida ajaloolased mõnikord ka suureks nimetavad.

1790 Sureb Henri Beyle'i ema Henriette. Tulevase kirjaniku kaitsjaks isa türannia eest ning peamiseks kasvatajaks jääb emapoolne vanaisa, arst ja valgustusideede pooldaja Henri Gagnon.

1792 Kuningas Louis XVI ja kuninganna Marie-Antoinette giljotineeritakse. Prantsusmaa muutub vabariigiks.

1796 Henri Beyle ilmutab selle sündmuse puhul kogu perekonna ees avalikult oma vabariiklikke vaateid ning saab isa käest rängalt karistada, talle võetakse vaimulikust koduõpetaja abee Raillanne, kelle kari all temas tekib kogu eluks püsima jääv viha usu ja kiriku vastu.

Vanaisa eestvõttel pannakse Henri Beyle äsjaasutatud nn. tsentraalkooli, kus õpetajaiks on vabariiklased ja valgustusideede pooldajad.

Henri Beyle armub Grenoble'is esinevasse näitle j atarisse Virginie Kubly'sse ning peab oma esimese duelli.

1799 Henri Beyle lõpetab Grenoble'i tsentraalkooli kõrgema kur-suse matemaatikas esimese auhinnaga ning suunatakse Pariisi Polütehnilisse Kooli edasi õppima.

brümääril (9. novembril) teostab ebaõnnestunud Egiptuse sõjaretkelt äsja tagasi saabunud noor ja auahne vabariiklik kindral Napoleon Bonaparte relvastatud riigipöörde, ajab rahvaesinduse sõjaväe abil laiali ning laseb enese aasta lõpul kuulutada Prantsusmaa esimeseks konsuliks.

brümääril jõuab Henri Beyle Pariisi. Toimunud riigi- . pöörde olemusest midagi taipamata laseb ta end üldisest ärevusest ja suurlinna elust kaasa tõmmata. Polütehnilisse Kooli astumisest ei tule midagi välja.

1800 Napoleon valmistub aktiivselt Itaalia sõjakäiguks.

Oma kaugete sugulaste Pierre ja Martial Daru soovitusel otsustab ka Henri Beyle sõjaväkke astuda, teeb kogemusteta noorsõdurina läbi Prantsuse armee raske teekonna Sankt Bernhardi kaudu üle Alpide Itaaliasse, elab kaasa võidukale sissemarsile Milaanosse ning saab tõenäoliselt ka

586

14. juunil Marengo küla all toimunud kuulsas ja otsustavas lahingus esmakordselt püssirohulõhna nuusutada. See on 17-aastase nooruki esimene suur seiklus, millele ta andub kogu noorusliku tuhinaga. Uus senitundmatu maa ja rahvas, erinevad kombed ja kultuur, kõik see köidab teda sellest ajast peale kuni elu lõpuni, eriti aga kiindub ta itaalia muusikasse ja maalikunsti. 23. septembril ülendatakse Henri Beyle 6. tragunirügemendi alamleitnandiks, ta on kindralstaabi käsutuses ning saab siis kindral Michaud' adjutandiks.

1801 Jätkub lõbus garnisonielu tantsupidude ja armuseiklustega,
ooperietenduste, vaatamisväärsuste külastamiste ja välja-
sõitudega kaunisse loodusse, ent peagi hakkab muretu sõja-
väeelu tüütama. 18. aprillil alustab Henri Beyle päeviku
pidamist, kus peale mitmesuguste sündmuste ja mõtiskluste
ülestähenduste hakkavad üha sagedamini esinema loomingu-
lised kavatsused. Aasta lõpul ta haigestub.

1802 — Henri Beyle saab tervenemispuhkuse, sõidab Pariisi, kus
1803 annab sisse lahkumisavalduse ning muutub taas eraisikuks.
Ta loeb palju, õpib inglise keelt, näitekunsti ja tantsimist,
külastab teatreid ning liigub näitlejate ringkondades. Ta on
kindlasti otsustanud kirjanikuks saada ja tema päeviku lehe-
küljed täituvad üha uute loominguliste plaanidega. Esialgu
kavatseb ta edu saavutada näidenditega.

1804 9. novembril laseb Napoleon Bonaparte enese kroonida
Prantsusmaa keisriks. Henri Beyle'is ärkab vabariiklane ja
ta kirjutab sel puhul oma päevikusse: «Terve päeva mõtisk-
lesin ma palju selle silmanähtava liidu üle, mille kõik šar-
latanid on omavahel sõlminud. Usk pühitseb türanniat, ja
kõik see toimub inimeste heaolu nimel. Pärast loputasin ma
endal suu puhtaks Alfieri proosa lugemisega.»

Samal kuul tutvub ta Mélanie Guilbert'iga, oma esimese suure armastusega, kes on näitle j atarina tuntud Louasoni nime all.

1805 Mélanie teeb lepingu Marseille' teatriga, Henri Beyle
järgneb talle Marseille'sse ning töötab poesellina kuni oma
õnnelootuste purunemiseni.

2. detsembril purustab Napoleon Austerlitzi lahingus Austria-Vene ühendatud väed.

1806 Napoleoni väed löövad korduvalt preislasi ning okupeeri-
vad peaaegu kogu Saksamaa.

Septembri lõpus sõidab Henri Beyle Pariisi ning Pierre Daru abi ja soosingu tõttu, kes vahepeal on nimetatud armee ja okupeeritud alade peaintendandiks, saab temast 16. oktoobril

587

suurte tõusulootustega tulevane sõjakomissar, kes koos Martial Daruga juba järgmisel päeval vallutatud Saksamaale kihutab.

27. oktoobril sõidab Henri Beyle keisri kaaskonnas Berliini sisse. Ta määratakse tähtsale ametikohale Braunschweigi hertsogiriiki, kus tegutseb väga agaralt kontributsiooni sissenõudmisel ning pälvib keisri kiituse.

Jaanuaris lühike reis Pariisi. Sõjaväeametniku elu Braun-schweigis. Beyle suhtleb agaralt kohaliku seltskonnaga, püüab isegi saksa keelt õppida, tutvub kohalike kommetega, õpib armastama saksa muusikat, eriti Mozartit.

Üksluine elu Braunschweigis jätkub. Henri Beyle edutatakse keiserlike krooni varade valitsejaks Ockergebietis. Ta kohtub juhuslikult Melanie Guilberfiga, kes kannab nüüd Sainte-Albe'i nime ning on teel Venemaale. Novembri lõpus sõidab Beyle Pariisi.

Austria ja Prantsusmaa vahel algab uuesti sõjategevus. 13. mail annab Viini linnapea Prantsuse keisrile Austria pealinna võtmed pidulikult üle.

Pärast kolmekuulist Pariisis viibimist sõidab Beyle oma ülemuse, vahepeal krahviseisusesse tõstetud Pierre Daru käsul sõjavägede kannul Austriasse, näeb teel kohutavaid sõja-purustusi ning veedab aasta lõpu Viinis üsna lõbusat elu elades.

1810 Uuesti Pariisis. Tänu Daru eestkostele saab Henri Beyle'ist 1. septembril Riiginõukogu audiitor, mis võimaldab tal nüüdsest peale elegantset korterit, tõlda ja armukest pidada, paruniseisusest ja prefekti ametikohast unistada ning pee-
nemas seltskonnas liikuda. Samal ajal huvitub ta teatrist, loeb palju nagu alati ning arutleb sõpradega kirjandusküsimusi. Ühtlasi näeb ta palju vaeva, et võita oma soosija abikaasa krahvinna Alexandrine-Therese Daru armastust, mis aga ei õnnestu.

1811 Napoleon I keisririik on oma hiilguse tipul.

Henri Beylel hiilgav seltskonnaelu jätkub. Tulevik näib talle naeratavat. Ta elab ooperilauljatari Angelina Berey-teriga. Krahvinna Daru ründamine kestab edasi, kuid tulemusteta.

Septembrist novembrini viibib Beyle Itaalias puhkusel, elades peamiselt Milaanos ning külastades Roomat, Firenzet, Naapolit ja teisi linnu. Milaanos uuendab ta suhteid oma kunagise tuttava Angela Pietragruaga. 1800. aasta noorusmälestused elustuvad.

1812 Vene-Prantsuse suhted halvenevad. Napoleon hakkab valmistuma oma suurimaks sõjakäiguks.

23. juulil sõidab Henri Beyle Pariisist Venemaale «Suurele Armeele» järele.

Kommentaare

Lk. 16. ... Suurmoguli linn, Põhjamaa Teebai, Idamaa Palmyra... — klassitsistlikule kõrgstiilile omased võrdlused, kus Moskvat kui võimsa Vene keisririigi keskust võrreldakse idamaade ja antiikajaloost tuntud suurte impeeriumide pealinnadega ning Napoleoni antiikaja suurima väejuhi Makedoonia Aleksandriga.

Lk. 17. Saint-CIoud — väike linnake urab. 15 km kaugusel Pariisist suure pargi ja lossiga, mis oli Napoleoni residentsiks; samas asusid tollal ka paljude keisririigi tähtsamate isikute villad.

Lk. 18. «Comédie-Française» — Prantsuse riiklik teater, mis peale kaasaegse repertuaari mängimise säilitab vanu prantsuse klassikalise teatri rahvuslikke traditsioone. Napoleon kirjutas Moskvas viibides alla statuudile, mille järgi seda teatrit kuni tänase päevani juhitakse.

Lk. 18. Adonis — ilus noormees antiikmütoloogias, naistevõrgutaja.

Lk. 44. «Paul ja Virginie» — XIX sajandi algul väga populaarne sentimentaalne russoistlik romaan kahe noore traagilisest armastusest eksootilise looduse taustal, autor on Jacques-Henri Bernardin de Saint-Pierre (1737—1814).

Lk. 44. Toussaint Louverture (1743—1803) — Haiiti riigimees ja ülestõusnud neegerorjade juht, kes lõi korduvalt Napoleoni saadetud ekspeditsioonikorpust, vangistati siis reetlikult kindral Brunet' poolt ja saadeti 1802. aastal Prantsusmaale, kus ta vangistuses suri. Ülestõus aga jätkus Jean-Jacques Dessalines'i juhtimisel, kõik valged kolonistid tapeti või kihutati saarelt minema ning 1804. aasta jaanuaris kuulutasid Haiiti neegrid välja esimese iseseisva vabariigi Lõuna-Ameerikas, millel oli suur tähtsus ka teiste Ladina-Ameerika maade vabanemisel Euroopa koloniaalikkest. Louverture'ile on pühendatud A. Vinogradovi romaan «Must konsul».

Lk. 54. ... kas kõned piiskopilossis? — Daru ei mõtle siin mitte piiskopilossi, vaid 1793. a. tekkinud rahvamasside esindajate revolutsioonilist organisatsiooni, mis pidas

oma koosolekuid endises Pariisi piiskopi lossis ja mille juhid, nn. pöörased, esinesid äärmiselt radikaalsete nõudmistega.
589
Lk. 54. Dantonistid ja maratistid — silmapaistvate Prantsuse kodanliku revolutsiooni tegelaste Dantoni ja Marat' pooldajad.
Lk. 56. ...viiekümne tuhande prantslase hukkumine Haiitil — vt. märkust Toussaint Louverture'i kohta lk. 44 juurde.
Lk. 59. Thomas a Kempis (1380—1471) — saksa munk, kelle mõtisklustekogu «De imitatione Christi» on olnud paljude sajandite jooksul kristlike müstikute lemmikraamatuks.
Lk. 63. Priapos — vana-kreeka sigivuse jumal.
Lk. 73. Vendee — endine provints Prantsusmaa läänerannikul, revolutsiooni ja Napoleoni ajastul kuningriiklike mässude kolle, mida toetasid aktiivselt ka kohalikud umbkeelsed bretooni talupojad, kes olid katoliku preestrite ja mõisnike mõju all.
Lk. 74. San Domingo — Haiiti saare endine nimi, vt. märkust Toussaint Louverture'i kohta lk. 44 juurde.
Lk. 90. ... poleks olnud Šiškovi ja Balašovi... — Siškov, Bala-šov (endine Eestimaa kuberner) ja Araktšejev esitasid Spe-ranski kui vabameelse tegelase peale valekaebuse. Speranski saadeti mitmeks aastaks asumisele.
Lk. 97. Ferney filosoof — kuulsa prantsuse valgustaja Voltaire'i hüüdnimi. Voltaire veetis oma elulõpu Prantsuse-Sveitsi piiril Ferney asulas.
Lk. 104. Malet' vandenõu — Claude-Francois Malet (1754—1812) oli vabariiklik kindral, kes konsulaadi ja keisririigi ajal organiseeris korduvalt vandeseltse ning oli Venemaa sõjaretke ajal vangis. Oktoobri lõpus 1812, kui keiser juba Moskvast taganes, õnnestus Malet'1 vanglast põgeneda. Ta läks ühe kompanii juurde, teatas, et Napoleon on surnud, luges siis ette võltsitud Senati seadluse vabariigi väljakuulutamise kohta, arreteeris politseiministri ning haavas sõjaministrit. Lõpuks tunti ta ära, anti sõjakohtu alla ja lasti maha koos 11 inimesega, kes tema juttu olid uskunud. Erinevalt A. Vinogradovi poolt Stendhalile omistatud seisukohtadest ei näe akadeemik Tarle selles mingit monarhistide ja vabariiklaste ühist väljaastumist, vaid vana kindrali «omaalgatust», mis oli niivõrd absurdne, et pidi paratamatult mõne tunni jooksul nurjuma. Teatavat mõju kodumaast kaugel viibivaile prantslastele ja ka Napoleonile endale ta muidugi avaldas.
Lk. 105. Jakobiinid olid Prantsuse revolutsiooni ajal kõige pahempoolsemate vabariiklaste partei, kellel olid omad organid, nn. «jakobiinide klubid» kõigis tähtsamais Prantsusmaa keskustes.
Lk. 105. Robespierre, Saint-Just, Couton, Marat — jakobiinide juhid, kõige järjekindlamad revolutsionäärid Prantsuse 1789.— 1794. a. revolutsiooni ajal.
590
Lk. 135. Tugendbund tõlkes «Vooruselíit», Saksamaal 1808. a. prantsuse okupatsiooni ajal tekkinud, rahvusliku vabastamise eest võitlev salaorganisatsioon, milles juhtivat osa mängis preisi aadel ja reaktsiooniline kodanlus.
Lk. 137. Gallia kukk — prantslaste rahvusembleem.
Lk. 150. Tanagra — vana-kreeka linn, mille ümbrusest leiti väljakaevamistel rohkesti kauneid terrakotafiguure.
Lk. 167. Hermione — antiikkirjanduses sageli esinev naiskuju, Sparta müütilise kuningapaari Menelaose ja ilusa Helena tütar, kes pidi abielluma Ahhilleuse pojaga. Prantsuse klassikalises kirjanduses tähistab Hermione näiliselt pisut külma ja endassetõmbunud, kuid sisemiselt väga kirglikku kaunitari Racine'i kuulsaima tragöödia «Andromaque» (1667) järgi. Hermione on määratud Ahhilleuse poja

Pyrrhose naiseks, too aga armastab Trooja kangelase Hektori leske Andromaque'i. Sellest solvunud Hermione õhutab Agamemnoni poja Oreste'i, kes on temasse pimesi armunud, Pyrrhost tapma, pärast kuriteo sooritamist aga kihutab Oreste'i põlastusega minema, mispeale õnnetu noormees hullub.

Lk. 178. «Utoopia» — kuulsa inglise riigimehe ja humanisti Thomas More'i (Morus, 1478—1535) kõige tuntum teos, kus peale inglise kaasaegsete olude kujutatakse ka ideaalset klassideta ühiskonda. Sellest teosest lähtub kogu hilisem utopistlik mõte, mis pärast Prantsuse kodanlikku revolutsiooni arenes eriti aktiivselt Prantsusmaal ja Inglismaal nn. utopistliku sotsialismi näol, mille tähtsaimad esindajad olid Saint-Simon, Fourier ja Owen. Utopist-lik sotsialism oli aga omakorda Marxi ja Engelsi teadusliku sotsialismi eelkäija.

Lk. 189. Tsisalpiini vabariik — Prantsuse tütarvabariik, mille Bonaparte rajas 1797. a. pärast Põhja-Itaalia vallutamist. Kui Suvorov oma kuulsa Itaalia-sõjakäigu ajal 1799. aastal prantslased Põhja-Itaaliast välja lõi, lakkas ka Tsisalpiini vabariik olemast, kuid taastati Napoleoni poolt a. 1800, nimetati 1802. aastal ümber Itaalia Vabariigiks, 1805. aastal aga Itaalia Kuningriigiks, mida asekuningana valitses aastail 1805—1814 Napoleoni esimese abikaasa poeg Eugene Beauharnais. Pärast keisririigi langust läks enamik Põhja-Itaaliast Austria võimu alla, Piemontest aga sai omaette kuningriik, mis hiljem mängis tähtsat osa Itaalia ühendamisel. Nimetus Tsisalpiini pärineb antiikajast, mil toda ala nimetati Gallia cisalpina — siinpool Alpe asuv Gallia.

Lk. 199. Alarich (376—410) — ajaloost tuntud lääne-gootide kuningas, kes 400. a. paiku tungis Itaaliasse, a. 410 vallutas Rooma linna ja rüüstas selle paljaks.

591

Lk. 199. Appius Claudius Caecus (Pime) — Vana-Rooma riigimees, kelle algatusel ehitati a. 312 e. m. a. maantee Roomast Capuasse, mis on püsinud tänaseni ning tuntud Via Appia nime all.

Lk. 199. Caius Flaminius — Vana-Rooma riigimees, kes II Puu-nia sõja ettevalmistamise perioodil a. 220 e. m. a. tsensoriks olles ehitas strateegilise maantee Roomast Po jõeni, mis on tänase päevani tuntud Via Flaminia nime all. Kui Kartaago väejuht Hannibal a. 218 e. m. a. üle Alpide ootamatult Itaaliasse tungis, valiti Flaminius Rooma sõjaväe juhiks, kuid sai kohe sõja alguses 217. a. kevadel Trasimenuse järve ääres lüüa, ta sõjavägi hävitati ning ta ise sai surma.

Lk. 201. Rändur Melmoth — Charles Maturini (1782—1824) menuka romaani «Melmoth» peategelane.

Lk. 204. «Abydose mõrsja» — Byroni poeem, ilmus a. 1813.

Lk. 206. Brighella — traditsiooniline tüüp itaalia rahvateatrist, nn. commedia dell'artest, mis tekkis juba XVI sajandil Veneetsias. Brighella on mägedest pärinev kaval ja osav teener, kes kõikjal oma isiklikke huvisid silmas peab. Üks tema iseloomujooni on vihapidamine ning kättemaksuhimu. Ta ei andesta iialgi solvamist. Viimasele on ilmselt vihjatud ka käesolevas teoses.

Lk. 210. Vennad Carraccid — Annibale (1560—1609) ja Ludovico (1555—1619) — Bologna tuntud kunstnikesuguvõsa silmapaistvamad esindajad, taotlesid maalikunstis realistlikumat käsitluslaadi ning renessansi kõrgperioodi meistrite parimate traditsioonide ühendamist.

Lk. 213. Herodias — Uuest Testamendist tuntud kuningas Hero-dese naine, kes oma tütre Salome tantsu eest nõudis Ristija Johannese pead. Sagedane teema renessansi maalikunstis. Herodiase nime kannavad ka geniaalse itaalia kunstniku ja teadlase Leo-nardo da Vinci (1452—1519) ja tema õpilaste loodud naiseport-reed, mis kujutavad punakasblondide juustega lombardia kaunitare.

Lk." 213. Langobardid — germaani hõim, kes VI sajandi lõpul rajas Põhja-Itaaliasse oma riigi ja kelle järgi sai nime ka Lombardia. Desiderius oli viimane langobardide kuningas, kes paavst sobitusel oma tütre võimsale frankide kuningale Karl Suurel naiseks andis. Karl aga kihutas naise sigimatuse ettekäände minema ning vallutas 774. aastal langobardide riigi. Lombardia rohkesti esinevaid blonde peetakse muistsete langobardide järel tulijaiks.
Lk. 218. Marengo küla juures 1800. aastal toimunud lahingus lõi Napoleon otsustavalt austerlasi ning taastas Prantsuse ülemvõimu Itaalias. Stendhal võttis ise sellest sõjakäigust osa.
592
Lk. 242. Figaro ja krahv Almaviva — peategelased Beaumarchais' komöödiaist «Sevilla habemeajaja» ning «Figaro pulm», tuntud eriti Rossini ja Mozarti samanimelistest ooperitest.
Lk. 305. Viigid — liberaalse partei ajalooline nimetus Inglismaal.
Lk. 305. Toorid — konservatiivse partei ajalooline nimetus Inglismaal.
Lk. 305. Habeas Corpus Act — üks peamisi põhiseaduslikke akte Inglismaal, millega garanteeritakse kodanikuvabadused. Pärast 1816. a. töölisrahutusi tühistas äärmiselt reaktsiooniline tooride valitsus selle akti, kuulutas välja seaduse mässajate karistamise kohta ning piiras otsustavalt ajakirjanduse vabadust.
Lk. 305. Caroline — Braunschweigi hertsogi tütar, kes 1795. a. abiellus Inglise troonipärija ning hilisema kuninga George IV-ga. Nende kooselu kestis ainult mõned kuud, aga kui Caroline tuli hiljem Inglismaale oma kuninganna-õigusi nõudma, tekitas lahutusprotsess üleeuroopalise skandaali. Tema endise mehe all ongi mõeldud George IV (1762—1830), kes sai oma isa vaimuhaiguse tõttu 1811. a. regendiks ja 1821. a. kuningaks. Tema valitsusaeg tähendas Inglismaale reaktsiooni süvenemist kõigil elualadel.
Lk. 320. ... nagu Mefisto Brockeni mäel — vihje Goethe «Faustile». Harzi kõrgeim tipp Brockeni mägi on saksa rahvapärimustes nõiasabatite traditsiooniline paik, kuhu Mefisto viis ka Fausti.
Lk. 323. «Daphnis ja Chloe» — II—III sajandist pärinev kreekakeelne idülliline armastusromaan, mis kujutab armastuse tärkamist nooruk Daphnise ja tütarlaps Chloe vahel, kes Lesbose saare kaunitel rohumaadel kitsi ja lambaid karjatavad. Autor on Longos, kelle kohta aga puuduvad igasugused andmed. Paul-Louis Courier tõlkis selle antiikkirjanduse pärli täielikult prantsuse keelde.
Lk. 323. Kui praeguste kaupmeeste isad ründasid Bastille'd —
vihje sellele, et prantsuse kodanluse järeltulijad on unustanud oma revolutsioonilised traditsioonid.
Lk. 325. «Athalie» — suurima prantsuse tragöödiakirjaniku Racine'i piibliaineline tragöödia, mis sisaldab üsna avalikku kriitikat Louis XIV isevalitsuse vastu. Teos valmis 1693. a. ning jäi autori viimaseks näidendiks.
Lk. 336. Hoffmanni lood — saksa romantiku E. T. A. Hoffmanni (1776—1822) fantastilised novellid, mis tollal said Prantsusmaal tuttavaks ning avaldasid mõju ka teatavale osale prantsuse romantikuist.
Lk. 406. «Georgica» — suure rooma luuletaja Vergiliuse (70— 19 e. m. a.) põllundust, karjandust ja mesindust käsitlev teos.
593
Lk. 424. Wagner — tegelaskuju Goethe «Faustist», naiivselt oma teadmistesse uskuv õpetlastüüp, kellel puuduvad kahtlused ja kes unistab kunstliku inimese — homunkuluse — loomisest.

Lk. 424. Dominikaanid — katoliku mungaordu võitles ketserlusega ning juhtis inkvisitsiooni tegevust.
Lk. 451. Generaalstaadid (Etats Généraux) — seisustekogu feodaalsel Prantsusmaal, kus kõik kolm seisust — vaimulikkond, aadel ja nn. kolmas seisus, kuhu kuulus tegelikult kogu rahvas, olid esindatud võrdse arvu esindajatega. Viimaste generaalstaatide kolmanda seisuse esindus kuulutas end 1789. aastal rahvaesinduseks ning Asutavaks Koguks, mis kujuneski Prantsuse kodanliku revolutsiooni avaakordiks. Üksikud revolutsiooniliselt meelestatud aadlikud kuulusid samuti kolmanda seisuse esindusse.
Lk. 452. ... lugupidamine härrade Portali ja Rovi vastu — tuntud reaktsioonilised tegelased. Portai oli kuningas Louis XVIII ihuarst.
Lk. 457. Pärtliöö verepulm — 1572. a. 23. augusti ööl Pariisis toimunud prantsuse protestantide ehk hugenottide tapmine, mis oli veriste kodusõdade puhkemise otseseks ajendiks.
Lk. 461. Doktrinäärid — liberaalse kodanluse ideoloogid, kes püüdsid leida mingit kuldset keskteed rahvavõimu ja monarhia vahel. Nende juhiks oli Bourbonide restauratsiooni ajal filosoof
Pierre-Paul Royer-Collard (1763—1845).
Lk. 480. Tartuffe — tuntud silmakirjatseja tüüp Molière’i samanimelisest komöödiast.
Lk. 484. Telemachos — kreeka muinaskangelase Odüsseuse poeg. Voorusliku ja tõearmastaja Telemachose all on siin mõeldud prantsuse kirjaniku Fénéloni (1651—1715) kasvatusliku romaani «Télémaque» peategelast.
Lk. 489. ... Bellune ja ... Augereau — Napoleoni marssalid.
Lk. 489. Žirondiinid — partei Prantsuse kodanliku revolutsiooni päevil, kaitses üldiselt suurkodanluse huve ning läks jakobiinide diktatuuri päevil kontrrevolutsiooni poole üle.
Lk. 494. Euroopa monarhide liit — mõeldud Viini kongressi järel 1815. a. loodud nn. Püha Liitu Vene tsaari, Austria keisri ja Preisi kuninga vahel, mille eesmärk oli ühisel jõul summutada igasugune revolutsiooniline liikumine, kus see ka puhkeks.
Lk. 514. Fronde — aadli mässuliikumine absolutistliku kuningavõimu vastu Prantsusmaal XVII sajandil.
Lk. 516. Cesare Borgia (1476—1507) — paavst Aleksander VI
vallaspoeg, kes on ajaloos tuntud oma liiderlikkuse, sõnamurd-likkuse ja julmuse poolest.
Lk. 517. Tiberius Julius — Rooma keiser a. 14—37.
594
Lk. 522. Plinius (noorem, umb. 62—ll5) — rooma kirjanik.
Lk. 525. Traianus Nerva — Rooma keiser a. 98—117, kelle valitsemisajal Rooma riigi maa-ala saavutas suurima ulatuse.
Lk. 529. Pindaros (umb. 518—442 e. m. a.) — kuulsamaid vanakreeka lüürikuid, kirjutas pidulikus, toretsevas ning väga raskepärases stiilis.
Lk. 537. Sulla — kuulus vana-rooma väejuht ja diktaator Lucius Cornélius Sulla (138—78 e. m. a.), kes ei kaotanud ainsatki lahingut. Sellest ka tema hüüdnimi Felix (lad. k. õnnelik). Faus-tiks ta end muidugi nimetada ei saanud, sest doktor Faustuse legend pärineb keskajast.
Lk. 540. ... prantsuse esimene kommunist... hukati 1797. aastal — siin on mõeldud Gracchus Babeufi, «võrdsete vandenõu» juhti.
Lk. 545. Chasles'i usk — Pierre-Jacques-Michel Chasles (1754— 1826) oli endine katoliku preester, kes pani ameti maha, abiellus, oli revolutsioonilise Konvendi liige,

hääletas kuninga hukkamise poolt, toetas Marat'd jne. Usku pidas ta iga inimese isiklikuks asjaks. Siit ka analoogia protestantismiga.
Lk. 557. Esmeralda — naispeategelane Victor Hugo romaanis «Jumalaema kirik Pariisis».
Lk. 559. Swedenborg — vt. isikunimede registrist. Jakob Böhme (1575—1624) — saksa natuurfilosoof ja müstik, kelle vaated mõjustasid mõnevõrra saksa suurimaid idealistlikke filosoofe XVIII—XIX sajandil, nagu Schellingit, Hegelit jt. Louis-Claude Saint-Martin (1743—1803) — prantsuse filosoof tugeva kallakuga müstitsismi, kes läks romantismi perioodil moodi. Jean Châtel (1575—1594) — usufanaatik, kes katsus mõrvata Prantsuse kuningat Henri IV. Ilmselt vihje sellele, et luuletaja Lamartine hakkas neil aastail poliitikaga tegelema, pidas ägedaid kõnesid kodanlik-liberaalses vaimus ning ründas kuningavõimu.
Lk. 574. Montechi ja Capuletti — kaks vaenutsevat perekonda Shakespeare! tragöödiast «Romeo ja Julia».

Romaanis esinevad tähtsamad isikunimed

Alfieri, Vittorio (1749—1803) — itaalia tragöödiakirjanik ja poeet, rahvusliku ärkamise eelkäija. Stendhal oli tema vabadusideedest ja türanniavastasest paatosest kantud loomingu suur austaja.

Ampère, Jean-Jacques (1800—1864) — prantsuse liberaalne kirjanik ja ajaloolane, romantikute ajakirja «Globe» kaastööline, kuulsa füüsiku André-Marie Ampère'i poeg.

595

Ancelot, Jacques (1794—1854) — prantsuse näitekirjanik, kelle abikaasa Marguerite-Virginie Chardon (1792—1875), samuti kirjanik, oli väga tuntud oma kirjandusliku salongi poolest, kus paljude kuulsuste kõrval liikus 1827. aastast peale ka Stendhal.

Andryane, Alexandre-Philippe (1797—1863) — prantsuse päritoluga karbonaar, mõisteti Austria võimude poolt 1824. a. surma, mis muudeti hiljem eluaegseks vangistuseks Spielbergi kindluses, vabanes 1832. a. ning avaldas 1837—1838 «Ühe riikliku kurjategija memuaarid».

Aretino, Pietro (1492—1556) — itaalia hilisrenessansi pamfletist ja näitekirjanik, tuntud ka oma pornograafiliste teoste poolest.

Argout, Antoine-Maurice-Apollinaire (1782—1858) — krahv, oli koos Stendhaliga 1810. a. audiitor, sai 1815. a. prefektiks, 1819 Prantsusmaa peeriks ning aastail 1830—1834 oli Louis-Philippe'i siseminister.

Aristoteles (384—322 e. m. a.) — antiikaja suurim filosoof, kelle «Poeetika» oli klassitsistliku kirjandusteooria aluseks, mille vastu Stendhal koos romantikutega XIX s. 20-ndail aastail võitles.

Artois' krahv (1757—1836) — 1792. a. hukatud kuninga Louis XVI
noorem vend, äärmine reaktsionäär, kes valitses Charles X nime all 1824—1830 ning kukutati Juulirevolutsiooni poolt, suri paguluses.

Azur — vt. Rubempré, Alberthe de.

Babeuf, Gracchus (õige nimi François-Emile, 1760—1797) — üks kõige järjekindlamaid revolutsionääre, sotsialist-utopist, kes nõudis eraomandi kaotamist, maade jagamist talupoegadele, kommuunide rajamist, saaduste võrdset jagamist kõigi vahel jne. ning organiseeris oma põhimõtete teostamiseks nn. «Võrdsete vandenõu». Ta arreteeriti 1796. a. ning hukati järgmisel aastal. Babu-

vistid olid esimesed, kes alustasid otsest võitlust kommunistliku ühiskonna teostamiseks.
Barbes, Armand (1809—1870) — prantsuse väikekodanlik demokraat ja revolutsionäär, oli koos Blanqui'ga tegev vabariiklike salaühingute ülestõusudes Louis-Philippe'i valitsusajal.
Barnave, Antoine-Pierre-Joseph-Marie (1761—1793) — Gre-nobie'ist pärinev advokaat, 1789. a. Asutavas Kogus juhtivaid kõnemehi, alguses jakobiin, hiljem aga lähenes rojalistidele ning hukati terrori päevil. Oli üks esimesi, kes lähenes materialistlikule ajaloomõistmisele, pidades ühiskondlike suhete kujunemisel otsustavaks teguriks geograafilist keskkonda ning tootmise arenemist.

Barrot, Camille-Hyacinthe-Odilon (1791—1873) — prantsuse poliitik, rojalistliku opositsiooni liider Louis-Philippe'i ajal.
Baskov, ka Baskoff, Barkoff —• vt. Guilbert, Mélanie.
Bazard, Armand (1791—1832) — sotsialist-utopist, Saint-Simoni pooldaja, prantsuse karbonaaride juht.
Beauharnais, Eugène (1781—1824) — Napoleoni esimese abikaasa Joséphine Beauharnais' esimesest abielust sündinud poeg, kandis printsi tiitlit ning oli 1805—1814 Itaalia asekuningas. Paistis silma ka väejuhina.
Béranger, Pierre-Jean (1780—1857) — väga populaarne rahvalike poliitiliste ja satiiriliste laulude looja. Tema teoste paremik on ilmunud ka eesti keeles (Béranger, Laulud, Tallinn, 1963).
Berchet, Giovanni (1783—1851) — itaalia luuletaja, revolutsiooniline romantik ja vabadusvõitleja, elas pikemat aega emigratsioonis pärast 1821. a. karbonaaride ülestõusu nurjumist.
Béreyter, Angelina (1786—1841) — lauljanna, Stendhali armuke
aastail 1811—1814.
Bergognié, Alexandre-Martin-René (sünd. 1784) — Stendhali tuttav ja kaasteenija, Napoleoni ajal audiitor, hiljem prefekt.
Berry hertsog (1778—1820) — Artois' krahvi, pärastise kuninga Charles X teine poeg Charles Ferdinand, maapaos sõjaväelane, tuli restauratsiooni ajal Prantsusmaale tagasi, tapeti L. P. Louveli poolt. Pärast tema surma sünnitas ta abikaasa, Naapoli kuninga Ferdinand I tütar Caroline poja, keda hiljem kutsuti Chambord'i krahviks. A. 1832 tegi Berry hertsoginna nurjunud katse mässu abil võita Prantsuse troon oma pojale.
Berthier, Louis-Alexandre (1753—1815) — Napoleoni marssal ja lemmik, Wagrami ja Neuchâteli vürst.
Bessières, Jean-Baptiste (1766—1813) — Napoleoni marssal, Istria hertsog, langes Lützeni lahingu eel.
Beugnot, Jacques-Claude (1761—1835) — krahv ja minister Napoleoni ajal, restauratsiooni ajal samuti minister ja Prantsusmaa peer. Stendhal tutvus temaga 1812. a. Pärast Napoleoni langemist aitas Beugnot tal kohta saada. Krahvinna Marguerite Beugnot suhtus kirjanikusse samuti hästi. Stendhal pühendas talle oma esimese teose «Haydni, Mozarti ja Metastasio elu» ning külastas sageli nende maja.
Beyle, Chérubin (1747—1819) — Stendhali isa, advokaat ja maaomanik. Kirjanik ei sallinud teda tema ihnsuse ja reaktsiooniliste vaadete pärast, nimetades teda oma päevikuis sageli «sohi-pojaks».
Beyle, Henriette (1757—1790) — Stendhali ema, sündinud Gagnon.

Beyle, Pauline-Eléonore (1786—1857) — Stendhali õde, keda ta väga armastas, abiellus Francois-Daniel Périer-Lagrange'iga.

Bigillion, Francois (1782—1827)" — Stendhali noorpõlvesõber, Julien Soreli sõbra Fouqué prototüüp «Punases ja mustas».

Blanqui, Louis-Auguste (1805—1881) — prantsuse revolutsionäär, 1839. a. vabariikliku ülestõusu juht, utopist-kommunist, vaevles aastakümneid vanglas, võttis osa 1871. a. Pariisi Kommuunist.

Blücher, Gebhardt Leberecht (1742—1819) — Preisi feldmarssal, silmapaistvamaid väejuhte Napoleoni-vastases koalitsioonis, kelle saabumine otsustaval silmapilgul määras Waterloo lahingu saatuse.

Boileau-Despréaux, Nicolás (1636—1711) — prantsuse kirjanik, tähtsamaid klassitsismi teoreetikuid.

Bonaparte — Napoleoni perekonnanimi, mis kuulub põlisele Korsika aadlisuguvõsale (halvustavalt tarvitatud ka itaaliapärasel kujul Buonaparte). Isa Cario Bonaparte oli vaesunud ning pidas notariametit. Perekonnas oli 8 last. Oma vennad pani Napoleon hiljem kõik vallutatud maade valitsejaiks: Joseph (1768—1844) sai 1806. a. Naapoli kuningaks ning oli 1808—1813 Hispaania kuningas; Lucien (1775—1840) oli 18. brümääri riigipöörde ajal Viiesaja Nõukogu esimees ja kandis Canino vürsti tiitlit; Louis (1778—1846) oli 1806—1810 Hollandi kuningas ning abielus Joséphine Beauhar-nais' esimesest abielust tütre Hortense Bonaparte'iga, kellest on juttu ka käesolevas romaanis. Nende poeg Louis-Napoleon Bonaparte sai   1851. a. Prantsusmaa keisriks Napoleon III nime all.

Kõige noorem vend Jerõme (1784—1860) oli 1807—1813 Vestfaali

kuningas ja II Keisririigi ajal Prantsusmaa marssal. Õdedest oli Elisa abielus Lucca vürstiga, Pauline — Camillo Borghese, Guas-talla hertsogiga, ja Caroline marssali ja Naapoli kuninga Joachim Murat'ga.

Borroni — Stendhali armastatu Angela Pietragrua neiupõlvenimi.

Broglie, Albertine-Ida-Gustavine (1797—1836) — hertsog Victor de Broglie abikaasa, tuntud naiskirjaniku Germaine de Staéli tütar.

Brougham and Vaux, Henry (1778—1868) — lord, Inglise riigimees, oli a. 1802 mõjuka «Edinburgh Rewiev» kaasasutaja, hiilgava kõnemehena kaitses a. 1820 kuninganna Caroline'i tema abielulahutusprotsessil, avaldas mitmeid publitsistlikke teoseid, aastail 1830—1835 oli korduvalt minister.

Buffon, Georges-Louis (1707—1788) — kuulus prantsuse loodusteadlane ja kirjanik.

Buonarroti, Philippe (1761—1837) — itaalia päritoluga prantsuse revolutsionäär-kommunist, Babeufi «võrdsete vandenõust» osa-võitja,   kes   1828. a. avaldas Brüsselis   kaheköitelise «Vandenõu

võrdsuse nimel», mida kutsutakse «Babeufi vandenõuks», millel oli suur mõju prantsuse ja itaalia revolutsioonilise noorsoo hulgas.

Buratti, Pietro (1772—1832) — itaalia poeet, kurdab oma kodulinna Veneetsia raske olukorra üle Austria võimu all.

Busche, Antoine (1776—1856) — sõjaväeametnik, kes koos Stendhaliga Moskvas viibis. Nende sõprus püsis ka hiljem.

Byron, George Gordon Nõel (1788—1824) — suuremaid inglise romantilisi poeete, kellega Stendhal 1816. a. Milaanos tutvus. Stendhal mainib teda oma reisikirjas «Rooma, Naapoli ja Firenze» (1817), samuti on säilinud mõlemate kirju, mis kajastavad nende suhteid.

Cadoudal, Georges (1771—1804) — Vendee mässuliste šuaanide juht (vt. märkus lk. 73 juurde), lihtne bretooni talupoeg, kellele inglased tegid 1804. a. ülesandeks

Napoleon tappa. Vandenõu avastati, Cadoudal arreteeriti Pariisi tänaval ning giljotineeriti.

Cardon, Edmond de (1782—1815), hiljem parun de Montigny — ohvitser, kellega Stendhal tutvus juba 1800. a., hiljem sõjaväe-ametnik. Mõlemad nimetati 1810. a. audiitoriteks; Cardon oli abielus marssal Ney naise sugulasega ning laskis enese maha, kui Ney sõjakohtu alla anti.

Caulaincourt, Armand-Augustin-Louis de (1772—1827) — Prantsuse kindral ja diplomaat, 1808—1811 Napoleoni saadik Aleksander I õukonna juures, püüdis tagajärjetult parandada Vene-Prantsuse suhteid.

Cavaignac, Godefroy (1801—1845) — vabariiklik poliitikamees, võttis aktiivselt osa 1830. a. revolutsioonist. Mitte ära segada tema venna kindral Cavaignaciga, kes 1848. a. juunis surus veriselt maha Pariisi tööliste ülestõusu.

Charles X — Prantsuse kuningas 1824—1830, vt. Artois krahv.

Chateaubriand, Francois-Rene de (1768—1848) — prantsuse reaktsiooniline romantik, Bourbonide valitsuse ajal mõnda aega välisminister, äärmine klerikaal ja rojalist.

Chenier, Andre (1762—1794) — prantsuse luuletaja. Prantsuse kodanliku revolutsiooni ajal avaldas ägedaid kirjutisi, mille eest vangistati ja pärast ligi 5-kuulist vangistust, mille kestel ta kirjutas oma parimad luuletused, giljotineeriti. Chenier' luuletused olid autori eluajal peaaegu täiesti tundmatud, nende esimene, ebatäielik väljaanne avaldati alles a. 1819.

Chesterfield, Philip Dormer Stanhope, Earl of (1694—1773) — Inglise riigimees ja kirjanik, kes oli eriti tuntud oma kirjadega pojale, milles ta väljendab inglise aadli kasvatusideaali.

599

Choderlos de Laclos, Pierre (1741—1803) — prantsuse kirjanik, kes 1782. a. avaldas vana aadliseltskonna moraalilagedust halastamatult paljastava romaani «Ohtlikud sidemed», mis oli üks Stendhali lemmikteoseid.

Cimarosa, Domenico (1749—1801) — itaalia ooperihelilooja, kelle «Salajane abielu» oli Stendhali lemmikooper.

Colomb, Romain (1784—1858) — Stendhali kauge sugulane, koolivend ja parim sõber, kes pärast kirjaniku surma temast järelejäänud pabereid korrastas ja trükki toimetas.

Confalonieri, Federico (1785—1846) — krahv, itaalia poliitik, karbonaaride juht Milaanos, romantilis-revolutsioonilise ajalehe «11 Conciliatore» väljaandja, millele ka Stendhal kaastööd tegi. Pärast nurjunud ülestõusu 1821. a. mõisteti surma, mis muudeti eluaegseks kindlusevangistuseks. 1836. a. amnesteeriti.

Constant, Benjamin (1767—1830) — prantsuse liberaalide juht ja teoreetik Napoleoni ja Bourbonide restauratsiooni ajal. Tuntud ka romantilise pihtimusromaani «Adolphe» autorina.

Courier, Paul-Louis (1772—1825) — väga populaarne pamfletist restauratsiooniajal, kelle teostel oli rahva hulgas suur mõju. Oli ka silmapaistev kreeka kirjanduse uurija. Tema tapmine pole tänaseni lõplikult selgitatud, kuid on väga tõenäoline, et selles oli reaktsiooniliste klerikaalide ja monarhistide käsi mängus, keda Courier oma «Viinamarjakasvataja kirjades» halastamatult naeruvääristas.

Cousin, Victor (1792—1867) — prantsuse filosoof, kes püüdis eklektiliselt ühendada sensualismi kantiaanlusega.

Cretet, Emmanuel (1747—1809) — Napoleoni siseminister 1807— 1809.

Crozet, Louis (1784—1858) — insener, Stendhali noorpõlvesõber, kellega ta suhtles elu lõpuni.

Curial, Clementine (1788—1840) — sündinud Beugnot, abielus krahv Curialiga, kes suri 1829. a. Oli 1824—1827 Stendhali armastatu, järgnes tormiline lahkuminek, mis hiljem asendus sõprusega.
Cuvier, Georges (1769—1832) — maailmakuulus prantsuse loodusteadlane.

Dante Alighieri (1265—1321) — itaalia vararenessansi suurim poeet, kelle peateos «Jumalik komöödia» kujutab autori nägemuslikku rännakut läbi põrgu, puhastustule ja paradiisi.
Daru — Direktooriumi ajal rikastunud kohtuametnikuperekond, Stendhali kauged emapoolsed sugulased, kes Napoleoni ajal tegid

suurt karjääri ning aitasid kä tulevasel kirjanikul riigiameteis edasi jõuda.
Daru, Alexandrine-Therese (sünd. Nardot, 1783—1815) — abiellus 1802. a. Pierre Daruga. Stendhal tutvus temaga lähemalt 1807. a. Braunschweigis ja 1809. a. Viinis, külastas järgnevail aastail Pariisis pidevalt tema salongi ning püüdis asjatult võita majaproua armastust.
Daru, Martial (1774—1827) — parun, algul ohvitser, hiljem sõja-väeametnik nagu Stendhalgi, hiilgav seltskonnainimene ja naistekütt, kirjaniku üks lähimaid sõpru ja soosijaid.
Daru, Pierre (1767—1829) — eelmise vend, perekonna kõige silmapaistvam esindaja, sõjaväeametnik, kes sai 1806. a. Napoleoni armee peaintendandiks, 1809. a. ministriks ja krahviks, Napoleoni languse järel oli mõnda aega ebasoosingus, kuid nimetati juba 1819. a. Prantsusmaa peeriks. Kuulus ka Akadeemiasse kui Horatiuse tõlkija, hiljem avaldas ka ühe töö astronoomia alal. Pierre Daru oli Stendhali peamisi soosijaid, nende suhted aga jäid külmadeks ja ametlikeks kuni lõpuni.
David, Jacques-Louis (1748—1825) — kuulus prantsuse maalikunstnik, klassitsistliku koolkonna rajaja. Revolutsiooni ajal oli jakobiin, hiljem Napoleoni portreteerija.
Davout, Louis-Nicolas (1770—1823) — Napoleoni marssal, Auer-städti hertsog ja Eckmühli vürst.
Delecluze, Etienne-Jean (1781—1863) — maalikunstnik, Davidi õpilane, ühtlasi ka romantiline kirjanik, «Journal des Debats» kunstikriitik.
Dembowska, Mathilde (sünd. Viscontini, 1790—1825) — Stendhali armastatu, keda ta Metildelks nimetas. Stendhal tutvus temaga 1818. aastal. Metilde võttis agaralt osa karbonaaride liikumisest, oli 1822. a. mõnda aega Austria politsei poolt vangistatud. See õnnetu armastus inspireeris Stendhali kirjutama esseed «Armas-tusest» (1822).
Diderot, Denis (1713—1784) — materialistlik filosoof ja kirjanik, suure valgustusliku entsüklopeedia peatoimetaja, paljude kunsti-ja teatriküsimusi käsitlevate teoste autor.
Didot, Pierre (1760—1853) — tuntud prantsuse kirjastusfirma rajaja, Stendhali esimeste teoste väljaandja.
Dominique — Stendhali varjunimi.
Dumas, Matthieu (1753—1837) — Prantsuse kindral, armee pea-intendant Napoleoni Venemaa-sõjakäigu ajal.
Duroc, Gerard-Christophe-Michel (1772—1813) — Prantsuse kindral, Napoleonile lähedalseisev isik, langes Leipzigi lahingu eel.

Eckmühli vürst. — marssal Davout.

Eugène, prints Eugène — vt. Beauharnais, Eugène.
Fiore, Domenico (1769—1848) — Naapoli advokaat, kes a. 1799 revolutsioonilise tegevuse eest Naapolist välja saadeti ja tagaselja surma mõisteti; sellest alates elas Prantsusmaal. Stendhal, kes teda enamasti di Fioreks nimetas, tutvus temaga 1821. aastal ja oli sõbralikes suhetes kuni oma surmani. Di Fiore on krahv Altamira prototüüp «Punases ja mustas».
Foscolo, Ugo (õieti Niccolô, 1778—1827) — itaalia patriootiline luuletaja ja vabadusvõitleja. Kirjutas algul Alfieri eeskujul klassitsistlikke tragöödiaid, tervitas Napoleoni ning võitles tema armees. Tuntuim teos on Rousseau ja Goethe eeskujul kirjutatud kiriromaan «Jacopo Ortize viimne kiri» (1802), milles aga peale maailmavalu ja õnnetu armastuse esinevad ka isamaalised motiivid, samuti ka pikem luuleteos «Hauad» (1807). On kirjutanud ka rohkesti kirjandusloolisi uurimusi, peamiselt Inglismaal, kus ta elas paguluses pärast Napoleoni langemist kuni surmani.
Fouché, Joseph (1759—1820) — Prantsuse riigimees, põhimõttetu ja kaval karjerist, revolutsiooni ajal jakobiin, hiljem Napoleoni politseiminister, reetis keisri pärast selle tagasitulekut Elba saarelt ning jäi oma kohale ka restauratsiooniaja algul, oli siis saadikuks ning suri Austria alamana Triestis.
Gagnon, Henri (1728—1813) — Stendhali emapoolne vanaisa, arst ja valgustusfilosoofia pooldaja, kes kasvatas tulevast kirjanikku. Tema pojapoeg Gaétan Gagnon võttis koos Stendhaliga osa Vene-maa-sõjakäigust.
Gagnon, Séraphie (1760—1797) — Henri Gagnoni tütar, Stendhali tädi, kes sobis oma vaadete ja iseloomu poolest hästi kirjaniku isaga.
Gaulthier, Judith (õige nimega Marie-Jeanne-Julie-Cécile, sünd. de La Bergerie, 1790—1853) — Stendhali sõbratar, hüüdnimega Jules. Stendhal tutvus temaga juba 1810. a., uuendas suhteid 1825. a., oli temaga Itaalias elades kirjavahetuses ning avaldas talle 1836. a. tulemusteta armastust. Judith Gaulthier' romaan «Leit-nant», mille ta Stendhalile tutvumiseks saatis, andis kirjanikule tõuke «Lucien Leuweni» kirjutamiseks.
Gautier, Théophile (1811—1872) — tuntud prantsuse romantiline kirjanik, poeet ja kriitik, üks agaramaid võitlejaid klassitsismi vastu, hiljem kaldus dekadentismi.
Gérard, Etienne-Maurice (1773—1852) — ikrahv, Napoleoni kindral ja hiljem marssal.
602
Gérard, François (1770—1836) — parun, maalikunstnik, Davidi õpilane, kelle salong oli 20—30-ndail aastail prantsuse vaimuaristokraatia kooskäimiskohaks. Ka Stendhal viibis seal sageli, kuigi talle ei sümpatiseerinud eriti Gérard'i poliitiline selgrootus.
Grégoire, Henri (1750—1831) — abee, kes 1789. a. revolutsiooniga ühines ning ka hiljem vabariiklaseks jäi. Stendhal toetas tema kandidatuuri Grenoble'is, 1819. a. parlamendivalimistel, mis läks ka läbi, kuid hiljem tühistati.
Gros, Louis-Gabriel (1765—1812) — prantsuse matemaatik, vabariiklane, Stendhali õpetaja Grenoble'is, keda ta elu lõpuni austas. Gros esineb oma õige nime all ka «Punases ja mustas». Mitte ära segada maalikunstnik Antoine-Jean Gros'ga.
Guilbert, Mélanie (sünd. 1780) — näitlejatar, lavanimega Loua-son või Sainte-Albe, kelle pärast Stendhal 1805—1806 Marseille's elas. Hiljem sõitis Mélanie Venemaale, kus abiellus vene kindrali Baskoviga ning elas mõnda aega Moskvas. 1812. a. tuli tagasi Prantsusmaale, lahutas end mehest ning kadus jäädavalt ka Stendhali elust.

Guizot, François-Pierre-Guillaume (1787—1874) — prantsuse res-tauratsiooniaja ajaloolane ning poliitik, keda Stendhal tema monarhistlike vaadete pärast ei sallinud.

Hardenberg, Karl August (1750—1822) — vürst, Preisi riigimees ja kantsler 1810—1822, viis alguses läbi mõningaid liberaalseid kodanlikke reforme, hiljem aga sattus Metternichi mõju alla ning oli Püha Liidu reaktsioonilise poliitika agar toetaja.

Haydn, Joseph (1732—1809) — austria helilooja, kelle muusikaga Stendhal Viinis tutvus ja kelle elu ta oma esimeses, 1814. a. ilmunud teoses kirjeldab.

Hébert, Jacques-René (1757—1794) — silmapaistev revolutsiooni-tegelane ja ajakirjanik, äärmuslane, kellel oli rahvamassidele suur mõju. Terrori ajal tekkisid tal lahkhelid teiste jakobiinide juhtidega ning ta giljotineeriti koos paljude oma pooldajate, nn. heber-tistidega.

Helvétius, Claude-Adrien (1715—1771) — prantsuse materialist ja valgustaja, kelle vaateid Stendhal paljuski omaks võttis.

Hoche, Lazare (1768—1797) — üks andekamaid vabariiklikke kindraleid, pärines vaestest vanematest ning oli üks rahvalikumaid tegelasi revolutsiooni päevil.

Holcroft, Thomas (1745—1809) — vähetuntud inglise draamakirjanik.

Humboldt, Alexander von (1769—1859) — maailmakuulus saksa loodusteadlane ja geograaf.

603

Holderlin, Friedrich (1770—1843) — saksa progressiivne romantik, oli Frankfurdis Maini ääres Susette Gontard'i koduõpetaja ning armus oma õpilasesse, keda ta luuletustes ülistab Diotima nime all. Jäi 1806. a. vaimuhaigeks.

Ingres, Jean-Auguste-Dominique (1780—1867) — prantsuse maalikunstnik, Davidi õpilane, hiljem võttis eeskujuks Rafaeli.

Jacquemont, Victor (1801—1832) — prantsuse loodusteadlane ja maailmarändur, suri India-reisil. Stendhali sõber ja kirjavahetaja.

Joinville, Louis (1775—1849) — Napoleoni ajal sõjakomissar ja intendantuuriametnik, sai 1814. a. paruniks, võttis kindralinten-dandina osa 1823. a. sõjakäigust Hispaaniasse ning 1831. a. alates töötas kõrgetel ametikohtadel sõjaministeeriumis. 1800. a. oli Milaa-nos Stendhali ülemus ning soosis teda ka hiljem korduvalt. Join-ville'il oli ka vend Ferdinand, samuti sõjakomissar ja Stendhali sõber.

Josephine (1763—1814) — Martinique'il sündinud kreoolitar, neiuna Tascher de la Pagerie, abiellus 1779. a. vikont Alexandre de Beauharnais'ga, kes hukati 1793 tapalaval. Sellest abielust oli tal kaks last, Eugene (vt. Beauharnais) ja Hortense (vt. Bonaparte). 1796. a. abiellus ta uuesti kindral Napoleon Bonaparte'iga ning sai 1804. a. Prantsusmaa keisrinnaks. Napoleon lahutas end temast 1809. a. ning abiellus poliitilistel kaalutlustel Austria printsessi Marie-Louise'iga.

Jourdan, Jean-Baptiste (1762—1833) — vabariiklik kindral ning hiljem Napoleoni marssal, Fleurusi lahingu võitja 1794 ja Prantsuse vägede juhataja Hispaanias 1808—1814.

Jouy (õige nimega Victor-Joseph Etienne, 1764—1846) — teisejärguline prantsuse literaat. Romaanis esitatud iseloomustus vastab üldiselt tõele.

Jules — vt. Gaulthier.

Kant, Immanuel (1724—1804) — kuulus saksa idealistlik filosoof, elas Königsbergis (praegu Kaliningrad).

Karl Albert (it. k. Carlo Alberti Carignano, 1798—1849) — Sardiinia kuningas 1831—1849, oli nooruses kroonprintsina seotud karbonaaride liikumisega, kuid osutus reeturiks ja põgenes otsustaval momendil.

Kirgener, Joseph (1766—1813) — Prantsuse kindral, võttis juhtivalt osa Napoleoni 1812. a. sõjakäigust Venemaale. Stendhal mainib teda korduvalt oma päevikus.

Klinger, Friedrich Maximilian (1752—1831) — saksa «tormi ja tungi» silmapaistvamaid juhte, kelle samanimelise draama järgi liikumine saigi oma nime. Klinger paistis silma oma teravate

604

feodalismi ja kirikuvastaste vaadete poolest, millest ta ei loobunud isegi Vene tsaari teenistuses, kus ta tegi kiiresti karjääri, jõudis kindralleitnandi aukraadini, oli muuseas ka Tartu Ülikooli kuraator aastail 1803—1817 ning surigi Tartus.

Koreff, David Friedrich (1783—1851) — Breslaust (praegu Wroclaw) pärinev saksa arst ja kirjamees, kes elas enamasti Pariisis. Stendhal pidas temast väga lugu kui teravmeelsest vestluskaaslasest.

Lafayette, Marie-Joseph de Motier, markii de (1757—1834) — Prantsuse kindral ja poliitik, sõitis 1777 Põhja-Ameerikasse ning võitles sealses iseseisvussõjas vabariigi poolel, oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni päevil kolmanda seisuse esindaja ning Rahvuskaardi komandör, 1792. a. aga reetis ning läks üle interventide poolele. Restauratsiooniajal muutus ta omamoodi liberaalse opositsiooni sümboliks ning tal oli ka üsna suur populaarsus rahvamasside seas. Stendhal külastas tema salongi ning tundis teda isiklikult.

Laffitte, Jacques (1767—1844) — prantsuse pankur, kes võttis aktiivselt osa 1830. a. revolutsioonist ning olevat öelnud pärast Bourbonide kukutamist: «Nüüdsest peale valitsevad pankurid.»

Lamartine, Alphonse de (1790—1869) — tuntumaid prantsuse romantilisi luuletajaid, kes Louis-Philippe'i valitsusajal kujunes liberaalse kodanluse liidriks, oli 1848. a. revolutsiooni päevil faktiliselt Ajutise Valitsuse juht ning reetis demokraatia huvid.

Lamennais, Félicité-Robert de (1782—1854) — prantsuse filosoof, kristlik sotsialist, publitsist ja poliitikategelane.

Lanzi, Luigi (1732—1810) — itaalia arheoloog, filoloog ja kunstiajaloolane, kelle kunstiajalugu oli Stendhalile peamiseks eeskujuks, kui ta kirjutas oma «Maalikunsti ajalugu Itaalias» (1817).

Latour-Maubourg, Marie-Victor-Nicolas de Fay, krahv, hiljem markii de (1768—1850) — Prantsuse kindral, 1819—1821 oli sõjaminister, hiljem diplomaat.

Lauriston, Jacques Law, markii de (1768—1828) — šoti päritoluga Prantsuse kindral, 1811. a. Prantsuse saadik Peterburis, kelle Napoleon saatis enne Moskva vallutamist 4. oktoobril 1812. a. Kutuzovi laagrisse rahuettepanekuga, mida ei võetud vastu. Leipzigi lahingus 1813. a. langes vangi, Bourbonide restauratsiooni ajal sai Prantsusmaa peeriks ja marssaliks.

Leopardi, Giacomo (1798—1837) — suurimaid itaalia romantilisi lüürikuid, kelle loomingu paremiku moodustab patriootiline vaba-dusluule. Päritolult krahv, põgenes karbonarismist mõjustatuna

605

1822. a. isakodust ja elas vaesuse ning haigustega võideldes paljudes Itaalia linnades, eriti Milaanos.

Lerminier, Jean-Louis-Eugène (1803—1857) — prantsuse publitsist, võrdleva õiguse professor Collège de France'is, kes oma idealistlikus filosoofitsemises jõudis lõpuks välja usu rüppe. Poliitikas oli ta äärmine legitimist.
Lingay, Joseph (1791 —1851) — ajakirjanik ja riigiametnik, kes 1814. a. läks üle Bourbonide poolele ning teenis truult mitmesuguseid valitsusi. Stendhal tutvus temaga 1817. a. oma sõbra Mareste'i kaudu.
Louis XVI — Prantsusmaa kuningas 1774—1792, hukati tapalaval.
Louis XVIII — Prantsusmaa kuningas 1814—1824, eelmise vend.
Louis Bonaparte — Napoleoni vend, vt. Bonaparte.
Louis Napoleon — vt. Bonaparte.
Louis-Philippe — Orleans! hertsog, Prantsusmaa kuningas 1830—1848. Valitses suurkodanluse huvides ning tema ajal tegi kapitalism Prantsusmaal suuri edusamme.
Louverture — vt. Toussaint Louverture, märkus lk. 44 juurde.
Loyola, Ignatius (1491—1556) — hispaania munk, Jesuiitide Ordu asutaja.
Macdoaild, Jacques-Étienne-Joseph-Alexandre (1765—1840) — Napoleoni marssal, Tarento hertsog, pidas 1814. a. läbirääkimisi keisri troonist loobumise asjus. Hiljem sai Prantsusmaa peeriks.
Maison, Nicolas-Joseph (1771—1840) — Napoleoni marssal ja hiljem poliitik.
Maistre, Joseph de (1753—1821) — krahv, reaktsiooniline klerikaalne kirjanik, elas Napoleoni ajal Peterburis emigratsioonis ning oli restauratsiooniajal äärmiste ultrarojalistide ideoloog. Tema vend Xavier de Maistre (1763—1852) on tuntud kirjanikuna, lasteraamatu «Reis ümber minu toa» autor.
Malet — vt. märkust lk. 104 juurde.
Malibran (õige nimega Maria-Felicia Garcia, 1808—1836) — hispaania päritoluga lauljatar, esines peamiselt Pariisi ooperis.
Manzoni, Alessandro (1785—1873) — itaalia romantiline kirjanik.
Mante, Fortuné (sünd. 1780) — Stendhali koolivend Grenoble'ist, kellega ta aastail 1804—1805 oli eriti tihedalt seotud. Nad kavatsesid üheskoos Marseille's panka asutada. Hiljem neil erilisi suhteid polnud.
Mareste, Adolphe (1784—1867) — parun, ohvitser Napoleoni ajal, hiljem siseministeeriumi ametnik, Stendhali sõber keisririigi langusest alates ning eriti 20-ndail aastail. 1829. a. sõprus katkes Alberthe de Rubempré pärast, kellest Stendhali äraolekul oli saanud

Mareste'i armuke. Väga paljud Stendhali kirjad on adresseeritud Mareste'ile.
Maret, Hugues-Bernard (1763—1839) — Bassano hertsog, Prantsuse poliitik, 1811. a. Napoleoni välisminister, 1815—1820 elas emigratsioonis, 1831. a. sai Prantsusmaa peeriks.
Marie-Louise (1791—1847) — Austria printsess, kellega Napoleon 1810. a. abiellus. 1814. aastal lahkus ta oma mehest, sai Viini kongressi järel Parma hertsoginnaks ning oli veel kaks korda abielus.
Marmont, Auguste-Frédéric-Louis de (1774—1852) — Napoleoni marssal, Ragusa hertsog, läks 1814. a. Bourbonide poolele üle, sai Prantsusmaa peeriks ning juhatas 1830. a. kuninglikke vägesid, mistõttu pidi pärast revolutsiooni võitu erru minema.
Mars (õige nimega Anne-Françoise-Hippolyte Boutet de Monvel, 1779—1847) — kuulus prantsuse näitlejatar.
Masséna, André (1758—1817) — Napoleoni marssal, Rivoli hertsog, Esslingi vürst, tuntud paljude võidukate lahingute poolest; 1814. a. läks Bourbonide poole üle.

Mazzini, Giuseppe (1805—1872) — itaalia vabadusvõitleja, kutselt advokaat, oli karbonaarina mitu kuud vangistatud ja pagendati seejärel. Asutas a. 1831 Marseille's ühingu. «Noor-Itaalia», mis taotles Itaalia ühendamist vabariigiks, ja liitus teiste vastavate ühingutega «Noor-Euroopaks», üritas 1834 ülestõusu Savoias ja mõisteti selle nurjumisel tagaselja surma. Sveitsist välja saadetud, elas 1842. aastast alates peamiselt Londonis. Oli veebruaris 1849 üheks vabariigi triumviriks, pärast vabariigi kokkuvarisemist organiseeris järjest ülestõusukatseid, mis kõik ebaõnnestusid. Veel 1870 õhutas ta ülestõusu Itaalia kuningriigi vastu, vangistati ja saadeti maalt välja, veidi enne surma tuli ta salaja kodumaale tagasi.

Mathilde, Métilde — vt. Dembowska. Mélanie — vt. Guilbert.

Mérimée, Prosper (1803—1870) — kunstnikepaari Jean-François-Léonor Mérimée (1757—1836) ja Anne-Louise Mérimée (sünd. Moreau, 1775—1852) poeg, 1821. aastast kuni Stendhali surmani tema parimaid sõpru. Mérimée oli suurimaid prantsuse realiste, kes sai juba 20-ndail aastail kuulsaks oma hispaaniapäraste näidendite koguga «Clara Gazuli teater» ning jugoslaavia rahvalaule imiteeriva «La Guzla'ga», hiljem kirjutas peamiselt novelle, millest tuntumad on «Tamango», «Mateo Falcone», «Colomba», «Arsène Guillot» ja «Carmen». 30-ndail aastail töötas Mérimée muinsuskaitse-inspektorina ning aitas ka Stendhalile muretseda konsulikoha, Mérimée reisis palju, eriti Hispaanias. Seal oli ta

607

väga hea tuttav Montijo krahviperekonnaga, ja kuna senjoriita Eugenia Montijost sai hiljem Prantsusmaa keisrinna Eugénie, siis oli Mérimée oma vanaduspäevil väga tihedasti seotud Teise Keisririigi valitseva ladvikuga. Mérimée tundis ka suurt huvi vene kirjanduse vastu, õppis ära vene keele, tõlkis prantsuse keelde Puškini, Gogoli jt klassikute teoseid ning oli kirjavahetuses mitmete vene kultuuritegelastega, muuhulgas ka Puškini sõbra Leonid Sobolevskiga.

Metastasio (õige nimega Pietro Trapassi, 1698—1782) — itaalia luuletaja ja paljude ooperilibretode autor, kelle elu ja loomingut Stendhal käsitleb oma esimeses trükis ilmunud teoses «Haydni, Mozarti ja Metastasio elu» (1814).

Métilde — vt. Dembowska.

Metternich, Klemens Lothar von (1773—1859) — Austria vürst ja reaktsiooniline riigimees, Napoleoni peamisi vastaseid, 1809. aastast peale välisminister, 1821—1848 riigikantsler, peamine Püha Liidu organiseerija ning revolutsioonilise liikumise mahasuruja paljudes Euroopa maades.

Meunier, Charles — kaupmees, kelle juures Stendhal 1805. a. Marseille's elades töötas.

Michaud, Claude-Ignace-François (1751—1835) — kindral, kelle adjutandiks Stendhal oli a. 1800—1802 Itaalias viibides. Michaud abistas teda hiljemgi.

Mignet, François-Auguste-Marie (1796—1884) — liberaalse kallakuga prantsuse kodanlik ajaloolane, peateos «Prantsuse revolutsiooni ajalugu».

Milton, John (1608—1674) — suurimaid inglise poeete, Inglise kodanliku revolutsiooni ajal Cromwelli sekretär, peateosed «Kaotatud paradiis», «Taasleitud paradiis» ja «Võitlev Simson».

Mirabeau, Gabriel-Honoré Riquetti, krahv de (1749—1791) — Prantsuse kodanliku revolutsiooni tegelane, Asutava Kogu kuulsamaid kõnemehi.

Molé, Louis-Mathieu (1781—1855) — krahv, Louis-Philippe'i-aegne silmapaistev riigimees, 1830. a. välisminister ja 1837—1839 peaminister, Stendhali tuttav ja soosija.

Monti, Vincenzo (1754—1828) — itaalia luuletaja ja vabadusvõitleja, Napoleoni pooldaja ja uusklassitsistliku koolkonna juht, keda Stendhal tolle aja suurimaks itaalia poeediks pidas.
Montijo — hispaania krahviperekond, kellega Stendhal Mérimée kaudu tutvus. Montijode tütar Eugenia sai hiljem Napoleon III abikaasaks, Prantsusmaa keisrinnaks Eugénie'ks.
Montesquieu, Charles de Secondât, parun de la Brède et de Montesquieu (1689—1755) — tuntud prantsuse valgustuskirjanik.
608
Moore, Thomas (1779—1852) — anglo-iiri romantiline poeet, Byroni sõber, kelle teosed, eriti poeem «Lalla-Rookh» (1817), olid tuntud üle kogu Euroopa.
Moreau, Anne-Louise — Prosper Mérimée ema.
Moreau, Jean-Victor (1763—1813) — silmapaistev vabariiklik kindral, kes enne 1799. a. 18. brümääri riigipööret oli Napoleoni võistleja ning võimalik pretendent diktaatori kohale. Kuna tema kadedus Napoleoni vastu oli tuntud, siis segati ta 1804. a. inglaste poolt organiseeritud rojalistlikusse vandenõusse, mille eesmärk oli keiser tappa. Napoleon saatis ta maalt välja ning ta elas peamiselt Ameerikas kuni 1813. aastani, mil tsaar Aleksander I kutsus ta Napoleoni-vastaste koalitsioonivägede juhiks, kuid ta sai kohe Dresdeni lahingu alguses suurtükikuulist haavata ning suri mõne päeva pärast, ilma et oleks saanudki tegelikult Napoleoniga sõdida. Teatud perioodil oli Moreau nimi vabariikluse sümbol.
Mortier, Adolphe (1768—1835) — Napoleoni marssal, Treviso hertsog.
Murat, Joachim (1767—1815) — Napoleoni marssal ja lähim sõber, päritolult võõrastemajapidaja poeg, paistis juba revolut-sioonisõdades silma oma hulljulgusega, eriti ratsarünnakuil lahingu otsustavatel momentidel, abiellus 1800. a. Napoleoni õe Caro-line'iga, oli 1808—1815 Naapoli kuningas.
Musset, Alfred de (1810—1857) — prantsuse romantik, luuletaja, draamakirjanik ja romaani «Sajandi lapse pihtimus» autor. Tuntud on ka tema lühikest aega kestnud armastus teise kuulsa romantiku, George Sandi vastu. See lõppes pärast nende Itaalia-reisi, millest on juttu ka käesolevas romaanis. Nende kohtumine Stendhaliga leidis tõepoolest aset ja Musset, kes oli hea joonistaja, on jäädvustanud visandi tantsivast Stendhalist.
Ney, Michel (1769—1815) — Napoleoni kuulsamaid marssaleid ning lähimaid sõpru, lihtsa aamissepa poeg, kes paistis silma juba revolutsioonisõdades ning võttis hiljem osa peaaegu kõigist Napoleoni sõjakäikudest, mille eest sai Elchingeni hertsogi ja Moskova vürsti tiitlid. Louis XVIII tegi temast Prantsusmaa peeri, ent ta ühines Napoleoniga uuesti, kui viimane naasis Elba saarelt, ning lasti pärast Waterloo lahingut maha.
Nodier, Charles (1780—1844) — prantsuse kirjanik, Arsenali raamatukogu hoidja, kelle korteris käis koos esimene prantsuse romantikute ring, nn. «Cénacle» (1823—1828).

Orléansi hertsog — vt. Louis-Philippe.
609
Paganini, Niccolõ (1782—1840) — itaalia viiulivirtuoos.
Palladio, Andrea (1508—1580) — itaalia hilisrenessansi arhitekt ja arhitektuuriteoreetik.
Pasta, Giuditta (1798—1865) — kuulus lauljatar, kelle salongi Stendhal Pariisis pidevalt külastas.

Pastoret, Amedee-David, markii de (1791—1857) — Napoleoni ajal Riiginõukogu audiitor, hiljem põhimõttelage poliitik, kes teenis Bourbone ning elu lõpul ka Napoleon Ill-ndat.

Pellico, Silvio (1789—1854) — silmapaistev itaalia romantiline luuletaja ja vabadusvõitleja, vangistati Austria võimude poolt karbonaaride liikumisest osavõtmise pärast ning mõisteti surma, mis hiljem muudeti eluaegseks vangistuseks kuulsas Spielbergi kindluses. Amnesteeriti 1832. a. ning avaldas seejärel oma memuaarid pealkirja all «Minu vanglad».

Pepe, Guglielmo (1783—1855) — Naapoli kindral, võitles koos Murafga Hispaanias, alustas karbonaaride pooldajana 1820 revolutsiooni, sai märtsis 1821 Bourbone abistavalt Austria sõjaväelt lüüa, mõisteti tagaselja surma ja elas siitpeale maapaos.

Perier, Casimir (1777—1832) — Prantsuse poliitik ja pankur, 1831. a. peaminister, surus veriselt maha tööliste ülestõusud Lyonis ja Grenoble'is ning jälitas vabariiklasi.

Petrarca, Francesco (1304—1374) — itaalia suurim renessansiaja lüürik ja humanist.

Pietragrua, Angela (sünd. 1777. a.) — miläanolanna, keda Stendhal juba 1800. aastal tundma õppis ning 1811. a. armastama hakkas. Nende suhted katkesid a. 1815.

Piranesi, Giovanni Battista (1720—1778) — kuulus Veneetsia graafik.

Polignac, Jules-Armand, vürst de (1780—1847) — reaktsiooniline poliitik, kelle Charles X 1829. aasta algul välisministriks, siis ka peaministriks määras ja kelle «kurikuulsad ordonnantsid, mis kaotasid trükivabaduse, saatsid parlamendi laiali, muutsid valimis-seadusi jne., olidki 1830. a. Juulirevolutsiooni otseseks ajendiks.

Pothier, Robert-Joseph (1699—1772) — prantsuse jurist, kelle tööd olid aluseks Napoleoni tsiviilkoodeksi loomisel.

Racine, Jean (1639—1699) — suurim prantsuse klassitsistlik tra-göödiakirjainik, kelle loomingusse Stendhal oma essees «Racine ja Shakespeare» väga kriitiliselt suhtus.

Recamier, Jeanne-Franjoise-Julie (1777—1849) — pankur Reca-mier' abikaasa, oma aja mõjukamaid naisi, kelle salong oli konsu-laadiajal valituma seltskonna kooskäimispaigaks. Hiljem saatis

Napoleon ta maalt välja ning madam Recamier elas Šveitsis oma sõbratari madam de Staeli juures, kes samuti oli maalt välja, saadetud. A. 1813—1814 oli armusuhetes Benjamin Constant'iga, hiljem Chateaubriand'iga.

Remusat, Francois-Marie-Charles, krahv de (1797—1875) — prantsuse poliitik ja ajakirjanik, restauratsiooniajal romantikute ajakirja «Globe» kaastööline ning Bourbonide vastane, hiljem Mole ja Thiers'i pooldaja.

Restif de La Bretonne, Nicolas-Edme (1734—1806) — väga viljakas romaanikirjanik, kes kujutas Pariisi elu ja kombeid revolutsiooni eel ja ajal.

Riego y Nünez, Rafael del (1784—1823) — Hispaania teise kodanliku revolutsiooni juht, kes 1820. a. alustas ülestõusu kuningavõimu vastu, valiti 1823. a. Kortese esimeheks, siis aga vangistati ja anti maale kutsutud Prantsuse vägede poolt kuningale välja ning poodi üles. Riego laul on tänase päevani Hispaania rahvus-hümniks.

Romano, Giulio (1492—1546) — tuntud itaalia renessansi maalikunstnik, Raffaeli andekamaid õpilasi.

Rossetti, Gabriele (1783—1854) — itaalia poeet ja vabadusvõitleja, pärast karbonaaride ülestõusu elas pagulasena Londonis. Tuntud Dante kommentaaride autor.
Rossini, Gioacchino (1792—1868) — kuulus itaalia ooperihelilooja, kelle eluloo Stendhal 1823. aastal avaldas.
Rousseau, Jean-Jacques (1712—1778) — kuulus prantsuse valgustaja, filosoof ja kirjanik.
Rubempre, Alberthe-Alexandrine de (sünd. Boursault, 1804— 1873) — Stendhali armastatu, kelle pärast ta 1829. a. oma sõbra Mareste'iga tülli läks. Elas Pariisis Bleue (Sinine) tänaval ning esineb Stendhali kirjades ja päevikuis madam Bleue või madam Azuri nime all.
Sade, Donatien-Alphonse-Francois, krahv de (1740—1814) — kirjanikunimega markii de Sade, arvukate romaanide autor, milles avaldub loomuvastane erotism ja iharuslik julmus, millest ka tuletatud mõiste sadism.
Sainte-Aulaire, Louis, krahv de (1778—1854) — Napoleoni ja Louis XVIII ajal prefekt, Louis-Philippe'i ajal diplomaat, saadik Roomas, Viinis ja Londonis. On avaldanud «Fronde'i ajaloo». Civitavecchias konsuliks olles külastas Stendhal sageli Sainte-Aulaire'i kodu.
Sainte-Beuve, Charles-Augustin (1804—1869) — tuntuim prantsuse kriitik XIX sajandil, on kirjutanud ka luuletusi ning ühe
511
romaani. Oli Stendhali isiklik tuttav, pärast kirjaniku surma suhtus tema loomingusse üldiselt eitavalt.
Saint-Simon, Claude-Henri, krahv de (1760—1825) — kuulsamaid prantsuse sotsialiste-utopiste, kellel oli rohkesti pooldajaid.
Sand, George (õige nimega Aurore Dupin, abielus paruness Dudevant, 1804—1876) — väga viljakas romantiline romaanikirjanik, sai pärast 1830. aastat kuulsaks oma naisõiguslike romaanide ja mehelike eluviisidega. Tuntud on ka tema suhted Alfred de Musset' ja hiljem poola helilooja Fryderyk Chopiniga. George Sandi teostest on eesti keeles ilmunud «Consuelo».
Schlegel, August Wilhelm (1767—1845) ja Friedrich (1772—1829) —
tuntud saksa kirjanikud ja filosoofid, romantilise koolkonna rajajad.
Sébastiani, François-Horace-Bastien (1772—1851) — krahv, Prantsusmaa marssal ja diplomaat, 1831. a. sai välisministriks.
Ségur, Philippe-Paul, krahv de (1780—1873) — tuntud aadlipere-konna liige, kindral ja ajaloolane, avaldas 1824. a. teose «Napoleoni ja Suure Armee ajalugu 1812. a.», sai 1830. a. akadeemikuks ning Prantsusmaa peeriks.
Sharpe, Sutton (1797—1843) — inglise jurist, Stendhali sõber, kellega ta oli usalduslikus kirjavahetuses.
Shelley, Percy Bysshe (1792—1822) — inglise suurimaid revolutsioonilisi romantikuid, Byroni sõber, elas Itaalias samal ajal kui Stendhalgi. Mõlema suurmehe kokkupuuteist pole säilinud usaldusväärseid andmeid.
Sontag, Henriette (1806—1854) — kuulus saksa päritoluga lauljatar, esines Viinis, Leipzigis, Berliinis ja kolmekümnendail aastail eriti Pariisis, kus ta oli Malibrani peamine võistleja.
Soult, Nicolas-Jean (1769—1851) — Napoleoni marssal, Dalmaat-sia hertsog, paistis silma Austerlitzi lahingus ja Hispaanias, oli Louis-Philippe'i ajal korduvalt valis-, sõja- ja peaminister.
Southey, Robert (1774—1843) — inglise reaktsiooniline romantik, nn. «järve koolkonna» esindaja, kes 1813. a. sai «Poeta laureatuse» nimetuse ning jäi kuni

surmani ustavaks kroonupoeediks. Southey oli üks Byroni peamisi vastaseid ja tagakiusajaid, keda suur romantik oma loomingus sageli naeruvääristab.
Staël, Anne-Louise-Germaine de (sünd. Necker, 1766—1817) — liberaalse kallakuga prantsuse vararomantik, kelle Napoleon Prantsusmaalt välja saatis. Elas Šveitsis ja Saksamaal, tutvustas oma raamatuis prantslastele saksa filosoofiat ja romantilist kirjandust, seostas kirjanduse arenemist ühiskondlike tingimustega ning oli tuntud oma naisõiguslike romaanidega.
512
Stein, Karl, vabahärra vom und zum (1757—1831) — kodanlik-liberaalse kallakuga Preisi riigimees, tagandati Napoleoni poolt 1808. a. ning põgenes Austriasse, hiljem Venemaale, kus oli mõnda aega Aleksander I nõuandja ning juhtis taasvallutatud saksa alade valitsemist. Hiljem viis läbi talupoegade osalise vabastamise ja muid liberaalseid reforme, mis aga põrkusid kuninga ja preisi junkrute vastupanule. On tuntud ka ajaloolasena.
Swedenborg, Emanuel (1688—1772) — rootsi müstik ja teosoof, kes oma teostes kirjeldas igasuguseid fantastilisi hauataguseid nägemusi; oli XIX s. peenemas seltskonnas väga moes.

Zingarelli, Niccolõ Antonio (1752—1837) — itaalia helilooja.

Tallemant des Réaux, Gédéon (1619—1692) — prantsuse kirjanik, kes on kogunud igasuguseid anekdootlikke lugusid oma aja inimeste ja kommete kohta ning need välja andnud pealkirja all «Historiettes» — tõlkes «lookesed, jutukesed».
Talleyrand-Périgord, Charles-Maurice de (1754—1838) — Prantsuse riigimees, üks maailma ajaloo osavamaid diplomaate, kes teenis kõiki valitsusi revolutsioonist kuni Louis-Philippe'ini ning reetis neid kõiki. Napoleoni ajal sai Benevento vürsti tiitli, Viini kongressil saavutas Prantsusmaale väga head rahutingimused, Louis-Philippe'i ajal oli saadikuks Londonis.
Tasso, Torquato (1544—1595) — itaalia hilisrenessansi suurim luuletaja, «Vabastatud Jeruusalemma» autor, kelle loomingut Stendhal imetles.
Thiers, Louis-Adolphe (1797—1877) — prantsuse ajaloolane ja reaktsiooniline riigimees, paistis eriti silma töölisliikumise maha-surujana 1848. ja 1871. aastal. Tema tähtsamad teosed on «Prantsuse revolutsiooni ajalugu» ja «Konsulaadi ja keisririigi ajalugu». Stendhalile oli ta algusest peale ebasümpaatne.
Tracy, Claude Destutt de (1754—1836) — krahv, prantsuse filosoof ja akadeemik, nn. «ideoloogide» rühmituse esindaja, kellega Stendhal tutvus isiklikult 1817. a., külastas pidevalt nende salongi ning võttis nii mõnedki Destutt de Tracy vaated omaks. Treviso hertsog — vt. Mortier.
Vandamme, Dominique-René (1770—1830) — flaami päritoluga Napoleoni kindral, 9. korpuse juhataja 1812. a. sõjakäigu ajal.
Vasari, Giorgio (1511—1574) — itaalia maalikunstnik, arhitekt ja kunstiajaloolane, kelle peateoseks on sageli allikmaterjalina kasutatav «Kõigi kuulsamate maalikunstnike, skulptorite ja arhitektide elulood».
613
Vernet, Horace (1789—1863) — kuulsast kunstnikeperekonnast pärinev prantsuse maalikunstnik, tuntud peamiselt lahingumaali-dega.
Veronese, Paolo (õige nimega Calinari, 1528—1588) — itaalia maalikunstnik.
Villèle, Jean-Baptiste-Joseph de (1773—1854) — krahv, reaktsiooniline prantsuse riigimees, restauratsiooniajal ultrarojalistide juht ja peaminister 1821—1828.

Villemain, Abel-François (1790—1870) — prantsuse publitsist ja kirjandusloolane, Sorbonne'i professor ja haridusminister 1839— 1844. Stendhal ei pidanud temast suuremat lugu tema pedantsuse ja tagurlike vaadete pärast.

Winckelmann, Johann Joachim (1717—1768) — kuulus saksa kunstiajaloolane ja antiiksuse uurija, «Antiikkunsti ajaloo» autor, keda Stendhal väga hindas. Winckelmann on muuseas sündinud väikeses Stendhali linnas, mida ka Henri Beyle sõjakomissarina Saksamaal viibides külastas ja kust talle jäid head mälestused. Miks ta just selle linna nime kõige sagedamini oma pseudonüümina kasutas ja eriti oma kõige kaalukamate teoste puhul, nii et see jäigi järelpõlvede silmis tema kirjanikunimeks, pole täpsemalt teada.

Viscontini — vt. Dembowska.

Vitet, Ludovic (1802—1873) — prantsuse ajakirjanik ja poliitik, paistis silma oma põhimõttelageduse ja muutlike vaadete poolest.

Volney, Constantin-François de Chasseboeuf, krahv de (1757— 1820) — tuntud prantsuse valgustuskirjanik, orientalist ja maailmarändur, kes jätkas paljudes teostes katoliku kiriku ja usu kriitikat, mis oli omane ka varasematele valgustajatele. Revolutsiooni ajal oli ta Asutava Kogu liige, liitus mõõdukate parempoolsetega ning oli Napoleoni ja Bourbonide ajal opositsioonis.

Voltaire — suure prantsuse valgustuskirjaniku, filosoofi ja ühiskonnategelase François-Marie Arouet' (1694—1778) varjunimi. Voltaire on tuntud eriti oma kirikuvastase loomingu ja võitluse poolest.

Анатолий Корнилович Виноградов
ТРИ ЦВЕТА ВРЕМЕНИ
На эстонском языке Оформление Ы. Ээлма Издательство «Ээсти Раамат»
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja E. Puskar Kunstiline toimetaja J. Klõšeik o Tehniline toimetaja L. Maidla Korrektorid H. Kahar ja O. Kajando
¡31
Ladumisele antud 29. IV 1965. Trükkimisele antud 25. VIII 1965 Paber 54X84, '/«•
Trükipoognaid 38,5 + 5 kleebist. Tingtrükipoognaid 32,9. Arvestuspoognaid 36,14. Trükiarv
36 000. Tellimise nr. 1374. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn. Pikk tn. 40/42.
Hind rbl. 127.